

MARX
ENGELS
OPERE

25

KARL MARX   FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 25

PARTEA I

Proletari din toate țările, uniți-vă!

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

OPERE

**EDITURA POLITICĂ
1969**

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

VOLUMUL 25

Partea I

**EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI — 1969**

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz”, Berlin, 1964, completat cu unele note în ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1961

Volumul 25 al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde volumul III al „Capitalului” lui Marx, precum și prefața și completările lui Engels.

În limba română volumul de față cuprinde partea întâi a lucrării, capitolele 1—28.

Pentru noua versiune în limba română a volumului III al „Capitalului” s-a revizuit traducerea anterioară și cu acest prilej s-au făcut unele precizări și îndreptări. În afară de aparatul științific obișnuit, adnotări, indice de nume, indice bibliografic, indice de materii, volumul cuprinde și o anexă în care sînt reproduse citate în original.

Notele de subsol ale lui K. Marx și F. Engels sînt date cu cifre și paranteze rotunde, iar adnotările sînt date cu cifre fără paranteze.

Majoritatea notelor de subsol ale lui Engels sînt semnate cu inițialele F. E. Adăosurile făcute de Engels în textul autorului sînt incluse între acolade.

Spre deosebire de notele lui K. Marx și F. Engels, notele aparținînd redacției sînt date la subsol cu asterisc și cu mențiunea *Nota red.* Traducerea expresiilor străine din text se dă tot la subsol cu asterisc și cu mențiunea *Nota trad.* În cazurile cînd unele cuvinte germane nu au putut fi traduse exact s-a dat alături de traducere, în paranteze drepte, expresia germană.

KARL MARX

Capitalul

Critica economiei politice

Vol. III, partea I

Cartea a III-a

PROCESUL DE ANSAMBLU AL PRODUCȚIEI
CAPITALISTE

Capitolele I — XXVIII

Editat sub îngrijirea lui Friedrich Engels

Prefață

Am reușit în sfârșit să public acest al treilea volum al operei capitale a lui Marx, volum cu care se încheie partea teoretică. În 1885, când a apărut volumul al doilea, consideram că volumul al treilea nu va prezenta, cu excepția, desigur, a citorva secțiuni foarte importante, decît dificultăți de ordin tehnic. Și într-adevăr așa a fost; la acea dată nu cunoșteam dificultățile pe care aveam să le întîmpin tocmai la aceste secțiuni, cele mai importante din tot volumul, după cum nu cunoșteam nici celelalte dificultăți, din cauza cărora pregătirea pentru tipar a mers foarte încet.

Este vorba, în primul rînd, de o slăbire a vederii, care ani de zile a redus la minimum timpul consacrat scrisului; chiar și acum îmi îngădui numai rareori să pun mîna pe condei la lumina artificială. La aceasta s-au adăugat alte lucrări urgente: noi ediții și traduceri ale unor lucrări mai vechi scrise de Marx și de mine, așadar revizuri, prefețe, completări, care necesitau cercetări suplimentare etc. În primul rînd, ediția engleză a primului volum, pentru al cărui text, în ultimă instanță, răspund eu și care de aceea mi-a răpit mult timp. Cine a urmărit cît de cît creșterea colosală a literaturii socialiste internaționale în ultimii zece ani și mai ales numărul traducerilor din lucrări mai vechi ale lui Marx și ale mele îmi va da dreptate că am avut toate motivele să mă bucur că numărul limbilor în care aș putea fi de folos traducătorului și, prin urmare, aș avea obligația de a face o revizuire a traducerii este foarte limitat. Dar dezvoltarea literaturii nu era decît un simptom al dezvoltării corespunzătoare a mișcării muncitorești internaționale. Aceasta însă însemna noi îndatoriri. Din primele zile ale activității noastre pe țărîm obștesc, cea mai mare parte din munca menită să facă legătura între mișcările naționale ale socialiștilor și ale muncitorilor din diferite țări a revenit lui Marx și mie; pe măsură ce mișcarea s-a dezvoltat, a crescut și amploarea muncii. Dar dacă și în acest domeniu Marx și-a asumat

sarcinile cele mai grele, după moartea sa îndeplinirea lor mi-a revenit mie. Între timp legăturile directe dintre partidele muncitorești naționale au devenit o regulă, și, din fericire, se întăresc pe zi ce trece; cu toate acestea se recurge la ajutorul meu mult mai des decât mi-aș dori în interesul lucrărilor mele teoretice. Cine însă a participat ca mine timp de peste 50 de ani la această mișcare consideră treburile acestei mișcări drept o sarcină impoziabilă, care trebuie îndeplinită neîntârziat. În vremurile noastre agitate, la fel ca și în secolul al XVI-lea, nu există pe tărîmul intereselor sociale teoreticieni puri decât de partea reacțiunii, și tocmai de aceea domniile aceștia nu sînt de fapt teoreticieni, ci simpli apologeți ai reacțiunii.

Faptul că locuiesc la Londra face ca iarna aceste legături de partid să aibă loc mai mult prin scrisori; vara însă, mai ales prin întrevederi personale. Din această cauză, ca și din nevoia de a urmări mersul mișcării într-un număr tot mai mare de țări și într-un număr și mai mare de organe de presă, nu pot lucra la materiale care necesită continuitate decât iarna, și îndeosebi în primele trei luni ale anului. Cînd un om a trecut de 70 de ani, firele asociative ale creierului, ale lui Meynert, lucrează cu o încetineală de neînving; întreruperile ivite în cursul unei încordate munci teoretice reprezintă piedici peste care nu mai pot trece atît de ușor și de repede ca altădată. De aceea se întîmplă ca ceea ce am făcut în decursul unei ierni fără a reuși să termin să trebuiască să reiau în cea mai mare parte în iarna următoare, și acesta a fost cazul tocmai cu cea mai grea secțiune, a cincea, a lucrării.

După cum va vedea cititorul în expunerea ce urmează, munca de redactare la acest volum s-a deosebit esențial de munca de redactare la volumul al doilea. Pentru volumul al treilea exista doar o primă ciornă și aceasta extrem de incompletă. De regulă începutul fiecărei secțiuni era destul de îngrijit elaborat, de cele mai multe ori chiar finisat din punct de vedere stilistic. Dar cu cît înaintam în cuprinsul lor constatam că textul manuscrisului era incomplet, doar schițat, conținea multe digresiuni privind probleme secundare apărute în cursul cercetării, structurarea materialului urma să fie definitivată mai tîrziu, multe părți din text erau confuze, ideile de aici fiind exprimate în statu nascendi*. În mai multe pasaje scrisul și expunerea trădează prea evident izbucnirea și progresarea treptată a crizelor unei boli cauzate de munca excesivă, crize care la început au îngreuiat tot mai mult autorului munca independentă, și care în cele din urmă o făceau uneori cu

* — în stadiu de gestare. — *Nota trad.*

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil.

Buch III:

Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion.

Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1894.

Coperta primei editii

totul imposibilă. Și nu e de mirare. Între 1863 și 1867 Marx nu numai că a scris într-o primă formă ultimele două volume ale „Capitalului” și a pregătit pentru tipar manuscrisul primului volum, dar a desfășurat și o muncă uriașă în vederea creării și dezvoltării Asociației Internaționale a Muncitorilor. Din această cauză însă, chiar din 1864 și 1865 au apărut unele simptome serioase ale bolii din pricina căreia Marx n-a reușit să ducă singur la bun sfârșit volumele al II-lea și al III-lea.

Mi-am început munca prin a dicta după original întregul manuscris pe care eu însumi adesea numai cu greu îl puteam descifra, obținând astfel o copie lizibilă, ceea ce mi-a răpit destul de mult timp. Abia după aceea am putut trece la redactarea propriu-zisă. M-am limitat la strictul necesar; pretutindeni unde expunerea era clară am păstrat, pe cât posibil, caracterul inițial al textului; n-am șters nici chiar unele repetări acolo unde ele, după obiceiul lui Marx, redau obiectul de fiecare dată sub un alt aspect sau, cel puțin, sub o altă formă de exprimare. Acolo unde modificările sau adăugirile mele nu sînt de natură pur redacțională sau unde a trebuit să prelucrez materialul faptic reprodus de Marx și să trag concluzii personale, chiar dacă, pe cât posibil, în spiritul lui Marx, pasajul respectiv este pus între paranteze drepte* și semnat cu inițialele mele. În notele mele de subsol lipsesc pe alocuri parantezele; acolo însă unde sînt inițialele mele, răspund pentru întreaga notă.

În manuscris, așa cum e și firesc într-o primă ciornă, există numeroase indicații asupra unor puncte care urmau să fie dezvoltate mai târziu, fără însă ca acest lucru să fi fost realizat întru totul. Le-am menținut, deoarece ele dovedesc intențiile autorului în ceea ce privește o viitoare redactare.

Și acum să trecem la problemele de amănunt.

Pentru prima secțiune, manuscrisul de bază putea fi folosit numai parțial. Chiar la început este inclus întregul calcul matematic privind raportul dintre rata plusvalorii și rata profitului (ceea ce la noi constituie capitolul 3), în timp ce subiectul expus de noi în capitolul 1 este tratat abia mai târziu și numai în treacăt. Aici mi-au venit în ajutor două începuturi ale unei redactări, fiecare de cîte 8 pagini în folio; dar nici acestea nu aveau o unitate în ceea ce privește redactarea. Din acestea am alcătuit capitolul 1 în actuala lui formă. Capitolul 2 este luat din manuscrisul de bază. Pentru capitolul 3 existau o serie întreagă de calcule matematice incomplete, precum și un caiet aproape complet datînd din deceniul al 8-lea, în care era expus, sub formă de ecuații, raportul dintre rata plusvalorii și rata profitului. Prietenul meu Samuel Moore, care a tradus

* În ediția de față — între acolade. — *Nota red.*

în limba engleză cea mai mare parte a volumului I, și-a asumat sarcina de a pregăti pentru mine acest caiet, dat fiind că în calitate de vechi matematician de la Cambridge era incomparabil mai competent să facă acest lucru. Din rezumatul lui și recurgînd din cînd în cînd la manuscrisul de bază am alcătuit capitolul 3. Din capitolul 4 exista doar titlul. Dat fiind însă că problema tratată aici — influența rotației asupra ratei profitului — este extrem de importantă, l-am redactat eu însumi și de aceea întregul capitol este pus între paranteze. Cu acest prilej am constatat că formula ratei profitului din capitolul 3 avea nevoie de fapt de o modificare, pentru a căpăta o valabilitate generală. Începînd de la capitolul cinci, manuscrisul de bază a fost singurul izvor pentru restul secțiunii, cu toate că și aici au fost necesare foarte multe modificări și adăugiri.

Pentru următoarele trei secțiuni am putut să urmez mai peste tot originalul, rezumîndu-mă la intervenții de ordin stilistic. Unele pasaje, îndeosebi cele privitoare la influența rotației, au trebuit să fie redactate în conformitate cu capitolul 4, inserat de mine; aceste pasaje sînt puse între paranteze și semnate cu inițialele mele.

Cele mai mari dificultăți a prezentat secțiunea a V-a, care de altfel tratează problema cea mai complexă din volum. Și tocmai aici fusese Marx surprins, în timpul redactării, de o gravă criză a bolii mai sus-amintite. Aici, prin urmare, nu există o ciornă elaborată, nici măcar o schemă care să fie completată, ci numai un început de elaborare, care reprezintă pe alocuri o îngrămădire de însemnări, observații, materiale sub formă de extrase. La început am încercat să definitivez această secțiune, așa cum reușisem să fac cu prima secțiune, prin umplerea lacunelor și redactarea fragmentelor doar schițate, astfel încît această secțiune să prezinte măcar aproximativ ceea ce intenționase să redea autorul. Am încercat acest lucru cel puțin de trei ori, însă de fiecare dată fără succes, și timpul irosit astfel constituie una din principalele cauze ale întîrzierii. În cele din urmă mi-am dat seama că în felul acesta treaba nu va merge. Ar fi trebuit să parcurg uriașa bibliografie legată de acest domeniu și în cele din urmă aș fi realizat ceva ce numai cartea lui Marx nu ar fi fost. Singura soluție era să renunț la aceste încercări și să mă limitez pe cît posibil la a sistematiza materialul existent și a face numai completările strict necesare. Și astfel, în primăvara anului 1893 am terminat munca de bază la această secțiune.

Capitolele 21—24 erau, în linii generale, elaborate. Pentru capitolele 25 și 26 era necesar să se verifice materialul faptic și să se insereze materialul care se afla în alte locuri. Capitolele 27 și 29 puteau fi date aproape în întregime după manuscris. Textul capitolului 28, dimpotrivă, trebuia pe alocuri să fie altfel structurat. Ade-

văratele dificultăți însă au început cu capitolul 30. De aici încolo trebuia sistematizat nu numai materialul factual, ci însuși firul ideilor întrerupt de fiecare dată prin intercalări, digresiuni etc. și continuat în alt loc, adesea numai în treacăt. Astfel capitolul 30 a fost alcătuit prin mutarea și scoaterea unor pasaje pentru care s-a găsit loc în altă parte. Capitolul 31 era mai unitar din punct de vedere redacțional. După acest capitol în manuscris urmează o secțiune mai mare, intitulată „Confuzii”, care constă numai din extrase din rapoartele parlamentare cu privire la crizele din 1848 și 1857, în care sînt grupate și pe alocuri comentate pe scurt depozițiile a douăzeci și trei de oameni de afaceri și economiști în ceea ce privește banii și capitalul, scurgerea aurului, specula excesivă etc. Aici sînt prezentate, sub formă de întrebări și răspunsuri, aproape toate concepțiile curente asupra raportului dintre bani și capital. Marx voia să trateze în mod critic și satiric „confuzia” existentă în problema: ce sînt banii și ce este capitalul pe piața financiară. După multe încercări m-am convins că sistematizarea acestui capitol este imposibilă; materialul respectiv, îndeosebi cel comentat de Marx, l-am folosit acolo unde o permitea logica expunerii.

Urmează apoi, oarecum sistematizat, materialul inserat de mine în capitolul 32 și imediat un nou grup de extrase din rapoartele parlamentare privind cele mai diferite subiecte atinse în această secțiune, amestecate cu observații mai lungi sau mai scurte aparținînd autorului. Către sfîrșit extrasele și comentariile se concentrează tot mai mult asupra mișcării banilor de metal și a cursului schimbului și se încheie din nou cu tot felul de observații. Capitolul „Relațiile precapitaliste” (cap. 36), dimpotrivă, era complet elaborat.

Din tot acest material, începînd cu „Confuzii”, în măsura în care el n-a fost inclus în capitolele anterioare, am alcătuit capitolele 33—35. Lucrul acesta, bineînțeles, nu l-am putut face fără să introduc pasaje întregi pentru a stabili legătura necesară dintre idei. În măsura în care aceste pasaje nu au un caracter pur formal am menționat în mod expres că îmi aparțin. În felul acesta am reușit, în sfîrșit, să introduc în text *toate* raționamentele autorului care aveau contingență cu obiectul cercetării; nu am omis nimic în afară de cîteva extrase, care sau repetau cele spuse în altă parte, sau se refereau la puncte ce nu au fost cercetate mai îndeaproape în manuscris.

Secțiunea despre renta funciară era elaborată mult mai complet, deși nici ea nu era sistematizată, ceea ce reiese de altfel din faptul că în capitolul 43 (în manuscris ultima parte a secțiunii despre rentă) Marx a considerat necesar să recapituleze planul întregii secțiuni. Acest lucru era cu atît mai binevenit pentru edi-

tare, cu cît manuscrisul începe cu capitolul 37, după care urmează capitolele 45—47 și abia după aceea capitolele 38—44. Cel mai mult a trebuit să lucrez la tabelele rentei diferențiale II dat fiind că în capitolul 43 nu era de loc analizat al treilea caz al acestei rente, care trebuia analizat aici.

Pentru această secțiune despre renta funciară Marx făcuse în deceniul al 8-lea noi studii speciale. El a studiat ani de-a rîndul în original lucrări de statistică și alte publicații asupra proprietății funciare, devenite inevitabile în Rusia după „reforma” din 1861, publicații care îi fuseseră puse la dispoziție de prieteni ruși cu toată bunăvoința, a făcut extrase¹ din ele și intenționa să le folosească la o nouă prelucrare a acestei secțiuni. Dată fiind varietatea formelor atît ale proprietății funciare, cît și ale exploatării producătorilor agricoli în Rusia, în secțiunea privitoare la renta funciară urma ca Rusia să joace rolul pe care l-a jucat Anglia în volumul I în analiza muncii salariale în industrie. Din nefericire Marx nu și-a putut duce la îndeplinire acest plan.

În sfîrșit, manuscrisul secțiunii a șaptea era terminat, dar numai ca o primă ciornă, unele părți foarte lungi din text trebuiau mai întîi fracționate pentru a putea fi tipărite. Din ultimul capitol exista doar începutul. Aici urmau să fie analizate, corespunzătoare celor trei principale forme de venit — renta funciară, profitul, salariul — cele trei mari clase sociale ale societății capitaliste dezvoltate — proprietarii funciari, capitaliștii, muncitorii salariați —, precum și lupta de clasă legată în mod necesar de existența lor, ca produs concret al perioadei capitaliste. De obicei Marx lăsa asemenea concluzii cu caracter de sinteză pentru redactarea definitivă, cu puțin înainte de a da lucrarea la tipar, deoarece evenimentele istorice recente îi furnizau cu o nedezmîntită regularitate material ilustrativ de mare actualitate pentru tezele sale teoretice.

Aici, ca și în volumul al II-lea, ilustrațiile și documentele sînt mult mai puține decît în volumul I. La citatele din volumul I se dau trimiteri la paginile din edițiile 2 și 3*. Acolo unde în manuscris se fac referiri la concepțiile teoretice ale economiștilor anteriori, se indică de obicei numai numele, citatul respectiv urmînd să fie dat abia la redactarea definitivă. Bineînțeles, a trebuit să las totul așa. Dintre rapoartele parlamentare au fost folosite doar patru, dar destul de amplu. Rapoartele sînt următoarele :

* În volumul de față se dă pagina ediției a 4-a germane, indicîndu-se paginile corespunzătoare din volumul 23 al Operelor lui K. Marx și F. Engels în limba română. — *Nota trad.*

1. „Reports from Committees” (ale Camerei comunelor), vol. VIII, „Commercial Distress”, vol. II, part. I, 1847—1848. Minutes of Evidence. — Citat: „Commercial Distress”, 1847—1848.

2. „Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress 1847, Report printed 1848, Evidence printed 1857” (fiindcă în 1848 era considerată prea compromițătoare). — citat: C. D., 1848—1857².

3. Report: Bank Acts, 1857. — Ditto, 1858. — Rapoarte ale Comisiei Camerei comunelor cu privire la efectele pe care le-au avut Bank Acts din 1844 și 1845. Cu depozițiile martorilor. — Citat: B.A. (uneori și B.C.), 1857, resp. 1858³.

La volumul patru — istoria teoriilor plusvalorii⁴ — voi începe lucrul de îndată ce-mi va fi posibil.

În prefața la volumul al doilea al „Capitalului” a trebuit să mă răfuiesc cu domnii care în acel timp făceau mare zarvă pretinzând că ar fi găsit „în Rodbertus izvorul secret al teoriilor lui Marx și un predecesor superior al acestuia”. Le-am oferit prilejul să arate „ce este în stare să dea economia politică a lui Rodbertus”; le-am cerut să dovedească „cum poate și trebuie să se formeze o rată mijlocie egală a profitului fără încălcarea legii valorii, ci, dimpotrivă, pe baza ei”. Aceiași domni care atunci, din considerente subiective sau obiective, după cum le era mai comod, dar în nici un caz științifice, îl proclamau pe bunul Rodbertus o stea economică de mărimea întii s-au eschivat, fără excepție, a da un răspuns. În schimb, alții au considerat că merită să se ocupe de această problemă.

În critica sa la volumul al II-lea („Conrads Jahrbücher”⁵, XI, 5, 1885, p. 452—465), profesorul W. Lexis ridică problema, deși nu intenționează să-i dea o soluție directă. El spune:

„Rezolvarea acestei contradicții” (dintre legea valorii a lui Ricardo-Marx și rata mijlocie egală a profitului) „este imposibilă dacă diferitele feluri de mărfuri sînt privite izolat, iar valoarea lor este considerată ca fiind egală cu valoarea lor de schimb, iar aceasta egală sau proporțională cu prețul lor”.

După părerea lui, ea este posibilă numai dacă

„se renunță pentru diferitele feluri de mărfuri la măsurarea valorii după munca depusă și se ia în considerație numai producția de mărfuri în ansamblul ei, precum și repartizarea acesteia între întreaga clasă a capitaliștilor și cea a muncitorilor. Din produsul total, clasa muncitoare primește numai o anumită parte..., cealaltă parte, care revine capitaliștilor, formează plusprodusul, în sensul dat de Marx acestui cuvînt și, prin urmare, ..plusvaloarea. Membrii clasei capitaliș-

tilor își împart între ei această întreagă plusvaloare *nu* după numărul muncitorilor ocupați în întreprinderile lor, ci în raport cu mărimea capitalului investit de fiecare, pământul fiind și el considerat ca valoare-capital". Valorile ideale ale lui Marx, determinate prin unitățile de muncă cuprinse în mărfuri, nu corespund prețurilor, pot fi însă considerate „ca punct de pornire al unei deplasări care duce la prețurile reale. Acestea din urmă sînt condiționate de faptul că capitaluri egale ca mărime cer profituri egale ca mărime”.

De aceea unii capitaliști vor primi pentru mărfurile lor prețuri mai ridicate decît valoarea lor ideală, alții mai scăzute.

„Deoarece însă pierderile și adaosurile la plusvaloare se compensează reciproc în cadrul clasei capitaliste, mărimea totală a plusvalorii este aceeași ca și cînd toate prețurile ar fi proporționale cu valorile ideale ale mărfurilor”.

După cum vedem, aici problema nu este nici pe departe rezolvată, dar ea este *pusă* în general just, deși vag și superficial. Este realmente mai mult decît ne-am fi putut aștepta de la cineva care, așa cum face autorul, se intitulează el însuși cu o oarecare mîndrie „economist vulgar” ; este chiar surprinzător dacă îl comparăm cu ceea ce au putut realiza alți economiști vulgari, despre care vom vorbi mai tîrziu. Este adevărat că economia vulgară a lui Lexis are un caracter specific. El spune că profitul la capital *ar putea* fi, desigur, dedus după sistemul lui Marx, dar nimic nu ne *obligă* să adoptăm această concepție. Dimpotrivă, economia politică vulgară are cel puțin un mod mai acceptabil de a explica problema :

„Vinzătorii capitaliști, producătorul de materii prime, fabricantul, comerciantul cu ridicata și cel cu amănuntul obțin venituri din afacerile lor prin aceea că fiecare vinde mai scump decît cumpără, că urcă, așadar, prețul de cost al mărfii sale cu un anumit procent. Numai muncitorul nu este în stare să obțină un asemenea adaos la valoare, ci este silit, datorită situației sale defavorabile față de capitalist, să-și vîndă munca la prețul la care ea îl costă, adică la prețul mijloacelor de subzistență necesare... astfel aceste adăugiri la preț își păstrează pentru muncitorul cumpărător întreaga lor însemnătate și fac ca o parte din valoarea produsului total să treacă în mina clasei capitaliștilor”.

Or, nu-i nevoie de mari eforturi de gîndire pentru a înțelege că această explicație „vulgar-economică” a profitului la capital duce practic la aceleași rezultate ca și teoria plusvalorii a lui Marx ; că, după concepția lui Lexis, muncitorii se găsesc exact în aceeași „situație defavorabilă” ca și la Marx ; că sînt tot așa de înșelați, deoarece fiecare non-muncitor poate vinde peste preț, pe cînd muncitorul nu ; și că pe baza acestei teorii se poate construi un socialism vulgar cel puțin tot atît de plauzibil ca și cel clădit aici în Anglia pe baza teoriei lui Jevons-Menger⁶ despre valoarea de întrebuințare și utilitatea marginală. Bănuiesc chiar că dacă d-l George Bernard Shaw ar cunoaște această teorie a profitului, ar fi în stare să se agațe de ea cu amîndouă mîinile, să-i tri-

mită la plimbare pe Jevons și Karl Menger și, pe această stîncă, să reclădească biserica fabiană a viitorului.

În realitate însă teoria aceasta nu este decît o parafrază a teoriei lui Marx. De unde se iau toate adaosurile la prețuri? Din „produsul total” al muncitorilor. Și anume din faptul că marfa „muncă”, sau, cum îi spune Marx, forța de muncă, trebuie să fie vîndută sub prețul ei. Căci dacă însușirea comună a tuturor mărfurilor este aceea de a putea fi vîndute mai scump decît costul lor de producție, dacă de la aceasta face excepție numai munca, care este întotdeauna vîndută numai la costul ei de producție, înseamnă că ea e vîndută sub prețul care constituie o regulă în această lume a economiei vulgare. Surplusul de profit care, ca urmare a acestui fapt, îi revine capitalistului, respectiv clasei capitaliștilor, constă tocmai în aceea — și, în ultimă instanță, numai așa poate lua naștere — că muncitorul, după ce reproduce ceea ce trebuie să înlocuiască prețul muncii lui, trebuie să producă în plus un produs pentru care nu este plătit — plusprodusul, produsul muncii neplătite, plusvaloarea. Lexis este extrem de prudent în alegerea expresiilor. El nu afirmă nicăieri în mod direct că concepția de mai sus este a lui; dar dacă este a lui, e clar ca lumina zilei că aici n-aveni de-a face cu unul din acei economiști vulgari obișnuiți despre care el însuși spune că apar în ochii lui Marx „în cel mai bun caz ca niște imbecili iremediabili”, ci cu un marxist deghizat în economist vulgar. Dacă această deghizare s-a făcut premeditat sau nu, aceasta e o chestiune de psihologie care nu ne interesează aici. Cine ar voi s-o lămurească ar putea eventual să cerceteze în același timp cum a fost cu puțință ca un om atît de inteligent cum este, fără îndoială, Lexis să susțină la un moment dat o absurditate atît de mare cum este bimetalismul?

Primul care a încercat cu adevărat să dea un răspuns la această problemă a fost dr. *Conrad Schmidt* în lucrarea „Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes”, Dietz, Stuttgart, 1889. Schmidt încearcă să pună de acord amănunțele formării prețului de piață atît cu legea valorii, cît și cu rata mijlocie a profitului. Capitalistul industrial obține în produsul său mai întîi o înlocuire a capitalului avansat, iar apoi un plusprodus, pentru care n-a plătit nimic. Dar pentru a obține acest plusprodus, el trebuie să avanseze capitalul său în producție; cu alte cuvinte, pentru a-și putea însuși acest plusprodus, el trebuie să întreprindă o anumită cantitate de muncă materializată. Capitalul avansat este, așadar, pentru capitalist cantitatea de muncă materializată socialmente necesară pentru a-i asigura obținerea acestui plusprodus. Acest lucru e valabil pentru oricare capitalist industrial. Cum însă, potrivit

legii valorii, produsele se schimbă unele pe altele în raport cu munca socialmente necesară pentru producerea lor, și cum pentru capitalist munca necesară pentru crearea plusprodusului este tocmai muncă trecută, acumulată în capitalul său, rezultă că plusprodusele se schimbă unele pe altele în raport cu capitalul necesar pentru producerea lor, și nu cu munca *realmente* cuprinsă în ele. Partea care revine fiecărei unități de capital este, așadar, egală cu suma tuturor plusvalorilor produse împărțită la suma capitalurilor folosite în acest scop. Prin urmare capitaluri egale dau în intervale de timp egale profituri egale, și aceasta se produce prin aceea că prețul de cost al plusprodusului calculat astfel, adică profitul mijlociu, se adaugă la prețul de cost al produsului plătit, și la acest preț ridicat se vînd ambele, atît produsul plătit, cît și cel neplătit. Astfel se stabilește rata mijlocie a profitului, cu toate că, după Schmidt, prețurile mijlocii ale diferitelor mărfuri sînt determinate în conformitate cu legea valorii.

Construcția este foarte ingenioasă și făcută absolut după modelul hegelian, dar, ca majoritatea raționamentelor hegeliene, ea nu este exactă. Dacă legea valorii trebuie să fie *nemijlocit* valabilă și pentru prețurile mijlocii, atunci atît plusprodusul cît și produsul plătit — în această privință nu există nici o deosebire între ele — trebuie să se vîndă în raport cu munca socialmente necesară și cheltuită pentru producerea lor. Legea valorii este îndreptată de la bun început împotriva concepției generate de reprezentările capitaliste potrivit căroră munca trecută acumulată, din care constă capitalul, n-ar fi numai o anumită sumă de valoare creată, ci, întrucît este un factor de producere și de formare a profitului, ar avea totodată și însușirea de a crea valoare, ar fi deci izvorul unei valori mai mari decît aceea pe care o are ea însăși; legea valorii stabilește în mod categoric că această însușire o are numai munca vie. Faptul că capitaliștii așteaptă profituri egale în raport cu mărimea capitalurilor lor, că deci consideră capitalul avansat de ei ca un fel de preț de cost al profitului lor, e cunoscut. Dacă însă Schmidt se folosește de această concepție pentru ca, cu ajutorul ei, să pună de acord prețurile calculate conform ratei mijlocii a profitului cu legea valorii, el anulează însăși legea valorii prin faptul că-i încorporează ca factor determinant o idee cu desăvîrșire opusă acestei legi.

Sau munca acumulată este, alături de munca vie, creatoare de valoare și în acest caz legea valorii nu-i valabilă.

Sau ea nu este creatoare de valoare, și atunci argumentele lui Schmidt sînt incompatibile cu legea valorii.

Schmidt s-a abătut de la drumul drept în momentul cînd era foarte aproape de rezolvarea problemei, deoarece credea că trebuie să găsească cu orice preț o formulă matematică care să-i dea posibilitatea să demonstreze concordanța dintre prețul mijlociu al fiecărei mărfi și legea valorii. Dar dacă aici, fiind foarte aproape de țel, el s-a angajat pe o cale greșită, în rest conținutul broșurii dovedește priceperea cu care el a tras concluzii din primele două volume ale „Capitalului”. El are meritul de a fi descoperit în mod independent explicația justă a tendinței, pînă atunci neexplicată, de scădere a ratei profitului, explicație dată de Marx în secțiunea a treia a volumului trei; el are de asemenea meritul de a fi dedus profitul comercial din plusvaloarea industrială, precum și de a fi făcut o întreagă serie de observații cu privire la dobînda și renta funciară, în care sînt anticipate probleme dezvoltate de Marx în secțiunea a patra și a cincea ale volumului trei.

Într-o lucrare apărută mai tîrziu („Neue Zeit”, 1892—1893, nr. 3 și 4), Schmidt încearcă să rezolve problema pe altă cale. Această cale se reduce la aceea că rata mijlocie a profitului este stabilită de concurență în măsura în care ea determină capitalul să migreze din ramurile de producție cu profit scăzut în ramurile cu surplus de profit. Că marea egalizatoare a profiturilor este concurența, nu-i o noutate. Dar Schmidt încearcă să demonstreze că această nivelare a profiturilor este identică cu reducerea prețului de vînzare a mărfurilor, produse într-o cantitate excedentară, la măsura valorii pe care societatea o poate plăti pentru ele potrivit legii valorii. De ce nici calea aceasta n-a putut duce la țel, reiese cu prisosință chiar din explicațiile date de Marx în volumul de față.

După Schmidt, problema a fost abordată de P. Fireman („Conrads Jahrbücher”, Dritte Folge, III, S. 793). Nu mă opresc asupra observațiilor lui cu privire la alte părți ale expunerii lui Marx. Ele se bazează pe o confuzie, și anume că Marx ar formula definiții acolo unde în realitate el dezvoltă problemele și că, în general, la Marx ar trebui căutate definiții definitive, valabile o dată pentru totdeauna. Se înțelege de la sine că atunci cînd lucrurile și raporturile lor reciproce nu sînt considerate ca fiind fixe, ci într-un proces de schimbare, atunci și reflectarea lor mintală, noțiunile, sînt de asemenea supuse schimbării și transformării; ele nu pot fi închise în definiții rigide, ci trebuie considerate în procesul lor de formare istoric, respectiv logic. Acum este clar de ce Marx la începutul volumului întîi, unde pornește de la producția de mărfuri simplă, care este pentru el premisa istorică, și în continuarea expunerii trece de la această bază la capital, de ce el por-

nește tocmai de la marfa simplă, și nu de la o formă secundară din punctul de vedere logic și istoric, nu de la marfa modificată, în forma ei capitalistă, lucru pe care Fireman, firește, nu-l poate înțelege cu nici un chip. Preferăm să lăsăm la o parte aceste împrejurări și altele asemănătoare, care ar putea da loc la diverse obiecții, și trecem la esența problemei. În timp ce teoria îl învață pe Fireman că, dacă rata plusvalorii este dată, plusvaloarea este proporțională cu numărul forțelor de muncă folosite, experiența îi arată că dacă rata mijlocie a profitului este dată, profitul este proporțional cu mărimea întregului capital investit. Fireman găsește explicația în faptul că profitul nu este decît un fenomen convențional (ceea ce la el înseamnă un fenomen care aparține unei anumite formațiuni sociale, care există și dispăre o dată cu aceasta); existența lui este legată numai de capital; acesta, dacă e destul de puternic pentru a-și asigura un profit, este silit, din cauza concurenței, să se limiteze la a primi o rată a profitului egală pentru toate capitalurile. Fără o rată a profitului egală, o producție capitalistă este de-a dreptul imposibilă; această formă de producție presupune că pentru capitalistul individual, la o rată a profitului dată, masa profitului depinde numai de mărimea capitalului său. Pe de altă parte, profitul constă din plusvaloare, din muncă neplătită. Cum are loc în acest caz transformarea plusvalorii, a cărei mărime este determinată de exploatarea muncii, în profit, a cărui mărime este determinată de mărimea capitalului necesar în acest scop?

„Prin simplul fapt că în toate ramurile de producție unde raportul dintre... capitalul constant și capitalul variabil este cel mai mare, mărfurile se vînd peste valoarea lor, ceea ce înseamnă de asemenea că în ramurile de producție în care raportul dintre capitalul constant și capitalul variabil = $c : v$ este cel mai mic, mărfurile se vînd sub valoarea lor, și că numai acolo unde raportul $c : v$ reprezintă o anumită mărime mijlocie, mărfurile se înstrăinează la adevărata lor valoare... Este oare această neconcordanță a anumitor prețuri cu valorile lor respective o infirmare a principiului valorii? Nicidecum. Căci datorită faptului că prețurile unor mărfuri se ridică peste valoarea lor în aceeași măsură în care prețurile altor mărfuri scad sub valoarea lor, suma totală a prețurilor rămîne egală cu suma totală a valorilor... „în ultimă instanță» deci neconcordanța dispăre”. Această neconcordanță constituie o „perturbare”, „dar în științele exacte niciodată o perturbare previzibilă nu este considerată ca o infirmare a unei legi”.

Dacă comparăm acest pasaj cu pasajele corespunzătoare din capitolul IX, vom vedea că aici Fireman a atins într-adevăr punctul nevralgic. De cîte verigi intermediare ar mai fi avut însă nevoie Fireman și după această descoperire pentru a găsi rezolvarea definitivă și clară a problemei, se vede din modul nemeritat de glacial în care a fost primit articolul său atît de important. Toți cei pe care i-a preocupat această problemă s-au temut să nu-și frigă

degetele. Explicația o găsim nu numai în faptul că Fireman și-a îmbrăcat într-o formă nedesăvârșită descoperirea, dar și în deficiențele incontestabile atât ale concepției sale asupra expunerii lui Marx, cât și ale propriei sale critici generale, bazate pe această concepție, a acestei expunerii.

Ori de câte ori i se ivește o problemă dificilă, domnul profesor *Julius Wolf* din Zürich nu pierde prilejul de a se compromite. Întreaga problemă, ne spune el („*Conrads Jahrbücher*“, Dritte Folge, II, S. 352 und f.f.), se rezolvă prin plusvaloarea relativă. Producția plusvalorii relative se bazează pe creșterea capitalului constant în raport cu cel variabil.

„O creștere a capitalului constant presupune o creștere a forței productive a muncitorilor. Cum însă această creștere a forței productive (prin ieftinirea mijloacelor de subzistență) atrage după sine o creștere a plusvalorii, se restabilește legătura directă dintre creșterea plusvalorii și creșterea părții de capital constant din capitalul total. Creșterii capitalului constant îi corespunde creșterea forței productive a muncii. Când capitalul variabil rămâne același și cel constant este în creștere, conform teoriei lui Marx, plusvaloarea trebuie să crească. Aceasta era problema de rezolvat“.

Ce-i drept, într-o sută de locuri din volumul întâi, Marx spune tocmai contrariul; ce-i drept, afirmația că, potrivit lui Marx, dacă capitalul variabil scade, plusvaloarea relativă crește direct proporțional cu creșterea capitalului constant este atât de uimitoare, încât nu putem găsi pentru ea nici o expresie parlamentară; ce-i drept, d-l *Julius Wolf* demonstrează cu fiecare rînd că n-a înțeles nimic nici relativ, nici absolut atât din plusvaloarea absolută, cât și din cea relativă; ce-i drept, el însuși spune :

„la prima vedere ai impresia că te găsești într-un noian de ineptii“,

ceea ce, în treacăt fie zis, este singura observație justă din tot articolul său. Dar la ce bun toate acestea? D-l *Julius Wolf* este atât de mîndru de geniala sa descoperire, încît nu se poate opri să aducă lui Marx omagii postume și să preamărească propria sa ineptie de nepătruns ca

„o nouă dovadă a perspicacității și clarviziunii cu care el“ (Marx) „a conceput sistemul său critic al economiei capitaliste“ I

Mai mult. D-l *Wolf* spune :

„Ricardo a enunțat două teze : la cheltuieli de capital egale — plusvaloare egală (profit) ; la cheltuiuri de muncă egale — plusvaloare egală (ca masă). Se pune deci întrebarea cum se împacă una cu alta. Marx însă n-a admis să se pună problema în acest mod. El a demonstrat, fără îndoială, (în volumul trei) că a doua afirmație nu este o consecință inevitabilă a legii valorii, ci că este chiar în

contradicție cu această lege a sa și că prin urmare... trebuie respinsă în mod categoric..."

Apoi analizează care din noi doi s-a înșelat, eu sau Marx. Firește, nici nu-i trece prin minte că el însuși se află pe un drum greșit.

Ar însemna să-mi offensez cititorii și să nu-mi dau de loc seama de comicul situației dacă aş rosti fie și un singur cuvânt privitor la acest admirabil pasaj. Voi adăuga numai următoarele : cu aceeași îndrăzneală cu care a putut spune de pe atunci că „Marx a demonstrat, fără îndoială, în volumul trei”, el folosește prilejul pentru a da în vileag o birfeală de profesori, după care sus-menționata scriere a lui Conrad Schmidt „ar fi inspirată nemijlocit de către Engels”. Domnule Julius Wolf ! În lumea în care trăiți și vă învățați este poate obiceiul ca omul care pune altora în mod public o problemă să comunice pe ascuns prietenilor săi soluția. Că sinteți capabil de așa ceva, vă cred. Dar că în lumea pe care eu o frecventez nimeni nu simte nevoia să se coboare la asemenea josnicii, aceasta o dovedește prezenta prefață.

Imediat după moartea lui Marx, d-l *Achille Loria* s-a grăbit să publice un articol despre el în „Nuova Antologia” (aprilie 1883) ⁸ : mai întâi este o biografie care abundă în date eronate, apoi o critică a activității publice, politice și literare. Concepția materialistă asupra istoriei a lui Marx este aici falsificată și denaturată cu un aplomb care lasă să se întrevadă un țel măreț. Și țelul acesta a fost atins : în 1886 același domn Loria a publicat o carte intitulată „La teoria economica della costituzione politica”, în care, spre surprinderea contemporanilor, a prezentat teoria marxistă asupra istoriei, pe care în 1883 o denaturase total și premeditat, ca fiind propria sa descoperire. Aici, firește, teoria marxistă a fost coborâtă de el la un nivel destul de filistin ; de asemenea ilustrațiile și exemplele istorice abundă și ele în greșeli grosolane care n-ar putea fi trecute cu vederea nici unui școlar de clasa a patra. Dar ce importanță au toate acestea ? Descoperirea că pretutindeni și întotdeauna condițiile și evenimentele politice își găsesc explicația în condițiile economice corespunzătoare n-a fost, după cum se spune aici, făcută nicidecum de Marx în 1845, ci de d-l Loria în 1886. Cel puțin așa a reușit el să-i facă să creadă pe compatrioții săi și chiar pe unii francezi, după ce cartea lui a apărut și în limba franceză, iar acum poate să se fălească în Italia ca autor al unei noi și epocale teorii istorice, pînă ce socialiștii de acolo vor găsi timpul să-i smulgă ilustrului Loria penele de păun furate.

Dar aceasta nu-i decît o mică mostră a procedeelelor d-lui Loria. El ne asigură că toate teoriile lui Marx se bazează pe un sofism

conștient (un consaputo sofisma) ; că Marx nu dădea înapoi în fata paralogismelor chiar atunci cînd le știa ca atare (sapendoli tali) etc. Și după ce, printr-o întreagă serie de baliverne ordinare de acest fel, și-a pregătit cititorii ca ei să-l considere pe Marx drept un arivist à la Loria, care își regizează efectele cu aceleași mijloace murdare și mizerabile pe care le folosește și profesorul nostru din Padua, le poate trăda acum un secret important, și cu aceasta ne întoarce înapoi la rata profitului.

D-l Loria spune : după Marx, masa plusvalorii (pe care d-l Loria o identifică aici cu profitul) produsă într-o întreprindere industrială capitalistă este în funcție de capitalul variabil utilizat în întreprindere, deoarece capitalul constant nu aduce nici un profit. Aceasta este însă în contradicție cu realitatea. Căci în practică profitul depinde nu de capitalul variabil, ci de capitalul total. Or, Marx însuși recunoaște acest lucru (I, cap. XI⁹) și admite că în aparență faptele contrazic teoria lui. Cum rezolvă el însă această contradicție ? Trimițînd pe cititori la volumul următor, care încă nu a apărut. Despre acest volum, Loria spusese mai dinainte cititorilor *lui* că nu crede ca Marx să se fi gîndit măcar o singură clipă să-l scrie, și acum exclamă triumfător :

„Așadar, am avut dreptate cînd am afirmat că acest al doilea volum, cu care Marx își amenință mereu adversarii, fără să-l publice vreodată, poate foarte bine să fi fost un expedient ingenios la care Marx recurgea ori de cîte ori îi lipseau argumentele științifice (un ingegnoso spediente ideato dal Marx a sostituzione degli argomenti scientifici)“.

Și cine nu-i nici acum convins că Marx se află la același nivel al șarlataniei științifice ca și l'illustre Loria, pe acela nu-l mai poți ajuta cu nimic.

Am învățat deci că, după părerea d-lui Loria, teoria plusvalorii a lui Marx este absolut incompatibilă cu existența unei rate generale egale a profitului. Or, iată că volumul al doilea a apărut, și, o dată cu acesta, întrebarea pe care am pus-o în mod public tocmai asupra acestui punct¹⁰. Dacă d-l Loria ar fi fost un german timid de-ai noștri, s-ar fi simțit oarecum jenat. Dar el e un meridional îndrăzneț, vine dintr-o țară cu climă caldă, unde, după cum spune el, nerușinarea * este într-o oarecare măsură o condiție naturală. Problema ratei profitului este pusă în mod public. D-l Loria a declarat-o public ca irezolvabilă. Și tocmai de aceea se va întrece acum pe sine însuși rezolvînd-o în mod public.

* Joc de cuvinte : Unverfrorenheit înseamnă și „nerușinare“ și „rezistență la îngheț“. — Nota trad.

Minunea aceasta se produce în „Conrads Jahrbücher“, Neue Folge, Bd. XX, S. 272 und f.f., într-un articol despre scrierea sus-amintită a lui Conrad Schmidt. După ce a învățat de la Schmidt cum se formează profitul comercial, totul devine deodată limpede pentru el.

„Deoarece determinarea valorii prin timpul de muncă oferă un avantaj capitaliștilor care plasează o parte mai mare a capitalului lor în salarii, capitalul neproductiv” (adică comercial) „poate să reclame de la acești capitaliști avantajul o dobândă” (adică un profit) „mai mare și să asigure astfel egalitatea între diverșii capitaliști industriali... Dacă, de pildă, capitaliștii industriali A, B, C întrebuințează fiecare în producție 100 de zile de muncă și respectiv 0, 100, 200 capital constant, iar salariul pentru 100 de zile de muncă conține 50 de zile de muncă, atunci fiecare capitalist obține o plusvaloare de 50 de zile de muncă, iar rata profitului este 100% pentru primul capitalist, 33,3% pentru al doilea și 20% pentru al treilea. Dacă însă un al patrulea capitalist, D, acumulează un capital neproductiv de 300, care pretinde o dobândă” (profit) „în valoare de 40 de zile de muncă de la A, o dobândă în valoare de 20 de zile de muncă de la B, atunci rata profitului pentru capitaliștii A și B va scădea la 20%, ca și pentru C, iar capitalistul D cu un capital de 300 va obține un profit de 60, adică o rată a profitului de 20%, ca și ceilalți capitaliști”.

Cu o abilitate uimitoare l'illustre Loria rezolvă într-o clipă aceeași problemă pe care cu zece ani în urmă o declarase irezolvabilă. Din păcate însă el nu ne-a dezvăluit secretul de unde ia „capitalul neproductiv” puterea nu numai de a sustrage industriașilor profitul suplimentar, care depășește rata mijlocie a profitului, ci și de a-l păstra în propriul buzunar, tot așa cum proprietarul funciar încasează, sub forma rentei funciare, profitul suplimentar al arendașului. În realitate, comercianții ar lua de la industriași un tribut absolut analog rentei funciare, stabilind astfel rata mijlocie a profitului. Desigur, capitalul comercial este, așa cum știe mai toată lumea, un factor foarte important în stabilirea ratei generale a profitului. Dar numai un aventurier literar, care în fundul sufletului lui își bate joc de întreaga economie politică, își poate permite să afirme că capitalul comercial posedă puterea magică de a absorbi, chiar înainte de a fi stabilită rata generală a profitului, întreaga plusvaloare suplimentară care o depășește pe aceasta și s-o transforme pentru propriul său folos în rentă funciară, și încă fără să aibă măcar nevoie de proprietate funciară. Nu mai puțin uimitoare este afirmația că capitalul comercial reușește să descopere pe industriași a căror plusvaloare ar corespunde exact ratei mijlocii a profitului, considerând ca o onoare să ușureze oarecum soarta acestor nenorocite victime ale legii valorii a lui Marx, vînzîndu-le produsele gratuit, ba chiar fără cel mai mic comision. Ce șarlatan trebuie să fie cineva ca să-și închipuie că Marx ar fi avut nevoie de asemenea jalnice scamatorii!

Dar ilustrul nostru Loria strălucește în toată splendoarea sa abia cînd îl comparăm cu concurenții săi nordici, de pildă cu d-l Julius Wolf, care nu-i nici el de lepădat. Ce creatură jalnică pare Wolf, chiar în voluminoasa sa carte „Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung“, în comparație cu italianul ! Cît de stingaci, aș fi aproape tentat să spun cît de timid, se arată el alături de nobila îndrăzneală cu care maestro prezintă ca ceva de la sine înțeles faptul că Marx nu era nici mai mult, nici mai puțin decît toți ceilalți oameni, că era un sofist, paralogist, palavragiu și șarlatan tot atît de conștient ca și d-l Loria însuși, că Marx, de fiecare dată cînd se lovește de dificultăți, declară publicului că-și va termina expunerea teoriei într-un viitor volum, pe care știe foarte bine că nici nu poate și nici nu intenționează să-l publice ! Nemărginită impertinență, îmbinată cu o extraordinară labilitate și cu capacitatea de a ieși din cele mai imposibile situații, dispreț eroic pentru loviturile de picior primite, însușire hrăpăreață și rapidă a operei altora, exploatare șarlatanească a reclamei, organizarea gloriei cu ajutorul unei clii de amici. Cine oare se poate compara cu el în această privință ?

Italia este țara clasicismului. Din vremurile glorioase cînd acolo s-au ivit zorile lumii moderne, ea a dat caractere mari de o neînfrecută perfecțiune clasică, de la Dante pînă la Garibaldi. Dar și vremurile de umilire și de dominație străină i-au lăsat moștenire clasice caricaturi de caractere, între care două tipuri bine conturate : Sganarell și Dulcamara ¹¹. Clasică unitate a amîndurora este intrupată în l'illustre Loria al nostru.

În încheiere trebuie să-i conduc pe cititorii mei peste ocean. La New York, d-l dr. med. *George C. Stiebeling* a găsit și el o rezolvare a problemei, și anume una extrem de simplă. Atît de simplă, încît nimeni n-a vrut s-o accepte nici de partea asta, nici de partea cealaltă a oceanului, din care cauză el s-a infuriat cumplit și, într-o nesfîrșită serie de broșuri și articole de ziar, care au apărut de ambele părți ale oceanului, s-a plîns amarnic împotriva acestei nedreptăți. I s-a răspuns, ce-i drept, în „Neue Zeit“ ¹² că întreaga lui rezolvare a problemei se bazează pe o greșeală de calcul. Asta însă nu l-a tulburat. Și Marx a făcut greșeli de calcul și totuși are dreptate în multe probleme. Să examinăm deci rezolvarea găsită de Stiebeling.

„Presupunem două fabrici care lucrează cu capitaluri egale o durată de timp egală, dar avînd un raport diferit între capitalul constant și cel variabil. Considerăm capitalul total $(c+v) = y$ și x diferența în raportul dintre capitalul constant și capitalul variabil. În fabrica I avem $y = c+v$, în fabrica II avem

$y = (c-x) + (v+x)$. Rata plusvalorii este, așadar, în fabrica I $= \frac{p}{v}$, iar în fabrica II $= \frac{p}{v+x}$. Denumesc profit (pr) plusvaloarea totală (p) cu care a sporit capitalul total y sau c+v într-un timp dat, deci $pr = p$. Rata profitului este deci în fabrica I $= \frac{pr}{y}$ sau $\frac{p}{c+v}$, iar în fabrica II tot $\frac{pr}{y}$ sau $\frac{p}{(c-x) + (v+x)}$, adică $= \frac{p}{c+v}$. Problema se rezolvă deci în așa fel, că, pe baza legii valorii, folosind capitaluri egale și durate de timp egale, dar cantități inegale de muncă vie, rata mijlocie egală a profitului rezultă din schimbarea ratei plusvalorii". (G. C. Stiebeling. „Das Werthgesetz und die Profitrate", New York, John Heinrich.)

Oricît de frumos și de clar ar fi calculul de mai sus, sîntem nevoiți totuși să punem d-lui dr. Stiebeling o singură întrebare : de unde știe el că suma plusvalorii produse în fabrica I este absolut egală cu suma plusvalorii produse în fabrica II ? Despre c, v, y și x, prin urmare despre toți ceilalți factori ai calculului, ne spune răspicat că sînt de aceeași mărime în ambele fabrici, dar despre p nu suflă nici o vorbă. Din faptul că notează algebric cu p ambele cantități de plusvaloare menționate aici nu rezultă nicidecum egalitatea mărimii lor. Dimpotrivă, tocmai aceasta trebuia dovedit, deoarece d-l Stiebeling identifică pur și simplu profitul, pr, cu plusvaloarea. Aici sînt posibile numai două cazuri : sau ambele p sînt egale, fiecare fabrică producînd aceeași cantitate de plusvaloare, deci la același capital total același profit, și atunci d-l Stiebeling a presupus de la început ceea ce urma abia să demonstreze, sau una din fabrici produce o sumă mai mare de plusvaloare decît cealaltă, și atunci tot calculul său cade.

D-l Stiebeling nu și-a preocupat nici eforturile, nici cheltuielile pentru a îngrămădi munți de calcule pe această eroare de calcul și a le prezenta publicului. Pot să-l asigur că aproape toate sînt la fel de greșite și că acolo unde, în mod excepțional, sînt exacte, ele dovedesc cu totul altceva decît vrea el să demonstreze. Astfel, prin compararea rapoartelor statistice americane asupra averilor din 1870 și 1880, el dovedește, de fapt, scăderea ratei profitului, îi dă însă o explicație complet eronată și consideră că teoria lui Marx despre rata stabilă și mereu constantă a profitului trebuie rectificată pe baza practicii. Or, din secțiunea a treia a volumului de față reiese că această așa-zisă teorie a lui Marx despre „rata stabilă a profitului" este pură născocire și că în realitate tendința de scădere a ratei profitului se bazează pe cauze diametral opuse celor indicate de dr. Stiebeling. Desigur, d-l dr. Stiebeling are cele mai bune intenții, dar cînd vrei să te ocupi de probleme științifice, trebuie în primul

---

rînd să înveți și să citești cărțile de care vrei să te folosești, așa cum le-a scris autorul, și mai ales să nu citești în ele lucruri care nici nu se găsesc acolo.

Rezultatul întregii cercetări : și în ceea ce privește problema ridicată aici, tot școala lui Marx este aceea care a creat ceva. Citind acest al treilea volum, Fireman și Conrad Schmidt pot fi pe deplin mulțumiți de propriile lor lucrări, fiecare pentru partea sa de contribuție.

Londra, 4 octombrie 1894

F. Engels

CARTEA A TREIA

**Procesul de ansamblu al
producției capitaliste**

Partea I

Secțiunea întâi

TRANSFORMAREA PLUSVALORII ÎN PROFIT ȘI A RATEI PLUSVALORII ÎN RATĂ A PROFITULUI

Capitolul întâi

Preț de cost și profit

În cartea întâi au fost analizate fenomenele *procesului de producție* capitalist ca atare, ca proces de producție nemijlocit, făcându-se abstracție de toate influențele secundare exercitate asupra lui de împrejurări care-i sînt străine. Dar cu acest proces de producție nemijlocit nu se încheie existența capitalului. În lumea reală el este completat de *procesul de circulație*, care a constituit obiectul analizei din cartea a doua. Acolo, mai ales în secțiunea a treia, analizînd procesul de circulație ca mijlocitor al procesului de reproducție social, am văzut că procesul de producție capitalist, privit în ansamblu, este o unitate a procesului de producție și a celui de circulație. În această carte, a treia, nu poate fi vorba de a face considerații generale asupra acestei unități. Dimpotrivă, aici trebuie să se descopere și să se arate formele concrete care izvorăsc din *procesul de mișcare a capitalului*, privit în ansamblul său. În mișcarea lor reală, capitalurile se opun unele altora sub asemenea forme concrete față de care înfățișarea [Gestalt] capitalului în procesul de producție nemijlocit, ca și înfățișarea lui în procesul de circulație, apar numai ca momente speciale. Înfățișările capitalului, așa cum le dezvoltăm în această carte, se apropie deci treptat de forma sub care ele apar la suprafața societății, în interacțiunea diferitelor capitaluri, în concurență, și în conștiința obișnuită a agenților producției.

Valoarea fiecărei mărfi M produse în mod capitalist se exprimă în formula : $V = c + v + p$. Dacă scădem din această valoare a produsului plusvaloarea p , rămîne numai un echivalent sau o valoare care înlocuiește în marfă valoarea-capital $c + v$ cheltuită sub forma elementelor producției.

Dacă, de pildă, pentru fabricarea unui anumit articol se cheltuiește un capital de 500 l. st., din care 20 l. st. pentru uzura mijloacelor de muncă, 380 l. st. pentru materialele de producție consumate, 100 l. st. pentru forța de muncă și dacă rata plusvalorii este de 100%, valoarea produsului = $400 v + 100 c + 100 p = 600$ l. st.

Dacă se scade plusvaloarea de 100 l. st., rămâne o valoare-marfă de 500 l. st. care înlocuiește numai capitalul cheltuit de 500 l. st. Această parte din valoarea-marfă, care înlocuiește prețul mijloacelor de producție consumate și prețul forței de muncă întrebuintate, înlocuiește capitalistului numai ceea ce-l costă pe el marfa și reprezintă deci pentru el prețul de cost al mărfii.

Ceea ce-l costă pe capitalist marfa și ceea ce costă de fapt producerea mărfii sînt, desigur, două mărimi cu totul diferite. Partea din valoarea-marfă care constituie plusvaloarea nu-l costă pe capitalist nimic tocmai pentru că îl costă pe muncitor muncă neplătită. Cum însă pe baza producției capitaliste muncitorul, după intrarea lui în procesul de producție, constituie o parte componentă a capitalului productiv aflat în funcțiune și aparținînd capitalistului, cum deci capitalistul este adevăratul producător de mărfuri, prețul de cost al mărfii îi apare acestuia în mod necesar drept costul real al mărfii. Dacă însemnăm cu pc prețul de cost, atunci formula $V = c + v + p$ se transformă în formula $V = pc + p$, sau valoarea-marfă = prețul de cost + plusvaloarea.

Includerea diferitelor părți ale valorii mărfii care înlocuiesc numai valoarea-capital cheltuită pentru producerea ei în categoria prețului de cost exprimă deci, pe de o parte, caracterul specific al producției capitaliste. Ceea ce îi costă marfa pe capitaliști se măsoară prin cheltuirea de *capital*; ceea ce costă marfa în realitate se măsoară prin cheltuirea de *muncă*. De aceea prețul de cost capitalist al mărfii este cantitativ diferit de valoarea ei sau de prețul de cost real al ei; el este mai mic decît valoarea mărfii, deoarece $V = pc + p$, înseamnă că $pc = V - p$. Pe de altă parte, prețul de cost al mărfii nu este în nici un caz o rubrică care există numai în contabilitatea capitalistă. Separarea acestei părți din valoare se manifestă practic încontinuu în producția reală a mărfii, deoarece prin procesul de circulație această parte trebuie să se transforme din forma sa de marfă în forma de capital productiv și, în consecință, cu prețul de cost al mărfii trebuie cumpărate neîncetat elementele producției consumate în producerea ei.

Dimpotrivă, categoria prețului de cost nu are nimic de-a face cu formarea valorii mărfii sau cu procesul de valorificare a capitalului. Dacă știu că $\frac{5}{6}$ din valoarea-marfă de 600 l. st., adică 500 l. st., constituie numai un echivalent, o valoare care înlocuiește

capitalul de 500 l. st. cheltuit și prin urmare nu ajung decât pentru a se cumpăra din nou elementele materiale ale acestui capital, nu înseamnă că știu cum au fost produse aceste $\frac{2}{3}$ din valoarea mărfii, care constituie prețul ei de cost, și nici cum a fost produsă ultima șesime, care constituie plusvaloarea ei. Analiza va arăta însă că în economia capitalistă prețul de cost are aparența înșelătoare a unei categorii care ține de producerea valorii înseși.

Să ne întoarcem la exemplul nostru. Să presupunem că valoarea produsă de un muncitor într-o zi de muncă socială medie se exprimă într-o sumă de bani de 6 șilingi = 6 mărci, în acest caz capitalul avansat de 500 l. st. = $400c + 100v$ reprezintă valoarea produsă în $1\frac{2}{3}$ zile de muncă de câte 10 ore, dintre care $1\frac{1}{3}$ zile de muncă sînt cristalizate în valoarea mijloacelor de producție = $400c$, iar $\frac{2}{3}$ în valoarea forței de muncă = $100v$. Prin urmare, dacă rata plusvalorii = 100% , producerea noii mărfi va costa o cheltuie de forță de muncă = $100v + 100p = 666\frac{2}{3}$ zile de muncă de câte 10 ore.

Noi știm (vezi cartea I, cap. VII, p. 201—193 și urm.¹⁸) că valoarea de 600 l. st. a produsului nou creat se compune din 1) valoarea care reapare a capitalului constant de 400 l. st. cheltuită pentru mijloace de producție și 2) valoarea nou creată de 200 l. st. Prețul de cost al mărfii = 500 l. st. cuprinde cele $400c$, care reapar, și jumătate din valoarea nou creată de 200 l. st. (= $100v$) prin urmare două elemente ale valorii mărfii cu totul diferite între ele în ceea ce privește originea lor.

Datorită caracterului util al muncii cheltuite în decurs de $666\frac{2}{3}$ zile de câte zece ore, valoarea mijloacelor de producție consumate, în sumă de 400 l. st., trece de la acestea asupra produsului. Această valoare veche reapare deci ca parte componentă a valorii produsului, dar ea nu ia naștere în procesul de producție al acestei mărfi. Ea există ca parte componentă a valorii-marfă numai fiindcă mai înainte a existat ca parte componentă a capitalului avansat. Capitalul constant cheltuit este deci înlocuit cu acea parte din valoarea-marfă pe care el însuși i-o adaugă. Acest element al prețului de cost are deci un caracter dublu: pe de o parte intră în prețul de cost al mărfii, fiindcă este o parte componentă a valorii-marfă care înlocuiește capitalul cheltuit și, pe de altă parte, constituie o parte componentă a valorii-marfă numai fiindcă reprezintă valoarea unui capital cheltuit sau fiindcă mijloacele de producție costă atât și atât.

Cu totul altfel se petrec lucrurile cu cealaltă parte componentă a prețului de cost. Cele $666\frac{2}{3}$ zile de muncă cheltuite în timpul

producerii mărfii creează o valoare nouă de 200 l. st. Din această valoare nouă numai o parte înclocuiește capitalul variabil avansat de 100 l. st. sau prețul forței de muncă întrebuințate. Dar această valoare-capital avansată nu intră în nici un caz în componența valorii noi. Când se avansează capital, forța de muncă este considerată ca *valoare*, dar în procesul de producție ea funcționează ca *creatoare de valoare*. În locul valorii forței de muncă, care figurează atunci când se avansează capital, în capitalul productiv care *funcționează în mod real* apare însăși forța de muncă vie, creatoare de valoare.

Deosebirea dintre aceste părți componente diferite ale valorii-marfă, care împreună formează prețul de cost, sare în ochi de îndată ce intervine o schimbare în mărirea valorii, fie a capitalului constant cheltuit, fie a capitalului variabil cheltuit. Să presupunem că prețul acelorași mijloace de producție sau partea constantă a capitalului crește de la 400 l. st. la 600 l. st. sau, dimpotrivă, scade la 200 l. st. În primul caz, nu numai prețul de cost al mărfii crește de la 500 l. st. la $600c + 100v = 700$ l. st., ci însăși valoarea mărfii crește de la 600 l. st. la $600c + 100v + 100p = 800$ l. st. În al doilea caz, nu numai prețul de cost scade de la 500 l. st. la $200c + 100v = 300$ l. st., ci însăși valoarea mărfii scade de la 600 l. st. la $200c + 100v + 100p = 400$ l. st. Deoarece capitalul constant cheltuit transmite produsului propria sa valoare, valoarea produsului crește sau scade, împrejurările rămânând aceleași, o dată cu schimbarea mărimii absolute a valorii-capital respective. Să admitem, dimpotrivă, că, împrejurările rămânând aceleași, prețul aceleiași mase de forță de muncă crește de la 100 l. st. la 150 l. st. sau scade la 50 l. st. Deși în primul caz prețul de cost crește de la 500 l. st. la $400c + 150v = 550$ l. st., iar în al doilea caz scade de la 500 l. st. la $400c + 50p = 450$ l. st., valoarea mărfii rămâne totuși în ambele cazuri neschimbată = 600 l. st.; în primul caz = $400c + 150v + 100p$, iar în celălalt = $400c + 50v + 150c$. Capitalul variabil avansat nu adaugă produsului propria sa valoare. Dimpotrivă, în locul valorii sale intră în produs o valoare nouă, creată de muncă. O schimbare în mărirea absolută a valorii capitalului variabil, în măsura în care exprimă numai o schimbare în prețul forței de muncă, nu schimbă deci cîtusi de puțin mărirea absolută a valorii mărfii, deoarece nu modifică cu nimic mărirea absolută a valorii nou create de forța de muncă în funcțiune. O asemenea schimbare nu afectează decît raportul dintre cele două părți componente ale valorii noi, dintre care una formează plusvaloarea, iar cealaltă înclocuiește capitalul variabil și, prin urmare, intră în prețul de cost al mărfii.

Cele două părți ale prețului de cost — în cazul nostru $400c + 100v$ — au comun numai un singur lucru : amîndouă sînt părți ale valorii mărfii care înlocuiesc capitalul avansat.

Din punctul de vedere al producției capitaliste, această stare reală de lucruri apare însă în mod necesar într-o formă denaturată.

Modul de producție capitalist se deosebește de modul de producție bazat pe sclavie, între altele, prin faptul că valoarea, respectiv prețul forței de muncă, apare ca valoare, respectiv ca preț al muncii însăși, sau ca salariu („Capitalul”, cartea I, cap. XVII). Partea variabilă a valorii capitalului avansat apare deci ca un capital cheltuit pentru salarii, ca o valoare-capital care plătește valoarea, respectiv prețul întregii munci cheltuite în producție. Presupunînd, de pildă, că o zi de muncă socială medie de 10 ore se întruchiează într-o sumă de bani de 6 șilingi, atunci capitalul variabil de 100 l. st. avansat este expresia în bani a unei valori produse în $33\frac{1}{3}$ zile de muncă de cîte 10 ore. Această valoare a forței de muncă cumpărate, care figurează în capitalul avansat, nu constituie însă o parte a capitalului care funcționează realmente. În procesul de producție locul ei este luat de forța de muncă vie. Dacă, potrivit exemplului nostru, gradul de exploatare a acestei forțe de muncă este 100%, atunci ea este cheltuită în decursul a $66\frac{2}{3}$ zile de muncă de cîte 10 ore și de aceea adaugă produsului o valoare nouă de 200 l. st. Dar în capitalul avansat, capitalul variabil de 100 l. st. figurează ca un capital cheltuit pentru salarii, sau ca preț al muncii efectuate în decurs de $66\frac{2}{3}$ zile de muncă de cîte 10 ore. Aceste 100 l. st. împărțite la $66\frac{2}{3}$ ne dau ca preț al zilei de muncă de 10 ore 3 șilingi, adică valoarea creată în decurs de 5 ore.

Comparînd acum capitalul avansat, pe de o parte, și valoarea-marfă, pe de altă parte, rezultă că :

- I. Capitalul avansat de 500 l. st. = 400 l. st. capital cheltuit pentru mijloace de producție (prețul mijloacelor de producție) + 100 l. st. capital cheltuit pentru muncă (prețul a $66\frac{2}{3}$ zile de muncă sau salariul pentru acestea).
  - II. Valoarea-marfă de 600 l. st. = prețul de cost de 500 l. st. (400 l. st. prețul mijloacelor de producție cheltuite + 100 l. st. prețul a $66\frac{2}{3}$ zile de muncă cheltuite) + 100 l. st. plusvaloare.
- În această formulă, partea din capital cheltuită pentru muncă se deosebește de partea din capital cheltuită pentru mijloace de producție — de pildă pentru bumbac sau cărbune — numai prin aceea că servește la plata unui alt element material al producției, în nici un caz însă prin aceea că joacă un rol diferit din punct de vedere funcțional în procesul de formare a valorii mărfii și deci și

în procesul de valorificare a capitalului. În prețul de cost al mărfii, prețul mijloacelor de producție re apare așa cum figura în capitalul avansat, și anume pentru că aceste mijloace de producție au fost întrebuințate în mod util. Tot astfel re apare în prețul de cost al mărfii prețul sau salariul celor $666\frac{2}{3}$ zile de muncă întrebuințate pentru producerea ei, așa cum figura în avansul de capital, și anume tot pentru că această masă de muncă a fost cheltuită în mod util. Vedem aici numai valori gata formate, valori existente — părțile valorii capitalului avansat care participă la formarea valorii produsului —, dar nu vedem elementul care creează valoare nouă. Deosebirea dintre capitalul constant și cel variabil a dispărut. Întregul preț de cost de 500 l. st. capătă acum un sens dublu : în primul rând, el este partea componentă a valorii-marfă de 600 l. st., care înlocuiește capitalul de 500 l. st. cheltuit pentru producerea mărfii ; în al doilea rând, însăși această parte componentă a valorii mărfii există numai fiindcă a existat mai înainte ca preț de cost al elementelor întrebuințate în producție, al mijloacelor de producție și al muncii, cu alte cuvinte în calitate de capital avansat. Valoarea-capital re apare ca preț de cost al mărfii numai fiindcă și în măsura în care a fost cheltuită ca valoare-capital.

Faptul că diferitele părți componente ale valorii capitalului avansat sînt cheltuite pentru elemente ale producției, diferite din punct de vedere material — mijloace de muncă, materii prime, materiale auxiliare și muncă —, nu face decît să determine necesitatea ca aceste elemente ale producției, diferite din punct de vedere material, să fie cumpărate din nou cu prețul de cost al mărfii. În ceea ce privește formarea prețului de cost propriu-zis, iese în evidență, dimpotrivă, numai o singură deosebire, aceea dintre capitalul fix și capitalul circulant. În exemplul nostru au fost calculate 20 l. st. pentru mijloacele de muncă ($400c = 20$ l. st. pentru uzura mijloacelor de muncă + 380 l. st. pentru materialele de producție). Dacă valoarea acestor mijloace de muncă înainte de producerea mărfii era = 1200 l. st., după producerea mărfii ea există sub două aspecte : 20 l. st. ca parte a valorii-marfă și 1200 — 20, sau 1180 l. st., ca valoare rămasă a mijloacelor de muncă, aflate ca și mai înainte în posesia capitalistului, sau ca element din valoarea nu a capitalului-marfă al acestuia, ci a capitalului său productiv. În opoziție cu mijloacele de muncă, materialele de producție și salariul sînt cheltuite în întregime pentru producerea mărfii, și de aceea întreaga lor valoare intră în valoarea mărfii produse. Am văzut cum aceste părți componente diferite ale capitalului avansat capătă, în raport cu rotația, formele de capital fix și capital circulant.

Capitalul avansat este deci = 1 680 l. st.: capital fix = = 1 200 l. st. plus capital circulant = 480 l. st. (= 380 l. st. materiale de producție plus 100 l. st. salariu).

Dar prețul de cost al mărfii este numai = 500 l. st. (20 l. st. pentru uzura capitalului fix, 480 l. st. pentru capitalul circulant).

Această diferență dintre prețul de cost al mărfii și capitalul avansat nu face decît să confirme că prețul de cost al mărfii e format exclusiv din capitalul cheltuit realmente pentru producerea ei.

Pentru producerea mărfii sînt utilizate mijloace de muncă în valoare de 1 200 l. st., dar din această valoare-capital avansată se pierde numai 20 l. st. în procesul de producție. Capitalul fix folosit intră deci numai parțial în prețul de cost al mărfii, fiindcă el este cheltuit numai parțial pentru producerea ei. Capitalul circulant folosit intră în întregime în prețul de cost al mărfii, fiindcă este cheltuit în întregime pentru producerea ei. Ce altceva dovedește aceasta decît că părțile din capitalul fix și cel circulant întrebuințate, pro rata * cu mărimea valorii lor, intră în egală măsură în prețul de cost al mărfii respective și că această parte componentă a valorii mărfii provine în genere numai din capitalul cheltuit pentru producerea ei? Dacă n-ar fi așa, ar fi de neînțeles de ce capitalul fix avansat de 1 200 l. st. n-ar adăuga la valoarea produsului, pe lîngă cele 20 l. st. pe care le pierde în procesul de producție, și restul de 1 180 l. st. pe care nu le pierde în acest proces.

Așadar, diferența dintre capitalul fix și capitalul circulant în ceea ce privește calcularea prețului de cost nu face decît să confirme formarea evidentă a prețului de cost din valoarea-capital cheltuită, sau din prețul care-l costă pe capitalist elementele de producție cheltuite, inclusiv munca. Pe de altă parte, în ceea ce privește formarea valorii, capitalul variabil cheltuit pentru forța de muncă se identifică aici, sub rubrica capitalului circulant, în mod expres cu capitalul constant (partea din capital care constă din materiale de producție), și astfel se desăvîrșește mistificarea procesului de valorificare a capitalului ¹⁾.

Pînă acum noi am analizat numai unul din elementele valorii mărfii, prețul de cost. Acum trebuie să ne ocupăm și de celălalt

---

¹⁾ Ce confuzie poate rezulta de aici în capul economiștilor am arătat în cartea I, cap. VII, 3, p. 216/206 și urm. prin exemplul lui N. W. Senior. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 235—241. — *Nota trad.*)

* — proporțional. — *Nota trad.*

element al valorii mărfii, de excedentul peste prețul de cost, adică de plusvaloare. Plusvaloarea este un excedent al valorii mărfii peste prețul ei de cost. Întrucît însă prețul de cost este egal cu valoarea capitalului cheltuit, în ale cărui elemente materiale el se transformă din nou în permanență, acest excedent al valorii reprezintă un increment al valorii capitalului cheltuit pentru producerea mărfii și care se reîntoarce din circulația acestei mărfi.

Am văzut mai sus că deși p , plusvaloarea, rezultă numai dintr-o schimbare a valorii lui v , capitalul variabil, și deci, prin proveniența ei, nu este decît un increment al capitalului variabil, după terminarea procesului de producție ea este totuși, în aceeași măsură, și un increment al valorii lui $c + v$, adică al valorii întregului capital cheltuit. Formula $c + (v + p)$, care arată că p este produs ca urmare a transformării unei anumite valori-capital v avansate pentru forță de muncă într-o mărime variabilă, prin urmare a unei mărimi constante într-o mărime variabilă, poate fi exprimată și prin $(c + v) + p$. Înainte de producție aveam un capital de 500 l. st. După producție avem capitalul de 500 l. st. plus un increment al valorii de 100 l. st.²⁾.

Plusvaloarea constituie totuși un increment nu numai al acelei părți a capitalului avansat care intră în procesul de valorificare, ci și al părții care nu intră în acest proces; așadar, o sporire a valorii nu numai față de capitalul cheltuit, care este înlocuit din prețul de cost al mărfii, ci în general față de întregul capital utilizat în producție. Înainte de procesul de producție am avut o valoare-capital de 1 680 l. st.: 1 200 l. st. capitalul fix investit în mijloace de muncă, din care numai 20 l. st., care reprezintă uzura, intră în valoarea mărfii, plus 480 l. st. capital circulant în materiale de producție și salariu. După procesul de producție avem 1 180 l. st. ca parte componentă a valorii capitalului productiv plus un capital-marfă de 600 l. st. Dacă adunăm aceste două sume de valoare, capitalistul posedă acum o valoare de 1 780 l. st. Dacă din aceasta scade întregul capital avansat de 1 680 l. st., rămîne un increment de 100 l. st. Cele 100 l. st. plusvaloare constituie, așadar, tot atît de bine o sporire a valorii față de capitalul utilizat de 1 680 l. st. ca și a părții de 500 l. st. a acestuia cheltuită în timpul producției.

Acum pentru capitalist este deci clar că această sporire a valorii izvorăște din operațiile care s-au efectuat cu capitalul în timpul

²⁾ „Știm într-adevăr că plusvaloarea nu este decît o consecință a schimbării valorii lui v , adică a acelei părți a capitalului care e transformată în forță de muncă, că deci $v+p=v+\Delta v$ (v plus un increment al lui v). Dar schimbarea reală a valorii și raportul în care se schimbă valoarea sînt estompate de faptul că, din cauza creșterii părții sale variabile, crește întregul capital avansat. El a fost de 500 și devine 590°. (Cartea I, cap. VII, 1, S. 203/195.) (Vezi op. cit., p. 226.)

producției, că prin urmare este generată de capitalul însuși ; după procesul de producție ea există, dar înaintea lui nu exista. În ceea ce privește însă capitalul cheltuit în producție, plusvaloarea pare să rezulte în egală măsură din diferitele elemente ale valorii lui, elemente care constau din mijloace de producție și muncă, întrucât aceste elemente participă în egală măsură la formarea prețului de cost. La valoarea produsului ele adaugă în egală măsură valorile lor care constituie capitalul avansat și nu se deosebesc ca mărimi de valoare constante și variabile. Acest fapt devine evident dacă presupunem pentru un moment că întregul capital cheltuit constă fie exclusiv din salariu, fie exclusiv din valoarea mijloacelor de producție. Am avea atunci, în primul caz, în loc de valoarea-marfă de $400c + 100v + 100p$, o valoare-marfă de $500v + 100p$. Capitalul de 500 l. st. avansat pentru salariu reprezintă valoarea întregii munci întrebuițate pentru producerea valorii-marfă de 600 l. st. și constituie tocmai de aceea prețul de cost al întregului produs. Însă formarea acestui preț de cost, prin care valoarea capitalului cheltuit reapare ca parte componentă a valorii produsului, este singurul proces cunoscut nouă în crearea acestei valori-marfă. Cum ia naștere celălalt element component al ei, plusvaloarea de 100 l. st., nu știm. La fel și în cazul al doilea, în care valoarea mărfii ar fi $= 500c + 100p$. În ambele cazuri noi știm doar că plusvaloarea izvorăște dintr-o valoare dată, pentru că această valoare a fost avansată sub formă de capital productiv, indiferent dacă sub formă de muncă sau sub formă de mijloace de producție. Pe de altă parte însă, valoarea-capital avansată nu poate crea plusvaloare numai pentru motivul că a fost cheltuită și, prin urmare, constituie prețul de cost al mărfii. Căci tocmai în măsura în care constituie prețul de cost al mărfii ea nu constituie plusvaloare, ci numai un echivalent, o valoare care înlocuiește capitalul cheltuit. Prin urmare, în măsura în care ea creează plusvaloare, o creează nu în calitatea ei specifică de capital cheltuit, ci în cea de capital avansat și deci întrebuițat. Plusvaloarea provine deci atât din cea parte a capitalului avansat care intră în prețul de cost al mărfii, cât și din cea parte care nu intră în prețul de cost ; într-un cuvânt, în egală măsură din componenta fixă și din cea circulantă a capitalului întrebuițat. Capitalul total — atât mijloacele de muncă, cât și materialele de producție și munca — servește materialmente ca creator de produse. Capitalul total intră materialmente în procesul real de muncă, chiar dacă în procesul de valorificare intră numai o parte a lui. Poate că tocmai acesta este motivul pentru care el participă numai parțial la formarea prețului de cost, în timp ce la formarea plusvalorii el participă în între-

gime. Oricum ar sta însă lucrurile, rămâne stabilit faptul că plusvaloarea provine concomitent din toate părțile capitalului investit. Raționamentul acesta poate fi formulat și mai pe scurt, exprimându-ne la fel de simplu și de grosolan ca Malthus :

„Capitalistul așteaptă același avantaj de la toate părțile capitalului avansat.”³⁾

Prezentată ca rezultat al întregului capital avansat, plusvaloarea îmbracă forma transformată a *profitului*. O sumă de valoare este deci capital fiindcă este cheltuită cu scopul de a produce un profit ⁴⁾, sau profitul rezultă din faptul că o sumă de valoare este întrebuințată sub formă de capital. Dacă însemnăm profitul cu pr , atunci formula $V = c + v + p = pc + p$ se transformă în formula $V = pc + pr$, sau *valoarea mărții = preț de cost + profit*.

Profitul, așa cum ne apare inițial, este, așadar, identic cu plusvaloarea, numai că într-o formă mistificată care izvorăște totuși în mod necesar din modul de producție capitalist. Deoarece în formarea aparentă a prețului de cost nu se poate face nici o deosebire între capitalul constant și capitalul variabil, originea schimbării valorii care are loc în cursul procesului de producție este inevitabil legată de capitalul total și nu de partea variabilă a capitalului. Deoarece la un pol prețul forței de muncă apare sub forma transformată a salariului, la polul opus plusvaloarea apare sub forma transformată a profitului.

Am văzut că prețul de cost al mărții este mai mic decât valoarea ei. Deoarece $V = pc + p$, $pc = V - p$. Formula $V = pc + p$ se reduce la $V = pc$, adică valoarea mărții = prețul de cost al mărții numai dacă $p = 0$, un caz care nu are loc niciodată în producția capitalistă, cu toate că, în anumite condiții ale pieței, prețul de vânzare al mărfurilor poate scădea la nivelul prețului lor de cost și chiar sub acesta.

De aceea dacă marfa se vinde la valoarea ei, se realizează un profit egal cu excedentul valorii ei peste prețul ei de cost, prin urmare egal cu întreaga plusvaloare cuprinsă în valoarea mărții. Dar capitalistul își poate vinde marfa cu profit chiar atunci când o vinde sub valoarea ei. Atita timp cit prețul de vânzare a mărții depășește prețul ei de cost, chiar dacă este sub valoarea ei, o parte din plusvaloarea cuprinsă în ea, deci un profit, se va obține întotdeauna. În exemplul nostru, valoarea-marfă = 600 l. st., prețul de cost = 500 l. st. Dacă marfa se vinde cu 510, 520, 530, 560, 590 l. st., atunci ea este vîndută sub valoarea ei, respectiv cu 90, 80, 70, 40,

³⁾ Malthus. „Principles of Political Economy”, 2nd edit., London 1836, p. 268.

⁴⁾ „Capitalul este ceea ce se avansează cu scopul de a se obține un profit”. Malthus. „Definitions in Pol. Econ.”, London 1827, p. 86.

10 l. st., și totuși din vânzarea ei se obține un profit de 10, 20, 30, 60, 90 l. st. Evident, între valoarea mărfii și prețul ei de cost este posibilă o serie nedeterminată de prețuri de vânzare. Cu cât este mai mare acel element al valorii mărfii care constă din plusvaloare, cu atât mai mari sînt în practică limitele acestor prețuri intermediare.

Prin aceasta se explică nu numai fenomenele obișnuite ale concurenței, ca, de pildă, unele cazuri de vânzare sub valoare (*underselling*), nivelul anormal de scăzut al prețurilor mărfurilor din anumite ramuri ale industriei⁵⁾ etc. Legea fundamentală a concurenței capitaliste, pînă acum neînțeleasă de economia politică, lege care reglează rata generală a profitului și așa-zisele prețuri de producție determinate de ea, se sprijină, așa cum vom vedea mai departe, pe această diferență dintre valoarea mărfii și prețul ei de cost și pe posibilitatea, care decurge de aici, de a vinde marfa cu un profit sub valoarea ei.

Limita minimă a prețului de vânzare al mărfii este determinată de prețul ei de cost. Dacă marfa e vîndută sub prețul ei de cost, atunci componentele capitalului productiv cheltuite nu pot fi compensate în întregime din prețul de vânzare. Dacă acest proces se prelungește, valoarea-capital avansată dispare. Chiar și din acest punct de vedere capitalistul este înclinat să considere prețul de cost ca adevărata valoare *intrinsecă* a mărfii, deoarece acesta este prețul necesar pentru simpla păstrare a capitalului său. La aceasta se adaugă însă și faptul că prețul de cost al mărfii este prețul de cumpărare pe care capitalistul însuși l-a plătit pentru producerea mărfii, prin urmare prețul de cumpărare determinat de însuși procesul de producere a mărfii. Surplusul de valoare realizat la vânzarea mărfii, sau plusvaloarea, apare deci capitalistului ca un excedent al prețului de vânzare al mărfii peste valoarea ei, și nu ca un excedent al valorii ei peste prețul ei de cost, așa încît rezultă că plusvaloarea cuprinsă în marfă nu se realizează prin vânzarea ei, ci decurge din însăși vânzare. Această iluzie a fost analizată amănunțit încă în cartea I, cap. IV, 2 (Contradicțiile formulei generale a capitalului), acum însă ne vom întoarce pentru un moment la forma în care Torrens și alții au introdus-o din nou, prezentînd-o ca un progres al economiei politice față de Ricardo.

„Prețul natural, care constă din prețul de cost sau, cu alte cuvinte, din capitalul cheltuit pentru producerea sau confecționarea mărfii, nu poate în nici un caz să includă profitul... Dacă un fermier, avansînd 100 de cuarteri de griu pentru însămînțarea ogorului său, recoltează 120, cei 20 de cuarteri surplus al produsului

⁵⁾ Comp. „Capitalul”, cartea I, cap. XVIII, p. 571/561 și urm. (Vezi op. cit., p. 556—557.)

peste cantitatea avansată constituie profitul său ; ar fi însă absurd să se spună că acest surplus sau profit este o parte din ceea ce a avansat... Fabricantul avansează pentru muncă o anumită cantitate de materii prime, unelte, precum și mijloace de subzistență și primește în schimb o anumită cantitate de marfă finită. Această marfă finită trebuie să aibă o valoare de schimb mai mare decât materiile prime, uneltele și mijloacele de subzistență prin a căror avansare a fost obținută⁹.

De aici Torrens trage concluzia că excedentul prețului de vânzare peste prețul de cost, adică profitul, izvorăște din faptul că consumatorii

„prin schimb direct sau indirect (circuitous) plătesc toate părțile componente ale capitalului ceva mai mult decât a costat producerea acestora“⁹).

În realitate însă, excedentul peste o mărime dată nu poate constitui o parte a acestei mărimi, prin urmare nici profitul, adică excedentul valorii mărfii peste cheltuielile capitalistului nu poate constitui o parte a acestor cheltuieli. Prin urmare, dacă la formarea valorii mărfii nu participă nici un alt element în afară de valoarea avansată de capitalist, este de neînțeles cum din producție poate să iasă mai multă valoare decât a intrat, afară doar de cazul când admitem că din nimic poate să iasă ceva. Torrens nu scapă de această creație din nimic decât mutind-o din sfera producției de mărfuri în sfera circulației mărfurilor. Profitul nu poate proveni din producție, zice Torrens, căci în acest caz el ar fi deja cuprins în cheltuielile de producție și, prin urmare, n-ar constitui un excedent peste acestea. Dar profitul nu poate proveni din schimbul de mărfuri, îi răspunde Ramsay¹⁴, dacă n-a existat înainte de acest schimb. Evident, suma de valoare a produselor schimbate nu se modifică prin schimbul produselor a căror sumă de valoare o reprezintă. Ea rămâne aceeași după schimb, ca și înaintea lui. Remarcăm în treacăt că Malthus se referă în mod expres la autoritatea lui Torrens⁷), deși el însuși expune altfel sau mai curind nu expune de loc problema vânzării mărfurilor peste valoarea lor, deoarece toate argumentele de acest gen duc inevitabil la teoria, faimoasă la vremea ei, a greutății negative a flogisticului¹⁵.

Într-o societate în care domină producția capitalistă, producătorul necapitalist este și el dominat de ideile capitaliste. În ultimul său roman, „Les paysans“, Balzac, care excelează în genere printr-o profundă înțelegere a realității, descrie veridic cum, pentru a-și păstra bunăvoința cămătarului său, micul țăran efectuează pentru acesta, pe gratis, tot felul de munci dar, întrucât pentru

⁹) R. Torrens. „An Essay on the Production of Wealth“, London 1821, p. 51—53, p. 349.

⁷) Malthus. „Definitions in Pol. Econ.“, London 1853, p. 70, 71.

munca pe care o efectuează țăranul nu face nici un fel de cheltuieli bănești, el are impresia că nu-i dăruiește cămătarului nimic. La rindul lui, cămătarul omoară în felul acesta două muște dintr-o lovitură. El economisește cheltuielile pentru salarii și îl aservește pe țăran, care se incurcă din ce în ce mai mult în plasa întinsă de el și treptat se ruinează prin faptul că nu-și lucrează pământul.

Concepția absurdă potrivit căreia prețul de cost al mărfii constituie valoarea ei reală, iar plusvaloarea provine din vânzarea mărfii peste valoarea ei, și că, prin urmare, mărfurile se vând la valoarea lor dacă prețul de vânzare este egal cu prețul de cost, adică egal cu prețul mijloacelor de producție consumate pentru ele plus salariul, a fost trîmbițată de Proudhon, cu obișnuita lui șarlatanie pseudoștiințifică, drept un secret nou descoperit al socialismului. Această reducere a valorii mărfurilor la prețul lor de cost constituie de fapt temelia Băncii poporului¹⁶. Am arătat mai înainte că diferitele părți componente ale valorii produsului pot fi exprimate în părți proporționale ale produsului însuși. Dacă, de pildă, (cartea I, cap. VII, 2, p. 211/203¹⁷) valoarea a 20 de pfunzi de fire este de 30 de șilingi — și anume 24 de șilingi mijloace de producție, 3 șilingi forță de muncă și 3 șilingi plusvaloare —, atunci această plusvaloare poate fi exprimată prin $\frac{1}{10}$ din produs = 2 pfunzi de fire. Dacă cei 20 de pfunzi de fire sînt vînduți la prețul lor de cost, adică la 27 de șilingi, cumpărătorul va primi pe gratis 2 pfunzi de fire, marfa vînzîndu-se cu $\frac{1}{10}$ sub valoarea ei; ca și înainte, muncitorul a efectuat supramunca, cu deosebirea că acum ea a fost efectuată pentru cumpărătorul firelor, și nu pentru producătorul capitalist de fire. Ar fi complet greșit să se presupună că, dacă toate mărfurile ar fi vîndute la prețul lor de cost, rezultatul ar fi de fapt același ca atunci cînd toate mărfurile ar fi vîndute peste prețul lor de cost, dar la valoarea lor. Căci chiar dacă valoarea forței de muncă, durata zilei de muncă și gradul de exploatare a muncii ar fi egale pretutindeni, masele de plusvaloare cuprinse în valorile diferitelor feluri de mărfuri nu vor fi nicidecum egale, ele variînd în funcție de compoziția organică diferită a capitalurilor avansate pentru producerea lor⁸⁾.

---

⁸⁾ „La o valoare dată a forței de muncă și la un grad egal de exploatare a forței de muncă, masele de valoare și de plusvaloare produse de capitaluri diferite sînt direct proporționale cu mărimea părților variabile ale acestor capitaluri, adică ale părților lor transformate în forță de muncă vie”. (Cartea I, cap. IX, p. 312/303.) (Vezi op. cit., p. 317—318.)

Capitolul doi

Rata profitului

Formula generală a capitalului este $B - M - B'$, adică o anumită sumă de valoare este aruncată în circulație pentru a se scoate din ea o sumă de valoare mai mare. Procesul care generează această valoare mai mare este producția capitalistă, procesul care o realizează este circulația capitalului. Capitalistul nu produce marfa pentru marfă, pentru valoarea ei de întrebuințare sau pentru consumul lui personal. Produsul care-l interesează realmente pe capitalist nu este produsul propriu-zis, palpabil, ci excedentul valorii produsului peste valoarea capitalului consumat pentru producerea lui. Capitalistul avansează întregul capital fără a ține seama de rolul diferit pe care-l joacă părțile componente ale acestuia în producerea plusvalorii. El avansează în egală măsură toate aceste părți componente nu numai pentru a reproduce capitalul avansat, ci pentru a produce un excedent de valoare peste acesta. El poate transforma valoarea capitalului variabil avansat într-o valoare mai mare numai schimbându-l pe muncă vie, exploatând muncă vie. Dar el poate exploata munca numai în cazul când avansează concomitent condițiile necesare pentru înfăptuirea acestei munci — mijloacele de muncă și obiectul muncii, mașinile și materiile prime —, adică în cazul când el transformă în condiții de producție suma de valoare aflată în posesia lui ; după cum, de altfel, în general, el este capitalist și în general poate să porceadă la procesul de exploatare a muncii numai pentru că se opune ca proprietar al condițiilor de muncă muncitorului ca simplu posesor al forței de muncă. Mai înainte, în cartea întâi ¹⁸, am arătat că tocmai posesarea acestor mijloace de producție de către nonmuncitori îi transformă pe muncitori în muncitori salariați, pe nonmuncitori în capitaliști.

Capitalistului îi este indiferent cum sînt privite lucrurile : dacă el avansează capitalul constant pentru a obține un câștig din capitalul variabil sau dacă avansează capitalul variabil pentru a spori valoarea capitalului constant ; dacă cheltuiește bani pentru salarii

cu scopul de a ridica valoarea mașinilor și materiilor prime sau dacă avansează bani pentru mașini și materii prime cu scopul de a putea exploata munca. Deși numai partea variabilă a capitalului creează plusvaloare, ea o creează numai cu condiția ca și celelalte părți, condițiile de producție necesare muncii să fie avansate. Întrucât capitalistul poate să exploateze munca numai avansând capital constant, întrucât el poate spori valoarea capitalului constant numai avansând capital variabil, el își reprezintă aceste capitaluri ca un tot, cu atât mai mult cu cât nivelul real al câștigului său nu este determinat de raportul dintre acesta și capitalul variabil, ci de raportul dintre el și capitalul total, nu de rata plusvalorii, ci de rata profitului, care, după cum vom vedea, poate să rămână aceeași și să exprime totuși rate diferite ale plusvalorii.

În costul unui produs intră toate părțile componente ale valorii lui pe care capitalistul le-a plătit sau al căror echivalent l-a aruncat în producție. Pentru simpla menținere a capitalului sau pentru reproducerea lui în proporțiile inițiale, aceste cheltuieli trebuie înlocuite.

Valoarea cuprinsă în marfă este egală cu timpul de muncă cheltuit pentru producerea ei, iar suma acestei munci constă din munca plătită și din munca neplătită. Pentru capitalist însă, cheltuielile de producție ale mărfii constau numai din acea parte a muncii materializate în marfă pe care el a plătit-o. Supramunca cuprinsă în marfă nu-l costă nimic pe capitalist, cu toate că pe muncitor îl costă muncă, la fel ca și munca plătită, și cu toate că ea creează, ca și aceasta, valoare și intră în marfă ca element creator de valoare. Profitul capitalistului provine din faptul că el poate să vîndă ceva ce nu a plătit. Plusvaloarea, respectiv profitul, constă tocmai din excedentul valorii mărfii peste prețul ei de cost, adică din excedentul cantității totale de muncă cuprinsă în marfă peste cantitatea de muncă plătită cuprinsă în ea. În conformitate cu aceasta, plusvaloarea, indiferent de proveniență, este un excedent peste capitalul total avansat. Acest excedent se află deci față de capitalul total într-un raport care se exprimă prin fracția $\frac{p}{C}$, în care C este capitalul total.

Obținem astfel, *rata profitului* $\frac{p}{C} = \frac{p}{c+v}$, spre deosebire de rata plusvalorii $\frac{p}{v}$.

Raportul dintre plusvaloare și capitalul variabil se numește rata plusvalorii; raportul dintre plusvaloare și capitalul total se numește rata profitului. Acestea sînt două moduri diferite de a măsura aceeași mărime, care, din cauza deosebirii dintre etaloane, exprimă în același timp raporturi sau relații diferite ale aceleiași mărimi.

Transformarea plusvalorii în profit trebuie dedusă din transformarea ratei plusvalorii în rata profitului, și nu invers. Și într-adevăr, din punct de vedere istoric, punctul de plecare a fost rata profitului. Plusvaloarea și rata plusvalorii reprezintă ceva relativ invizibil, esențial care se descoperă prin analiză, în timp ce rata profitului, deci profitul, ca formă a plusvalorii, se află la suprafața fenomenului.

În ceea ce-l privește pe capitalistul individual, e limpede că singurul lucru care-l interesează este raportul dintre plusvaloare, sau excedentul valorii, cu care vinde mărfurile și capitalul total avansat pentru producerea lor ; în timp ce raportul precis și legătura lăuntrică dintre acest excedent și părțile componente, luate în parte, ale capitalului, nu numai că nu-l interesează, ci dimpotrivă, este chiar în interesul lui să camufleze acest raport și această legătură lăuntrică.

Deși excedentul valorii mării peste prețul ei de cost ia naștere nemijlocit în procesul de producție, el se realizează numai în procesul circulației, și impresia că acest excedent rezultă din procesul circulației se creează cu atât mai ușor cu cât în realitate, în condițiile concurenței, pe piața reală, depinde de relațiile de piață ca acest excedent să se realizeze sau nu și în ce măsură anume. Nu e necesar să demonstrăm aici că, atunci când o marfă se vinde peste sau sub valoarea ei, are loc numai o altă repartizare a plusvalorii, și că această repartizare diferită, raportul schimbat în care diferite persoane își împart plusvaloarea, nu schimbă absolut nimic nici în mărimea, nici în natura plusvalorii. În procesul real al circulației nu numai că au loc transformările pe care le-am analizat în cartea a II-a, dar ele coincid cu concurența reală, cu cumpărarea și vânzarea mărfurilor peste sau sub valoarea lor, astfel că pentru fiecare capitalist în parte plusvaloarea realizată de el însuși depinde atât de înșelarea reciprocă, cât și de exploatarea directă a muncii.

În procesul circulației intră în acțiune, alături de timpul de muncă, timpul de circulație, care limitează în mod corespunzător masa plusvalorii care poate fi realizată într-un anumit interval de timp. Asupra procesului de producție nemijlocit au o influență determinantă și alte momente care se ivesc în circulație. Ambele — procesul de producție nemijlocit și procesul de circulație — se interferează în permanență, se întrepătrund și astfel își denaturează în permanență trăsăturile lor caracteristice. Producerea plusvalorii, ca și a valorii în general, capătă în procesul circulației, după cum am văzut, noi determinări ; capitalul parcurge ciclul transformărilor sale ; în cele din urmă trece din viața sa organică interioară, ca să zicem așa, la relații exterioare de viață, la relații în care stau față în față nu capitalul și munca, ci, pe de o parte, capital și

capital, pe de altă parte, indivizii din nou numai în calitate de cumpărători și vânzători; timpul de circulație și timpul de muncă se interferează și astfel se creează impresia că ambele determină, în egală măsură, plusvaloarea; forma inițială în care se află față în față capitalul și munca este mascată de intervenția unor relații aparent independente de ea; plusvaloarea însăși nu apare ca un produs al însușirii timpului de muncă, ci ca un excedent al prețului de vânzare al mărfii peste prețul ei de cost, din care cauză acesta din urmă poate fi luat foarte ușor drept adevărata ei valoare (valeur intrinseque), așa încît profitul apare ca un excedent al prețului de vânzare al mărfurilor peste valoarea lor immanentă. -

Ce-i drept, în procesul de producție nemijlocit, capitalistul este în permanență conștient de natura plusvalorii; cînd am analizat plusvaloarea am văzut aviditatea sa de a-și însuși timpul de muncă al altuia etc. Dar : 1. Procesul de producție nemijlocit nu este decît un moment trecător care trece neconținut în procesul circulației, și invers, așa încît ideea mai clară sau mai vagă, născută în timpul procesului de producție, cu privire la sursa cîștigului obținut, adică cu privire la natura plusvalorii, apare cel mult ca un moment la fel de justificat ca și ideea că excedentul realizat ar proveni din mișcarea propriu-zisă a capitalului izvorită din însuși procesul circulației, deci independentă de procesul de producție și de raportul dintre capital și muncă. Nu în zadar chiar economiști moderni ca Ramsay, Malthus, Senior, Torrens etc. invocă aceste fenomene ale circulației drept dovadă a faptului că capitalul, în existența sa pur obiectuală, independent de raportul său social față de muncă, tocmai datorită căreia este capital, ar fi, alături de muncă și independent de ea, o sursă de sine stătătoare a plusvalorii. 2. La rubrica cheltuieli, în care salariul intră la fel ca prețul materiilor prime, uzura mașinilor etc., stoarcerea muncii neplătite apare numai ca o economie realizată la plata unuia dintre capitolele care intră în cheltuieli, numai ca o plată mai mică pentru o anumită cantitate de muncă, tot așa cum se realizează o economie atunci cînd materiile prime se cumpără mai ieftin sau cînd uzura mașinilor se reduce. Astfel stoarcerea de supramuncă pierde caracterul ei specific; raportul specific dintre ea și plusvaloare se estompează; și faptul acesta este foarte mult favorizat și înlesnit, așa cum am arătat în cartea I, secțiunea a VI-a ¹⁹, prin prezentarea valorii forței de muncă sub forma salariului.

Datorită faptului că toate părțile capitalului apar deopotrivă ca sursă a valorii excedentare (a profitului), relația capital este mistificată.

Modul în care plusvaloarea se transformă în profit trecînd prin rata profitului nu este totuși altceva decît o dezvoltare a confuziei dintre subiect și obiect, confuzie care are loc încă în procesul de producție. Am văzut cum toate forțele productive subiective ale muncii sînt prezentate drept forțe productive ale capitalului²⁰. Pe de o parte, valoarea, munca trecută, care domină munca vie, este personificată în capitalist ; pe de altă parte, dimpotrivă, muncitorul apare ca forță de muncă obiectualizată, ca marfă. Din această relație inversată apare în mod necesar, încă în cea mai simplă relație de producție, o reprezentare eronată corespunzătoare, o concepție greșită care este accentuată de transformările și modificările procesului circulației propriu-zise.

Este, așa cum putem vedea studiînd școala lui Ricardo, complet greșit ca legile ratei profitului să fie prezentate nemijlocit ca legi ale ratei plusvalorii, sau invers. În capul capitalistului ele, firește, nu se deosebesc. În expresia $\frac{P}{C}$ plusvaloarea este măsurată în raport cu valoarea capitalului total care a fost avansat pentru producerea ei și care în parte a fost consumat complet, iar în parte a fost numai întrebuințat în această producție. De fapt raportul $\frac{P}{C}$ exprimă gradul de valorificare a întregului capital avansat ; cu alte cuvinte, privit în concordanță cu legătura lăuntrică esențială și cu natura plusvalorii, el indică raportul dintre mărimea variației capitalului variabil și mărimea capitalului total avansat.

În sine, între mărimea valorii capitalului total și mărimea plusvalorii nu există nici un raport lăuntric, cel puțin nu unul nemijlocit. În ceea ce privește elementele sale materiale, capitalul total minus capitalul variabil, deci capitalul constant, constă din condițiile materiale necesare exercitării muncii, din mijloace de muncă și din materialul muncii. Pentru ca o anumită cantitate de muncă să se materializeze în mărfuri și, prin urmare, să creeze valoare, este nevoie de o anumită cantitate de material al muncii și de mijloace de muncă. În funcție de caracterul specific al muncii adăugate se stabilește un anumit raport tehnic între masa muncii și masa mijloacelor de producție, la care trebuie adăugată această muncă vie. Se stabilește deci în aceeași măsură un anumit raport și între masa plusvalorii sau a supramuncii și masa mijloacelor de producție. Dacă, de pildă, munca necesară pentru producerea salariului reprezintă 6 ore pe zi, muncitorul trebuie să muncească 12 ore pentru a da o supramuncă de 6 ore, pentru a produce o plusvaloare de 100%. În aceste 12 ore el consumă de două ori mai multe mijloace de producție decît în 6 ore. Dar aceasta nu înseamnă că între

plusvaloarea adăugată de el în 6 ore există vreun raport direct cu valoarea mijloacelor de producție consumate în 6 ore sau chiar în 12 ore. Această valoare nu are aici nici o importanță ; important este să existe masa necesară din punct de vedere tehnic. Este absolut indiferent dacă materiile prime și mijloacele de muncă sînt ieftine sau scumpe, principalul este ca ele să aibă valoarea de întreținere cerută și să existe în proporția tehnică prescrisă față de munca vie care urmează a fi absorbită. Dacă știu totuși că într-o oră se torc x pfunzi de bumbac, care costă a șilingi, atunci știu, firește, și că în 12 ore se torc $12x$ pfunzi de bumbac = 12 a șilingi și pot calcula raportul dintre plusvaloare și valoare atît a celor 12, cît și a celor 6 ore. Dar raportul dintre munca vie și valoarea mijloacelor de producție există aici numai în măsura în care a șilingi servesc pentru a desemna x pfunzi de bumbac : deoarece o anumită cantitate de bumbac are un anumit preț, prin urmare și invers — un anumit preț poate servi ca indicator pentru o anumită cantitate de bumbac atîta timp cît prețul bumbacului nu se schimbă. Dacă știu că pentru însușirea a 6 ore de supramuncă trebuie să pun să se muncească 12 ore, că prin urmare trebuie să am bumbac pentru 12 ore și dacă știu prețul acestei cantități de bumbac necesare pentru 12 ore, atunci indirect se stabilește un raport între prețul bumbacului (ca indicator al cantității necesare) și plusvaloare. Dimpotrivă, din prețul materiei prime nu pot însă niciodată deduce cantitatea de materie primă care poate fi toarsă, de pildă, într-o oră, și nu în 6 ore. Nu există, prin urmare, nici un raport lăuntric necesar între valoarea capitalului constant și deci nici între valoarea capitalului total ($= c + v$) și plusvaloare.

Dacă rata plusvalorii este cunoscută și mărimea ei este dată, rata profitului nu exprimă nimic altceva decît ceea ce este în realitate, adică o altă măsură a plusvalorii, măsura ei în raport cu valoarea capitalului total, și nu în raport cu valoarea acelei părți a capitalului din care rezultă ea în mod nemișlocit datorită faptului că este schimbată pe muncă. În realitate însă (adică în lumea fenomenelor) lucrurile se prezintă invers. Plusvaloarea este dată, dar dată ca excedent al prețului de vînzare al mărfii peste prețul ei de cost ; rămîne însă un mister de unde provine acest excedent, din exploatarea muncii în procesul de producție, din înșelarea cumpărătorilor în procesul circulației, sau din ambele. Este dat de asemenea raportul dintre acest excedent și valoarea capitalului total, sau rata profitului. Calcularea acestui excedent al prețului de vînzare peste prețul de cost prin raportare la valoarea capitalului total avansat este foarte importantă și firească, deoarece în felul acesta poate fi găsit realmente raportul numeric în care s-a

valorificat capitalul total, adică gradul său de valorificare. Dacă pornim deci de la această rată a profitului, nu putem în nici un caz deduce raportul specific dintre excedent și partea din capital cheltuită pentru salarii. În unul din capitolele următoare vom vedea la ce trucuri recurge Malthus atunci când încearcă să dezlege pe această cale misterul plusvalorii și al raportului specific dintre aceasta și partea variabilă a capitalului²¹. Rata profitului ca atare indică mai curînd raportul identic dintre excedent și părțile, egale ca mărime, ale capitalului, care din acest punct de vedere nu prezintă nici un fel de deosebiri lăuntrice, în afară de aceea dintre capitalul fix și cel circulant. Această deosebire se manifestă numai pentru că excedentul se calculează în două feluri. Și anume: în primul rînd ca mărime simplă: excedent peste prețul de cost. În această primă formă a sa în prețul de cost intră întregul capital circulant, în timp ce din capitalul fix intră numai uzura. Mai departe, în al doilea rînd: raportul dintre acest excedent de valoare și valoarea totală a capitalului avansat. Aici intră în calcul atît valoarea întregului capital fix, cît și valoarea capitalului circulant. Așadar, capitalul circulant intră în ambele cazuri în același mod, în timp ce capitalul fix intră o dată într-un mod diferit de cel circulant, iar a doua oară în același mod. În felul acesta deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant este singura care se impune aici.

Prin urmare, excedentul atunci cînd se reflectă din rata profitului în sine însuși, ca să ne exprimăm în termeni hegelieni, sau, cu alte cuvinte, cînd este caracterizat mai exact prin rata profitului, apare ca un excedent pe care capitalul îl produce, peste propria sa valoare, anual sau într-o anumită perioadă a circulației.

De aceea, cu toate că rata profitului se deosebește din punct de vedere numeric de rata plusvalorii, în timp ce plusvaloarea și profitul sînt de fapt unul și același lucru și sînt egale și din punct de vedere numeric, profitul este totuși o formă modificată a plusvalorii, o formă în care sînt mascate și ascunse originea și misterul existenței ei. De fapt, profitul este forma de manifestare a plusvalorii, și aceasta din urmă trebuie dedusă din profit numai cu ajutorul analizei. În plusvaloare se dezvăluie raportul dintre capital și muncă; în raportul dintre capital și profit, adică dintre capital și plusvaloare, care apare, pe de o parte, ca un excedent peste prețul de cost al mărfii, realizat în procesul de circulație, pe de altă parte ca un excedent caracterizat mai exact prin raportul dintre el și capitalul total, capitalul apare ca un raport față de sine însuși, ca un raport în care el, ca sumă de valoare inițială, se deosebește de valoarea nouă creată de el însuși. Faptul că această valoare

nouă capitalul o creează în timp ce parcurge procesul de producție și procesul de circulație există în conștiință, dar felul în care se face acest lucru este învăluit în mister și se creează impresia că plusvaloarea își datorează proveniența unor însușiri ascunse ale capitalului.

Cu cât pătrundem mai mult în procesul de valorificare a capitalului, cu atât mai mult se mistifică relația capital și cu atât mai puțin se dezvăluie secretul alcătuirii sale lăuntrice.

În această secțiune rata profitului se deosebește, ca expresie numerică, de rata plusvalorii; dimpotrivă, profitul și plusvaloarea sînt considerate ca aceeași mărime numerică, dar în forme diferite. În secțiunea următoare vom vedea cum se accentuează delimitarea dintre ele și cum profitul se prezintă ca o mărime și numeric diferită de aceea a plusvalorii.

Capitolul trei

Raportul dintre rata profitului și rata plusvalorii

Așa cum am arătat la sfârșitul capitolului precedent, presupunem aici, ca de altfel în cursul întregii secțiuni întii, că suma profitului la un capital dat este egală cu suma totală a plusvalorii produse cu ajutorul acestui capital într-o perioadă de circulație dată. Deocamdată facem deci abstracție de faptul că, pe de o parte, această plusvaloare se împarte în diferite forme derivate : dobândă la capital, rentă funciară, impozite etc. și că, pe de altă parte, în majoritatea cazurilor ea nu coincide nicidecum cu profitul, așa cum este el însuși în virtutea ratei generale mijlocii a profitului, despre care vom vorbi în secțiunea a doua.

În măsura în care profitul este considerat ca fiind egal, cantitativ, cu plusvaloarea, mărimea lui și mărimea ratei profitului sînt determinate de raporturile unor mărimi numerice simple care sînt date sau care pot fi determinate în fiecare caz în parte. Analiza noastră se va desfășura, așadar, la început în domeniul pur matematic.

Menținem notările folosite în cărțile întii și a doua. Capitalul total C se împarte în capital constant c și capital variabil v și produce o plusvaloare p . Raportul dintre această plusvaloare și capitalul variabil avansat, deci $\frac{p}{v}$, îl numim rata plusvalorii și-l însemnăm prin p' . Prin urmare $\frac{p}{v} = p'$ și deci $p = p'v$. Dacă raportăm această plusvaloare la capitalul total C , în loc de a o raporta la capitalul variabil, îi dăm numele de profit (pr), iar raportului dintre plusvaloarea p și capitalul total C , adică $\frac{p}{C}$, numele de rata profitului pr' . Avem așadar :

$$pr' = \frac{p}{C} = \frac{p}{c + v},$$

iar dacă înlocuim pe p cu mărimea sa, pe care am găsit-o mai sus, $p'v$, atunci avem

$$pr' = p' \frac{v}{C} = p' \frac{v}{c + v},$$

ecuație care se mai poate exprima prin proporția

$$pr' : p' = v : C,$$

unde raportul dintre rata profitului și rata plusvalorii este același cu raportul dintre capitalul variabil și capitalul total.

Din această proporție rezultă că pr' , rata profitului, este întotdeauna mai mică decât p' , rata plusvalorii, deoarece v , capitalul variabil, este întotdeauna mai mic decât C , suma lui $v + c$, a capitalului variabil și a capitalului constant; cu excepția singurului caz, practic imposibil, în care $v = C$, în care deci capitalistul nu ar avansa nici un capital constant, nici un fel de mijloace de producție, ci numai salarii.

În analiza noastră trebuie să mai ținem totuși seama de o serie de alți factori care exercită o înrîurire determinantă asupra mărimilor c , v și p și pe care deci trebuie să-i amintim aici pe scurt.

În primul rînd, *valoarea banilor*. Pe aceasta o putem presupune ca fiind pretutindeni constantă.

În al doilea rînd, *rotația*. Pe acest factor îl lăsăm deocamdată complet la o parte, deoarece înrîurirea lui asupra ratei profitului va fi tratată separat într-unul din capitolele următoare. {Aici anticipăm doar faptul că formula $pr' = p' \frac{v}{C}$ e riguros exactă numai

pentru o *singură* perioadă de rotație a capitalului variabil, dar că ea poate fi valabilă și pentru rotația anuală dacă în loc de p' , rata simplă a plusvalorii, punem $p'n$, rata anuală a plusvalorii, n reprezentînd aici numărul rotațiilor capitalului variabil în decurs de un an (vezi cartea a II-a, cap. XVI, 1). — F. E. }

În al treilea rînd să luăm în considerație *productivitatea muncii*, a cărei influență asupra ratei plusvalorii a fost tratată pe larg în cartea I, secțiunea a IV-a. Ea poate însă influența direct și rata profitului, cel puțin pe aceea a unui capital, dacă, după cum s-a arătat în cartea I, cap. X, p. 323/314²², acest capital lucrează cu o productivitate mai mare decât productivitatea socială mijlocie, furnizează produse la o valoare mai scăzută decât valoarea socială mijlocie a acelorași mărfuri și realizează astfel un profit suplimentar. Cazul acesta însă nu poate fi luat în considerare aici, deoarece și în această secțiune noi pornim tot de la premisa că mărfurile sînt produse în condiții sociale normale și vîndute la valorile lor. Pornim deci în fiecare caz în parte de la presupunerea că productivitatea muncii rămîne constantă. Într-adevăr, compoziția valorică a capitalului plasat într-o ramură industrială, adică raportul dintre capita-

lul variabil și capitalul constant, exprimă de fiecare dată un anumit grad de productivitate a muncii. Așadar, de îndată ce acest raport suferă o altă schimbare decât cea provenită din schimbarea valorii componentelor materiale ale capitalului constant sau din schimbarea salariului, productivitatea muncii trebuie să fi suferit și ea o schimbare, și de aceea vom observa destul de des că schimbările suferite de factorii c , v și p implică schimbări și în productivitatea muncii.

Același lucru se poate spune și despre ceilalți trei factori: *durata zilei de muncă, intensitatea muncii și salariul*. Influența lor asupra masei și ratei plusvalorii a fost tratată amănunțit în cartea întâi²³. Este deci lesne de înțeles că, chiar dacă pentru simplificare pornim întotdeauna de la premisa că acești trei factori rămân constanți, schimbările care se produc cu v și p pot implica schimbări și în mărimea acestor momente determinante ale lor. Aici trebuie să amintim doar pe scurt că salariul acționează asupra mărimii plusvalorii și asupra nivelului ratei plusvalorii invers decât durata zilei de muncă și intensitatea muncii; urcarea salariului micșorează plusvaloarea, în timp ce prelungirea zilei de muncă și creșterea intensității muncii o măresc.

Dacă presupunem, de pildă, că un capital de 100 ar produce, cu 20 de muncitori care lucrează câte 10 ore pe zi și primesc un salariu săptămânal total de 20, o plusvaloare de 20, avem :

$$80c + 20v + 20p ; p' = 100\%, pr' = 20\%.$$

Dacă ziua de muncă se prelungește la 15 ore, fără nici o urcare a salariului; întreaga valoare nou creată de cei 20 de muncitori crește astfel de la 40 la 60 ($10 : 15 = 40 : 60$); cum v , salariul plătit, rămâne același, plusvaloarea crește de la 20 la 40, și avem :

$$80c + 20v + 40p ; p' = 200\%, pr' = 40\%.$$

Dacă, pe de altă parte, ziua de muncă rămâne de 10 ore, iar salariul scade de la 20 la 12, avem, ca și mai înainte, întreaga valoare nou creată de 40, dar care se împarte astfel: v scade la 12 și deci lui p îi revine restul de 28. Așadar avem :

$$80c + 12v + 28p ; p' = 233\frac{1}{3}\%, pr' = \frac{28}{92} = 30\frac{10}{23}\%.$$

Vedem, așadar, că atât prelungirea zilei de muncă (sau respectiv creșterea intensității muncii), cât și scăderea salariului sporesc masa și prin urmare și rata plusvalorii; dimpotrivă, creșterea salariului, celelalte condiții rămânând egale, ar face să scadă rata plusvalorii. Dacă, prin urmare, v crește datorită creșterii salariului, aceasta nu exprimă o cantitate mai mare de muncă, ci numai faptul

că o anumită cantitate de muncă este plătită mai scump; p' și pr' nu cresc, ci scad.

Chiar de aici vedem că schimbările intervenite în durata zilei de muncă, în intensitatea muncii și în salariu nu pot să nu determine simultan schimbări ale lui v și p și ale raportului dintre ele, și deci și ale lui pr' , ale raportului dintre p și capitalul total $c + v$; tot așa de limpede este că orice schimbări ale raportului dintre p și v implică schimbări în cel puțin una din cele trei condiții menționate ale muncii.

Aici se manifestă tocmai raportul organic deosebit dintre capitalul variabil și mișcarea capitalului total și valorificarea acestuia, precum și deosebirea dintre capitalul variabil și capitalul constant. Capitalul constant are importanță — în măsura în care este vorba de formarea valorii — numai prin valoarea pe care o are; de altfel, pentru formarea valorii este absolut indiferent dacă un capital constant de 1 500 l. st. reprezintă 1 500 de tone de fier a 1 l. st. sau 500 de tone de fier a 3 l. st. Cantitatea de materie reală în care este întruchipată valoarea sa este absolut indiferentă pentru formarea valorii și pentru rata profitului, care variază în direcție opusă acestei valori, adică este absolut indiferent care este raportul dintre creșterea sau scăderea valorii capitalului constant și masa valorilor materiale de întrebuințare, în care este întruchipat acesta.

Cu totul altfel stau lucrurile cu capitalul variabil. Ceea ce interesează aici în primul rînd nu este valoarea lui, adică munca materializată în el, ci această valoare ca simplu indicator al muncii totale pe care o pune în mișcare și care nu este exprimată în el; diferența dintre această muncă totală și munca exprimată în capitalul variabil însuși și, prin urmare, dintre munca plătită sau cea parte a acestei munci care creează plusvaloare este cu atît mai mare cu cît mai mică este munca cuprinsă în capitalul variabil. Să presupunem că o zi de muncă de 10 ore este egală cu zece șilingi = zece mărci. Dacă munca necesară pentru înlocuirea salariului, deci a capitalului variabil = 5 ore = 5 șilingi, atunci supramunca = 5 ore și plusvaloarea = 5 șilingi; dacă însă munca necesară = 4 ore = 4 șilingi, atunci supramunca = 6 ore și plusvaloarea = 6 șilingi.

Așadar, de îndată ce mărimea valorii capitalului variabil încetează de a mai fi un indicator al masei de muncă puse de el în mișcare, mai mult, dacă chiar măsura acestui indicator se schimbă, atunci și rata plusvalorii se schimbă în sens contrar și invers proporțional.

Să trecem acum la aplicarea ecuației de mai sus a ratei profitului, $pr' = p' \frac{v}{C}$, la diferitele cazuri posibile. Vom face în acest scop ca valoarea tuturor factorilor lui $p' \frac{v}{C}$ să-și schimbe succesiv valoarea și vom stabili influența acestor schimbări asupra ratei profitului. Vom obține astfel diferite serii de cazuri pe care le vom putea considera fie drept schimbări succesive ale condițiilor de funcționare ale unuia și aceluiași capital, fie drept capitaluri diferite, luate ca termen de comparație, existente concomitent în ramuri industriale diferite sau în țări diferite. De aceea, dacă unele din exemplele noastre, considerate ca stări succesive ale unuia și aceluiași capital, par forțate sau practic imposibile, această obiecție cade de îndată ce comparăm capitaluri independente.

Descompunem deci produsul $p' \frac{v}{C}$ în cei doi factori ai săi p' și $\frac{v}{C}$; considerăm întâi că p' este constant și analizăm efectul variațiilor posibile ale lui $\frac{v}{C}$; presupunem apoi că fracția $\frac{v}{C}$ este constantă, iar p' efectuează toate variațiile posibile; în sfârșit, considerăm că toți factorii variază și în felul acesta epuizăm toate cazurile din care se pot deduce legi ale ratei profitului.

I. p' constant, $\frac{v}{C}$ variabil

Pentru cazul acesta, care cuprinde mai multe variante, se poate stabili o formulă generală. Dacă avem două capitaluri C și C_1 cu părțile variabile respective v și v_1 , cu o rată a plusvalorii p' comună amândurora și cu ratele profitului pr' și pr'_1 , atunci avem :

$$pr' = p' \frac{v}{C}; \quad pr'_1 = p' \frac{v_1}{C_1}.$$

Dacă acum stabilim raportul dintre C și C_1 , precum și dintre v și v_1 , dacă presupunem, de pildă, că valoarea fracției $\frac{C_1}{C} = E$, iar aceea a fracției $\frac{v_1}{v} = e$, avem $C_1 = EC$ și $v_1 = ev$. Înlocuind în ecuația de mai sus pe pr'_1 , C_1 și v_1 cu valorile lor, avem :

$$pr'_1 = p' \frac{ev}{EC}.$$

Putem însă deduce și o a doua formulă din cele două ecuații de mai sus, transformându-le în proporția :

$$pr' : pr'_1 = p' \frac{v}{C} : p' \frac{v_1}{C_1} = \frac{v}{C} : \frac{v_1}{C_1}.$$

Cum valoarea unei fracții rămâne aceeași atunci când numărătorul și numitorul se înmulțesc sau se împart cu același număr, putem reduce $\frac{v}{C}$ și $\frac{v_1}{C_1}$ la un raport procentual, adică să considerăm

C și $C_1 = 100$. Avem atunci $\frac{v}{C} = \frac{v}{100}$ și $\frac{v_1}{C_1} = \frac{v_1}{100}$, și dacă în proporția de mai sus suprimăm numitorii, obținem :

$$pr' : pr'_1 = v : v_1 ; \text{ sau } :$$

Cînd două capitaluri oarecare funcționează cu aceeași rată a plusvalorii, ratele profitului se raportează una la alta ca și părțile variabile ale capitalului, luate procentual față de capitalurile totale respective.

Aceste două formule cuprind toate cazurile variațiilor lui $\frac{v}{C}$.

Înainte de a analiza fiecare caz în parte, vom face încă o observație. Deoarece C este suma lui c și v , a capitalului constant și a celui variabil, și deoarece rata plusvalorii, ca și rata profitului sînt exprimate de obicei în procente, este în genere mai comod să considerăm și pe $c + v$ egal cu o sută, adică să exprimăm pe c și v în procente. Pentru determinarea, ce-i drept, nu a masei, ci a ratei profitului, este indiferent dacă spunem că un capital de 15 000 din care 12 000 constant și 3 000 variabil, produce o plusvaloare de 3 000 sau dacă reducem acest capital la procente :

$$\begin{aligned} 15\,000\ C &= 12\,000c + 3\,000v \quad (+\ 3\,000p) \\ 100\ C &= \quad 80c + \quad 20v \quad (+\ 20p) \end{aligned}$$

În ambele cazuri rata plusvalorii $p' = 100\%$, iar rata profitului $= 20\%$.

Tot așa, dacă comparăm două capitaluri, de pildă pe cel de mai sus cu un altul :

$$\begin{aligned} 12\,000\ C &= 10\,800c + 1\,200v \quad (+\ 1\,200p) \\ 100\ C &= \quad 90c + \quad 10v \quad (+\ 10p), \end{aligned}$$

în ambele cazuri p' fiind $= 100\%$, iar $pr' = 10\%$, și comparația cu capitalul de mai sus sub formă procentuală este mult mai evidentă.

Cînd e vorba însă de schimbări pe care le suferă unul și același capital, atunci forma procentuală poate fi numai rareori folosită, pentru că ea șterge aproape întotdeauna aceste schimbări. Atunci cînd un capital trece de la forma procentuală :

$$80c + 20v + 20p$$

la forma procentuală :

$$90c + 10v + 10p,$$

nu se poate vedea dacă compoziția procentuală schimbată de $90c + 10v$ provine din micșorarea absolută a lui v , din creșterea absolută a lui c sau din amîndouă. Pentru aceasta avem nevoie de mărimi numerice absolute. Cînd se studiază însă fiecare din cazurile de variație de mai jos, este important ca în primul rînd să se stabilească cum s-a produs această schimbare ; dacă $80c + 20v$ au devenit $90c + 10v$ datorită faptului că, prin mărirea capitalului constant față de capitalul variabil rămas neschimbat, cele $12\ 000c + 3\ 000v$ s-au transformat în $27\ 000c + 3\ 000v$ (în procente $90c + 10v$) ; sau dacă au luat această formă prin micșorarea capitalului variabil, cel constant rămînînd neschimbat, deci prin trecerea în $12\ 000c + 1\ 333\frac{1}{3}v$ (în procente tot $90c + 10v$) ; sau, în sfîrșit, prin modificarea ambilor factori, de pildă $13\ 500c + 1\ 500v$ (exprimat în procente tot $90c + 10v$). Aceste cazuri trebuie însă analizate succesiv, și de aceea va trebui să renunțăm la metoda comodă a formei procentuale sau cel mult să o folosim ca metodă auxiliară.

1. p' și C constante, v variabil

Dacă v își schimbă mărirea, C poate rămîne neschimbat numai datorită faptului că cealaltă componentă a lui C , adică capitalul constant c , își schimbă mărirea cu aceeași sumă ca și v , dar în direcție opusă. Dacă inițial $C = 80c + 20v = 100$ și v scade apoi la 10 , C poate rămîne = 100 numai dacă c urcă la 90 ; $90c + 10v = 100$. În general : dacă v se transformă în $v \pm d$, adică în v mărit sau micșorat cu d , atunci, pentru a fi respectate condițiile cazului examinat, c trebuie să se transforme la rîndul lui în $c \mp d$, adică trebuie să varieze cu aceeași sumă, dar în direcție opusă.

La fel, atunci cînd rata plusvalorii p' rămîne aceeași, dar mărirea capitalului variabil v se schimbă, masa plusvalorii p trebuie să se schimbe, deoarece $p = p'$, iar în p' v unul din factori, v , își schimbă valoarea.

Ipotezele cazului nostru, pe lângă prima ecuație

$$pr' = p' \frac{v}{C},$$

dau, datorită schimbării lui v , a doua ecuație :

$$pr'_1 = p' \frac{v_1}{C},$$

în care v a devenit v_1 , iar rata profitului pr'_1 , schimbată ca urmare a acestui fapt, trebuie aflată.

Ea poate fi aflată din proporția corespunzătoare :

$$pr' : pr'_1 = p' \frac{v}{C} : p' \frac{v_1}{C} = v : v_1.$$

Sau : rata plusvalorii și capitalul total rămânând neschimbate, raportul dintre rata inițială a profitului și rata profitului formată prin schimbarea capitalului variabil este același cu raportul dintre capitalul variabil inițial și cel neschimbat.

Dacă capitalul a fost inițial ca mai sus :

- I. $15\ 000\ C = 12\ 000c + 3\ 000v (+ 3\ 000p)$ și este acum :
 II. $15\ 000\ C = 13\ 000c + 2\ 000v (+ 2\ 000p)$, atunci în ambele cazuri

$C = 15\ 000$ și $p' = 100\%$, iar raportul dintre rata profitului de 20% , din cazul I, și cea de $13\frac{1}{3}\%$, din cazul II, este același cu raportul dintre capitalul variabil de $3\ 000$ din cazul I și cel de $2\ 000$ din cazul II, deci un raport de $20\% : 13\frac{1}{3}\% = = 3\ 000 : 2\ 000$.

Capitalul variabil poate să crească sau să scadă. Să luăm mai întâi un exemplu în care crește. Să presupunem un capital care este constituit inițial și care funcționează în modul următor :

$$I. 100c + 20v + 10p ; C = 120, p' = 50\%, pr' = 8\frac{1}{3}\%.$$

Să presupunem acum că capitalul variabil crește la 30 ; în acest caz, potrivit ipotezei noastre, pentru ca capitalul total să rămână neschimbat = 120 , capitalul constant trebuie să scadă de la 100 la 90 . Dacă rata plusvalorii rămâne neschimbată, 50% , plusvaloarea produsă trebuie să crească la 15 . Prin urmare vom avea :

$$II. 90c + 30v + 15p ; C = 120, p' = 50\%, pr' = 12\frac{1}{2}\%.$$

Vom porni mai întâi de la presupunerea că salariul rămâne neschimbat. În cazul acesta ceilalți factori ai ratei plusvalorii — ziua de muncă și intensitatea muncii — trebuie să rămână de asemenea

neschimbați. Creșterea lui v (de la 20 la 30) nu poate însemna deci decât că numărul muncitorilor folosiți s-a mărit cu jumătate. În acest caz întreaga valoare nou creată crește tot cu jumătate, de la 30 la 45, și se repartizează, ca și mai înainte, $\frac{2}{3}$ pentru salariu și $\frac{1}{3}$ pentru plusvaloare. Dar o dată cu creșterea numărului muncitorilor, capitalul constant, adică valoarea mijloacelor de producție, a scăzut de la 100 la 90. Avem deci în fața noastră un caz de scădere a productivității muncii însoțită de scăderea simultană a capitalului constant; din punct de vedere economic este oare posibil acest caz?

În agricultură și în industria extractivă, unde scăderea productivității muncii și deci creșterea numărului de muncitori ocupați este un lucru lesne de înțeles, acest proces este legat — în limitele și pe baza producției capitaliste — nu de scăderea, ci de creșterea capitalului constant. Chiar dacă scăderea menționată mai sus a lui c ar fi determinată numai de o simplă scădere a prețului, un capital izolat n-ar putea efectua trecerea de la I la II decât în împrejurări cu totul excepționale. Cind însă e vorba de două capitaluri independente unul de altul, plasate în țări diferite sau în ramuri diferite ale agriculturii sau ale industriei extractive, n-ar fi de loc surprinzător dacă într-un caz s-ar folosi un număr mai mare de muncitori (decî un capital variabil mai mare) care ar lucra cu un volum mai mic de mijloace de producție sau de mai mică valoare decît în celălalt caz.

Dacă însă abandonăm ipoteza că salariul rămîne neschimbat și explicăm creșterea capitalului variabil de la 20 la 30 prin mărirea salariului cu jumătate, ne vom afla în fața unui caz complet nou. Același număr de muncitori, să zicem 20, lucrează cu aceeași cantitate de mijloace de producție sau aproape cu aceeași ca și înainte. Dacă ziua de muncă rămîne neschimbată — de pildă de 10 ore —, atunci întreaga valoare nou creată va fi și ea neschimbată; acum, ca și mai înainte, ea va fi 30. Aceste 30 vor fi însă întrebuițate în întregime pentru a înlocui capitalul variabil avansat de 30; în felul acesta plusvaloarea ar dispărea. Am presupus însă că rata plusvalorii rămîne constantă, adică 50%, ca și în cazul I. Acest lucru este posibil numai dacă ziua de muncă se prelungește cu jumătate din durata ei, adică ajunge la 15 ore. Cei 20 de muncitori ar produce în 15 ore o valoare totală de 45, și astfel ar fi îndeplinite toate condițiile:

$$\text{II. } 90c + 30v + 15p; C + 120, p' = 50\%, pr' = 12\frac{1}{2}\%$$

În acest caz cei 20 de muncitori nu au nevoie de mai multe mijloace de muncă, unelte, mașini etc. decît în cazul I; numai mate-

riile prime sau materialele auxiliare ar trebui sporite cu jumătate. Prin urmare, dacă prețurile la aceste materiale scad, trecerea de la I la II, potrivit presupunerii noastre, ar fi posibilă din punct de vedere economic chiar pentru un capital aparte. Iar capitalistul ar compensa printr-un profit mai mare, cel puțin parțial, eventuala pierdere suferită datorită deprecierii capitalului său constant.

Să presupunem acum că, în loc să crească, capitalul variabil scade. În acest caz n-avem decît să inversăm exemplul nostru de mai sus, să considerăm că II este capitalul inițial și să trecem de la II la I.

II. $90c + 30v + 15p$ se transformă în acest caz în

I. $100c + 20v + 10p$, și evident că această permutare nu schimbă cu nimic condițiile care reglează cele două rate ale profitului și raportul dintre ele.

Dacă v scade de la 30 la 20 deoarece, crescînd capitalul constant, sînt ocupați cu $\frac{1}{3}$ mai puțini muncitori, atunci avem în fața noastră cazul normal al industriei moderne: productivitatea crescîndă a muncii, minușirea unor mase mai mari de mijloace de producție de către un număr mai mic de muncitori. Că mișcarea aceasta este în mod necesar legată de scăderea concomitentă a ratei profitului, vom vedea în secțiunea a treia a cărții de față.

Dacă însă v scade de la 30 la 20 deoarece se folosește același număr de muncitori, dar cu salarii mai mici, atunci la o durată neschimbată a zilei de muncă, întreaga valoare nou creată rămîne, ca și mai înainte $= 30v + 15p = 45$; prin scăderea lui v la 20, plusvaloarea se urcă la 25, și rata plusvalorii de la 50% la 125%, ceea ce ar fi contrar ipotezei noastre. Pentru a menține condițiile cazului nostru, plusvaloarea, dată fiind rata de 50%, trebuie, dimpotrivă, să scadă la 10, deci întreaga valoare nou creată să scadă de la 45 la 30, lucru posibil numai prin reducerea zilei de muncă cu $\frac{1}{3}$. Atunci vom avea, ca mai sus:

$$100c + 20v + 10p; p' = 50\%, p_r' = 8\frac{1}{3}\%$$

Nu e, firește, nevoie să mai menționăm că această reducere a timpului de muncă atunci cînd salariul scade nu are loc în practică. De altfel acest lucru nici nu are importanță. Rata profitului este o funcție cu mai multe variabile, și, dacă vrem să știm cum influențează aceste variabile rata profitului, trebuie să analizăm pe rînd influența exercitată de fiecare variabilă în parte, indiferent dacă o asemenea influență izolată exercitată asupra unuia și aceluiași capital este sau nu admisibilă din punct de vedere economic.

2. p' constant, v variabil, C modificat prin schimbarea lui v

Între cazul acesta și cel precedent nu există decît o diferență de grad. În loc ca c să crească sau să scadă în măsura în care v scade sau crește, aici c rămîne constant. În condițiile actuale ale marii industrii și agriculturii, capitalul variabil reprezintă însă numai o parte relativ mică a capitalului total și de aceea scăderea sau creșterea acestuia din urmă, în măsura în care ele sînt determinate de schimbarea celui dintîi, sînt relativ neînsemnate. Dacă am porni încă o dată de la un capital :

I. $100c + 20v + 10p$; $C = 120$, $p' = 50\%$, $pr' = 8\frac{1}{3}\%$,
acesta s-ar transforma, de pildă, în :

II. $100c + 30v + 15p$; $C = 130$, $p' = 50\%$, $pr' = 11\frac{7}{13}\%$.

Cazul invers, al scăderii capitalului variabil, s-ar putea ilustra iarăși prin trecerea din nou de la II la I.

Condițiile economice ar fi în esență aceleași ca și în cazul precedent, și de aceea nu este necesar să fie analizate din nou. Trecerea de la I la II presupune : scăderea productivității muncii la jumătate ; punerea în funcțiune a lui $100c$ cere în II o dată și jumătate mai multă muncă decît în I. Un asemenea caz poate avea loc în agricultură ⁹⁾.

Dar în timp ce în cazul precedent capitalul total a rămas neschimbat, deoarece capitalul constant s-a transformat în capital variabil, sau invers, aici are loc o mobilizare a capitalului adițional, cînd partea variabilă crește, și o eliberare a capitalului întrebuițat anterior, atunci cînd partea variabilă scade.

3. p' și v constante, c și, prin urmare, și C variabile

În cazul acesta ecuația :

$$pr' = p' \frac{v}{C} \text{ se modifică în : } pr'_1 = p' \frac{v}{C_1}$$

și dă, prin reducerea factorilor comuni, proporția :

$$pr'_1 : pr' = C : C_1 ;$$

cînd rata plusvalorii și părțile variabile ale capitalului sînt egale, ratele profitului sînt invers proporționale cu capitalurile totale.

⁹⁾ În manuscris : „A se cerceta mai tîrziu care este legătura dintre acest caz și renta funciară”.

Dacă avem, de pildă, trei capitaluri sau trei stări diferite ale aceluiași capital :

- I. $80c + 20v + 20p$; $C = 100$, $p' = 100\%$, $pr' = 20\%$;
 II. $100c + 20v + 20p$; $C = 120$, $p' = 100\%$, $pr' = 16\frac{2}{3}\%$;
 III. $60c + 20v + 20p$; $C = 80$, $p' = 100\%$, $pr' = 25\%$,
 atunci proporțiile sînt :

$$20\% : 16\frac{2}{3}\% = 120 : 100 \text{ și } 20\% : 25\% = 80 : 100.$$

Formula generală dată mai sus pentru variațiile lui $\frac{v}{C}$, cînd p' rămînea constant, era :

$$pr'_1 = p' \frac{ev}{EC} ; \text{ ea devine acum : } pr'_1 = p' \frac{v}{EC},$$

deoarece v nu suferă nici o schimbare și deci factorul $e = \frac{v_1}{v}$ devine aici = 1.

Deoarece $p'v = p$, masa plusvalorii, și deoarece p' și v rămîn amîndouă constante, p nu va fi afectat de variația lui C ; masa plusvalorii rămîne aceeași atît după, cît și înainte de această schimbare.

Dacă c ar coborî la zero, atunci am avea $pr' = p'$, adică rata profitului ar fi egală cu rata plusvalorii.

Schimbarea lui c poate rezulta fie dintr-o simplă schimbare a valorii elementelor materiale ale capitalului constant, fie dintr-o schimbare a compoziției tehnice a capitalului total, deci dintr-o schimbare a productivității muncii în ramura de producție respectivă. În ultimul caz creșterea productivității muncii sociale o dată cu dezvoltarea mării industrii și a agriculturii ar avea ca urmare faptul că ar determina (în exemplul de mai sus) trecerea de la III la I și de la I la II. O cantitate de muncă care este plătită cu 20 și care produce o valoare de 40 ar pune la început în funcțiune o masă de mijloace de muncă în valoare de 60 ; dacă productivitatea crește și valoarea rămîne neschimbată, masa mijloacelor de muncă puse în funcțiune ar crește mai întîi la 80, apoi la 100. O ordine inversă ar determina o scădere a productivității ; aceeași cantitate de muncă ar pune în mișcare mai puține mijloace de producție, producția s-ar reduce, așa cum se poate întîmpla în agricultură, în industria extractivă etc.

Economisirea de capital constant pe de o parte sporește rata profitului, iar pe de altă parte eliberează capital, prin urmare are o mare importanță pentru capitalist. Ulterior* vom analiza

* Vezi volumul de față, p. 85—140. — Nota red.

mai îndeaproape această problemă, precum și influența exercitată de modificarea prețurilor la elementele capitalului constant, îndeosebi la materiile prime.

Aici constatăm din nou că variația capitalului constant influențează în egală măsură rata profitului, indiferent dacă această variație este determinată de creșterea sau scăderea componentelor materiale ale lui c sau de simpla schimbare a valorii acestor elemente.

4. p' constant, v, c , și C variabile

În acest caz rămâne valabilă formula generală a ratei profitului schimbate :

$$pr'_1 = p' \frac{ev}{EC}$$

Urmează de aici că, atunci când rata plusvalorii rămâne neschimbată :

a) Rata profitului scade când E este mai mare decât e , adică atunci când capitalul constant sporește atât de mult, încît capitalul total sporește într-o măsură mai mare decât capitalul variabil. Dacă un capital de $80c + 20v + 20p$ își schimbă compoziția în $170c + 30v + 30p$, atunci p' rămîne = 100%, dar $\frac{v}{C}$ scade de la $\frac{20}{100}$ la $\frac{30}{200}$, deși atât v cît și C au crescut, iar rata profitului scade corespunzător de la 20% la 15%.

b) Rata profitului rămîne neschimbată numai dacă $e = E$, adică dacă fracția $\frac{v}{C}$ păstrează, cu toată modificarea aparentă, aceeași valoare, cu alte cuvinte dacă numărătorul și numitorul se înmulțesc sau se împart cu același număr. $80c + 20v + 20p$ și $160c + 40v + 40p$ au evident aceeași rată a profitului 20%, fiindcă p' rămîne = 100%, iar $\frac{v}{C} = \frac{20}{100} = \frac{40}{200}$ reprezintă în ambele cazuri aceeași valoare.

c) Rata profitului crește când ea este mai mare decât E , adică atunci când capitalul variabil crește într-o măsură mai mare decît capitalul total. Dacă $80c + 20v + 20p$ devine $120c + 40v + 40p$, atunci rata profitului crește de la 20% la 25%, fiindcă p' , rămî-nînd neschimbat, $\frac{v}{C} = \frac{20}{100}$ sporește la $\frac{40}{160}$, deci de la $\frac{1}{5}$ la $\frac{1}{4}$.

Dacă v și C se schimbă în aceeași direcție, putem să ne închipuim schimbarea acestei mărimi în sensul că pînă la o anumită limită amîndouă variază în același raport, așa că pînă atunci $\frac{v}{C}$ rămîne neschimbat. Dincolo de această limită ar varia numai una din cele două mărimi, și astfel acest caz mai complicat s-ar reduce la unul din cazurile precedente, mai simple.

Dacă, de pildă, $80c + 20v + 20p$ devine $100c + 30v + 30p$, atunci raportul dintre v și c , deci și C , rămîne neschimbat pînă ce ajunge la : $100c + 25v + 25p$. Pînă atunci, așadar, rata profitului rămîne aceeași. Putem deci lua acum ca punct de plecare $100c + 25v + 25p$; constatăm că v a sporit cu 5, ajungînd pînă la $30v$ și de aceea și C a crescut de la 125 la 130, și astfel avem în fața noastră al doilea caz, acela al variației simple a lui v și, ca o consecință, al variației lui C , care decurge din ea. Rata profitului, care inițial era 20%, crește datorită acestui adaos de $5v$, rata plusvalorii rămînînd neschimbată, la $23\frac{1}{3}\%$.

Aceeași reducere la un caz mai simplu poate avea loc și atunci cînd v și C își schimbă mărimea în sens opus. Dacă, de pildă, pornim din nou de la forma $80c + 20v + 20p$ și trecem la forma : $110c + 10v + 10p$, atunci cînd devine $40c + 10v + 10p$ dă aceeași rată a profitului ca la început, adică de 20%. Adăugînd la această formă intermediară $70c$, rata profitului scade la $8\frac{1}{3}\%$. Am redus deci din nou acest caz la schimbarea uneia din cele două variabile, și anume a lui c .

Așadar, variația simultană a lui v , c și C nu oferă noi puncte de vedere și, în ultimă instanță, ne aduce la cazul în care un singur factor este variabil.

Chiar și unicul caz care ne mai rămîne este de fapt rezolvat, și anume cazul în care v și C rămîn din punct de vedere numeric neschimbate, dar valoarea elementelor lor materiale se schimbă, caz în care deci v indică o cantitate schimbată de muncă pusă în funcțiune și c o cantitate schimbată de mijloace de producție puse în funcțiune.

Să presupunem că în $80c + 20v + 20p$, $20v$ reprezintă la început salariul a 20 de muncitori care lucrează zilnic cîte 10 ore. Salariul fiecăruia din ei se urcă de la 1 la $1\frac{1}{4}$. În acest caz $20v$ nu mai plătesc 20, ci numai 16 muncitori. Dacă însă cei 20 de muncitori au produs în 200 de ore de muncă o valoare de 40, cei 16 muncitori, lucrînd tot 10 ore pe zi, deci 160 de ore de muncă, vor produce numai o valoare de 32. După ce din 32 se scad $20v$ pentru salarii, pentru plusvaloare rămîne numai 12; în acest caz rata plusvalorii ar scădea de la 100% la 60%. Deoarece însă, potrivit

presupunerii noastre, rata plusvalorii trebuie să rămână neschimbată, ziua de muncă trebuie prelungită cu $\frac{1}{4}$, de la 10 ore la $12\frac{1}{2}$ ore; dacă 20 de muncitori în 10 ore pe zi = 200 de ore de muncă produc o valoare de 80, atunci 16 muncitori în $12\frac{1}{2}$ ore pe zi = 200 de ore produc aceeași valoare, iar capitalul $80c + 20v$ produce, ca și mai înainte, o plusvaloare de 20.

Invers: dacă salariul scade într-atît încît $20v$ reprezintă salariul a 30 de muncitori, atunci p' poate rămîne neschimbat numai dacă ziua de muncă se reduce de la 10 la $6\frac{2}{3}$ ore. $20 \times 10 = 30 \times 6\frac{2}{3} = 200$ de ore de muncă.

În ce măsură, în aceste ipoteze contrare, c poate rămîne neschimbat în expresia bănească a valorii lui, deși reprezintă o cantitate de mijloace de producție care se schimbă corespunzător cu împrejurările schimbate, am arătat în esență mai sus. În formă pură, acest caz este posibil numai în mod cu totul excepțional.

În ceea ce privește schimbarea valorii elementelor lui c , care face ca masa lor să crească sau să scadă, dar care lasă neschimbată suma de valoare a lui c , ea nu afectează cu nimic nici rata profitului și nici rata plusvalorii atîta timp cît nu atrage după sine nici o schimbare a mărimii lui v .

Am epuizat astfel toate cazurile posibile de variație a lui v , c și C în ecuația noastră. Am văzut că dacă rata plusvalorii rămîne neschimbată, rata profitului poate să scadă, să rămînă aceeași sau să crească, cea mai mică schimbare în raportul dintre v și c , respectiv C , fiind suficientă pentru a schimba și rata profitului.

Am mai văzut că în variația lui v se atinge întotdeauna o limită dincolo de care pentru p' devine economiceste imposibil să rămînă constant. Întrucît fiecare variație unilaterală a lui c trebuie să atingă de asemenea o limită dincolo de care v nu mai poate rămîne constant, este evident că pentru toate variațiile posibile ale lui $\frac{v}{C}$ există limite dincolo de care p' trebuie să devină și el variabil. În variațiile lui p' , la a căror analiză trecem acum, această interacțiune a diferitelor elemente variabile din ecuația noastră va ieși și mai mult în evidență.

II. p' variabil

Formula generală a ratelor profitului, în condițiile unor rate diferite ale plusvalorii, indiferent dacă $\frac{v}{C}$ este constant sau este și el variabil, se obține dacă ecuația

$$pr' = p' \frac{v}{C}$$

este transformată în altă ecuație :

$$pr'_1 = p'_1 \frac{v_1}{C_1},$$

în care pr' , p'_1 , v_1 și C_1 reprezintă mărimile schimbate ale lui pr' , p' , v și C . Atunci avem :

$$pr' : pr'_1 = p' \frac{v}{C} : p'_1 \frac{v_1}{C_1},$$

și de aici :

$$pr'_1 = \frac{p'_1}{p'} \times \frac{v_1}{v} \times \frac{C}{C_1} \times pr'.$$

1. p' variabil, $\frac{v}{C}$ constant

În acest caz avem ecuațiile :

$$pr' = p' \frac{v}{C}; \quad pr'_1 = p'_1 = \frac{v}{C},$$

în care $\frac{v}{C}$ sînt egale. Reiese deci de aici că :

$$pr' : pr'_1 = p' : p'_1.$$

Ratele profitului a două capitaluri cu aceeași compoziție se află în același raport ca și cele două rate corespunzătoare ale plusvalorii. Întrucît în fracția $\frac{v}{C}$ importante nu sînt mărimile absolute ale lui v și C , ci numai raportul dintre ele, această regulă este variabilă pentru toate capitalurile cu aceeași compoziție, oricare ar fi mărimea lor absolută.

$$\begin{aligned} 80c + 20v + 20p; \quad C = 100, \quad p' = 100\%, \quad pr' = 20\% \\ 160c + 40v + 20p; \quad C = 200, \quad p' = 50\%, \quad pr' = 10\% \\ 100\% : 50\% = 20\% : 10\%. \end{aligned}$$

Dacă mărimile absolute ale lui v și C sînt aceleași în ambele cazuri, atunci, deosebit de aceasta, ratele profitului se află în același raport ca și masele plusvalorii :

$$pr' : pr'_1 = p' v : p'_1 v = p : p_1.$$

De pildă :

$$\begin{aligned} 80c + 20v + 20p; \quad p' = 100\%, \quad pr' = 20\% \\ 80c + 20v + 10p; \quad p' = 50\%, \quad pr' = 10\% \\ 20\% : 10\% = 100 \times 20 : 50 \times 20 = 20p : 10p. \end{aligned}$$

Este deci clar că la capitaluri care au aceeași compoziție — în cifre absolute sau în raport procentual —, ratele plusvalorii pot fi diferite numai dacă sînt diferite fie salariul, fie durata zilei de muncă, fie intensitatea muncii. În cele trei cazuri :

- I. $80c + 20v + 10p$; $p' = 50\%$, $pr' = 10\%$
 II. $80c + 20v + 20p$; $p' = 100\%$, $pr' = 20\%$
 III. $80c + 20v + 40p$; $p' = 200\%$, $pr' = 40\%$

întreaga valoare nou creată reprezintă în I 30 ($20v + 10p$), în II 40, în III 60. Acest lucru poate avea loc în trei moduri.

În primul rînd, cînd salariile sînt diferite, deci $20v$ exprimă în fiecare caz un număr diferit de muncitori. Să presupunem că în I sînt ocupați 15 muncitori cîte 10 ore, cu un salariu de $1\frac{1}{3}$ l. st., și că aceștia produc o valoare de 30 l. st., din care 20 l. st. înlocuiesc salariul și 10 l. st. reprezintă plusvaloare. Dacă salariul scade la 1 l. st., atunci pot fi ocupați 20 de muncitori cîte 10 ore ; în acest caz ei produc o valoare de 40 l. st., din care 20 l. st. pentru înlocuirea salariului și 20 l. st. plusvaloare. Dacă salariul scade și mai mult, la $\frac{2}{3}$ l. st., atunci sînt ocupați 30 de muncitori cîte 10 ore, care produc o valoare de 60 l. st., din care, după scăderea celor 20 l. st. pentru înlocuirea salariului, mai rămîn 40 l. st. plusvaloare.

Cazul acesta : compoziția procentuală constantă a capitalului, durata constantă a zilei de muncă, intensitatea constantă a muncii și schimbarea ratei plusvalorii determinată de schimbarea salariului este singurul caz în care se confirmă teza lui Ricardo :

„Profits would be high or low, exactly in proportion as wages would be low or high” *. („Principles”, ch. I, sect. III, p. 18 din „Works of D. Ricardo”, ed. MacCulloch, 1852.)

Sau, în al doilea rînd, cînd intensitatea muncii este diferită. Atunci, de pildă, 20 de muncitori produc în 10 ore de muncă pe zi, cu aceleași mijloace de muncă, în I 30, în II 40, în III 60 de bucăți dintr-o anumită marfă, fiecare bucată reprezentînd în afară de valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea ei, și o valoare nouă de 1 l. st. Cum de fiecare dată 20 de bucăți = 20 l. st. înlocuiesc salariul, rămîn pentru plusvaloare în I 10 bucăți = 10 l. st., în II 20 de bucăți = 20 l. st., în III 40 de bucăți = 40 l. st.

Sau, în al treilea rînd, cînd durata zilei de muncă este diferită. Dacă 20 de muncitori muncesc, cu aceeași intensitate, nouă ore pe zi în I, douăsprezece în II, optsprezece în III, atunci între produsele muncii lor de 30 : 40 : 60 există același raport ca cel dintre

* „Profitulurile vor fi ridicate sau scăzute exact în proporția în care salariile vor fi scăzute sau ridicate”. — Nota trad.

9 : 12 : 18 și, cum de fiecare dată salariul = 20, rămân pentru plusvaloare iarăși 10, respectiv 20 și 40.

Prin urmare, creșterea sau scăderea salariului acționează în sens contrar, în timp ce creșterea sau scăderea intensității muncii și prelungirea sau reducerea zilei de muncă acționează în același sens asupra nivelului ratei plusvalorii și deci, când $\frac{v}{C}$ este constant, și asupra ratei profitului.

2. p' și v variabil, C constant

În cazul acesta este valabilă proporția :

$$pr' : pr'_1 = p' \frac{v}{C} : p'_1 \frac{v_1}{C} = p'v : p'_1 v_1 = p : p_1.$$

Între ratele profitului există același raport ca și între masele respective ale plusvalorii.

Variația ratei plusvalorii în condițiile unui capital variabil neschimbat înseamnă o schimbare în mărimea și împărțirea valorii nou create. Variația concomitentă a lui v și p' implică de asemenea de fiecare dată o altă împărțire a valorii nou create, însă nu întotdeauna și o schimbare în mărimea ei. Sînt posibile trei cazuri :

a) v și p' variază în sens contrar, dar cu aceeași mărime ; de pildă :

$$80c + 20v + 10p ; p' = 50\%, pr' = 10\%$$

$$90c + 10v + 20p ; p' = 200\%, pr' = 20\%.$$

Valoarea nou creată este în ambele cazuri aceeași, deci și cantitatea de muncă efectuată este aceeași : $20v + 10v = 10v + 20p = 30$. Deosebirea este că în primul caz 20 se plătesc pentru salariu și 10 reprezintă plusvaloare, pe cînd în cel de-al doilea caz salariul este numai de 10 și, în consecință, plusvaloarea este de 20. Acesta este singurul caz în care, v și p' variînd concomitent, numărul muncitorilor, intensitatea muncii și durata zilei de muncă nu suferă nici o schimbare.

b) p' și v variază tot în sens contrar, dar nu cu aceeași mărime. În acest caz precumpănește cînd variația lui v , cînd a lui p' .

$$I. 80c + 20v + 20p, p' = 100\%, pr' = 20\%$$

$$II. 72c + 28v + 20p, p' = 71\frac{3}{7}\%, pr' = 20\%$$

$$III. 84c + 16v + 20p, p' = 125\%, pr' = 20\%.$$

În I valoarea nou creată de 40 se plătește cu 20v, în II una de 48 cu 28v, în III una de 36 cu 16v. Atît valoarea nou creată, cît și salariul s-au schimbat ; schimbarea valorii nou create înseamnă

însă schimbarea cantității de muncă efectuate, deci fie a numărului de muncitori, fie a duratei muncii, fie a intensității muncii, fie a mai multor factori.

c) V și v variază în același sens ; în acest caz unul întărește efectul celuilalt.

$$90c + 10v + 10p ; p' = 100\%, pr' = 10\%$$

$$80c + 20v + 30p ; p' = 150\%, pr' = 30\%$$

$$92c + 8v + 6p ; p' = 75\%, pr' = 6\%$$

Și aici în toate cele trei cazuri valoarea nou creată diferă, și anume 20, 50 și 14 ; și această deosebire între cantitățile de muncă corespunzătoare fiecărui caz se reduce din nou la deosebirea în ceea ce privește numărul de muncitori, durata muncii, intensitatea muncii sau în ceea ce privește mai mulți factori, respectiv toți acești factori.

3. p' , v și C variabile

Acest caz nu oferă puncte de vedere noi și se rezolvă prin formula generală indicată la II, când p' este variabil.

Așadar, efectul unei schimbări în mărirea ratei plusvalorii asupra ratei profitului duce la următoarele cazuri :

1. pr' crește sau scade în aceeași proporție ca p' , când $\frac{v}{C}$ rămâne constant.

$$80c + 20v + 20p ; p' = 100\%, pr' = 20\%$$

$$80c + 20v + 10p ; p' = 50\%, pr' = 10\%$$

$$100\% : 50\% = 20\% : 10\%$$

2. pr' crește sau scade într-o proporție mai mare decât p' , când $\frac{v}{C}$ variază în același sens cu p' , adică crește sau scade o dată cu p' .

$$80c + 20v + 10p ; p' = 50\%, pr' = 10\%$$

$$70c + 30v + 20p ; p' = 66\frac{2}{3}\%, pr' = 20\%$$

$$50\% : 66\frac{2}{3}\% < 10\% : 20\%$$

3. pr' crește sau scade într-o proporție mai mică decât p' când $\frac{v}{C}$ variază în sens contrar față de p' , dar într-o proporție mai mică.

$$80c + 20v + 10p ; p' = 50\%, pr' = 10\%$$

$$90c + 10v + 15p ; p' = 150\%, pr' = 15\%$$

$$50\% : 150\% > 10\% : 15\%$$

4. p' crește, deși p scade, sau scade, deși p crește, când $\frac{v}{C}$ variază în sens contrar față de p și într-o proporție mai mare decât acesta.

$$80c + 20v + 20p; p' = 100\%, p_r' = 20\%$$

$$90c + 10c + 15p; p' = 150\%, p_r' = 15\%$$

p' a crescut de la 100% la 150%, în timp ce p_r' a scăzut de la 20% la 15%.

5. În sfârșit p_r' rămîne constant, deși p crește sau scade, când $\frac{v}{C}$ își schimbă mărimea în sens contrar lui p , dar exact în aceeași proporție ca acesta.

Numai acest ultim caz mai trebuie analizat. Dacă mai sus la variațiile lui $\frac{v}{C}$ am văzut că una și aceeași rată a plusvalorii se poate exprima în cele mai diferite rate ale profitului, aici vedem că la baza uneia și aceleiași rate a profitului pot sta rate ale plusvalorii foarte diferite. Dar în timp ce p fiind constant, orice schimbare în raportul dintre v și C este suficientă pentru a da rate ale profitului diferite, aici, dacă se schimbă mărimea lui p , este necesar ca mărimea $\frac{v}{C}$ să se schimbe strict corespunzător, însă în sens contrar pentru ca rata profitului să rămînă aceeași. Pentru unul și același capital sau pentru două capitaluri din aceeași țară acest lucru este posibil numai în mod excepțional. Să luăm, de pildă, un capital

$$80c + 20v + 20p; C = 100, p' = 100\%, p_r' = 20\%$$

și să presupunem că salariul scade într-atîta încît același număr de muncitori poate fi plătit cu $16v$ în loc de $20v$. În cazul acesta, celelalte condiții rămînînd neschimbate, se eliberează $4v$ și avem

$$80c + 16v + 24p; C = 96, p' = 150\%, p_r' = 25\%$$

Acum pentru ca p_r' să fie = 20%, ca mai înainte, capitalul total ar trebui să crească la 120, prin urmare capitalul constant — la 104 :

$$104c + 16v + 24p; C = 120, p' = 150\%, p_r' = 20\%$$

Acest lucru ar fi posibil numai dacă, concomitent cu scăderea salariului, în productivitatea muncii s-ar produce o schimbare care ar cere o asemenea schimbare în compoziția capitalului ; sau dacă valoarea capitalului constant exprimată în bani ar crește de la 80 la 104 ; pe scurt, o coincidență care nu are loc decît în cazuri ex-

cepționale. Într-adevăr, o schimbare a lui p' care să nu provoace concomitent o schimbare a lui v , deci și a lui $\frac{v}{C}$, nu se poate concepe decât în condiții bine determinate, și anume în acele ramuri industriale în care se folosește numai capital fix și muncă, iar obiectul muncii este furnizat de natură.

Altfel stau însă lucrurile când comparăm ratele profitului din două țări. Aici într-adevăr aceeași rată a profitului exprimă de obicei rate ale plusvalorii diferite.

Din toate cele cinci cazuri rezultă deci că o rată a profitului crescută poate corespunde unei rate a plusvalorii scăzute sau crescute, o rată a profitului scăzută — unei rate a plusvalorii crescute sau scăzute, o rată neschimbată a profitului — unei rate a plusvalorii crescute sau scăzute. Că o rată a profitului crescută, scăzută sau neschimbată poate corespunde de asemenea și unei rate neschimbate a plusvalorii, acest lucru l-am văzut mai sus în cazul I.

Așadar, rata profitului este determinată de doi factori principali: rata plusvalorii și compoziția valorică a capitalului. Influența exercitată de acești doi factori poate fi rezumată în felul următor, compoziția urmînd să fie exprimată în procente, deoarece aici este indiferent din care dintre cele două părți ale capitalului izvorăște schimbarea:

Ratele profitului a două capitaluri, sau ale unuia și aceluiași capital în două stări succesive diferite

sînt egale:

1) atunci cînd compoziția procentuală a capitalurilor și rata plusvalorii sînt aceleași.

2) atunci cînd, compoziția procentuală și rata plusvalorii fiind diferite, produsele dintre ratele plusvalorii și părțile variabile ale capitalurilor (dintre p' și v) exprimate în procente, adică masele plusvalorii calculate procentual la capitalul total ($p = p'v$), sînt egale, cu alte cuvinte atunci cînd în ambele cazuri factorii p' și v se află în raport invers unul față de celălalt.

Ele nu sînt egale:

1) cînd, compoziția procentuală fiind aceeași, ratele plusvalorii nu sînt egale; atunci ele se află în același raport în care se află ratele plusvalorii.

2) cînd rata plusvalorii este aceeași, iar compoziția procentuală diferă ; atunci ele se află în același raport în care se află părțile variabile ale capitalurilor.

3) cînd atît rata plusvalorii, cît și compoziția procentuală diferă ; în acest caz ratele profitului se raportează una la alta așa cum se raportează produsele $p'v$, adică ca masele de plusvaloare calculate procentual la capitalul total ¹⁰⁾.

---

¹⁰⁾ În manuscris se mai găsesc numeroase calcule foarte amănunțite privind diferența dintre rata plusvalorii și rata profitului ($p' - pr'$), diferență care prezintă tot felul de particularități interesante și a cărei mișcare arată cazurile în care cele două rate se depărtează sau se apropie una de alta. Aceste mișcări pot fi exprimate și prin curbe. Nu reproduc acest material, deoarece este mai puțin important pentru scopurile imediate ale acestei cărți ; aici este suficient să atrag atenția asupra acestui punct acelor cititori care vor să studieze această problemă mai în profunzime. F. E.

Capitolul patru

Influența rotației asupra ratei profitului

{ Influența rotației asupra producerii de plusvaloare, deci și asupra profitului, a fost analizată în cartea a doua. Ea poate fi rezumată astfel: dat fiind că pentru rotație este necesară o anumită perioadă de timp, în producție nu poate fi folosit concomitent întregul capital; prin urmare, o parte din capital rămâne în permanență neutilizat, fie sub formă de capital bănesc, de stocuri de materii prime, de capital-marfă finit, dar încă nevândut, fie sub formă de creanțe care încă nu au ajuns la scadență; capitalul angajat în producția activă, deci în procesul de creare și de însușire a plusvalorii, se micșorează întotdeauna cu această parte, și în aceeași proporție se micșorează întotdeauna plusvaloarea creată și însușită. Cu cât timpul de rotație este mai scurt, cu atât este mai mică această parte neutilizată a capitalului în comparație cu capitalul total; prin urmare cu atât mai mare este, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, și plusvaloarea însușită.

În cartea a doua am arătat amănunțit cum scurtarea timpului de rotație sau a uneia din cele două părți ale lui, a timpului de producție și a timpului de circulație, sporește masa plusvalorii produse²⁴. Cum însă rata profitului exprimă numai raportul dintre masa plusvalorii produse și capitalul total angajat în producerea ei, este evident că orice scurtare de acest fel sporește rata profitului. Cele spuse anterior, în secțiunea a doua a cărții a doua, cu privire la plusvaloare sînt valabile în egală măsură atât pentru profit, cât și pentru rata profitului, așa încît aici nu este nevoie să fie repetate. Vrem să relevăm doar numai cîteva momente principale.

Principalul mijloc de scurtare a timpului de producție este sporirea productivității muncii, ceea ce se numește de obicei progresul industriei. Dacă aceasta nu determină în același timp o sporire însemnată a cheltuielilor generale de capital prin introducerea de mașini costisitoare etc., prin urmare o scădere a ratei profitului

calculată la capitalul total, atunci rata profitului trebuie să crească. Acest lucru are loc, în mod incontestabil, în condițiile numeroaselor progrese înregistrate recent în domeniul metalurgiei și al industriei chimice. Procedecele de preparare a fierului și oțelului recent descoperite de Bessemer, Siemens, Gilchrist Thomas și alții reduc la minimum, cu cheltuieli relativ mici, procese odinioară foarte îndelungate. Prepararea alizarinei sau a vopselei de roibă din gudron de huiță dă în câteva săptămâni, cu ajutorul instalațiilor folosite și pînă acum pentru prepararea vopselelor din gudron de huiță, același rezultat pentru care altădată era nevoie de ani întregi; roabei îi trebuia un an ca să crească, iar apoi timp de cîteva ani rădăcinile erau lăsate să se coacă înainte de a fi folosite în vopsitorie.

Principalul mijloc pentru scurtarea timpului de circulație îl constituie îmbunătățirea căilor de comunicații. În acest domeniu, în ultimii cincizeci de ani s-a produs o revoluție care poate fi comparată numai cu revoluția industrială din ultima jumătate a secolului trecut. Pe uscat calea ferată a luat locul șoselei pietruite, pe mare vapoarele care fac curse rapide și regulate au luat locul corăbiilor greoaie cu pînze, care nu puteau face curse regulate, iar întreg globul este înconjurat de rețele telegrafice. Propriu-zis abia Canalul Suez a deschis cu adevărat navigația vapoarelor spre Asia orientală și Australia. Încă în 1847 timpul de circulație a mărfurilor trimise în Asia orientală era cel puțin de douăsprezece luni (vezi cartea a II-a, p. 235)²⁵, acum acest timp s-a redus la aproximativ tot atîtea săptămîni. Cele două mari focare ale crizelor din 1825 și 1857, America și India, s-au apropiat, datorită acestei revoluționări a mijloacelor de comunicație, cu 70—90% de țările industriale ale Europei și au pierdut astfel o mare parte din capacitatea lor explozivă. Timpul de rotație a întregului comerț mondial s-a scurtat în aceeași măsură, iar capacitatea de acțiune a capitalului plasat în acest comerț s-a dublat și chiar s-a triplat. Se înțelege de la sine că toate acestea n-au putut să nu influențeze rata profitului.

Pentru a înfățișa în formă pură influența rotației capitalului asupra ratei profitului trebuie să admitem că pentru cele două capitaluri pe care le comparăm toate celelalte condiții sînt egale. Așadar, în afară de rata plusvalorii și ziua de muncă, trebuie ca și compoziția procentuală a capitalurilor, exprimată în procente, să fie aceeași. Să luăm acum capitalul A, avînd compoziția $80c + 20v = 100C$, care face două rotații pe an cu o rată a plusvalorii de 100%. În cazul acesta produsul anual este :

$160c + 40v + 40p$. Dar ca să aflăm rata profitului, calculăm acești 40 p nu la valoarea-capital de 200, care a efectuat rotația, ci la valoarea-capital avansată, de 100, și obținem astfel $pr' = 40\%$.

Să comparăm capitalul A cu capitalul $B = 160c + 40v = 200 C$, care are aceeași rată a plusvalorii de 100% , dar efectuează o singură rotație într-un an. Produsul anual va fi ca mai sus :

$160c + 40v + 40p$. De data aceasta însă cei $40p$ trebuie calculați la un capital avansat de 200, ceea ce ne va da o rată a profitului de numai 20% , deci numai jumătate din rata obținută de A.

De aici rezultă : dacă două capitaluri au aceeași compoziție procentuală, dacă rata plusvalorii și ziua de muncă sînt aceleași, ratele profitului celor două capitaluri sînt invers proporționale cu timpul lor de rotație. Dacă însă în cele două cazuri comparate compoziția capitalului sau rata plusvalorii, sau ziua de muncă, sau salariul nu sînt aceleași, aceasta determină, desigur, și alte deosebiri în ceea ce privește rata profitului ; ele sînt însă independente de rotație, și de aceea nu interesează aici ; de altfel le-am analizat în capitalul III.

Influența directă a scurtării timpului de rotație asupra producerii de plusvaloare, deci și de profit, constă în eficiența sporită pe care o dobîndește astfel partea variabilă a capitalului ; în legătură cu aceasta vezi cartea a II-a, cap. XVI : „Rotația capitalului variabil”. Am arătat acolo că un capital variabil de 500 care se rotește într-un an de zece ori își însușește în acest timp tot atîta plusvaloare ca și un capital variabil de 5 000 care, cu aceeași rată a plusvalorii și același salariu, nu se rotește decît o dată pe an.

Să luăm un capital I, compus dintr-un capital fix de 10 000, a cărui uzură anuală de $10\% = 1\ 000$, un capital constant circulant de 500 și un capital variabil de 500. Să presupunem că rata plusvalorii este de 100% , iar capitalul variabil face zece rotații pe an. Pentru simplificare vom admite în toate exemplele ce vor urma că capitalul constant circulant se rotește în același timp cu capitalul variabil, ceea ce de altfel se și întîmplă de obicei în practică. Produsul unei asemenea perioade de rotație va fi :

$$100c \text{ (uzură)} + 500c + 500v + 500p = 1\ 600$$

și acela al unui an întreg cu zece asemenea rotații :

$$1\ 000c \text{ (uzură)} + 5\ 000c + 5\ 000v + 5\ 000p = 16\ 000,$$

$$C = 11\ 000, p = 5\ 000, pr' = \frac{5\ 000}{11\ 000} = 45\frac{5}{11}\%$$

Să luăm acum un capital II : capital fix 9 000, uzură anuală a acestuia 1 000, capital constant circulant 1 000, capital variabil 1 000, rata plusvalorii 100% . Numărul de rotații efectuate anual de capitalul variabil : 5. Produsul fiecărei perioade de rotație a capitalului variabil va fi deci :

$$200c \text{ (uzură)} + 1\,000c + 1\,000v + 1\,000p = 3\,200,$$

iar produsul total anual la 5 rotații :

$$1\,000c \text{ (uzură)} + 5\,000c + 5\,000v + 5\,000p = 16\,000,$$

$$C = 11\,000, p = 5\,000, pr' = \frac{5\,000}{11\,000} = 45\frac{5}{11}\%.$$

Să mai luăm un capital, III, în compoziția căruia nu intră capital fix, în schimb un capital constant circulant 6 000 și un capital variabil 5 000. Să presupunem că rata plusvalorii fiind 100%, el se rotește 5 dată pe an. Produsul total anual este în acest caz :

$$6\,000c + 5\,000v + 5\,000p = 16\,000,$$

$$C = 11\,000, p = 5\,000, pr' = \frac{5\,000}{11\,000} = 45\frac{5}{11}\%.$$

Avem deci în toate cele trei cazuri aceeași masă anuală a plusvalorii = 5 000, și deoarece și capitalul total este în toate cele trei cazuri același, adică = 11 000, avem aceeași rată a profitului de 45 $\frac{5}{11}$ %.

Dacă, dimpotrivă, la capitalul I de mai sus avem, în loc de 10 rotații pe an ale capitalului variabil, numai 5 rotații, rezultatul va fi altul. Produsul unei rotații va fi :

$$200c \text{ (uzură)} + 500c + 500v + 500p = 1\,700.$$

Sau produsul anual :

$$1\,000c \text{ (uzură)} + 2\,500c + 2\,500v + 2\,500p = 8\,500,$$

$$C = 11\,000, p = 2\,500, pr' = \frac{2\,500}{11\,000} = 22\frac{8}{11}\%.$$

Rata profitului a scăzut la jumătate, deoarece timpul de rotație s-a dublat.

Așadar, masa plusvalorii însușite în cursul anului este egală cu masa plusvalorii însușite într-o perioadă de rotație a capitalului variabil înmulțită cu numărul rotațiilor acestuia într-un an. Dacă însemnăm cu P plusvaloarea însușită într-un an sau profitul, cu p plusvaloarea însușită în timpul unei perioade de rotație, cu n numărul rotațiilor anuale ale capitalului variabil, atunci $P = pn$, iar rata anuală a plusvalorii $P' = p'n$, așa cum am arătat în cartea a II-a a cap. XVI, 1²⁶.

Se înțelege de la sine că formula ratei profitului $pr' = p' \frac{v}{C} = p' \frac{v}{c+v}$ este exactă numai cu condiția ca v de la numărător să fie egal cu v de la numitor. La numitor v reprezintă toată cea parte a capitalului total care este întrebuințată în medie drept capital

variabil pentru plata salariilor. La numărător v este determinat în primul rînd numai prin aceea că a produs și și-a însușit o anumită cantitate de plusvaloare $= p$, al cărei raport față de acest v , $\frac{p}{v}$ este rata plusvalorii p' . Numai astfel ecuația $pr' = \frac{p}{c + v}$ s-a transformat în cealaltă: $pr' = p' \frac{v}{c + v}$. Acum v de la numărător trebuie să fie egal cu v de la numitor, adică cu întreaga parte variabilă a capitalului C . Cu alte cuvinte, ecuația $pr' = \frac{p}{C}$ se poate transforma fără greșală în ecuația $pr' = p' \frac{v}{c + v}$ numai dacă p reprezintă plusvaloarea produsă într-o singură perioadă de rotație a capitalului variabil. Dacă p reprezintă numai o parte a acestei plusvalorii, deși $p = p'v$ este o ecuație exactă, v este aici mai mic decît v din $C = c + v$, deoarece este mai mic decît întregul capital variabil cheltuit pentru salarii. Dacă însă p reprezintă mai mult decît plusvaloarea obținută dintr-o rotație a lui v , atunci o parte din acest v sau chiar întregul v funcționează de două ori: la început în prima rotație și apoi în a doua, sau respectiv în a doua și în rotațiile ulterioare; v , care produce plusvaloarea și care reprezintă suma tuturor salariilor plătite, este așadar mai mare decît v din $c + v$ și astfel calculul devine nexact.

Pentru ca formula ratei anuale a profitului să fie riguros exactă, trebuie ca în locul ratei simple a plusvalorii să punem rata anuală a plusvalorii, adică în locul lui p' să punem P' sau $p'n$. Cu alte cuvinte, p' , rata plusvalorii, sau, ceea ce este același lucru, v , partea variabilă a capitalului cuprinsă în C , trebuie înmulțită cu n , numărul rotațiilor acestui capital variabil în decurs de un an, și obținem astfel: $pr' = p'n \frac{v}{C}$, formula pentru calcularea ratei anuale a profitului.

Cît de mare este însă capitalul variabil într-o întreprindere acest lucru nu-l știe de cele mai multe ori nici capitalistul însuși. Am văzut în capitolul opt din cartea a doua și vom vedea și mai departe că singura deosebire pe care o percepe capitalistul și pe care el o consideră esențială este aceea dintre capitalul fix și capitalul circulant. Din casa în care își păstrează o parte din capitalul circulant aflat în mîinile sale sub formă de bani — dacă nu se află la bancă — el ia banii pentru plata salariilor, tot de acolo ia și banii pentru materii prime și materiale auxiliare, toate aceste cheltuieli fiind trecute în unul și același cont de casă. Chiar dacă ar ține un

cont separat pentru salariile plătite, la sfârșitul anului, acesta ar indica suma plătită pentru salarii, adică vn , dar nu capitalul variabil ca atare, v . Pentru a ști acest lucru, capitalistul ar trebui să facă un calcul special; vom da aici un exemplu de asemenea calcul.

Să luăm în acest scop filatura de bumbac cu 10 000 de fusuri mule descrisă în cartea I, p. 209/201²⁷ și să presupunem că datele referitoare la o săptămână din luna aprilie 1871 sînt valabile pentru tot anul. Capitalul fix investit în mașini era de 10 000 l. st. Capitalul circulant nu era indicat; să admitem că era de 2 500 l. st., cifră destul de ridicată, dar justificată totuși prin presupunerea, pe care trebuie să o facem aici, și anume că n-au loc operații de credit, prin urmare nu se folosește permanent sau temporar capital străin. Produsul săptămînal consta, în ceea ce privește valoarea, din 20 l. st. pentru uzura mașinilor, 358 l. st. capital constant circulant avansat (chirie 6 l. st., bumbac 342 l. st., cărbuni, gaz, ulei 10 l. st.), 52 l. st. capital variabil avansat pentru salarii și 80 l. st. plusvaloare, deci:

$$20c \text{ (uzură)} + 358c + 52v + 80p = 510.$$

Avansarea săptămînală de capital circulant era deci $358c + 52v = 410$, iar compoziția sa exprimată în procente = $87,3c + 12,7v$. Făcînd acest calcul la întregul capital circulant de 2 500 l. st., rezultă un capital constant de 2 182 l. st. și un capital variabil de 318 l. st. Deoarece cheltuielile pentru salarii au fost 52×52 l. st. pe an, prin urmare 2 704 l. st., vedem că capitalul variabil de 318 l. st. s-a rotit în decurs de un an de aproape $8\frac{1}{2}$ ori. Rata plusvalorii era de $\frac{80}{52} = 153\frac{11}{13}\%$. Cunoscînd aceste elemente, calculăm rata profitului, introducînd în formula $pr' = p' n \frac{v}{C}$ mărimile: $p' = 153\frac{11}{13}$, $n = 8\frac{1}{2}$, $v = 318$, $C = 12\,500$; așadar:

$$pr' = 153\frac{11}{13} \times 8\frac{1}{2} \times \frac{318}{12\,500} = 33,27\%.$$

Proba acestui calcul o facem folosind formula simplă $pr' = \frac{P}{C}$.

Întreaga plusvaloare sau profitul reprezintă în decurs de un an $80 \text{ l. st.} \times 52 = 4\,160 \text{ l. st.}$, sumă care, împărțită la capitalul total de 12 500 l. st., dă, aproape ca mai sus, $33,28\%$, o rată a profitului anormal de ridicată, fapt care se explică numai prin împrejurări momentane extrem de favorabile (prețuri foarte scăzute la bumbac, alături de prețuri foarte ridicate la fire) și care în realitate, desigur, n-a existat în tot cursul anului.

După cum am mai spus, în formula $pr' = p'n \frac{v}{C}$, $p'n$ reprezintă ceea ce am denumit în cartea a doua rata anuală a plusvalorii²⁸. În cazul de mai sus ea este de $153\frac{11}{13}\% \times 8\frac{1}{2}$, sau, calculat exact,

1 307°/₁₃^o%. Dacă deci un oarecare Biedermann a fost uluit cînd a găsit în cartea a doua un exemplu în care rata anuală a plusvalorii era fantastic de mare, 1 000°%, se va liniști poate acum în fața unei rate anuale a plusvalorii de peste 1 300°%, exemplu luat din viața de zi cu zi a Manchesterului. În vremuri de mare prosperitate, vremuri pe care, ce-i drept, nu le-am mai avut de mult, o asemenea rată nu-i de loc o raritate.

De altfel, avem aici și un exemplu de compoziție reală a capitalului în marea industrie modernă. Capitalul total se împarte în 12 182 l. st. capital constant și 318 l. st. capital variabil, în total deci 12 500 l. st., sau, în procente, $97\frac{1}{2}c + 2\frac{1}{2}v = 100 C$. Numai a patruzecea parte a capitalului total, efectuînd mai mult de opt rotații pe an, servește la plata salariilor.

Cum însă sînt puțini capitaliștii căroră le vine ideea să facă asemenea calcule referitor la propriile lor întreprinderi, statistica aproape că nici nu consemnează raportul dintre partea constantă a întregului capital social și partea lui variabilă. Numai recensămintele americane indică ceea ce este posibil în condițiile actuale: suma salariilor plătite în fiecare ramură de activitate și suma profiturilor realizate. Oricît de aproximative ar fi aceste date, bazate numai pe declarațiile neverificate ale industriașilor înșiși, ele sînt totuși extrem de prețioase și reprezintă singurul lucru pe care îl avem în acest domeniu. În Europa sîntem mult prea delicați pentru a cere marilor noștri industriași să facă asemenea dezvăluiri. — F. E. }

Capitolul cinci

Economii în folosirea capitalului constant

I. Considerații generale

Sporirea plusvalorii absolute sau prelungirea timpului de supra-muncă, prin urmare și a zilei de muncă, capitalul variabil rămânând neschimbat, adică folosindu-se același număr de muncitori cu același salariu nominal — nu are importanță dacă timpul suplimentar este plătit sau nu — face ca valoarea capitalului constant să scadă relativ în comparație cu valoarea capitalului total și cu valoarea capitalului variabil și prin aceasta să crească rata profitului, independent de creșterea masei plusvalorii și de eventuala sporire a ratei plusvalorii. Mărimea părții fixe a capitalului constant — clădirile fabricilor, mașini etc. — rămâne aceeași, fie că se lucrează 16, fie că se lucrează 12 ore. Prelungirea zilei de muncă nu cere noi cheltuieli pentru această parte a capitalului constant, care este cea mai costisitoare. Trebuie spus că valoarea capitalului fix se reproduce datorită acestui fapt în cursul unui număr mai mic de perioade de rotație, prin urmare se reduce timpul pentru care trebuie să fie avansat spre a se realiza un anumit profit. Prelungirea zilei de muncă mărește, așadar, profitul, chiar dacă timpul suplimentar este plătit, și, în anumite limite, chiar în cazul când este mai bine plătit decât orele de muncă normale. În sistemul industrial modern, necesitatea mereu crescândă de a spori capitalul fix a constituit de aceea pentru capitaliștii avizi de profit principalul imbold de a prelungi ziua de muncă ¹¹⁾.

Raportul nu este același atunci când ziua de muncă este constantă. În acest caz, pentru a se exploata o masă mai mare de muncă (aici facem abstracție de reținerile din salariu sau de scăderea acestuia sub nivelul normal) este necesar să se sporească numărul muncitorilor, și, totodată, într-o anumită măsură, și masa

¹¹⁾ „Deoarece în toate fabricile o considerabilă sumă de capital fix este plasată în clădiri și mașini, profitul va fi cu atât mai mare, cu cât mai mare va fi numărul orelor în cursul cărora funcționează aceste mașini”. („Rep. of. Insp. of Fact.,” October 31, 1858”, p. 8.)

capitalului fix, a clădirilor, mașinilor etc. Sau, dacă se mărește intensitatea muncii, respectiv dacă crește forța productivă a muncii și în genere se produce mai multă plusvaloare relativă, în ramurile de producție care folosesc materii prime, masa părții circulante a capitalului constant crește, deoarece într-un interval de timp dat se prelucrează o cantitate mai mare de materii prime etc. și, în al doilea rând, crește numărul mașinilor puse în mișcare de același număr de muncitori, crește deci și această parte a capitalului constant. Sporirea plusvalorii este deci însoțită de o sporire a capitalului constant, exploatarea crescîndă a muncii este însoțită de o scumpire a condițiilor de producție cu ajutorul cărora este exploatată munca, deci de o mărire a cheltuielilor de capital. Astfel, ca urmare a acestui fapt, rata profitului pe de o parte scade, iar pe de altă parte crește.

O serie întreagă de cheltuieli curente rămîn aproape sau în întregime aceleași, indiferent dacă ziua de muncă e mai lungă sau mai scurtă. Cheltuielile de supraveghere sînt mai mici pentru 500 de muncitori care lucrează 18 ore decît pentru 750 care lucrează 12 ore.

„Cheltuielile curente ale unei fabrici sînt aproape aceleași în cazul cînd ziua de muncă este de 10 ore sau de 12 ore”. („Rep. Fact., Oct. 1848”, p. 37.)

Impozitele către stat și cele comunale, asigurările împotriva incendiilor, salarizarea diferiților funcționari permanenți, deprecierea mașinilor și diferite alte cheltuieli ale unei fabrici rămîn neschimbate, indiferent dacă timpul de muncă este lung sau scurt; pe măsură ce producția se restrînge, ele cresc pe seama profitului. („Rep. Fact., Oct. 1862”, p. 19.)

Timpul în care se reproduce valoarea mașinilor și a altor părți componente ale capitalului fix, în practică, este determinat nu de timpul cît durează ele, ci de întreaga durată a procesului de muncă, în timpul căruia ele funcționează și sînt folosite. Dacă muncitorii trebuie să se istovească lucrînd 18 ore în loc de 12, rezultatul este că săptămîna are trei zile în plus, că o săptămîna devine o săptămîna și jumătate, și din doi ani se fac trei. Dacă timpul suplimentar nu este plătit, atunci muncitorii lucrează gratuit, în afară de timpul normal de supramuncă, la fiecare două săptămîni o a treia, la fiecare doi ani un al treilea. În felul acesta reproducția valorii mașinilor este accelerată cu 50%, fiind realizată în numai $\frac{2}{3}$ din timpul necesar condițiilor zilei de muncă de 12 ore.

În această analiză, ca și în analiza oscilațiilor prețurilor la materiile prime (cap. VI), pentru a nu complica în mod inutil lucrurile, pornim de la presupunerea că masa și rata plusvalorii sînt date.

Așa cum am arătat cînd am analizat cooperarea, diviziunea muncii și rolul mașinilor²⁹, economisirea condițiilor de producție caracteristică producției pe scară mare, rezultă în esență din faptul că aceste condiții funcționează în calitate de condiții ale muncii sociale, socialmente combinate, prin urmare în calitate de condiții sociale ale muncii. În procesul de producție ele sînt folosite în comun de către muncitorul colectiv, și nu într-o formă fărîmîtată de către o masă de muncitori nelegați între ei sau care în cel mai bun caz cooperează pe scară redusă. Într-o fabrică mare, cu unul sau două motoare centrale, cheltuielile pentru aceste motoare nu cresc în raport cu numărul de cai-putere ai motoarelor și prin urmare cu sfera lor potențială de acțiune; cheltuielile pentru mecanismele de transmisie nu cresc în aceeași proporție cu masa mașinilor de lucru cărora le transmit mișcarea; corpul mașinii de lucru nu se scumpește în aceeași proporție cu care crește numărul mai mare de unelte care acționează ca organe ale ei etc. Mai departe, datorită concentrării mijloacelor de producție se economisesc cheltuielile pentru diverse construcții, nu numai pentru atelierele propriu-zise, ci și pentru depozite etc. Tot așa se întîmplă cu cheltuielile pentru încălzit, iluminat etc. Celelalte condiții de producție rămîn aceleași, indiferent dacă sînt folosite de un număr mare sau de un număr mic de oameni.

Toată această economie, care decurge din concentrarea mijloacelor de producție și din utilizarea lor în masă, presupune însă ca o condiție esențială existența laolaltă și colaborarea unui mare număr de muncitori, deci combinarea socială a muncii. Ea rezultă, așadar, din caracterul social al muncii, tot așa cum plusvaloarea rezultă din supramunca fiecărui muncitor considerat în mod izolat. Chiar perfecționările permanente, care sînt aici posibile și necesare, decurg exclusiv numai și numai din experiențele și observațiile sociale pe care le oferă și le îngăduie producția înfăptuită de muncitorul colectiv combinat pe scară mare.

Același lucru este valabil și pentru o altă mare sferă a economisirii condițiilor de producție. Avem în vedere transformarea excrementelor producției, a așa-ziselor deșeuri ale ei, în noi elemente ale producției fie pentru aceeași, fie pentru o altă ramură a industriei; procese prin care aceste așa-zise excremente sînt introduse din nou în circuitul producției și prin urmare și al consumului — productiv sau individual. Și această ramură a economiilor, de care ne vom ocupa îndeaproape mai tîrziu, este rezultatul muncii

sociale pe scară mare. Numai pe o asemenea scară deșeurile obținute reprezintă o cantitate atât de mare încît devin din nou obiecte ale comerțului și în consecință noi elemente ale producției. Numai ca deșeuri ale producției în comun, deci ale producției pe scară mare, capătă ele această însemnătate pentru procesul de producție, rămîn purtătoare ale valorii de schimb. Aceste deșeuri — în afară de rolul pe care-l îndeplinesc ca noi elemente ale producției — ieftinesc, în măsura în care pot fi revindute, costul materiei prime, în calcularea căruia se ține întotdeauna seama de deșeul normal, adică acea cantitate care se pierde, în medie, la prelucrare. La o mărime dată a capitalului variabil și la o rată dată a plusvalorii, reducerea cheltuielilor pentru această parte a capitalului constant ridică proporțiv * rata profitului.

Dacă plusvaloarea este dată, rata profitului poate fi sporită numai prin micșorarea valorii capitalului constant necesar pentru producția de mărfuri. În măsura în care capitalul constant intră în producția de mărfuri, capătă importanță nu valoarea lui de schimb, ci numai valoarea lui de întrebuințare. Cantitatea de muncă pe care o poate absorbi înul într-o filatură nu depinde de valoarea, ci de cantitatea lui, cînd gradul de productivitate a muncii, adică nivelul dezvoltării tehnice este dat. Tot așa, ajutorul pe care-l primesc, de pildă, trei muncitori de la o mașină nu depinde de valoarea ei, ci de valoarea ei de întrebuințare ca mașină. Pe o anumită treaptă a dezvoltării tehnice, o mașină proastă poate fi costisitoare, pe o altă treaptă o mașină bună poate fi ieftină.

Profitul sporit pe care-l obține un capitalist prin faptul că s-au ieftinit, de pildă, bumbacul și mașinile de tors este rezultatul unei productivități sporite a muncii, ce-i drept nu în filatură, ci în construcția de mașini și în producția de bumbac. Pentru a materializa o cantitate de muncă dată, pentru a se însuși deci o cantitate de supramuncă dată, se cer acum mai puține cheltuieli pentru condițiile de muncă. Cheltuielile necesare pentru însușirea acestei cantități de supramuncă date se reduc.

Am mai vorbit despre economiile care se realizează prin folosirea în comun a mijloacelor de producție de către muncitorul colectiv — muncitorul socialmente combinat — în procesul de producție. Mai jos vom analiza economiile la cheltuielile de capital constant care decurg din scurtarea timpului de circulație (unde dezvoltarea mijloacelor de comunicație constituie un moment material esențial). Aici trebuie menționate de asemenea economiile care rezultă din continua perfecționare a mașinilor, și anume: 1. îmbunătățirea materialului din care sînt fabricate, de pildă fier în loc de

* — în mod corespunzător. — Nota trad.

lemn ; 2. ieftinirea mașinilor ca urmare a perfecționării producției de mașini în general, astfel că, deși valoarea părții fixe a capitalului constant crește continuu o dată cu dezvoltarea muncii pe scară mare, totuși ea nu crește nici pe departe în aceeași măsură¹²⁾ ; 3. perfecționările speciale, care ieftinesc și fac mai eficientă exploatarea mașinilor existente ca, de pildă, perfecționarea cazanelor de aburi etc., despre care vom vorbi amănunțit mai jos ; 4. reducerea cantității de deșeuri datorită folosirii unor mașini perfecționate.

Tot ceea ce reduce uzura mașinilor și în genere a capitalului fix în cursul unei perioade de producție date nu numai că ieftinește fiecare marfă în parte, pentru că fiecare marfă în parte reproduce în preț al ei partea alicotă din uzură, dar reduce și cheltuielile de capital corespunzătoare pe această perioadă. Lucrările de reparații etc., în măsura în care sînt necesare, se includ în costul inițial al mașinilor. Reducerea lor, ca urmare a unei mai mari durabilități a mașinilor, reduce pro tanto prețul acestora.

Economiile de acest fel se caracterizează prin aceea că în majoritatea cazurilor ele sînt posibile numai în condițiile existenței muncitorului combinat și că adesea ele se pot realiza abia în condițiile muncii organizate pe scară și mai mare ; prin urmare ele cer o combinație și mai mare a muncitorilor, nemijlocit în procesul de producție.

Pe de altă parte însă, dezvoltarea forței productive a muncii într-o ramură de producție, de pildă în producția de fier, cărbune, mașini, în construcții etc., care la rîndul ei, în parte, poate depinde de progresele în domeniul producției intelectuale, și anume de succesele științelor naturii și ale aplicării lor, apare aici drept condiția scăderii valorii și, prin urmare, și a costului mijloacelor de producție în alte ramuri ale industriei, de pildă în industria textilă sau în agricultură. Acest lucru este de la sine înțeles, deoarece marfa, care iese ca produs dintr-o ramură a industriei, intră din nou ca mijloc de producție în altă ramură a industriei. Faptul că este mai ieftină sau mai puțin ieftină depinde de productivitatea muncii în ramura de producție din care ea iese ca produs ; totodată productivitatea muncii este o condiție nu numai pentru ieftinirea mărfurilor, în producerea cărora marfa respectivă intră ca mijloc de producție, ci și pentru micșorarea valorii capitalului constant, al cărui element devine acum această marfă, deci și o condiție pentru creșterea ratei profitului.

Trăsătura caracteristică a acestui mod de economisire a capitalului constant, determinată de dezvoltarea progresivă a industriei,

¹²⁾ Vezi *Ure despre progresul realizat în construcția fabricilor* ³⁰.

este că aici creșterea ratei profitului într-o ramură industrială se datorește dezvoltării forței productive a muncii în altă ramură. Ceea ce revine în acest caz capitalistului este iarăși un câștig, care este produs al muncii sociale, chiar dacă nu e un produs al muncitorilor exploatați direct de către acest capitalist. O asemenea dezvoltare a forței productive se reduce în ultimă instanță, întotdeauna, la caracterul social al muncii puse în acțiune, la diviziunea muncii în cadrul societății, la dezvoltarea muncii intelectuale, îndeosebi a științelor naturii. Capitalistul folosește aici avantajele întregului sistem de diviziune socială a muncii. Dezvoltarea forței productive a muncii nu în ramura de producție respectivă, ci în ramura care-i furnizează mijloacele de producție, face să scadă aici relativ valoarea capitalului constant folosit de capitalist și deci sporește rata profitului.

Într-un alt caz creșterea ratei profitului se realizează nu ca urmare a economisirii muncii, care produce capitalul constant, ci ca urmare a economiilor făcute la utilizarea capitalului constant. Datorită concentrării muncitorilor și cooperării lor pe scară largă se economisește capital constant. Aceleași clădiri, instalații de încălzit și iluminat etc. costă relativ mai puțin pentru producția pe scară mare decât pentru cea pe scară mică. Același lucru este valabil pentru motoare și mașini de lucru. Cu toate că, în mod absolut, valoarea lor crește, totuși, în mod relativ, ea scade, în raport cu lărgirea continuă a producției și cu mărirea capitalului variabil sau a masei forței de muncă pusă în mișcare. Economia pe care o face un capital în propria sa ramură de producție constă în primul rând și în mod nemijlocit în economisirea muncii, adică în reducerea muncii plătite a propriilor lui muncitori; economia menționată mai sus constă, dimpotrivă, în a însuși cât mai multă muncă străină neplătită, în modul cel mai economic cu putință, adică cu cât mai puține cheltuieli în condițiile proporțiilor date ale producției. În măsura în care această economie se bazează nu pe exploatarea menționată mai sus a productivității muncii sociale folosite în producerea capitalului constant, ci pe economia în utilizarea capitalului constant însuși, ea rezultă fie nemijlocit din cooperare și din forma socială a muncii în ramura de producție dată, fie din producția mașinilor etc. în proporția în care valoarea lor nu crește în aceeași măsură ca valoarea lor de întrebuințare.

Aici trebuie să avem în vedere două momente. Dacă valoarea lui $c = 0$, atunci $pr' = p'$, și rata profitului ar atinge maximul. În al doilea rând însă: pentru exploatarea nemijlocită a muncii nu e nicidecum importantă valoarea mijloacelor de exploatare utilizate, fie acestea capital fix, sau materii prime și materiale auxi-

liare. În măsura în care ele absorb muncă și servesc drept mijloace în care sau cu ajutorul cărora se materializează munca și deci și supramunca, valoarea de schimb a mașinilor, clădirilor, materiilor prime etc. nu prezintă nici o importanță. Singurul lucru care are importanță aici este, pe de o parte, masa lor, necesară din punct de vedere tehnic pentru combinarea cu o anumită cantitate de muncă vie, și, pe de altă parte, armonizarea lor cu scopul propus, așadar să fie nu numai mașini bune, ci și materii prime și materiale auxiliare bune. De calitatea materiei prime depinde în parte rata profitului. Un material bun dă mai puține deșeuri; prin urmare pentru absorbirea aceleiași cantități de muncă este necesară o mai mică masă de materii prime. Rezistența pe care o întâmpină mașina de lucru e mai mică. Aceasta influențează parțial chiar plusvaloarea și rata plusvalorii. Când materiile prime sînt de proastă calitate, muncitorul are nevoie de mai mult timp pentru a prelucra aceeași cantitate; în condiții în care salariul rămîne neschimbat, aceasta determină o reducere a supramuncii. Faptul acesta influențează foarte mult reproducția și acumularea capitalului, care, așa cum am arătat în cartea I, p. 627/619³¹ și următoarele, depinde mai mult de productivitate decît de masa muncii întrebuițate.

Înțelegem acum de ce capitaliștii economisesc cu fanatism mijloacele de producție. Ca nimic să nu se piardă sau să se irosească, ca mijloacele de producție să fie utilizate numai așa cum o cere producția însăși, aceasta depinde în parte de felul cum sînt dresați și educați muncitorii, în parte de disciplina pe care capitalistul o impune muncitorilor combinați, disciplină care devine inutilă într-o orînduire socială în care muncitorii lucrează pentru ei înșiși, așa cum de pe acum devine aproape total inutilă în condițiile salariului cu bucată. Fanatismul acesta se manifestă, pe de altă parte, în falsificarea elementelor producției, ceea ce reprezintă unul din principalele mijloace de reducere a valorii capitalului constant în raport cu cel variabil și deci de sporire în felul acesta a ratei profitului; la aceasta se mai adaugă ca un mijloc important de înșelătorie vînzarea acestor elemente ale producției peste valoarea lor, în măsura în care această valoare apare din nou în produs. Momentul acesta joacă un rol hotărîtor mai ales în industria germană, al cărei principiu este: cel mai bun mijloc de a fi pe plac oamenilor este de a le trimite mostre bune, iar apoi mărfuri proaste. Dar asemenea fenomene care sînt de domeniul concurenței nu ne interesează aici.

Trebuie remarcat că această creștere a ratei profitului determinată de micșorarea valorii, deci și a costului capitalului constant, este cu totul independentă de faptul dacă ramura industrială în care

ea are loc produce obiecte de lux sau mijloace de subzistență destinate consumului muncitorilor, sau mijloace de producție în genere. Această ultimă împrejurare poate să aibă importanță numai în cazul când este vorba de rata plusvalorii, care depinde în esență de valoarea forței de muncă, adică de valoarea mijloacelor de subzistență obișnuite ale muncitorilor. Aici se presupune însă că plusvaloarea și rata plusvalorii sînt date. În aceste condiții raportul dintre plusvaloare și capitalul total — care determină rata profitului — depinde exclusiv de valoarea capitalului constant și nicidecum de valoarea de întrebuințare a elementelor din care este compus capitalul constant.

Ieftinirea relativă a mijloacelor de producție nu exclude, firește, creșterea sumei absolute a valorii lor, deoarece cantitatea absolută a mijloacelor de producție întrebuințate crește considerabil o dată cu creșterea forței productive a muncii și cu creșterea proporțiilor producției care o însoțește. Economisirea în întrebuințarea capitalului constant, indiferent sub ce aspect o privim, este în parte rezultatul exclusiv al faptului că mijloacele de producție funcționează și sînt consumate ca mijloace de producție comune ale muncitorului combinat, așa încît această economisire apare ca un produs al caracterului social al muncii mijlocit productive; în parte însă, ea este rezultatul dezvoltării productivității muncii în sferele care furnizează capitalului mijloacele lui de producție; astfel, dacă privim munca totală în raport cu capitalul total, și nu numai pe muncitorii utilizați de capitalistul X în raport cu capitalistul X, această economisire apare ca un produs al dezvoltării forței productive a muncii sociale, cu singura deosebire că capitalistul X trage foloase nu numai din productivitatea muncii din întreprinderea proprie, ci și din aceea a întreprinderilor altora. Cu toate acestea, economisirea capitalului constant apare capitalistului ca o condiție absolut străină de muncitor și care nu-l privește pe muncitor, neavînd nici o legătură cu acesta; în schimb, capitalistul își dă întotdeauna foarte bine seama că pe muncitor îl interesează, firește, dacă capitalistul cumpără, cu aceiași bani, mai multă muncă sau mai puțină muncă (deoarece astfel apare în conștiința sa tranzacția dintre capitalist și muncitor). Această economie în utilizarea mijloacelor de producție, această metodă de a obține un anumit rezultat cu cheltuieli minime apare într-un grad și mai înalt decît la celelalte forțe interioare ale muncii ca o forță inerentă capitalului și ca o metodă specifică, caracteristică modului de producție capitalist.

Acest mod de reprezentare este cu atît mai puțin straniu cu cît aparența exterioară a faptelor îi corespunde și cu cît relația-capital ascunde de fapt legătura lăuntrică a lucrurilor sub indiferența și

înstrăinarea totală pe care le impune muncitorului față de condițiile de realizare ale propriei sale munci.

In primul rînd : Mijloacele de producție din care constă capitalul constant reprezintă numai banii capitalistului (așa cum, după părerea lui Linguet, trupul datornicului roman reprezenta banii creditorului său)³² și se află într-un anumit raport numai cu acesta, în timp ce muncitorul, în măsura în care vine în contact cu ele în cursul procesului real de producție, are de-a face cu ele numai în calitatea lor de valori de întrebuințare ale producției, de mijloace de muncă și material de muncă. De aceea creșterea sau scăderea acestei valori afectează relațiile dintre muncitor și capitalist la fel de puțin ca și faptul că muncitorul prelucrează aramă sau fier. De altfel, capitalistul preferă, așa cum vom vedea mai târziu, să privească altfel lucrurile de îndată ce are loc o creștere a valorii mijloacelor de producție și prin aceasta o scădere a ratei profitului.

In al doilea rînd : Întrucît în procesul de producție capitalist aceste mijloace de producție sînt în același timp mijloace de exploatare a muncii, pe muncitor îl interesează tot atît de puțin dacă aceste mijloace de exploatare sînt relativ ieftine sau relativ scumpe, cît îl interesează pe un cal dacă zăbalele și friul cu care e strunit sînt ieftine sau scumpe.

In sfîrșit, în realitate, așa cum am văzut mai înainte³³, muncitorul privește caracterul social al muncii lui, combinarea ei cu munca altora în vederea unui scop comun ca pe o forță străină lui ; condițiile de realizare ale acestei combinări reprezintă pentru el o proprietate străină a cărei irosire i-ar fi complet indiferentă dacă n-ar fi constrîns să o economisească. Cu totul altfel stau lucrurile în fabricile care aparțin muncitorilor înșiși, de pildă în Rochdale³⁴.

Este, așadar, inutil să amintim că, întrucît productivitatea muncii dintr-o ramură de producție apare ca un mijloc de ieftinire și de îmbunătățire a mijloacelor de producție din altă ramură, și sporește astfel rata profitului, această conexiune generală a muncii sociale nu-i interesează cîtuiși de puțin pe muncitori, ea interesează de fapt numai pe capitalist, întrucît numai el cumpără și-și însușește aceste mijloace de producție. Faptul că el cumpără cu produsul muncitorilor din propria sa ramură de producție produsul muncitorilor dintr-o altă ramură de producție și că, prin urmare, dispune de produsul altor muncitori numai pentru că și-a însușit fără plată produsul propriilor săi muncitori constituie o conexiune foarte bine mascată de procesul de circulație etc.

Aici se adaugă următorul fapt. Întrucît producția pe scară mare se dezvoltă mai întîi sub formă capitalistă, goana după profit, pe de o parte, concurența care impune o producție cît mai ieftină a

mărfurilor, pe de altă parte, fac ca aceste economii în utilizarea capitalului constant să apară ca ceva caracteristic modului de producție capitalist și, prin urmare, ca o funcție a capitalistului.

Modul de producție capitalist stimulează, pe de o parte, dezvoltarea forței productive a muncii sociale, iar pe de altă parte economiile în utilizarea capitalului constant.

Dar lucrurile nu se limitează la această relație de înstrăinare și indiferență care se stabilește între muncitor, purtătorul muncii vii, și utilizarea economică, adică rațională și chibzuită a condițiilor muncii lui. În virtutea naturii sale contradictorii și antagoniste, modul de producție capitalist merge pînă la a considera irosirea vieții și sănătății muncitorului, înrăutățirea condițiilor de existență ale acestuia drept economii în utilizarea capitalului constant și, prin urmare, drept mijloace de creștere a ratei profitului.

Dat fiind că muncitorul consacră procesului de producție cea mai mare parte a vieții lui, condițiile procesului de producție sînt în mare măsură și condiții ale procesului vieții lui active, ale condițiilor lui de viață, iar economiile făcute la aceste condiții de viață constituie o metodă de creștere a ratei profitului, tot așa cum — am văzut mai înainte ³⁵ — munca excesivă, transformarea muncitorului într-o vită de muncă constituie metoda de accelerare a autovalorificării capitalului, a producției de plusvaloare. Aceste economii duc la înghesuirea muncitorilor în încăperi mici și insalubre, ceea ce în limbaj capitalist înseamnă economisirea clădirilor, la îngrămădirea în aceeași încăpere a unor mașini periculoase neprevăzute cu dispozitive de protecție împotriva accidentelor, la lipsa unor măsuri de securitate în procesele de producție care prin natura lor sînt dăunătoare sănătății sau primejdioase, ca, de pildă, în mine etc. Nu mai vorbim de lipsa oricăror instalații pentru ca procesul de producție să decurgă în condiții mai umane, mai plăcute sau cel puțin suportabile pentru muncitori. Din punct de vedere capitalist aceasta ar însemna risipă inutilă și absurdă. Cu toată zgîrcenia ei, producția capitalistă este în genere foarte risipitoare cînd e vorba de materialul uman, tot așa cum, pe de altă parte, datorită metodei de repartiție a produselor ei pe calea comerțului și datorită concurenței pe care o practică, face o mare risipă de mijloace materiale și astfel societatea pierde ceea ce cîștigă capitaliștii individuali.

Așa cum, atunci cînd întrebunțează în mod direct muncă vie, capitalul are tendința de a o reduce la muncă necesară și, prin exploatarea forței productive sociale a muncii, de a reduce în permanență munca necesară pentru fabricarea unui produs, deci să economisească în fel și chip munca vie folosită nemijlocit, tot așa el

are tendința de a folosi în condiții cit mai economicoase această muncă redusă la măsura ei necesară, adică de a reduce la minimum posibil valoarea capitalului constant folosit. Dacă valoarea mărfurilor este determinată de timpul de muncă necesar pe care-l conțin, și nu de timpul de muncă cuprins în genere în ele, capitalul este acela care realizează această determinare și scurtează totodată neîncetat timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei mărfi. Prețul mărfii se reduce astfel la minimum prin reducerea la minimum a fiecărei părți din munca necesară pentru producerea ei.

Analizând economiile în utilizarea capitalului constant, trebuie să facem următoarea distincție. Dacă crește masa și o dată cu ea suma valorii capitalului utilizat, aceasta înseamnă în primul rând numai o concentrare de mai mult capital într-o singură mină. Dar tocmai această creștere a masei de capital aparținând unui singur posesor — căreia în majoritatea cazurilor îi corespunde și o cantitate în mod absolut mai mare, dar relativ mai mică de muncă folosită — permite economisirea capitalului constant. Pentru capitalistul individual, volumul cheltuiurilor de capital necesare crește, îndeosebi în ceea ce privește capitalul fix; dar în raport cu masa materialului prelucrat și a muncii exploatate, valoarea acestor cheltuiuri scade relativ.

Vom ilustra pe scurt prin câteva exemple cele afirmate. Începem cu sfârșitul, adică cu economiile la condițiile de producție, întrucât acestea reprezintă în același timp condițiile de existență și de viață ale muncitorului.

II. Economisirea condițiilor de muncă pe seama muncitorilor

Mine de cărbune. Neglijarea cheltuielilor strict necesare

„Din cauza concurenței care există între proprietarii de mine... nu se fac decît cheltuielile strict necesare pentru înlăturarea greutăților fizice deosebit de evidente; iar din cauza concurenței dintre muncitorii mineri, al căror număr de obicei este mai mare decît necesarul, aceștia se expun bucurosi unor mari pericole și unor influențe dintre cele mai vătămătoare pentru un salariu care este numai cu puțin mai mare decît acela al muncitorilor agricoli zileri din împrejurimi, deoarece munca în mine le permite să-și plaseze în mod avantajos copiii. Această dublă concurență este mai mult decît suficientă... pentru ca în majoritatea minelor să se lucreze în condiții în care drenajul și aerisirea lasă de dorit, în puțuri defectuos construite, cu armătura slabă, cu mașiniști de o calificare necorespunzătoare, cu galeriile și liniile de transport prost construite și prost întreținute; distrugerea vieții și sănătății, mutilarea muncitorilor — iată care sînt rezultatele a căror sta-

tistică ar oferi un tablou înspăimântător". („First Report on Children's Employment in Mines and Collieries etc., 21. April 1829", p. 102.)

Prin 1860, în minele de cărbune din Anglia piereau săptămînal, în medie, 15 oameni. Potrivit raportului privitor la „Coal Mines Accidents" (6. Febr. 1862), în decurs de zece ani (1852—1861) au pierit în total 8 466 de oameni. Cifra aceasta este însă mult prea mică, după cum mărturisește însuși raportul, deoarece în primii ani, cînd inspectorii abia fuseseră numiți, iar circumscripțiile de care se ocupau erau prea mari, numeroase accidente și cazuri mortale nici nu erau declarate. Tendința naturală a exploatării capitaliste se manifesta în faptul că, deși inspectorii de fabrici erau puțini, iar autoritatea lor limitată, numărul accidentelor s-a redus foarte mult o dată cu instituirea acestei funcții, cu toate că și în prezent asistăm la exterminarea unui mare număr de muncitori. Aceste jertfe omenești sînt în cea mai mare parte rezultatul avariției josnice a proprietarilor de mine, care, de pildă, adesea deschideau un singur puț, astfel încît nu numai aerisirea era insuficientă, dar și ieșirea din el devenea imposibilă în cazul cînd s-ar fi astupat.

Producția capitalistă, considerată separat și făcîndu-se abstracție de procesul de circulație și de cheltuielile legate de concurență, este foarte econoamă cu munca realizată, materializată în mărfuri. În schimb, într-o măsură mult mai mare decît oricare alt mod de producție, ea face risipă de vieți omenești, de muncă vie, face risipă nu numai de carne și de sînge, ci și de nervi și de creier. Într-adevăr, numai cu prețul unei colosale risipe de forțe ale individului se asigură și se înfăptuiește dezvoltarea omeniirii în această epocă istorică care precede nemijlocit transformarea conștientă a societății omenești. Întrucît toate economiile la care ne referim aici provin din caracterul social al muncii, tocmai acest caracter nemijlocit social al muncii determină irosirea vieții și sănătății muncitorilor. Caracteristică în această privință este problema pusă încă de inspectorul de fabrică R. Baker :

„The whole question is one for serious consideration, in what way this sacrifice of infant life occasioned by congregational labour can be best averted?"* („Rep. Fact., Oct. 1863", p. 157.)

Fabrici. Aici trebuie să menționăm lipsa oricăror măsuri menite să asigure securitatea, condiții satisfăcătoare și sănătatea muncitorilor chiar și în fabricile propriu-zise. Iată de ce o mare parte din comunicatele de luptă enumeră răniți și morți din armata industrială

* — „Problema la care trebuie să medităm este : cum poate fi mai bine întîmpinată sacrificarea vieții copiilor provocată de munca în comun ?" — Nota trad.

(vezi rapoartele anuale cu privire la munca în fabrici). De asemenea se constată lipsa de spațiu, de aerisire etc.

Încă în octombrie 1855 Leonard Horner se plîngea că numeroși fabricanți se împotrivesc prevederilor legii privind dispozitivele de protecție (la arborii orizontali, deși numeroasele accidente, adesea mortale, erau o dovadă a pericolului, iar dispozitivele de protecție nu erau scumpe și nici nu împiedicau producția. („Rep. Fact., Oct. 1855”, p. 6.) În rezistența pe care o opuneau acestei prevederi, precum și altor prevederi ale legii, fabricanții erau sprijiniți de judecătorii de pace neretriбуiți, care, fiind de cele mai multe ori ei înșiși fabricanți sau prieteni cu aceștia, trebuiau să rezolve aceste litigii. Caracterul sentințelor date de acești domni reiese din cele spuse de judecătorul suprem Campbell despre o asemenea sentință care i-a venit spre examinare în instanța de apel: „Aceasta nu este o interpretare a legii, ci pur și simplu o desființare a ei” (l. c., p. 11). În același raport Horner arată că în multe fabrici mașinile sînt puse în funcțiune fără ca muncitorii să fie avertizați. Cum întotdeauna la mașini e cîte ceva de făcut, chiar cînd nu sînt în funcțiune, iar degete și mîini meșteresc mereu cîte ceva, sînt frecvente accidentele provocate de faptul că nu se dă un semnal (l. c., p. 44). Pe vremea aceea, fabricanții din Manchester înființaseră un trade-union pentru a lupta împotriva legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici, așa-numita „National Association for the Amendment of the Factory Laws”, care în martie 1855 realizase din cotizații de cîte 2 șilingi de fiecare cai-putere o sumă de peste 50 000 l.st., destinată să acopere cheltuielile de judecată ale membrilor ei în procesele intentate de către inspectorii de fabrici și cheltuielile de judecată în procesele intentate de ea. Ei urmăreau să demonstreze că *killling no murder*³⁶ atunci cînd este vorba de profit. Sir John Kincaid, inspector de fabrici pentru Scoția, relatează că o firmă din Glasgow, folosind fierul vechi din fabrica ei, a înzestrat cu dispozitive de protecție toate mașinile, ceea ce a costat-o numai 9 l. st. și 1 șiling. Dacă ar fi aderat la asociația amintită, ar fi trebuit să plătească pentru cei 110 cai-putere pe care-i avea o cotizație de 11 l. st., deci mai mult decît o costaseră toate dispozitivele de protecție. National Association însă fusese creată în 1854 cu scopul precis de a se opune legii care prevedea asemenea dispozitive de protecție. În toată perioada 1844—1854 fabricanții au ignorat total această lege. La recomandarea lui Palmerston, inspectorii de fabrici au adus la cunoștința fabricanților că pe viitor legea va fi aplicată cu toată severitatea. Fabricanții au creat imediat asociația lor, în care mulți membri de vază erau judecători de pace, cărora le revenea în această calitate și sarcina de a aplica ei înșiși legea. Cînd,

în aprilie 1855, noul ministru de interne, sir George Grey, a propus fabricanților un compromis potrivit căruia guvernul accepta chiar și o aplicare aproape exclusiv formală a legii cu privire la dispozitivele de protecție, asociația a respins cu indignare și această propunere. În diferite procese renumitul inginer William Fairbairn și-a pus în joc reputația, intervenind în calitate de expert-apărător al economiilor și al libertății lezate a capitalului. Șeful inspecției fabricilor, Leonard Horner, a fost persecutat și calomniat de către fabricanți în fel și chip.

Fabricanții însă nu s-au potolit pînă cînd nu au obținut o hotărîre a Court of Queen's Bench³⁷, hotărîre care interpretează legea din 1844 în sensul că la arborii orizontali așezați la mai mult de 7 picioare deasupra solului, instalarea de dispozitive de protecție nu este obligatorie. În sfîrșit, în 1856, cu ajutorul ipocritului Wilson-Patten — unul din acei oameni evlavioși a căror religiozitate afișată este întotdeauna gata să aducă servicii murdare cavalerilor sacului de bani, — ei reușiră să fie adoptată de parlament o lege de care puteau fi satisfăcuți. Această lege îi lipsea de fapt pe muncitori de orice protecție specială; în cazurile de accidente cauzate de mașini, muncitorii trebuiau să se adreseze pentru despăgubiri tribunalelor ordinare (adevărată bătaie de joc, avînd în vedere cheltuielile de judecată din Anglia); pe de altă parte, o dispoziție abil ticluită privitoare la efectuarea expertizei excludea aproape cu desăvîrșire posibilitatea ca fabricanții să piardă procesul. Ca urmare, numărul accidentelor a crescut rapid. Inspectorul Baker relevă că în semestrul mai-octombrie 1858 numărul accidentelor a crescut cu 21% față de semestrul anterior. După părerea lui, 36,7% din accidente ar fi putut fi evitate. În 1858 și 1859 numărul accidentelor s-a micșorat simțitor față de 1845 și 1846, și anume cu 29%, în timp ce numărul muncitorilor ocupați în ramurile industriale supuse inspecției de fabrică a sporit cu 20%. Cum se explică acest lucru? Spre 1865 conflictul s-a atenuat datorită mai cu seamă introducerii noilor mașini, prevăzute dintru început cu dispozitive de protecție, lucru care îi convenea fabricantului fiindcă nu cerea cheltuieli suplimentare. În afară de aceasta, unii muncitori au reușit să obțină prin justiție însemnate despăgubiri pentru brațele pe care le pierduseră, aceste hotărîri fiind confirmate și de instanța supremă. („Rep. Fact., 30 April 1861”, p. 31, ditto April 1862, p. 17.)

Ne limităm la cele spuse pînă acum în ceea ce privește economisirea mijloacelor de protecție a vieții și validității muncitorilor (în rîndurile cărora există mulți copii) împotriva primejdiilor generate de munca la mașini.

Munca în încăperi închise în general. — Se știe că din cauza economiei de spațiu și de clădiri, muncitorii sînt înghesuți în încăperi mici. La aceasta se mai adaugă și economia la mijloacele de aerisire. Împreună cu timpul de muncă prelungit, ele generează o mare răspîndire a bolilor organelor respiratorii și prin urmare o creștere a mortalității. Datele de mai jos sînt luate din rapoartele „Public Health, 6-th Rep. 1863” ; raportul a fost întocmit de dr. John Simon, cunoscut cititorilor din cartea I a lucrării noastre.

Așa cum combinarea și cooperarea muncitorilor face cu puțință folosirea mașinilor pe scară mare, concentrarea mijloacelor de producție și utilizarea lor cu economie, tot așa și munca în comun a unui număr mare de oameni îngrămădiți în încăperi închise și în condiții în care factorul hotărîtor nu este sănătatea muncitorilor, ci fabricarea cu mai multă ușurință a produsului, această concentrare masivă de oameni în același atelier este, pe de o parte, o sursă de profituri crescînde pentru capitaliști, iar pe de altă parte, dacă nu este compensată prin scurtarea timpului de muncă și prin măsuri speciale de securitate, este o cauză a irosirii sănătății și vieții muncitorilor.

Dr. Simon stabilește următoarea regulă, pe care o demonstrează pe baza unei bogate statistici :

„Direct proporțional cu populația unui district care este silită să muncească în comun în încăperi închise crește în acest district — celelalte condiții rămînd egale — mortalitatea provocată de bolile pulmonare” (p. 23). Cauza este proasta aerisire. „Și, după toate probabilitățile, în întreaga Anglie nu există nici o excepție de la regula generală potrivit căreia în orice district cu industrie dezvoltată, concentrată în încăperi închise, mortalitatea ridicată în rîndurile muncitorilor reprezintă o cifră suficientă pentru ca în statistica mortalității districtului respectiv să predomine în mod absolut decesele cauzate de bolile pulmonare” (p. 23).

Din statistica mortalității în ramurile industriale în care munca se desfășoară în încăperi închise și care au fost inspectate în 1860 și 1861 de serviciul sanitar se constată : la același număr de bărbați între 15 și 55 de ani la care în districtele agricole din Anglia sînt 100 de cazuri mortale provocate de tuberculoză și alte boli pulmonare revin : în Coventry — 163 cazuri mortale provocate de tuberculoză, în Blackburn și Skipton — 167, în Congleton și Bradford — 168, în Leicester — 171, în Leek — 182, în Macclesfield — 184, în Bolton — 190, în Nottingham — 192, în Rochdale — 193, în Derby — 198, în Salford și Ashton-under-Lyne — 203, în Leeds — 218, în Preston — 220 și în Manchester — 263 (p. 24). Tabelul de mai jos oferă un exemplu și mai frapant. El ilustrează mortalitatea cauzată de bolile pulmonare, pe sexe, la persoanele în vîrstă de 15—25 ani la fiecare 100 000 de oameni. Au fost alese districtele în care

numai femeile sînt ocupate în industrii în care se lucrează în încăperi închise, în timp ce bărbații sînt ocupați în diverse alte ramuri de activitate.

Districte	Principalele ramuri de producție	Cazuri mortale provocate de boli pulmonare între 15 și 25 de ani la 100 000 de locuitori	
		Bărbați	Femei
Berkhampstead	Impletituri de paie, lucrează femei	219	572
Leighton Buzzard	Impletituri de paie, lucrează femei	309	554
Newport Pagnell	Fabricarea de dantele de către femei	301	617
Towcester	Fabricarea de dantele de către femei	239	577
Yeovil	Producția de mănuși, lucrează cu precădere femei	280	409
Leek	Industria mătășii, predomină femeile	437	856
Congleton	Industria mătășii, predomină femeile	566	790
Macclesfield	Industria mătășii, predomină femeile	593	890
Districte agricole	Agricultură	331	333

În districtele industriei mătășii unde numărul bărbaților care lucrează în fabrici este mai mare, și mortalitatea în rîndurile lor este mai mare. Cazurile mortale provocate de tuberculoză etc. în rîndurile muncitorilor de ambele sexe arată, așa cum ne spune raportul, „ingrozitoare (atrocious) condiții sanitare din majoritatea întreprinderilor industriei mătășii de la noi”.

Este vorba de aceeași industrie a mătășii pentru care fabricanții, invocînd condițiile sanitare excepțional de bune din întreprinderile lor, au cerut, și în parte au obținut, o prelungire excepțională a timpului de muncă pentru copiii sub 13 ani (cartea I, cap. VIII, 6, p. 296/286) ³⁸.

„Nici una din ramurile industriale inspectate pînă acum nu oferă un tablou atât de sumbru ca cel dezvăluit de dr. Smith în industria de confecții. Atelierele — spune el — diferă foarte mult în ceea ce privește starea sanitară; aproape toate însă sînt supraaglomerate, prost aerisite și insalubre... În aceste încăperi este întotdeauna cald; cînd însă ziua pe vreme de ceață sau seara în timpul iernii se aprinde gazul, căldura ajunge la 80 și chiar 90 de grade” (Fahrenheit, = 27—33°C), „muncitorii sînt learcă de sudoare, geamurile se aburesc, apa se prelinge neîntrerupt sau picură de pe tavan; muncitorii sînt siliți să țină deschise cîteva ferestre, cu toate că în felul acesta răcesc inevitabil. — Iată ce se spune despre 16 dintre cele mai de seamă ateliere din Westend-ul Londrei: cubajul maxim care revine de fiecare muncitor în aceste încăperi prost aerisite este de maximum 270 de picioare³ și de minimum 105, în medie numai 156 de picioare³ de om. Într-o încăpere înconjurată din toate părțile de coridoare și în care lumina pătrunde doar prin tavan lucrează 92—100 de oameni; ard nenumărate becuri de gaz; latrinele se află alături de atelier; de fiecare muncitor nu revine un spațiu mai mare de 150 de picioare³. În alt atelier, care, asemenea

unui coteț, se află în fundul unei curți și în care lumina și aerul pătrund numai printr-o deschizătură în acoperiș, lucrează 5 sau 6 oameni, fiecare din ei avînd un spațiu de 1/12 picioare³. Și „în aceste ateliere ingrozitoare (atrocious) descrise de dr. Smith croitorii muncesc de obicei 12—13 ore pe zi, iar în anumite perioade munca se prelungește chiar pînă la 15—16 ore” (p. 25, 26, 28).

Numărul persoanelor ocupate	Ramurile industriale și localitatea	Mortalitatea la 100 000 de persoane în vîrstă de		
		25-35	35-45	45-55
958 265	Agricultură, Anglia și Wales	743	805	1 145
22 301 bărbați și				
12 377 de femei	Croitori, Londra	958	1 262	2 093
13 803	Zețari și tipografi, Londra	894	1 747	2 367

(P. 30.) Trebuie menționat, iar John Simon, șeful secției medicale, care a întocmit acest raport, a și menționat, că în ceea ce privește mortalitatea în rîndurile croitorilor, zețarilor și tipografilor în vîrstă de 25—35 de ani la Londra, cifrele sînt micșorate, deoarece, în ambele ramuri industriale, maeștrii londonezi primesc un mare număr de tineri (probabil pînă în 30 de ani) veniți de la țară ca ucenici și „improvers” *, adică cei care vor să se perfecționeze. Ei sporesc numărul muncitorilor ocupați în industrie la care trebuie calculat procentul mortalității în rîndurile populației industriale din Londra; dar la Londra în rîndurile lor decese sînt mai puține decît în rîndurile celorlalți muncitori, deoarece ei rămîn la oraș numai temporar; dacă în timpul acesta se îmbolnăvesc, ei se întorc acasă la țară, unde înregistrează decesul în cazul cînd are loc. Această se referă mai ales la grupurile mai tinere, și de aceea mortalitatea declarată la Londra pentru această categorie nu are nici o valoare ca indiciu al caracterului dăunător sănătății al industriei (p. 30).

Aproximativ la fel ca și cu croitorii se prezintă lucrurile cu zețarii, care, în afară de faptul că stau într-o atmosferă pestilențială, fără aerisire, mai lucrează și noaptea. De obicei timpul lor de muncă este de 12—13 ore, iar uneori de 15—16 ore.

„Căldura și duhoarea sînt ingrozitoare de îndată ce se aprinde gazul... Adesea emanațiile unei turnătorii sau duhoarea de la mașini sau haznale se ridică de la etajul de jos și infestază aerul, și așa insuficient, din încăperile de sus. Aerul supraincîlzit din încăperile de jos ridică temperatura din încăperile de sus numai prin simpla încălzire a podelei, și, dacă încăperile în care se folosește mult gaz mai sînt și joase, este de-a dreptul o calamitate. Și mai rău este

* — „voluntari”. — *Nota trad.*

acolo unde cazanele cu aburi se află în încăperea de jos și supraîncălzesc întreaga clădire... În genere se poate spune că aerisirea lasă întotdeauna de dorit și este cu totul insuficientă pentru a putea risipi, după apusul soarelui, căldura și emanațiile produse de arderea gazului și că în multe ateliere, mai ales în acelea care înainte vreme au servit drept locuințe, situația este de-a dreptul lamentabilă". „În unele ateliere, îndeosebi în cele în care se tipăresc săptămânalele și unde lucrează de asemenea tineri între 12 și 16 ani, se muncește aproape fără întrerupere timp de două zile și o noapte; în alte zețării, care execută lucrări «urgente», muncitorii n-au repaus nici măcar duminică, ei lucrează 7 zile pe săptămână în loc de 6" (p. 26, 28).

Despre modiste (milliners and dressmakers) am vorbit în cartea I, cap. VIII, 3, p. 249—241 ³⁰ în legătură cu munca excesivă. Atelierele în care lucrează ele sînt descrise, în raportul citat de noi, de către dr. Ord. Chiar dacă în timpul zilei aceste ateliere sînt ceva mai bune, în orele cînd arde gazul ele se supraîncălzesc, aerul este viciat (foul) și nesănătos. În 34 de ateliere mai bine întreținute dr. Ord a găsit că în medie cubajul de aer pentru fiecare muncitoare era :

„În 4 cazuri peste 500; în alte 4 de 400—500; în 5 de 300—400; în alte 5 de 250—300; în 7 de 200—250; în 4 de 150—200; și, în sfîrșit, în 9 numai de 100—150. Chiar în cel mai favorabil dintre aceste cazuri, atunci cînd munca e de mai lungă durată, spațiul este abia suficient dacă încăperile nu sînt bine aerisite. Chiar atunci cînd sînt bine aerisite, după ce se lasă seara în ateliere se face foarte cald, este zăpușeală din pricina numeroaselor becuri de gaz".

Iată acum ce spune doctorul Ord despre un atelier de categoria a doua pe care l-a vizitat și în care se lucrează pentru un intermediar (middleman) :

„O încăpere de 1260 de picioare ³, aici lucrează 14 persoane, fiecareia revenindu-i 119,5 picioare ³. Muncitoarele arătau aici istovite și suferinde. Ele cîștigă 7—15 șilingi pe săptămînă, avînd ca supliment ceaiul... Lucrează de la 8 dimineața pînă la 8 seara. Mica încăpere în care erau îngrămădite aceste 14 persoane este prost aerisită. Există două ferestre care se deschid și un horn, care însă este astupat; nu există nici un fel de dispozitiv de aerisire special" (p. 27).

În același raport consacrat muncii excesive a modistelor se spune :

„Munca excesivă a tinerelor femei din atelierele de mode fashionable durează numai circa 4 luni pe an, dar este atît de monstruoasă, încît a stîrnit uneori surprinderea și chiar indignarea publicului; în cursul acestor luni în atelier se muncește de regulă cîte 14 ore pe zi, iar atunci cînd se aglomerează comenzile urgente, chiar cîte 17—18 ore. În restul anului în atelier se lucrează probabil 10—14 ore; persoanele care lucrează la domiciliu muncesc de regulă 12—13 ore. În confecția paltoanelor de damă, gulerelor, cămășilor etc. unde se folosesc mașini de cusut, de obicei nu se lucrează mai mult de 10—12 ore în atelierul comun; dar, spune dr. Ord, „în unele ateliere și în unele perioade timpul de muncă normal este mult prelungit prin lucrări suplimentare, plătite separat, iar în altele

se ia lucrul acasă pentru a-l termina după orele obișnuite de muncă. Menționăm că și într-un caz și în altul munca suplimentară este adesea obligatorie" (p. 28).

John Simon remarcă într-o însemnare făcută la această pagină :

„Domnul Radcliffe, secretar al Epidemiological Society, care a avut adesea prilejul să examineze sănătatea modistelor din casele de mode de prim rang, a constatat că, din 20 de fete care susțineau că sînt «perfect sănătoase», numai una era sănătoasă, restul prezentau diferite grade de surmenaj fizic, de epuizare nervoasă și o serie de tulburări funcționale cauzate de această stare. El indică drept cauze : în primul rînd, durata zilei de muncă, pe care o apreciază la minimum 12 ore chiar în sezonul mort ; și, în al doilea rînd, supraaglomerarea și aerisirea defectuoasă a atelierelor, aerul viciat din cauza iluminatului cu gaz, hrana insuficientă sau de proastă calitate, lipsa de confort.

În cele din urmă, șeful serviciului sanitar englez ajunge la concluzia că,

„practic, muncitorii nu pot să obțină să se aplice ceea ce teoretic este dreptul lor elementar la sănătate, și anume : oricare ar fi natura muncii lor comune, pentru îndeplinirea căreia patronul i-a strîns laolaltă, acesta să facă atît cît depinde de el și pe cheltuiala lui, pentru a înlătura tot ceea ce în mod inutil dăunează sănătății ; și că muncitorii, care în realitate nu sînt în stare să-și cucerească prin propriile lor forțe aceste drepturi sanitare, se pot aștepta și mai puțin, cu toată presupusa intenție a legiuitorului, la un sprijin cît de cît eficient din partea funcționarilor chemați să aplice acele Nuisances Removal Acts" * (p. 29). „Fără îndoială că sînt de învins cîteva mici dificultăți tehnice pentru a stabili limitele în care patronii trebuie să se călăuzească după lege. Dar..., în principiu, pretenția de a proteja sănătatea are un caracter general. Și, în interesul milioanei de muncitori și muncitoare, a căror viață este actualmente distrusă și scurtată inutil datorită nesfîrșitelor suferințe fizice care decurg din însăși munca lor, îndrăznesc să-mi exprim speranța că și condițiile sanitare ale muncii în general vor fi puse sub protecția unor legi corespunzătoare, cel puțin într-o măsură care să asigure aerisirea satisfăcătoare a tuturor încăperilor închise, și că în fiecare din ramurile industriale care prin natura lor sînt dăunătoare sănătății influențele care primejdiesc în mod special sănătatea vor fi reduse cît mai mult posibil" (p. 31).

III. Economii la producerea și transmiterea forței motrice și economii la clădiri

În raportul său pe luna octombrie 1852, L. Horner citează o scrisoare a renumitului inginer James Nasmyth din Patricroft, inventatorul ciocanului cu abur, în care între altele se spune :

„Publicul cunoaște foarte puțin uriașa creștere a forței motrice ca urmare a unor modificări de sistem și a perfecționărilor" (mașinilor cu abur) „despre care voi vorbi. Tîmp de aproape 40 de ani, în districtul nostru (Lancashire) dezvoltarea mașinilor a fost frînată de rutină, de prejudecăți, de care acum, din fericire, ne-am

* — Legi pentru protecția sanitară a muncii. — Nota trad.

eliberat. În ultimii 15 ani, dar mai ales în ultimii 4 ani" (deci începând din 1848), „au avut loc schimbări foarte importante în funcționarea mașinilor cu abur cu condensatie... Ca urmare... aceleași mașini dau acum un randament mult mai mare, cu un consum mult mai mic de cărbune... Ani de-a rândul de la introducerea forței aburului în fabricile din aceste districte s-a crezut că viteza de funcționare a pistonului la mașinile cu abur cu condensatie nu trebuie să depășească circa 220 de picioare pe minut, adică o mașină cu o cursă a pistonului de 5 picioare era limitată, conform normelor prescrise, la 22 de rotații ale arborelui manivelei. Se credea că nu este indicat să se mărească viteza mașinii; cum întreaga instalație era adaptată la viteza de 220 de picioare pe minut, această viteză redusă și limitată în mod absurd a dominat în întreaga industrie ani de-a rândul. În cele din urmă însă, fie datorită unei fericite ignorări a normelor stabilite, fie din inițiativa unui inovator îndrăzneț, s-a încercat o viteză mai mare și, cum rezultatul s-a dovedit a fi foarte bun, exemplul a fost urmat și de alții; s-a dat, după cum se spunea pe atunci, «friu liber» mașinii, iar roțile principale ale instalației de transmisie au fost modificate în așa fel, încât mașina cu abur a putut să dezvolte o viteză de 300 de picioare și chiar mai mult pe minut, în timp ce mașinile continuau să meargă cu aceeași viteză ca și mai înainte... Această sporire a vitezei mașinii cu abur a devenit acum aproape generală, deoarece experiența a arătat nu numai că mașina are un randament mai mare, dar și că mișcarea a devenit mult mai regulată datorită momentului de inerție mai ridicat al volanului. La aceeași presiune a aburului și la același vid din condensator se obține o forță mai mare prin simpla accelerare a cursei pistonului. Dacă am reuși, de pildă, să modificăm în așa fel o mașină cu abur care la 200 de picioare pe minut furnizează 40 de cai-putere, încît, cu aceeași presiune a aburului și cu același vid, ea să facă 400 de picioare pe minut, atunci vom obține o forță de două ori mai mare, și întrucît în ambele cazuri presiunea aburului și vidul rămîn neschimbate, prin mărirea vitezei efortul diverselor piese ale mașinii, deci și pericolul accidentelor nu vor crește prea mult. Singura deosebire este că se va consuma mai mult abur, aproximativ în același raport cu accelerarea mișcării pistonului, și că se va produce o uzare mai rapidă a lagărelor sau a pieselor supuse frecării, dar despre aceasta nu merită să vorbim prea mult... Pentru a obține însă de la aceeași mașină o forță mai mare prin accelerarea mișcării pistonului, trebuie să se consume mai mult cărbune la același cazan cu abur sau trebuie să se folosească un cazan cu o capacitate mai mare de vaporizare, trebuie prin urmare să se producă mai mult abur. Lucrul acesta s-a și făcut instalîndu-se cazane cu o capacitate mai mare de vaporizare la vechile mașini «accelerate»; ca urmare ele au efectuat în multe cazuri cu 100% mai multă muncă. În 1842 a atras atenția producerea extrem de ieftină a forței aburului în minele din Cornwall; concurența dintre filaturile de bumbac i-a silit pe fabricanți să caute în «economii» izvorul principal al profitului lor; marea diferență în ceea ce privește consumul de cărbune pe oră și pe cai-putere între mașinile din Cornwall și celelalte mașini, precum și economiile mari realizate prin folosirea mașinilor Woolf cu doi cilindri au făcut ca și prin părțile noastre să se pună pe primul plan economisirea combustibilului. Mașinile din Cornwall și mașinile Woolf cu doi cilindri furnizau un cai-putere pe oră pentru fiecare $3\frac{1}{2}$ —4 pfunzi de cărbune, în timp ce mașinile din districtele cu filaturi de bumbac consumau de obicei 8—12 pfunzi pe oră și cai-putere. Această diferență atât de mare i-a determinat pe fabricanți și pe constructorii de mașini din districtul nostru să obțină și ei, folosind mijloace asemănătoare, rezultatele extrem de economice care deveniseră deja curente în Cornwall și în Franța, unde prețul ridicat al cărbunelui îi siliase pe fabricanți să reducă pe cît posibil aceste cheltuieli costisitoare. S-au obținut astfel rezultate foarte importante. În primul rînd: multe cazane care în vremurile bune de altădată, cînd profiturile erau mari, aveau jumătate din suprafața lor expusă aerului rece au fost acum acoperite cu straturi groase de pîslă sau cu un rînd de că-

rămidă și tencuială sau alte materiale, pentru a împiedica pierderea căldurii produse cu atita cheltuială. Țevile de abur au fost izolate în același mod, cilindrul de asemenea a fost învelit în pislă și lemn. În al doilea rînd : a început să se folosească presiuni înalte. Înainte supapa de siguranță era în așa fel construită, încît se deschidea cînd presiunea aburului ajungea la 4, 6 sau 8 pfunzi pe țol² ; acum s-a văzut că prin ridicarea presiunii la 14 sau 20 de pfunzi... se realizează o foarte mare economie de cărbune ; cu alte cuvinte, în fabrică s-a micșorat consumul de cărbune... Cei dotați cu mijloacele necesare și cu spirit întreprinzător au început să aplice din plin sistemul presiunii mărite și al expansiunii trecînd la folosirea unor cazane cu abur care dezvoltă o presiune de 30, 40, 60 și 70 de pfunzi pe țol² ; o presiune în fața căreia un inginer de școală veche ar fi leșinat de spaimă. Cum însă rezultatele economice ale acestei presiuni mărite a aburului... s-au concretizat curînd în lire sterline, șilingi și pence, cazanele cu înaltă presiune la mașinile cu condensare au fost introduse aproape pretutindeni. Cei care au aplicat reforma radical au trecut la folosirea mașinilor Woolf ; majoritatea fabricilor noastre recent construite au folosit mașinile Woolf, mai ales pe cele cu doi cilindri ; în unul din cilindri aburii din cazan furnizează forță datorită excedentului presiunii asupra presiunii atmosferice, iar apoi, în loc să se piardă după fiecare mișcare a pistonului, așa cum se întimpla înainte, intră în cilindrul de joasă presiune cu o capacitate aproape de patru ori mai mare decît a celui dintîi și, după ce mai efectuează o expansiune, trece în condensator. Economii realizate prin folosirea acestor mașini constau în aceea că lucrul mecanic al unui cal-putere în decurs de o oră se efectuează cu 3¹/₂—4 pfunzi de cărbune, pe cînd la mașinile de tip vechi era nevoie de 12—14 pfunzi. Cu ajutorul unui dispozitiv ingenios s-a reușit adaptarea sistemului Woolf cu doi cilindri, adică al mașinii combinate, cu presiune înaltă și joasă, la mașinile de tip vechi, sporindu-li-se randamentul și reducîndu-se totodată consumul de cărbune. Același rezultat a fost obținut în ultimii 8—10 ani prin combinarea în așa fel a mașinii de înaltă presiune cu mașina condensatoare, încît aburii utilizați de către cea dintîi treceau în a doua și o puneau în mișcare. Sistemul acesta este folosit în multe cazuri⁴.

„Cu greu s-ar putea stabili exact creșterea lucrului mecanic efectuat de vechile mașini cu abur căroră li s-au adus unele sau toate aceste perfecționări. Sînt însă convins că în prezent obținem pe unitate de greutate a mașinii cu abur un lucru mecanic în medie cu 50% mai mare și că în multe cazuri aceeași mașină cu abur care pe vremea vitezei reduse de 220 de picioare pe minut avea 50 de cai-putere are astăzi peste 100. Importantele rezultate economice ale folosirii aburului de înaltă presiune la mașinile cu condensare, precum și cerințele sporite față de vechile mașini cu abur în scopul extinderii întreprinderilor au dus în ultimii trei ani la introducerea cazanelor tubulare și implicit la micșorarea costului de producție al aburului”. („Rep. Fact., Oct. 1852”, p. 23—27.)

Cele spuse mai sus despre motoare sînt valabile și pentru mașinile de lucru.

„Progresul rapid în perfecționarea mașinilor în ultimii ani a dat fabricanților posibilitatea să extindă producția fără a spori forța motrice. Folosirea cu economie a muncii a devenit necesară în urma scurtării zilei de muncă și în majoritatea fabricilor bine conduse se caută în permanență mijloace de a extinde producția micșorîndu-se în același timp cheltuielile. Prin amabilitatea unui inteligent domn din districtul meu sînt în posesia unor date privind numărul și vîrsta muncitorilor care lucrează în fabrica sa, mașinile folosite și salariile plătite începînd din 1840 pînă astăzi. În octombrie 1840 firma lui avea 600 de muncitori, dintre care 200 sub 13 ani. În octombrie 1852 ea avea numai 350 de muncitori, dintre care numai

60 sub 43 ani. În ambii ani numărul mașinilor folosite a fost același, cu foarte rare excepții, la fel suma salariilor plătite". (Raportul lui Redgrave în „Rep. Fact., Oct. 1852", p. 58, 59.)

Efectul perfecționărilor aduse mașinilor devine vizibil abia după ce aceste mașini sînt instalate în clădiri noi de fabrică, amenajate rațional.

„În ceea ce privește perfecționarea mașinilor trebuie să relev că s-a făcut un mare progres în primul rînd în construcția fabricilor, corespunzătoare instalării noilor mașini... La parter îmi torc tot bumbacul și numai aici am instalat 29 000 de fusuri. Numai în această sală și în anexa ei realizez o economie de muncă de cel puțin 10% nu atît datorită perfecționării sistemului de tors, cit mai ales în urma concentrării mașinilor sub o singură conducere ; același număr de fusuri îl pot pune în mișcare cu ajutorul unui singur arbore motor, realizînd astfel în raport cu alte firme o economie de 60 pînă la 80% la arborele de transmisie. În plus se face și o mare economie de ulei, grăsimi etc.... pe scurt, cu o fabrică mai bine instalată și cu mașini perfecționate am economisit cel puțin 10% muncă și în afară de aceasta am făcut și o mare economie de forță, cărbune, grăsimi, arbori de transmisie și curele etc.". (Relatăriile unui filator de bumbac, „Rep. Fact., Oct. 1863", p. 109, 110.)

IV. Utilizarea reziduurilor producției

O dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist se extinde și folosirea reziduurilor producției și ale consumului. Prin cele dintîi înțelegem deșeurile industriei și agriculturii, prin celelalte — fie excrementele rezultate din schimbul natural de substanțe al omului, fie forma pe care o iau obiectele de consum după ce procesul de consum s-a încheiat. Reziduurile producției sînt, așadar, în industria chimică produsele secundare care nu se folosesc în producția pe scară mică ; deșeurile de fier care rămîn în urma fabricării mașinilor și care intră din nou ca materie primă în industria fierului etc. Reziduuri ale consumului sînt dejecțiile oamenilor, zdrențele etc. Reziduurile consumului sînt deosebit de importante pentru agricultură. Economia capitalistă face o risipă colosală în ceea ce privește utilizarea lor ; la Londra, de pildă, ea nu știe să dea o întrebuințare mai utilă dejecțiilor a 4 500 000 de oameni decît infectînd cu ele apele Tamisei, și aceasta încă cu cheltuieli enorme.

Scumpirea materiilor prime constituie, bineînțeles, un stimulent pentru folosirea deșeurilor.

În general condițiile pentru folosirea reziduurilor sînt următoarele : producerea lor în cantități mari, ceea ce este posibil numai în condițiile producției pe scară mare ; o perfecționare a mașinilor datorită căreia substanțele care înainte nu puteau fi folosite în

forma dată să capete o formă utilizabilă în noua producție ; progresul științei, îndeosebi al chimiei, care descoperă proprietățile utile ale acestor deșeuri. E drept că în mica agricultură, practică după metode grădinărești, ca, de pildă, în Lombardia, sudul Chinei și Japonia, se fac mari economii de acest fel. În general însă, în acest sistem productivitatea agriculturii se realizează printr-o mare risipă de forță de muncă omenească, sustrasă altor sfere ale producției.

Așa-zisele deșeuri joacă un rol însemnat în mai toate ramurile industriale. Astfel, raportul cu privire la munca în fabrici din octombrie 1863 relevă următoarea împrejurare ca una din cauzele principale ale faptului că în Anglia și în multe regiuni ale Inlandei fermierii cultivă inul numai rar și fără tragere de inimă.

„Cantitatea mare de deșeuri... care rezultă din prelucrarea inului în micile fabrici de dărăcit (scutch mills) acționate de forța hidraulică... La prelucrarea bumbacului deșeurile sînt relativ puține, în timp ce la prelucrarea inului sînt foarte multe. Inconvenientul acesta ar putea fi considerabil redus dacă inul ar fi mai bine tratat atunci cînd se topește în apă și dacă ar fi dărăcit mecanic. În Irlanda inul este adesea atît de prost dărăcit, încît se pierde 28—30%”,

ceea ce s-ar putea evita prin întrebuițarea unor mașini perfecționate. Cîlții rămași erau în cantitate atît de mare, încît inspectorul de fabrici spune :

„În cîteva fabrici de dărăcit din Irlanda mi s-a spus că muncitorii întrebuințează adesea acasă deșeurile drept combustibil pentru sobele lor, deși ele au o valoare foarte mare” (l. c., p. 140).

Despre deșeurile de bumbac vom vorbi mai jos, cînd vom trata despre oscilațiile prețurilor la materiile prime.

În industria lînii s-a procedat mai inteligent decît în industria inului.

„Înainte se considera că e rușinos să aduni deșeurile de lînă și zdrențele de lînă pentru a le prelucra din nou, dar această prejudecată a dispărut complet de cînd shoddy trade (industria lînii artificiale) a devenit o importantă ramură a industriei lînii din districtul Yorkshire ; nu încapă îndoială că în curînd prelucrarea deșeurilor de bumbac va deveni o ramură industrială, deoarece aceasta corespunde necesității îndeobște recunoscute. Acum 30 de ani, zdrențele de lînă, adică bucăți de țesături de lînă pură etc., valorau în medie 4 l. st. și 4 șilingi tona ; în ultimii ani ele au ajuns să valoreze 44 l. st. tona. Cererea a crescut atît de mult, încît sînt folosite pînă și țesăturile melanj de lînă și bumbac, căci s-au găsit mijloace de a se îndepărta bumbacul fără a se distruge lîna ; în prezent mii de muncitori lucrează la fabricarea shoddy-ului foarte avantajos pentru consumator, fiindcă acum el poate să cumpere un postav mijlociu de bună calitate la un preț foarte moderat”. („Rep. Fact., Oct. 1863”, p. 107.)

Lina artificială tratată astfel reprezenta încă la sfârșitul anului 1862 o treime din consumul de lână în industria engleză. („Rep. Fact., Oct. 1862”, p. 81.) Pentru „consumator” însă „marele avantaj” constă în faptul că hainele de lână se uzează de trei ori mai repede și se zdrențuiesc de șase ori mai repede decât înainte.

Industria engleză a mătășii a alunecat și ea pe aceeași pantă periculoasă. În 1839—1862 consumul de mătase naturală brută s-a micșorat intrucitva, în timp ce consumul deșeurilor de mătase s-a dublat. Datorită perfecționării mașinilor s-a putut fabrica din acest material, în alte condiții aproape lipsit de valoare, o mătase utilizabilă în diverse scopuri.

Un exemplu remarcabil de folosire a deșeurilor îl oferă industria chimică. Ea consumă nu numai propriile ei deșeuri, dându-le o nouă întrebuințare, ci și pe acelea ale altor industrii, transformînd, de pildă, gudronul, altădată aproape nefolositor, în culori de anilină, în alizarină, iar în ultimul timp și în medicamente.

Trebuie făcută o deosebire între economia de reziduuri ale producției realizată prin prelucrarea lor din nou și economia la producerea de reziduuri, adică reducerea la minimum a reziduurilor producției și prin utilizarea nemijlocită la maximum a tuturor materiilor prime și materialelor auxiliare care intră în producție.

Economisirea deșeurilor este determinată în parte de calitatea mașinilor folosite. Economii la ulei, săpun etc. sînt cu atît mai mari cu cît piesele mașinilor sînt mai exact lucrate și mai bine șlefuite. Acest lucru este valabil pentru materialele auxiliare. În parte însă, și aceasta este foarte important, de calitatea mașinilor și uneltelor utilizate depinde ca în procesul de producție o cantitate mai mare sau mai mică de materie primă să fie transformată în deșeuri. În sfârșit, cantitatea de deșeuri depinde și de calitatea materiei prime însăși. La rîndul ei, calitatea acesteia este condiționată în parte de dezvoltarea industriei extractive și a agriculturii, care o produce (deci de progresul culturii în înțelesul propriu al cuvîntului), iar în parte de dezvoltarea proceselor pe care le parcurge materia primă înainte de a fi prelucrată.

„Parmentier a arătat că dintr-o epocă destul de recentă, de pildă din timpul lui Ludovic al XIV-lea, arta măcinatului s-a perfecționat foarte mult în Franța, astfel că în comparație cu morile vechi morile de astăzi pot să dea din aceeași cantitate de cereale o cantitate de piine o dată și jumătate mai mare. Într-adevăr, înainte se calcula pentru consumul anual al unui locuitor din Paris la început 4 setiers de grîu, apoi 3, în sfârșit 2, iar acum numai 1½ setier, sau circa 342 de livre pe cap de locuitor. În Perche, unde am locuit multă vreme, mori rudimentare cu pietre de granit și bazalt au fost reconstruite după regulile mecanicii, care a făcut mari progrese în ultimii 30 de ani. Ele au fost prevăzute cu pietre bune de moară de la La Ferté, grîul se macină de două ori, sitei i s-a imprimat o mișcare

circulară și cantitatea de făină produsă s-a mărit cu $\frac{1}{6}$ pentru aceeași cantitate de grâu. Astfel îmi explic ușor enorma disproporție dintre consumul zilnic de grâu la romani și cel de la noi; cauza constă exclusiv în imperfecțiunea metodelor de măcinare și de panificație. Astfel îmi explic și faptul curios amintit de Plinius, XVIII, c. 20, 2... Făina se vindea la Roma cu 40, 48 sau 96 de ași un modius, după calitate. Aceste prețuri atât de ridicate față de prețurile la grâne în acea vreme se explică prin faptul că morile, care se aflau pe atunci încă în faza copilăriei, erau rudimentare și că din această cauză măcinatul era aici foarte scump". (Dureau de la Malle, „Econ. Pol. des Romains”, Paris, 1840, I, p. 280, 281.)

V. Economii realizate datorită invențiilor

Aceste economii realizate la capitalul fix rezultă, așa cum am spus, din faptul că condițiile de muncă se aplică pe scară mare, într-un cuvânt că slujesc drept condiții ale muncii nemijlocit sociale, socializate, sau ale cooperării nemijlocite în procesul de producție. Pe de o parte, aceasta e condiția datorită căreia invențiile în mecanică și chimie pot fi aplicate fără a se spori prețul mărfii, iar aceasta este întotdeauna condiția sine qua non. Pe de altă parte, numai în producția pe scară mare sînt posibile economiile care decurg din consumul productiv în comun. În sfîrșit, numai experiența muncitorului combinat dezvăluie și arată unde și cum trebuie să se facă economii, cum se pot folosi mai simplu descoperirile făcute, ce greutăți practice trebuie înlăturate în punerea în practică a teoriei, în aplicarea ei la procesul de producție etc.

Remarcăm în treacăt că trebuie să facem o deosebire între munca generală și munca în comun. Ambele joacă un rol în procesul de producție, fiecare din ele trece în cealaltă, dar ele se și deosebesc una de alta. Muncă generală este orice muncă științifică, orice descoperire, orice invenție. Ea este condiționată în parte de cooperarea dintre cei în viață, în parte de folosirea muncii înaintașilor. Munca în comun presupune cooperarea nemijlocită a indivizilor.

Cele de mai sus sînt confirmate de fapte care se observă adeseori:

1. Marea diferență dintre cheltuielile necesare pentru construirea unui nou tip de mașină și cele necesare pentru reproducerea lui. În legătură cu aceasta vezi Ure și Babbage⁴⁰.

2. Cheltuielile mult mai mari prilejuite în genere de o întreprindere bazată pe invenții noi, în comparație cu cele ale întreprinderii ridicate mai tîrziu pe ruinele celei dintîi, ex suis ossibus*.

* — pe scheletul ei. — *Nota trad.*

Acest moment este atât de important, încât întreprinzătorii-pionieri dau de obicei faliment și prosperă numai succesorii lor, care obțin clădirile, mașinile etc. la prețuri ieftine. Tocmai de aceea, cele mai mari foloase de pe urma oricărui progres al muncii generale a minții omenești și de pe urma aplicării pe scară socială a acestui progres, cu ajutorul muncii combinate, le trag în majoritatea cazurilor reprezentanții cei mai insignifianți și mai jalnici ai capitalului bănesc.

Capitolul șase

Influența exercitată de schimbarea prețurilor

1. Oscilații ale prețului materiei prime, influența lor directă asupra ratei profitului

Aici presupunem, ca și pînă acum, că rata plusvalorii nu suferă nici o schimbare. Această presupunere este necesară pentru a analiza cazul în forma sa pură. Este însă posibil ca, rata plusvalorii rămînînd neschimbată, un capital să ocupe un număr mai mare sau mai mic de muncitori, ca urmare a restrîngerii sau a extinderii sale determinate de oscilațiile prețurilor la materiile prime, oscilații pe care le vom analiza aici. În acest caz masa plusvalorii ar putea să varieze, în timp ce rata plusvalorii rămîne constantă. Aici însă nu luăm în considerație acest caz. Cînd perfecționarea mașinilor și schimbarea prețului la materiile prime influențează concomitent fie masa muncitorilor ocupați de către un capital dat, fie mărimea salariului, trebuie pur și simplu să comparăm 1) influența variațiilor capitalului constant asupra ratei profitului, 2) influența variațiilor salariului asupra ratei profitului; rezultatul reiese atunci de la sine.

Aici însă, ca și în cazul precedent, trebuie, în general vorbind, să avem în vedere următoarele: dacă intervin variații, fie ca urmare a economisirii de capital constant, fie ca urmare a oscilațiilor prețului materiilor prime, ele afectează întotdeauna rata profitului, chiar dacă nu schimbă cu nimic salariile, prin urmare și rata, și masa plusvalorii. În formula $p' \frac{v}{C}$ ele modifică mărimea lui C și, totodată, valoarea întregii fracții. Este, așadar, și aici cu totul indiferent — spre deosebire de cele observate atunci cînd am analizat plusvaloarea — în ce sferă ale producției au loc aceste variații și dacă ramurile industriale pe care ele le afectează produc mijloace de subzistență pentru muncitori sau capitalul constant necesar pentru producerea acestor mijloace de subzistență. Toate considerațiile expuse aici sînt valabile și în cazurile cînd se produc variații în producția obiectelor de lux, iar prin producția obiec-

telor de lux trebuie să înțelegem orice producție care nu este necesară pentru reproducerea forței de muncă.

Materii prime sînt socotite aici și materialele auxiliare, ca indigoul, cărbunele, gazul etc. Apoi, în măsura în care mașinile fac parte din această rubrică, materiile prime pentru producerea lor constau din fier, lemn, piele etc. Prețul mașinilor este de aceea influențat de oscilațiile prețului la materiile prime care intră în producerea lor și, în măsura în care acest preț crește ca urmare a oscilației prețurilor la materiile prime din care constau sau la materialele auxiliare folosite în exploatarea lor, scade pro tanto rata profitului. Și invers.

În analiza care urmează ne vom limita la oscilațiile prețului materiilor prime care intră direct în procesul de producție al mărfii; lăsăm astfel de o parte materia primă, în măsura în care ea este materie primă pentru producerea mașinilor care funcționează ca mijloc de muncă sau material auxiliar consumat la utilizarea lor. Aici trebuie totuși să menționăm un singur lucru: bogățiile naturale ca fierul, cărbunele, lemnul etc., elementele principale care intră în construcția și folosirea mașinilor, apar aici ca o productivitate naturală a capitalului și constituie unul din elementele care determină rata profitului, independent de nivelul ridicat sau scăzut al salariului.

Intrucît rata profitului este $\frac{p}{C}$ sau $\frac{p}{c+v}$, este clar că tot ceea ce determină o schimbare în mărimea lui c , prin urmare și a lui C , determină o schimbare și în rata profitului, chiar dacă p și v și raportul lor reciproc rămîn neschimbate. Materia primă însă este o componentă principală a capitalului constant. Chiar în ramurile industriale în care nu intră materii prime în sensul propriu al cuvîntului intră materii prime ca materiale auxiliare sau ca părți componente ale mașinii etc., și astfel oscilațiile prețului lor influențează pro tanto rata profitului. Dacă prețul materiei prime scade cu o sumă = d , atunci $\frac{p}{C}$ sau $\frac{p}{c+v}$ devine $\frac{p}{C-d}$ sau $\frac{p}{(c-d)+v}$. Prin urmare rata profitului crește. Invers, dacă prețul materiei prime crește, atunci $\frac{p}{C}$ sau $\frac{p}{c+v}$ devine $\frac{p}{C+d}$ sau $\frac{p}{(c+d)+v}$; prin urmare rata profitului scade. Celelalte împrejurări fiind neschimbate, rata profitului scade sau crește, prin urmare, în sens invers față de prețul materiei prime. De aici rezultă, între altele, cît de important este pentru țările industriale prețul scăzut al materiei prime, chiar dacă oscilațiile prețului materiei prime nu sînt neapărat însoțite de schimbări în sfera vînzării produsului, adică chiar

dacă se face total abstracție de raportul dintre cerere și ofertă. De aici rezultă de asemenea că rata profitului este influențată de comerțul exterior, chiar independent de influența exercitată de acesta asupra salariului prin ieftinirea mijloacelor de subzistență necesare. Și anume, el influențează prețurile la materiile prime și materialele auxiliare folosite în industrie și agricultură. Necunoașterea aproape totală pînă în prezent a naturii ratei profitului și a deosebirii specifice dintre ea și rata plusvalorii se datorează, pe de o parte, faptului că economiștii care subliniază influența importantă, stabilită prin experiența practică, pe care prețul materiei prime o exercită asupra ratei profitului o explică complet greșit din punct de vedere teoretic (Torrens ⁴¹), în timp ce, pe de altă parte, economiștii fideli principiilor generale, ca Ricardo ⁴², nu recunosc, de pildă, influența comerțului mondial asupra ratei profitului.

Se înțelege astfel ce mare importanță are pentru industrie desființarea sau micșorarea taxelor vamale la materiile prime; importul cît mai liber al acestora a fost de aceea principiul de bază al sistemului protecționist rațional organizat. Alături de desființarea taxelor vamale la cereale ⁴³, aceasta a fost preocuparea centrală a adepților liberului schimb din Anglia, care se străduiau să obțină și desființarea taxelor vamale la bumbac.

Un exemplu care ilustrează însemnătatea scăderii prețului nu la materia primă propriu-zisă, ci la un material auxiliar, care este totodată și un aliment de bază îl constituie întrebuințarea făinii în industria bumbacului. Încă în 1837 R. H. Greg ⁴⁴) a calculat că cele 100 000 de războaie de țesut mecanice și cele 250 000 de războaie de țesut manuale folosite în acea vreme în țesătoriile de bumbac din Marea Britanie consumau anual 41 000 000 de pfunzi de făină pentru apretarea urzelii. La aceasta se mai adăuga o treime din această cantitate pentru albit și pentru alte procese. Valoarea totală a făinii astfel consumate este apreciată de el la 342 000 l. st. anual pentru ultimii 10 ani. Compararea prețurilor la făină pe continent cu cele din Anglia a arătat că prin taxele vamale la cereale, numai pentru făină fabricanții trebuiau să plătească suplimentar 170 000 l. st. Pentru 1837, Greg apreciază aceste plăți suplimentare la cel puțin 200 000 l. st. și menționează o firmă pentru care diferența de preț plătită în plus la făină reprezenta anual 1 000 l. st. Ca urmare,

„marl fabricanți, oameni de afaceri scrupuloși și calculați, declară că 10 ore de muncă pe zi ar fi cu totul suficiente dacă s-ar desființa taxele vamale la cereale”. (Rep. Fact., Oct. 1848”, p. 98.)

⁴³ „The Factory. Question and the Ten Hours Bill”, by R. H. Greg, London 1837, p. 115.

Taxele vamale la cereale, precum și la bumbac și la alte materii prime au fost desființate; dar de îndată ce s-a obținut desființarea taxelor, fabricanții au început să se opună cu și mai mare înverșunare decât înainte legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore⁴⁴. Iar când ziua de muncă de 10 ore în fabrici a fost consacrată prin lege, prima consecință a fost încercarea de reducere generală a salariilor*.

Valoarea materiilor prime și a materialelor auxiliare intră în întregime și dintr-o dată în valoarea produsului pentru care sînt folosite, în timp ce valoarea elementelor capitalului fix intră în produs numai pe măsură ce acesta se uzează, deci treptat. De aici rezultă că prețul produsului este influențat într-o măsură mult mai mare de prețul materiei prime decât de acela al capitalului fix, cu toate că rata profitului este determinată de suma totală a valorii capitalului întrebunțat, independent de partea care se consumă sau nu din acest capital. Este însă clar că extinderea sau restrîngerea pieței depinde de prețul fiecărei mărfi în parte și este invers proporțională cu creșterea sau scăderea acestui preț — lucru de care vorbim de altfel numai în treacăt —, deoarece aici presupunem în continuare că mărfurile se vînd la valoarea lor și prin urmare facem cu totul abstracție de oscilațiile prețurilor determinate de concurență. De aceea, în realitate, prețul unei mărfi finite nu crește proporțional cu creșterea prețului materiei prime și nu scade proporțional cu scăderea prețului materiei prime. În felul acesta, într-un caz rata profitului scade mai mult, în celălalt caz crește mai mult decât atunci când mărfurile s-ar vinde la valoarea lor.

Mai departe masa și valoarea mașinilor folosite cresc o dată cu dezvoltarea forței productive a muncii, dar nu proporțional cu creșterea forței productive, adică nu proporțional cu creșterea cantității produsului furnizat de aceste mașini. Prin urmare, în ramurile industriale care folosesc în general materii prime, cu alte cuvinte acolo unde obiectul muncii este el însuși produsul unei munci anterioare, creșterea forței productive a muncii se exprimă tocmai în raportul în care o cantitate mai mare de materie primă absoarbe o anumită cantitate de muncă, deci în masa crescîndă de materie primă care este transformată în produs, prelucrată în marfă, în decurs, de pildă, de o oră de muncă. Așadar, pe măsură ce se dezvoltă forța productivă a muncii, valoarea materiei prime constituie o parte componentă tot mai mare a valorii produsului-marfă nu numai pentru că intră în întregime în acesta, ci și pentru

* Comp. K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 293—295. — Nota trad.

că în fiecare parte alicotă a produsului total ambele părți — atît cea care corespunde uzurii mașinilor, cît și cea creată de munca nou adăugată — se micșorează. Ca urmare a acestei scăderi crește relativ cealaltă parte a valorii, pe care o constituie materia primă, cu condiția ca această creștere să nu fie anihilată de o scădere corespunzătoare a valorii materiei prime, care rezultă dintr-o productivitate crescîndă a muncii folosite pentru producerea ei.

Mai departe : întrucît materiile prime și materialele auxiliare, ca și salariul, sînt părți componente ale capitalului circulant, ele trebuie să fie mereu înlocuite în întregime prin fiecare vînzare a produsului, în timp ce la mașini nu trebuie înlocuită decît uzura, și aceasta la început sub forma unui fond de rezervă — de altfel nu are importanță dacă fiecare vînzare în parte contribuie la acest fond de rezervă, se presupune numai că din vînzarea totală din timpul anului se scade o sumă corespunzătoare în acest scop. Aici se vede din nou că o creștere a prețului materiei prime reduce sau frînează întregul proces de reproducție în cazul cînd prețul obținut din vînzarea mărfii este insuficient pentru înlocuirea tuturor elementelor mărfii, sau în cazul cînd acest preț face imposibilă continuarea procesului de producție pe o scară corespunzătoare bazei lui tehnice, așa încît sau numai o parte din mașini lucrează, sau toate mașinile lucrează mai puțin decît timpul lor de muncă obișnuit.

În sfîrșit, cheltuielile pricinuite de deșeuri variază direct proporțional cu oscilațiile prețului materiilor prime : cresc cînd acesta crește și scad cînd acesta scade. Dar și aici există o limită. Încă în 1850 se mai spunea :

„Cine nu are practica filaturii scapă din vedere o cauză care provoacă pierderi însemnate ca urmare a creșterii prețului materiei prime, și anume pierderile cauzate de deșeuri. Mi se spune că atunci cînd crește prețul bumbacului, cheltuielile filatorului, mai ales ale aceluia care fabrică calități inferioare, cresc într-o proporție mai mare decît o arată diferența de preț plătită în plus. Deșeurile rezultate din toarcerea firelor groase reprezintă mai mult de 15% ; dacă deci acest procent cauzează o pierdere de $\frac{1}{2}$ pence la fiecare pînd atunci cînd prețul bumbacului este de 3 $\frac{1}{2}$ pence, pierderea pentru fiecare pînd se urcă la 1 pence de îndată ce prețul unui pînd de bumbac crește la 7 pence”. („Rep. Fact., April 1850”, p. 17.)

Cînd însă, în urma războiului civil din America, bumbacul a atîns prețuri fără precedent în decurs de un secol, raportul suna cu totul altfel :

„Prețul care se plătește acum pentru deșeurile de bumbac și prelucrarea lor din nou în fabrică ca materie primă compensează într-o oarecare măsură diferența dintre pierderile provocate de deșeurile rezultate din folosirea bumbacului indian în locul celui american. Diferența aceasta reprezintă circa 12 $\frac{1}{2}$ %. Pierderile la

prelucrarea bumbacului indian reprezintă 25%, astfel că în realitate pe filator bumbacul îl costă cu $\frac{1}{4}$ mai scump decât l-a plătit. Pierderile cauzate de deșeuri nu au jucat un rol prea mare atita timp cît bumbacul american costa 5 sau 6 pence pfundul, căci nu depășea $\frac{1}{4}$ de pence la pfund; acum însă, cînd pfundul de bumbac costă 2 șilingi și deci pierderile la deșeuri reprezintă 6 pence, ele au mare importanță¹⁴⁾. („Rep. Fact., Oct. 1863”, p. 106.)

II. Creșterea și scăderea valorii capitalului, eliberarea și mobilizarea lui

Fenomenele pe care le analizăm în capitolul de față presupun, pentru deplina lor dezvoltare, existența creditului și a concurenței pe piața mondială, care constituie de altfel baza și atmosfera vitală a modului de producție capitalist. Aceste forme mai concrete ale producției capitaliste nu pot fi însă expuse pe larg decît după ce se cunoaște natura generală a capitalului; în plus, expunerea lor nu intră în planul lucrării noastre, ci aparțin unei teme care ar putea fi o continuare a ei. Totuși, fenomenele indicate în titlu pot fi tratate aici în linii generale. Ele sînt legate, pe de o parte, între ele, iar pe de altă parte sînt legate atît de rata, cît și de masa profitului. Este necesar ca ele să fie analizate pe scurt aici și pentru că dau impresia că nu numai rata, ci și masa profitului — care de fapt este identică cu masa plusvalorii — poate să crească și să scadă independent de mișcările masei sau ratei plusvalorii.

Eliberarea și mobilizarea capitalului, pe de o parte, creșterea și scăderea valorii lui, pe de altă parte, pot fi privite oare ca fenomene diferite?

Se naște în primul rînd întrebarea: ce înțelegem prin eliberare și mobilizare de capital? Căci creșterea și scăderea valorii se înțeleg de la sine. Ele nu înseamnă decît că în urma unor cauze economice generale — căci aici nu e vorba de soarta specială a fiecărui capital particular — valoarea capitalului existent crește sau scade, prin urmare că valoarea capitalului avansat în producție crește sau scade, în pofida faptului că ea crește datorită supra-muncii folosite de acest capital.

Prin mobilizare de capital înțelegem transformarea din nou a unor anumite părți date din valoarea totală a produsului în elemente ale capitalului constant sau ale capitalului variabil, pentru

¹⁴⁾ În ultima frază din raport este o greșeală. Pierderile cauzate de deșeurii nu reprezintă 6 pence, ci 3 pence. Această pierdere este, ce-i drept, de 25% la bumbacul indian, dar numai de $12\frac{1}{2}$ —15% la cel american, despre care este vorba aici, și al cărui preț a fost, așa cum se spune în raport, de 5—6 pence. De altfel și la bumbacul american adus în Europa în ultimii ani ai războiului civil procentul de deșeuri era adesea mult mai mare decît înainte. — F. E.

ca producția să poată continua pe aceeași scară. Prin eliberare de capital înțelegem faptul că o parte din valoarea totală a produsului, care pînă acum trebuia transformată din nou fie în capital constant, fie în capital variabil, devine disponibilă și de prisos, deși producția continuă pe aceeași scară. Această eliberare sau mobilizare de capital se deosebește de eliberarea sau mobilizarea de venit. Dacă, de pildă, plusvaloarea anuală la un capital $C = x$, atunci se poate ca, în cazul cînd mărfurile care intră în consumul individual al capitaliștilor se ieftinesc, $x - a$ să ajungă pentru satisfacerea acelorași nevoi etc. ca și mai înainte. Prin urmare o parte a venitului = a este eliberată și poate servi fie la mărirea consumului, fie la transformarea ei din nou în capital (pentru acumulare). Invers : dacă e nevoie de $x + a$ pentru a continua același fel de trai, atunci sau acesta din urmă trebuie restrîns, sau o parte din venit = a , care mai înainte era acumulată, trebuie acum cheltuită ca venit.

Creșterea și scăderea valorii pot afecta fie capitalul constant, fie pe cel variabil, fie pe amîndouă, iar în ce privește capitalul constant, ele pot afecta fie partea lui fixă, fie pe cea circulantă, fie pe amîndouă.

Vorbind despre capitalul constant avem în vedere : materiile prime și materialele auxiliare, care includ și semifabricatele — toate acestea le numim materii prime —, precum și mașinile și restul capitalului fix.

Mai sus am analizat mai ales variațiile prețului, respectiv ale valorii materiilor prime legat de influența lor asupra ratei profitului, și am stabilit legea generală potrivit căreia, celelalte condiții fiind egale, rata profitului este invers proporțională cu mărirea valorii materiei prime. Aceasta este întru totul exact în ceea ce privește capitalul nou investit într-o întreprindere, adică atunci cînd investiția de capital, transformarea banilor în capital productiv are loc pentru prima dată.

Dar în afară de acest capital abia investit, o mare parte a capitalului aflat deja în funcțiune se află în sfera circulației, în timp ce o altă parte se află în sfera producției. O parte există pe piață ca marfă și trebuie transformată în bani ; o altă parte există ca bani sub diverse forme și trebuie transformată din nou în condiții ale producției ; în sfîrșit o a treia parte se află în sfera producției fie sub forma inițială de mijloace de producție, materii prime, materiale auxiliare, semifabricate cumpărate pe piață, mașini și alt capital fix, fie sub forma de produs aflat încă în curs de fabricare. Felul în care exercită aici influență creșterea sau scăderea valorii capitalului depinde foarte mult de raportul dintre aceste părți com-

ponente. Pentru a simplifica lucrurile facem deocamdată abstracție de tot capitalul fix și luăm în considerare numai acea parte a capitalului constant care constă din materii prime, materiale auxiliare, semifabricate și din mărfuri fie în curs de fabricare, fie finite, fie aflate deja pe piață.

Dacă crește prețul materiei prime, de pildă prețul bumbacului, atunci crește și prețul mărfurilor de bumbac — al semifabricatelor, cum sînt firele, și al mărfurilor finite, cum sînt țesăturile etc. — care au fost fabricate dintr-un bumbac mai ieftin ; la fel crește valoarea bumbacului încă neprelucrat aflat în depozite, precum și a celui care se află în curs de prelucrare. Acesta din urmă, datorită influenței contrare a condițiilor schimbate, devine expresia unui timp de muncă mai mare, adaugă produsului în care intră ca parte componentă o valoare superioară aceleia pe care o avea inițial și pe care a plătit-o capitalistul pentru el.

Prin urmare, dacă creșterea prețului materiei prime are loc într-un moment cînd pe piață există o cantitate considerabilă de mărfuri finite — indiferent pe ce treaptă de prelucrare —, valoarea acestor mărfuri crește și totodată crește valoarea capitalului existent. Același lucru se întîmplă și cu stocurile de materii prime etc. aflate în posesia producătorilor. Această creștere a valorii poate despăgubi, și chiar mai mult decît despăgubi, pe capitaliștii individuali sau chiar pe capitaliștii dintr-o întreagă ramură industrială pentru scăderea ratei profitului determinată de creșterea prețului materiei prime. Fără a intra aici în amănunte privind efectele concurenței, putem totuși, pentru ca expunerea să fie completă, să menționăm că : 1) dacă stocurile de materie primă aflate în depozite sînt mari, ele contracarează urcarea prețurilor apărută în centrul producției materiilor prime ; 2) dacă semifabricatele sau mărfurile finite aflate pe piață exercită o puternică presiune asupra pieței, ele împiedică creșterea prețului mărfurilor finite și al semifabricatelor proporțional cu prețul materiei lor prime.

Dimpotrivă, dacă prețul materiei prime scade, celelalte condiții rămînd neschimbate, rata profitului crește. Mărfurile aflate pe piață, articolele în curs de fabricare, stocurile de materii prime se depreciază, contracarînd astfel creșterea simultană a ratei profitului.

Cu cît sînt mai reduse stocurile aflate în sfera producției și pe piață, de pildă la sfîrșitul anului de producție, cînd materia primă este livrată din nou în cantități mari — în ceea ce privește produsele agricole, după recoltare —, cu atît apare mai clară influența exercitată de schimbarea prețului la materiile prime.

În analiza noastră pornim de la presupunerea că creșterea sau scăderea prețurilor sînt expresia unor oscilații reale ale valorii. Cum însă aici este vorba de repercusiunile pe care aceste oscilații ale prețului le au asupra ratei profitului, cauza acestor oscilații, în realitate, nu prezintă importanță; concluziile expuse aici sînt valabile și în cazul cînd prețurile cresc și scad nu ca urmare a oscilațiilor valorii, ci ca urmare a influenței sistemului de credit, a concurenței etc.

Intrucît rata profitului este egală cu raportul dintre excedentul valorii produsului și valoarea întregului capital avansat, o creștere a ratei profitului, determinată de deprecierea valorii capitalului avansat, este însoțită de o pierdere în valoarea-capital, după cum o scădere a ratei profitului determinată de creșterea valorii capitalului avansat poate fi însoțită de un cîștig.

În ceea ce privește cealaltă parte a capitalului constant, mașinile și capitalul fix în genere, creșterea valorii care se produce aici și care se referă mai ales la clădiri, terenuri etc. nu poate fi cercetată separat de teoria rentei funciare, prin urmare nu-și are locul aici. Totuși printre factorii deprecierei acestei părți a capitalului o importanță de ordin general au :

1. Perfecționările continue, care fac ca mașinile, clădirile fabricilor etc. existente să-și piardă într-o anumită măsură valoarea de întrebuințare și deci valoarea. Acest proces acționează cu deosebită forță mai ales în prima perioadă a introducerii noilor mașini, înainte ca ele să fi atins un anumit grad de maturitate, cînd deci ele de regulă se învechesc încă înainte de a fi avut timpul să-și reproducă valoarea. Aceasta este una dintre cauzele prelungirii excesive, practicate în mod obișnuit, a timpului de muncă în aceste epoci, una dintre cauzele muncii în schimburi de zi și de noapte, introduse cu scopul de a reproduce într-un timp mai scurt valoarea mașinilor, fără a se calcula sume prea mari pentru amortizarea lor. Dacă, dimpotrivă, durata scurtă de funcționare a mașinilor (existența lor scurtă în vederea unor eventuale perfecționări) nu este compensată în felul acesta, atunci, ca urmare a uzurii morale, ele ar transfera asupra produsului o parte prea mare din valoarea lor, astfel încît nu ar mai putea concura nici cu munca manuală¹⁵).

Cînd mașinile, clădirile, capitalul fix în genere au atins un anumit grad de maturitate, astfel că pentru un timp mai îndelungat ele rămîn neschimbate cel puțin în ce privește construcția lor

¹⁵) Exemple în această privință, între alții, la Babbage⁴⁵. mijlocul obișnuit — reducerea salariului — este folosit și aici, astfel că această continuă depreciere are un cu totul alt efect decît își închipuie „mîntea armonioasă” a domnului Carey.

de bază, atunci intervine o depreciere asemănătoare ca urmare a perfecționării metodelor de reproducere a acestui capital fix. Valoarea mașinilor etc. scade acum nu pentru că sînt rapid înlăturate sau pentru că într-o anumită măsură se depreciază din cauza altor mașini mai noi, mai productive etc., ci pentru că acum ele pot fi reproduse mai ieftin. Acesta este unul din motivele pentru care adeseori o întreprindere mare prosperă abia cînd trece în a doua mîină, abia după ce primul proprietar a dat faliment, astfel că cel de-al doilea, care a cumpărat-o ieftin, începe să producă de la bun început cu o investiție de capital mai mică.

Îndeosebi în agricultură este evident faptul că aceleași cauze care determină creșterea sau scăderea prețului produsului determină creșterea sau scăderea valorii capitalului, deoarece însuși acesta din urmă constă în cea mai mare parte din același produs, grâu, vite etc. (Ricardo ⁴⁶).

Mai trebuie să spunem cîteva cuvinte despre capitalul variabil.

Din moment ce valoarea forței de muncă crește fiindcă crește valoarea mijloacelor de subsistență necesare pentru reproducerea ei, sau, dimpotrivă, scade fiindcă scade valoarea acestor mijloace de subsistență — iar creșterea și scăderea valorii capitalului variabil nu exprimă altceva decît aceste două cazuri — la o durată neschimbată a zilei de muncă, acestei creșteri a valorii capitalului variabil îi corespunde o scădere a plusvalorii, iar scăderii valorii capitalului variabil o creștere a plusvalorii. Dar o dată cu aceasta pot interveni și alte împrejurări — eliberare și mobilizare de capital —, care nu au fost încă analizate și de care trebuie să ne ocupăm pe scurt.

Dacă salariul scade în urma unei scăderi a valorii forței de muncă (deși în aceste condiții poate avea loc chiar o creștere a prețului real al muncii), atunci o parte din capitalul care pînă acum era cheltuită pentru salarii se eliberează. Are loc deci o eliberare de capital variabil. Pentru un capital nou investit, aceasta înseamnă pur și simplu că el va funcționa cu o rată a plusvalorii mai mare. Cu mai puțini bani decît înainte se pune în mișcare aceeași cantitate de muncă și în felul acesta partea neplătită a muncii crește pe seama celei plătite. Dar la capitalul care a funcționat pînă acum, pe lângă faptul că crește rata plusvalorii, se eliberează o parte din capitalul cheltuit pentru salarii. Pînă acum ea era mobilizată și constituia o parte care se scădea obligatoriu din suma provenită din vînzarea produsului, era cheltuită pentru salarii și trebuia să

funcționeze în calitate de capital variabil, pentru ca întreprinderea să poată continua activitatea pe vechea scară. Această parte devine acum disponibilă, și prin urmare poate fi întrebuințată ca o nouă investiție de capital fie pentru extinderea aceleiași întreprinderi, fie pentru a funcționa în altă sferă a producției.

Să presupunem, de pildă, că la început a fost nevoie de 500 l. st. pentru a folosi săptămînal munca a 500 de muncitori și că acum ar fi nevoie pentru același scop numai de 400 l. st. Dacă în ambele cazuri masa valorii produse = 1 000 l. st., atunci masa plusvalorii săptămînale va fi în primul caz = 500 l. st., iar rata plusvalorii $\frac{500}{500} = 100\%$; după reducerea salariului însă, masa plusvalorii va fi 1 000 l. st. — 400 l. st. = 600 l. st., iar rata acesteia $\frac{600}{400} = 150\%$. Această creștere a ratei plusvalorii este singurul rezultat obținut de acela care cu un capital variabil de 400 l. st. și cu un capital constant corespunzător deschide o întreprindere nouă în aceeași sferă a producției. Dimpotrivă, într-o întreprindere aflată deja în funcțiune, ca urmare a scăderii valorii capitalului variabil, nu numai masa plusvalorii crește de la 500 la 600 l. st., iar rata ei de la 100 la 150%, ci în afară de aceasta se eliberează 100 l. st. capital variabil, care pot fi folosite din nou pentru exploatarea muncii. Prin urmare, nu numai că aceeași cantitate de muncă este exploatată mai avantajos, dar datorită eliberării acestor 100 l. st. același capital variabil de 500 l. st. dă posibilitatea să se exploateze la o rată mai mare mai mulți muncitori decît înainte.

Să luăm acum cazul contrar. Să presupunem că proporția inițială în repartizarea produsului, numărul muncitorilor ocupați fiind de 500, este = $400v + 600p = 1\ 000$, deci că rata plusvalorii este = 150%. Așadar, muncitorul primește săptămînal $\frac{4}{5}$ l. st. = 16 șilingi. Dacă în urma creșterii valorii capitalului variabil 500 de muncitori costă acum săptămînal 500 l. st., salariul săptămînal al fiecăruia este = 1 l. st., iar 400 l. st. pot pune în mișcare numai 400 de muncitori. Dacă deci e folosit același număr de muncitori ca și mai înainte, atunci avem $500v + 500p = 1\ 000$, iar rata plusvalorii scade de la 150 la 100%, deci cu $\frac{1}{3}$. Pentru un capital nou investit, singurul rezultat ar fi această scădere a ratei plusvalorii. Celelalte împrejurări rămîinînd neschimbate, rata profitului ar scădea și ea în mod corespunzător, deși nu în aceeași proporție. Dacă, de pildă, $c = 2\ 000$, atunci avem în primul caz $2\ 000c + 400v + 600p = 3\ 000$; $p' = 150\%$, $p'r' = \frac{600}{2\ 400} = 25\%$. În al doilea

$$\text{caz } 2\,000c + 500v + 500p = 3\,000 ; p' = 100\% , pr' = \frac{500}{2\,500} = 20\% .$$

Dimpotrivă, pentru capitalul deja investit efectul ar fi dublu. Cu 400 l. st. capital variabil pot fi acum angajați numai 400 de muncitori, rata plusvalorii fiind 100%. În felul acesta plusvaloarea totală produsă de ei va reprezenta 400 l. st. Cum un capital constant în valoare de 2 000 l. st. cere, pentru a fi pus în funcțiune, 500 de muncitori, 400 de muncitori vor pune în funcțiune un capital constant în valoare de numai 1 600 l. st. Prin urmare, pentru ca producția să poată continua pe aceeași scară și $\frac{1}{5}$ din mașini să nu fie oprite din lucru, capitalul variabil trebuie sporit cu 100 l. st. și să lucreze, ca și mai înainte, 500 de muncitori ; acest lucru este posibil numai prin mobilizarea unui capital pînă acum liber, dar partea de capital acumulată care trebuia să servească extinderii întreprinderii servește acum doar ca să umple golul produs, sau partea destinată a fi cheltuită ca venit se adaugă la vechiul capital. Cu o investiție de capital variabil sporită cu 100 l. st. se va produce astfel cu 100 l. st. mai puțin plusvaloare. Pentru a folosi același număr de muncitori este nevoie de mai mult capital și în același timp se micșorează plusvaloarea furnizată de fiecare muncitor în parte.

Avantajele care decurg din eliberarea și dezavantajele care decurg din mobilizarea capitalului variabil există numai pentru capitalul deja investit și care deci se reproduce în condiții date. Pentru un capital care urmează a fi investit, atât avantajele cît și dezavantajele se reduc la creșterea, respectiv scăderea ratei plusvalorii și la modificarea corespunzătoare, deși nu proporțională, a ratei profitului.

Eliberarea și mobilizarea capitalului variabil pe care le-am analizat pînă acum sînt rezultatul scăderii sau creșterii valorii elementelor capitalului variabil, adică a cheltuielilor de reproducție a forței de muncă. Capitalul variabil ar putea fi însă eliberat și în cazul cînd, ca urmare a creșterii forței productive a muncii, nivelul salariului rămînînd neschimbat, e nevoie de mai puțini muncitori pentru a pune în funcțiune aceeași masă de capital constant. Și, invers, o mobilizare a capitalului variabil adițional poate avea loc în cazul cînd, ca urmare a scăderii forței productive a muncii, e nevoie de mai mulți muncitori pentru aceeași masă de capital constant. Dacă, dimpotrivă, o parte a capitalului întrebuintat anterior drept capital variabil se întrebuintează sub forma de capital constant, dacă prin urmare are loc numai o altă repartizare a părților componente ale aceluiași capital, deși acesta influențează atât

rata plusvalorii cît și rata profitului, ea nu aparține însă categoriei fenomenelor analizate aici — mobilizarea și eliberarea capitalului.

Așa cum am mai văzut, și capitalul constant poate fi mobilizat sau eliberat ca urmare a creșterii sau scăderii valorii elementelor din care este alcătuit. Abstracție făcînd de acest caz, mobilizarea capitalului constant (se presupune că o parte din capitalul variabil nu se transformă în capital constant) este posibilă numai în cazul cînd forța productivă a muncii crește, adică în cazul cînd aceeași masă de muncă produce mai mult produs și prin urmare pune în funcțiune mai mult capital constant. Același lucru se poate întîmpla, în anumite condiții, dacă forța productivă a muncii scade, de pildă în agricultură, astfel că aceeași cantitate de muncă, pentru a produce același produs, are nevoie de mai multe mijloace de producție, de pildă mai multe semințe, îngrășăminte, drenări etc. Fără să scadă valoarea elementelor sale, capitalul constant poate fi eliberat în cazul cînd perfecționările, folosirea forțelor naturii etc. fac ca un capital constant de valoare mai mică să poată îndeplini același rol tehnic pe care mai înainte îl îndeplinea un capital de valoare mai mare.

Am văzut în cartea a II-a⁴⁷ că după ce mărfurile sînt transformate în bani, adică sînt vîndute, o anumită parte din acești bani trebuie transformată din nou în elementele materiale ale capitalului constant, și anume în proporțiile cerute de caracterul tehnic determinat al fiecărei sfere de producție date. Din acest punct de vedere, în toate ramurile elementul cel mai important — facem abstracție de salarii, deci de capitalul variabil — sînt materiile prime, inclusiv materialele auxiliare care au o deosebită însemnătate în ramurile de producție în care nu sînt folosite materii prime în sensul propriu al cuvîntului, de pildă în industria minieră și în general în industria extractivă. Panta din preț care trebuie să înlocuiască uzura mașinilor intră mai mult în mod ideal în calcul atîta timp cît mașinile mai pot funcționa; puțin importă dacă această parte va fi plătită și înlocuită cu bani azi sau mâine, sau în oricare alt moment al timpului de rotație a capitalului. Altfel stau lucrurile cu materiile prime. Dacă prețul materiilor prime crește, este imposibil ca după ce se scade salariul, el să fie complet înlocuit din valoarea mărții. De aceea marile oscilații de prețuri provoacă întreruperi, coliziuni și chiar catastrofe în procesul de reproducție. Mai ales produsele agriculturii, materiile prime de natură organică, sînt supuse — facem aici complet abstracție de sistemul de credit — unor asemenea oscilații ale valorii din cauza instabilității recoltelor etc. Una și aceeași cantitate de muncă poate aici, în funcție de condițiile naturale necontrolate, de vremea favorabilă

sau nefavorabilă etc. să se exprime în cantități de valori de întrebuințare foarte diferite și în consecință o anumită cantitate din aceste valori de întrebuințare să aibă prețuri foarte diferite. Dacă valoarea x se întruchipează în 100 de pfunzi dintr-o marfă a , prețul unui pfund din marfa $a = \frac{x}{100}$; dacă aceeași valoare este reprezentată în 1000 de pfunzi din marfa a , prețul unui pfund din marfa $a = \frac{x}{1000}$ etc. Acesta este deci unul din elementele acestor

oscilații ale prețului materiilor prime. Un al doilea element pe care îl menționăm aici numai pentru ca expunerea să fie completă — deoarece concurența, ca și sistemul de credit rămân deocamdată în afara analizei noastre — este următorul: cantitatea de substanțe vegetale și animale, a căror creștere și producere sînt supuse unor anumite legi organice și sînt legate de anumite perioade naturale, nu pot fi, prin însăși natura lor, sporite dintr-o dată în aceeași măsură ca, de pildă, mașinile și alt capital fix, cărbune, minereuri etc., a căror cantitate poate fi sporită rapid, dacă există condițiile naturale corespunzătoare, într-o țară industrială dezvoltată. De aceea este posibil, iar în condițiile producției capitaliste dezvoltate este chiar inevitabil ca producția și creșterea părții capitalului constant care constă din capital fix, mașini etc. să depășească considerabil partea acestuia care constă din materii prime organice; ca urmare, cererea la asemenea materii prime crește mai repede decît oferta, deci crește și prețul lor. Această creștere a prețului are de fapt drept consecințe: 1) că aceste materii prime încep să fie aduse de la mari depărtări, prețul ridicat putînd acoperi cheltuielile mai mari de transport; 2) că producția lor crește, într-o măsură care poate, realmente, prin natura lucrurilor, să sporească masa produsului, însă abia peste un an; 3) sînt utilizate tot felul de surrogate înainte nefolosite și se face mai puțină risipă de deșeuri. Cînd creșterea prețurilor începe să influențeze simțitor extinderea producției și oferta, aceasta înseamnă, în majoritatea cazurilor, că s-a ajuns la un punct de cotitură, după care, ca urmare a scumpirii continue a materiilor prime și a tuturor mărfurilor în care ele intră ca element, cererea scade și, în consecință, apare o reacție și în mișcarea prețurilor la materiile prime. În afară de convulsiile cauzate de această reacție, ca urmare a scăderii valorii capitalului sub diferitele lui forme, intervin și alte împrejurări pe care le vom menționa acum.

În primul rînd, din cele spuse pînă acum reies clar următoarele: cu cît producția capitalistă este mai dezvoltată, cu cît există deci mai multe mijloace pentru sporirea rapidă și continuă a acelei părți

a capitalului constant care e compusă din mașini etc., cu cât este mai rapidă acumularea (mai ales în perioadele de prosperitate), cu atât este mai mare supraproducția relativă de mașini și de alt capital fix, cu atât este mai frecventă supraproducția relativă de materii prime vegetale și animale, cu atât se manifestă mai concret creșterea prețului lor despre care am vorbit mai sus și reacția corespunzătoare, cu atât sînt deci mai frecvente zguduirile care decurg din aceste puternice oscilații ale prețului unuia din elementele principale ale procesului de reproducție.

Dacă însă survine o scădere bruscă a acestor prețuri ridicate ca urmare a faptului că creșterea lor a provocat pe de o parte scăderea cererii, iar pe de alta extinderea producției în locul respectiv și oferta unor regiuni productive îndepărtate, pînă acum puțin sau de loc utilizate, ceea ce are ca rezultat o ofertă de materii prime mai mare decît cererea — mai mare atîta timp cît se mențin vechile prețuri ridicate — consecințele acestui lucru trebuie analizate din mai multe puncte de vedere. Scăderea bruscă a prețului la materiile prime frînează reproducția lor și astfel se restabilește monopolul acelor țări exportatoare de materii prime care le produc în condițiile cele mai favorabile; acest monopol este restabil, poate, în anumite limite, dar este totuși restabil. Cei drept, în urma impulsului primit reproducția materiilor prime continuă pe scară lărgită mai ales în țările care dețin, mai mult sau mai puțin, monopolul asupra acestei producții. Dar baza pe care se desfășoară acum producția ca urmare a sporirii numărului de mașini etc. și care, după cîteva oscilații, se impune ca o nouă bază normală, ca un nou punct de plecare s-a extins considerabil datorită proceselor care au avut loc în cursul ultimului ciclu de rotație. În același timp, în unele părți ale surselor secundare de materii prime reproducția abia extinsă întîmpină din nou piedici considerabile. Astfel, de pildă, datele cu privire la export arată cum a crescut în ultimii 30 de ani (pînă în 1865) producția de bumbac în India, în timp ce în America ea a scăzut, și cum apoi a urmat din nou brusc o restrîngere mai mult sau mai puțin îndelungată a producției. Cînd se scumesc materiile prime, capitaliștii industriali se unesc și creează asociații pentru reglementarea producției. Așa s-a întîmplat, de pildă, în 1848, la Manchester, după creșterea prețurilor la bumbac și tot așa s-a întîmplat în Irlanda cu producția inului. De îndată ce motivul imediat dispăre și domnește din nou principiul general al concurenței, „de a cumpăra pe piața cea mai ieftină” (în loc de a aspira, așa cum fac asociațiile de mai sus, la sporirea capacității de producție a țărilor respective furnizoare de materii prime, independent de prețul la care aceste țări pot furniza

produsul în momentul dat) —, așadar, de îndată ce principiul concurenței este din nou atotputernic, se lasă din nou pe seama „prețului” sarcina de a reglementa oferta. Ideea unui control colectiv, ferm și de perspectivă, al producției de materii prime — control care, în general, este absolut incompatibil cu legile producției capitaliste și de aceea rămâne întotdeauna un deziderat pios sau se limitează la acțiuni colective excepționale în momente când pericolul și durata sînt mari și imediate — cedează locul convingerii că cererea și oferta se vor reglementa reciproc ¹⁶⁾. În această privință superstițiile capitaliștilor sînt atît de grosolane, încît, în rapoartele lor, pînă și inspectorii de fabrică sînt uluiți. Alternarea anilor buni cu cei proști determină, firește, de asemenea ieftinirea materiilor prime. Pe lîngă influența nemijlocită pe care această ieftinire o are asupra extinderii cererii, aici se adaugă, ca stimulent, influența asupra ratei profitului, despre care am vorbit mai înainte. Și atunci, procesul de mai sus, prin care producția de materii prime este treptat depășită de producția de mașini etc., se repetă pe scară și mai mare. Îmbunătățirea reală a materiilor prime, așa încît ele să fie livrate nu numai în cantitatea, ci și de calitatea cerută, de pildă bumbac de India, de aceeași calitate cu cel american, ar presupune o cerere constantă, mereu crescîndă și de lungă durată din partea Europei (facem total abstracție de condițiile economice în care este pus în țara sa producătorul indian). Dar sfera de producție a materiilor prime se schimbă numai în salturi: sau se extinde pe neașteptate, sau se restrînge brusc. Toate acestea, precum și spiritul producției capitaliste în general pot fi foarte bine studiate pe baza crizei de bumbac din 1861—1865 ⁴⁸⁾, la care s-a adăugat și faptul că din cînd în cînd a lipsit cu totul o materie primă care reprezintă unul din elementele cele mai importante ale reproducției. Se poate întîmpla

¹⁶⁾ De cînd au fost scrise aceste rînduri (1865), concurența pe piața mondială s-a intensificat considerabil datorită dezvoltării rapide a industriei în toate țările civilizate, mai ales în America și Germania. Faptul că forțele de producție moderne, care cresc în ritm rapid, depășesc pe zi ce trece tot mai mult legile schimbului capitalist de mărfuri, în cadrul cărora ele trebuie să se miște, pătrunde astăzi tot mai mult pînă și în conștiința capitaliștilor. Aceasta se manifestă îndeosebi prin două simptome. Întîi prin noua manie generală a tarifelor vamale protecționiste, care se deosebește de vechiul sistem protecționist mai ales prin aceea că protejează cel mai mult tocmai produsele cerute la export. În al doilea rînd, prin cartelurile (trusturile) fabricanților unor întregi sfere mari de producție care au drept scop reglementarea producției și deci a prețurilor și profiturilor. Bineînțeles aceste experimente nu pot fi făcute decît atunci cînd condițiile economice sînt relativ favorabile. Prima furtună le va năruși și va dovedi că chiar dacă producția trebuie reglată, cert este că nu clasa capitalistă este chemată să facă acest lucru. Deocamdată cartelurile nu urmăresc decît un singur scop, și anume acela de a face ca micii capitaliști să fie înghițiți și mai repede decît pînă acum de către marii capitaliști. — F. E.

ca prețul să crească și atunci când oferta, deși mare, se realizează în condiții dificile. Se poate întâmpla de asemenea ca materia primă să lipsească realmente. În timpul crizei de bumbac s-a observat inițial acest lucru.

Cu cât deci în istoria producției ne apropiem mai mult de momentul contemporan cu atât mai regulat întâlnim, mai ales în ramurile industriale hotărtoare, alternanța mereu repetată a scumpirii relative și a deprecierei materiilor prime de natură organică care-i urmează și care decurge din aceasta. Vom găsi ilustrarea celor expuse pînă acum în exemplele de mai jos, luate din rapoartele inspectorilor de fabrici.

Morala acestei istorii, la care de altminteri se poate ajunge și considerînd agricultura din alt punct de vedere, este că sistemul capitalist se opune unei agriculturi raționale sau că agricultura rațională este incompatibilă cu sistemul capitalist (deși acesta favorizează dezvoltarea ei tehnică) și că, prin urmare, este nevoie sau de mîna micului țaran care-și lucrează singur pămîntul, sau de controlul producătorilor asociați.

Iată acum și exemplele de care am vorbit mai sus, luate din rapoartele inspectorilor de fabrici englezi.

„Afacerile merg mai bine; dar ciclul perioadelor bune și al celor proaste se scurtează o dată cu înmulțirea numărului mașinilor, și cum implicit crește cererea de materii prime, se repetă mai des și fluctuațiile în mersul afacerilor. Actualmente nu numai că a fost restabilită încrederea după panica din 1857, dar panica însăși a fost, pare-se, aproape complet uitată. Depinde în foarte mare măsură de prețul materiilor prime ca această ameliorare să dureze sau nu. Există, după părerea mea, indicii că în unele cazuri a fost deja atinsă limita maximă, dincolo de care producția va deveni tot mai puțin avantajoasă, pînă cînd, în cele din urmă, va înceta cu desăvîrșire să mai aducă profit. Dacă luăm, de pildă, anii 1849 și 1850, foarte rentabili pentru producția de lînă pieptănată, vedem că prețul lînii pieptănată englezești era de 13 pence, iar al celei australiene de 14 pînă la 17 pence pîndul și că, făcînd media celor zece ani, 1841—1850, prețul mijlociu al lînii englezești nu a depășit niciodată 14 pence, iar al celei australiene 17 pence pîndul. Dar la începutul nefericitului an 1857 lîna australiană ajunsese la 23 de pence, pentru a scădea în decembrie, cînd panica a atins punctul culminant, la 18 pence, iar în cursul anului 1858 să urce din nou la prețul actual de 21 de pence. La începutul anului 1857 prețul lînii englezești a fost și el de 20 de pence, a urcat apoi în aprilie și septembrie la 21 de pence, în ianuarie 1858 a scăzut la 14 pence și de atunci a crescut la 17 pence, astfel că astăzi prețul unui pînd este cu 3 pence mai ridicat decît prețul mijlociu al celor 10 ani amintiți... După părerea mea, aceasta dovedește sau că au fost uitate falimentele din 1857 datorate unor asemenea prețuri, sau că se produce numai atîta lînă cîtă poate fi toarsă de fusele existente, sau că prețurile țesăturilor cresc în mod constant... Din experiența mea de pînă acum m-am convins că, pe de o parte, într-un timp neașteptat de scurt poate să crească nu numai numărul fuselor și cel al războaielor

de țesut, ci și viteza lor de funcționare că, pe de altă parte, a crescut aproape în aceeași măsură exportul nostru de lână în Franța, în timp ce atât în țară cât și în străinătate vârsta medie a oilor scade tot mai mult, deoarece populația crește rapid și crescătorii de oi vor să-și transforme cât mai repede posibil oile în bani. De aceea nu o dată am compătimit pe oamenii care, necunoscând situația, și-au legat soarta și capitalul de întreprinderi a căror reușită depinde de oferta unui produs, a cărei cantitate poate spori numai în limitele unor anumite legi organice. Situația cererii și ofertei tuturor materiilor prime pare să explice multe din oscilațiile care au avut loc în industria bumbacului, de asemenea și situația de pe piața engleză a lînii în toamna anului 1857, precum și criza industrială care i-a urmat¹⁷⁾. (R. Baker, in „Rep. Fact., Oct. 1858”, p. 56—61.)

Perioada de înflorire a industriei de lână pieptănată din West Riding în Yorkshire este cuprinsă între anii 1849 și 1850. În 1838 acolo lucrau 29 246 de persoane, în 1843 — 37 060, în 1845 — 48 097, iar în 1850 — 74 891. În același district existau în 1838 2 768 de războaie de țesut mecanice, în 1841 — 11 458, în 1843 — 16 870, în 1845 — 19 121, iar în 1850 — 29 539. („Rep. Fact., [Oct.] 1850”, p. 60.) Această înflorire a industriei de lână pieptănată a început, încă din octombrie 1850, să devină suspectă. În raportul din aprilie 1851, subinspectorul Baker scrie despre Leeds și Bradford :

„De citva timp afacerile merg foarte prost. Filatorii de camgarn pierd repede profiturile realizate în 1850, și majoritatea țesătorilor nu se află într-o situație mai bună. Cred că în momentul de față în industria lînii numărul mașinilor care nu lucrează este mai mare ca oricând. Filatorii de în concediază și ei pe muncitori și opresc mașinile. Ciclurile industriei textile sînt astăzi într-adevăr cît se poate de nesigure și în curînd vom ajunge, cred, la concluzia... că nu se păstrează nici o proporție între capacitatea de producție a fuselor, cantitatea materiei prime și creșterea populației” (p. 52).

Același lucru este valabil și pentru industria bumbacului. În raportul din octombrie 1853 citat mai sus se spune :

„De cînd în fabrici s-a stabilit riguros durata zilei de muncă, în toate ramurile industriei textile cantitatea materiilor prime consumate, proporțiile producției și mărirea salariilor se stabilesc pe baza unei simple reguli de trei... Citez dintr-un raport recent... al d-lui Baynes, actualul primar din Blackburn, cu privire la industria bumbacului, în care a adunat cu cea mai mare minuțiozitate date ale statisticii industriale din districtul său :

«Fiecare cal-putere efectiv pune în mișcare 450 de fuse self-actor împreună cu utilajul auxiliar respectiv, sau 200 de fuse throstle, sau 15 războaie pentru postav de 40 de țoli lățime împreună cu mașinile de depănat, de urzit și de apreat. La filat, de fiecare cal-putere revin 2½ muncitori, la țesut însă .10 ; salariul lor mediu săptămînal este de cel mult 10½ șilingi. Numerele medii prelucrate sînt nr. 30—32 pentru urzeală și nr. 34—36 pentru bătătură ; dacă admitem că pro-

¹⁷⁾ Se înțelege de la sine că, spre deosebire de d-l Baker, noi nu considerăm că criza din 1857 din industria lînii a fost determinată de neconcordanța dintre prețul materiei prime și prețul produsului finit. Această neconcordanță a fost numai un simptom, criza însă a fost generală. — F. E.

ducția săptăminală de fire toarse este de 13 unci de fiecare fus, rezultă 824 700 de pfunzi de fire săptăminal, pentru care se consumă 970 000 de pfunzi, sau 2 300 de baloturi de bumbac la prețul de 28 300 l. st.. În districtul nostru (pe o rază de 5 mile engleze în jurul Blackburnului) consumul săptăminal de bumbac este de 1 530 000 de pfunzi, sau 3 650 de baloturi la prețul de 44 625 l. st. Aceasta reprezintă $\frac{1}{18}$ din totalul filaturilor de bumbac ale Regatului Unit și $\frac{1}{18}$ din totalul țesătoriilor mecanice».

Astfel, după calculele d-lui Baynes, numărul total al fuselor în industria bumbacului ar fi deci în Regatul Unit de 28 800 000, și pentru ca acestea să lucreze din plin e nevoie de 1 432 080 000 de pfunzi de bumbac anual. Dar importul de bumbac, scăzând exportul, a fost în 1856 și 1857 de numai 1 022 576 832 de pfunzi; a existat deci, fără îndoială, un deficit de 409 503 168 de pfunzi. D-l Baynes, care a avut bunăvoința să discute cu mine această problemă, este de părere că un calcul al consumului anual de bumbac bazat pe consumul districtului Blackburn s-ar dovedi a fi exagerat nu numai din cauza diferenței în ceea ce privește numerele filate, ci și din cauza unei mai mari perfecționări a mașinilor. El apreciază consumul anual total de bumbac al Regatului Unit la 1 000 de milioane de pfunzi. Dar dacă are dreptate, dacă oferta depășește într-adevăr cererea cu 22 500 000 de pfunzi, atunci se pare că încă de pe acum cererea și oferta sînt aproape echilibrate, chiar fără a socoti fusele și războaiele de țesut suplimentare, care, după părerea d-lui Baynes, sînt pe cale de a fi instalate în districtul său și probabil și în alte districte" (p. 59, 60, 61).

III. Ilustrare generală : criza de bumbac din 1861—1865

Perioada premergătoare 1845—1860

1845. Situația de prosperitate în industria bumbacului. Prețul la bumbac foarte scăzut. În legătură cu aceasta L. Horner spune :

„În cursul ultimilor 8 ani n-am mai întilnit o perioadă de înviorare atît de intensă a afacerilor ca vara și toamna trecută, mai ales în filaturile de bumbac. În tot timpul acestui semestru am fost informat că în fiecare săptămînă se făceau noi investiții de capital în fabrici ; se construiau noi fabrici, se găseau noi chiriși pentru puținele fabrici goale, se extindeau fabricile aflate în exploatare, se instalau mașini cu abur mai puternice și un număr mai mare de mașini de lucru". („Rep. Fact., Oct. 1845", p. 13.)

1846. Încep plingerile.

„Încă de mai multă vreme fabricanții din industria bumbacului se plîng că afacerile nu merg bine... În ultimele 6 săptămîni în diferite fabrici s-a redus timpul de muncă ; de obicei se lucrează 8 ore pe zi în loc de 12 ; se pare că acest fenomen ia amploare... prețul la bumbac a crescut mult și... nu numai că prețul produselor fabricate nu crește, dar... prețurile lor sînt mai scăzute decît înainte de scumpirea bumbacului. Faptul că în ultimii 4 ani numărul fabricilor de bumbac a sporit foarte mult trebuie să fi avut drept consecință, pe de o parte, o cerere crescîndă de materii prime și, pe de altă parte, o ofertă crescîndă de produse fabricate ; amîndouă aceste cauze trebuie să fi contribuit concomitent

la scăderea profitului atita timp cit oferta de materii prime și cererea de produse fabricate au rămas neschimbate ; dar ele au avut o influență cu mult mai puternică, fiindcă, pe de o parte, oferta de bumbac a fost în ultima vreme insuficientă, iar pe de altă parte cererea de produse fabricate a scăzut pe diferite piețe interne și externe". („Rep. Fact., Oct. 1846", p. 10.)

Cererea crescîndă de materii prime și suprasaturarea pieței cu produse fabricate merg, firește, mîna în mîna. De altfel extinderea de atunci a industriei și stagnarea care a urmat nu s-au limitat la districtele industriei bumbacului. În districtul industriei de lînă pieptănată Bradford existau în 1836 numai 318 fabrici, iar în 1846 — 490. Aceste cifre nu exprimă nici pe departe adevărata creștere a producției, deoarece fabricile existente au fost și ele considerabil extinse în acel timp. Acest lucru este valabil îndeosebi pentru filaturile de in.

„În ultimii 10 ani toate acestea au contribuit, mai mult sau mai puțin, la suprasaturarea pieței, fapt care a determinat în bună parte actuala stagnare a afacerilor. Starea de depresiune a afacerilor este o consecință firească a sporirii atît de rapide a numărului fabricilor și mașinilor". („Rep. Fact., Oct. 1846", p. 30.)

1847. În octombrie, criza financiară. Taxa de scont : 8%. Încă înainte de aceasta : falimentul speculației la căile ferate și al mașinațiilor cu cambiile companiei Indiilor orientale. Dar :

„D-l Baker dă amănunte foarte interesante cu privire la creșterea din ultimii ani a cererii de bumbac, lînă și in ca urmare a extinderii acestor industrii. El consideră cererea sporită pentru aceste materii prime, intervenită într-o vreme cînd importul lor a scăzut mult sub media obișnuită, ca fiind aproape suficientă pentru a explica actuala depresiune din aceste ramuri industriale, fără a mai lua în considerare dezorganizarea pieței bănești. Părerea aceasta e pe deplin confirmată de propriile mele observații și de ceea ce am aflat de la persoane competente în materie. Toate aceste diverse ramuri industriale au trecut prin mari dificultăți încă de pe vremea cînd se mai putea ușor obține un scont de 5% și chiar mai puțin. În schimb, oferta de mătase brută era masivă, prețurile moderate, astfel încît afacerile s-au înviorat pînă... în ultimele 2 sau 3 săptămîni, cînd criza bănească a lovit, fără îndoială, nu numai pe fabricanții de mătăsuri, ci, și mai mult încă, pe principalii lor clienți, fabricanții de articole de mode. O privire asupra rapoartelor oficiale publicate arată că industria bumbacului a crescut în ultimii trei ani cu aproape 27%. Ca urmare, prețul la bumbac a crescut în cifre rotunde de la 4 la 6 pence pfundul, în timp ce prețul la firele toarse, datorită ofertei mărite, nu a crescut decît extrem de puțin față de cel anterior. Industria lînii a început să se extindă în 1836 ; de atunci încoace ea a crescut cu 40% în Yorkshire, iar în Scoția și mai mult. Și mai accentuată este creșterea în industria de worsted¹⁸⁾. Pentru aceeași perioadă calculele ne arată în această in-

¹⁸⁾ În Anglia se face o distincție riguroasă între Woollen Manufacture [industria lînii], care toarce și țese fire crețe din lînă scurtă (centrul principal — Leeds), și Worsted Manufacture [industria lînii pieptănate], care toarce și țese din lînă lungă fire de lînă pieptănată (centrul ei principal este Bradford în Yorkshire). — F. E.

dustrie o creștere de peste 74%. Consumul de lână brută a fost deci enorm. Industria inului a înregistrat din 1839 încoace o creștere de aproximativ 25% în Anglia, de 22% în Scoția și de aproape 90% în Irlanda¹⁹⁾, ca urmare — concomitent cu recolte de în proaste — prețul materiei prime a crescut cu 10 l. st. la tonă, în timp ce prețul la fire, dimpotrivă, a scăzut cu 6 pence la scul". („Rep. Fact., Oct. 1847", p. 30, 31.)

1849. Începînd din ultimele luni ale anului 1848, afacerile s-au înviorat din nou.

„Prețul la în, care era atît de scăzut încît putea asigura, oricare ar fi fost situația în viitor, un profit suficient, i-a determinat pe fabricanții să-și continue afacerile. La începutul anului fabricanții de produse de lână au lucrat un timp foarte intens... mă tem însă că darea în consignație a produselor de lână ia adesea locul cererii efective și că perioadele de aparentă prosperitate, adică perioadele cînd întreprinderile lucrează din plin, nu coincid întotdeauna cu perioadele de cerere reală. Timp de cîteva luni producția de lână pieptănată a mers deosebit de bine. La începutul perioadei menționate prețul la lână era deosebit de scăzut; filatorii se aprovizionau la prețuri avantajoase și, desigur, cu cantități însemnate. Cînd prețul la lână a crescut cu ocazia licitațiilor de primăvară, filatorii au avut un avantaj pe care l-au menținut, dat fiind că cererea de produse finite era mare și constantă". („Rep. Fact. [April] 1849", p. 42.)

„Dacă examinăm oscilațiile în mersul afacerilor în ultimii 3 sau 4 ani în districtele industriale din Anglia, trebuie, cred, să admitem că există undeva o cauză importantă a tulburărilor... Nu cumva enorma forță productivă a numărului sporit de mașini a furnizat un element nou?" („Rep. Fact., April 1849", p. 42, 43.)

În noiembrie 1848, în mai și în tot timpul verii, pînă în octombrie 1849, situația s-a îmbunătățit continuu.

„Aceasta se referă în special la producția de stofe din camgarn, care se concentrează în jurul orașelor Bradford și Halifax; niciodată această industrie n-a avut nici pe departe amploarea pe care o are astăzi. Specula cu materia primă și nesiguranța în ce privește oferta probabilă a acesteia au provocat dintotdeauna în industria bumbacului perturbări mai mari și fluctuații mai frecvente decît în oricare altă ramură industrială. În momentul de față se fac mari stocuri de produse de bumbac de calitate inferioară, ceea ce neliniștește pe micii filatori și le aduce de pe acum prejudicii, astfel că unii dintre ei lucrează cu timp de muncă incomplet". („Rep. Fact., Oct. 1849", p. 64, 65.)

1850. Aprilie. Afacerile continuă să prospere. Excepție :

„Mare depresiune într-o parte a industriei bumbacului din cauza ofertei insuficiente de materie primă necesară tocmai pentru numerele de fire mai groase și pentru țesăturile mai grele... Domnește teama că numărul sporit de mașini pentru fabricarea de lână pieptănată, instalate de curînd, va provoca o reacție asemănătoare. După calculele d-lui Baker, numai în 1849 în această ramură industrială producția războaielor de țesut a crescut cu 40% și producția fuselor cu 25—30%; extinderea continuă încă în același ritm". („Rep. Fact., April 1850", p. 54.)

¹⁹⁾ Această rapidă extindere a filaturilor mecanice de în în Irlanda a dat atunci lovitură de moarte exportului german de pînză de în (din Silezia, Lausitz și Westfalia) din fire toarse manual. — F. E.

1850. Octombrie.

„Prețul la bumbac continuă... să provoace în această ramură industrială o depresiune simțitoare, mai ales la mărfurile la care materia primă constituie o parte însemnată a cheltuielilor de producție. Marea urcare a prețului mătăsii brute a determinat în multe privințe și în această ramură o depresiune”. („Rep. Fact., Oct. 1850”, p. 14.)

Potrivit raportului citat aici al Comitetului societății regale pentru cultura inului în Irlanda, prețul urcat al inului, în timp ce prețul altor produse agricole era scăzut, a asigurat o creștere considerabilă a producției de in în anul următor (p. 33).

1853. Aprilie. Mare prosperitate.

„În cursul celor 17 ani de când iau oficial cunoștință de situația districtului industrial Lancashire, n-am mai întâlnit niciodată o asemenea prosperitate generală; învierea este extraordinară în toate ramurile”, spune L. Horner. („Rep. Fact., April 1853”, p. 19.)

1853. Octombrie. Depresiune în industria bumbacului. „Supraproducția”. („Rep. Fact., October 1853”, p. 15.)

1854. Aprilie.

„În industria lînii, deși afacerile n-au mers deosebit de bine, toate fabricile au lucrat din plin; la fel și în industria bumbacului. Industria lînii pieptănată a lucrat în tot cursul semestrului precedent cu întreruperi... În industria inului s-au ivit dificultăți din cauză că, în urma războiului Crimeii, s-a redus oferta de in și de cîneapă din Rusia”. („Rep. Fact., [April] 1854”, p. 37.)

1859.

„În industria inului din Scoția continuă depresiunea... deoarece materia primă este rară și scumpă; recolta proastă din țările baltice care sînt principalii noștri furnizori va influența negativ afacerile în acest district; dimpotrivă, iuta, care ia treptat locul inului în confecționarea multor articole de calitate inferioară, nu este nici prea scumpă, nici rară... aproximativ jumătate din mașinile din Dundee torc acum iută”. („Rep. Fact., April 1859”, p. 19). — „Din cauza prețului ridicat al materiei prime, filaturile de in sînt încă departe de a fi rentabile, și în timp ce toate celelalte fabrici lucrează timpul complet, o serie de filaturi de in și-au încetat activitatea. Filaturile de iută... se află într-o situație mai bună, deoarece în ultima vreme prețul la această materie primă este mai moderat”. („Rep. Fact., October 1859”, p. 20.)

1861—1864. Războiul civil din America. Cotton Famine *.
*Cel mai clar exemplu de întrerupere a procesului de producție
ca urmare a lipsei și scumpirii materiei prime*

1860. Aprilie.

„În ceea ce privește mersul afacerilor, mă bucur că am posibilitatea să vă comunic că, în pofida prețului ridicat al materiilor prime, toate ramurile industriei textile, cu excepția industriei mătășii, au avut mult de lucru în cursul ultimului semestru... În unele districte ale industriei bumbacului s-a recurs la anunțuri pentru angajarea de muncitori, și din Norfolk, ca și din alte comitate agricole, au plecat oameni într-acolo... În toate ramurile industriale este, se pare, o mare lipsă de materie primă. Numai această lipsă... ne mai ține în friu. În industria bumbacului numărul fabricilor nou construite, extinderea celor existente și cererea de muncitori n-au fost niciodată atât de mari ca acum. Pretutindeni se caută materie primă”. („Rep. Fact., April 1860”, p. 57.)

1860. Octombrie.

„În districtele industriei de bumbac, lână și în afacerile au mers bine; se spune chiar că în ultimul an în Irlanda au mers chiar «foarte bine» și că ar fi mers și mai bine dacă prețul materiei prime n-ar fi fost atât de ridicat. Filatorii de în așteaptă, pare-se cu mai multă nerăbdare ca oricând, să le fie deschis, datorită căilor ferate, drumul spre resursele suplimentare ale Indiei și ca agricultura acesteia să ajungă la o dezvoltare corespunzătoare, pentru ca în sfârșit... să existe o ofertă de în care să corespundă necesităților lor”. („Rep. Fact., October 1860”, p. 37.)

1861. Aprilie.

„Momentan afacerile stagnează... în câteva fabrici de bumbac se lucrează săptămîna de lucru incompletă și multe fabrici de mătase lucrează numai parțial. Materia primă este scumpă. În aproape toate ramurile industriei textile prețul ei este mai ridicat decît cel la care poate fi prelucrată pentru masa consumatorilor”. („Rep. Fact., April 1861”, p. 33.)

A reieșit acum că în 1860 în industria bumbacului a avut loc o supraproducție; efectul ei s-a simțit încă mulți ani.

„Au trebuit să treacă doi și chiar trei ani pînă cînd supraproducția din 1860 a putut fi absorbită de piața mondială”. („Rep. Fact., October 1863”, p. 127.) „Depresiunea de la începutul anului 1860 pe piețele produselor de bumbac din Asia răsăriteană a avut repercusiuni corespunzătoare asupra industriei din Blackburn, unde în medie 30 000 de războaie mecanice produc țesături aproape exclusiv pentru această piață. Din această cauză cererea de brațe de muncă s-a redus aici cu multe luni înainte de a se fi făcut simțite efectele blocadei bumbacului... Din fericire, mulți fabricanți au fost astfel salvați de la ruină. Valoarea stocurilor a crescut cît timp au fost ținute în depozit, și astfel a fost evitată o depreciere îngrozitoare, care altfel ar fi fost inevitabilă în condițiile unei asemenea crize”. („Rep. Fact., October 1862”, p. 28, 29, 30.)

* — Criza de bumbac. — *Nota trad.*

1861. Octombrie.

„De cîtva timp se observă o stare de depresiune în afaceri... Este foarte probabil ca în timpul lunilor de iarnă multe fabrici să-și reducă considerabil timpul de muncă. Lucrul acesta era de altfel de prevăzut... absolut independent de cauzele care au întrerupt importul nostru obișnuit de bumbac din America și exportul nostru în America, o reducere a timpului de muncă în iarna viitoare ar fi fost necesară ca urmare a creșterii puternice a producției în ultimii trei ani, precum și a perturbărilor care au avut loc pe piețele din India și China”. („Rep. Fact., October 1861”, p. 19.)

Deșeurile de bumbac. Bumbacul din India (surat). Influența asupra salariului muncitorilor. Perfecționarea mașinilor. Înlocuirea bumbacului prin amidon și substanțe minerale. Efectul acestei apretări cu amidon asupra muncitorilor. Filatori de numere de fire mai fine. Pungășiile fabricanților.

„Un fabricant îmi scrie următoarele : «În ceea ce privește evaluarea consumului de bumbac per fus, nu țineți, desigur, îndeajuns seama de faptul că, atunci cînd bumbacul este scump, fiecare filator de fire obișnuite (să zicem pînă la nr. 40, dar mai ales nr. 12—32) filează numere cît se poate de fine, adică nr. 16 în loc de nr. 12 de altădată, sau nr. 22 în loc de nr. 16 și așa mai departe. Iar țesătorul care țese aceste fire fine, ca să dea țesăturii sale greutatea obișnuită, adaugă cît mai mult apret. Acest procedeu este folosit acum într-o proporție cu adevărat rușinoasă. Dintr-o sursă autorizată am aflat că la o bucată de shirting * ordinar de 8 pfunzi, destinat exportului, 2 $\frac{3}{4}$ pfunzi reprezintă apretul. În alte țesături se introduce adesea pînă la 50% apret, astfel că fabricantul care se laudă că face avere vînzînd pfundul de țesături cu un preț mai mic decît a plătit firele nu minte de loc»” („Rep. Fact., April. 1864”, p. 27.)

„Mi s-a mai spus că țesătorii atribuie înrăutățirea stării sănătății lor apretului întrebuițat la urzeala toarsă din bumbacul venit din India, care nu este făcut ca pînă acum numai din făină. Acest surogat de făină ar prezenta marele avantaj că mărește considerabil greutatea țesăturii, astfel că din 15 pfunzi de fire se fac 20 de pfunzi de țesături”. („Rep. Fact., Oct. 1863”, p. 63. Surogatul acesta era talc măcinat, denumit China clay **, sau ipsos, denumit French chalk ***) — „Cîștigul țesătorilor” (este vorba de muncitori) „s-a redus foarte mult datorită întrebuițării surogatelor de făină ca apret pentru urzeală. Acest apret face ca firele toarse să fie mai grele, dar totodată ele devin rigide și se rup ușor. Fiecare fir de urzeală ajunge în războiul de țesut prin așa-numita liță, ale cărei fire mai groase țin urzeala în poziția necesară ; urzeala bine apretată provoacă în permanență rupturi ale firelor ; la fiecare ruptură țesătorul pierde cinci minute pentru a înnoda firele ; țesătorul trebuie acum să facă cel puțin de 10 ori mai multe reparații decît înainte, și războiul produce, bineînțeles, cu atît mai puține țesături în orele de lucru” (l. c., p. 42, 43).

„La Ashton, Stalybridge, Mossley, Oldham etc. timpul de muncă a fost redus cu o treime, și în fiecare săptămînă acest timp este redus tot mai mult... O dată cu această reducere a timpului de muncă are loc în multe ramuri și o reducere a salariilor” (p. 13).

La începutul anului 1861 în unele localități din Lancashire a avut loc o grevă a muncitorilor din țesătoriile mecanice. Diferiți

* — pînză de cămăși. — *Nota trad.*

** — lut chinezesc. — *Nota trad.*

*** — var franțuzesc. — *Nota trad.*

fabricanți anunțaseră o reducere a salariului cu $5-7\frac{1}{2}\%$; muncitorii cereau să fie menținute salariile și să fie reduse orele de muncă. Cererea aceasta nu a fost satisfăcută și a izbucnit greva. După o lună muncitorii au trebuit să cedeze. Dar acum au obținut și una și alta :

„În afară de reducerea salariului, pe care muncitorii au trebuit s-o accepte în cele din urmă, multe fabrici mai lucrează acum săptămîna de lucru incompletă”. („Rep. Fact., April 1861”, p. 23.)

1862. Aprilie.

„De la ultimul meu raport, suferințele muncitorilor s-au accentuat considerabil : dar nicînd în istoria industriei suferințe atît de neașteptate și de grele n-au fost notate cu atîta resemnare și atîta stăpînire de sine”. („Rep. Fact., April 1862”, p. 10.) „În momentul de față numărul șomerilor totali nu pare să fie cu mult mai mare decît în 1848, cînd a domnit o panică obișnuită, dar care s-a dovedit a fi totuși destul de mare pentru a-i determina pe fabricanții alarmați să stringă date statistice cu privire la industria bumbacului, asemănătoare aceluia care se publică acum săptămînal... În mai 1848 15% din muncitorii din industria bumbacului din Manchester nu lucrau, 12% lucrau numai săptămîna incompletă, iar peste 70% lucrau săptămîna completă. La 28 mai 1862 erau 15% șomeri, 35% lucrau săptămîna incompletă, iar 49% lucrau săptămîna completă... În localitățile învecinate, de pildă, la Stockport, procentul muncitorilor care lucrează numai săptămîna incompletă și al șomerilor totali este mai mare, al celor care lucrează săptămîna completă este mai scăzut”, deoarece aici se filează numere mai groase decît la Manchester (p. 16).

1862. Octombrie.

„Potrivit ultimei statistici oficiale, în 1861 în Regatul Unit existau 2 887 de fabrici de bumbac, dintre care 2 109 în districtul meu (Lancashire și Cheshire). Știam, ce-i drept, că o foarte mare parte din cele 2 109 fabrici aflate în districtul meu erau întreprinderi mici, în care lucrau puțini muncitori. Am fost însă surprins cînd am aflat cît de mare era această cifră. În 392 de întreprinderi, sau 19% din ele, forța motrice, aburul sau apa, este sub 10 cai-putere ; în 345, sau 16%, este 10 pînă la 20 de cai-putere ; în 1 372 este de 20 de cai-putere sau mai mult... O foarte mare parte din acești mici fabricanți — peste o treime din numărul lor total — erau ei înșiși nu cu mult înainte muncitori : sînt oameni care nu dispun de capital... Greutatea principală cade deci asupra restului de $\frac{2}{3}$ ”. („Rep. Fact., October 1862”, p. 18, 19.)

Potrivit aceluiași raport, 40 146, sau 11,3% din muncitorii din industria bumbacului din Lancashire și Cheshire, lucrau atunci săptămîna completă ; 134 767, sau 38%, lucrau săptămîna incompletă ; 179 721, sau 50,7%, erau șomeri. Dacă din aceste cifre scădem pe acelea privitoare la Manchester și Bolton, unde se torc mai ales numere fine, ramură relativ puțin lovită de criza de bumbac, atunci situația este și mai proastă, și anume : 8,5% lucrează

săptămîna completă, 38% săptămîna incompletă, 53,5% sînt șomeri (p. 19, 20).

„Pentru muncitori este o deosebire esențială dacă se prelucrează bumbac de bună calitate sau de proastă calitate. În primele luni ale anului, cînd fabricanții căutau să-și mențină fabricile în funcțiune folosind orice fel de bumbac care putea fi cumpărat la prețuri moderate, foarte mult bumbac de proastă calitate a fost introdus în fabrici care în mod obișnuit întrebuițau mai înainte bumbac de calitate; diferența în ceea ce privește salariul muncitorilor ajunsese atît de mare, încît au izbucnit multe greve, pentru că acum, fiind plătiți cu bucată după vechiul tarif, nu mai reușeau să realizeze un salariu zilnic acceptabil... În unele cazuri diferența provenită din întrebuițarea unui bumbac de proastă calitate, chiar dacă se lucra săptămîna completă, reprezenta jumătate din salariul total” (p. 27).

1863. Aprilie.

„În cursul acestui an nu vor putea lucra săptămîna completă decît ceva mai mult de jumătate din muncitorii din industria bumbacului”. („Rep. Fact., April 1863”, p. 14.)

„Un foarte mare dezavantaj care rezultă din folosirea bumbacului indian, pe care fabricile sînt nevoite acum să-l întrebuițeze, este acela că viteza mașinilor trebuie să fie considerabil micșorată. În ultimii ani s-a făcut totul pentru a se mări viteza și astfel aceleași mașini să efectueze mai multă muncă. Micșorarea vitezei mașinii lovește însă pe muncitor tot atît cît și pe fabricant, căci majoritatea muncitorilor sînt plătiți la bucată, filatorii cu atîta de fiecare pfund de fire filate, țesătorii cu atîta de fiecare bucată țesută; și chiar celorlalți muncitori, plătiți cu săptămîna, li se va micșora salariul ca urmare a reducerii producției. Din cercetările făcute de mine... și din datele ce mi s-au dat privind cîștigul muncitorilor din industria bumbacului în cursul acestui an... rezultă în medie o scădere a salariilor de 20%, în unele cazuri de 50%, față de cele din 1861” (p. 13). — „Mărimea cîștigului depinde... de calitatea materialului care se prelucrează... În ceea ce privește salariul, situația muncitorilor este cu mult mai bună acum” (octombrie 1863) „decît a fost în aceeași perioadă a anului trecut. Mașinile s-au perfecționat, materia primă este mai bine valorificată și muncitorii înving mai ușor dificultățile cu care aveau de luptat la început. Primăvara trecută am fost la Preston, într-o școală de croitorie” (instituție de binefacere pentru șomeri); „două fete tinere, care cu puțin înainte fuseseră trimise într-o țesătorie, unde după asigurările date de fabricant ar putea cîștiga 4 șilingi pe săptămîna, au rugat să fie reprimite în școală și s-au plîns că nu ar fi putut cîștiga nici măcar un șiling pe săptămîna. Am primit date cu privire la self-acting minders... Oamenii care lucrează la mașini de tors automate au primit, după 14 zile complete de muncă neîntreruptă, 8 șilingi și 11 pence, sumă din care li se scădea chiria, pentru ca după aceea patronul” (mărinimosul!) „să le restituie totuși, în dar, jumătate din ea. Muncitorii plecau acasă cu 6 șilingi și 11 pence. În unele localități, în ultimele luni ale anului 1862, acești self-acting minders primeau 5—9 șilingi pe săptămîna, țesătorii — 2—6 șilingi pe săptămîna... În prezent situația s-a îmbunătățit mult, cu toate că în cele mai multe districte salariile sînt încă foarte mici... În afară de bumbacul indian, care are firul mai scurt și conține impurități, la micșorarea salariilor au contribuit și alte cauze. Astfel, de pildă, s-a încetățenit obiceiul ca bumbacul indian să fie amestecat cu o mare cantitate de deșeuri de bumbac, din care cauză, firește, munca filatorului este și mai grea. Fibrele fiind scurte, firele se rup mai ușor atunci cînd se scoate mula și cînd sînt răsucite, iar mula nu poate fi ținută atît de regulat în mișcare. De asemenea, din cauză că firele trebuie urmărite cu mare atenție, de cele mai multe ori o țesătoare nu poate să supra-

vegeze decît un singur război, și numai foarte puține pot să supravegheze mai mult de două războaie... în multe cazuri salariul muncitorilor a scăzut cu 5%, 7¹/₂% și 10%... în majoritatea cazurilor muncitorul trebuie să facă singur față dificultăților în ceea ce privește materia primă și totodată să facă eforturi ca, pe baza tarifului de salarizare obișnuit, să-și mențină cîștigul... O altă dificultate căreia trebuie să-i facă față uneori țesătorii este aceea de a trebui să dea o țesătură bună dintr-un material prost, fiind sancționați cu rețineri din salariu cînd munca lor nu dă rezultatul dorit". („Rep. Fact., October 1863", p. 41—43.)

Salariile erau mizerabile chiar atunci cînd se lucra timpul complet. Muncitorii din industria bumbacului se angajau la tot felul de lucrări publice, lucrări de drenaj, construcții de drumuri, spartul pietrelor, pavatul străzilor, pentru a primi de la autoritățile locale un ajutor (care era de fapt un ajutor pentru fabricanți; vezi cartea I, p. 598/589⁴⁹). Întreaga burghezie îi urmărea cu atenție pe muncitori. Dacă muncitorul refuza să primească salariul de mizerie care i se oferea, comitetul de ajutorare îl ștergea de pe listă. Era o epocă de aur pentru domnii fabricanți, căci muncitorii trebuiau sau să moară de foame, sau să lucreze pentru orice salariu, în condițiile cele mai avantajoase pentru burghezi, comitetele de ajutorare făcînd oficiul de cîini de pază ai acestora. În același timp, fabricanții, înțelegîși pe ascuns cu guvernul, împiedicau cît mai mult posibil emigrarea, pe de o parte, pentru a avea mereu la îndemînă capitalul întruchipat în carnea și sîngele muncitorilor, pe de altă parte pentru a nu pierde chiria pe care o storceau de la acești muncitori.

„Comitetele de ajutorare procedau în această privință cu multă severitate. Dacă se ofera de lucru, muncitorii cărora li se oferea de lucru erau șterși de pe listă, astfel încît ei erau siliți să accepte ceea ce li se oferea. Dacă refuzau munca ce li se oferea... ei făceau acest lucru din cauză că salariul urma să fie pur nominal, iar munca extraordinar de grea" (I. c., p. 97).

Muncitorii erau dispuși să facă orice fel de muncă la care erau repartizați în baza lui Public Works Act *.

„Principiile după care erau organizate muncile industriale nu erau nici pe departe aceleași în toate orașele. Dar chiar în localitățile unde munca sub cerul liber nu era o simplă probă (labour test) ea era totuși plătită sau cu obișnuitul ajutor în bani sau cu o sumă care depășea atît de puțin acest ajutor, încît de fapt nu era altceva decît o probă" (p. 69). „Public Works Act din 1863 trebuia să remedieze acest neajuns și să dea muncitorului posibilitatea de a-și cîștiga salariul zilnic ca muncitor ziler independent. Această lege avea un triplu scop: 1) să împuternicească autoritățile locale să împrumute bani" (cu aprobarea președintelui Comitetului central de stat pentru asistența săracilor) „de la comisarii care administrează împrumuturile; 2) să îmbunătățească situația în orașele din districtele industriei bumbacului; 3) să procure șomerilor de lucru și o retribuire suficientă (remunerative wages)".

* — Legea cu privire la lucrările publice. — *Nota trad.*

Până la sfârșitul lunii octombrie 1863 au fost aprobate în baza acestei legi împrumuturi în valoare de 883 700 l. st. (p. 70). Au fost întreprinse mai ales lucrări de canalizare, de construcții de drumuri, pavări de străzi, lucrări la lacuri de acumulare pentru motoare hidraulice etc.

D-l Henderson, președintele comitetului din Blackburn, scrie în această privință inspectorului de fabrică Redgrave :

„Din tot ceea ce am observat în această perioadă atât de plină de suferințe și mizerii, nimic nu m-a frapat mai mult și nu m-a bucurat mai mult decât rivna cu care șomerii din acest district au acceptat munca oferită de consiliul municipal din Blackburn în virtutea lui Public Works Act. Cu greu se poate imagina un contrast mai mare decât acela dintre filatorul de bumbac, care înainte lucra ca muncitor calificat în fabrică, și același muncitor care lucrează acum ca ziler la un canal de scurgere la 14 sau 18 picioare adâncime”.

(După mărirea familiei, muncitorii aceștia ciștigau săptămînal 4 pînă la 12 șilingi ; din această sumă colosală trebuia să trăiască adesea o familie de 8 persoane. Domnii burghezi aveau un dublu profit ; în primul rînd, primeau cu o dobîndă foarte mică banii necesari pentru amenajarea orașelor lor afumate și ruinate ; în al doilea rînd, plăteau muncitorilor salarii mult mai mici decât cele obișnuite.)

„Fiind deprins cu o temperatură aproape tropicală, cu o muncă în care priceperea și precizia mișcării îl slujeau infinit mai mult decât forța mușchilor, cu o salarizare de două ori, ba uneori chiar de trei ori mai mare decât cea pe care o poate primi acum, muncitorul dă dovadă, prin acceptarea de bunăvoie a muncii oferite, de o abnegație și de o înțelegere demnă de toată lauda. În Blackburn oamenii aceștia au fost încercați la aproape toate muncile posibile executate sub cerul liber : au fost puși să sape pînă la mari adîncimi un pămînt mocirlos, să facă lucrări de drenaj, să spargă pietre, să construiască drumuri, să sape pe străzi canale adînci de 14, 16 și uneori de 20 de picioare. Pentru aceasta stau adeseori în noroi și apă la o adîncime de 10—12 țoli și sînt, pe deasupra, în condițiile unei clime a cărei umezeală nu este întrecută și poate nici măcar atinsă în nici unul din celelalte districte ale Angliei” (p. 91, 92). — „Atitudinea muncitorilor a fost aproape ireproșabilă... tot așa rivna cu care primesc și duc pînă la capăt muncile sub cerul liber” (p. 69).

1864. Aprilie.

„Din cînd în cînd diferite districte se plîng de lipsă de muncitori, mai ales în anumite ramuri, de pildă în țesătorii..., dar plîngerile acestea au drept cauză atât salariul scăzut pe care-l pot ciștiga muncitorii din cauza firelor de proastă calitate folosite, cît și o oarecare lipsă reală de muncitori în această ramură specială. Numeroase neînțelegeri s-au ivit luna trecută între unii fabricanți și muncitorii lor din cauza salariilor. Regret că grevele au fost prea frecvente... Fabricanții privesc efectele lui Public Works Act ca o concurență și, în consecință, comitetul local de ajutorare din Bacup și-a suspendat activitatea, căci, deși nu lucrează încă toate fabricile, se observă totuși o lipsă de muncitori” („Rep. Fact., April 1864”, p. 9).

Într-adevăr, domnii fabricanți nu mai aveau timp de pierdut. Datorită lui Public Works Act cererea de brațe de muncă a crescut atât de mult, încât unii muncitori de fabrică câștigau acum în carierele de piatră din Bacup 4—5 șilingi pe zi. Treptat s-a pus deci capăt lucrărilor publice — această nouă ediție a acelor Ateliers nationaux din 1848 ⁵⁰, care însă de astă dată fuseseră înființate spre folosul burgheziei.

*Experimente in corpore vili **

„Deși am indicat salariul foarte scăzut (al muncitorilor care lucrează săptămîna completă), câștigul real al muncitorilor din diferite fabrici, aceasta nu înseamnă nicicum că ei câștigă în fiecare săptămînă aceeași sumă. Aici au loc mari fluctuații ca urmare a faptului că în aceeași fabrică fabricanții experimentează în permanență diferite combinații de bumbac și deseuri; aceste «amestecuri», cum le numesc ei, sînt modificate adesea, și câștigul muncitorilor crește sau scade în funcție de calitatea amestecului de bumbac. Uneori câștigul reprezintă numai 15% din câștigul anterior, iar uneori timp de o săptămînă sau mai multe scade cu 50 sau 60%”.

Inspectorul Redgrave, care spune aceste lucruri, citează date privind salariul luate din practică, din care aici este suficient să dăm următoarele exemple :

A, țesător, familie de 6 persoane, lucrează 4 zile pe săptămînă, câștigă 6 șilingi și 8 $\frac{1}{2}$ pence ; B, twister **, 4 $\frac{1}{2}$ zile pe săptămînă, 6 șilingi ; C, țesător, familie de 4 persoane, 5 zile pe săptămînă, 5 șilingi și 1 pence ; D, slubber***, familie de 6 persoane, 4 zile pe săptămînă, 7 șilingi și 10 pence ; E, țesător, familie de 7 persoane, 3 zile, 5 șilingi și așa mai departe. Redgrave continuă :

„Datele de mai sus merită toată atenția, deoarece ele dovedesc că pentru unele familii munca ar fi o adevărată nenorocire — căci nu reduce pur și simplu venitul, ci îl coboară atât de mult, încît devine cu desăvîrșire insuficient pentru a satisface minimum de trebuințe — dacă nu s-ar acorda un ajutor suplimentar în cazurile cînd venitul familiei nu atinge suma pe care ar primi-o ca ajutor dacă toți membrii ei nu ar avea de lucru”. („Rep. Fact., October 1863”, p. 50—53.)

„În nici una din săptămînile de la 5 iunie 1863 încoace, muncitorii n-au lucrat în medie mai mult decît două zile, cite 7 ore și cîteva minute” (l. c., p. 121).

De la începutul crizei pînă la 25 martie 1863 epitropia săracilor, Comitetul central de ajutorare și Mansion-House-Committee din Londra au cheltuit aproape 3 000 000 l. st. (p. 13).

* — pe un corp fără valoare. — *Nota trad.*

** — răsucitor. — *Nota trad.*

*** — răsucitor. — *Nota trad.*

„Într-un district unde se torc cele mai fine fire... torcătorilor li s-a redus indirect salariul cu 15% din cauză că s-a trecut de la Sea Island la bumbacul egiptean. Într-un mare district în care deșeurile de bumbac sînt folosite masiv pentru amestecul cu bumbacul indian, salariul filatorilor s-a redus cu 5% și, în afară de aceasta, din cauza prelucrării surat-ului și deșeurilor, cu 20—30%. Țesătorii care lucrau înainte la patru războaie lucrează acum numai la două. În 1860 cîștigau la fiecare război 5 șilingi și 7 pence, în 1863 numai 3 șilingi și 4 pence... Amenzile, care înainte, cînd se folosea bumbac american, oscilau între 3 și 6 pence* (pentru torcători), „au ajuns acum la 1 șiling — 3 șilingi și 6 pence”.

Într-un district unde se întrebuița bumbac egiptean amestecat cu bumbac indian :

„Salariul mediu al unui torcător la mule era în 1860 18—25 șilingi, iar acum este 10—18 șilingi. Aceasta se datorește nu numai faptului că bumbacul este de calitate mai proastă, ci și reducerii vitezei mulei, în scopul obținerii unor fire mai mult răsucite, lucru pentru care în vremuri normale se plătea suplimentar, conform tarifului” (p. 43, 44, 45—50). „Deși prelucrarea bumbacului din India a fost pe alocuri poate rentabilă pentru fabricanți, vedem totuși (vezi statele de salarii, p. 53) că în comparație cu 1861 muncitorii au de suferit de pe urma acestui fapt. Dacă surat-ul va fi întrebunțat în mod curent, muncitorii vor pretinde același cîștig ca în 1861 ; aceasta însă ar afecta serios profitul fabricanților, dacă diferența n-ar fi compensată de prețul bumbacului sau al produselor fabricate” (p. 105).

Chirie.

„Dacă muncitorii locuiesc în cottages care aparțin fabricantului, chiria se scade adesea din salariu, chiar dacă s-a lucrat săptămîna incompletă. Totuși valoarea acestor clădiri a scăzut, și acum asemenea căsuțe se pot închiria cu 25—50% mai ieftin decît înainte ; un cottage care se închiria cu 3 șilingi și 6 pence pe săptămîna, acum se poate închiria cu 2 șilingi și 4 pence și uneori chiar cu mai puțin” (p. 57).

Emigrare. Fabricanții au fost, firește, împotriva emigrării muncitorilor, pe de o parte, fiindcă,

„în așteptarea unor vremuri mai bune pentru industria bumbacului, ei voiau să-și păstreze la îndemînă mijloacele cu care să-și poată exploata fabricile în condiții cît mai avantajoase”. În afară de aceasta, „unii fabricanți sînt proprietarii caselor locuite de muncitorii care lucrează în întreprinderile lor, și cel puțin o parte din ei contează neapărat să-și recupereze mai tîrziu o parte din chiria neachitată” (p. 96).

În cuvîntarea ținută în fața alegătorilor la 22 octombrie 1864, d-l Bernal Osborne, deputat în parlament, a spus că muncitorii din Lancashire s-au purtat ca filozofii antici (stoicii). Nu cumva ca oile ?

Capitolul șapte

Adaosuri

Să presupunem, așa cum am mai făcut în secțiunea de față, că masa profitului însușită în fiecare sferă de producție în parte este egală cu suma plusvalorii produse de capitalul total investit în această sferă. Burghezul însă tot nu va considera profitul ca fiind identic cu plusvaloarea, adică cu supramunca neplătită, din următoarele motive :

1. În cursul procesului de circulație, el uită procesul de producție. Realizarea valorilor mărfurilor — care include realizarea și a plusvalorii cuprinse în ele — apare drept crearea plusvalorii. { Locul lăsat liber în manuscris arată că Marx intenționa să dezvolte acest punct. — F.E. }

2. Dacă se presupune că gradul de exploatare a muncii rămâne neschimbat, atunci, așa cum am văzut, indiferent de modificările provocate de sistemul de credit, indiferent de înșelătoriile și escrocheriile reciproce dintre capitaliști, precum și de alegerea unei piețe favorabile, rata profitului poate să fie foarte diferită, după cum materia primă a fost cumpărată mai ieftin sau mai scump, cu mai multă sau cu mai puțină pricepere ; după cum sînt de productive, de utile și de ieftine mașinile ; în funcție de măsura în care organizarea generală a diferitelor trepte ale procesului de producție este mai mult sau mai puțin perfectă, de măsura în care este înlăturată risipa de materiale, iar conducerea și supravegherea este simplă și eficientă. Pe scurt, dacă plusvaloarea la un anumit capital variabil este dată, aceeași plusvaloare poate fi exprimată într-o rată a profitului mai mare sau mai mică, prin urmare poate da o masă de profit mai mare sau mai mică, în funcție de destoinicia capitalistului însuși sau a supraveghetorilor și funcționarilor săi. Să presupunem că aceeași plusvaloare de 1 000 l. st., produsul unui salariu de 1 000 l. st., se raportează în întreprinderea A la 9 000 l. st., iar în întreprinderea B la 11 000 l. st. capital constant. În cazul A

avem $pr' = \frac{1\ 000}{10\ 000} = 10\%$. În cazul B avem $pr' = \frac{1\ 000}{12\ 000} = 8\frac{1}{3}\%$.

Capitalul total produce în A relativ mai mult profit decât în B, fiindcă rata profitului este mai ridicată în A, deși în ambele cazuri capitalul variabil avansat este = 1 000, iar plusvaloarea obținută la acest capital variabil este de asemenea = 1 000, deci în ambele cazuri are loc o exploatare la fel de mare a aceluiași număr de muncitori. Această exprimare diferită a aceleiași mase a plusvalorii, sau diferența între ratele profitului, deci și între profituri, în condițiile aceleiași exploatări a muncii, poate proveni și din alte surse; dar poate proveni întru totul din deosebirea în ceea ce privește priceperea cu care sînt conduse cele două întreprinderi. Și această împrejurare îl face pe capitalist să creadă — îi dă convingerea — că profitul său se datorează nu exploatării muncii, ci, parțial cel puțin, și altor împrejurări, independente de ea, îndeosebi însă activității lui personale.

Din cele expuse în această primă secțiune rezultă cit de greșită este concepția (Rodbertus⁶¹) potrivit căreia (spre deosebire de renta funciară, unde, de pildă, suprafața cultivată rămîne aceeași în timp ce renta crește) o schimbare a mărimii capitalului nu influențează raportul dintre profit și capital, și prin urmare rata profitului, deoarece atunci cînd masa profitului crește, crește și masa capitalului, la care ea se calculează, și invers.

Acest lucru este adevărat numai în două cazuri. În primul rînd, cînd toate celelalte condiții, prin urmare și rata plusvalorii, rămîind neschimbate, se produce o schimbare în valoarea acelei mărfi care e marfa-bani. (Același lucru se întîmplă și la o schimbare exclusiv nominală a valorii, la o urcare sau o scădere a semnelor valorii, celelalte împrejurări rămîind neschimbate.) Să presupunem un capital total = 100 l. st. și profitul = 20 l. st., deci rata profitului = 20%. Dacă valoarea aurului scade sau crește cu 100% atunci în primul caz același capital care mai înainte valora 100 l. st. va valora acum 200 l. st., iar profitul va avea o valoare de 40 l. st., adică se va exprima în această sumă de bani, și nu în 20 l. st., ca înainte. În al doilea caz valoarea capitalului scade la 50 l. st., și profitul se exprimă într-un produs în valoare de 10 l. st. Dar în ambele cazuri avem $200 : 40 = 50 : 10 = 100 : 20 = 20\%$. În realitate, însă în amîndouă aceste cazuri nu intervine nici o schimbare în mărirea valorii-capital, ci numai în expresia bănească a aceleiași valori și a aceleiași plusvalori. Prin urmare nici $\frac{P}{C}$ sau rata profitului nu poate fi afectată.

Al doilea caz este acela cînd are loc o schimbare reală a mărimii valorii, dar această schimbare nu este însoțită de o schimbare a raportului $v : c$, așadar, cînd la o rată constantă a plusvalorii raportul dintre capitalul avansat pentru forța de muncă (capitalul variabil considerat ca indicator al forței de muncă puse în mișcare) și capitalul avansat pentru mijloacele de producție rămîne același. În aceste condiții, fie că avem C sau nC sau $\frac{C}{n}$, de pildă 1 000 sau 2 000 sau 500, la o rată a profitului de 20%, profitul va fi în primul caz = 200, în al doilea caz = 400, în al treilea caz = 100; dar $\frac{200}{1000} = \frac{400}{2000} = \frac{100}{500} = 20\%$. Cu alte cuvinte, rata profitului rămîne aici neschimbată, deoarece compoziția capitalului rămîne aceeași, nefiind atinsă de schimbarea mărimii lui. Creșterea sau scăderea masei profitului indică deci aici numai o creștere sau scădere a mărimii capitalului întrebuițat.

În primul caz are loc, așadar, numai o schimbare aparentă a mărimii capitalului întrebuițat, în al doilea caz are loc o schimbare reală a acestei mărimi; dar nu se produce nici o modificare în compoziția organică a capitalului, în raportul dintre partea lui variabilă și cea constantă. Exceptînd aceste două cazuri însă, schimbarea mărimii capitalului întrebuițat este sau *consecința* unei schimbări prealabile a valorii uneia din părțile sale componente, și prin urmare (în măsura în care o dată cu capitalul variabil nu se schimbă plusvaloarea însăși) a unei schimbări a mărimii relative a părților sale componente; sau această schimbare a mărimii este *cauza* unei schimbări în mărimea relativă a ambelor părți componente organice ale capitalului (cum ar fi cu lucrările de mari proporții, introducerea de mașini noi etc.). De aceea în toate aceste cazuri, celelalte condiții rămînînd aceleași, schimbarea mărimii capitalului întrebuițat trebuie să fie însoțită de o schimbare simultană a ratei profitului.

Creșterea ratei profitului are loc întotdeauna ca urmare a faptului că plusvaloarea crește relativ sau absolut în raport cu cheltuielile de producere a ei, adică cu capitalul total avansat, sau a faptului că diferența dintre rata profitului și rata plusvalorii se micșorează.

Oscilații ale ratei profitului, independente de schimbările părților componente organice ale capitalului sau de mărimea absolută a capitalului, sînt posibile în cazul cînd valoarea capitalului avansat, indiferent în ce formă — fix sau circulant — crește sau scade

ca urmare a creșterii sau micșorării, independent de capitalul deja existent, a timpului de muncă necesar pentru reproducerea lui. Valoarea oricărei mărfi — prin urmare și a mărfurilor din care este alcătuit capitalul — este determinată nu de timpul de muncă necesar cuprins în ea, ci de timpul de muncă *socialmente* necesar pentru reproducerea ei. Această reproducere se poate face în condiții care o îngreuiază sau o înlesnesc, în condiții diferite de cele ale producției inițiale. Dacă, schimbându-se condițiile, este nevoie în general de un timp de muncă de două ori mai mare sau, dimpotrivă, de două ori mai mic pentru a reproduce același capital obiectual, atunci, valoarea banilor rămânând aceeași, un capital care valora înainte 100 l. st. va valora acum 200 l. st., respectiv 50 l. st. Dacă această creștere sau scădere a valorii ar afecta în egală măsură toate părțile capitalului, atunci și profitul s-ar exprima în mod corespunzător într-o sumă de bani de două ori mai mare sau de două ori mai mică. Dacă însă ea este însoțită de o modificare a compoziției organice a capitalului, dacă ea face să crească sau să scadă raportul dintre capitalul variabil și cel constant, atunci, celelalte condiții rămânând neschimbate, rata profitului va crește o dată cu creșterea relativă, va scădea o dată cu scăderea relativă a capitalului variabil. Dacă însă crește sau scade numai valoarea exprimată în bani a capitalului avansat (ca urmare a schimbării valorii banilor), expresia bănească a plusvalorii crește sau scade în același raport. Rata profitului rămâne neschimbată.

Secțiunea a doua

TRANSFORMAREA PROFITULUI ÎN PROFIT MIJLOCIU

— — —

Capitolul opt

Compoziția diferită a capitalurilor în diferite ramuri de producție și deosebirea dintre ratele profitului care decurge de aici

În secțiunea anterioară am arătat între altele cum, la o rată neschimbată a plusvalorii, rata profitului poate să varieze, poate să crească sau să scadă. În capitolul de față presupunem că gradul de exploatare a muncii și, prin urmare, rata plusvalorii și durata zilei de muncă au aceeași mărime, sint aceleași în toate sferile producției în care se împarte munca socială dintr-o țară dată. Referitor la deosebirile importante în ceea ce privește exploatarea muncii în diferite sfere ale producției, A. Smith a arătat amănunțit ⁵² că ele se egalizează în virtutea unor condiții reale sau bazate pe prejudecată și că prin urmare aceste deosebiri, fiind numai aparente și trecătoare, nu trebuie luate în considerație atunci când se analizează relațiile generale. Alte deosebiri, de pildă deosebirile în ceea ce privește nivelul salariilor, se bazează în mare parte pe deosebirea dintre munca simplă și munca complexă, despre care am vorbit încă la începutul „Capitalului”, cartea I, p. 19 ⁵³; deși aceste deosebiri fac ca soarta muncitorilor să nu fie nici pe departe aceeași în diferitele sfere ale producției, totuși ele nu afectează cîtusi de puțin gradul de exploatare a muncii în aceste sfere diferite. Dacă, de pildă, munca unui giuvaergiu este plătită mai scump decît aceea a unui ziler, supramunca giuvaergiuului produce, proporțional, o plusvaloare mai mare decît supramunca zilerului. Dacă egalizarea salariilor și a duratei zilei de muncă, prin urmare și a ratei plusvalorii, între diferite sfere de producție, și chiar între diferite întreprinderi capitaliste din aceeași sferă de producție, este împiedicată de numeroase împrejurări cu caracter local, o dată cu progresul producției capitaliste și pe măsură ce acest mod de producție își subordonează toate relațiile economice, această egalizare se realizează într-o măsură tot mai mare. Oricît de importantă ar fi studierea acestor fapte complexe pentru o lucrare specială asupra salariului, totuși într-o analiză generală a producției capi-

taliste se poate face abstracție de ele ca fiind lucruri întâmplătoare, neesențiale. La o asemenea analiză generală se presupune, în general, întotdeauna că relațiile reale corespund noțiunii lor, sau, ceea ce este același lucru, că relațiile reale sînt înfățișate numai în măsura în care exprimă propriul lor tip general.

Deosebirile dintre ratele plusvalorii în diferite țări, adică deosebirea naționale în ceea ce privește gradul de exploatare a muncii, nu prezintă importanță pentru analiza de față. Ceea ce vrem să arătăm în secțiunea de față este tocmai modul în care se formează o rată generală a profitului într-o țară dată. Este limpede totuși că pentru a compara diferitele rate naționale ale profitului este suficient să comparăm ceea ce am analizat mai înainte cu ceea ce vom analiza acum. Mai întii trebuie să analizăm deosebirea dintre ratele naționale ale plusvalorii, iar apoi, pe baza acestor rate date ale plusvalorii, trebuie să comparăm diferitele rate naționale ale profitului. În măsura în care deosebirea dintre acestea nu rezultă din deosebirea ratelor plusvalorii naționale, ea decurge evident din împrejurări în care, ca și în analiza din capitolul de față, plusvaloarea este presupusă ca fiind pretutindeni aceeași, ca fiind constantă.

În capitolul anterior am arătat că, rata plusvalorii fiind constantă, rata profitului produsă de un anumit capital poate să crească sau să scadă în funcție de împrejurări, care fac să crească sau să scadă valoarea uneia sau altelea din părțile capitalului constant și care, prin urmare, influențează în genere raportul dintre părțile componente, constantă și variabilă, ale capitalului. În continuare am arătat că împrejurările care prelungesc sau scurtează timpul de rotație a unui capital pot să exercite o influență analogă asupra ratei profitului. Deoarece masa profitului este identică cu masa plusvalorii, cu plusvaloarea însăși, a rezultat că masa profitului — spre deosebire de rata profitului — nu este afectată de oscilațiile valorii menționate mai sus. Ele modifică numai rata, în care se exprimă o plusvaloare dată și prin urmare și un profit de o mărime dată, cu alte cuvinte mărimea lui relativă, mărimea lui comparată cu mărimea capitalului avansat. În măsura în care datorită acestor oscilații ale valorii a avut loc o mobilizare sau o eliberare de capital, au putut fi influențate, pe această cale indirectă, nu numai rata profitului, ci și profitul însuși. Acest lucru era însă valabil numai pentru un capital deja angajat, și nu pentru noile investiții de capital; în afară de aceasta, creșterea sau scăderea profitului depind întotdeauna de cantitatea de muncă, mai mare sau mai mică care, ca urmare a oscilațiilor menționate, se poate pune în funcțiune cu același capital, cu alte cuvinte de masa

mai mare sau mai mică a plusvalorii ce poate fi produsă cu același capital, în condiții în care rata plusvalorii rămâne neschimbată. Departe de a contrazice legea generală sau de a constitui o excepție de la ea, această aparentă excepție este în realitate numai un caz special de aplicare a legii generale.

În secțiunea anterioară am văzut că dacă gradul de exploatare a muncii este constant, schimbarea valorii părților componente ale capitalului constant, precum și schimbarea timpului de rotație a capitalului schimbă rata profitului. Rezultă de la sine că ratele profitului din diferitele sfere de producție existente concomitent una lângă alta vor fi diferite atunci când, celelalte condiții rămânând neschimbate, timpul de rotație a capitalurilor întrebunțate în diferite ramuri de producție este diferit sau când raportul valoric dintre părțile componente organice ale acestor capitaluri este diferit. Schimbările pe care le-am privit mai înainte ca schimbări succesive ale aceluiași capital sînt considerate acum ca deosebiri existente simultan între întreprinderi capitaliste care funcționează concomitent una lângă alta în diferite sfere de producție.

Aici trebuie să analizăm : 1) deosebirea în ceea ce privește *compoziția organică* a capitalurilor, 2) deosebirea în ceea ce privește timpul lor de rotație.

Este de la sine înțeles că dacă în această analiză vorbim despre compoziția sau despre rotația capitalului într-o anumită ramură de producție, avem întotdeauna în vedere raporturile medii normale ale capitalului investit în această ramură de producție ; în genere aici este vorba despre media capitalului total investit într-o sferă de producție dată, și nu despre deosebirile întîmplătoare dintre capitalurile izolate investite în această sferă.

Dat fiind că se presupune în continuare că rata plusvalorii și ziua de muncă sînt constante, și cum această presupunere implică constanța salariului, o anumită cantitate de capital variabil exprimă o anumită cantitate de forță de muncă pusă în mișcare și, prin urmare, o anumită cantitate de muncă materializată. Dacă deci 100 l. st. exprimă salariul săptămînal a 100 de muncitori, adică de fapt reprezintă 100 de forțe de muncă, atunci $n \times 100$ l.st. exprimă salariul a $n \times 100$ muncitori și $\frac{100 \text{ l. st.}}{n}$ pe acela a $\frac{100}{n}$ muncitori. Capitalul variabil servește deci aici (așa cum e întotdeauna cazul la un salariu dat) ca indice al masei de muncă puse în mișcare de capitalul total de o mărime dată ; deosebirile în mărimea capitalului variabil întrebunțat servesc deci ca indici ai deosebirii în masa forței de muncă întrebunțate. Dacă 100 l.st. reprezintă 100 de muncitori săptămînal și, deci, la o muncă săptămînală de 60 de ore,

6 000 de ore de muncă, atunci 200 l.st. vor reprezenta 12 000, iar 50 l.st. numai 3 000 de ore de muncă.

Prin compoziția capitalului înțelegem, așa cum am spus și în „Capitalul”, cartea I, raportul dintre partea componentă activă a capitalului și partea pasivă, dintre capitalul variabil și capitalul constant. Aici se iau în considerare două raporturi, care nu au aceeași importanță, deși în anumite condiții pot avea același efect.

Primul raport are o bază tehnică și, pe o anumită treaptă de dezvoltare a forțelor de producție, se poate considera că fiind dat. Pentru a se produce, de pildă, într-o zi o anumită masă de produse, și, prin urmare, — ceea ce e de la sine înțeles — pentru a se pune în mișcare o anumită masă de mijloace de producție, de mașini, de materii prime etc., care să fie consumate în mod productiv, se cere o anumită masă de forță de muncă reprezentată printr-un anumit număr de muncitori. Un anumit număr de muncitori corespunde unei anumite cantități de mijloace de producție, și, în consecință, o anumită cantitate de muncă vie corespunde unei anumite cantități de muncă obiectualizată în mijloacele de producție. Raportul acesta este foarte diferit în diferite sfere de producție, adesea chiar în diferitele ramuri ale uneia și aceleiași industrii, deși în ramuri industriale cu totul străine unele de altele se poate întâmpla ca el să fie întru totul sau aproape identic.

Raportul acesta constituie compoziția tehnică a capitalului și este temelia propriu-zisă a compoziției sale organice.

Este însă posibil ca acest raport să fie identic în diferite ramuri industriale, în măsura în care capitalul variabil este un simplu indice al forței de muncă, iar capitalul constant un simplu indice al masei mijloacelor de producție puse în mișcare de către forța de muncă. De pildă, anumite lucrări în aramă și fier pot presupune același raport între forța de muncă și masa mijloacelor de producție. Cum însă arama este mai scumpă decât fierul, raportul valoric dintre capitalul variabil și capitalul constant va fi diferit în aceste două cazuri, prin urmare va fi diferită și compoziția valorică a celor două capitaluri totale. Deosebirea dintre compoziția tehnică și compoziția valorică se manifestă în fiecare ramură industrială prin aceea că raportul valoric dintre cele două părți ale capitalului se poate schimba atunci când compoziția tehnică rămâne neschimbată și poate rămâne același atunci când compoziția tehnică se modifică; firește că acest din urmă lucru se întâmplă numai dacă schimbarea produsă în raportul dintre masa mijloacelor de producție întrebuințate și forța de muncă este compensată de o schimbare în sens contrar valorilor lor.

Compoziția valorică a capitalului, în măsura în care este determinată de compoziția lui tehnică și reflectă compoziția tehnică, o numim compoziția *organică* a capitalului ²⁰⁾.

Așadar, în ceea ce privește capitalul variabil presupunem că el este indice al unei anumite cantități de forță de muncă, al unui anumit număr de muncitori sau al unor anumite mase de muncă vie puse în mișcare. În secțiunea precedentă am văzut că o schimbare în mărimea valorii capitalului variabil poate să nu reprezinte altceva decât un preț mai mare sau mai mic al aceleiași mase de muncă ; aici însă, unde rata plusvalorii și ziua de muncă sînt considerate constante, iar salariul convenit pentru un anumit timp de muncă determinat este considerat ca fiind dat, cazul acesta cade. Dimpotrivă, o diferență în mărimea capitalului constant poate fi, ce-i drept, și indiciul unei schimbări în masa mijloacelor de producție puse în mișcare de o anumită cantitate de forță de muncă ; dar ea poate tot atît de bine să rezulte și din diferența în valoarea mijloacelor producției puse în mișcare într-o sferă de producție în comparație cu alte sfere de producție. Trebuie deci să se țină seama de ambele puncte de vedere.

În sfîrșit, este necesar să menționăm următorul lucru esențial :

Să presupunem că 100 l.st. reprezintă salariul săptămînal a 100 de muncitori. Să presupunem că timpul de muncă săptămînal este = 60 de ore. Să mai presupunem că rata plusvalorii este = 100%. În cazul acesta, din cele 60 de ore muncitorii lucrează 30 pentru ei înșiși și 30 gratuit pentru capitalist. În cele 100 l.st., care reprezintă salariul, sînt de fapt întruchipate numai 30 de ore de muncă ale celor 100 de muncitori, sau în total 3000 de ore de muncă, în timp ce restul de 3000 de ore pe care ei le lucrează sînt întruchipate în cele 100 l.st. plusvaloare, respectiv profit, pe care și le însușește capitalistul. Prin urmare, deși salariul de 100 l.st. nu reprezintă valoarea în care se materializează munca săptămînală a 100 de muncitori, el indică totuși (deoarece durata zilei de muncă și rata plusvalorii sînt date) că acest capital a pus în mișcare 100 de muncitori timp de, în total, 6000 de ore de muncă. Capitalul de 100 l.st. arată acest lucru în primul rînd fiindcă indică numărul de muncitori puși în mișcare, 1 l.st. fiind = un muncitor pe săptămîină, deci 100 l.st. = 100 de muncitori ; în al doilea rînd, fiindcă la o rată a plusvalorii de 100%, fiecare muncitor pus în mișcare efectuează

²⁰⁾ Cele de mai sus au fost deja expuse succint în ediția a treia a „Capitalului”, cartea întâi, p. 628, la începutul capitolului al XVIII-lea (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 622. — *Nota trad.*). Dat fiind că în primele două ediții acest pasaj nu există, repetarea lui aici era cu atît mai necesară. — F. E.

de două ori mai multă muncă decît este cuprinsă în salariul lui ; așadar, salariul lui de 1 l.st., care reprezintă munca unei jumătăți de săptămîină, pune în mișcare munca în decursul unei săptămîini întregi, și, la fel, 100 l.st., deși cuprind numai munca a 50 de săptămîini, pun în mișcare munca în decursul a 100 de săptămîini. De aceea aici trebuie să se facă o deosebire esențială între capitalul variabil avansat pentru salarii, în măsura în care valoarea lui, adică suma salariilor, reprezintă o cantitate determinată de muncă materializată, și același capital variabil, în măsura în care valoarea sa este un simplu indice al masei de muncă vie pe care o pune în mișcare. Masa de muncă vie este întotdeauna mai mare decît cantitatea de muncă cuprinsă în capitalul variabil, și de aceea se și exprimă într-o valoare mai mare decît aceea a capitalului variabil, într-o valoare determinată, pe de o parte, de numărul muncitorilor puși în mișcare de capitalul variabil și, pe de altă parte, de cantitatea de supramuncă efectuată de ei.

Din acest mod de a considera capitalul variabil rezultă :

Dacă la o investiție de capital în sfera de producție A, la fiecare 700 de unități din capitalul total se cheltuiesc numai 100 pentru capitalul variabil și 600 pentru capitalul constant, în timp ce în sfera de producție B se cheltuiesc 600 pentru capitalul variabil și numai 100 pentru capitalul constant, atunci capitalul total A de 700 va pune în mișcare numai o forță de muncă de 100, deci, pe baza ipotezei de mai sus, numai 100 de săptămîini de muncă, sau 6 000 de ore de muncă vie, în timp ce capitalul total B de aceeași mărime va pune în mișcare munca a 600 de săptămîini, deci 36 000 de ore de muncă vie. Capitalul din sfera A își va însuși deci numai 50 de săptămîini de muncă, sau 3 000 de ore de supramuncă, pe cînd capitalul de aceeași mărime din sfera B își va însuși 300 de săptămîini de muncă, sau 18 000 de ore de supramuncă. Capitalul variabil este indicele nu numai al muncii cuprinse în el însuși, ci în același timp, la o rată dată a plusvalorii, și al muncii puse în mișcare de el, prelungite peste această măsură, al surplusului de muncă, adică al supramuncii. La un grad egal de exploatare a muncii, profitul ar fi în primul caz $= \frac{100}{700} = \frac{1}{7} = 14\frac{2}{7}\%$ și în al doilea caz $= \frac{600}{700} = 85\frac{7}{7}\%$, adică o rată a profitului de șase ori mai mare. În realitate însă, însuși profitul ar fi în acest caz de șase ori mai mare, adică 600 pentru B, față de 100 pentru A, fiindcă cu același capital este pusă în mișcare de șase ori mai multă muncă vie, prin urmare la un grad egal de exploatare a muncii se realizează de șase ori mai multă plusvaloare, deci de șase ori mai mult profit.

Dacă în A s-ar întrebuița un capital de 7 000 în loc de 700 l.st., iar în B un capital de numai 700 l.st., atunci, dacă compoziția organică rămîne neschimbată, din capitalul A de 7 000 l.st. s-ar folosi drept capital variabil 1 000 l.st., adică 1 000 de muncitori săptămînal = 60 000 de ore de muncă vie, din care 30 000 de ore supramuncă. Dar ca și mai înainte, cu fiecare 700 l.st., A, în comparație cu B, ar pune în mișcare numai $\frac{1}{6}$ din munca vie, deci numai $\frac{1}{6}$ din supramuncă și ar produce în consecință numai $\frac{1}{6}$ din profitul lui B. Dacă analizăm rata profitului, ea va fi pentru capitalul A = $\frac{1\ 000}{7\ 000} = \frac{100}{700} = 14\frac{2}{7}\%$ față de $\frac{600}{700}$ sau $85\frac{7}{7}\%$ pentru capitalul B. La capitaluri de mărime egală, rata profitului este diferită pentru că la aceeași rată a plusvalorii masele plusvalorilor produse și prin urmare și profiturile sînt diferite din cauză că masele de muncă vie puse în mișcare sînt diferite.

Rezultatul este același cînd condițiile tehnice dintr-o sferă de producție sînt identice cu cele din altă sferă, dar valoarea elementelor întrebuițate ale capitalului constant este mai mare sau mai mică. Să presupunem că în ambele sfere se întrebuițează 100 l.st. capital variabil și prin urmare este nevoie de 100 de muncitori săptămînal pentru a pune în mișcare aceeași cantitate de mașini și materii prime, dar că acestea din urmă ar fi în B mai scumpe decît în A. În cazul acesta, la un capital variabil de 100 l.st. revine un capital constant, de pildă, de 200 l.st. în A și de 400 l.st. în B. La o rată a plusvalorii de 100% , plusvaloarea produsă va fi în ambele cazuri egală cu 100 l.st., deci și profitul ar fi în ambele cazuri egal cu 100 l.st. Dar în A $\frac{100}{200c + 100v} = \frac{1}{3} = 33\frac{1}{3}\%$; în schimb, în

B $\frac{100}{400c + 100v} = \frac{1}{5} = 20\%$. Într-adevăr, dacă în ambele cazuri luăm o anumită parte din capitalul total, atunci în B din fiecare 100 l. st. numai 20 l. st. sau $\frac{1}{5}$ constituie capitalul variabil, în timp ce în A din fiecare 100 l. st. $33\frac{1}{3}$ l. st. sau $\frac{1}{3}$ constituie capitalul variabil. B produce mai puțin profit la fiecare 100 l.st. fiindcă pune în mișcare mai puțină muncă vie decît A. Așadar, deosebirea dintre ratele profitului se reduce și aici la deosebirea dintre masele plusvalorii, deci dintre masele profitului produse de fiecare 100 de unități din capitalul investit.

Deosebirea dintre acest al doilea exemplu și cel precedent constă numai în aceea că în cel de-al doilea caz, egalizarea dintre A și B ar cere numai o schimbare a valorii capitalului constant, fie din A, fie din B, baza tehnică rămînînd neschimbată; în primul caz,

dimpotrivă, însăși compoziția tehnică a capitalului fiind diferită în ambele sfere, ea ar trebui transformată pentru a le egaliza.

Compoziția organică diferită a capitalurilor este deci independentă de mărimea lor absolută. Întrebarea care se pune întotdeauna este numai cât din fiecare 100 de unități de capital reprezintă capitalul variabil și cât capitalul constant.

Capitaluri de mărime diferită exprimate procentual sau, ceea ce aici se reduce la același lucru, capitaluri de aceeași mărime produc deci, dacă ziua de muncă este egală și gradul de exploatare a muncii este egal, cantități foarte diferite de profit, prin urmare și de plusvaloare; cauza o constituie faptul că compoziția organică a capitalurilor fiind diferită în diferite sfere de producție, diferă și partea lor variabilă, deci cantitățile de muncă vie pe care le pun în mișcare, prin urmare și cantitățile de supramuncă pe care și le însușesc, această substanță a plusvalorii, și deci de profit. Părți de aceeași mărime ale capitalului total din diferite sfere de producție conțin surse de plusvaloare inegale ca mărime, și singura sursă de plusvaloare este munca vie. La un grad egal de exploatare a muncii, masa muncii pusă în mișcare de un capital de 100, prin urmare și masa supramuncii pe care acesta și-o însușește, depinde de mărimea componentei sale variabile. Dacă un capital cu o compoziție procentuală de $90c + 10v$ ar produce, la un grad egal de exploatare a muncii, tot atâta plusvaloare sau profit ca și un capital de $10c + 90v$, atunci ar fi limpede ca lumina zilei că plusvaloarea, deci valoarea în general, ar trebui să aibă o cu totul altă sursă decât munca, și prin urmare economia politică ar fi lipsită de orice bază rațională. Dacă presupunem, așa cum am mai presupus, că 1 l. st. este salariul săptămânal al unui muncitor pentru 60 de ore de muncă și că rata plusvalorii = 100%, atunci e limpede că întreaga valoare nou produsă pe care o poate furniza un muncitor într-o săptămână este = 2 l.st.; 10 muncitori n-ar putea deci furniza mai mult de 20 l.st.; și cum din aceste 20 l.st. 10 l.st. înlocuiesc salariul, 10 muncitori n-ar putea crea o plusvaloare mai mare de 10 l.st. Or, 90 de muncitori a căror întregă valoare nou produsă = 180 l. st. și al căror salariu = 90 l. st. ar crea o plusvaloare de 90 l. st. Rata profitului ar fi deci într-un caz de 10%, în celălalt de 90%. Dacă lucrurile ar sta altfel, valoarea și plusvaloarea ar trebui să fie altceva decât munca materializată. Așadar, întrucât capitaluri din diferite sfere de producție, exprimate procentual — sau capitaluri de aceeași mărime — se împart în mod inegal în elemente constante și variabile, pun în mișcare cantități inegale de muncă vie și produc prin urmare o cantitate inegală de plusvaloare, deci și de profit, rata

profitului, care este tocmai raportul procentual dintre plusvaloare și capitalul total, diferă de asemenea de la o sferă la alta.

Dacă însă capitalurile din diferite sfere de producție, exprimate procentual, deci capitaluri egale ca mărime, produc în sfere diferite de producție profituri inegale, ca urmare a compoziției lor organice diferite, rezultă că profiturile la capitaluri inegale din sfere de producție diferite nu pot fi proporționale cu mărimile respective ale acestor capitaluri, că, prin urmare, în diferite sfere de producție profiturile nu sînt proporționale cu mărimile capitalurilor respective investite în aceste sfere. Căci o asemenea creștere a profitului pro rata * mării capitalului întrebuintat ar presupune profituri procentual egale, deci că capitaluri de aceeași mărime au în diferite sfere de producție rate ale profitului egale, deși compoziția lor organică este diferită. Numai în cadrul aceleiași sfere de producție, unde prin urmare compoziția organică a capitalului este dată, sau în diferite sfere de producție cu o compoziție organică a capitalului egală, masele profitului sînt direct proporționale cu masa capitalurilor investite. A spune că profiturile la capitaluri inegale sînt proporționale cu mărimea acestora nu înseamnă în genere altceva decît că capitaluri de aceeași mărime aduc profituri de aceeași mărime, sau că rata profitului este egală pentru toate capitalurile, indiferent de mărimea și de compoziția lor organică.

Cele de mai sus sînt valabile numai în ipoteza că mărfurile se vînd la valoarea lor. Valoarea unei mărfi este egală cu valoarea capitalului constant cuprins în ea, plus valoarea capitalului variabil reprodus în ea, plus incrementul acestui capital variabil, adică plusvaloarea produsă. La o rată egală a plusvalorii, masa acesteia depinde evident de masa capitalului variabil. Valoarea produsului capitalului de 100 este în primul caz $90c + 10v + 10p = 110$; în celălalt caz $10c + 90v + 90p = 190$. Dacă mărfurile sînt vîndute la valoarea lor, atunci primul produs este vîndut cu 110, din care 10 reprezintă plusvaloarea sau munca neplătită, iar al doilea produs este vîndut cu 190, din care 90 reprezintă plusvaloarea sau munca neplătită.

Acest caz este deosebit de important cînd se compară între ele ratele naționale ale profitului. Să presupunem că într-o țară din Europa rata plusvalorii este de 100%, că deci muncitorul lucrează jumătate de zi pentru sine și jumătate de zi pentru patron; că într-o țară din Asia ea este = 25%, că deci muncitorul lucrează $\frac{4}{5}$ din zi pentru sine și $\frac{1}{5}$ pentru patron. Să presupunem, de asemenea, că în țara din Europa compoziția capitalului național este $84c + 16v$, pe cînd în țara din Asia, unde se folosesc puține mașini etc. și unde

* — corespunzător. — Nota trad.

într-un timp dat o cantitate de forță de muncă dată consumă productiv relativ puțină materie primă, compoziția capitalului este $16c + 84v$. Rezultă următorul calcul :

$$\begin{aligned} \text{În țara din Europa valoarea produsului} &= 84c + 16v + 16p = \\ &= 116 ; \text{rata profitului} = \frac{16}{100} = 16\%. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{În țara din Asia valoarea produsului} &= 16c + 84v + 21p = \\ &= 121 ; \text{rata profitului} = \frac{21}{100} = 21\%. \end{aligned}$$

Rata profitului este deci în țara din Asia cu peste 25% mai mare decât în cea din Europa, deși rata plusvalorii este în prima de patru ori mai mică decât în aceasta din urmă. Carey, Bastiat și tutti quanti ar trage o concluzie tocmai contrară.

Aceasta, în treacăt fie zis ; deosebirea dintre ratele naționale ale profitului sînt determinate în majoritatea cazurilor de deosebirea dintre ratele naționale ale plusvalorii ; în capitolul de față însă comparăm rate inegale ale profitului, care rezultă din una și aceeași rată a plusvalorii.

În afară de compoziția organică diferită a capitalurilor, deci în afară de masele de muncă diferite, prin urmare — celelalte condiții rămînînd egale — și de supramuncă, puse în mișcare de capitaluri de aceeași mărime în diferite sfere de producție, mai există încă o sursă a inegalității ratelor profitului : durata diferită a rotației capitalului în diferite sfere ale producției. În capitolul IV am văzut că dacă compoziția capitalurilor este aceeași și dacă celelalte condiții sînt egale, ratele profitului sînt invers proporționale cu timpul de rotație ; am văzut, de asemenea, că același capital invariabil, dacă se rotește în intervale de timp diferite, creează mase inegale de plusvaloare anuală. Așadar, deosebirea dintre timpurile de rotație este o altă cauză datorită căreia în diferite sfere de producție capitaluri de aceeași mărime nu produc în intervale de timp egale profituri egale, și datorită căreia, în sfere diferite, ratele profitului sînt diferite.

În ceea ce privește însă proporția în care capitalul total se împarte în capital fix și capital circulant, aceasta în sine nu afectează cîtusi de puțin rata profitului. Ea poate influența rata profitului numai în două cazuri : sau cînd deosebirea în ceea ce privește raportul dintre capitalul circulant și capitalul fix coincide cu deosebirea în ceea ce privește raportul dintre partea variabilă și cea constantă, prin urmare cînd diferența în ceea ce privește rata profitului se datorește acestei deosebiri, iar nu deosebirii dintre capitalul circulant și cel fix ; sau cînd deosebirea în ceea ce privește raportul dintre părțile componente fixă și cea circulantă determină o deosebire în ceea ce privește timpul de rotație în cursul căruia

se realizează un profit determinat. Dacă capitalurile se împart în diferite proporții în capital fix și capital circulant, faptul acesta va influența desigur în permanență timpul lor de rotație și îl va modifica; de aici nu rezultă însă că timpul de rotație, în cursul căruia aceleași capitaluri realizează profitul dat, este diferit. Dacă, de pildă, A trebuie să vîndă în permanență o mai mare parte din produs pentru a-și procura materii prime etc., în timp ce B folosește mai mult timp aceleași mașini etc. cu un consum mai mic de materii prime, amîndoi au, atîta timp cît produc, o parte din capitalul lor mereu angajat, unul în materii prime, adică în capital circulant, iar celălalt în mașini etc., adică în capital fix. A transformă în permanență o parte din capitalul său din forma marfă în forma bani și pe aceasta din urmă din nou în formă de materie primă; în timp ce B folosește mai multă vreme, fără o asemenea transformare, o parte din capitalul său ca instrument de muncă. Dacă amîndoi folosesc aceeași cantitate de muncă, atunci deși ei vor vinde în cursul anului mase de produse care nu au aceeași valoare, ambele mase de produse vor conține cantități egale de plusvaloare, iar ratele profitului, calculate la capitalul total avansat, vor fi egale, deși în ambele cazuri diferă atît proporția în care fiecare din aceste capitaluri constă din părți fixe și părți circulante, cît și timpul lor de rotație. Ambele capitaluri realizează în intervale de timp egale profituri egale, deși ele se rotesc în intervale de timp diferite²¹⁾. Deosebirea între timpurile de rotație în sine are importanță numai în măsura în care influențează masa de supramuncă pe care același capital o poate însuși și realiza într-un timp dat. Dacă deci împărțirea inegală a capitalului în capital circulant și capital fix nu implică neapărat o inegalitate a timpului de rotație, care la rîndul ei, determină o inegalitate a ratelor profitului, atunci e limpede că această din urmă inegalitate, în măsura în care ea are loc, nu provine din împărțirea diferită în sine a capitalului în capital circulant

²¹⁾ { Așa cum rezultă din capitolul IV, cele de mai sus sînt exacte numai în cazul cînd capitalurile A și B au compoziții valorice diferite, dar părțile lor componente variabile, exprimate în procente, sînt direct proporționale cu timpul lor de rotație, respectiv invers proporționale cu numărul rotațiilor lor în timpul dat. Să presupunem că compoziția procentuală a capitalului A este 20c fix + 70c circulant, prin urmare $90c + 10v = 100$. Dacă rata plusvalorii este 100%, 10v produce în cursul unei rotații 10p, deci rata profitului pentru o rotație = 10%. Să presupunem, pe de altă parte, capitalul B = 60c fix + 20c circulant, prin urmare $80c + 20v = 100$. Rata plusvalorii rămînd aceeași, 20v produce, în cursul unei rotații, la aceeași rată a plusvalorii, 20p; rata profitului pentru o rotație = 20%, adică dublă față de A. Dacă însă A face două rotații într-un an, iar B numai una, profitul anual al lui A va fi de asemenea de $2 \times 10 = 20p$ și atunci rata anuală a profitului va fi aceeași la ambele capitaluri, și anume de 20%. — F. E. }

și capital fix, ci mai degrabă de acolo că această împărțire indică aici numai o inegalitate a timpurilor de rotație, care influențează rata profitului.

Împărțirea diferită a capitalului constant în capital circulant și capital fix, în diferite ramuri industriale, nu are deci în sine nici o importanță pentru rata profitului, deoarece influența hotărâtoare o are raportul dintre capitalul variabil și cel constant, iar valoarea capitalului constant, deci și mărimea lui relativă în raport cu capitalul variabil, este cu totul independentă de caracterul fix sau circulant al părților sale componente. Se prea poate însă — și aceasta duce adesea la concluzii greșite — ca acolo unde capitalul fix este considerabil dezvoltat, această dezvoltare să nu fie decât expresia faptului că producția se face pe scară mare și că, prin urmare, capitalul constant este precumpănitor față de cel variabil, cu alte cuvinte forța de muncă vie întrebuintată este neînsemnată față de masa mijloacelor de producție pe care ea le pune în mișcare.

Am arătat, așadar, următoarele : în ramuri industriale diferite există rate ale profitului diferite, corespunzătoare compoziției organice diferite a capitalurilor și, în limitele date, timpurilor de rotație diferite ; de aceea, chiar dacă ratele plusvalorii sînt egale, legea (ca tendință generală) potrivit căreia profiturile se raportează ca mărimile capitalurilor și, prin urmare, capitaluri egale ca mărime dau în intervale de timp egale profituri egale — presupunînd că timpurile de rotație sînt egale — rămîne valabilă numai pentru capitaluri cu compoziție organică egală. Cele expuse aici au aceeași bază pe care o are întreaga analiză făcută de noi : că mărfurile se vînd la valoarea lor. Pe de altă parte, nu încapă nici o îndoială că, în realitate, dacă se face abstracție de deosebirile neesențiale, întimplătoare și care se anulează reciproc, în diferitele ramuri industriale nu există și nici n-ar putea să existe deosebiri între ratele mijlocii ale profitului fără a se năruî întregul sistem al producției capitaliste. Se pare deci că aici teoria valorii este incompatibilă cu mișcarea reală, cu fenomenele reale ale producției și că, prin urmare, în general, trebuie să renunțăm de a le înțelege pe acestea din urmă.

Din prima secțiune a cărții de față rezultă că prețurile de cost sînt aceleași pentru produsele din sfere de producție diferite, pentru producerea cărora au fost avansate capitaluri de mărime egală, oricît de diferită ar fi compoziția organică a acestor capitaluri. Pentru capitalist, în prețul de cost dispăre deosebirea dintre capitalul variabil și capitalul constant. Pentru el, o marfă pentru pro-

ducerea căreia trebuie să cheltuiască 100 l.st. costă la fel de scump, indiferent dacă cheltuiește $90c + 10v$ sau $10c + 90v$. Marfa îl costă în orice caz tot 100 l. st., nici mai mult, nici mai puțin. Prețurile de cost sînt aceleași pentru investiții de capital egale făcute în sfere diferite, oricît de diferite ar fi valorile și plusvalorile produse. Această egalitate a prețurilor de cost constituie baza concurenței dintre capitalurile investite, datorită căreia se stabilește profitul mijlociu.

Capitalul nouă
Formarea unei rate generale a profitului
(rata mijlocie a profitului)
și transformarea valorilor mărfurilor
în prețuri de producție

Compoziția organică a capitalului depinde în fiecare moment dat de două condiții : în primul rînd, de raportul tehnic dintre forța de muncă întrebuințată și masa mijloacelor de producție întrebuințate ; în al doilea rînd, de prețul acestor mijloace de producție. Ea trebuie considerată, așa cum am văzut, în raport procentual. Compoziția organică a unui capital, care constă din $\frac{4}{5}$ capital constant și $\frac{1}{5}$ capital variabil, se exprimă prin formula $80c + 20v$. Mai departe, cînd facem comparația, presupunem o rată invariabilă a plusvalorii, și anume o rată oarecare, să zicem de 100%. Capitalul alcătuit din $80c + 20v$ dă, așadar, o plusvaloare de 20p, care, raportată la capitalul total, dă o rată a profitului de 20%. Mărimea valorii reale a produsului său depinde de mărimea părții fixe a capitalului constant și de cît anume din aceasta intră și cît nu intră ca uzură în produs. Cum însă această împrejurare nu prezintă importanță pentru rata profitului, deci și pentru analiza de față, presupunem, pentru simplificare, că pretutindeni capitalul constant intră și el în întregime în produsul anual al acestor capitaluri. Presupunem, de asemenea, că în diferite sfere de producție capitalurile realizează anual aceeași plusvaloare, în raport cu mărimea părții lor variabile ; deocamdată facem deci abstracție de deosebirea pe care o poate determina în această privință deosebirea dintre timpurile de rotație. Punctul acesta îl vom analiza mai tîrziu.

Să luăm, de pildă, cinci sfere de producție diferite, în care capitalurile investite au fiecare în parte o compoziție organică diferită :

Capitaluri	Rata plusvalorii	Plusvaloarea	Valoarea produsului	Rata profitului
I. $80c + 20v$	100%	20	120	20%
II. $70c + 30v$	100%	30	130	30%
III. $60c + 40v$	100%	40	140	40%
IV. $85c + 15v$	100%	15	115	15%
V. $95c + 5v$	100%	5	105	5%

Avem aici în sfere de producție diferite, gradul de exploatare a muncii fiind același, rate ale profitului foarte diferite, corespunzător compoziției organice diferite a capitalurilor.

Suma totală a capitalurilor investite în cele cinci sfere este = 500; suma totală a plusvalorii produse de ele = 110; valoarea totală a mărfurilor produse de ele este = 610. Dacă considerăm 500 capital unic, față de care I—V constituie doar părți diferite (așa cum este cazul, de pildă, într-o fabrică de bumbac, unde în diferite secții — de cardare, de preparare, de filatură și de țesătorie — există proporții diferite între capitalul constant și capitalul variabil și unde trebuie să se calculeze abia raportul mijlociu pentru întreaga fabrică), atunci compoziția organică medie a capitalului de 500 ar fi = $390c + 110v$, sau, procentual, $78c + 22v$. Compoziția fiecărui capital de 100, considerat numai ca $\frac{1}{5}$ din capitalul total, ar fi în medie de $78c + 22v$; de asemenea, de fiecare 100 de unități ar reveni o plusvaloare medie de 22; în consecință, rata mijlocie a profitului ar fi = 22% , și, în sfârșit, prețul fiecărei cincimi din produsul total al capitalului de 500 ar fi = 122. Produsul fiecărei cincimi din capitalul total avansat ar trebui deci vândut cu 122.

Totuși, pentru a evita concluziile complet greșite, este necesar să nu considerăm toate prețurile de cost = 100.

La un capital de $80c + 20v$ și la o rată a plusvalorii = 100% , valoarea totală a mărfii produse de capitalul I = 100 ar fi = $80c + 20v + 20p = 120$, dacă întregul capital constant ar intra în produsul anual. Se prea poate ca acesta să fie cazul, în anumite condiții, în unele sfere de producție. Este însă puțin probabil ca acest lucru să aibă loc acolo unde proporția $c : v = 4 : 1$. Prin urmare, trebuie să avem în vedere că valorile mărfurilor produse de fiecare 100 de unități ale diferitelor capitaluri pot fi diferite în funcție de împărțirea diferită a lui c în componentele fixă și circulantă și că înseși componentele fixe ale diferitelor capitaluri pot, la rândul lor, să se uzeze mai repede sau mai încet, deci că în intervale de timp egale adaugă produsului cantități inegale de valoare. Aceasta însă nu influențează rata profitului. Indiferent dacă valoarea pe care cele $80c$ o trec asupra produsului anual este 80 sau 50 (sau 5, indiferent deci dacă produsul anual este = $80c + 20v + 20p = 120$, sau = $50c + 20v + 20p = 90$, sau = $5c + 20v + 20p = 45$, în toate aceste cazuri excedentul valorii produsului peste prețul lui de cost = 20, și în toate aceste cazuri, pentru a stabili rata profitului, aceste 20 se vor calcula la un capital de 100; rata profitului la capitalul I este deci în toate cazurile = 20% . Pentru ca acest lucru să fie și mai clar, în tabelul de mai jos, în care

figurează aceleași cinci capitaluri, vom admite că în valoarea produsului intră diferite părți ale capitalului constant.

Capitaluri	Rata plus-valorii	Plus-valorie	Rata profitului	Partea consumată din C	Valoarea mărfurilor	Preț de cost
I. 80c + 20v	100%	20	20%	50	90	70
II. 70c + 30v	100%	30	30%	51	111	81
III. 60c + 40v	100%	40	40%	51	131	91
IV. 85c + 15v	100%	15	15%	40	70	55
V. 95c + 5v	100%	5	5%	10	20	15
390c + 110v	—	110	—	—	—	— Suma
78c + 22v	—	22	22%	—	—	— Media

Dacă considerăm din nou capitalurile I—V ca un singur capital total, vedem că și în cazul acesta compoziția sumei celor cinci capitaluri = 500 = 390c + 110v, prin urmare compoziția medie rămâne aceeași, 78c + 22v; la fel și plusvaloarea medie = 22. Împărțind această plusvaloare în mod egal între capitalurile I—V, obținem următoarele prețuri ale mărfurilor :

Capitaluri	Plus-valorie	Valoarea mărfurilor	Prețul de cost al mărfurilor	Prețul mărfurilor	Rata profitului	Abaterea prețului de la valoare
I. 80c + 20v	20	90	70	92	22%	+ 2
II. 70c + 30v	30	111	81	103	22%	— 8
III. 60c + 40v	40	131	91	113	22%	—18
IV. 85c + 15v	15	70	55	77	22%	+ 7
V. 95c + 5v	5	20	15	37	22%	+17

În totalitatea lor mărfurile se vînd cu $2 + 7 + 17 = 26$ peste și cu $8 + 18 = 26$ sub valoarea lor, astfel încît oscilațiile prețurilor se anulează reciproc prin repartizarea uniformă a plusvalorii sau prin adăugarea profitului mijlociu de 22 pentru fiecare 100 capital avansat la prețurile de cost respective ale mărfurilor I—V; în aceeași măsură în care o parte din mărfuri se vinde peste valoarea lor, cealaltă se vinde sub valoarea lor. Și numai vînzarea lor la aceste prețuri face posibil ca rata profitului pentru capitalurile I—V să fie aceeași — 22%, în pofida faptului că aceste capitaluri au o compoziție organică diferită. Prețurile care apar în așa fel încît din diferitele rate ale profitului din diferite sfere de producție se deduce o medie și această medie se adaugă la prețuri

rile de cost din diferite sfere de producție sînt *prețuri de producție*. Premisa lor este deci existența unei rate generale a profitului, și aceasta presupune la rîndul ei că în fiecare sferă de producție în parte ratele profitului au fost deja reduse la tot atîtea rate mijlocii. Aceste rate deosebite ale profitului sînt în fiecare sferă de producție $= \frac{P}{C}$ și, așa cum am făcut în prima secțiune a cărții

de față, ele trebuie deduse din valoarea mărfii. Fără această deducere, rata generală a profitului (deci și prețul de producție al mărfii) ar fi ceva lipsit de sens și de conținut. Prețul de producție al mărfii este, așadar, egal cu prețul ei de cost plus profitul calculat corespunzător ratei generale a profitului, cu alte cuvinte : prețul de producție al mărfii este egal cu prețul ei de cost plus profitul mijlociu.

Din cauza compoziției organice diferite a capitalurilor investite în diferite ramuri de producție, deci din cauză că, în funcție de raportul procentual diferit dintre partea variabilă și capitalul total de mărime dată, capitaluri de aceeași mărime pun în mișcare cantități de muncă foarte diferite, își însușesc de asemenea cantități de supramuncă foarte diferite sau produc mase de plusvaloare foarte diferite. În conformitate cu aceasta, ratele profitului din diferite ramuri de producție sînt inițial foarte diferite. Aceste rate ale profitului diferite se egalizează, prin concurență, transformîndu-se într-o rată generală a profitului, care reprezintă media tuturor acestor rate ale profitului diferite. Profitul care, potrivit acestei rate generale a profitului, revine la un capital de o mărime dată, indiferent de compoziția lui organică, se numește profit mijlociu. Prețul mărfii, care este egal cu prețul ei de cost, plus partea din profitul mijlociu anual la capitalul întrebuintat pentru producerea ei (și nu numai cel consumat pentru producerea ei) care îi revine în raport cu condițiile ei de rotație este prețul ei de producție. Să luăm, de pildă, un capital de 500, din care 100 este capital fix și din care 10% reprezintă uzura în timpul unei perioade de rotație a capitalului circulant de 400. Să presupunem că profitul mijlociu în cursul acestei perioade de rotație este de 10%. În acest caz prețul de cost al produsului fabricat în cursul acestei rotații va fi : 10c pentru uzură plus 400 (c + v) capital circulant = 410, iar prețul lui de producție : 410 preț de cost plus (10% profit la 500) 50 = 460.

Așadar, deși capitaliștii din diferite ramuri de producție, cînd își vînd mărfurile, retrag valorile-capital consumate pentru producerea acestor mărfuri, ei nu obțin totuși plusvaloarea, deci nici profitul rezultat din producerea acestor mărfuri în propria lor

sferă, ci numai atîta plusvaloare și prin urmare atîta profit cît revine la fiecare parte alicotă a capitalului total, la repartizarea egală din plusvaloarea totală sau din profitul total produs de capitalul total al societății în toate sferile de producție luate la un loc într-o perioadă dată. La 100 de unități ale oricărui capital avansat, indiferent de compoziția lui, revine, în decurs de un an, sau într-un alt interval de timp, atîta profit cît revine în același interval de timp la 100 de unități din capitalul total. În ceea ce privește profitul, diferiți capitaliști se raportează aici ca niște simpli acționari ai unei societăți pe acțiuni în care părțile din profit se împart egal la fiecare 100 de unități din capital și de aceea pentru diverșii specialiști el diferă numai în funcție de mărimea capitalului plasat de fiecare în întreprinderea comună, în funcție de proporțiile participării fiecăruia la întreprinderea comună, în funcție de numărul de acțiuni pe care le posedă fiecare. Așadar, dacă acea parte din preț care înlocuiește părțile din valoarea-capital consumate pentru producerea mărfii și cu care trebuie cumpărate din nou aceste valori-capital consumate, dacă această parte, care reprezintă prețul de cost, este determinată în întregime de capitalul cheltuit în sfera de producție respectivă, cealaltă parte componentă a prețului mărfii, adică profitul adăugat la acest preț de cost, este determinată nu de masa profitului produs de acest capital dat, în sfera de producție dată, într-un timp dat, ci de masa profitului care revine în medie într-un interval de timp dat fiecărui capital investit, considerat ca o parte alicotă a capitalului social total investit în producția totală²³⁾.

Prin urmare, dacă un capitalist își vinde marfa la prețul ei de producție, el primește înapoi o sumă de bani corespunzătoare mărimii valorii capitalului consumat de el în producție și obține un profit proporțional cu mărimea capitalului avansat de el, considerat ca simplă parte alicotă a capitalului social total. Prețurile de cost ale fiecărui capitalist sînt specifice. Profitul adăugat la acest preț de cost este independent de sfera lui specială de producție, este doar media ce revine la 100 de unități de capital avansat.

Să presupunem că cele cinci investiții diferite de capital I—V din exemplul de mai sus aparțin unui singur individ. Cantitatea de capital variabil și de capital constant consumată în producția mărfurilor pentru fiecare 100 de unități de capital investit este aici dată pentru fiecare întreprindere I—V, și această parte a valorii mărfurilor I—V constituie, bineînțeles, o parte din prețul lor, deoarece acest preț este necesar pentru înlocuirea părții avansate și consumate a capitalului. Prețurile acestea de cost sînt deci diferite

²³⁾ Cherbuliez⁵⁴.

pentru fiecare categorie din mărfurile I—V și, ca atare, ele sînt stabilite de la caz la caz de proprietar. În ceea ce privește însă masele diferite de plusvaloare sau de profit produse în întreprinderile I—V, capitalistul ar putea foarte bine să le considere ca profit la întregul capital avansat, astfel încît la fiecare 100 de unități de capital să revină o anumită parte alicotă. Prin urmare, în fiecare din întreprinderile I—V prețurile de cost ar fi diferite; dar partea din prețul de vînzare pe care o formează profitul adăugat la fiecare 100 de unități de capital ar fi egală pentru toate aceste mărfuri. Prețul total al mărfurilor I—V ar fi deci egal cu valoarea lor totală, adică egal cu suma prețurilor de cost I—V plus suma plusvalorii sau profitului produs în I—V; ar fi deci, de fapt, expresia în bani a întregii cantități de muncă atît trecută cît și nou adăugată cuprinsă în mărfurile I—V. Tot așa, pe scara întregii societăți — considerînd ramurile de producție ca un tot întreg — suma prețurilor de producție ale mărfurilor produse este egală cu suma valorilor lor.

Această teză pare să fie în contradicție cu faptul că în producția capitalistă elementele capitalului productiv sînt de regulă cumpărate pe piață, prețurile lor cuprinzînd deci un profit deja realizat și că, în consecință, prețul de producție al unei ramuri industriale, inclusiv profitul cuprins în el, intră în prețul de cost al celeilalte. Dacă însă considerăm, pe de o parte, suma prețurilor de cost ale mărfurilor din întreaga țară și pe de altă parte, suma profiturilor sau plusvalorilor obținute în țara respectivă, calculul va fi, evident, bun. Să luăm, de pildă, o marfă A; prețul ei de cost poate cuprinde profiturile din B, C, D tot așa precum și în prețurile de cost din B, C, D, pot intra, la rîndul lor, profiturile din A. Făcînd calculul de mai sus, nu vom adăuga profitul lui A la propriul său preț de cost și tot așa profiturile lui B, C, D nu vor intra în prețurile lor de cost. Nimeni nu calculează propriul său profit în prețul de cost al producției sale. Dacă avem, de pildă, n sfere de producție și în fiecare dintre ele se realizează un profit, pr, atunci în toate aceste sfere prețul de cost = p — npr. Examinînd întregul calcul, vedem că în măsura în care profiturile unei sfere de producție intră în prețul de cost al celorlalte, în aceeași măsură aceste profituri sînt deja socotite în prețul total al produsului final, astfel că nu pot figura pentru a doua oară la rubrica profit. Dacă apar totuși la rubrica respectivă, aceasta se întîmplă numai din cauză că marfa dată este ea însăși un produs final și, prin urmare, prețul ei de producție nu intră în prețul de cost al unei alte mărfi.

Cînd în prețul de cost al unei mărfi intră o sumă = pr, reprezentînd profitul producătorilor mijloacelor de producție, și la acest

preț de cost se adaugă un profit = pr_1 , profitul total va fi $Pr = pr + pr_1$. Prețul de cost total al mărfii este atunci, scăzând din preț toate părțile care revin profitului, propriul ei preț de cost minus Pr . Dacă însemnăm acest preț de cost cu pc , atunci evident $pc + Pr = pc + pr + pr_1$. Când am analizat plusvaloarea, în „Capitalul”, cartea I, capitolul VII, 2, p. 211/203⁵⁵, am văzut că produsul fiecărui capital poate fi considerat în așa fel ca și cum numai o parte a lui ar înlocui capitalul, iar cealaltă ar exprima numai plusvaloarea. Aplicînd acest calcul la produsul total al societății, este necesar să facem corecturile corespunzătoare, deoarece, considerînd întreaga societate, profitul cuprins, de pildă, în prețului inului nu poate figura de două ori : o dată ca parte a prețului pînzei și a doua oară ca profit al producătorului de in.

Nu există, așadar, nici o deosebire între profit și plusvaloare atunci cînd, de pildă, plusvaloarea lui A intră în capitalul constant al lui B. Pentru valoarea mărfii este absolut indiferent dacă munca cuprinsă în ea constă din muncă plătită sau neplătită. Aceasta arată numai că plusvaloarea lui A este plătită de B. În calculul general plusvaloarea lui A nu trebuie socotită de două ori.

Deosebirea este însă următoarea : în afară de faptul că prețul produsului, de pildă al capitalului B, se abate de la valoarea lui, fiindcă plusvaloarea realizată în B poate fi mai mare sau mai mică decît profitul adăugat la prețul produselor lui B, aceeași împrejurare este valabilă și pentru mărfurile care constituie partea constantă a capitalului B și, indirect, ca mijloace de subzistență pentru muncitori, și partea lui variabilă. În ceea ce privește partea constantă, ea este egală cu prețul de cost, la care se adaugă plusvaloarea, deci este egală în cazul de față cu prețul de cost la care se adaugă profitul, iar profitul acesta poate fi mai mare sau mai mic decît plusvaloarea al cărei loc îl ocupă. În ceea ce privește capitalul variabil, salariul mediu zilnic este întotdeauna egal cu valoarea nou creată în numărul de ore de muncă pe care trebuie să le lucreze muncitorul pentru a produce mijloacele de subzistență necesare ; dar acest număr de ore este și el falsificat prin abaterea prețurilor de producție ale mijloacelor de subzistență necesare de la valorile lor. Aceasta însă se rezolvă întotdeauna prin aceea că cantitatea de plusvaloare care intră în plus la o marfă este în minus la altă marfă, astfel că și abaterile de la valoarea cuprinsă în prețurile de producție ale mărfurilor se anulează reciproc. În general în producția capitalistă legile generale se înfăptuiesc în mod foarte complicat și aproximativ numai ca o tendință dominantă, ca o medie a eternele oscilații, care nu poate fi niciodată stabilizată.

Deoarece rata generală a profitului se formează din media diferitelor rate ale profitului la fiecare 100 de unități de capital avansat într-un interval de timp dat, să zicem într-un an, prin ea dispare și deosebirea rezultată din timpurile de rotație diferite ale diferitelor capitaluri. Dar aceste deosebiri constituie momentul determinant pentru diferitele rate ale profitului din diferitele sfere de producție, a căror medie formează rata generală a profitului.

În ilustrarea precedentă a formării ratei generale a profitului am presupus că în fiecare sferă de producție este investit un capital = 100 și am făcut acest lucru pentru a lămurii diferența procentuală dintre ratele profitului, deci diferența dintre valorile mărfurilor produse de capitaluri de aceeași mărime. Firește însă că în realitate masele de plusvaloare produse în fiecare sferă de producție în parte depind de mărimea capitalurilor întrebuințate, poziția capitalului fiind dată în fiecare din aceste sfere de producție date. Totuși rata specială a profitului din fiecare sferă de producție în parte nu este influențată de faptul că capitalul întrebuințat în cazul dat este de 100, de $m \times 100$ sau de $xm \times 100$. Rata profitului este 10%, indiferent dacă profitul total este de 10 : 100 sau de 1 000 : 10 000.

Întrucât însă ratele profitului diferă în diferitele sfere de producție, deoarece, în funcție de raportul procentual dintre capitalul variabil și capitalul total, se produc mase foarte diferite de plusvaloare, și deci de profit, este evident că profitul mijlociu la 100 de unități de capital social și, prin urmare, rata mijlocie a profitului sau rata generală a profitului va fi și ea foarte diferită, în funcție de mărimile corespunzătoare ale capitalurilor investite în diferite sfere de producție. Să luăm patru capitaluri A, B, C, D, având toate aceeași rată a plusvalorii = 100%. Să presupunem că la fiecare 100 de unități de capital total, în A capitalul variabil = 25, în B = 40, în C = 15, în D = 10. Atunci la fiecare 100 de unități de capital total ar reveni o plusvaloare sau un profit de 25 pentru A, de 40 pentru B, de 15 pentru C și de 10 pentru D ; în total de 90. Prin urmare, dacă cele patru capitaluri sînt egale ca mărime, rata mijlocie a profitului va fi $\frac{90}{4} = 22\frac{1}{2}\%$.

Dacă însă mărimile capitalului total vor fi : A = 200, B = 300, C = 1 000, D = 4 000, profiturile produse vor fi respectiv 50, 120, 150 și 400. Deci în total un profit de 720 la un capital de 5 500 sau o rată mijlocie a profitului de $13\frac{1}{11}\%$.

Masele valorii totale produse diferă după mărimile diferite ale respectivelor capitaluri totale avansate în A, B, C, D. De aceea, la formarea ratei generale a profitului este vorba nu numai de deosebirea dintre ratele profitului din diferite sfere de producție din

care ar trebui să se deducă pur și simplu media aritmetică, ci și de greutatea relativă cu care aceste rate diferite ale profitului intră în formarea mediei. Dar aceasta depinde de mărimea relativă a capitalului investit în fiecare sferă în parte, adică de partea alicotă din capitalul social total pe care o reprezintă capitalul investit în fiecare sferă de producție în parte. Trebuie, firește, să existe o deosebire foarte mare, după cum o parte mai mare sau mai mică din capitalul total dă o rată a profitului mai mare sau mai mică. Aceasta depinde iarăși de mărimea capitalului investit în sferele în care capitalul variabil este relativ mare sau relativ mic în comparație cu capitalul total. Se întâmplă același lucru ca și cu dobînda mijlocie luată de un cămătar care împrumută diferite capitaluri cu diferite rate ale dobînzii, de pildă cu 4, 5, 6, 7% etc. Rata mijlocie depinde în întregime de mărimea părții capitalului său pe care cămătarul a dat-o cu împrumut cu fiecare din aceste rate diferite ale dobînzii.

Așadar, rata generală a profitului este determinată de doi factori :

- 1) de compoziția organică a capitalurilor în diferitele sfere de producție, deci de diferitele rate ale profitului din fiecare sferă ;
- 2) de repartizarea capitalului social total între aceste sfere diferite, deci de mărimea relativă a capitalului investit în fiecare sferă în parte și, prin urmare, investit la o anumită rată a profitului ; cu alte cuvinte de partea relativă din masa capitalului social total pe care o absoarbe fiecare sferă de producție în parte.

În cărțile I și a II-a ale „Capitalului” ne-am ocupat numai de valorile mărfurilor. Acum, din această valoare s-a separat, pe de o parte, *prețul de cost* ca o parte din această valoare, pe de altă parte s-a dezvoltat *prețul de producție* al mărfii ca o formă transformată a valorii.

Să presupunem că compoziția medie a capitalului social este $80c + 20v$ și că rata plusvalorii anuale $p' = 100\%$; în acest caz profitul mediu anual la capitalul de 100 va fi = 20, iar rata generală anuală a profitului = 20% . Oricare ar fi pc , prețul de cost al mărfurilor produse anual de un capital de 100, prețul lor de producție ar fi în orice caz = $pc + 20$. În sferele de producție în care compoziția capitalului este = $(80 - x)c + (20 + x)v$, plusvaloarea produsă efectiv, resp. profitul anual produs în această sferă, ar fi = $20 + x$, deci mai mare decât 20, iar valoarea-marfă produsă ar fi = $pc + 20 + x$, deci mai mare decât $pc + 20$ sau mai mare decât prețul ei de producție. În sferele în care compoziția capitalului este $(80 + x)c + (20 - x)v$, plusvaloarea sau profitul anual ar fi = $20 - x$, deci mai mic decât 20 și, în consecință, va-

loarea mărfii $pc + 20 - x$ ar fi mai mică decât prețul ei de producție, care este $= pc + 20$. Dacă facem abstracție de eventualele deosebiri în timpul de rotație, prețul de producție al mărfurilor ar fi egal cu valoarea lor numai în sferile unde compoziția capitalului ar fi întâmplător $= 80c + 20v$.

Dezvoltarea specifică a forței productive sociale a muncii în fiecare sferă de producție în parte este diferită ca grad, este mai mare sau mai mică, în funcție de cantitatea de mijloace de producție pusă în mișcare de o anumită cantitate de muncă, sau, ziua de muncă fiind dată, de un anumit număr de muncitori, adică este invers proporțională cu cantitatea de muncă cerută de o anumită cantitate de mijloace de producție. Numim deci capitalurile care conțin un procent mai mare de capital constant, prin urmare un procent mai mic de capital variabil decât conține capitalul social mijlociu, capitaluri cu compoziție *superioară*. Dimpotrivă, capitalurile în care capitalul constant ocupă un loc relativ mai mic, iar capitalul variabil un loc mai mare decât în capitalul social mijlociu le numim capitaluri cu compoziție *inferioară*. În sfârșit, numim capitaluri cu compoziție mijlocie capitalurile a căror compoziție coincide cu compoziția capitalului social mijlociu. Dacă capitalul social mijlociu este alcătuit procentual din $80c + 20v$, atunci capitalul de $90c + 10v$ va fi situat *peste*, iar capitalul de $70c + 30v$ *sub* media socială. În general, când compoziția capitalului social mijlociu $= mc + nv$, în care m și n sînt mărimi constante și $m + n = 100$, $(m + x)c + (n - x)v$ reprezintă compoziția superioară, iar $(m - x)c + (n + x)v$ compoziția inferioară a unui singur capital sau a unei grupe de capitaluri. Cum funcționează aceste capitaluri după stabilirea ratei mijlocii a profitului, presupunînd că ele efectuează o singură rotație pe an, se vede din următorul tabel, în care I reprezintă compoziția mijlocie, rata mijlocie a profitului fiind deci $= 20\%$:

I. $80c + 20v + 20p$. Rata profitului $= 20\%$.

Prețul produsului $= 120$. Valoarea $= 120$.

II. $90c + 10v + 10p$. Rata profitului $= 20\%$.

Prețul produsului $= 120$. Valoarea $= 110$.

III. $70c + 30v + 30p$. Rata profitului $= 20\%$.

Prețul produsului $= 120$. Valoarea $= 130$.

Prin urmare, pentru mărfurile produse de capitalul II valoarea ar fi mai mică decât prețul de producție, pentru mărfurile produse de capitalul III prețul de producție ar fi mai mic decât valoarea, și numai pentru capitalurile I, în ramurile de producție a căror compoziție întâmplător coincide cu aceea a capitalului social mijlociu,

valoarea și prețul de producție ar fi egale. De altfel, cînd aplicăm aceste denumiri la cazuri determinate, trebuie, bineînțeles, să ținem seama în ce măsură abaterea raportului dintre c și v de la media generală este determinată nu de o diferență în compoziția tehnică, ci de o simplă schimbare a valorii elementelor capitalului constant.

Cele expuse mai sus modifică, firește, determinarea prețului de cost al mărfurilor. Inițial am presupus că prețul de cost al unei mărfi este egal cu valoarea mărfurilor consumate pentru producerea ei. Dar pentru cumpărător, prețul de producție al unei mărfi este prețul ei de cost, astfel încît poate intra ca preț de cost în formarea prețului unei alte mărfi. Deoarece prețul de producție al mărfii poate să se abată de la valoarea ei, și prețul de cost al mărfii, în care este cuprins acest preț de producție al altei mărfi, poate fi superior sau inferior acelei părți din valoarea ei totală pe care o constituie valoarea mijloacelor de producție intrate în această marfă. Nu trebuie să uităm de această semnificație modificată a prețului de cost, nu trebuie deci să uităm că este totdeauna posibilă o greșeală, dacă într-o anumită sferă de producție prețul de cost al mărfii este considerat ca fiind egal cu valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea ei. Pentru analiza pe care o facem acum nu este necesar să insistăm asupra acestui punct. Rămîne, în orice caz, valabilă teza că prețul de cost al mărfurilor este întotdeauna mai mic decît valoarea lor. Într-adevăr, oricît s-ar abate prețul de cost al mărfii de la valoarea mijloacelor de producție consumate în ea, pentru capitalist aceste abateri trecute nu prezintă nici o importanță. Prețul de cost al mărfii este dat, este o premisă independentă de producția lui, a capitalistului, pe cînd rezultatul producției lui este o marfă care conține plus-valoarea, deci un excedent de valoare peste prețul ei de cost. De altfel, teza potrivit căreia prețul de cost este mai mic decît valoarea mărfii s-a transformat acum, practic, în teza potrivit căreia prețul de cost este mai mic decît prețul de producție. În ceea ce privește capitalul social total, pentru care prețul de producție este egal cu valoarea, teza aceasta este identică cu cea precedentă potrivit căreia, prețul de cost este mai mic decît valoarea. Deși această teză se modifică de la o sferă de producție la alta, totuși la baza ei rămîne întotdeauna faptul că, la analiza capitalului social total prețul de cost al mărfurilor produse de acesta este mai mic decît valoarea sau decît prețul de producție, care aici este identic cu valoarea tuturor mărfurilor produse de acest capital. Prețul de cost al mărfii corespunde numai cantității de muncă plătită cuprinsă în ea, în timp ce valoarea ei corespunde întregii cantități de muncă plătită și neplătită cuprinsă în ea; prețul de producție corespunde sumei

muncii plătite plus o anumită cantitate de muncă neplătită, independentă de condițiile speciale din această sferă de producție.

Formula potrivit căreia prețul de producție al unei mărfi = $pc + pr$, adică preț de cost plus profit, a fost acum mai bine precizată, în sensul că $pr = pc \cdot pr'$ (pr' fiind rata generală a profitului) și că, prin urmare, prețul de producție = $pc + pc \cdot pr'$. Dacă $pc = 300$ și $pr' = 15\%$, atunci prețul de producție $pc + pc \cdot pr' = 300 + 300 \cdot \frac{15}{100} = 345$.

În fiecare sferă de producție în parte prețul de producție al mărfurilor se poate schimba :

1) dacă valoarea mărfurilor nu se schimbă (adică dacă în producția mărfii intră acum aceeași cantitate de muncă trecută și muncă vie ca înainte) ca urmare a schimbării ratei generale a profitului, care nu depinde de condițiile concrete ale sferei de producție respective ;

2) dacă rata generală a profitului nu se schimbă ca urmare a schimbării valonii în sfera de producție dată, ca rezultat al unor schimbări tehnice, precum și ca urmare a schimbării valorii mărfurilor care intră ca elemente constitutive în capitalul constant al sferei de producție date ;

3) în sfârșit, ca urmare a influenței ambelor împrejurări.

În pofida schimbărilor mari care se produc neîncetat, așa cum vom vedea mai departe, în ratele efective ale profitului din diferite sfere de producție, o schimbare reală în rata generală a profitului, în măsura în care ea nu este provocată de evenimente economice excepționale, este rezultatul foarte târziu al unei serii de oscilații care cuprind perioade foarte îndelungate, adică oscilații care au nevoie de mult timp pentru a ajunge la o schimbare trainică și echilibrată a ratei generale a profitului. De aceea, analizând perioade relativ scurte (facem total abstracție de oscilațiile prețurilor de piață), schimbările prețurilor de producție trebuie deci, prima facie *, explicate întotdeauna printr-o schimbare reală a valorii mărfurilor, adică printr-o schimbare în suma totală a timpului de muncă necesar pentru producerea lor. Bineînțeles, aici nu se ia de loc în considerație o simplă schimbare a expresiei bănești a acelorași valori ²³⁾.

Pe de altă parte este evident că dacă considerăm capitalul social total, suma valorii mărfurilor produse de acesta (sau, în expresie bănească, prețul lor) = valoarea capitalului constant + va-

²³⁾ Corbet, p. 174.

* — la prima vedere. — Nota trad.

loarea capitalului variabil + plusvaloarea. Presupunînd că gradul de exploatare a muncii este constant, masa plusvalorii rămînînd aceeași, rata profitului poate să varieze aici numai dacă se schimbă valoarea capitalului constant, dacă se schimbă valoarea capitalului variabil, sau dacă se schimbă ambele, astfel încît se schimbă C , prin urmare și $\frac{P}{C}$, rata generală a profitului. Așadar, în toate cazurile, schimbarea ratei generale a profitului presupune schimbarea valorii mărfurilor care intră ca elemente constitutive în capitalul constant sau în capitalul variabil, sau concomitent în ambele.

Rata generală a profitului se mai poate schimba dacă valoarea mărfurilor rămîne aceeași, dar se schimbă gradul de exploatare a muncii.

În sfîrșit, gradul de exploatare a muncii rămînînd același, rata generală a profitului se poate schimba dacă cantitatea de muncă întrebuintată se schimbă în raport cu capitalul constant ca urmare a modificărilor tehnice survenite în procesul de muncă. Dar asemenea modificări tehnice trebuie întotdeauna să se exprime într-o schimbare a valorii mărfurilor și prin urmare trebuie întotdeauna să fie însoțite de o schimbare a valorii mărfurilor, pentru producerea cărora se cere acum mai multă sau mai puțină muncă decît înainte.

În secțiunea întâi am văzut că, privite din punctul de vedere al masei lor, plusvaloarea și profitul sînt identice. Rata profitului se deosebește însă de la început de rata plusvalorii, iar această deosebire apare inițial numai ca altă formă de calcul: întrucît însă rata profitului poate să crească sau să scadă, rata plusvalorii rămînînd neschimbată, și invers, întrucît, practic, pe capitalist îl interesează numai rata profitului, acest fapt estompează și mistifică complet, de la început, adevărata origine a plusvalorii. Totuși o deosebire cantitativă există numai între rata plusvalorii și rata profitului, și nu între plusvaloare și profit. Deoarece în rata profitului plusvaloarea este calculată la capitalul total și este raportată la acesta ca la o măsură a sa, se creează impresia că plusvaloarea însăși a provenit din capitalul total, și anume din toate părțile sale constitutive deopotrivă, așa încît deosebirea organică dintre capitalul constant și capitalul variabil a fost dizolvată în noțiunea de profit; de aceea, în realitate, sub această formă transformată a sa, de profit, plusvaloarea însăși își reneagă originea, își pierde caracterul, devine de nerecunoscut. Totuși, pînă acum, deosebirea dintre profit și plusvaloare s-a redus numai la o schimbare calitativă, la o schimbare a formei, în timp ce pe această primă treaptă a transformării, o deosebire cantitativă reală există numai între

rata profitului și rata plusvalorii, dar nu încă între profit și plusvaloare.

Altfel stau lucrurile de îndată ce s-a stabilit rata generală a profitului, și prin aceasta un profit mijlociu corespunzător mărimii date a capitalului întrebuițat în diferitele sfere de producție.

Acum numai întimplător plusvaloarea, și prin urmare profitul produs într-o anumită sferă de producție, poate coincide cu profitul cuprins în prețul de vânzare al mărfii. De regulă, profitul și plusvaloarea, și nu numai ratele lor, sînt mărimi realmente diferite. Acum gradul de exploatare a muncii fiind dat, masa plusvalorii produsă într-o anumită sferă de producție este mai importantă pentru întregul profit mijlociu al capitalului social, adică pentru clasa capitalistă în general, decît direct pentru capitalistul din fiecare ramură de producție în parte. Pentru acesta din urmă²⁴⁾ ea prezintă importanță numai în măsura în care cantitatea de plusvaloare produsă în ramura lui contribuie, ca unul din momentele determinante, la reglarea profitului mijlociu. Dar acesta este un proces care se petrece în spatele capitalistului, un proces pe care el nu-l vede, nu-l înțelege și care de fapt nici nu-l interesează. Diferența reală, în ceea ce privește mărimea, dintre profit și plusvaloare — nu numai dintre rata profitului și rata plusvalorii — în anumite sfere de producție ascunde complet adevărata natură și origine a profitului nu numai pentru capitalist, care aici este direct interesat să se lase înșelat, dar și pentru muncitor. O dată cu transformarea valorii în preț de producție este ascunsă privirii însăși baza determinării valorii. În sfîrșit, dacă la simpla transformare a plusvalorii în profit partea din valoarea mărfurilor care formează profitul se opune celeilalte părți din valoare care formează prețul de cost al mărfii, astfel încît aici capitalistul pierde noțiunea valorii, fiindcă el nu are înaintea ochilor întreaga cantitate de muncă cheltuită pentru producerea mărfii, ci numai acea parte din munca totală pe care el a plătit-o sub forma mijloacelor de producție, vii sau moarte, și astfel profitul îi apare ca ceva ce se află în afara valorii imanente a mărfii, acum la transformarea valorii în preț de producție, această reprezentare este pe deplin confirmată, fixată, consolidată prin faptul că profitul adăugat prețului de cost, dacă luăm în considerație o anumită sferă de producție, în realitate este determinat nu de limitele procesului de formare a valorii care se desfășoară în sfera dată, ci de condiții cu totul exterioare ei.

Faptul că această dependență internă este dezvăluită aici pentru prima oară, faptul că, așa cum vom vedea în expunerea ce

²⁴⁾ Aici, firește, facem abstracție de posibilitatea de a se obține temporar un profit suplimentar prin scăderea salariului, prin prețuri de monopol etc. [F.E.]

urmează, precum și în cartea a IV-a ⁵⁶, economia politică de pînă acum fie că făcea în mod arbitrar abstracție de deosebirea dintre plusvaloare și profit, dintre rata plusvalorii și rata profitului, pentru a putea păstra ca bază determinarea valorii, fie că renunța la determinarea valorii și o dată cu aceasta renunța la abordarea științifică a problemei pentru a se agăța numai de deosebirile pur aparente, foarte evidente ale fenomenului — această confuzie care domnea în rîndul teoreticienilor arată cel mai bine cum capitalistul, angrenat complet în lupta de concurență și cu totul incapabil să pătrundă dincolo de manifestările ei exterioare, cum capitalistul, practic, este cu totul incapabil să discearnă peste aparențe esența și structura interioare ale acestui proces.

Toate legile creșterii și scăderii ratei profitului expuse în secțiunea întâi au în realitate următoarea semnificație dublă:

1. Pe de o parte, ele sînt legile ratei generale a profitului. Date fiind cauzele multiple și variate care, potrivit celor expuse mai sus, fac ca rata profitului să crească sau să scadă, s-ar putea crede că rata generală a profitului trebuie să se modifice în fiecare zi. Dar mișcarea dintr-o sferă de producție este anihilată de mișcarea din altă sferă, influențele se încrucișează și se paralizează reciproc. În continuare vom analiza în ce direcție înclină, în ultimă instanță, aceste oscilații; ele sînt însă lente; rapiditatea, multilateralitatea și durata diferită a oscilațiilor în fiecare sferă de producție fac ca, prin succesiunea lor în timp, ele să se echilibreze parțial, astfel că o scădere a prețului alternează cu o urcare a lui, și viceversa, prin urmare oscilațiile rămîn locale, adică limitate la o anumită sferă de producție; în sfîrșit, din aceleași cauze diferitele oscilații locale se neutralizează reciproc. În cadrul fiecărei sfere de producție au loc schimbări, abateri de la rata generală a profitului, care, pe de o parte, se egalizează în cursul unei anumite perioade de timp și de aceea nu influențează rata generală a profitului, și care, pe de altă parte, nu o pot influența pentru că sînt anihilate de alte oscilații locale care au loc concomitent. Deoarece rata generală a profitului este determinată nu numai de rata mijlocie a profitului din fiecare sferă, ci și de repartizarea capitalului total între diferitele sfere de producție și deoarece această repartizare se schimbă mereu, aici avem din nou o cauză permanentă a schimbării ratei generale a profitului, dar o cauză care, dată fiind continuitatea și multilateralitatea acestei mișcări, se autoparalizează în mare parte.

2. În cadrul fiecărei sfere, rata profitului are posibilitatea să oscileze în cursul unei perioade mai mult sau mai puțin îndelungate pînă cînd după o serie de urcări și scăderi alternative, această

oscilație se consolidează suficient pentru a avea destul timp să influențeze rata generală a profitului și deci să capete o importanță mai mare decât pur locală. În cadrul unor asemenea limite în spațiu și în timp sînt deci de asemenea valabile legile ratei profitului, studiate în secțiunea întii a cărții de față.

Concepția teoretică — în ceea ce privește prima transformare a plusvalorii în profit — potrivit căreia fiecare parte a capitalului aduce în egală măsură profit²⁵⁾ exprimă un fapt practic. Oricare ar fi compoziția capitalului industrial, indiferent că pune în funcțiune un sfert muncă trecută și trei sferturi muncă vie sau trei sferturi muncă trecută și un sfert muncă vie, indiferent că absoarbe într-un caz de trei ori mai multă supramuncă sau produce de trei ori mai multă plusvaloare decât în celălalt — la un grad egal de exploatare a muncii și făcînd abstracție de deosebirile individuale, care dispar oricum, deoarece în ambele cazuri avem în fața noastră numai compoziția mijlocie a întregii sferă de producție —, profitul produs va fi în ambele cazuri același. Capitalistul izolat (sau chiar totalitatea capitaliștilor din fiecare sferă de producție în parte), al cărui orizont este limitat, crede pe bună dreptate că profitul lui nu provine numai din munca folosită de el sau în ramura lui de producție. Acest lucru este absolut exact în măsura în care este condiționat de exploatarea totală a muncii de către capitalul total, adică de către toți confrății săi capitaliști, este pentru el un mister cu atît mai mult cu cît chiar teoreticienii burghezi, economiștii nu l-au dezvăluit pînă astăzi. Economisirea muncii — nu numai a muncii necesare pentru obținerea unui anumit produs și a numărului de muncitori ocupați — și o mai mare folosire a muncii trecute (capital constant) apare ca o operație foarte justă din punct de vedere economic, care nu afectează cituși de puțin rata generală a profitului și profitul mijlociu. Cum poate fi deci munca vie izvorul exclusiv al profitului, cînd micșorarea cantității de muncă necesară producției nu numai că pare că micșorează profitul, ci, dimpotrivă, în anumite condiții este o sursă imediată de sporire a profitului, cel puțin pentru capitalistul izolat ?

Cînd într-o sferă de producție dată crește sau scade acea parte a prețului de cost care reprezintă valoarea capitalului constant, atunci acea parte provine din circulație și intră de la bun început mărită sau micșorată în procesul de producție al mărfii. Cînd, pe de altă parte, numărul de muncitori folosiți produce mai mult sau mai puțin în același interval de timp, cînd deci se schimbă canti-

²⁵⁾ Malthus [„Principles of Political Economy”, ediția a 2-a, London 1836, p. 268].

tatea de muncă necesară pentru producerea unei anumite cantități de mărfuri, numărul de muncitori rămânând același, atunci se poate ca partea din prețului de cost care reprezintă valoarea capitalului variabil să rămână aceeași, adică să intre în aceeași proporție în prețului de cost al produsului total. Dar fiecareia din mărfurile a căror sumă constituie produsul total îi revine mai multă sau mai puțină muncă (plătită și deci și neplătită), deci și o parte mai mare sau mai mică din cheltuiala făcută pentru această muncă, o parte mai mare sau mai mică din salariu. Salariul total pe care-l plătește capitalistul rămâne același, dar, calculat pe fiecare unitate de marfă, el este altul. Aici intervine, așadar, o modificare în această parte a prețului de cost al mărfii. Indiferent dacă prețului de cost al unei mărfii (sau prețului de cost al tuturor mărfurilor produse de un capital de o mărime dată) crește sau scade în urma unor asemenea schimbări în valoarea fie a mărfii însăși, fie a elementelor ei, profitul mijlociu, dacă este, de pildă, 10%, rămâne 10%, deși pentru fiecare marfă în parte 10% reprezintă o mărime foarte diferită, în funcție de modificarea provocată de presupusa schimbare a valorii în mărimea prețului de cost al fiecărei mărfii ²⁶⁾.

În ceea ce privește capitalul variabil — și acesta e cel mai important, fiindcă el este izvorul plusvalorii și fiindcă tot ceea ce ascunde rolul lui real în îmbogățirea capitalistului mistifică întregul sistem —, chestiunea capătă pentru capitalist următoarea înfățișare simplificată în mod grosolan: un capital variabil de 100 l. st. reprezintă, să zicem, salariul săptămînal a 100 de muncitori. Dacă, ziua de muncă fiind dată, acești 100 de muncitori dau un produs săptămînal de 200 de unități de marfă = 200 M, atunci, făcînd abstracție de acea parte din prețului de cost pe care o adaugă capitalul constant, $1 M = \frac{100 \text{ l. st.}}{200} = 10 \text{ șilingi}$, dat fiind că 100 l. st. = 200 M. Să presupunem acum că a intervenit o schimbare în forța productivă a muncii, că ea s-a dublat și că același număr de muncitori, în același interval de timp în care înainte produceau 200 M, produc acum de două ori 200 M. În acest caz, deoarece acum 100 l. st. = 400 M, $1 M$ costă $\frac{100 \text{ l. st.}}{400} = 5 \text{ șilingi}$ (în măsura în care prețului de cost constă numai din salariu). Dacă forța productivă scade la jumătate, atunci aceeași muncă nu produce decît $\frac{200 M}{2}$; și cum $100 \text{ l. st.} = \frac{200 M}{2}$, rezultă că $1 M = \frac{200 \text{ l. st.}}{200} = 1 \text{ l. st.}$ Schimbarea timpului de muncă necesar pentru produ-

²⁶⁾ Corbet „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals”, London 1841, p. 20].

cerea mărfurilor, și deci a valorii mărfurilor, apare acum în raport cu prețul de cost, și în consecință și cu prețul de producție, ca o repartizare diferită a aceluiași salariu asupra unei cantități de mărfuri mai mari sau mai mici, după cum în același timp de muncă și cu același salariu se produc mai multe mărfuri sau mai puține mărfuri. Ceea ce vede capitalistul, prin urmare și economistul, este că partea de muncă plătită care revine fiecărei bucăți de marfă variază o dată cu productivitatea muncii, și cu aceasta și valoarea fiecărei bucăți; el nu vede că același lucru se petrece și cu munca neplătită cuprinsă în fiecare bucată de marfă, și aceasta cu atât mai puțin cu cât în realitate profitul mijlociu este determinat numai întâmplător de munca neplătită absorbită în sfera lui de producție. Numai sub această formă grosolană și lipsită de conținut apare acum faptul că valoarea mărfurilor este determinată de munca cuprinsă în ele.

Capitolul zece

Egalizarea ratei generale a profitului prin concurență. Prețuri de piață și valori de piață. Profitul suplimentar

O parte din sferele de producție au o compoziție mijlocie a capitalului întrebuințat, adică identică sau aproape identică cu compoziția capitalului social mijlociu.

În aceste sfere prețul de producție al mărfurilor produse coincide întru totul sau aproape întru totul cu valoarea lor exprimată în bani. Valoarea constituie limita matematică a prețului de producție. Concurența repartizează capitalul social între diferitele sfere de producție în așa fel, încât prețurile de producție din fiecare sferă se formează după exemplul celor din sferele cu compoziție mijlocie, adică $= pc + pc \cdot pr'$ (prețul de cost plus produsul dintre rata mijlocie a profitului și prețul de cost). Această rată mijlocie a profitului nu este însă altceva decât profitul calculat procentual din sferele cu compoziție mijlocie, deci din acele sfere unde profitul coincide cu plusvaloarea. Rata profitului este prin urmare în toate sferele de producție aceași, adică egală cu rata profitului din sferele de producție mijlocii, unde predomină o compoziție mijlocie a capitalului. În consecință, suma profiturilor tuturor sferelor de producție trebuie să fie egală cu suma plusvalorilor, iar suma prețurilor de producție ale produsului social total trebuie să fie egală cu suma valorilor lui. Dar, evident, egalizarea sferelor de producție cu compoziție diferită a capitalului trebuie întotdeauna să tindă să egalizeze aceste sfere cu acelea în care compoziția capitalului este mijlocie, indiferent dacă aceasta corespunde exact sau numai aproximativ cu compoziția medie a capitalului social total. Între ramurile de producție mai mult sau mai puțin apropiate de medie se observă de asemenea o tendință de egalizare cu nivelul ideal, adică inexistent în realitate, cu alte cuvinte se observă tendința de a se ajunge la acest nivel ideal, considerat drept normă. În felul acesta predomină în mod necesar tendința de a face din prețurile de producție simple forme transformate ale valorii sau de a transforma profiturile în simple părți ale plusvalorii, care sînt

însă repartizate nu în raport cu plusvaloarea produsă în fiecare sferă de producție în parte, ci în raport cu masa capitalului întrebuințat în fiecare sferă de producție, astfel că unor mase de capital egale ca mărime, indiferent de compoziția lor, le revin părți egale ca mărime (părți alicote) din totalitatea plusvalorii produse de capitalul social total.

Pentru capitalurile cu compoziție mijlocie sau aproximativ mijlocie, prețul de producție coincide deci întru totul sau aproximativ cu valoarea, iar profitul cu plusvaloarea produsă de ele. Toate celelalte capitaluri, indiferent de compoziția lor, tind, sub presiunea concurenței, să se egalizeze cu cele cu compoziție mijlocie. Cum însă capitalurile cu compoziție mijlocie sînt egale sau aproape egale cu capitalul social mijlociu, toate capitalurile, oricare ar fi plusvaloarea produsă de ele, tind să realizeze în locul acestei plusvalori profitul mijlociu prin prețurile mărfurilor lor, adică să realizeze prețurile de producție.

Pe de altă parte se poate spune că oriunde se formează un profit mijlociu, deci o rată generală a profitului — indiferent cum se ajunge la acest rezultat —, acest profit mijlociu nu poate fi altceva decît profitul la capitalul social mijlociu, a cărui sumă este egală cu suma plusvalorii, și că prețurile obținute prin adăugarea acestui profit mijlociu la prețurile de cost nu pot fi altceva decît valorile transformate în prețuri de producție. Nu s-ar schimba nimic dacă, dintr-un motiv oarecare, în anumite sfere de producție capitalurile nu ar fi supuse procesului de egalizare. În acest caz profitul mijlociu s-ar calcula la acea parte din capitalul social care intră în procesul de egalizare. Este clar că profitul mijlociu nu poate fi nimic altceva decît masa totală a plusvalorii repartizată la masele de capital din fiecare sferă de producție în raport cu mărimile lor. Aceasta constituie totalul muncii neplătite realizate, și ea este reprezentată, la fel ca și munca plătită vie sau trecută, în masa totală de mărfuri și bani însușită de capitaliști.

Problema cu adevărat dificilă este aici următoarea: cum se produce această egalizare a profiturilor la rata generală a profitului din moment ce ea este, evident, un rezultat și nu poate fi un punct de plecare.

Este evident, în primul rînd, că o evaluare, de pildă, în bani a valorii-marfă nu poate fi decît rezultatul schimbului și că, presupunînd o asemenea evaluare, trebuie să o considerăm ca rezultat al schimbului real al valorii-marfă cu valoare-marfă. Cum se poate însă înfăptui acest schimb de mărfuri la valorile lor reale?

Să presupunem mai întîi că toate mărfurile din diferite sfere de producție se vînd la valorile lor reale. Ce se întîmplă atunci?

Potrivit celor expuse mai sus, în diferite sfere de producție există rate ale profitului foarte diferite. Dacă mărfurile se vînd la valoarea lor (adică sînt schimbate între ele proporțional cu valoarea cuprinsă în ele, la prețuri corespunzătoare valorii lor) sau dacă sînt vîndute la prețuri la care vînzarea lor aduce profituri egale ca mărime pentru mase de capital egale avansate pentru producerea lor — aceste lucruri sînt prima facie * total diferite.

Faptul că capitaluri care pun în funcțiune cantități inegale de muncă vie produc cantități inegale de plusvaloare presupune, cel puțin într-o anumită măsură, că gradul de exploatare a muncii sau rata plusvalorii sînt aceleași, sau că diferențele existente în acest domeniu se egalizează în virtutea unor temeieri reale sau închipuite (convenționale) de compensare. Aceasta presupune concurență între muncitori și egalizare prin continua lor migrare dintr-o sferă de producție în alta. Această rată generală a plusvalorii — ca tendință, asemenea tuturor legilor economice — este presupusă de noi pentru simplificare teoretică; în realitate însă ea este premisa efectivă a modului de producție capitalist, deși stabilirea ei este, mai mult sau mai puțin, frînată de piedici de ordin practic care provoacă diferențe locale mai mult sau mai puțin importante, cum sînt, de pildă, în Anglia legile cu privire la domiciliere (settlement laws)⁵⁷ pentru muncitorii agricoli. În teorie însă presupunem că legile modului de producție capitalist se dezvoltă în formă pură. În realitate însă există întotdeauna numai o oarecare aproximație; dar această aproximație este cu atît mai mare cu cît este mai dezvoltat modul de producție capitalist și cu cît sînt în mai mare măsură înlăturate rămășițele formațiunilor economice anterioare, străine de el.

Întreaga dificultate provine din faptul că mărfurile nu sînt schimbate pur și simplu ca mărfuri, ci ca produse ale capitalurilor, care, în raport cu mărimea lor, sau la o mărime egală, pretind o participare egală la masa totală a plusvalorii. Și prețul total al mărfurilor produse de un capital dat într-un interval de timp dat trebuie să satisfacă această cerință. Dar prețul total al acestor mărfuri nu este decît suma prețurilor diferitelor mărfuri care formează produsul capitalului.

Punctum saliens** iese și mai clar în evidență dacă privim lucrurile în felul următor: să presupunem că muncitorii sînt ei înșiși posesori ai mijloacelor de producție respective și că schimbă între ei mărfurile. În acest caz mărfurile lor n-ar fi deci produse ale capitalului. Valoarea mijloacelor de muncă și a materialelor

* — la prima vedere. — *Nota trad.*

** — Punctul hotărîtor. — *Nota trad.*

necesare muncii întrebuințate în diferitele ramuri de producție ar fi diferită, în funcție de natura tehnică a diferitelor munci; de asemenea, independent de valoarea diferită a mijloacelor de producție întrebuințate, o masă de muncă dată ar necesita o masă diferită a acestor mijloace de producție, deoarece o marfă poate fi fabricată într-o oră, o altă numai într-o zi etc. Să presupunem mai departe că acești muncitori lucrează în medie același număr de ore, ținând seama de compensarea deosebirilor care rezultă din intensitatea diferită a muncii etc. În acest caz doi muncitori și-ar înlocui, în mărfurile care constituie produsul muncii lor de o zi, mai întâi cheltuielile lor, prețurile de cost ale mijloacelor de producție consumate. Acestea ar fi diferite în funcție de natura tehnică a ramurilor lor de muncă. În al doilea rând, amândoi ar crea cantități egale de o valoare nouă, și anume valoarea adăugată mijloacelor de producție în cursul unei zile de muncă. Această valoare nouă ar cuprinde salariul lor, plus plusvaloarea, adică supramunca care depășește necesitățile lor proprii, al cărei rezultat le-ar aparține însă lor înșile. Dacă ne exprimăm în limbajul capitaliștilor, ambii muncitori ar primi același salariu plus același profit = valoarea exprimată, de pildă, în produsul unei zile de muncă de 10 ore. Dar, în primul rând, valorile mărfurilor lor ar fi diferite. În marfa I, de pildă, ar fi cuprinsă o parte mai mare de valoare pentru mijloacele de producție întrebuințate decât în marfa II, și, pentru a ține de la început seama de toate deosebirile posibile, să presupunem că marfa I ar absorbi mai multă muncă vie, încă prin urmare pentru producerea ei ar fi nevoie de un timp de muncă mai îndelungat decât pentru marfa II. Valoarea acestor mărfuri I și II este deci foarte diferită. Sumele valorilor mărfurilor care sînt produsul muncii depuse într-un timp dat de muncitorul I și de muncitorul II sînt de asemenea diferite. Ratele profitului ar fi și ele foarte diferite pentru I și II dacă prin rata profitului înțelegem aici raportul dintre plusvaloare și valoarea totală a mijloacelor de producție întrebuințate. Mijloacele de subzistență pe care le consumă zilnic I și II în timpul producției, și care reprezintă salariul, ar constitui aici acea parte a mijloacelor de producție avansate pe care o numim de obicei capital variabil. Dar plusvalorile ar fi pentru același timp de muncă egale pentru I și II, sau, mai exact, deoarece I și II primesc fiecare valoarea produsului unei zile de muncă, ele capătă, după scăderea valorii elementelor „constante” avansate, valori egale, din care o parte poate fi considerată ca înlocuire a mijloacelor de subzistență consumate în timpul producției, iar cealaltă parte ca plusvaloare suplimentară. Dacă I are cheltuieli mai mari, acestea sînt înlocuite printr-o parte mai mare din valoarea mărfurilor sale, care înlocuiește această parte „con-

stantă", astfel încît el trebuie să transforme din nou o parte mai mare din valoarea totală a produsului său în elementele materiale ale acestei părți constante, în timp ce II, dacă încasează mai puțin, trebuie să transforme o parte mai mică din valoare din nou în elementele materiale ale părții constante. Într-o asemenea ipoteză, deosebirea dintre ratele profitului nu ar prezenta importanță, tot așa după cum astăzi pentru muncitorul salariat nu prezintă importanță prin ce rată a profitului se exprimă cantitatea de plusvaloare ce-i este stoarsă, și tot așa cum în comerțul internațional deosebirea dintre ratele profitului la diferitele națiuni nu prezintă importanță pentru schimbul lor de mărfuri.

Schimbul de mărfuri la valorile lor sau aproximativ la valorile lor cere, așadar, o treaptă cu mult inferioară față de cea pe care o cere schimbul la prețurile de producție, pentru care e necesar un anumit nivel al dezvoltării capitaliste.

Oricare ar fi modul în care se stabilesc sau se reglează inițial prețurile diferitelor mărfuri una în raport cu alta, mișcarea lor este subordonată legii valorii. Cînd timpul de muncă necesar pentru producerea lor se micșorează, scad și prețurile; cînd acest timp crește, cresc și prețurile, celelalte condiții rămînînd neschimbate.

Așadar, independent de faptul că prețurile și mișcarea prețurilor sînt subordonate legii valorii, este foarte just să privim valorile mărfurilor nu numai din punct de vedere teoretic, ci și din punct de vedere istoric ca prius* prețurilor de producție. Acest lucru este valabil în condiții în care mijloacele de producție aparțin muncitorului, și în asemenea condiții se află, în lumea veche ca și în lumea modernă, țăranul proprietar care-și lucrează singur pămîntul și meseriașul. Aceasta coincide și cu părerea exprimată de noi mai înainte²⁷⁾ că dezvoltarea produselor spre a deveni mărfuri rezultă din schimbul dintre diferite comunități, și nu dintre membrii uneia și aceleiași comunități⁵⁹⁾. Acest lucru este valabil atît pentru orînduirea condițiilor primitive, cît și pentru orînduirile ulterioare bazate pe sclavie și iobăgie, precum și pentru organizarea corporatistă a meseriilor, atîta timp cît mijloacele de producție din fiecare ramură de producție nu pot fi transferate decît cu greu dintr-o sferă într-alta și deci atîta timp cît diferitele sfere de producție se raportează unele la altele, în anumite limite, ca niște țări străine sau ca niște obști comuniste.

²⁷⁾ În 1865 aceasta era „părerea” numai a lui Marx. Acum, după amplele cercetări privind obștea primitivă, începînd cu Maurer și terminînd cu Morgan⁵⁸⁾, ea constituie un fapt unanim recunoscut. — F.E.

* — premergătoare. — Nota trad.

Pentru ca prețurile la care mărfurile se schimbă între ele să corespundă aproximativ valorilor lor, nu este nevoie decât ca : 1) schimbul diferitelor mărfuri să înceteze a fi pur întâmplător sau numai ocazional ; 2) în măsura în care avem în vedere schimbul direct de mărfuri, acestea să fie produse de ambele părți în cantități aproximativ corespunzătoare nevoilor reciproce, fapt care se stabilește prin experiența reciprocă în ceea ce privește desfacerea, și astfel apare ca rezultat al unui îndelungat schimb ; și 3) în măsura în care e vorba de vânzare, nici un monopol natural sau artificial să nu permită uneia din cele două părți contractante să vândă mărfurile peste preț sau s-o silească să le cedeze sub preț. Prin monopol accidental înțelegem monopolul care rezultă pentru cumpărător sau vânzător dintr-o stare întâmplătoare a cererii și ofertei.

Ipoteza că mărfurile din diferite sfere de producție se vând la valorile lor înseamnă, firește, numai că valoarea lor este centrul în jurul căruia gravitează prețurile lor și se echilibrează permanentele lor urcări și scăderi. În afară de aceasta este necesar să se facă o deosebire între *valoarea de piață* — despre care vom vorbi mai târziu — și valoarea individuală a diferitelor mărfuri produse de diferiți producători. Valoarea individuală a unora din aceste mărfuri va fi inferioară valorii lor de piață (adică pentru producerea lor este nevoie de un timp de muncă mai scurt decât cel exprimat de valoarea de piață), valoarea individuală a altora va fi superioară valorii lor de piață. Valoarea de piață trebuie considerată, pe de o parte, ca valoare mijlocie a mărfurilor produse într-o anumită sferă, pe de altă parte ca valoare individuală a mărfurilor produse în condițiile mijlocii ale sferei respective, mărfuri care constituie marea masă a produselor sferei respective. Numai în combinații excepționale mărfurile produse în cele mai proaste sau în cele mai bune condiții reglează valoarea de piață, care la rândul ei formează centrul de oscilație al prețurilor de piață, care însă sînt întotdeauna aceleași pentru mărfuri de același fel. Dacă cererea obișnuită este satisfăcută de oferta de mărfuri la valoarea mijlocie, adică la valoarea mijlocie a masei de mărfuri aflate între cele două extreme, mărfurile a căror valoare individuală este inferioară valorii de piață realizează o plusvaloare suplimentară, sau un profit suplimentar, în timp ce mărfurile a căror valoare individuală este superioară valorii de piață nu reușesc să realizeze o parte din plusvaloarea conținută în ele.

Problema nu este nicidecum elucidată prin afirmația că vânzarea mărfurilor produse în cele mai proaste condiții dovedește că ele sînt necesare pentru acoperirea cererii. Dacă în cazul dat prețul ar fi mai mare decât valoarea de piață mijlocie, cererea ar fi mai mică. La anumite prețuri, un anumit fel de marfă poate ocupa

un anumit loc pe piață; atunci cînd variază prețurile, acest loc poate rămîne neschimbat numai dacă prețul mai ridicat coincide cu o cantitate mai mică de mărfuri, iar prețul mai scăzut cu o cantitate mai mare. Dacă însă cererea este atît de mare încît nu se micșorează nici atunci cînd prețul este reglat de valoarea mărfurilor produse în condițiile cele mai proaste, atunci acestea din urmă determină valoarea de piață. Asemenea lucru este posibil numai dacă cererea depășește nivelul obișnuit sau dacă oferta scade sub nivelul obișnuit. În sfîrșit, dacă masa mărfurilor produse este mai mare decît cantitatea care poate fi desfăcută la valorile de piață mijlocii, atunci valoarea de piață este determinată de mărfurile produse în condițiile cele mai bune. Mărfurile din această ultimă categorie pot, de pildă, să se vîndă complet sau aproximativ la valoarea lor individuală, în care caz se poate întimpla ca mărfurile produse în condițiile cele mai proaste să nu realizeze, poate, nici măcar prețul lor de cost, în timp ce mărfurile produse în condiții mijlocii să realizeze numai o parte a plusvalorii cuprinse în ele. Cele spuse aici despre valoarea de piață sînt valabile și pentru prețul de producție de îndată ce acesta a luat locul valorii de piață. Prețul de producție este reglat în fiecare sferă tot în funcție de împrejurări speciale. Dar prețul de producție însuși, la rîndul lui, este centnul în jurul căruia oscilează prețurile de piață zilnice și la nivelul căruia se reglează aceste prețuri în anumite perioade. (Vezi Ricardo, despre determinarea prețului de producție de către cei ce muncesc în condițiile cele mai proaste ⁶⁰.)

Oricum s-ar regla prețurile, rezultă următoarele:

1. Legea valorii dirijează mișcarea prețurilor, astfel că scăderea sau creșterea timpului de muncă necesar producției fac ca prețurile de producție să crească sau să scadă. În sensul acesta spune Ricardo (care intuiește, firește, că prețurile lui de producție se abat de la valoarea mărfurilor) că *the inquiry to which he wishes to draw the reader's attention, relates to the effect of the variations in the relative value of commodities, and not in their absolute value* *.

2. Profitul mijlociu, care determină prețurile de producție, trebuie să fie întotdeauna aproximativ egal cu cantitatea de plusvaloare care revine la un capital dat, considerat ca parte alicotă a capitalului social total. Să presupunem că rata generală a profitului,

* — cercetarea asupra căreia el vrea să atragă atenția cititorului se referă la efectul produs de variațiile valorii relative a mărfurilor, și nu de variațiile valorii lor absolute. — *Nota trad.* (D. Ricardo. „Principles of Political Economy”. Works ed. by MacCulloch, London 1852, p. 15. (Vezi și D. Ricardo. Opere alese, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 67. — *Nota trad.*))

și, prin urmare, și profitul mijlociu, s-ar exprima într-o valoare bănească superioară plusvalorii mijlocii reale în expresie bănească. În măsura în care este vorba de capitaliști, este indiferent dacă ei își calculează reciproc 10 sau 15% profit. 10% corespunde tot atât de puțin valorii reale a mărfii ca și 15%, deoarece expresia bănească este exagerată reciproc. În ceea ce-i privește însă pe muncitori (presupunem că ei primesc salariul normal, că deci creșterea profitului mijlociu nu reprezintă o scădere reală din salariu, adică nu exprimă ceva absolut diferit de plusvaloarea normală a capitalistului), creșterea prețului mărfurilor provocată de creșterea profitului mijlociu trebuie să corespundă unei creșteri a expresiei bănești a capitalului variabil. Într-adevăr, asemenea creștere generală nominală a ratei profitului și a profitului mijlociu peste nivelul determinat de raportul dintre plusvaloarea reală și capitalul total avansat nu este posibilă fără a atrage după sine o creștere a salariului și o creștere a prețului mărfurilor, care formează capitalul constant. Scăderea trebuie să exercite influență și în sens contrar. Deoarece valoarea totală a mărfurilor reglează plusvaloarea totală, iar aceasta din urmă reglează — ca lege generală care dirijează oscilațiile — mărimea profitului mijlociu și deci rata generală a profitului, este evident că legea valorii reglează prețurile de producție.

Ceea ce înfăptuiește concurența, în primul rând, în cadrul unei sfere de producție este stabilirea unei valori de piață și a unui preț de piață egale, pornind de la diferitele valori individuale ale mărfurilor. Dar numai concurența dintre capitalurile din diferite sfere de producție creează prețul de producție, care egalizează ratele profitului din sfere de producție diferite. Pentru formarea prețurilor de producție se cere o mai înaltă dezvoltare a modului de producție capitalist decât se cere pentru stabilirea unei valori de piață unice și a unui preț de piață unic.

Pentru ca mărfuri din aceeași sferă de producție, de același fel și aproximativ de aceeași calitate să se vîndă la valorile lor sînt necesare două condiții :

În primul rînd, diferitele valori individuale trebuie să se egali zeze la o valoare socială unică, adică la valoarea de piață prezentată mai sus, și pentru aceasta trebuie să existe o concurență între producătorii aceluiași fel de mărfuri, precum și o piață, pe care ei toți să-și ofere concomitent mărfurile. Pentru ca prețul de piață al mărfurilor identice, produse însă fiecare în condiții avînd particularități individuale diferite, să corespundă valorii de piață fără a se abate de la aceasta nici în sus, nici în jos, presiunea exercitată de diferiți vînzători unii asupra altora trebuie să fie destul de mare

pentru ca masa de mărfuri aruncate pe piață să fie cea cerută de nevoile societății, cu alte cuvinte să fie cantitatea pentru care societatea e în stare să plătească valoarea de piață. Dacă masa produselor ar depăși aceste nevoi, mărfurile ar trebui să fie vândute sub valoarea lor de piață; dimpotrivă, ele ar trebui vândute peste valoarea lor de piață dacă masa produselor n-ar fi suficient de mare sau, ceea ce este același lucru, dacă presiunea concurenței între vânzători n-ar fi de ajuns de puternică pentru a-i sili să aducă pe piață această masă de mărfuri. Dacă s-ar schimba valoarea de piață, s-ar schimba și condițiile în care ar putea fi vândută întreaga masă de mărfuri. Dacă valoarea de piață scade, atunci nevoia socială de mărfuri (prin care aici se înțelege întotdeauna nevoia celor solvabili) se lărgeste în medie și poate absorbi, în anumite limite, cantități mai mari de mărfuri. Dacă valoarea de piață crește, nevoia socială de mărfuri se reduce și este absorbită o mai mică cantitate de mărfuri. De aceea, dacă cererea și oferta reglează prețul de piață sau, mai exact, abaterile prețurilor de piață de la valoarea de piață, atunci, pe de altă parte, valoarea de piață reglează raportul dintre cerere și ofertă sau centrul în jurul căruia oscilațiile cererii și ofertei fac să oscileze prețurile de piață.

Analizând mai amănunțit problema vedem că condițiile care sînt valabile pentru valoarea fiecărei mărfi în parte se reproduc aici ca condiții care determină valoarea sumei totale a mărfurilor de același fel, deoarece producția capitalistă este de la bun început o producție de masă; de altfel și în alte moduri de producție mai puțin dezvoltate, mărfurile — cel puțin mărfurile de bază — produse în cantități relativ mici ca produs comun al multor mici producători se concentrează pe piață în mase mari în minile unui număr relativ mic de negustori, chiar dacă sînt acumulate și vândute de ei, ca produs comun al unei întregi ramuri de producție sau al unei părți mai mari sau mai mici a acesteia.

Remarcăm în treacăt că „nevoia socială”, adică ceea ce reglează principiul cererii, este determinată în fond de raportul dintre diferitele clase și de respectiva lor poziție economică, în primul rînd deci mai ales de raportul dintre plusvaloarea totală și salariu și în al doilea rînd de raportul dintre diferitele părți în care se împarte plusvaloarea (profit, dobîndă, rentă funciară, impozite etc.); în felul acesta aici se vedește din nou că absolut nimic nu poate fi explicat prin raportul dintre cerere și ofertă înainte de a se dezvălui baza pe care se desfășoară acest raport.

Deși atît marfa cît și banii reprezintă unitatea dintre valoarea de schimb și valoarea de întrebuințare, totuși, așa cum am văzut (cartea I, cap. I, 3), în actul cumpărării și vânzării ambele determi-

nări sînt repartizate la cele două extreme, astfel că marfa (vînzătorul) reprezintă valoarea de întrebuițare, iar banii (cumpărătorul) valoarea de schimb. O primă condiție a vînzării este, așa cum am stabilit, ca marfa să aibă o valoare de întrebuițare, să satisfacă deci o nevoie socială. O a doua condiție este ca acea cantitate de muncă care este cuprinsă în marfă să reprezinte munca socialmente necesară, astfel încît valoarea individuală a mărfii (și, ceea ce în ipoteza noastră este același lucru, prețul ei de vînzare) să coincidă cu valoarea ei socială ²⁸⁾.

Să aplicăm acestea la masa de mărfuri aflate pe piață, care constituie produsul unei întregi sfere de producție.

Lucrurile se vor prezenta cel mai simplu dacă vom considera întreaga masă de mărfuri mai întîi dintr-o *singură* ramură de producție, ca o *singură* marfă, iar suma prețurilor mai multor mărfuri identice ca un *singur* preț total. În acest caz, tot ceea ce am spus despre fiecare marfă în parte este acum valabil întru totul și pentru masa de mărfuri dintr-o anumită ramură de producție aflată pe piață. Cerința ca valoarea individuală a mărfii să corespundă valorii ei sociale se realizează sau se determină acum în sensul că întreaga cantitate de marfă cuprinde munca socialmente necesară pentru producerea ei și că valoarea acestei mase = valoarea ei de piață.

Să presupunem acum că marea masă a acestor mărfuri a fost produsă aproximativ în aceleași condiții sociale normale, astfel că valoarea socială este totodată valoarea individuală a diferitelor mărfuri care formează această masă. Dacă o parte relativ mică din aceste mărfuri este produsă în condiții mai proaste, iar o altă parte în condiții mai bune, astfel că valoarea individuală a uneia din părți este superioară și a celeilalte este inferioară valorii mijlocii a majorității mărfurilor, dacă aceste două extreme se egalizează, iar valoarea mijlocie a mărfurilor respective este egală cu valoarea mărfurilor care aparțin masei mijlocii, valoarea de piață este determinată de valoarea mărfurilor produse în condiții mijlocii ²⁹⁾. Valoarea întregii mase de mărfuri este egală cu suma reală a valorilor tuturor mărfurilor diferite luate laolaltă — atît a celor produse în condiții mijlocii, cît și a celor produse în condiții mai bune sau mai proaste. În acest caz valoarea de piață sau valoarea socială a masei de mărfuri — timpul de muncă necesar cuprins în acestea din urmă — este determinată de valoarea masei mijlocii, predominante de mărfuri.

²⁸⁾ K. Marx. „Zur Kritik der pol. Oek.“, Berlin 1859 (vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1959, p. 15—35. — *Nota trad.*).

²⁹⁾ *Ibid.*

Să presupunem, dimpotrivă, că întreaga cantitate de mărfuri în cauză aduse pe piață ar rămâne aceeași, dar valoarea mărfurilor produse în condiții mai proaste nu se egalizează cu valoarea mărfurilor produse în condiții mai bune, astfel că partea produsă în condiții mai proaste reprezintă o mărime relativ importantă atât în comparație cu masa de mărfuri mijlocie, cât și în comparație cu cealaltă extremă. În acest caz valoarea de piață sau valoarea socială este reglată de masa de mărfuri produsă în condițiile cele mai proaste.

Să presupunem, în sfârșit, că masa mărfurilor produsă în condiții mai bune decât cele mijlocii depășește considerabil pe cea produsă în condiții mai proaste și că reprezintă chiar o mărime importantă în comparație cu masa mărfurilor produsă în condiții mijlocii; în acest caz partea produsă în condițiile cele mai bune va regla valoarea de piață. Facem abstracție aici de suprasaturarea pieței, când prețul de piață este întotdeauna reglat de acea parte a mărfurilor care au fost produse în condițiile cele mai bune; aici însă nu avem de-a face cu prețul de piață, în măsura în care el este diferit de valoarea de piață, ci cu diferitele determinări ale însăși valorii de piață³⁰⁾.

Într-adevăr, strict vorbind (ceea ce în realitate, firește, nu este posibil decât cu aproximație și cu nenumărate modificări), în cazul I valoarea de piață a întregii mase de mărfuri, reglată de valorile mijlocii, este egală cu suma valorilor lor individuale, deși pentru mărfurile produse la cele două extreme această valoare reprezintă o valoare medie impusă lor. Cei care își produc mărfurile în condițiile cele mai proaste trebuie să le vîndă sub valoarea lor individuală; cei care își produc mărfurile în condițiile cele mai bune le vînd peste valoarea individuală.

³⁰⁾ Prin urmare disputa dintre Storch și Ricardo în legătură cu renta funciară (dispută referitoare numai la fond; de fapt nici unul nu ține seama de ce spune celălalt), despre faptul dacă valoarea de piață (la ei mai curînd prețul de piață, respectiv prețul de producție) este reglată de mărfurile produse în condițiile cele mai proaste (Ricardo) sau de mărfurile produse în condițiile cele mai bune³¹⁾ (Storch) se soluționează în sensul că amîndoi au și nu au dreptate, și că amîndoi au omis cu totul cazul mijlociu. Compară raționamentele lui Corbet asupra cazurilor în care prețul este reglat de mărfurile produse în condițiile cele mai bune³²⁾. — „Aceasta nu înseamnă că el” (Ricardo) „sustine că două exemplare diferite din două mărfuri diferite, de pildă o pălărie și o pereche de ghete, se schimbă între ele cînd aceste două exemplare diferite sînt produse de cantități egale de muncă. Prin «marfă» aici trebuie să înțelegem «felul mărfii», iar nu o singură pălărie, o singură pereche de ghete etc. În acest scop munca totală care produce toate pălăriile din Anglia trebuie considerată ca repartizată asupra tuturor pălăriilor. Mi se pare că acest lucru a fost insuficient exprimat de la început și în expunerile generale ale doctrinei lui Ricardo”. („Observations on some verbal disputes in Pol Econ. etc.”, London 1821, p. 53, 54.)

În cazul II masele de valori individuale produse în condițiile cele mai proaste și cele mai bune nu se egalizează și importanță hotărâtoare capătă masa mărfurilor produsă în condiții mai proaste. Strict vorbind, prețul mijlociu sau valoarea de piață a fiecărei mărfi sau a fiecărei părți alicote din masa totală a mărfurilor este acum determinată de întreaga valoare a masei de mărfuri rezultată din adunarea valorilor mărfurilor produse în diferite condiții și de partea alicotă din această valoare totală care ar reveni fiecărei mărfi. Valoarea de piață obținută astfel ar fi mai mare decât valoarea individuală nu numai a mărfurilor produse în condițiile cele mai favorabile, ci și a mărfurilor care aparțin masei mijlocii, dar ar continua să fie mai mică decât valoarea individuală a mărfurilor produse în condițiile cele mai nefavorabile. Cât de mult se apropie de aceasta din urmă sau coincide în cele din urmă cu ea depinde în întregime de volumul pe care masa mărfurilor produsă în condițiile cele mai nefavorabile îl are în sfera de producție respectivă. Dacă cererea precumpănește numai cu puțin, atunci prețul de piață este reglat de valoarea individuală a mărfurilor produse în condiții nefavorabile.

La sfârșit, dacă admitem, ca în cazul III, că cantitatea de mărfuri produse în condiții favorabile predomină nu numai în comparație cu cealaltă extremă, ci și cu condițiile mijlocii, atunci valoarea de piață scade sub valoarea mijlocie. Valoarea mijlocie, calculată prin adunarea valorilor mărfurilor produse atât în condițiile celor două extreme, cât și în condiții mijlocii, este aici sub valoarea grupei mijlocii și se apropie sau se depărtează de aceasta în funcție de proporțiile relative ale părții produse în condiții favorabile. Dacă cererea este mai mică decât oferta, atunci partea produsă în condiții favorabile, indiferent de proporțiile ei, ocupă o poziție dominantă prin reducerea prețului ei la valoarea ei individuală. Valoarea de piață nu poate totuși coincide niciodată cu această valoare individuală a mărfurilor produse în cele mai bune condiții, afară de cazul când oferta depășește cu mult cererea.

Această stabilire a valorii de piață, expusă aici într-o formă *abstractă*, este efectuată pe piața reală cu ajutorul concurenței dintre cumpărători, presupunând că cererea este exact atât de mare încât să poată absorbi masa de mărfuri la valoarea ei astfel stabilită. Și aici ajungem la alt punct.

În al doilea rând. Faptul că marfa are o valoare de întrebuințare înseamnă numai că ea satisface o nevoie socială oarecare. Atâta timp cât ne-am ocupat numai de mărfurile luate aparte, am putut presupune că această marfă aparte este cerută — prețul ei incluzând și cantitatea — fără a ne mai preocupa de mărimea cererii

care trebuie satisfăcută. Dar acest aspect cantitativ al problemei devine un moment esențial de îndată ce de o parte se află produsul unei întregi ramuri de producție, iar de cealaltă parte — nevoia socială. Acum este necesar să examinăm proporțiile, adică cantitatea acestei nevoi sociale.

În determinările valorii de piață date mai sus am presupus că masa mărfurilor produse este dată, adică rămâne neschimbată, că nu are loc decît o schimbare în raportul dintre părțile componente ale acestei mase, care sînt produse în condiții diferite, și deci că valoarea de piață a aceleiași mase de mărfuri este reglată în mod diferit. Să presupunem că această masă ar reprezenta cantitatea obișnuită a ofertei, făcînd abstracție de posibilitatea ca o parte din mărfurile produse să fie retrasă temporar de pe piață. Dacă cererea pentru această masă rămîne cea obișnuită, atunci marfa se vinde la valoarea ei de piață, indiferent care din cele trei cazuri cercetate mai sus ar regla această valoare de piață. Masa de mărfuri nu numai că satisface o nevoie anumită, dar o satisface la proporțiile ei sociale. Dacă cantitatea de mărfuri de pe piață este mai mică sau mai mare decît cererea, au loc abateri ale prețului de piață de la valoarea de piață. Prima abatere constă în aceea că, atunci cînd cantitatea de mărfuri este prea mică, marfa produsă în condițiile cele mai proaste reglează întotdeauna valoarea de piață și că atunci cînd cantitatea e prea mare, marfa produsă în condițiile cele mai favorabile reglează întotdeauna valoarea de piață; că, prin urmare, una din extreme determină valoarea de piață, deși, judecînd după simplul raport dintre masele produse în condiții diferite, ar trebui ca rezultatul să fie altul. Dacă diferența dintre cererea și oferta de produse este mai mare, atunci și prețul de piață se va abate mai mult, în sus sau în jos, de la valoarea de piață. Dar diferența dintre cantitatea de mărfuri produse și cantitatea de mărfuri care se vînd la valoarea lor de piață poate să aibă două cauze. Sau se schimbă însăși această cantitate, se micșorează prea mult, sau se mărește prea mult, așa încît reproducția se face pe o altă scară decît aceea care a reglat valoarea de piață dată. În acest caz oferta se schimbă, deși cererea rămîne neschimbată și prin urmare are loc o supraproducție sau o subproducție relativă. Sau reproducția, adică oferta, rămîne neschimbată, dar cererea scade sau crește, ceea ce poate avea loc din diferite motive, deși în acest caz mărimea absolută a ofertei a rămas aceeași, mărimea ei relativă, în comparație cu cererea, s-a schimbat. Efectul este același ca și în primul caz, dar în sens invers. În sfîrșit: dacă schimbările au loc de ambele părți, dar în sensuri opuse, sau dacă au loc în același sens, dar nu și în aceeași măsură, pe scurt, dacă au loc schimbări

și de o parte și de alta, dar se schimbă proporția anterioară dintre ambele părți, atunci rezultatul final trebuie întotdeauna să se reducă la unul din cele două cazuri analizate mai sus.

Dificultatea propriu-zisă la determinarea generală a noțiunii de cerere și ofertă constă în faptul că aceasta pare să ducă la o tautologie. Să analizăm întâi oferta, adică produsul care se află sau care poate fi adus pe piață. Pentru a nu intra aici în amănunte cu totul inutile, vom lua masa reproducției anuale în fiecare ramură industrială și vom face complet abstracție de faptul că, într-o măsură mai mare sau mai mică, diferite mărfuri nu pot să ajungă pe piață și sînt stocate cu scopul de a fi consumate, să zicem, în anul următor. Această reproducție anuală se exprimă, în primul rînd, într-o anumită cantitate — măsură sau număr — după cum masa de mărfuri dată este măsurată angro sau cu amănuntul; nu avem de-a face pur și simplu cu valori de întrebuințare care satisfac nevoi ale oamenilor, ci cu valori de întrebuințare care se află pe piață într-o anumită cantitate. În al doilea rînd, această masă de mărfuri are o anumită valoare de piață care poate fi exprimată sub forma valorii de piață a unei anumite mărfi sau ca măsură a mărfii care servește ca unitate. De aceea între cantitatea de mărfuri aflate pe piață și valoarea lor de piață nu există o legătură necesară; de pildă, în timp ce unele mărfuri au o valoare specifică mare, altele au o valoare specifică mică și astfel o sumă dată a valorii poate fi exprimată într-o cantitate foarte mare a unora dintre mărfuri sau într-o cantitate foarte mică de alte mărfuri. Între cantitatea de mărfuri aflate pe piață și valoarea de piață a acestor mărfuri există numai următoarea legătură: la o anumită productivitate a muncii, într-o sferă de producție dată, pentru producerea unei anumite cantități de mărfuri este nevoie de o anumită cantitate de timp de muncă social, deși raportul acesta este cu totul diferit în diferite sfere de producție și nu are nici o legătură launtrică cu utilitatea mărfurilor respective sau cu natura specială a valorilor lor de întrebuințare. Dacă cantitatea a dintr-un anumit fel de marfă costă un timp de muncă b , atunci, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, cantitatea a costă un timp de muncă nb . Mai departe: în măsura în care societatea vrea să-și satisfacă anumite trebuințe și în acest scop să producă un anumit fel de marfă, ea trebuie s-o plătească. Într-adevăr, dat fiind că producția de mărfuri presupune diviziunea muncii, societatea plătește aceste mărfuri prin aceea că întrebuințează pentru producerea lor o parte din timpul ei de muncă aflat la dispoziția ei; ea cumpără deci aceste mărfuri cu o anumită cantitate din timpul de muncă de care poate dispune. Acea parte a societății careia prin diviziunea muncii îi revine sarcina de a între-

bunța munca ei pentru producerea acestor mărfuri trebuie să primească un echivalent exprimat prin munca socială întruhipată în mărfurile care-i satisfac trebuințele. Nu există însă o legătură necesară, ci numai una întâmplătoare, între cantitatea totală de muncă socială cheltuită pentru un produs social dat, adică între partea alicotă a forței de muncă totale întrebuințată de societate pentru producerea acestui produs, deci între volumul pe care-l ocupă producerea acestui produs în producția totală, pe de o parte, și măsura în care societatea aspiră să-și satisfacă trebuințele, cu ajutorul acestui produs dat, pe de altă parte. Deși fiecare marfă în parte sau fiecare cantitate dată dintr-un anumit fel de marfă conține numai munca socială necesară pentru producerea ei, și din acest punct de vedere valoarea de piață a întregii mase de mărfuri de un anumit fel exprimă numai munca necesară, totuși, din moment ce o anumită marfă a fost produsă într-o cantitate care depășește nevoia socială, efectivă, o parte din timpul de muncă social este irosit și întreaga masă de mărfuri reprezintă atunci pe piață o cantitate de muncă socială mult mai mică decât cea cuprinsă realmente în ea. (Numai acolo unde producția este supusă unui control prealabil real din partea societății, societatea creează legătura dintre cantitatea timpului de muncă social cheltuit pentru producerea unor anumite articole și volumul nevoii sociale pe care trebuie s-o satisfacă aceste articole.) De aceea aceste mărfuri trebuie vândute sub valoarea lor de piață, iar o parte din ele chiar nu poate fi vândută. Lucrurile se potrec invers dacă cantitatea de muncă socială cheltuită pentru producerea unui anumit fel de mărfuri este prea mică în comparație cu volumul nevoii sociale care urmează să fie satisfăcută cu ajutorul acestui produs. Dacă însă cantitatea de muncă socială cheltuită pentru producerea unui anumit articol corespunde volumului nevoii sociale care urmează a fi satisfăcută, astfel că masa de mărfuri produsă corespunde proporțiilor obișnuite ale reproducției, cererea rămânând neschimbată, atunci marfa se vinde la valoarea ei de piață. Schimbul sau vânzarea mărfurilor la valoarea lor constituie un principiu rațional, legea naturală a echilibrului lor; pornind de la această lege trebuie explicate abaterile, și nu invers, să se deducă legea din aceste abateri.

Să examinăm acum cealaltă latură a problemei — cererea.

Mărfurile se cumpără fie ca mijloace de producție, fie ca mijloace de subzistență, pentru a intra în consumul productiv sau în cel individual; faptul că unele categorii de mărfuri pot servi pentru ambele scopuri nu schimbă nimic. Există deci cerere pentru ele din partea producătorilor (în cazul de față din partea capitaliștilor,

deoarece se presupune că mijloacele de producție sînt transformate în capital) și din partea consumatorilor. Ambele cazuri par să presupună înainte de toate în ceea ce privește cererea un anumit quantum al nevoii sociale, căreia îi corespunde, în ceea ce privește oferta, un anumit quantum al producției sociale în diferitele ramuri de producție. Pentru ca industria bumbacului să poată efectua reproducția ei anuală pe o anumită scară trebuie să existe cantitatea obișnuită de bumbac, și, ținînd seama de extinderea anuală a producției, ca urmare a acumulării capitalului, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, se cere chiar o cantitate suplimentară de bumbac. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește mijloacele de subzistență. Pentru a-și menține nivelul de viață mediu, obișnuit, clasa muncitoare trebuie să primească cel puțin cantitatea anterioară de mijloace de subzistență necesare, deși se poate întîmpla ca această cantitate să fie întrucîtva modificată în ceea ce privește mărfurile care o alcătuiesc; dacă însă avem în vedere creșterea anuală a populației, este nevoie și de o cantitate suplimentară de mijloace de subzistență; cu modificări mai mari sau mai mici, acest lucru e valabil și pentru celelalte clase.

Rezultă, așadar, că în ceea ce privește cererea există o anumită nevoie socială de o mărime dată, pentru a cărei satisfacere trebuie să existe pe piață o anumită cantitate de marfă. Dar determinarea cantitativă a acestei nevoi este extrem de elastică și nestabilă. Ea nu este fixă decît în aparență. Dacă mijloacele de subzistență ar fi mai ieftine sau salariul în bani mai ridicat, muncitorii ar cumpăna mai mult, iar „nevoia socială” pentru aceste categorii de mărfuri ar fi mai mare — facem complet abstracție de pauperi etc., a căror „cerere” mai este încă sub nivelul limitelor stricte ale nevoilor lor fizice. Dacă, pe de altă parte, bumbacul, de pildă, ar fi mai ieftin, cererea de bumbac a capitaliștilor ar crește, s-ar investi mai mult capital adițional în industria bumbacului etc. În genere nu trebuie să uităm că, în ipoteza noastră, cererea pentru consumul productiv este cererea capitalistului și că scopul propriu-zis al acestuia este să se producă plusvaloare și că numai în vederea acestui scop produce el un anumit fel de mărfuri. Pe de altă parte, aceasta nu-l împiedică — în măsura în care vine la piață în calitate de cumpărător de bumbac, de pildă — ca el să reprezinte nevoia de bumbac, tot așa cum vînzătorului de bumbac îi este indiferent dacă cumpărătorul va transforma acest bumbac în pinză pentru cămăși sau în fulmicoton, sau dacă are de gînd să astupe cu el urechile lui și ale întregii lumi. În orice caz aceasta are o mare influență asupra felului în care el se manifestă ca cumpărător. Nevoia lui de bumbac se modifică esențial datorită faptului că în reali-

tate ea acoperă numai nevoia lui de a obține profit. Limitele în care nevoia de mărfuri reprezentată pe piață — cererea — diferă cantitativ de nevoia *socială reală* sînt, firește, foarte diferite pentru diferitele mărfuri ; am în vedere diferența dintre cantitatea de mărfuri cerută realmente și cantitatea care ar fi cerută dacă mărfurile ar avea alte prețuri sau dacă cumpărătorii ar avea alte condiții bănești, respectiv de trai.

Nimic nu este mai ușor decît a înțelege inegalitatea dintre cerere și ofertă și abaterile prețurilor de piață de la valorile de piață care rezultă de aici. Dificultatea propriu-zisă constă în a stabili ce trebuie să înțelegem prin echilibrarea cererii și ofertei.

Cererea și oferta se echilibrează cînd raportul dintre ele este de așa natură încît masa de mărfuri dintr-o anumită ramură de producție poate fi vîndută la valoarea ei de piață, adică nici peste, nici sub aceasta. Iată primul lucru care ni se spune.

Al doilea : dacă mărfurile se pot vinde la valoarea lor de piață, cererea și oferta se echilibrează.

Dacă cererea și oferta se echilibrează, ele încetează de a mai acționa, și tocmai de aceea marfa se vinde la valoarea ei de piață. Dacă două forțe de aceeași mărime acționează în sens opus, ele se anihilează reciproc, nu au nici un efect în afară, iar fenomenele care se produc în aceste condiții trebuie să fie explicate în alt mod și nu prin acțiunea acestor două forțe. Din moment ce cererea și oferta se anihilează reciproc, ele încetează de a mai explica ceva, nu mai influențează valoarea de piață și ne lasă complet nedumeriți asupra cauzei pentru care valoarea de piață se exprimă tocmai în această sumă de bani și nu în alta. Adevăratele legi interne ale producției capitaliste nu pot, evident, fi explicate prin interacțiunea cererii și ofertei (facem total abstracție de o analiză mai profundă, dar care nu-și are locul aici, a acestor două forțe motrice sociale), deoarece aceste legi se manifestă în formă pură de-abia în momentul în care cererea și oferta încetează de a mai acționa, adică atunci cînd se echilibrează. De fapt cererea și oferta nu se echilibrează niciodată, sau, dacă se echilibrează vreodată, aceasta se face întîmplător, și din punct de vedere științific acest caz trebuie deci considerat = 0, sau ca inexistent. În economia politică se presupune însă că ele se echilibrează. De ce ? Pentru a putea analiza fenomenele sub aspectul lor legic, corespunzător noțiunii lor, cu alte cuvinte pentru a le considera independent de aparența rezultată din oscilațiile cererii și ale ofertei ; pe de altă parte, pentru a descoperi adevărata tendință a mișcării lor, pentru a o fixa. Deoarece abaterile de la echilibru au caracter opus și se succed permanent, ele se echilibrează reciproc datorită direcțiilor lor opuse, datorită

contradicției dintre ele. Așadar, dacă în nici un singur caz concret cererea și oferta nu se echilibrează, abaterile de la echilibrul lor se succed în așa fel — și rezultatul abaterii într-o direcție provoacă o altă abatere în direcția opusă —, încît, analizînd totalul mișcărilor pe o perioadă de timp mai mult sau mai puțin lungă, oferta și cererea se echilibrează întotdeauna; dar numai ca medie a mișcării trecute și numai ca mișcare permanentă a contradicției dintre ele. În felul acesta prețurile de piață, care se abat de la valorile de piață, dacă considerăm mărimea lor medie, se echilibrează și dau un preț care coincide cu valoarea de piață, abaterile de la aceasta din urmă anihilîndu-se reciproc ca plus și minus. Această medie are nu numai o importanță teoretică, ci și una practică pentru capital, deoarece cheltuirile de capital se calculează ținîndu-se seama de oscilațiile și egalizarea pe o perioadă de timp mai mult sau mai puțin determinată.

Așadar, raportul dintre cerere și ofertă explică, pe de o parte, numai abaterile prețurilor de piață de la valorile de piață, iar pe de altă parte tendința de anulare a acestor abateri, adică de anulare a influenței raportului dintre cerere și ofertă. (Nu analizăm aici mărfurile care, în mod excepțional, au prețuri, dar nu au valoare.) Influența exercitată de cerere și ofertă datorită oscilațiilor lor poate fi înlăturată sub forme foarte diferite. Dacă, de pildă, cererea scade și, prin urmare, și prețul de piață, aceasta poate avea ca efect o retragere a capitalului din ramura respectivă și în felul acesta o micșorare a ofertei. Dar aceasta poate face și ca însăși valoarea de piață să scadă datorită unor invenții care reduc timpul de muncă necesar și în consecință ea să se egalizeze cu prețul de piață. Dimpotrivă, dacă cererea crește, și deci prețul de piață depășește valoarea de piață, aceasta poate duce la un aflux excedentar de capital în ramura de producție respectivă și la o asemenea extindere a producției, încît prețul de piață să scadă chiar sub valoarea de piață; sau, pe de altă parte, aceasta poate duce la o urcare a prețului, care să provoace o reducere a însăși cererii. În unele ramuri de producție aceasta mai poate avea ca rezultat creșterea, pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă, a valorii de piață, deoarece în această perioadă o parte din marfa cerută pe piață trebuie produsă în condiții mai proaste.

Dacă cererea și oferta determină prețul de piață, pe de altă parte prețul de piață și, în ultimă analiză, valoarea de piață determină cererea și oferta. În ceea ce privește cererea, lucrul acesta e evident, deoarece ea variază în direcție opusă prețului, crește cînd acesta scade, și invers. La fel se întîmplă și cu oferta. Într-adevăr, prețurile mijloacelor de producție care intră în marfa oferită

pe piață determină cererea pentru aceste mijloace de producție și, în consecință, și oferta acelor mărfuri a căror ofertă include cererea pentru aceste mijloace de producție. Prețurile la bumbac au o importanță hotărâtoare pentru oferta țesăturilor de bumbac.

Această confuzie — determinarea prețurilor de către cerere și ofertă și totodată determinarea cererii și ofertei de către prețuri — se accentuează și prin faptul că cererea determină oferta și, invers, oferta determină cererea, producția determină piața și piața determină producția³¹).

Pînă și un economist de duzină (vezi nota) înțelege că chiar fără o schimbare a ofertei sau cererii provocată de împrejurări exterioare, raportul dintre acestea se poate schimba în urma unei schimbări intervenite în valoarea de piață a mărfurilor. Pînă și un asemenea economist trebuie să admită că, oricare ar fi valoarea de piață, cererea și oferta trebuie să se echilibreze pentru ca ea să poată fi realizată. Cu alte cuvinte, nu raportul dintre cerere și ofertă explică valoarea de piață, ci, dimpotrivă, aceasta explică oscilațiile cererii și ofertei. Autorul lucrării „Observations” continuă după pasajul citat în notă :

³¹) Extrem de stupid este următorul raționament „ingenios” : „Dacă cantitatea salariului, a capitalului și a pămîntului necesară pentru producerea unei mărfi a suferit o schimbare, atunci se schimbă și ceea ce Adam Smith numește prețul ei natural, iar prețul care fusese inițial prețul ei natural devine, dată fiind această schimbare, prețul ei de piață : deși cererea și oferta pot să nu se schimbe” (ambele se schimbă aici tocmai pentru că valoarea de piață sau prețul de producție, despre care se vorbește la Adam Smith, se schimbă în urma unei schimbări a valorii), „cu toate acestea oferta nu corespunde întocmai cererii acelor persoane care pot și vor să plătească atît cît reprezintă acum cheltuielile de producție, ci ea este mai mare sau mai mică, așa încît raportul dintre ofertă și ceea ce, ținînd seama de noile cheltuieli de producție, reprezintă cererea efectivă diferă de cel anterior. Ca urmare, dacă nu se ivește nici o piedică, se modifică oferta, ceea ce va face în cele din urmă ca marfa să ajungă la noul ei preț natural. Deoarece marfa ajunge la prețul ei natural datorită schimbării survenite în oferta ei, s-ar putea spune că prețul natural își datorează în aceeași măsură existența raportului dintre cerere și ofertă în care prețul de piață își datorează existența unui alt raport ; prin urmare, prețul natural depinde tot așa ca și prețul de piață de raportul dintre cerere și ofertă. («Marele principiu al cererii și ofertei a fost menit să determine atît ceea ce A. Smith numește prețuri naturale, cît și ceea ce el numește preț de piață». — Malthus ⁶².)” („Observations on certain verbal disputes etc.”, London 1821, p. 60, 61.) Înțeleptul nostru autor nu înțelege că în cazul de față tocmai schimbarea intervenită în cost of production *, deci și în valoare, a provocat schimbarea cererii, așadar schimbarea raportului dintre cerere și ofertă, și că schimbarea cererii poate determina schimbarea ofertei ; aceasta ar dovedi tocmai contrariul celor ce vrea să dovedească înțeleptul nostru, și anume ar dovedi că cheltuielile de producție nu sînt nicidecum reglate de raportul dintre cerere și ofertă, ci, dimpotrivă, ele reglează acest raport.

* — prețul de producție. — Nota trad.

„This proportion” (între cerere și ofertă), „however, if we still mean by «demand» and «natural price», what we meant just now, when referring to Adam Smith, must always be a proportion of equality ; for it is only when the supply is equal to the effectual demand, that is, to that demand, which will pay neither more nor less than the natural price, that the natural price is in fact paid ; consequently, there may be two very different natural prices, at different times, for the same commodity, and yet the proportion which the supply bears to the demand, be in both cases the same, namely the proportion of equality” *.

Autorul admite deci că, dacă aceeași marfă are în diferite momente natural prices ** diferite, cererea și oferta pot și trebuie de fiecare dată să se echilibreze pentru ca marfa să se vîndă în ambele cazuri la al ei natural price. Cum în ambele cazuri raportul dintre cerere și ofertă nu se schimbă, dar se schimbă mărimea însăși a lui natural price, este evident că acesta este stabilit independent de cerere și ofertă și poate deci fi cel mai puțin determinat de ele.

Pentru ca o marfă să se vîndă la valoarea ei de piață, adică corespunzător muncii socialmente necesare cuprinse în ea, întreaga cantitate de muncă socială întrebuițată pentru producerea întregii mase a acestei categorii de mărfuri trebuie să corespundă cantității cerute de nevoia socială, adică de nevoia socială solvabilă. Concurența, oscilațiile prețurilor de piață, oscilații corespunzătoare oscilațiilor raportului dintre cerere și ofertă, caută mereu să reducă la această măsură cantitatea totală de muncă cheltuită pentru fiecare categorie de mărfuri.

În raportul dintre cererea și oferta de mărfuri se reflectă, în primul rînd, raportul dintre valoarea de întrebuițare și valoarea de schimb, dintre marfă și bani, dintre cumpărător și vînzător ; în al doilea rînd, raportul dintre producător și consumator, deși aceștia din urmă pot fi reprezentați prin terțe persoane, comercianții. Pentru a înfățișa complet acest raport, este suficient să punem față în față pe cumpărător și pe vînzător. Trei persoane sînt suficiente pentru completa metamorfoză a mărfii, deci și pentru procesul cumpărare-vînzare în ansamblu. A transformă marfa

* — „Totuși acest raport” (dintre cerere și ofertă) — „dacă prin «cerere» și «preț natural» mai înțelegem ceea ce am înțeles pînă acum referindu-ne la Adam Smith — trebuie întotdeauna să fie un raport de egalitate, căci numai atunci cînd oferta este egală cu cererea efectivă, adică cu cea cerere care nu vrea să plătească nici mai mult, nici mai puțin decît prețul natural, numai atunci se plătește într-adevăr prețul natural ; prin urmare, în diferite momente pot exista două prețuri naturale foarte diferite pentru aceeași marfă, și cu toate acestea raportul în care se află oferta față de cerere poate fi același în ambele cazuri, adică un raport de egalitate”. — *Nota trad.*

** — prețuri naturale. — *Nota trad.*

sa în banii lui B, căruia îi vinde marfa și transformă din nou banii lui în marfă, pe care o cumpără de la C ; întregul proces are loc între aceste trei persoane. Mai departe, când am studiat banii am presupus că mărfurile se vînd la valoarea lor, pentru că nu exista nici un motiv să presupunem prețuri care se abat de la valoare, fiind vorba atunci numai de schimbările de formă pe care le suferă marfa atunci cînd devine bani și se transformă apoi din bani în marfă. Dacă în genere marfa se vinde, iar cu banii obținuți se cumpără o marfă nouă, avem în fața noastră întreaga metamorfoză și, pentru ea ca atare, este absolut indiferent dacă prețul mărfii este sub sau peste valoarea ei. Valoarea mărfii își menține importanța ei ca bază, pentru că numai pornind de la această bază se poate dezvolta noțiunea de bani, iar prețul, ca noțiune generală, nu este în primul rînd decît valoare sub formă de bani. Fără îndoială că atunci cînd studiem banii ca mijloc de circulație, presupunem că nu are loc o *singură* metamorfoză a mărfii. Dimpotrivă, este studiată împletirea socială a acestor metamorfoze. Numai în felul acesta ajungem la circulația banilor și la dezvoltarea funcției lor ca mijloc de circulație. Dar, pe cît este de importantă această înlănțuire pentru trecerea banilor la funcția de mijloc de circulație și pentru înfățișarea lor modificată, care rezultă de aici, pe atît de lipsită de importanță este ea pentru tranzacția dintre fiecare cumpărător și vînzător în parte.

Dimpotrivă, atunci cînd analizăm oferta și cererea, considerăm că oferta este egală cu suma vînzătorilor sau producătorilor unei anumite mărfi, iar cererea este egală cu suma cumpărătorilor sau consumatorilor (individuali sau productivi) ai aceleiași mărfi. Aceste sume acționează una asupra celeilalte ca unități, ca forțe agregate. Individul acționează aici numai ca o parte a forței sociale, ca atom al masei, și sub această formă concurența face să se afirme caracterul *social* al producției și consumului.

Acea parte dintre concurenți care pentru moment este mai slabă este totodată aceea în care individul acționează independent de masa concurenților săi și adesea direct împotriva lor, făcînd tocmai prin aceasta să se simtă dependența unuia de celălalt, pe cînd partea mai puternică se opune întotdeauna adversarului mai mult sau mai puțin ca un tot unit. Dacă pentru o anumită categorie de mărfuri cererea este mai mare decît oferta, atunci un cumpărător supralicitează — în anumite limite — pe altul, astfel că pentru toți marfa se scumpește peste valoarea de piață, în timp ce de cealaltă parte vînzătorii caută cu toții să vîndă la un preț de piață ridicat. Dacă, dimpotrivă, oferta este mai mare decît cererea, atunci unul din vînzători începe să vîndă mai ieftin și după el ceilalți trebuie să

facă la fel, în timp ce cumpărătorii se străduiesc cu toții să coboare prețul de piață cât mai mult sub valoarea de piață. Acțiunile comune interesează pe fiecare numai atâta timp cât, datorită lor, cîștigă mai mult decît fără ele. Unitatea acțiunilor încetează de îndată ce o parte ca atare se dovedește a fi mai slabă, și atunci fiecare individ caută s-o scoată cât mai bine la capăt prin eforturi proprii. Mai departe, dacă unul din concurenți produce mai ieftin decît ceilalți, el poate desface mai multe mărfuri și poate să-și asigure un loc mai mare pe piață vînzînd marfa la un preț mai mic decît prețul de piață dominant la un moment dat, sau la o valoare de piață mai mică, și chiar așa și procedează : el începe să acționeze în așa fel încît îi silește treptat pe ceilalți să introducă procedee de producție mai puțin costisitoare și reduce munca socialmente necesară la o cantitate nouă, considerabil mai mică. Dacă una din părți capătă preponderență, cîștigă toți cei care aparțin acestei părți ; e ca și cum ei toți ar deține un monopol. Dacă o parte se dovedește a fi slabă, fiecare individ poate încerca să devină, prin propriile sale forțe, mai tare decît adversarul său (de pildă care are cheltuieli de producție mai mici) sau cel puțin să aibă pierderi cât mai mici, în care caz lui puțin îi pasă de vecinii săi, deși acțiunile sale se răsfrîng nu numai asupra lui însuși, ci și asupra tuturor confrăților lui ³²⁾.

Cererea și oferta presupun transformarea valorii în valoare de piață, și, în măsura în care ele acționează pe bază capitalistă, în măsura în care mărfurile sînt produse ale capitalului, ele presupun un proces de producție capitalist, prin urmare relații mult mai complexe decît simpla cumpărare și vînzare de mărfuri. Aici nu este vorba de transformarea formală a valorii mărfurilor în preț, adică de o simplă schimbare a formei ; e vorba de anumite abateri cantitative ale prețurilor de piață de la valorile de piață și, mai departe, de la prețurile de producție. În simpla cumpărare-vînzare este suficient ca producătorii de mărfuri ca atare să se afle unii în fața altora. Dar dacă mergem mai departe cu analiza, cererea și oferta presupun existența a diferite clase și subclase, care își împart venitul total al societății și-l consumă ca venit, care constituie deci cererea careia îi dă naștere venitul ; pe de altă parte însă, pentru a înțelege cererea și oferta pe care producătorii ca atare și le

³²⁾ „Dacă fiecare individ dintr-o categorie n-ar putea avea mai mult decît o anumită parte sau o parte alicotă din cîștigul și proprietatea tuturor, el s-ar uni bucuros cu alții pentru a spori aceste beneficii” (ceea ce și face cînd raportul dintre cerere și ofertă îi permite) : „aceasta este monopol. Dar dacă un individ este incredințat că poate spori printr-un mijloc oarecare suma absolută a părții sale proprii, chiar micșorînd suma totală, el va proceda tocmai astfel în mod frecvent : aceasta este concurență”. („An Inquiry into those principles respecting the nature of demand etc.”. London 1821, p. 105.)

crează reciproc, este necesar să se cunoască întreaga structură a procesului de producție capitalist.

În condițiile producției capitaliste nu este vorba numai de a obține pentru masa de valori aruncată în circulație sub formă de mărfuri o masă egală de valori sub altă formă — de bani sau de altă marfă —, ci de a realiza la capitalul avansat în producție aceeași plusvaloare sau același profit ca oricare alt capital de aceeași mărime, sau pro rata* cu mărimea lui, indiferent de ramura de producție în care este folosit; problema este deci ca mărfurile să fie vândute cel puțin la prețuri care să asigure profitul mijlociu, adică la prețuri de producție. Capitalul însuși devine în această formă conștient de faptul că este o *forță socială*, la care fiecare capitalist participă proporțional cu partea pe care o deține din capitalul social total.

În primul rând, producției capitaliste în sine îi este indiferentă valoarea de întrebuințare determinată, în genere particularitățile specifice ale mărfii pe care o produce. Ceea ce o interesează în fiecare sferă de producție este numai să producă plusvaloare, să-și însușească, în produsul muncii, o anumită cantitate de muncă neplătită. Muncii salariate supuse de asemenea, prin însăși natura ei, capitalului îi este indiferent caracterul specific al muncii ei, ea este nevoită să se lase modificată după cerințele capitalului și aruncată dintr-o sferă de producție într-alta.

În al doilea rând, orice sferă de producție este de fapt tot atât de bună sau tot atât de proastă ca și cealaltă; fiecare aduce același profit și fiecare ar fi inutilă dacă marfa pe care o produce n-ar satisface o anumită nevoie socială.

Dacă însă mărfurile se vând la valorile lor, atunci, așa cum am arătat mai sus, în diferite sfere de producție iau naștere rate ale profitului foarte diferite, în funcție de compoziția organică diferită a maselor de capital investite în ele. Capitalul este însă retras dintr-o sferă cu o rată a profitului scăzută și investit în altă sferă, care dă un profit mai ridicat. Datorită acestei neîncetate emigrări și imigrări, într-un cuvânt datorită repartizării lui între diferitele sfere de producție, în funcție de creșterea sau scăderea ratei profitului, capitalul determină un asemenea raport între cerere și ofertă, încât în diferite sfere de producție profitul mijlociu este același, în consecință valorile se transformă în prețuri de producție. Capitalul reușește să realizeze această egalizare într-o măsură cu atât mai mare cu cât gradul de dezvoltare capitalistă a unei societăți naționale date este mai înalt: adică cu cât stările economice ale țării respective s-au adaptat într-o măsură mai mare modului

* — corespunzător. — *Nota trad.*

de producție capitalist. O dată cu progresul producției capitaliste se dezvoltă și condițiile acesteia ; ea subordonează caracterului ei specific și legilor ei imanente ansamblul premiselor sociale, în cadrul cărora se desfășoară procesul de producție.

Permanentă egalizare a inegalităților permanente are loc cu atât mai repede cu cât, în primul rând, capitalul este mai mobil, adică cu cât poate fi mai ușor transferat dintr-o sferă într-alta și dintr-un loc într-altul ; în al doilea rând, cu cât forța de muncă poate fi mai repede aruncată dintr-o sferă într-alta și dintr-un centru de producție într-altul. Punctul unu presupune deplina libertate a comerțului în cadrul societății și desființarea tuturor monopolurilor, în afară de cele naturale, adică desființarea monopolurilor ce decurg din însuși modul de producție capitalist. Mai departe se presupune dezvoltarea sistemului de credit, care concentrează masa dispersată a capitalului social disponibil, opunînd-o capitalistului individual ; în sfîrșit, subordonarea diferitelor sfere de producție față de capitaliști. Acest din urmă punct este deja cuprins în ipoteza noastră, prin faptul că am presupus transformarea valorilor în prețuri de producție în toate sferile de producție exploatate în mod capitalist ; dar și această egalizare întîmpină dificultăți mai mari dacă între întreprinderile capitaliste se intercalează și se împletesc cu ele sfere de producție numeroase și cu caracter de masă exploatate în mod necapitalist (de pildă agricultura practică de micii țărani). În sfîrșit, este necesară o mare densitate a populației. Punctul doi presupune abrogarea tuturor legilor care îi împiedică pe muncitori să treacă dintr-o sferă de producție într-alta sau dintr-un centru de producție într-altul ; atitudinea de indiferență a muncitorului față de conținutul muncii sale, reducerea cît mai mult cu putință a muncii în toate sferile de producție la muncă simplă, eliberarea muncitorilor de orice prejudecăți profesionale ; în sfîrșit, și aceasta îndeosebi, subordonarea muncitorului de către modul de producție capitalist. O analiză amănunțită a acestei probleme intră în cadrul unei analize speciale a concurenței.

Din cele spuse rezultă că fiecare capitalist, ca și totalitatea capitaliștilor din fiecare sferă de producție în parte, participă la exploatarea întregii clase muncitoare de către întregul capital și determină, prin participarea lor, un anumit grad al acestei exploatarei, și participă nu numai dintr-o simpatie generală de clasă, ci și nemijlocit din punct de vedere economic, deoarece — presupunînd că toate celelalte împrejurări, inclusiv valoarea capitalului constant total avansat, sînt date — rata mijlocie a profitului depinde de gradul de exploatare a muncii totale de către capitalul total.

Profitul mijlociu coincide cu plusvaloarea mijlocie pe care o produce capitalul la fiecare sută și, în ceea ce privește plusvaloarea, cele spuse mai sus sînt de la sine înțelese. În ceea ce privește profitul mijlociu, aici se adaugă valoarea capitalului avansat, ca unul din elementele care determină rata profitului. De fapt interesul deosebit pe care un capitalist sau capitalul dintr-o anumită sferă de producție îl are pentru exploatarea muncitorilor care sînt ocupați nemijlocit de el se limitează la aceea ca, prin muncă excesivă sau prin reducerea salariului sub nivelul mediu, sau printr-o productivitate excepțională obișnuită a muncii folosite, să obțină un profit foarte mare — un profit care să depășească profitul mijlociu. Dacă facem abstracție de acest fapt, un capitalist care în sfera lui de producție n-ar întrebuința nici un capital variabil și, prin urmare, nici un muncitor (ceea ce în realitate este, desigur, imposibil), ar fi tot atît de interesat în exploatarea clasei muncitoare de către capital și ar realiza profitul tot din supramunca neplătită ca și un capitalist care (fapt de asemenea imposibil în realitate) ar întrebuința numai capital variabil, adică și-ar cheltui întregul capital pentru salariu. Dar gradul de exploatare a muncii depinde, ziua de muncă fiind dată, de intensitatea mijlocie a muncii și, intensitatea fiind dată, de durata zilei de muncă. De gradul de exploatare a muncii depinde mărimea ratei plusvalorii, prin urmare la o masă totală dată a capitalului variabil — mărimea plusvalorii și, în consecință, mărimea profitului. Interesul special pe care îl are capitalul dintr-o sferă, spre deosebire de capitalul total, în exploatarea muncitorilor ocupați în mod special de el îl are și capitalistul individual, spre deosebire de toți capitaliștii din sfera lui, în exploatarea muncitorilor ocupați personal de el.

Pe de altă parte, fiecare sferă a capitalului și fiecare capitalist în parte sînt în egală măsură interesați în productivitatea muncii sociale folosite de capitalul total, căci de aceasta depind două lucruri: în primul rînd, masa valorilor de întrebuințare în care se exprimă profitul mijlociu; acest lucru are o dublă importanță în măsura în care acest profit mijlociu servește atît ca fond de acumulare a capitalului nou, cît și ca fond de venituri destinate consumului. În al doilea rînd, mărimea valorii capitalului total avansat (constant și variabil), care, la o mărime dată a plusvalorii sau a profitului întregii clase a capitaliștilor, determină rata profitului sau profitul la o anumită cantitate de capital. O productivitate deosebită a muncii într-o anumită sferă sau într-o anumită întreprindere din această sferă îi interesează numai pe capitaliștii care

activează nemijlocit în această sferă în măsura în care dă fiecărei sfere posibilitatea de a realiza un profit suplimentar în comparație cu capitalul total, sau capitalistului individual în comparație cu sfera sa.

Așadar, aici se explică matematic exact de ce capitaliștii, care în concurența dintre ei se poartă ca niște frați vitregi, constituie o adevărată alianță francmasonică față de totalitatea clasei muncitoare.

Prețul de producție include profitul mijlociu. Noi îl numim preț de producție; el este de fapt același lucru cu ceea ce A. Smith numea *natural price* *, Ricardo — *price of production*, *cost of production* **, fiziocrații — *prix necessaire* *** fără ca vreunul dintre ei să fi arătat deosebirea dintre prețul de producție și valoare —, pentru că cu timpul prețul de producție devine o condiție permanentă a ofertei și reproducției mărfii în fiecare sferă de producție³³). Înțelegem acum de asemenea de ce aceiași economiști care se opun determinării valorii mărfurilor prin timpul de muncă, prin cantitatea de muncă cuprinsă în ele, vorbesc mereu de prețurile de producție ca de centrele în jurul cărora oscilează prețurile de piață. Ei își pot permite aceasta fiindcă prețul de producție este o formă deja complet exteriorizată și prima fație **** lipsită de conținut a valorii mărfii, o formă care apare în procesul concurenței, care există deci în conștiința capitalistului vulgar, prin urmare și în aceea a economiștilor vulgari.

Din cele expuse mai sus vedem în ce mod valoarea de piață (și tot ce s-a spus în această privință e valabil, bineînțeles, cu limitele necesare și pentru prețul de producție) include un profit suplimentar de care beneficiază toți cei care produc în cele mai bune condiții în fiecare sferă de producție. Cu excepția cazurilor de criză și de supraproducție în general, acest lucru e valabil pentru toate prețurile de piață, oricât s-ar abate ele de la valorile de piață sau de la prețurile de producție de pe piață. Prețul de piață

---

³³) Malthus. „Principles of Political Economy”, London 1836, p. 77, and sq.

* — preț natural. — *Nota trad.*

** — preț de producție, cost de producție. — *Nota trad.*

*** — preț necesar. — *Nota trad.*

**** — la prima vedere. — *Nota trad.*

presupune că se plătește același preț pentru mărfuri de același fel, cu toate că acestea pot fi produse în condiții individuale foarte diferite și prin urmare pot avea prețuri de cost foarte diferite. (Nu vorbim aici de profitul rezultat din monopolurile propriu-zise artificiale sau naturale.)

Un profit suplimentar mai poate totuși lua naștere și atunci când anumite sfere de producție sînt în situația de a se sustrage transformării valorilor mărfurilor lor în prețuri de producție și deci reducerii profiturilor lor la profitul mijlociu. În secțiunea consacrată rentei funciare vom analiza transformarea pe care o suferă în continuare aceste două forme ale profitului suplimentar.

Capitolul unsprezece

Influența oscilațiilor generale ale salariului asupra prețurilor de producție

Să presupunem că compoziția mijlocie a capitalului social este $80c + 20v$, iar profitul 20% . În acest caz, rata plusvalorii este de 100% . O urcare generală a salariului, toate celelalte împrejurări rămânând neschimbate, înseamnă o scădere a ratei plusvalorii. Pentru capitalul mijlociu, profitul și plusvaloarea coincid. Să presupunem că salariul crește cu 25% . Aceași masă de muncă care, pentru a fi pusă în mișcare, costa 20, costă acum 25. În loc de $80c + 20v + 20pr$ vom avea pentru o rotație o valoare de $80c + 25v + 15pr$. Munca pusă în mișcare de capitalul variabil produce, ca și mai înainte, o sumă de valoare de 40. Dacă v crește de la 20 la 25, excedentul p sau pr nu mai este = decît 15. Profitul de 15 raportat la 105 este = $14\frac{2}{7}\%$; aceasta ar fi noua rată a profitului mijlociu. Deoarece prețul de producție al mărfurilor produse de capitalul mijlociu coincide cu valoarea lor, prețul de producție al acestor mărfuri nu s-a modificat; creșterea salariului ar fi atras deci după sine scăderea profitului, dar nu și o schimbare a valorii și a prețului mărfurilor.

Mai înainte, cînd profitul mijlociu era = 20% , prețul de producție al mărfurilor produse într-o perioadă de rotație era egal cu prețul lor de cost plus un profit de 20% la acest preț de cost, deci = $pc + pcpr' = pc + \frac{0}{100}c$; aici pc este o mărime variabilă, care diferă în funcție de valoarea mijloacelor de producție care intră în mărfuri și în funcție de mărimea uzurii care exprimă valoarea transmisă produsului de către capitalul fix întrebuințat pentru producerea mărfurilor respective. Prețul de producție ar fi acum $pc + \frac{14\frac{2}{7} pc}{100}$.

Să luăm acum un capital cu o compoziție inferioară celei inițiale a capitalului social mijlociu de $80c + 20v$ (care s-a transfor-

mat acum în $76^{4/21}c + 23^{17/21}v$; de pildă $50c + 50v$. Prețul de producție al produsului anual, dacă, pentru simplificare, admitem că întreg capitalul fix a intrat în produsul anual ca uzură și că timpul de rotație este același ca și în cazul I, era înainte de creșterea salariului $50c + 50v + 20pr = 120$. O creștere a salariului cu 25% înseamnă, pentru aceeași cantitate de muncă pusă în mișcare, o sporire a capitalului variabil de la 50 la $62^{1/2}$. Dacă produsul anual s-ar vinde la prețul de producție anterior, de 120, atunci ar rezulta $50c + 62^{1/2}v + 7^{1/2}pr$, deci o rată a profitului de $6^{2/3}\%$. Noua rată mijlocie a profitului este însă de $14^{2/7}\%$, și cum presupunem că toate celelalte împrejurări rămân neschimbate, acest capital de $50c + 62^{1/2}v$ trebuie să-și dea acest profit. Un capital de $112^{1/2}$ dă însă la o rată a profitului de $14^{2/7}$ un profit de $16^{1/14}$. Prețul de producție al mărfurilor produse de acest capital este deci acum de $50c + 62^{1/2}v + 16^{1/14}pr = 128^{8/14}$. Ca urmare a creșterii salariului cu 25%, prețul de producție al aceluiași cantități din aceeași marfă a crescut deci aici de la 120 la $128^{8/14}$, sau cu peste 7%.

Să luăm, dimpotrivă, o sferă de producție cu o compoziție superioară compoziției capitalului mijlociu, de pildă $92c + 8v$. Profitul mijlociu inițial era și aici = 20, și dacă presupunem iarăși că întregul capital fix intră în produsul anual și că timpul de rotație este același ca și în cazul I și II, atunci prețul de producție al mărfii este și aici = 120.

Ca urmare a creșterii salariului cu 25%, capitalul variabil cheltuit pentru aceeași cantitate de muncă crește de la 8 la 10, prin urmare crește și prețul de cost al mărfurilor de la 100 la 102 ; pe de altă parte, rata mijlocie a profitului a scăzut de la 20% la $14^{2/7}\%$. Dar $100 : 14^{2/7} = 102 : 14^{4/7}$. Profitul care revine la 102 este deci de $14^{4/7}$. De aceea produsul total se vinde cu $pc + pcpr' = 102 + 14^{4/7} = 116^{4/7}$. Prețul de producție a scăzut deci de la 120 la $116^{4/7}$, sau cu 3%.

Așadar, ca urmare a creșterii salariului cu 25% rezultă :

1. pentru capitalul cu o compoziție socială mijlocie, prețul de producție al mărfurilor a rămas neschimbat ;
2. pentru capitalul cu o compoziție inferioară, prețul de producție al mărfurilor a crescut deși nu în aceeași proporție în care a scăzut profitul ;
3. pentru capitalul cu o compoziție ridicată, prețul de producție al mărfurilor a scăzut, deși tot nu în aceeași proporție ca profitul.

Deoarece prețul de producție al mărfurilor produse de capitalul cu compoziție mijlocie a rămas același, adică egal cu valoarea produsului, și suma prețurilor de producție ale produselor tuturor capi-

talurilor a rămas aceeași, adică egală cu suma valorilor produse de capitalul total, creșterea de o parte și scăderea de cealaltă parte se echilibrează pentru capitalul total la nivelul capitalului social mijlociu.

Dacă prețul de producție al mărfurilor crește în exemplul II și scade în exemplul III, însuși acest efect opus provocat de scăderea ratei plusvalorii sau de creșterea generală a salariilor arată că aici nu poate fi vorba de compensarea în prețul mărfii a pierderii provocate de creșterea salariului, deoarece în exemplul III scăderea prețului de producție nu poate nicidecum despăgubi pe capitalist pentru scăderea profitului, iar în exemplul II urcarea prețului nu împiedică scăderea profitului. Mai curînd, în ambele cazuri fie că prețul crește fie că scade, profitul este același ca și la capitalul mijlociu, unde prețul de producție a rămas neschimbat. Atît în exemplul II cît și în III profitul este același, și anume profitul mijlociu a scăzut cu $\frac{5}{7}$ sau cu peste 25%. Rezultă că dacă în cazul II prețul n-ar crește și în cazul III n-ar scădea, mărfurile s-ar vinde în cazul II cu un profit mai mic, iar în cazul III cu un profit mai mare decît noul profit mijlociu scăzut. Este de la sine înțeles că în funcție de cît capital se avansează pentru muncă: 50%, 25% sau 10% sporirea salariului trebuie să afecteze în mod foarte diferit pe cel care cheltuiește pentru salariu $\frac{1}{10}$ sau pe cel care cheltuiește $\frac{1}{4}$ sau $\frac{1}{2}$ din capitalul său. Creșterea prețurilor de producție, pe de o parte, scăderea lor pe de altă parte, după cum capitalul are o compoziție mai joasă sau mai ridicată decît media socială, este determinată numai de egalizarea la nivelul noului profit mijlociu scăzut.

Ce efect ar avea deci o scădere generală a salariilor și o creștere generală corespunzătoare a ratei profitului, prin urmare și a profitului mijlociu, asupra prețurilor de producție ale mărfurilor produse de capitaluri care se abat, în direcții opuse, de la compoziția socială mijlocie? N-avem decît să inversăm cele expuse mai sus pentru a obține rezultatul (pe care Ricardo nu-l analizează).

I. Capitalul cu compoziție mijlocie = $80c + 20v = 100$; rata plusvalorii = 100%; prețul de producție = valoarea mărfii = $= 80c + 20v + 20pr = 120$; rata profitului = 20%. Dacă salariul scade cu 25%, atunci același capital constant este pus în mișcare de $15v$ în loc de $20v$. Avem deci o valoare a mărfii = $80c + 15v + 25pr = 120$. Cantitatea de muncă produsă de v rămîne neschimbată, dar valoarea nou creată este altfel repartizată între capitalist și muncitor. Plusvaloarea a crescut de la 20 la 25, iar rata plusvalorii de la $\frac{20}{100}$ la $\frac{25}{115}$, deci de la 100% la $166\frac{2}{3}\%$. Profitul la 95

este acum = 25, deci rata profitului la 100 = $26^{6/19}$. Noua compoziție procentuală a capitalului este acum de $84^{4/19c} + 15^{15/19v} = 100$.

II. Capitalul cu compoziție joasă. Inițial $50c + 50v$, ca mai sus. Prin scăderea salariului cu $1/4$, v se reduce la $37^{1/2}$ și prin aceasta și capitalul total avansat la $50c + 37^{1/2}v = 87^{1/2}$. Dacă aplicăm aici noua rată a profitului de $26^{6/19}/0$, atunci : $100 : 26^{6/19} = 87^{1/2} : 23^{1/38}$. Aceeași masă de mărfuri care costa înainte 120 costă acum $87^{1/2} + 23^{1/38} = 110^{10/19}$; prețul a scăzut cu aproape 10 unități.

III. Capitalul cu compoziție ridicată. Inițial $92c + 8v = 100$. Scăderea salariului cu $1/4$ face ca $8v$ să scadă la $6v$ și capitalul total la 98. Avem deci $100 : 26^{6/19} = 98 : 25^{15/19}$. Prețul de producție al mărfii, care mai înainte era de $100 + 20 = 120$, este acum, după scăderea salariului, de $98 + 25^{15/19} = 123^{15/19}$; a crescut deci cu aproape 4 unități.

Vedem deci că nu avem decât să reluăm, în sens invers, raționamentul de mai sus, cu modificările corespunzătoare; adică o scădere generală a salariilor are ca urmare o creștere generală a plusvalorii, a ratei plusvalorii și deci celelalte împrejurări rămânând neschimbate, a ratei profitului, deși exprimată în altă proporție; rezultă o scădere a prețurilor de producție pentru mărfurile produse de capitaluri cu compoziție joasă și o creștere a prețurilor de producție pentru mărfurile produse de capitaluri cu compoziție ridicată. Rezultatul este exact opus celui constatat la creșterea generală a salariilor³⁴). În ambele cazuri — creștere și scădere a salariului — am presupus că ziua de muncă rămâne neschimbată și la fel prețurile tuturor mijloacelor de subsistență necesare. Scăderea salariului este deci posibilă aici numai dacă salariul a depășit mai înainte prețul normal al muncii sau dacă acum a fost redus sub acesta. Cum se modifică lucrurile când creșterea sau scăderea salariului provine dintr-o schimbare a valorii, deci și a prețului de producție al mărfurilor care în mod obișnuit intră în consumul muncitorului vom analiza parțial mai târziu, și anume în secțiunea consacrată rentei funciare. Aici trebuie să menționăm odată pentru totdeauna :

Dacă creșterea sau scăderea salariilor provine din schimbarea valorii mijloacelor de subsistență necesare, atunci o modificare a celor expuse mai sus poate interveni numai în măsura în care măr-

³⁴) Este foarte ciudat că Ricardo⁶⁴ (care, firește, procedează altfel decât s-a arătat aici, deoarece n-a înțeles procesul de egalizare a valorilor și transformarea lor în prețuri de producție) nici nu are în vedere un asemenea caz; el analizează numai primul caz, acela al creșterii salariului și al influenței acesteia asupra prețurilor de producție ale mărfurilor. Si servum pecus imitatorum⁶⁵ nu s-a gândit nici măcar să facă această aplicare de la sine înțeleasă, în fond tautologică.

furile, a căror schimbare de preț mărește sau micșorează capitalul variabil, intră și ca elemente constitutive în capitalul constant și nu influențează, prin urmare, numai salariul. În măsura însă în care îl influențează numai pe acesta, expunerea de pînă acum epuizează în întregime ceea ce se poate spune în această privință.

În tot acest capitol am considerat stabilirea ratei generale a profitului, a profitului mijlociu, deci și transformarea valorilor în prețuri de producție ca un fapt dat. Se pune numai problema cum influențează o creștere sau scădere generală a salariului asupra prețurilor de producție ale mărfurilor presupuse ca fiind date. Este o problemă, ce-i drept, secundară în comparație cu celelalte puncte importante tratate în această secțiune. Dar aceasta este singura dintre problemele abordate aici pe care Ricardo a examinat-o și încă într-un mod foarte unilateral și defectuos, așa cum vom vedea mai târziu ⁶⁶.

Capitolul doisprezece

Adaosuri

I. Cauze care determină schimbări ale prețului de producție

Prețul de producție al unei mărfi se poate schimba numai din două cauze :

În primul rând. Se schimbă rata generală a profitului. Acest lucru este posibil numai dacă se schimbă însăși rata mijlocie a plusvalorii, sau — rata mijlocie a plusvalorii rămânind neschimbată — dacă se modifică raportul dintre suma plusvalorii însușite și suma capitalului social total avansat.

În măsura în care schimbarea ratei plusvalorii nu se bazează pe scăderea salariului sub nivelul normal sau pe creșterea lui peste acest nivel — și asemenea mișcări trebuie privite ca oscilații întâmplătoare ale salariului —, ea poate avea loc numai dacă valoarea forței de muncă a scăzut sau a crescut ; atît una cît și cealaltă nu sînt însă cu putință fără o schimbare a productivității muncii care produce mijloacele de subzistență, deci fără o schimbare a valorii mărfurilor care intră în consumul muncitorilor.

Sau se schimbă raportul dintre suma plusvalorii însușite și capitalul social total avansat. Dat fiind că această schimbare nu provine aici de la rata plusvalorii, ea trebuie să provină de la capitalul total, și anume de la partea lui constantă. Masa acestuia din urmă, privită din punct de vedere tehnic, crește sau scade proporțional cu cantitatea de forță de muncă cumpărată de către capitalul variabil, iar masa valorii lui crește sau scade o dată cu creșterea sau scăderea propriei sale mase, deci crește sau scade totodată proporțional cu masa valorii capitalului variabil. Dacă aceeași muncă pune în mișcare mai mult capital constant, atunci munca a devenit mai productivă, și invers. Prin urmare, dacă a intervenit o schimbare în productivitatea muncii trebuia să aibă loc o schimbare a valorii anumitor mărfuri.

Așadar, în ambele cazuri este valabilă următoarea lege : dacă din cauza unei schimbări a ratei generale a profitului se schimbă prețul de producție al unei mărfi, atunci se poate ca propria va-

loare a acestei mărfi să rămână neschimbată, dar trebuie să se producă o schimbare în valoarea altor mărfuri.

In al doilea rînd. Rata generală a profitului rămîne neschimbată. În acest caz prețul de producție al unei mărfi se poate schimba numai cu condiția să se schimbe propria ei valoare, să fie nevoie de mai multă sau de mai puțină muncă pentru a reproduce această marfă, indiferent dacă se schimbă productivitatea muncii care produce marfa dată sub forma ei definitivă sau se schimbă productivitatea muncii care produce mărfurile necesare pentru producerea mărfii respective. Prețul de producție al firelor de bumbac poate să scadă fie din cauză că bumbacul brut se produce mai ieftin, fie din cauză că munca torcătorului a devenit mai productivă datorită perfecționării mașinilor.

Prețul de producție este, așa cum am arătat mai sus, $= pc + pr$, adică = cu prețul de cost plus profitul. Această expresie este însă $= pc + pcpr'$, în care pc , prețul de cost, este o mărime nedeterminată, care variază în diferite sfere de producție, fiind pretutindeni egală cu valoarea capitalului constant și a celui variabil consumat în producția mărfii, iar pr' este rata mijlocie a profitului calculată în procente. Dacă $pc = 200$ și $pr' = 20\%$, atunci prețul de producție $pc + pcpr' = 200 + 200^{20/100} = 200 + 40 = 240$. E limpede că acest preț de producție poate rămâne neschimbat, deși valoarea mărfurilor se schimbă.

Orice schimbare a prețului de producție al mărfurilor se reduce în ultimă analiză la o schimbare a valorii, dar nu orice schimbare a valorii mărfurilor trebuie să se exprime într-o schimbare a prețului de producție, dat fiind că acesta e determinat nu numai de valoarea mărfii respective, ci și de valoarea totală a tuturor mărfurilor. Schimbarea survenită în marfa A poate fi deci compensată de o schimbare opusă survenită în marfa B, așa încît raportul general rămîne același.

II. Prețul de producție al mărfurilor de compoziție mijlocie

Am văzut că abaterea prețurilor de producție de la valori provine din faptul că :

1) la prețul de cost al unei mărfi nu se adaugă plusvaloarea pe care o cuprinde, ci profitul mijlociu ;

2) prețul de producție al unei mărfi care se abate astfel de la valoarea ei intră ca element în prețul de cost al unei alte mărfi ; în felul acesta este posibil ca chiar prețul de cost al unei mărfi

să cuprindă o abatere de la valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea ei, abstracție făcând de abaterea ce mai poate interveni pentru ea însăși din cauza diferenței dintre profitul mijlociu și plusvaloare.

Așadar, este posibil ca și la mărfurile produse de capitaluri cu compoziție mijlocie prețul de cost să se abată de la suma de valoare a elementelor care constituie această parte componentă a prețului lor de producție. Să presupunem că $80c + 20v$ este compoziția mijlocie. E posibil ca în capitalurile reale care au asemenea compoziție $80c$ să fie mai mare sau mai mic decât valoarea lui c , capitalul constant, fiindcă acest c este alcătuit din mărfuri al căror preț de producție se abate de la valoarea lor. Tot așa $20v$ se poate abate de la valoarea lui dacă salariul se cheltuiește pe mărfuri al căror preț de producție este diferit de valoarea lor; deci muncitorul, pentru a răscumpăra aceste mărfuri (pentru a le înlocui), trebuie să muncească un timp mai îndelungat sau un timp mai scurt, prin urmare să efectueze mai multă muncă sau mai puțină muncă necesară decât ar trebui dacă prețurile de producție ale mijloacelor de subsistență necesare ar coincide cu valorile lor.

Totuși această posibilitate nu zdruncină cu nimic justetea afirmațiilor noastre în legătură cu mărfurile de compoziție mijlocie. Cantitatea de profit care revine acestor mărfuri este egală cu cantitatea de plusvaloare conținută în ele. De pildă, la capitalul de mai sus cu compoziția $80c + 20v$ pentru determinarea plusvalorii, important este nu dacă aceste cifre exprimă sau nu valori reale, ci raportul dintre ele, și anume că $v = \frac{1}{5}$ din capitalul total, iar $c = \frac{4}{5}$. De îndată ce lucrurile stau astfel, plusvaloarea creată de v este, așa cum am presupus mai sus, egală cu profitul mijlociu. Pe de altă parte, deoarece plusvaloarea este egală cu profitul mijlociu, prețul de producție = prețul de cost + profitul = $pc + pr = pc + p$, practic egal cu valoarea mărfii. Așadar, o creștere sau o scădere a salariului lasă în acest caz $pc + pr$ tot atât de neschimbat pe cât de neschimbată ar lăsa și valoarea mărfii, determinând numai o mișcare inversă corespunzătoare, o creștere sau o scădere a ratei profitului. Dacă în urma unei creșteri sau scăderi a salariului prețul mărfurilor s-ar schimba, atunci rata profitului din aceste sfere cu compoziție mijlocie ar fi peste sau sub nivelul ei în celelalte sfere. Numai în măsura în care prețul rămâne neschimbat, sferele cu compoziție mijlocie își mențin profitul la același nivel cu al celorlalte sfere. În practică lucrurile se întâmplă deci ca și cum produsele acestei sfere s-ar vinde la valoarea lor reală. Într-adevăr, dacă mărfurile se vând la valoarea lor reală, este evident că, toate celelalte împrejurări rămânând neschimbate, creșterea sau scăderea

salariului determină o scădere sau o creștere corespunzătoare a profitului, nu însă și o schimbare a valorii mărfurilor, și că în orice caz creșterea sau scăderea salariului nu poate afecta niciodată valoarea mărfurilor, ci întotdeauna numai mărirea plus-valorii.

III. Motivele de compensare ale capitalistului

După cum am spus, concurența egalizează ratele profitului diferitelor sfere de producție la nivelul ratei mijlocii a profitului și tocmai prin aceasta transformă valorile produselor din aceste sfere diferite în prețuri de producție. Aceasta se întâmplă prin transferarea continuă de capital dintr-o sferă în alta, unde la un moment dat profitul depășește nivelul mijlociu; aici însă trebuie să ținem seama de oscilațiile profitului rezultate din alternanța anilor proști cu anii buni așa cum se succed într-o ramură de producție dată și într-o epocă dată. Această neîntreruptă emigrare și imigrare de capital care are loc între diferitele sfere de producție provoacă mișcări ascendente și descendente ale ratei profitului, care, mai mult sau mai puțin se compensează reciproc, având astfel tendința de a reduce pretutindeni rata profitului la un nivel general comun.

Această mișcare a capitalurilor este determinată în primul rând de starea prețurilor de piață, care fac ca profiturile să crească într-o parte peste nivelul general mijlociu, iar în altă parte să scadă sub acest nivel. Facem deocamdată abstracție de capitalul comercial, care aici nu ne interesează și care, așa cum ne arată salturile bruște ale speculei cu anumite articole preferate, poate retrage cu o extraordinară rapiditate mase de capital dintr-o ramură de activitate pentru a le arunca tot atât de repede în alta. Dar în fiecare sferă a producției propriu-zise — industrie, agricultură, mine etc. — transferarea capitalului dintr-o sferă într-alta întâmpină greutăți însemnate, mai ales din cauza capitalului fix existent. De altfel experiența ne arată că, dacă o ramură industrială, de pildă industria bumbacului, dă într-o perioadă dată profituri extraordinar de ridicate, vine o perioadă când ea aduce un profit foarte scăzut și chiar pierderi, astfel că într-un anumit ciclu de ani profitul mijlociu este aproximativ egal cu profitul din alte ramuri. Și capitalul învață repede să țină seama de această experiență.

Ceea ce concurența însă nu arată este faptul că valoarea domină mișcarea producției, ea nu arată valorile care se ascund în dăruțul prețurilor de producție și care le determină în ultimă instanță. Concurența arată în schimb : 1) profiturile mijlocii, care sînt

independente de compoziția organică a capitalului în diferitele sfere de producție, deci și de masa de muncă vie pe care și-o însușește un capital dat într-o sferă de exploatare dată ; 2) creșterea și scăderea prețurilor de producție ca urmare a schimbării salariului — fenomen care la prima vedere este în totală contradicție cu raportul valoric al mărfurilor ; 3) oscilațiile prețurilor de piață, care într-o perioadă dată reduc prețul de piață mijlociu al mărfurilor nu la valoarea de piață, ci la un preț de producție de piață care se abate de la această valoare de piață, diferă foarte mult de ea. Toate aceste fenomene *par* să contrazică atât determinarea valorii prin timpul de muncă, cât și natura plusvalorii, care constă din supra-munca neplătită. *Așadar, în concurență totul apare într-o formă denaturată.* Forma pe care o au relațiile economice așa cum apar ele la suprafață, în existența lor reală și, prin urmare, și în reprezentările cu ajutorul cărora purtătorii și agenții acestor relații încearcă să și le explice, se deosebește foarte mult de conținutul lor lăuntric, esențial, dar ascuns, în fapt denaturându-l, și este în contradicție atât cu conținutul însuși, cât și cu noțiunea corespunzătoare lui.

Mai departe : cînd producția capitalistă atinge un anumit grad de dezvoltare, egalizarea diferitelor rate ale profitului din diferite sfere de producție la o rată generală a profitului nu se mai face exclusiv prin atragerea sau respingerea capitalului de către prețurile de piață. După ce prețurile mijlocii și prețurile de piață corespunzătoare lor s-au stabilit pentru o anumită perioadă, capitaliștii individuali *devin conștienți* de faptul că prin această egalizare se egalizează *anumite deosebiri*, care sînt imediat luate de ei în considerație în calculele lor reciproce. În concepția capitaliștilor ele există și sînt considerate ca motive de compensare.

La baza acestei concepții stă însuși profitul mijlociu, adică faptul că capitaluri de aceeași mărime trebuie să dea în același interval de timp profituri la fel de mari. Aceasta se bazează, la rîndul ei, pe faptul că capitalul din fiecare sferă de producție trebuie să participe pro rata * cu mărimea sa la însușirea plusvalorii totale stoarse de la muncitori de către capitalul social total ; sau că fiecare capital în parte trebuie considerat numai ca o fracțiune a capitalului total, iar fiecare capitalist în parte trebuie considerat de fapt ca acționar al întreprinderii generale, care participă pro rata cu mărimea părții sale de capital la profitul total.

Pe această concepție se bazează calculul capitaliștilor. Astfel, de pildă, dacă un capital se rotește relativ mai încet, fie din cauză că marfa rămîne mai mult timp în procesul de producție, fie din

* — proporțional. — *Ncta trad.*

cauză că ea trebuie vîndută pe piețe îndepărtate, profitul care-i scapă în felul acesta este totuși calculat, el este deci compensat printr-un adaos la preț. Tot așa investițiile de capital care sînt expuse unor pericole foarte mari, de pildă investițiile din transportul naval, primesc o compensație sub formă de adaos la preț. Cînd producția capitalistă și o dată cu ea sistemul de asigurări sînt destul de dezvoltate, pericolul devine de fapt la fel de mare pentru toate sferile de producție (vezi Corbet⁶⁷); întreprinderile cele mai expuse pericolului plătesc însă taxe de asigurare mai mari pe care le recuperează incluzîndu-le în prețurile mărfurilor lor. În practică totul se reduce la aceea că orice împrejurare care face ca o investiție de capital să fie mai avantajoasă și alta mai puțin avantajoasă — și, în anumite limite, toate investițiile sînt considerate la fel de necesare — să fie considerată ca motiv de compensare stabilit odată pentru totdeauna, fără ca de fiecare dată să mai fie nevoie de noi acțiuni ale concurenței pentru a justifica acest motiv sau exactitatea acestui calcul. Capitalistul uită însă un lucru — sau mai bine zis nu-l vede, fiindcă concurența nu i-l arată —, și anume că toate aceste motive de compensare de care se prevaleară capitalistii la calcularea reciprocă a prețurilor mărfurilor în diferitele ramuri de producție se referă numai la faptul că toți au pro rata cu capitalul lor aceeași pretenție la prada comună, la plusvaloarea totală. Deoarece profitul pe care-l încasează este diferit de plusvaloarea stoansă de ei, li se pare chiar că motivele pentru compensare nu egalizează participarea lor la plusvaloarea totală, ci creează însuși profitul, ei considerînd că acesta provine pur și simplu din adaosul, motivat într-un fel sau altul, la prețul de cost al mărfurilor.

De altfel, ceea ce am spus în capitolul VII, p. 116 * despre ideile capitalistului în ceea ce privește izvorul plusvalorii este valabil și pentru profitul mijlociu. Singura deosebire ar fi aici că, prețul de piață al mărfurilor și gradul de exploatare a muncii fiind date, economiile realizate la prețurile de cost depind de priceperea individuală, de atenție etc.

---

* Vezi volumul de față, p. 141—142. — *Nota red.*

Secțiunea a treia
**LEGEA TENDINȚEI
 DE SCĂDERE A RATEI PROFITULUI**

Capitolul treisprezece

Legea ca atare

Dacă salariul și ziua de muncă sînt date, un capital variabil, de pildă de 100, reprezintă un anumit număr de muncitori puși în mișcare și este indicatorul acestui număr. Să presupunem, de pildă, că 100 l. st. reprezintă salariul a 100 de muncitori pe timp de o săptămînă. Dacă acești 100 de muncitori efectuează tot atîta muncă necesară cît supramuncă, dacă deci ei muncesc zilnic pentru ei înșiși, adică pentru reproducerea salariului lor, tot atîta timp cît și pentru capitalist, adică pentru producerea plusvalorii, atunci valoarea totală produsă de ei ar fi = 200 l. st., iar plusvaloarea produsă de ei ar reprezenta 100 l. st. Rata plusvalorii $\frac{P}{v}$ ar fi, așadar, = 100%. Această rată a plusvalorii s-ar exprima totuși, așa cum am văzut, în rate ale profitului foarte diferite, după mărimea diferită a capitalului constant c și prin urmare a capitalului total C , deoarece rata profitului = $\frac{P}{C}$. Dacă rata plusvalorii este de 100% :

$$\text{Cînd } c = 50, v = 100, \text{ atunci } pr' = \frac{100}{150} = 66\frac{2}{3}\%.$$

$$\text{Cînd } c = 100, v = 100, \text{ atunci } pr' = \frac{100}{200} = 50\%.$$

$$\text{Cînd } c = 200, v = 100, \text{ atunci } pr' = \frac{100}{300} = 33\frac{1}{3}\%.$$

$$\text{Cînd } c = 300, v = 100, \text{ atunci } pr' = \frac{100}{400} = 25\%.$$

$$\text{Cînd } c = 400, v = 100, \text{ atunci } pr' = \frac{100}{500} = 20\%.$$

Așadar, gradul de exploatare a muncii rămînînd neschimbat, aceeași rată a plusvalorii s-ar exprima printr-o rată a profitului în scădere, deoarece σ dată cu volumul material al capitalului constant crește, chiar dacă nu în aceeași proporție, și valoarea capitalului constant, prin urmare și cea a capitalului total.

Dacă în continuare presupunem că această schimbare treptată a compoziției capitalului are loc nu numai în unele sfere de producție, ci într-o măsură mai mare sau mai mică în toate sferile de producție, sau cel puțin în sferele hotărîtoare, că ea implică în consecință modificări în compoziția organică mijlocie a capitalului total aparținînd unei anumite societăți, atunci această creștere treptată a capitalului constant în comparație cu cel variabil trebuie în mod necesar să aibă ca rezultat, la o rată neschimbată a plusvalorii sau la un grad neschimbat de exploatare a muncii de către capital, o scădere treptată a ratei generale a profitului. Or, s-a dovedit a fi o lege a modului de producție capitalist faptul că, o dată cu dezvoltarea lui, are loc o micșorare relativă a capitalului variabil în raport cu capitalul constant și, prin urmare, în raport cu capitalul total pus în mișcare. Aceasta nu înseamnă decît că același număr de muncitori, aceeași cantitate de forță de muncă de care poate dispune un capital variabil de o mărime valorică dată, datorită dezvoltării metodelor de producție specifice producției capitaliste, pun în mișcare, prelucrează, consumă productiv, în aceeași perioadă de timp, o masă tot mai mare de mijloace de muncă, de mașini și de capital fix de tot felul, de materii prime și materiale auxiliare — prin urmare și un capital constant de o mărime valorică tot mai mare. Această scădere progresivă relativă a capitalului variabil în raport cu cel constant, prin urmare și cu capitalul total, este identică cu creșterea progresivă a compoziției organice mijlocii a capitalului social. Totodată ea nu este decît o altă expresie a dezvoltării progresive a forței productive sociale a muncii, care se manifestă tocmai prin aceea că, datorită folosirii crescînde a mașinilor și în genere a capitalului fix, același număr de muncitori transformă în produse în aceeași perioadă de timp, deci cu mai puțină muncă, o cantitate mai mare de materii prime și de materiale auxiliare. Acestei creșteri a mărimii valorice a capitalului constant — cu toate că ea nu reprezintă nici pe departe creșterea masei reale a valorilor de întrebuintare din care se compune materialmente capitalul constant — îi corespunde o ieftinire continuă a produsului. Fiecare produs individual, considerat ca atare, conține o cantitate mai mică de muncă decît conținea pe o treaptă inferioară a producției, unde capitalul cheltuit pentru muncă este incomparabil mai mare în raport cu cel cheltuit pentru mijloace de producție. Prin urmare, seria ipotetică prezentată la începutul acestui capitol exprimă adevărata tendință a producției capitaliste. O dată cu scăderea progresivă relativă a capitalului variabil în raport cu cel constant, această producție dă naștere unei compoziții organice tot mai ridicate a

capitalului total, iar urmarea directă este că, în condiții în care gradul de exploatare a muncii rămîne același sau în condiții în care crește, rata plusvalorii se exprimă printr-o rată generală a profitului în continuă scădere. (Vom vedea mai departe * de ce această scădere se manifestă nu sub această formă absolută, ci mai curînd ca o tendință de scădere progresivă.) Prin urmare, tendința crescîndă a ratei generale a profitului spre scădere nu este decît expresia dezvoltării progresive a forței productive sociale a muncii, o expresie proprie modului de producție capitalist. Aceasta nu înseamnă că rata profitului nu poate să scadă temporar și din alte motive, dar aceasta dovedește că din însăși esența modului de producție capitalist decurge ca o necesitate de la sine înțeleasă faptul că, o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, rata generală mijlocie a plusvalorii trebuie să se exprime într-o rată generală descrescîndă a profitului. Dat fiind că masa de muncă vie întrebuițată scade încontinuu în comparație cu masa de muncă materializată pe care ea o pune în mișcare, adică cu masa mijloacelor de producție consumate în mod productiv, rezultă că și acea parte din această muncă vie care e neplătită și se materializează în plusvaloare trebuie să scadă încontinuu în raport cu mărirea valorică a capitalului total întrebuițat. Acest raport dintre masa plusvalorii și valoarea capitalului total întrebuițat constituie însă rata profitului care trebuie deci să scadă încontinuu.

Oricît de simplă apare această lege după cele expuse de noi pînă aici, întreaga economie politică de pînă acum nu a reușit așa cum vom vedea într-una din secțiunile următoare ⁶⁸, s-o descopere. Ea a observat fenomenul și s-a chinuit, făcînd încercări contradictorii, să-l explice. Dată fiind însă însemnătatea uriașă a acestei legi pentru producția capitalistă, se poate spune că ea constituie o enigmă pe care s-a străduit s-o dezlege întreaga economie politică de la Adam Smith încoace și că deosebirea dintre diferitele școli începînd cu cea a lui A. Smith constă în feluritele încercări de a dezlega această enigmă. Pe de altă parte, dacă avem în vedere faptul că economia politică de pînă acum, deși s-a învîrtit în jurul deosebirii dintre capitalul constant și capitalul variabil, nu a știut niciodată să-i dea o formulare exactă; că ea nu a prezentat niciodată plusvaloarea separat de profit, iar profitul în genere niciodată în formă pură, spre deosebire de diferitele sale părți componente devenite independente una față de alta, cum sînt profitul industrial, profitul comercial, dobînda, renta funciară; că ea nu a analizat niciodată temeinic deosebirile în ceea ce privește compoziția organică a capitalului, și cu atît mai puțin deci formarea ratei gene-

* Vezi volumul de față, cap. XIV. — *Nota red.*

rale a profitului, nu trebuie să ne mire că ea n-a reușit să dezlege această enigmă.

Intenționat expunem această lege înainte de a arăta cum se descompune profitul în diferite categorii devenite independente una față de alta. Posibilitatea deducerii acestei legi independent de scindarea profitului în diferitele părți care revin diferitelor categorii de persoane dovedește de la bun început că această lege în generalitatea ei este independentă de această scindare și de raporturile reciproce dintre categoriile de profit care apar ca urmare a acestei scindări. Profitul, despre care vorbim aici, nu este decît o altă denumire a plusvalorii însăși, înfățișată doar în raport cu capitalul total, și nu numai în raport cu capitalul variabil din care a provenit. Scăderea ratei profitului exprimă deci raportul descrescînd dintre plusvaloarea însăși și capitalul total avansat, și de aceea este independentă de orice împărțire a acestei plusvalorii între diferite categorii.

Am văzut că dacă pe o treaptă a dezvoltării capitaliste, pe care compoziția capitalului $c : v = 50 : 100$, rata plusvalorii de 100% se exprimă într-o rată a profitului de $66\frac{2}{3}\%$, pe o treaptă superioară, pe care $c : v = 400 : 100$, aceeași rată a plusvalorii se exprimă într-o rată a profitului de numai 20%. Ceea ce este valabil pentru diferitele trepte succesive de dezvoltare a unei țări este valabil și pentru diferitele trepte de dezvoltare existente concomitent în diferite țări. Într-o țară nedezvoltată, în care prima compoziție a capitalului constituie media, rata generală a profitului ar fi $= 66\frac{2}{3}\%$, în timp ce într-o țară aflată pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare, în care există a doua compoziție a capitalului, ea ar fi $= 20\%$.

Deosebirea dintre cele două rate naționale ale profitului ar putea să dispară și chiar să ia un aspect contrar dacă în țara mai puțin dezvoltată munca ar fi mai puțin productivă, dacă deci o cantitate mai mare de muncă s-ar exprima într-o cantitate mai mică din aceeași marfă și o valoare de schimb mai mare s-ar exprima într-o valoare de întrebuițare mai mică, dacă prin urmare muncitorul ar cheltui o parte mai mare din timpul său pentru reproducerea propriilor lui mijloace de subsistență sau pentru reproducerea valorii lor și o parte mai mică pentru producerea plusvalorii, dacă ar furniza mai puțină supramuncă, astfel că rata plusvalorii ar fi mai scăzută. Dacă, de pildă, în țara mai puțin dezvoltată muncitorul ar lucra $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă pentru sine însuși și $\frac{1}{3}$ pentru capitalist, atunci, menținînd supozițiile din exemplul de mai sus, aceeași forță de muncă ar fi plătită cu $133\frac{1}{3}$ și ar furniza un surplus de numai $66\frac{2}{3}$. Capitalului variabil de $133\frac{1}{3}$ i-ar corespunde un capital constant de 50. Rata plusvalorii ar fi deci, în acest caz, numai

de $133\frac{1}{3} : 66\frac{2}{3} = 50\%$ iar rata profitului ar fi de $183\frac{1}{3} : 66\frac{2}{3}$, sau de aproximativ $36\frac{1}{2}\%$.

Dat fiind că pînă acum n-am analizat diferitele părți componente în care se scindează profitul și, în consecință, ele nu există încă pentru noi, pentru a evita orice confuzii vom remarcă în prealabil următoarele : cînd se compară țări aflate pe diferite trepte de dezvoltare, și anume țări cu producție capitalistă dezvoltată și țări în care munca, formal, nu este încă subordonată capitalului, deși în realitate muncitorul este exploatat de către capitalist (de pildă în India, unde raiatul își duce gospodăria ca țăran independent, deci producția lui ca atare nu este încă subordonată capitalului, deși cămătarul îi poate storce sub formă de dobînză nu numai întreaga supramuncă, dar și — pentru a vorbi în termeni capitaliști — o parte din salariul său), ar fi foarte greșit ca nivelul ratei naționale a profitului să se măsoare după nivelul dobînzii naționale. În țările în care formal munca nu este subordonată capitalului, în dobîndă se include tot profitul și chiar mai mult decît profitul, în timp ce în țările cu producție capitalistă dezvoltată dobînda reprezintă numai o parte alicotă a plusvalorii produse, respectiv a profitului. Pe de altă parte, rata dobînzii este aici determinată mai ales de împrejurări (împrumuturile acordate de cămătari marilor proprietari, posesori ai rentei funciare) care n-au nimic comun cu profitul, ci, dimpotrivă, exprimă numai proporția în care cămătarul își însușește renta funciară.

Comparînd țări aflate pe diferite trepte de dezvoltare a producției capitaliste, și prin urmare cu o compoziție organică a capitalului diferită, rata plusvalorii (unul dintre factorii care determină rata profitului) poate fi mai ridicată în țara unde ziua normală de muncă este mai scurtă decît în țara unde ziua normală de muncă este mai lungă. În primul rînd : dacă ziua de muncă de 10 ore din Anglia este, din pricina intensității ei mai mari, egală cu ziua de muncă de 14 ore din Austria, atunci, împărțind în mod egal ziua de muncă, 5 ore de supramuncă în Anglia pot reprezenta pe piața mondială o valoare mai mare decît 7 ore de supramuncă în Austria. În al doilea rînd însă, în Anglia supramunca poate să constituie o parte mai mare a zilei de muncă decît în Austria.

Legea scăderii ratei profitului, în care se exprimă aceeași rată a plusvalorii sau una mai ridicată, înseamnă, cu alte cuvinte, următoarele : dacă luăm o anumită cantitate de capital social mijlociu, de pildă un capital de 100, partea care reprezintă mijloacele de muncă crește continuu, iar partea care reprezintă munca vie scade continuu. Prin urmare, dat fiind că masa totală de muncă vie adăugată la mijloacele de producție scade în raport cu valoarea acestor

mijloace de producție, scade în raport cu valoarea capitalului total avansat și munca neplătită, precum și partea din valoare în care ea se exprimă. Sau : o parte alicotă din ce în ce mai mică din capitalul total cheltuit se transformă în muncă vie și de aceea capitalul total absoarbe, în raport cu mărimea sa, din ce în ce mai puțină supramuncă, deși, concomitent, raportul dintre partea neplătită a muncii folosite și partea plătită a acestei munci poate să crească. Scăderea relativă a capitalului variabil și creșterea relativă a capitalului constant, deși ambele părți cresc în mod absolut, nu este, după cum am spus, decît o altă expresie a productivității sporite a muncii.

Să presupunem că un capital de 100 constă din $80c + 20v$, acesta din urmă fiind = 20 de muncitori. Dacă rata plusvalorii este 100%, înseamnă că muncitorii lucrează jumătate din zi pentru ei și jumătate pentru capitalist. Să presupunem că într-o țară mai puțin dezvoltată capitalul = $20c + 80v$, iar acesta din urmă = 80 de muncitori. Acești muncitori lucrează $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă pentru ei și numai $\frac{1}{3}$ pentru capitalist. Celelalte împrejurări rămî-nînd neschimbate, muncitorii produc în primul caz o valoare de 40, iar în al doilea una de 120. Primul capital produce $80c + 20v + 20p = 120$; rata profitului = 20%; al doilea capital produce $20c + 80v + 40p = 140$; rata profitului = 40%. În cazul al doilea ea este deci de două ori mai mare decît în primul, deși în primul caz rata plusvalorii = 100%, este de două ori mai mare decît în al doilea, unde ea este de numai 50%. În schimb, un capital de mărime egală își însușește în primul caz supramunca a numai 20 de muncitori, în timp ce în cel de-al doilea caz, pe cea a 80 de muncitori.

Legea scăderii progresive a ratei profitului sau a scăderii relative a supramuncii însușite în comparație cu masa muncii materializate puse în mișcare de munca vie nu exclude nicidecum creșterea masei absolute a muncii puse în mișcare și exploatare de capitalul social, deci nici creșterea masei absolute a supramuncii pe care acesta și-o însușește; de asemenea ea nu exclude posibilitatea ca capitaluri aflate sub comanda capitaliștilor individuali să comande o masă crescîndă de muncă, deci și de supramuncă — aceasta din urmă putînd să crească chiar dacă nu crește numărul muncitorilor aflați sub comanda lor.

Să presupunem o populație de muncitori de un număr dat, de pildă 2 000 000, să presupunem de asemenea că durata și intensitatea zilei de muncă mijlocii, precum și salariul și, în consecință, și raportul dintre munca necesară și supramuncă sînt de asemenea mărimi date. În acest caz munca totală a acestor 2 000 000, ca și

supramunca lor, exprimată în plusvaloare, produce în permanență o valoare de aceeași mărime. Dar o dată cu creșterea masei capitalului constant — fix și circulant — pe care această muncă o pune în mișcare, scade raportul dintre această mărime de valoare și valoarea acestui capital, valoare care crește o dată cu masa lui, deși nu în aceeași proporție. Acest raport, deci și rata profitului, scade, deși capitalul comandă aceeași masă de muncă vie și absoarbe aceeași masă de supramuncă. Raportul se schimbă nu fiindcă scade masa de muncă vie, ci fiindcă crește masa de muncă materializată pusă în mișcare de ea. Această scădere este relativă și nu absolută și n-are de fapt nimic de-a face cu mărimea absolută a muncii și supramuncii puse în mișcare. Scăderea ratei profitului rezultă nu dintr-o micșorare absolută, ci dintr-o micșorare relativă a părții componente variabile a capitalului total, din micșorarea ei în comparație cu partea componenta constantă.

Ceea ce este valabil pentru o masă de muncă și pentru o masă de supramuncă dată este valabil și pentru un număr mai mare de muncitori, deci, în ipoteza dată, și pentru o masă mai mare de muncă aflată sub comandă și, mai ales, pentru partea ei neplătită, pentru supramuncă. Dacă populația muncitoare crește, de pildă, de la 2 000 000 la 3 000 000, dacă capitalul variabil plătit ei sub formă de salariu crește de asemenea de la 2 000 000 la 3 000 000, iar capitalul constant, dimpotrivă, crește de la 4 000 000 la 15 000 000, atunci, în ipoteza dată (ziua de muncă și rata plusvalorii constante) masa supramuncii, a plusvalorii, crește cu jumătate, cu 50%, adică de la 2 000 000 la 3 000 000. Totuși, în pofida acestei creșteri a masei absolute a supramuncii deci și a plusvalorii, cu 50%, raportul dintre capitalul variabil și capitalul constant scade de la 2 : 4 la 3 : 15, iar raportul dintre plusvaloare și capitalul total este (în milioane) :

$$\text{I. } 4c + 2v + 2p ; C = 6, pr' = 33\frac{1}{3}\%$$

$$\text{II. } 15c + 3v + 3p ; C = 18, pr' = 16\frac{2}{3}\%$$

În timp ce masa plusvalorii a crescut cu jumătate, rata profitului a scăzut la jumătate din cât era înainte. Profitul însă nu este decît plusvaloarea calculată în raport cu capitalul social și, în consecință, masa profitului, adică mărimea lui absolută considerată la scară socială, este egală cu mărimea absolută a plusvalorii. Mărimea absolută a profitului, masa lui totală, ar crește deci cu 50% în pofida scăderii enorme a acestei mase a profitului în raport cu capitalul total avansat, sau în pofida scăderii enorme a ratei generale a profitului. Numărul de muncitori folosiți de capital, adică masa absolută a muncii puse în mișcare de el, deci masa absolută a supramuncii stoarse de el, prin urmare și masa plusvalorii produse de el, deci și masa absolută a profitului produs de el, poate, așadar, să

crească, și încă în mod progresiv, în pofida scăderii progresive a ratei profitului. Pe baza producției capitaliste acest lucru nu este numai *posibil*, dar — abstracție făcînd de oscilațiile temporare — chiar *trebuie* să aibă loc.

Procesul de producție capitalist este în același timp, prin esența lui, un proces al acumulării. Am arătat cum, o dată cu dezvoltarea producției capitaliste, masa valorii care trebuie pur și simplu reprodusă, care trebuie conservată, se mărește și crește o dată cu creșterea productivității muncii, chiar dacă forța de muncă întrebuințată rămîne aceeași. Dar o dată cu dezvoltarea forței productive sociale a muncii crește și mai mult masa valorilor de întrebuințare produse, din care o parte o constituie mijloacele de producție. Munca adițională, prin însușirea căreia această avuție adițională poate fi din nou transformată în capital, nu depinde de valoarea, ci de masa acestor mijloace de producție (inclusiv mijloacele de subsistență), deoarece în procesul muncii muncitorul nu are de-a face cu valoarea, ci cu valoarea de întrebuințare a mijloacelor de producție. Dar acumularea însăși și concentrarea capitalului care o însoțește este ea însăși un mijloc material de sporire a forței productive. Această sporire a mijloacelor de producție presupune însă și sporirea populației muncitoare, crearea unei populații de muncitori corespunzătoare capitalului adițional, care, în linii generale, chiar să depășească în permanență cerințele acestuia, presupune deci crearea unei suprapopulații de muncitori. Un surplus temporar de capital adițional, în comparație cu populația muncitoare de sub comanda lui, poate avea un dublu efect. Pe de o parte, el poate spori continuu populația muncitoare prin ridicarea salariului, adică prin atenuarea influențelor dăunătoare care fac ravagii în rîndurile muncitorilor și prin înlesnirea căsătoriilor. Pe de altă parte însă, prin aplicarea metodelor care creează plusvaloarea relativă (introducerea și perfecționarea mașinilor), el poate crea și mai rapid o suprapopulație relativă artificială, care la rîndul ei — dat fiind că în condițiile producției capitaliste mizeria generează populația — devine o pepinieră pentru o creștere realmente rapidă a numărului populației. De aceea, din natura procesului de acumulare capitalistă — care nu este decît un moment al procesului de producție capitalist — rezultă de la sine că masa mai mare a mijloacelor de producție destinate să fie transformate în capital găsește întotdeauna o populație muncitoare corespunzător mai mare și chiar excedentară, pe care o poate exploata. Prin urmare, o dată cu dezvoltarea procesului de producție și de acumulare, *trebuie să crească* neapărat masa supramuncii care poate fi însușită și care este realmente însușită, și de aceea trebuie să crească și masa absolută

a profitului însușit de capitalul social. Dar aceleași legi ale producției și acumulării determină, o dată cu creșterea masei capitalului constant, creșterea mai rapidă a valorii lui în comparație cu creșterea valorii părții variabile a capitalului schimbate pe muncă vie. Așadar, în virtutea aceluiași legi, masa absolută a profitului la capitalul social crește, iar rata profitului scade.

Aici facem cu totul abstracție de faptul că, o dată cu progresul producției capitaliste și cu dezvoltarea corespunzătoare a forței productive a muncii sociale, și în condițiile înmulțirii ramurilor de producție, deci și a produselor, mărimea anterioară a valorii reprezintă o masă tot mai mare de valori de întrebuințare și de obiecte de lux.

Dezvoltarea producției și acumulării capitaliste face ca procesul de muncă să se desfășoare pe scară tot mai mare, iar acest fapt face, la rîndul lui, ca în fiecare întreprindere capitalul avansat să fie tot mai mare. Concentrarea crescîndă a capitalurilor (însoțită totodată, deși într-o măsură mai mică, de o creștere a numărului capitaliștilor) este de aceea una din condițiile materiale ale producției și acumulării capitaliste, cît și unul din rezultatele produse de ea însăși. În strînsă legătură cu aceasta are loc o expropriere progresivă a producătorilor mai mult sau mai puțin direcți. Pentru capitaliștii individuali este astfel firesc să comande armate tot mai mari de muncitori (oricît ar scădea relativ capitalul lor variabil în raport cu cel constant), este firesc ca masa plusvalorii și prin urmare a profitului însușit de ei să crească concomitent și în pofida scăderii ratei profitului. Aceleași cauze, în virtutea cărora armate mari de muncitori sînt concentrate sub comanda unui capitalist, fac ca atît masa capitalului fix, cît și cea a materiilor prime și a materialelor auxiliare întrebuințate să crească tot mai mult în raport cu masa de muncă vie folosită.

Aici mai trebuie menționat doar faptul că la o populație muncitoare dată, dacă rata plusvalorii crește fie datorită prelungirii zilei de muncă, fie datorită intensificării muncii, fie datorită scăderii salariului în expresia valorică din cauza dezvoltării forței productive a muncii, masa plusvalorii, deci și masa absolută a profitului, trebuie să crească, deși capitalul variabil scade relativ în raport cu capitalul constant.

Aceeași dezvoltare a forței productive a muncii sociale, aceleași legi care se exprimă în scăderea relativă a capitalului variabil în raport cu capitalul total și în acumularea accelerată care derurge de aici, — în timp ce, pe de altă parte, acumularea exercitînd o influență inversă devine punctul de plecare al unei noi dezvoltări a forței productive și al unei noi scăderi relative a capitalului

variabil, — această dezvoltare se exprimă, abstracție făcînd de oscilațiile temporare, în sporirea progresivă a forței de muncă totale folosite, creșterea progresivă a masei absolute a plusvalorii, deci și a profitului.

Sub ce formă trebuie să se exprime această lege duală a descreșterii ratei profitului și a creșterii concomitente a masei absolute a profitului, ambele generate de aceleași cauze, lege bazată pe faptul că, în condiții date, masa supramuncii și prin urmare a plusvalorii însușite crește și că, luînd în considerare capitalul total sau chiar capitalul individual ca simplă fracțiune a capitalului total, profitul și plusvaloarea sînt mărimi identice ?

Să luăm partea alicotă din capital, de pildă 100, și să-i calculăm rata profitului. 100 reprezintă compoziția mijlocie a capitalului total, să zicem $80c + 20v$. În secțiunea a doua a cărții de față am văzut că în diferite ramuri de producție rata mijlocie a profitului nu este determinată de compoziția specială a capitalului din fiecare ramură, ci de compoziția lui socială mijlocie. O dată cu scăderea relativă a părții variabile în comparație cu partea constantă, și, prin urmare, în comparație cu capitalul total de 100, în condiții cînd gradul de exploatare a muncii este același sau chiar crește, rata profitului scade, după cum scade și mărimea relativă a plusvalorii, adică în raport cu valoarea de 100 a capitalului total avansat. Dar nu scade numai această mărime relativă. Mărimea plusvalorii sau a profitului stoarsă de capitalul total de 100 scade în mod absolut. Dacă rata plusvalorii este 100%, capitalul $60c + 40v$ produce o masă de plusvaloare și prin urmare de profit de 40 ; capitalul $70c + 30v$ produce o masă de profit de 30 ; la un capital de $80c + 20v$ profitul scade la 20. Această scădere se raportează la masa plusvalorii, și prin urmare a profitului, și rezultă din faptul că capitalul total de 100 pune în genere în mișcare mai puțină muncă vie, pune în mișcare, la același grad de exploatare a muncii, și mai puțină supramuncă, produce deci și plusvaloare mai puțină. Dacă pentru a măsura plusvaloarea luăm ca unitate de măsură o parte alicotă a capitalului social, adică a capitalului cu compoziție socială mijlocie — și acest lucru se face ori de cîte ori se calculează profitul —, scăderea relativă a plusvalorii este în general identică cu scăderea ei absolută. În exemplele de mai sus rata profitului scade de la 40% la 30% și apoi la 20%, fiindcă de fapt masa plusvalorii, prin urmare și a profitului, produsă de același capital scade în mod absolut de la 40 la 30 și la 20. Deoarece mărimea valorii capitalului cu care este comensurabilă plusvaloarea este dată, și anume = 100, micșorarea raportului dintre plusvaloare și această mărime neschimbată a capitalului nu poate fi decît o altă expresie

a scăderii mărimii absolute a plusvalorii și a profitului. Aceasta e în fond o tautologie. Dar faptul că această scădere se produce, reiese, așa cum am văzut, din însăși natura dezvoltării procesului de producție capitalist.

Pe de altă parte însă, aceleași cauze care provoacă o scădere absolută a plusvalorii, și prin urmare a profitului, la un capital dat, deci și a ratei profitului calculate procentual, provoacă o creștere a masei absolute a plusvalorii însușite de către capitalul social (adică de totalitatea capitaliștilor), deci și a profitului. Cum trebuie să fie exprimat acest lucru? Cum poate fi el exprimat? Sau ce condiții presupune această contradicție aparentă?

Dacă orice parte alicotă a capitalului social este = 100, prin urmare orice capital de 100 avînd o compoziție socială mijlocie este o mărime dată și dacă, în consecință, pentru ea scăderea ratei profitului coincide cu micșorarea mărimii absolute a profitului, deoarece tocmai în acest caz capitalul în raport cu care se măsoară ea este o mărime constantă, dimpotrivă, mărimea capitalului social total, ca și aceea a capitalului aflat în mina capitaliștilor individuali, este o mărime variabilă, care pentru a corespunde condițiilor presupuse trebuie să varieze în raport invers cu scăderea părții sale variabile.

În exemplul precedent, cînd compoziția capitalului era $60c + 40v$, plusvaloarea sau profitul respectiv erau 40, și în consecință rata profitului 40%. Să presupunem că în condițiile acestei compoziții capitalul total a fost 1 000 000. Atunci plusvaloarea totală, și prin urmare profitul total, ar fi fost 400 000. Dacă mai tîrziu compoziția = $80c + 20v$, gradul de exploatare a muncii rămînînd același, plusvaloarea sau profitul va fi = 20 la fiecare 100. Întrucît însă, așa cum am arătat, plusvaloarea sau profitul crește, în ceea ce privește masa sa absolută, în pofida scăderii ratei profitului sau a scăderii producției de plusvaloare la fiecare 100, crește, de la 400 000 la 440 000, lucrul acesta este posibil numai pentru că capitalul total, care s-a format concomitent cu această nouă compoziție, a sporit la 2 200 000. Masa capitalului total pus în mișcare a crescut la 220%, în timp ce rata profitului a scăzut cu 50%. Dacă capitalul s-ar fi dublat numai, el n-ar fi putut produce la o rată a profitului de 20% decît aceeași masă de plusvaloare sau de profit pe care ar fi produs-o vechiul capital de 1 000 000 la o rată a profitului de 40%. Dacă ar fi crescut la mai puțin decît dublu, ar fi produs mai puțină plusvaloare sau mai puțin profit decît producea mai înainte capitalul de 1 000 000, care, pentru a-și spori plusvaloarea de la 400 000 la 440 000, nu trebuia să crească, păstrîn-

du-și aceeași compoziție de la început, decît de la 1 000 000 la 1 100 000.

Aici se manifestă legea expusă anterior⁶⁹ potrivit căreia, o dată cu scăderea relativă a capitalului variabil, deci o dată cu dezvoltarea forței productive sociale a muncii, este nevoie de o masă tot mai mare de capital total pentru a pune în mișcare aceeași cantitate de forță de muncă și pentru a absorbi aceeași masă de supramuncă. În aceeași măsură în care se dezvoltă producția capitalistă se dezvoltă deci și posibilitatea apariției unei suprapopulații muncitoare relativ excedentare, nu pentru că forța productivă socială a muncii scade, ci pentru că ea crește, deci nu din cauza unei disproporții absolute între muncă și mijloacele de subzistență sau mijloacele de producere a acestor mijloace de subzistență, ci din cauza disproporției care decurge din exploatarea capitalistă a muncii, a disproporției dintre creșterea progresivă a capitalului și scăderea relativă a nevoii acestui capital de o creștere a populației.

Dacă rata profitului scade cu 50%, atunci ea scade la jumătate. Pentru ca masa profitului să rămână aceeași, capitalul trebuie deci să se dubleze. Pentru ca masa profitului să rămână aceeași, atunci cînd rata profitului scade, înmulțitorul, care indică creșterea capitalului total, trebuie să fie egal cu împărțitorul, care indică scăderea ratei profitului. Dacă rata profitului scade de la 40% la 20%, pentru ca rezultatul să rămână același, capitalul total trebuie să crească de la 20 la 40. Dacă rata profitului ar scădea de la 40% la 8%, capitalul ar trebui să crească de la 8 la 40, adică de cinci ori. Un capital de 1 000 000 cu o rată a profitului de 40% produce 400 000 profit, iar un capital de 5 000 000 cu o rată a profitului de 8% produce tot 400 000 profit. Trebuie să fie așa pentru ca rezultatul să rămână același. Dimpotrivă, pentru ca profitul să crească, capitalul trebuie să crească într-o proporție mai mare decît scade rata profitului. Cu alte cuvinte: pentru ca partea componentă variabilă a capitalului total nu numai să rămână în expresia absolută aceeași, ci să și crească în mod absolut, deși raportul ei procentual față de capitalul total scade, trebuie ca întregul capital să crească într-o proporție mai mare decît scade capitalul variabil exprimat în procente. Capitalul trebuie să crească atît de mult, încît să poată dispune în noua sa compoziție nu numai de vechea lui parte variabilă, ci și de un surplus pentru cumpărarea forței de muncă. Dacă partea variabilă a unui capital de 100 scade de la 40 la 20, capitalul total trebuie să crească la peste 200, pentru a putea întrebuința un capital variabil mai mare de 40.

Chiar în cazul cînd masa exploatată a populației muncitoare ar rămîne constantă și nu s-ar mări decît durata și intensitatea zilei de muncă, masa capitalului întrebuițat ar trebui să crească, ar trebui să crească chiar numai pentru a putea întrebuița, în vechile condiții de exploatare, la o compoziție schimbată a capitalului, aceeași cantitate de muncă.

Așadar, aceeași dezvoltare a forței productive sociale a muncii se exprimă, pe măsură ce se dezvoltă modul de producție capitalist, pe de o parte printr-o tendință de scădere progresivă a ratei profitului și, pe de altă parte, printr-o creștere continuă a masei absolute a plusvalorii sau a profitului însuși, astfel că, în general, micșorării relative a capitalului variabil și a profitului îi corespunde o creștere absolută a ambelor. Așa cum am arătat, acest dublu efect se poate exprima numai în faptul că capitalul total crește într-o progresie mai rapidă decît cea în care scade rata profitului. Pentru ca în condițiile unei compoziții mai ridicate a capitalului sau ale unei creșteri relativ mai mari a capitalului constant să se poată folosi un capital variabil relativ mai mare, capitalul total trebuie să crească nu numai proporțional cu compoziția sa mai ridicată, dar chiar mai rapid. Rezultă că, pe măsură ce modul de producție capitalist se dezvoltă, este nevoie de o cantitate tot mai mare de capital pentru a folosi aceeași forță de muncă și cu atît mai mult pentru a folosi mai multă forță de muncă. Așadar, pe bază capitalistă, forța productivă crescîndă a muncii creează în mod necesar o permanentă și evidentă suprapopulație muncitoare. Dacă capitalul variabil reprezintă numai $\frac{1}{8}$ din capitalul total în loc de $\frac{1}{2}$, cît reprezenta înainte, atunci, pentru a folosi aceeași forță de muncă, capitalul total trebuie să fie de trei ori mai mare; iar pentru a folosi o forță de muncă de două ori mai mare, el trebuie să fie de șase ori mai mare.

Neștiind să explice legea scăderii ratei profitului, economia politică de pînă acum a prezentat creșterea masei profitului, creșterea mărimii absolute a profitului, fie pentru capitaliștii individuali, fie pentru capitalul social, ca pe un fel de consolare, dar această consolare se baza pe simple locuri comune și posibilități.

Că masa profitului este determinată de doi factori, în primul rînd de rătă profitului și în al doilea rînd de masa capitalului întrebuițat pentru a obține această rată a profitului, este pur și simplu o tautologie. Că masa profitului poate, prin urmare, să crească în pofida faptului că concomitent scade rata profitului, nu este decît o expresie a acestei tautologii și nu ne ajută cu nimic, deoarece este posibil și cazul cînd capitalul crește fără să crească și masa profitului, sau chiar cazul cînd el crește în timp ce aceasta

scade. 100 cu 25% dă 25, în timp ce 400 cu 5% dă numai 20³⁵⁾. Dacă însă aceleași cauze care provoacă scăderea ratei profitului stimulează acumularea, adică formarea capitalului adițional, și dacă fiecare capital adițional pune în mișcare muncă adițională și produce plusvaloare adițională; dacă, pe de altă parte, simpla scădere a ratei profitului implică creșterea capitalului constant și în consecință a întregului capital anterior, atunci tot acest proces încetează de a mai fi un mister. Vom vedea ulterior la ce calcule intenționat eronate s-a recurs pentru a se escamota posibilitatea creșterii masei profitului concomitent cu scăderea ratei profitului.⁷¹

Am arătat cum aceleași cauze care dau naștere unei tendințe de scădere a ratei generale a profitului condiționează o acumulare accelerată a capitalului și prin urmare o creștere a mărimii absolute sau a masei totale de supramuncă (plusvaloare, profit) însușite de acesta. Așa cum în concurență, prin urmare și în conștiința agenților ei, totul apare denaturat, tot denaturat se exprimă în concurență și în conștiința agenților ei și legea aceasta, vreau să spun legătura aceasta lăuntrică și necesară dintre două fenomene care aparent sînt contradictorii. Este evident că în limitele proporțiilor arătate mai sus capitalistul care dispune de un capital mare realizează o masă de profit mai mare decît un mic capitalist care realizează profituri aparent ridicate. O foarte superficială analiză a concurenței arată că, dacă în anumite împrejurări, ca, de pildă, în timpul unei crize, un mare capitalist vrea să acapareze un loc pe piață și să-i înlăture pe micii capitaliști, el se folosește de aceasta

³⁵⁾ „Ar trebui, de asemenea, să ne așteptăm ca suma totală a profitului să crească chiar dacă rata profitului la capital scade ca urmare a investițiilor de capital în agricultură și a sporirii salariului. Astfel, dacă presupunem că în urma unor acumulări repetate de cîte 100 000 l. st. rata profitului scade de la 20 la 19, la 18, la 17%, adică scade încontinuu, ar trebui să ne așteptăm ca suma profitului obținut de diverșii posesori succesivi de capital să crească mereu, să fie mai mare cînd capitalul este de 200 000 în loc de 100 000 l. st., să fie și mai mare cînd el este de 300 000 l. st. și să crească tot încontinuu cu fiecare sporire a capitalului, deși rata profitului continuă să scadă. Această progresie este însă valabilă numai pentru o anumită perioadă. Astfel 19% la 200 000 l. st. este mai mult decît 20% la 100 000 l. st.; 18% la 300 000 l. st. este iarăși mai mult decît 19% la 200 000 l. st.; dar cînd acumularea de capital ajunge la proporții foarte mari, iar profitul scade, acumularea ulterioară micșorează suma totală a profitului. Să presupunem că acumularea ar fi de 1 000 000 l. st. și profitul de 7%; în cazul acesta suma totală a profitului ar fi de 70 000 l. st.; dacă la capitalul de 1 000 000 s-ar adăuga acum un spor de 100 000 l. st. și profitul ar scădea la 6%, atunci posesorii de capital ar primi 66 000 l. st., deci cu 4 000 l. st. mai puțin, deși suma totală a capitalului a crescut de la 1 000 000 la 1 100 000 l. st.” Ricardo. „Pol. Econ.”, chapt. VII („Works”, ed. MacCulloch, 1852, p. 68—69). De fapt, aici se presupune că de la 1 000 000 capitalul crește la 1 100 000, deci cu 10%, în timp ce rata profitului scade de la 7 la 6, deci cu 14²:¹%. Hinc illae lacrimae⁷⁰.

în practică, adică coboară intenționat rata profitului, pentru a-i înlătura pe capitaliștii relativ mici. Printre altele, capitalul comercial, despre care vom vorbi amănunțit mai târziu, prezintă fenomene care fac ca scăderea profitului să apară ca o consecință a extinderii întreprinderii, și, implicit, a sporirii capitalului. O analiză științifică a acestor fenomene greșit interpretate vom face mai târziu. Asemenea considerații superficiale rezultă din compararea ratelor profitului obținute în diferite ramuri lucrative, în funcție de faptul că sînt supuse regimului liberei concurențe sau monopolului. Concepția extrem de superficială care s-a fixat în capul agenților concurenței, și anume concepția că această scădere a ratei profitului ar fi „mai înțeleaptă și mai umană” o găsim și la Roscher al nostru ⁷². Scăderea ratei profitului apare aici ca o *consecință* a sporirii capitalului și a calculului pe care și-l fac înțelegătoră cu aceasta capitaliștii, că la o rată a profitului mai mică masa profitului însușit de ei este mai mare. Toate acestea (cu excepția celor spuse de A. Smith, despre care vom vorbi mai târziu ⁷³) se bazează pe înțelegerea absolut eronată a ceea ce este rata generală a profitului și pe concepția absurdă că prețurile sînt de fapt determinate de faptul că la valoarea reală a mărfurilor se adaugă o cotă de profit mai mult sau mai puțin arbitrară. Oricît de absurde ar fi însă aceste concepții, ele rezultă totuși în chip necesar din modul denaturat în care apar în sfera concurenței legile imanente ale producției capitaliste.

Legea potrivit căreia scăderea ratei profitului cauzată de dezvoltarea forței productive este însoțită de o creștere a masei profitului se mai exprimă și în faptul că scăderea prețurilor mărfurilor produse de capital este însoțită de o creștere relativă a maselor profitului cuprinse în mărfuri și realizate prin vînzarea lor.

Deoarece dezvoltarea forței productive și compoziția mai ridicată a capitalului corespunzătoare ei pune în mișcare o cantitate tot mai mare de mijloace de producție cu ajutorul unei cantități tot mai mici de muncă, fiecare parte alicotă a produsului total, fiecare unitate de marfă sau fiecare cantitate determinată de marfă din masa totală produsă absoarbe mai puțină muncă vie și, în afară de aceasta, cuprinde mai puțină muncă materializată atît în ceea ce privește uzura capitalului fix întrebuițat, cît și în ceea ce privește materiile prime și materialele auxiliare consumate. Fiecare unitate de marfă conține deci o sumă mai mică de muncă materializată în mijloace de producție și de muncă nou adăugată în timpul producției. De aceea prețul fiecărei unități de marfă scade. Masa profitului cuprinsă în fiecare unitate de marfă poate totuși să crească dacă rata plusvalorii absolute sau a celei relative crește.

Marfa cuprinde mai puțină muncă nou adăugată, dar partea neplătită a acesteia crește în comparație cu partea plătită. Un asemenea caz este însă posibil numai în anumite limite. O dată cu enorma scădere absolută, în cursul dezvoltării producției, a sumei de muncă vie nou adăugată fiecărei unități de marfă, va scădea în mod absolut și masa de muncă neplătită pe care aceasta o cuprinde, oricât ar fi crescut ea relativ în comparație cu partea plătită. În pofida creșterii ratei plusvalorii, masa profitului care revine fiecărei unități de marfă se va micșora foarte mult o dată cu dezvoltarea forței productive a muncii; această micșorare, ca și scăderea ratei profitului, va fi doar încetinită de ieftinirea elementelor capitalului constant și de alte împrejurări menționate în secțiunea întâi a acestei cărți, împrejurări care urcă rata profitului în condiții în care rata plusvalorii rămâne aceeași sau chiar scade.

Faptul că prețul fiecăreia dintre mărfurile a căror sumă alcătuiește produsul total al capitalului scade, nu înseamnă altceva decât că o cantitate dată de muncă se realizează într-o masă mai mare de mărfuri, că fiecare marfă conține deci mai puțină muncă decât înainte. Acest lucru se întâmplă și în cazul când crește prețul unei părți din capitalul constant, materii prime etc. Cu excepția unor cazuri izolate (de pildă când forța productivă a muncii ieftinește în egală măsură toate elementele, atât ale capitalului constant cât și ale capitalului variabil), rata profitului va scădea, deși rata plusvalorii crește, în primul rând pentru că partea neplătită chiar sporită din suma totală mai mică a muncii nou adăugate este mai redusă decât era înainte partea alicotă neplătită mai mică din suma totală mai mare și, în al doilea rând, pentru că compoziția ridicată a capitalului se exprimă în fiecare marfă prin aceea că partea din valoarea ei care reprezintă în general muncă nou adăugată descrește în raport cu partea din valoare care reprezintă materia primă, materialele auxiliare și uzura capitalului fix. Această schimbare a raportului dintre diferitele părți componente ale prețului fiecărei mărfi — micșorarea acelei părți din preț în care este reprezentată munca vie nou adăugată și creșterea acelei părți din preț în care este reprezentată munca anterior materializată — este forma sub care se exprimă în prețul fiecărei mărfi micșorarea capitalului variabil în comparație cu cel constant. În măsura în care o asemenea micșorare este absolută pentru un capital de o mărime dată, să zicem de 100, ea este absolută și pentru fiecare marfă considerată ca parte alicotă a capitalului reproduc. Totuși rata profitului, dacă este calculată numai în raport cu ele-

mentele prețului fiecărei mărfi în parte, s-ar prezenta altfel decât este în realitate. Cauza este următoarea :

{ Rata profitului se calculează la capitalul total avansat, dar pentru un timp anumit, de fapt un an. Raportul calculat procentual dintre plusvaloarea sau profitul produs și realizat în decurs de un an și capitalul total este rata profitului. Ea nu este deci în mod necesar egală cu rata profitului la baza calculării căreia stă nu anul, ci perioada de rotație a capitalului dat ; ele coincid numai dacă acest capital efectuează o singură rotație în decurs de un an.

Pe de altă parte, profitul realizat în decurs de un an nu este decât suma profiturilor la mărfurile produse și vândute în cursul aceluiași an. Dacă calculăm profitul la prețul de cost al mărfurilor, obținem o rată a profitului $= \frac{pr}{pc}$, în care pr este profitul realizat în decurs de un an, iar pc este suma prețurilor de cost ale mărfurilor produse și vândute în aceeași perioadă de timp. Este evident că această rată a profitului $\frac{pr}{pc}$ poate coincide cu rata

reală a profitului $\frac{pr}{C}$, masa profitului împărțită la capitalul total, numai atunci când $pc = C$, cu alte cuvinte când capitalul se rotește exact o dată pe an.

Să luăm trei stări diferite ale unui capital industrial.

I. Capitalul de 8 000 l. st. produce și vinde anual 5 000 de bucăți de marfă a 30 de șilingi bucata, realizând deci o cifră de afaceri anuală de 7 500 l. st. La fiecare bucată de marfă realizează un profit de 10 șilingi = 2 500 l. st. anual. Fiecare bucată cuprinde deci 20 de șilingi capital avansat și 10 șilingi profit, așadar rata profitului per bucată este $\frac{10}{20} = 50\%$. La suma rotită de 7 500 l. st.

revin 5 000 l. st. capital avansat și 2 500 l. st. profit ; rata profitului pentru fiecare rotație $\frac{pr}{pc}$ este de asemenea = 50%. Dimpotrivă,

calculată la capitalul total, rata profitului $\frac{pr}{C} = \frac{2\ 500}{8\ 000} = 31\frac{1}{4}\%$.

II. Să presupunem că capitalul sporește la 10 000 l. st. Să presupunem că datorită sporirii forței productive a muncii el poate produce anual 10 000 de bucăți de marfă la prețul de cost de 20 de șilingi bucata. El le vinde cu 4 șilingi profit, deci cu 24 de șilingi bucata. În cazul când prețul produsului anual = 12 000 l. st., din care 10 000 l. st. reprezintă capitalul avansat și 2 000 l. st. profitul $\frac{pr}{pc}$ la bucată este = $\frac{4}{20}$, pentru rotația anuală = $\frac{2\ 000}{10\ 000}$, în ambele

cazuri deci = 20%, și cum capitalul total este egal cu suma prețurilor de cost, adică 10 000 l. st., atunci și $\frac{pr}{C}$, rata reală a profitului, este în cazul de față = 20%.

III. Să presupunem că la o forță productivă crescândă a muncii capitalul a sporit la 15 000 l. st. și produce acum anual 30 000 de bucăți de marfă la prețul de cost de 13 șilingi bucata, care se vînd cu un profit de 2 șilingi, adică cu 15 șilingi bucata. Cifra de afaceri anuală este deci = 30 000 × 15 șilingi = 22 500 l. st., din care 19 500 capital avansat și 3 000 l. st. profit. Prin urmare $\frac{pr}{pc}$ este = $\frac{2}{13} = \frac{3\ 000}{19\ 500} = 15\frac{2}{13}\%$. Dimpotrivă, $\frac{pr}{C} = \frac{3\ 000}{15\ 000} = 20\%$.

Vedem, așadar, că numai în cazul II, unde valoarea-capital rotită este egală cu capitalul total, rata profitului calculată la bucata de marfă sau la suma rotită este aceeași ca și rata profitului calculată la capitalul total. În cazul I, unde suma rotită este mai mică decît capitalul total, rata profitului, calculată la prețul de cost al mărfii, este mai ridicată, iar în cazul III, unde capitalul total este mai mic decît suma rotită, această rată este mai scăzută decît rata reală a profitului, calculată la capitalul total. Acest lucru este valabil pentru toate cazurile asemănătoare.

În practica comercială cifra de afaceri se calculează de obicei inexact. Se admite că capitalul a efectuat o rotație dacă suma prețurilor mărfurilor realizate a atins suma capitalului total investit. Dar *capitalul* poate efectua o rotație completă numai atunci cînd suma *prețurilor de cost* ale mărfurilor realizate este egală cu suma capitalului total. — F. E. }

Aici se vede încă o dată cît de important este ca în producția capitalistă să nu se considere fiecare marfă sau produsul-marfă dintr-o anumită perioadă izolat, ca o simplă marfă, ci ca un produs al capitalului avansat și în raport cu capitalul total care produce această marfă.

Cu toate că *rata* profitului se exprimă în raportul dintre masa plusvalorii produse și realizate nu numai față de partea din capital consumată care apare din nou în mărfuri, ci față de această parte plus ~~parte~~ din capital neconsumată, dar care este folosită și continuă să servească în producție, totuși *masa* profitului poate fi egală numai cu acea masă a profitului sau a plusvalorii care este cuprinsă în mărfuri și care urmează să fie realizată prin vînzarea lor.

Dacă productivitatea muncii în industrie crește, prețul fiecărei mărfi în parte scade. Fiecare marfă conține atunci mai puțină muncă, atît plătită cît și neplătită. Aceeași muncă produce, de pildă, o cantitate de produs de trei ori mai mare. În acest caz fiecare produs

în parte cuprinde $\frac{2}{3}$ mai puțină muncă. Dat fiind că profitul poate reprezenta numai o parte din masa de muncă cuprinsă în fiecare marfă, masa profitului care revine pe unitatea de marfă trebuie să scadă, și, în anumite limite, acest lucru se observă chiar în cazul când rata plusvalorii crește. În toate cazurile, masa profitului la produsul total nu scade sub nivelul masei inițiale a profitului atîta timp cît capitalul întrebuințează același număr de muncitori ca și mai înainte și gradul de exploatare a muncii rămîne același. (Același lucru se poate întîmpla și cînd se folosește un număr mai mic de muncitori, iar gradul de exploatare este mai mare.) Căci în aceeași proporție în care masa profitului pe unitate de produs scade, numărul produselor crește. Masa profitului rămîne aceeași, dar se împarte altfel la suma mărfurilor; aceasta nu schimbă cu nimic repartitia între muncitori și capitaliști a cantității de valoare create prin munca nou adăugată. Masa profitului poate să crească numai în cazul cînd, folosindu-se aceeași masă de muncă, crește supramunca neplătită, sau, gradul de exploatare a muncii rămînînd același, numărul muncitorilor crește, sau în cazul cînd are loc și una și alta. În toate aceste cazuri — care, potrivit ipotezei noastre, presupun creșterea capitalului constant în raport cu cel variabil și creșterea mărimii capitalului total investit — unitatea de marfă cuprinde o masă mai mică de profit, iar rata profitului scade, chiar dacă e calculată pe unitatea de marfă; o cantitate dată de muncă nou adăugată se exprimă într-o cantitate mai mare de mărfuri; prețul fiecărei mărfi în parte scade. Privind lucrurile în mod abstract, la o scădere a prețului fiecărei mărfi, ca urmare a creșterii forței productive a muncii și, deci, la o sporire concomitentă a numărului acestor mărfuri mai ieftine, rata profitului poate rămîne aceeași dacă, de pildă, creșterea forței productive influențează în mod egal și simultan toate componentele mărfii, astfel că prețul total al mărfii scade în aceeași măsură în care crește productivitatea muncii, și, pe de altă parte, raportul reciproc dintre diferitele componente ale prețului mărfii rămîne același. Rata profitului poate chiar să crească dacă creșterea ratei plusvalorii este legată de o scădere considerabilă a valorii componentelor capitalului constant și mai ales ale celui fix. În realitate însă, așa cum am văzut, rata profitului scade cu timpul. În nici un caz simpla scădere a prețului unei mărfi nu permite să se tragă o concluzie în ceea ce privește rata profitului. Toțul depinde de mărimea sumei totale a capitalului care participă la producerea ei. Dacă, de pildă, prețul unui cot de pinză scade de la 3 șilingi la $1\frac{2}{3}$ șilingi, dacă știm că în el, înainte de scăderea prețului, intrau $1\frac{2}{3}$ șilingi capital constant, fire etc., $\frac{2}{3}$ șilingi salariu

și $\frac{2}{3}$ șilingi profit, iar după scăderea prețului 1 șiling capital constant, $\frac{1}{3}$ șilingi salariu și $\frac{1}{3}$ șilingi profit, nu știm dacă rata profitului a rămas sau nu aceeași. Aceasta depinde de faptul dacă capitalul total avansat a crescut și cu cât anume și câți coți produce mai mult într-un timp dat.

Acest fenomen care își are originea în însăși natura modului de producție capitalist, și anume că la o productivitate crescândă a muncii prețul fiecărei mărfi în parte sau al unei cantități de marfă date scade, numărul mărfurilor crește, masa profitului la fiecare marfă în parte și rata profitului la suma dată a mărfurilor scade, iar masa profitului la întreaga sumă a mărfurilor crește, — acest fenomen se manifestă la suprafață numai prin: scăderea masei profitului la fiecare marfă în parte, scăderea prețului acesteia, creșterea masei profitului la cantitatea totală sporită a mărfurilor produse de capitalul total al societății sau numai de capitalul individual. Fenomenul acesta este interpretat în sensul că capitalistul primește de bunăvoie mai puțin profit la fiecare marfă, dar se compensează producând o cantitate mai mare de mărfuri. Această interpretare se bazează pe noțiunea de profit provenit din înstrăinare (profit upon alienation⁷⁴), care la rîndul ei este luată din concepția capitalului comercial.

Am văzut mai înainte, în secțiunile a patra și a șaptea ale cărții întii, că masa mărfurilor care crește o dată cu creșterea forței productive a muncii și ieftinirea fiecărei mărfi în parte (în măsura în care aceste mărfuri nu exercită o influență determinantă asupra prețului forței de muncă), ca atare, deși scade prețul, nu schimbă raportul dintre munca plătită și cea neplătită din fiecare marfă.

Dat fiind că în concurență totul apare fals, denaturat, capitalistul individual își poate închipui: 1) că, scăzînd prețul mărfii, își micșorează profitul la fiecare unitate de marfă, dar realizează un profit mai mare prin faptul că vinde o cantitate mai mare de mărfuri; 2) că stabilește prețul fiecărei mărfi și că, prin înmulțire, stabilește prețul produsului total, cînd în realitate procesul inițial este acela al împărțirii (vezi „Capitalul”, cartea I, cap. X, p. 314—323⁷⁵), iar înmulțirea vine în al doilea rînd și este exactă numai în ipoteza acelei împărțiri. Economistul vulgar nu face de fapt altceva decît să traducă într-un limbaj aparent mai teoretic și mai sintetic reprezentările specifice ale capitalistilor prinși în angrenajul concurenței și se străduiește să dovedească justetea acestor reprezentări.

În realitate, scăderea prețurilor mărfurilor și creșterea masei profitului realizată la o masă mai mare de mărfuri ieftine nu este

decît o altă expresie a legii scăderii ratei profitului în condițiile creșterii concomitente a masei profitului.

Nu este cazul să analizăm aici măsura în care scăderea ratei profitului poate coincide cu creșterea prețurilor, tot așa cum nu este cazul să analizăm aici problema plusvalorii relative tratată în „Capitalul”, cartea I, p. 314—323⁷⁶. Capitalistul care folosește metode de producție perfecționate, dar care nu sînt încă generalizate, vinde la un preț mai mic decît prețul de piață, dar la un preț mai mare decît prețul său individual de producție; în felul acesta pentru el rata profitului crește pînă în momentul cînd concurența o egalizează; pe timpul cît durează această perioadă de egalizare are loc și un alt proces — creșterea capitalului investit; după gradul acestei creșteri, capitalistul va putea acum să folosească, în noile condiții, o parte din muncitorii ocupați mai înainte, poate chiar pe toți muncitorii, sau un număr mai mare de muncitori, va putea să producă deci aceeași masă de profit sau una mai mare.

Capitolul paisprezece

Cauze cu acțiune opusă

Dacă luăm în considerare imensa dezvoltare a forței productive a muncii sociale fie chiar numai în ultimii 30 de ani, în comparație cu toate perioadele anterioare, dacă luăm în considerare mai ales masa enormă de capital fix, care, în afară de mașinile propriu-zise, intră în ansamblul procesului de producție social, atunci, în locul dificultății care i-a preocupat pînă acum pe economiști de a elucida scăderea ratei profitului, apare o dificultate opusă, și anume aceea de a explica de ce această scădere nu este mai mare sau mai rapidă. Trebuie să presupunem că intervin influențe opuse care contracarează și anihilează efectul legii generale, imprimîndu-i numai caracterul unei tendințe, din care cauză am și numit scăderea ratei generale a profitului tendință de scădere. Cele mai generale dintre aceste cauze sînt următoarele:

I. Creșterea gradului de exploatare a muncii

Gradul de exploatare a muncii, însușirea de supramuncă și plusvaloare, crește mai ales datorită prelungirii zilei de muncă și a intensificării muncii. Aceste două puncte sînt expuse pe larg în „Capitalul”, cartea I, unde am analizat producerea plusvalorii absolute și a plusvalorii relative. Există mulți factori ai intensificării muncii care implică o creștere a capitalului constant față de cel variabil, deci o scădere a ratei profitului, cum e cazul cînd un muncitor are de supravegheat un număr mai mare de mașini. Aici — ca și la majoritatea procedeele care servesc la producerea plusvalorii relative — aceleași cauze care provoacă o creștere a ratei plusvalorii pot determina o scădere a masei plusvalorii, care revine la mărimea dată a capitalului total investit. Există însă și alți factori ai intensificării muncii, ca, de pildă, mărirea vitezei la mașini, care în același interval de timp consumă,

ce-i drept, mai multă materie primă, dar, în ceea ce privește capitalul fix, deși mașinile se uzează mai repede, aceasta nu schimbă cu nimic raportul dintre valoarea lor și prețul muncii care le pune în mișcare. Dar mai ales prelungirea zilei de muncă, această invenție a industriei moderne, este aceea care mărește masa plusvalorii însușite, fără a produce o schimbare esențială în raportul dintre forța de muncă folosită și capitalul constant pus în mișcare de ea, și aceasta duce de fapt mai curînd la micșorarea relativă a capitalului constant. De altfel am și arătat — și tocmai aceasta constituie misterul propriu-zis al tendinței de scădere a ratei profitului — că metodele folosite pentru producerea plusvalorii relative se reduc în linii generale la următoarele: pe de o parte este posibil ca o parte cît mai mare dintr-o cantitate de muncă dată să fie transformată în plusvaloare, pe de altă parte este posibil să se folosească în general cît mai puțină muncă în raport cu capitalul avansat; astfel că aceleași cauze care permit creșterea gradului de exploatare a muncii nu permit ca un capital total de aceeași mărime să exploateze tot atîta muncă cît exploata înainte. Acestea sînt tendințele opuse care sporesc rata plusvalorii și totodată determină scăderea masei plusvalorii produse de un capital dat, și prin urmare scăderea ratei profitului. Aici trebuie să menționăm, de asemenea, folosirea masivă a muncii femeilor și copiilor, deoarece astfel întreaga familie trebuie să furnizeze capitalului o cantitate mai mare de supramuncă decît înainte, chiar dacă suma totală a salariilor care i se plătesc crește, ceea ce de altfel nu este o regulă generală. Tot ceea ce favorizează producerea de plusvaloare relativă prin simpla perfecționare a metodelor de producție, fără o schimbare în mărimea capitalului întrebuintat, cum este cazul în agricultură, are același efect. Deși aici capitalul constant folosit nu crește în raport cu cel variabil în măsura în care-l considerăm pe acesta din urmă drept indice al forței de muncă ocupate, masa produsului crește în raport cu forța de muncă folosită. Același lucru se întîmplă dacă forța productivă a muncii (indiferent dacă produsul ei intră în consumul muncitorilor sau în elementele capitalului constant) este eliberată de piedicile puse în calea schimbului, de restricții arbitrare sau care cu timpul încep s-o frîneze, și, în general, de tot felul de cătușe, fără ca aceasta să exercite o influență imediată asupra raportului dintre capitalul variabil și capitalul constant.

Se poate pune întrebarea dacă printre cauzele care frînează scăderea ratei profitului, dar care în ultimă instanță sfîrșesc întotdeauna prin a o accelera, este inclusă și creșterea temporară, dar

mereu repetată, a plusvalorii peste nivelul general în diverse ramuri de producție și care rezultă pentru capitalist din faptul că el aplică invenții etc. înainte ca ele să fie larg răspândite. Răspunsul la această întrebare nu poate fi decît afirmativ.

Masa plusvalorii furnizată de un capital de o mărime dată depinde de doi factori, și anume de rata plusvalorii și de numărul muncitorilor ocupați în condițiile existenței acestei rate. Ea depinde deci, la o rată dată a plusvalorii, de numărul muncitorilor și, la un număr dat de muncitori, de rata plusvalorii, în general, deci, de raportul complex dintre mărimea absolută a capitalului variabil și rata plusvalorii. Or, s-a văzut că, în medie, aceleași cauze care sporesc rata plusvalorii relative micșorează masa forței de muncă folosite. Este însă evident că în aceste condiții, creșterea sau scăderea are loc în funcție de un anumit raport între aceste două mișcări contradictorii și că tendința de scădere a ratei profitului este atenuată mai ales de creșterea ratei plusvalorii absolute rezultate din prelungirea zilei de muncă.

Cînd am analizat rata profitului am stabilit, în general, că scăderii ratei, care are loc ca urmare a creșterii masei capitalului total investit, îi corespunde o creștere a masei profitului. Dacă considerăm întregul capital variabil al societății, plusvaloarea produsă de el este egală cu profitul produs. O dată cu masa absolută a plusvalorii a crescut și rata plusvalorii; prima a crescut pentru că a crescut masa forței de muncă folosite de societate, a doua pentru că a crescut gradul de exploatare a acestei munci. Dar, în raport cu un capital de o mărime dată, de pildă de 100, rata plusvalorii poate să crească, în timp ce masa ei poate, în medie, să scadă, fiindcă rata este determinată de proporția în care crește valoarea pînții variabile a capitalului, în timp ce masa, dimpotrivă, este determinată de cota-parte pe care o reprezintă capitalul variabil în capitalul total.

Creșterea ratei plusvalorii — întrucît ea are loc și în condiții cînd, așa cum am arătat mai sus, capitalul constant nu crește, sau nu crește în aceeași proporție cu capitalul variabil — constituie un factor cu ajutorul căruia se determină masa plusvalorii și, prin urmare, și rata profitului. Acest factor nu anulează legea generală, dar face ca ea să acționeze mai mult ca o tendință, adică ca o lege, a cărei realizare absolută este frînată, încetinită, slăbită de împrejurări care activează în sens opus. Întrucît însă aceleași cauze care ridică rata plusvalorii (chiar și prelungirea timpului de muncă este un rezultat al marii industrii) au tendința să micșoreze cantitatea de forță de muncă folosită de un capital dat, au tendința să micșoreze și rata profitului și să încetinească procesul acestei

micșorări. Dacă un muncitor este silit să facă munca a doi muncitori — iar dacă lucrează rațional, acești doi muncitori pot să înlocuiască trei —, el va produce acum atîta plusvaloare cît produceau înainte doi, de unde o creștere corespunzătoare a ratei plusvalorii. Dar el nu va produce atîta cît produceau înainte trei muncitori, și astfel masa plusvalorii se va micșora. Această micșoare este însă compensată sau limitată de creșterea ratei plusvalorii. Dacă întreaga populație muncește, în condițiile unei rate sporite a plusvalorii, atunci masa plusvalorii crește, deși populația rămîne aceeași. Ea va crește și mai mult dacă crește populația. Și, cu toate că această creștere este legată de o scădere relativă a numărului de muncitori ocupați în raport cu mărimea capitalului total, scăderea este moderată sau frînată de rata crescută a plusvalorii.

Înainte de a trece la punctul următor trebuie să subliniem încă o dată faptul că, la o mărime dată a capitalului, *rata plusvalorii* poate să crească, deși *masa* ei scade, și invers. Masa plusvalorii este egală cu rata ei înmulțită cu numărul muncitorilor; dar această rată nu se calculează niciodată la capitalul total, ci numai la capitalul variabil, de fapt numai la o zi de muncă. Dimpotrivă, la o valoare-capital de o mărime dată, *rata profitului* nu poate niciodată să crească sau să scadă dacă nu crește sau scade *masa plusvalorii*.

II. Scăderea salariului sub valoarea sa

Aici menționăm numai empiric acest fapt, deoarece în realitate, ca multe alte fapte care ar trebui expuse aici, n-are nimic comun cu analiza generală a capitalului, ci este de domeniul concurenței, de care nu ne ocupăm în lucrarea de față. Acest fapt constituie însă una din cauzele cele mai importante ale frînării tendinței de scădere a ratei profitului.

III. Ieftinirea elementelor capitalului constant

Tot ceea ce s-a spus în secțiunea întâi a lucrării de față despre cauzele care determină creșterea ratei profitului la o rată constantă a plusvalorii, sau chiar independent de rata plusvalorii, își are locul aici, prin urmare și cazul cînd, considerînd capitalul total, valoarea capitalului constant nu crește în aceeași proporție în care crește volumul său material. De pildă, masa de bumbac pe

care o prelucrează un singur filator european într-o fabrică modernă a crescut considerabil în comparație cu cea pe care o prelucra înainte un muncitor european cu ajutorul roții de tors. Dar valoarea bumbacului prelucrat nu a crescut în aceeași proporție în care a crescut masa lui. Același lucru se poate spune despre mașini și despre restul capitalului fix. Pe scurt, aceeași dezvoltare care face să crească masa capitalului constant în raport cu cel variabil micșorează, ca urmare a creșterii forței productive a muncii, valoarea elementelor lui și prin urmare împiedică valoarea capitalului constant, în permanentă creștere, să crească în aceeași proporție în care crește volumul material al capitalului fix, adică volumul material al mijloacelor de producție puse în mișcare de aceeași cantitate de forță de muncă. În anumite cazuri masa elementelor capitalului constant poate chiar să crească, în timp ce valoarea lui rămâne aceeași sau chiar scade.

În strînsă legătură cu cele spuse este deprecierea capitalului existent (adică a elementelor lui materiale), care are loc o dată cu dezvoltarea industriei. Ea constituie una din cauzele care acționează permanent, împiedicînd scăderea ratei profitului, deși în anumite împrejurări poate micșora masa profitului micșorînd masa capitalului, care aduce profit. Aici vedem din nou că aceleași cauze care generează tendința de scădere a ratei profitului frînează totodată realizarea acestei tendințe.

IV. Suprapopulația relativă

Formarea ei este indisolubil legată de dezvoltarea forței productive a muncii și este accelerată de această dezvoltare, care se exprimă în scăderea ratei profitului. Suprapopulația relativă este cu atît mai evidentă într-o țară, cu cît este mai dezvoltat modul de producție capitalist. La rîndul ei, ea este cauza faptului că, pe de o parte, în numeroase ramuri de producție continuă să existe subordonarea mai mult sau mai puțin incompletă a muncii față de capital și continuă să existe mai mult decît ar corespunde la prima vedere stadiului general de dezvoltare; aceasta este o urmare a ieftinătății și a numărului mare de muncitori care există pe piață sau sînt concediați, precum și a rezistenței mai mari pe care o opun, prin natura lor, unele ramuri de producție transformării muncii manuale în muncă mecanizată. Pe de altă parte apar noi ramuri de producție, mai ales ramuri producătoare de obiecte de lux, ramuri de producție care au la bază tocmai acea populație excedentară, formată adesea ca urmare a precumpănirii capitalului con-

stant în alte ramuri de producție ; aceste noi ramuri de producție se sprijină la rîndul lor pe predominarea în ele a elementelor muncii vii și parcurg treptat aceleași cale ca și celelalte ramuri de producție. În ambele cazuri capitalul variabil reprezintă o parte importantă din capitalul total, iar salariul este sub medie, astfel că în aceste ramuri de producție atît rata plusvalorii cît și masa plusvalorii sînt neobișnuit de mari. Dat fiind că rata generală a profitului se formează prin egalizarea ratelor profitului în diversele ramuri de producție, aceeași cauză care generează tendința de scădere a ratei profitului aici contracarează această tendință, paralizîndu-i mai mult sau mai puțin efectul.

V. Comerțul exterior

În măsura în care comerțul exterior ieftinește în parte elementele capitalului constant, în parte mijloacele de subzistență necesare în care se transformă capitalul variabil, el contribuie la creșterea ratei profitului prin faptul că ridică rata plusvalorii și scade valoarea capitalului constant. El acționează în genere în acest sens, permițînd lărgirea, extinderea proporțiilor producției. În felul acesta el accelerează, pe de o parte, acumularea, iar pe de altă parte scăderea capitalului variabil în comparație cu cel constant, și implicit și scăderea ratei profitului. Tot așa extinderea comerțului exterior, deși la începuturile modului de producție capitalist a constituit însăși baza acestuia, a devenit, o dată cu progresul acestui mod de producție, ca urmare a unei necesități lăuntrice a acestuia, ca urmare a nevoii de o piață tot mai întinsă, propriul lui produs. Aici se vede din nou, ca și în alte cazuri, același efect dublu. (Ricardo a trecut complet cu vederea această latură a comerțului exterior ⁷⁷.)

O altă întrebare care, avînd în vedere caracterul ei special, depășește de fapt limitele analizei noastre este următoarea : rata generală a profitului crește oare din cauza ratei mai ridicate a profitului realizate de către capitalul plasat în comerțul exterior și îndeosebi în cel colonial ?

Capitalurile investite în comerțul exterior pot da o rată a profitului mai mare, în primul rînd pentru că aici are loc o concurență cu mărfuri produse în condiții mai puțin favorabile în alte țări, astfel că țara mai dezvoltată își vinde mărfurile peste valoarea lor, deși mai ieftin decît țările concurente. În măsura în care munca din țara mai dezvoltată este apreciată ca o muncă cu o greutate specifică mai mare, rata profitului crește, deoarece munca, deși

nu este plătită ca muncă de calitate superioară, se vinde ca atare. Același raport poate exista și pentru țara în care se exportă și pentru țara care exportă mărfuri; aceasta furnizează, în natura, mai multă muncă materializată decât primește, și obține, cu toate acestea, mărfurile la un preț mai ieftin decât le-ar putea produce ea însăși. Întocmai cum fabricantul care aplică o invenție nouă înainte ca ea să fie aplicată pe scară largă vinde mai ieftin decât concurenții săi și totuși peste valoarea individuală a mărfii sale, adică valorifică, ca supramuncă, forța productivă specifică superioară a muncii folosite de el. El realizează în felul acesta un profit suplimentar. Pe de altă parte, în ceea ce privește capitalurile plasate în colonii etc., ele pot da rate ale profitului mai ridicate, fiindcă acolo în general rata profitului este mai ridicată din cauza nivelului scăzut de dezvoltare, iar exploatarea muncii este și ea mai mare din cauza folosirii sclavilor și a culilor etc. Este de neînțeles de ce profiturile relativ mari aduse de capitaluri plasate în anumite ramuri și transferate apoi în patrie nu pot să participe aici la egalizarea ratei generale a profitului dacă în calea acestei egalizări nu stau monopolurile și de ce aceste profituri relativ mari nu trebuie să sporească pro tanto rata generală a profitului³⁶). Acest lucru nu poate fi înțeles, mai ales atunci când aceste ramuri în care este investit capitalul sînt supuse legii liberei concurențe. Ricardo, dimpotrivă, își imaginează lucrurile în felul următor: cu prețul mai mare realizat în străinătate se cumpără acolo mărfuri care se trimit înapoi în țară; mărfurile acestea se vînd deci în țară, și de aici poate rezulta cel mult un avantaj temporar suplimentar pentru acele sfere de producție care sînt mai favorizate decât altele. Iluzia aceasta dispare însă de îndată ce facem abstracție de forma bani. Țara care se află în condiții mai favorabile primește o cantitate mai mare de muncă în schimbul unei cantități mai mici de muncă, cu toate că această diferență, acest excedent, cum se întîmplă în genere la orice schimb dintre muncă și capital, este însușită de o anumită clasă. Prin urmare, rata profitului mai ridicată, pentru că în genere e mai ridicată în colonii, poate merge, în condiții naturale favorabile, mîna în mîna cu prețurile scăzute ale mărfurilor. O egalizare are loc, dar nu o egalizare la vechiul nivel, cum crede Ricardo.

Același comerț exterior dezvoltă însă în interiorul țării modul de producție capitalist și prin aceasta duce la micșorarea capita-

³⁶) În acest caz are dreptate A. Smith, și nu Ricardo, care spune: „Ei afirmă că egalitatea profiturilor se realizează prin creșterea generală a profiturilor; eu însă sînt de părere că profiturile din ramura care se află în condiții mai favorabile vor scădea rapid pînă la nivelul general”. („Works”, ed. MacCulloch, p. 73.)

lului variabil în raport cu cel constant ; pe de altă parte dă naștere la supraproducție în raport cu străinătatea, așa încît ulterior exercită o influență opusă.

Vedem, așadar, că, în general, aceleași cauze care duc la scăderea ratei generale a profitului provoacă reacții care frinează, încetinesc și în parte chiar paralizază această scădere. Ele nu anulează legea, dar îi slăbesc efectul. Dacă nu s-ar întâmpla așa, nu scăderea ratei generale a profitului ar fi de neînțeles, ci, dimpotrivă, ritmul relativ lent al acestei scăderi. Așadar, legea acționează numai ca tendință, al cărei efect nu se manifestă evident decît în anumite împrejurări și în decursul unor perioade de lungă durată.

Înainte de a merge mai departe trebuie, pentru a evita orice interpretare greșită, să repetăm încă o dată două teze pe care le-am expus în repetate rânduri.

În primul rînd : Același proces care produce ieftinirea mărfurilor în cursul dezvoltării modului de producție capitalist produce o schimbare în compoziția organică a capitalului social folosit pentru producerea mărfurilor, și, în consecință, scăderea ratei profitului. Nu trebuie deci să identificăm micșorarea costului relativ al fiecărei mărfi, și chiar a acelei părți din acest cost care cuprinde uzura mașinilor, cu valoarea crescîndă a capitalului constant în comparație cu cel variabil, deși, invers, orice micșorare a costului relativ al capitalului constant, volumul elementelor lui materiale rămînînd neschimbat sau crescînd, influențează creșterea ratei profitului, adică micșorarea pro tanto a valorii capitalului constant în comparație cu capitalul variabil întrebuintat în proporții descrescînde.

În al doilea rînd : Faptul că în fiecare din mărfurile a căror totalitate constituie produsul capitalului, munca vie nou adăugată pe care o conțin scade tot mai mult în raport cu materiile prime cuprinse în ele și cu mijloacele de muncă consumate pentru producerea lor ; faptul deci că în fiecare marfă este materializată o cantitate tot mai mică de muncă vie nou adăugată, deoarece o dată cu dezvoltarea forței productive sociale pentru producerea lor se cere mai puțină muncă, — nu privește raportul în care munca vie cuprinsă în marfă se împarte în muncă plătită și muncă neplătită. Invers. Deși cantitatea totală de muncă vie nou adăugată, cuprinsă în marfă, scade, partea neplătită crește în raport cu cea plătită prin descreșterea fie absolută, fie proporțională a părții plătite ; căci același mod de producție care face să scadă masa totală de muncă vie nou adăugată, cuprinsă într-o marfă, este însoțit de creșterea plus-

valorii absolute și a plusvalorii relative. Tendința de scădere a ratei profitului este legată de o tendință de creștere a ratei plusvalorii, deci a gradului de exploatare a muncii. Nimic mai absurd, așadar, decât a explica scăderea ratei profitului printr-o creștere a nivelului salariului, cu toate că, în mod excepțional, și acest lucru este posibil. Numai înțelegând raporturile care se stabilesc la formarea ratei profitului, statistica poate proceda la o analiză reală a nivelului salariului în diferite epoci și în diferite țări. Rata profitului scade nu pentru că munca devine mai puțin productivă, ci pentru că ea devine mai productivă. Ambele, atât creșterea ratei plusvalorii cât și scăderea ratei profitului, sînt numai forme deosebite prin care se exprimă în mod capitalist productivitatea crescîndă a muncii.

VI. Creșterea capitalului pe acțiuni

La cele cinci puncte expuse mai sus poate fi adăugat următorul, pe care însă deocamdată nu-l putem analiza amănunțit. O dată cu progresul producției capitaliste, care merge mîna în mîna cu acumularea accelerată, o parte din capital este calculată și folosită numai în calitate de capital purtător de dobîndă; dar nu în sensul că fiecare capitalist care împrumută capital se mulțumește cu dobînda, în timp ce capitalistul industrial încasează beneficiul său de întreprinzător. Aceasta nu are nici o legătură cu nivelul ratei generale a profitului, căci pentru ea profitul = dobînda + + profitul de orice fel + renta funciară; o asemenea împărțire nu are importanță pentru rata generală a profitului. Sensul este că aceste capitaluri, deși plasate în mari întreprinderi productive, nu dau, după scăderea tuturor cheltuielilor, decît dobinzi mari sau mici, așa-numitele dividende, de pildă la căile ferate. Ele nu participă deci la egalizarea ratei generale a profitului, deoarece rata profitului lor este sub rata mijlocie. Dacă ele ar participa, atunci aceasta din urmă ar scădea mult mai mult. Din punct de vedere teoretic aceste capitaluri pot fi incluse în calcul, și atunci se obține o rată a profitului care este evident mai mică decît cea existentă și care are realmente o importanță determinantă pentru capitaliști, deoarece tocmai în aceste întreprinderi capitalul constant este cel mai mare în raport cu cel variabil.

Capitolul cincisprezece
Dezvoltarea
contradicțiilor interne ale legii

1. Considerații generale

În secțiunea întâi a cărții de față am văzut că rata plusvalorii, exprimată sub formă de rată a profitului pare întotdeauna mai mică decît este în realitate. Acum am văzut că chiar și o rată crescîndă a plusvalorii are tendința să se exprime într-o rată a profitului în scădere. Rata profitului ar fi egală cu rata plusvalorii numai atunci cînd $c = 0$, adică atunci cînd întregul capital ar fi cheltuit pentru salariu. O rată a profitului în scădere exprimă o rată a plusvalorii în scădere numai atunci cînd raportul dintre valoarea capitalului constant și cantitatea forței de muncă care îl pune în mișcare rămîne neschimbat, sau cînd aceasta din urmă crește în raport cu valoarea capitalului constant.

Ricardo, sub pretextul studierii ratei profitului, studiază de fapt numai rata plusvalorii, și aceasta numai în ipoteza că ziua de muncă, atît în ceea ce privește intensitatea cît și în ceea ce privește durata, este o mărime constantă.

Scăderea ratei profitului și acumularea accelerată sînt expresii diferite ale aceluiași proces numai în măsura în care ambele exprimă dezvoltarea forței productive. La rîndul ei, acumularea accelerează scăderea ratei profitului în măsura în care determină concentrarea pe scară mare a muncilor și, o dată cu aceasta, o compoziție mai ridicată a capitalului. Pe de altă parte, scăderea ratei profitului accelerează, la rîndul ei, concentrarea și centralizarea capitalului prin priveria capitaliștilor mici de proprietate și a ultimelor rămășițe de mici producători direcți la care a mai rămas ceva de expropriat. Mai departe, ca urmare a acestui fapt, se accelerează acumularea, privită sub aspect cantitativ, deși o dată cu rata profitului scade și rata acumulării.

Pe de altă parte, intrucît rata sporirii valorii capitalului total, rata profitului, constituie stimulentele producției capitaliste (după cum sporirea valorii capitalului constituie unicul ei scop), scăderea ratei profitului încetinește formarea de noi capitaluri de sine stă-

tătoare și pare astfel să amenințe dezvoltarea procesului de producție capitalist; ea favorizează supraproducția, specula, crizele, apariția capitalului excedentar alături de populația excedentară. De aceea, economiștii care, asemenea lui Ricardo, consideră modul de producție capitalist ca fiind absolut, simt aici că acest mod de producție își creează singur limite și atribuie deci aceste limite nu producției, ci naturii (în teoria rentei). Ceea ce este însă esențial în groaza pe care le-o inspiră scăderea ratei profitului este sentimentul că în modul de producție capitalist există o limită pentru dezvoltarea forțelor de producție, care n-are nimic comun cu producerea avuției ca atare; această limită specifică dovedește caracterul istoric trecător al modului de producție capitalist; dovedește că modul de producție capitalist nu este modul absolut de producere a avuției, ci mai degrabă că, pe o anumită treaptă, el intră în conflict cu dezvoltarea sa.

Ricardo și școala lui analizează, ce-i drept, numai profitul industrial, care include și dobânda. Dar rata rentei funciare are și ea tendința de a scădea, cu toate că masa ei absolută crește, și poate chiar să crească în proporție mai mare decât profitul industrial. (Vezi Ed. West⁷⁸, care a formulat înaintea lui Ricardo legea rentei funciare.) Dacă considerăm capitalul social total C și însemnăm cu pr_1 profitul industrial rămas după scăderea dobânzii și a rentei funciare, cu d dobânda și cu r renta funciară, atunci

$$\frac{p}{C} = \frac{pr}{C} = \frac{pr_1 + d + r}{C} = \frac{pr_1}{C} + \frac{d}{C} + \frac{r}{C}.$$

Am văzut că, deși în cursul dezvoltării producției capitaliste p , suma totală a plusvalorii, crește continuu, totuși $\frac{p}{C}$ scade de ase-

menea continuu din cauză că C crește mai repede decât p . Nu este deci nici o contradicție în faptul că pr_1 , d și r pot crește fiecare în parte mereu, în timp ce atât $\frac{p}{C} = \frac{pr}{C}$ cât și $\frac{pr_1}{C}$, $\frac{d}{C}$, $\frac{r}{C}$ scade

fiecare în parte, sau că pr_1 crește relativ față de d , sau r față de pr_1 , sau chiar față de pr_1 și față de d . Dacă crește plusvaloarea totală sau crește profitul $p = pr$, dar concomitent scade rata profitului $\frac{p}{C} = \frac{pr}{C}$, raportul dintre mărimile pr_1 , d și r , în care se

împarte $p = pr$, se poate schimba oricât în limitele sumei totale p , fără ca prin aceasta să fie afectată mărimea lui p sau $\frac{p}{C}$.

Schimbarea reciprocă a lui pr_1 , d și r , unul față de altul, nu este decât o împărțire diferită a lui p în rubrici diferite. Prin ur-

mare $\frac{pr_1}{C}$, $\frac{d}{C}$ sau $\frac{r}{C}$, rata profitului industrial individual, rata dobânzii și raportul dintre rentă și capitalul total pot să crească dacă sînt comparate, deși $\frac{P}{C}$, rata generală a profitului, scade; o condiție este absolut necesară, și anume ca suma celor trei să fie $= \frac{P}{C}$. Dacă rata profitului scade de la 50% la 25%, dacă, de

pildă, compoziția capitalului, la o rată a plusvalorii de 100%, se schimbă din $50c + 50v$ în $75c + 25v$, atunci în primul caz un capital de 1 000 va da un profit de 500, iar în al doilea caz un capital de 4 000 va da un profit de 1 000. S-au dublat p sau pr , dar pr' a scăzut la jumătate. Și dacă înainte, din 50%, 20 reprezentau profitul, 10 dobînda și 20 renta, atunci $\frac{pr_1}{C} = 20\%$, $\frac{d}{C} = 10\%$ și $\frac{r}{C} = 20\%$.

Dacă rata profitului scăzînd de la 50% la 25%, proporțiile ar rămîne aceleași, atunci $\frac{pr_1}{C} = 10\%$, $\frac{d}{C} = 5\%$, $\frac{r}{C} = 10\%$. Dimpotrivă, dacă $\frac{pr_1}{C}$ scade la 8% și $\frac{d}{C}$ la 4%, atunci $\frac{r}{C}$ crește la 13%.

Mărimea proporțională a lui r ar crește față de pr_1 și d , dar pr' ar rămîne totuși neschimbat. În ambele ipoteze suma pr_1 , d și r ar crește, fiindcă ar fi produsă prin mijlocirea unui capital de patru ori mai mare. De altfel ipoteza lui Ricardo că inițial profitul industrial (plus dobînda) include întreaga plusvaloare este din punct de vedere istoric și logic falsă. Dimpotrivă, în condițiile producției capitaliste dezvoltate: 1) întregul profit ajunge de la început în mîna capitaliștilor industriali și comerciali pentru ca ulterior să fie împărțit și 2) renta se reduce la un surplus peste profit. Pe această bază capitalistă crește apoi din nou renta, care este o parte a profitului (adică a plusvalorii considerate ca produs al capitalului total), dar nu partea specifică a produsului pe care o bagă în buzunar capitalistul.

Presupunînd că există suficiente mijloace de producție necesare, adică suficientă acumulare de capital, limitele creării de plusvaloare — rata ei fiind dată, prin urmare gradul de exploatare a muncii fiind dat, sînt în funcție numai de populația muncitoare, iar populația muncitoare fiind dată, limitele creării de plusvaloare sînt în funcție numai de gradul de exploatare a muncii. Iar procesul de producție capitalist constă în esență în producerea de plusvaloare reprezentată în plusprodus sau în partea alicotă a mărfurilor produse, în care este materializată munca neplătită. Nu trebuie uitat faptul că producerea acestei plusvalorii — iar trans-

formarea din nou a unei părți a acestei plusvalori în capital, sau acumularea, constituie o parte integrantă a acestei produceri de plusvaloare — este scopul nemijlocit și motivul determinant al producției capitaliste. Nu trebuie deci niciodată să ne imaginăm producția capitalistă așa cum nu este ea de fapt, adică drept o producție care are ca scop nemijlocit consumul sau producerea mijloacelor de consum pentru capitaliști. În felul acesta s-ar pierde complet din vedere caracterul ei specific, care se exprimă prin întreaga ei structură interioară.

Obținerea acestei plusvalori constituie procesul de producție nemijlocit, oare, așa cum am mai spus, nu cunoaște alte limite decât cele menționate mai sus. De îndată ce cantitatea de supra-muncă ce se poate stoarce este materializată în mărfuri, plusvaloarea este produsă. Dar cu această producere a plusvalorii se încheie numai primul act al procesului de producție capitalist, procesul de producție nemijlocit. Capitalul a absorbit atîta și atîta muncă neplătită. O dată cu dezvoltarea procesului, care se exprimă în scăderea ratei profitului, masa plusvalorii produse astfel atinge proporții uriașe. Acum urmează actul al doilea al procesului. Întreaga masă de mărfuri, produsul total, atît partea care înlocuiește capitalul constant și capitalul variabil, cit și partea care reprezintă plusvaloarea, trebuie vîndută. Dacă acest lucru nu se întîmplă, sau se întîmplă numai în parte, sau dacă marfa se vinde numai la prețuri care se află sub prețurile de producție, atunci muncitorul, ce-i drept, este exploatat, dar exploatarea lui nu se realizează ca atare pentru capitalist, poate să nu fie însoțită de o realizare sau poate să fie însoțită numai de o realizare parțială a plusvalorii stoarse, ba chiar poate să fie însoțită de o pierdere parțială sau totală a capitalului. Condițiile exploatării nemijlocite și acelea ale realizării ei nu sînt identice. Ele diferă nu numai după timp și loc, ci și în esență. Primele sînt limitate numai de forța productivă a societății, celelalte de proporționalitatea diferitelor ramuri de producție și de capacitatea de consum a societății. Aceasta din urmă nu este însă determinată nici de forța productivă absolută și nici de capacitatea de consum absolută, ci de capacitatea de consum pe baza relațiilor antagoniste de repartiție, care reduc consumul mării mase a societății la un minimum care variază în limite mai mult sau mai puțin înguste. Ea mai este limitată de înclinația spre acumulare, de înclinația spre sporirea capitalului și spre producerea de plusvaloare pe scară tot mai mare. Aceasta este o lege a producției capitaliste dictată de permanentele revoluții în metodele de producție înseși, de deprecierea capitalului existent care însoțește permanent aceste revo-

luții, de concurența generală și de necesitatea de a perfecționa și de a extinde producția, fie chiar numai ca un mijloc de a o menține și de a o feri de pieire. Piața trebuie deci extinsă în permanență, astfel încît legăturile ei și condițiile care le reglementează să capete tot mai mult aspectul unei legi naturale independente de producători, să devină tot mai puțin controlabile. Contradicția internă tinde să fie rezolvată prin extinderea cîmpului exterior al producției. Cu cît forța productivă se dezvoltă, cu atît mai mult intră ea în conflict cu baza îngustă a relațiilor de consum. Pe această bază plină de contradicții este foarte firesc faptul că excedentul de capital este legat de un excedent crescînd al populației; căci, deși unirea amîndurora ar face să sporească masa plusvalorii produse, totuși prin însuși acest fapt s-ar accentua și contradicția dintre condițiile în care se produce această plusvaloare și condițiile în care ea se realizează.

Dacă o anumită rată a profitului este dată, masa profitului depinde întotdeauna de mărimea capitalului avansat. Acumularea este însă în acest caz determinată de acea parte a masei profitului care este transformată din nou în capital. Întrucît însă această parte este egală cu profitul minus venitul consumat de capitaliști, ea va depinde nu numai de valoarea acestei mase, ci și de ieftinătatea mărfurilor pe care le poate cumpăra capitalistul cu ea, adică a mărfurilor care intră parțial în consumul lui, în venitul lui, parțial în capitalul lui constant (aici presupunem că salariul este dat).

Masa capitalului pe care o pune în mișcare muncitorul și a cărei valoare el o conservă prin munca sa, făcînd-o să reapară în produs, este cu totul diferită de valoarea pe care el o adaugă. Dacă masa capitalului = 1000 și munca adăugată = 100, atunci capitalul reprodus = 1100. Dacă masa capitalului = 100 și munca adăugată = 20, atunci capitalul reprodus = 120. Rata profitului este în primul caz = 10%, în al doilea = 20%. Și totuși, din 100 se poate acumula mai mult decît din 20. În felul acesta afluxul de capital (facem abstracție de deprecierea lui datorită creșterii forței productive) continuă sau acumularea lui se face proporțional cu masa pe care o posedă, și nu proporțional cu nivelul ratei profitului. O rată ridicată a profitului, în măsura în care se bazează pe o rată ridicată a plusvalorii, este posibilă atunci cînd ziua de muncă este foarte lungă, deși munca nu este foarte productivă; ea este posibilă în pofida productivității scăzute a muncii, deoarece trebuințele muncitorului sînt minime și de aceea salariul lui mediu este foarte redus. Nivelului scăzut al salariului îi va corespunde lipsa de energie a muncitorilor. Capitalul se acumulează în acest caz încet, cu toate că rata profitului este ridicată. Populația

este stagnantă, iar timpul de muncă ce se cheltuiește pentru produs este mare, deși salariul plătit muncitorului este mic.

Rata profitului scade nu pentru că muncitorul este mai puțin exploatat, ci pentru că în raport cu capitalul folosit se folosește în general mai puțină muncă.

Dacă, așa cum am arătat, scăderea ratei profitului coincide cu creșterea masei profitului, atunci capitalistul își va însuși o parte mai mare din produsul anual al muncii la rubrica capital (pentru a înlocui capitalul consumat) și o parte relativ mai mică la rubrica profit. De aici fantezia popii Chalmers⁷⁹ potrivit căreia cu cât masa produsului anual cheltuită de către capitaliști drept capital este mai mică, cu atât profiturile încasate de ei sînt mai mari; iar biserica de stat le vine în ajutor, îngrijindu-se ca o mare parte a plusprodusului să fie consumată, în loc să fie capitalizată. Popa confundă cauza cu efectul. De altfel masa profitului, chiar dacă rata este mai mică, crește o dată cu mărirea capitalului cheltuit. Aceasta determină însă în același timp concentrarea capitalului, deoarece acum condițiile de producție impun folosirea de capitaluri mai mari. Aceasta determină de asemenea centralizarea capitalului, adică înghițirea capitaliștilor mici de către cei mari și pierderea capitalurilor de către micii capitaliști. Aceasta înseamnă însă separarea, deși la puterea a doua, a condițiilor de muncă de producători, printre care se mai numără încă acești mici capitaliști, dat fiind că la ei munca proprie mai joacă un rol însemnat; munca capitalistului este în genere invers proporțională cu mărirea capitalului său, adică cu gradul în care el este capitalist. Tocmai această separare a condițiilor de muncă de producător constituie noțiunea de capital, ea apare o dată cu acumularea primitivă („Capitalul“, cartea I, cap. XXIV), se desfășoară apoi ca un proces permanent de acumulare și concentrare a capitalului, pentru a se exprima, în cele din urmă, aici ca centralizare în mîini puține a capitalurilor deja existente și ca pierdere a capitalurilor de către mulți (ceea ce nu este decît o altă formă a expropriării). Procesul acesta ar duce curînd la falimentul producției capitaliste dacă alături de forța centripetă n-ar acționa mereu, în mod descentralizator, tendințe contrarii.

II. Conflictul dintre extinderea producției și valorificare

Dezvoltarea forței productive sociale a muncii se manifestă în două feluri. În primul rînd în mărirea forțelor de producție deja produse, în volumul valonic și totalitatea condițiilor de producție

în care are loc noua producție, și în mărirea absolută a capitalului productiv deja acumulat ; în al doilea rând, în micimea relativă a părții de capital cheltuite pentru salariu în raport cu capitalul total, adică în micimea relativă a cantității de muncă vie necesară pentru reproducerea și valorificarea unui capital dat, pentru producția în masă. Aceasta presupune în același timp concentrarea capitalului.

În ceea ce privește forța de muncă folosită, dezvoltarea forței productive se manifestă de asemenea în două feluri : în primul rând, în creșterea supramuncii, adică în reducerea timpului de muncă necesar pentru reproducerea forței de muncă ; în al doilea rând, în micșorarea cantității de forță de muncă (a numărului de muncitori) folosite în general pentru a pune în mișcare un capital dat.

Ambele mișcări nu numai că merg mină în mină, dar se și condiționează reciproc, sînt fenomene în care se exprimă aceeași lege. Totuși ele influențează în sens contrar rata profitului. Masă totală a profitului este egală cu masa totală a plusvalorii, rata profitului = $\frac{p}{C} = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{capital total avansat}}$. Plusvaloarea însă, suma ei

totală, este determinată în primul rând de rata ei, iar în al doilea rând de masa de muncă folosită simultan în condițiile acestei rate, sau, ceea ce este același lucru, de mărirea capitalului variabil. Pe de o parte crește un factor, rata plusvalorii, pe de altă parte scade (relativ sau absolut) celălalt factor, numărul de muncitori. În măsura în care dezvoltarea forței productive micșorează partea plătită a muncii folosite, ea sporește plusvaloarea, dat fiind că îi mărește rata ; dar în măsura în care această dezvoltare micșorează masa totală a muncii folosite de un capital dat, ea micșorează celălalt factor, numărul de muncitori cu care se înmulțește rata plusvalorii pentru a se obține masa acesteia. Doi muncitori care muncesc zilnic 12 ore nu pot produce aceeași masă de plusvaloare ca 24 de muncitori care ar munci doar cîte 2 ore, chiar dacă ar putea trăi numai cu aer, și, prin urmare, n-ar trebui de loc să muncească pentru ei înșiși. Prin urmare, în această privință, compensarea numărului redus de muncitori prin mărirea gradului de exploatare a muncii are anumite limite pe care nu le poate depăși ; ea poate de aceea frîna scăderea ratei profitului, dar n-o poate înlătura.

Așadar, o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, rata profitului scade, în timp ce masa profitului și masa capitalului folosit cresc. La o rată dată, masa absolută cu care crește capitalul depinde de mărirea capitalului în momentul dat. Pe de

altă parte însă, dacă această mărime este dată, raportul în care crește capitalul, gradul creșterii lui, depinde de rata profitului. Creșterea forței productive (care, în afară de aceasta, așa cum am arătat, merge întotdeauna mână în mână cu deprecierea capitalului existent) poate spori nemijlocit mărimea valorii capitalului numai dacă, sporind rata profitului, sporește acea parte din valoarea produsului anual care se transformă din nou în capital. În măsura în care este vorba de forța productivă a muncii (deoarece această forță productivă a muncii nu are nimic comun cu valoarea capitalului existent), masa profitului poate să crească numai în cazul când, ca urmare a creșterii forței productive a muncii, crește plusvaloarea relativă, sau se micșorează valoarea capitalului constant, adică se ieftinesc mărfurile care intră fie în reproducerea forței de muncă, fie în elementele capitalului constant. Ambele însă sînt însoțite de o depreciere a capitalului existent, ambele merg mână în mână cu micșorarea relativă a capitalului variabil față de cel constant. Ambele determină scăderea ratei profitului și ambele o încetinesc. Apoi, în măsura în care creșterea ratei profitului determină o creștere a cererii de muncă, ea influențează creșterea populației muncitoare și implicit sporirea materialului exploatabil datorită căruia capitalul devine capital.

Dar dezvoltarea forței productive a muncii contribuie indirect la creșterea valorii-capital existent prin faptul că sporește masa și diversitatea valorilor de întrebuințare în care se exprimă aceeși valoare de schimb și care constituie substratul material, elementele materiale ale capitalului, obiectele reale din care constă nemijlocit capitalul constant și, cel puțin mijlocit, capitalul variabil. Cu același capital și aceeași cantitate de muncă se produc mai multe obiecte care, independent de valoarea lor de schimb, pot fi transformate în capital, obiecte care pot servi la absorbirea de muncă adițională, deci și de supramuncă adițională și care pot constitui capitalul adițional. Masa de muncă pe care o poate comanda capitalul nu depinde de valoarea lui, ci de masa de materii prime și materiale auxiliare, de mașini și de elementele capitalului fix, de mijloacele de subzistență, de tot ceea ce constituie capitalul, oricare ar fi valoarea lui. Prin faptul că, în felul acesta crește masa de muncă folosită, deci și masa de supramuncă, crește și valoarea capitalului reprodus și surplusul de valoare nou adăugată.

Aceste două momente cuprinse în procesul de acumulare nu trebuie însă privite numai în coexistența lor pașnică, așa cum face Ricardo; ele conțin o contradicție care se manifestă în ten-

dințe și fenomene contradictorii. Factorii contradictorii acționează simultan unul împotriva celuilalt.

Concomitent cu impulsul spre o sporire reală a populației muncitoare, impuls izvorit din creșterea acelei părți a produsului social total care funcționează în calitate de capital, acționează factorii care creează doar suprapopulația relativă.

Concomitent cu scăderea ratei profitului crește masa capitalurilor și mină în mină cu ea are loc o depreciere a capitalului existent, depreciere care frânează această scădere și accelerează acumularea valorii-capital.

Concomitent cu dezvoltarea forței productive se dezvoltă și compoziția mai ridicată a capitalului, scăderea relativă a părții variabile față de cea constantă.

Aceste influențe diferite se manifestă când mai mult alăturate în spațiu, când mai mult succesive în timp; conflictul dintre factorii care acționează în sens opus izbucnește periodic în crize. Crizele reprezintă întotdeauna numai rezolvarea temporară, violentă a contradicțiilor existente, erupții violente care restabilesc pentru moment echilibrul zdruncinat.

Exprimată în termeni foarte generali, contradicția constă în faptul că modulul de producție capitalist îi este proprie tendința de dezvoltare absolută a forțelor de producție, independent de valoarea și de plusvaloarea pe care aceasta o conține, precum și de relațiile sociale în cadrul cărora are loc producția capitalistă; în timp ce, pe de altă parte, scopul lui este menținerea valorii-capital existente și valorificarea ei într-o măsură cât mai mare (adică creșterea tot mai rapidă a acestei valori). Specificul modulului de producție capitalist constă în folosirea valorii-capital existente ca mijloc pentru o cât mai mare valorificare a acestei valori. Metodele prin care el își atinge acest scop sînt: scăderea ratei profitului, deprecierea capitalului existent și dezvoltarea forței productive a muncii pe seama forțelor de producție deja produse.

Deprecierea periodică a capitalului existent, acest mijloc iminent al modulului de producție capitalist, care frânează scăderea ratei profitului și accelerează acumularea de valoare-capital prin formarea unui nou capital, împiedică relațiile stabilite, în cadrul cărora se desfășoară procesul de circulație și procesul de reproducție a capitalului și de aceea este însoțită de întreruperi bruște și de crize ale procesului de producție.

Mergînd mină în mină cu dezvoltarea forțelor de producție, scăderea relativă a capitalului variabil față de cel constant dă un impuls permanent creșterii populației muncitoare și creează în același timp neîncetat o suprapopulație artificială. Acumularea

capitalului, considerată din punctul de vedere al valorii, este încetinită prin scăderea ratei profitului, accelerând și mai mult acumularea valorilor de întrebuințare, iar aceasta, la rîndul ei, accelerează ritmul acumulării, considerată tot din punctul de vedere al valorii.

Producția capitalistă tinde în permanență să depășească aceste limite imanente, dar ea le depășește numai prin mijloace care-i pun din nou în față, pe o scară mult mai mare, aceste limite.

Adevărata limită a producției capitaliste este *capitalul însuși*, iar aceasta înseamnă: capitalul și autovalorificarea lui constituie punctul inițial și punctul final, motivul și scopul producției; producția nu este decît producție pentru *capital* în loc ca, dimpotrivă, mijloacele de producție să fie simple mijloace pentru dezvoltarea continuă a procesului vieții *societății* producătorilor. Aceste limite, singurele în cadrul cărora pot avea loc conservarea și valorificarea valorii-capital, bazate pe exproprierea și pauperizarea mării mase a producătorilor, intră în permanență în contradicție cu metodele de producție pe care trebuie să le folosească capitalul pentru a-și atinge scopul și care servesc la o extindere nelimitată a producției, la o producție ca scop în sine, la o dezvoltare necondiționată a forței productive sociale a muncii. Mijlocul — dezvoltarea nelimitată a forțelor de producție sociale — intră în permanență în conflict cu scopul limitat — valorificarea capitalului existent. De aceea, dacă modul de producție capitalist este un mijloc istoric de dezvoltare a forței productive materiale și de creare a pieței mondiale corespunzătoare, el reprezintă totodată o contradicție permanentă între această sarcină istorică a sa și relațiile de producție sociale care-i corespund.

III. Surplus de capital în condițiile unui excedent de populație

O dată cu scăderea ratei profitului crește minimumul de capital necesar capitalistului individual pentru folosirea productivă a muncii — necesar atît pentru exploatarea muncii în general, cît și pentru ca timpul de muncă folosit să fie timpul de muncă necesar pentru producerea mărfurilor, pentru ca acesta să nu depășească media timpului de muncă socialmente necesar pentru producerea mărfurilor. În același timp crește concentrarea, fiindcă, dincolo de anumite limite, un capital mare cu o rată a profitului scăzută acumulează mai rapid decît un capital mic cu o rată a profitului mare. Această concentrare crescîndă duce, la rîndul ei, atunci cînd a atins un anumit nivel, la o nouă scădere a ratei pro-

fitului. Masa capitalurilor mici, fărâmițate, este împinsă astfel pe calea aventurii: speculă, operații fictive cu credite, cu acțiuni, crize. Așa-zisa pletoră a capitalului se referă întotdeauna în esență la pletora unui capital pentru care scăderea ratei profitului nu este compensată de masa lui — cum e întotdeauna cazul cu capitalurile nou formate, proaspete — sau la pletora capitalurilor care sînt incapabile ele însele de o acțiune proprie și se pun sub formă de credit la dispoziția conducătorilor de mari întreprinderi. Această pletoră a capitalului este provocată de aceleași împrejurări care determină suprapopulația relativă și este de aceea un fenomen care o completează pe aceasta din urmă, deși ambele se află la poli opuși, capitalul nefolosit de o parte și populația muncitoare nefolosită de cealaltă parte.

Supraproducția de capital, și nu de anumite mărfuri — deși supraproducția de capital implică întotdeauna o supraproducție de mărfuri —, nu înseamnă deci nimic altceva decît supraacumularea de capital. Pentru a înțelege ce este această supraacumulare (mai târziu vom analiza amănunțit acest lucru), este suficient să presupunem că ea este absolută. În ce caz ar fi supraproducția de capital absolută, și anume o supraproducție care nu s-ar extinde numai asupra cutărui sau cutărui domeniu sau asupra citorva domenii importante ale producției, ci ar fi absolută chiar ca volum, adică ar cuprinde toate domeniile producției?

O supraproducție absolută de capital ar exista de îndată ce capitalul adițional destinat producției capitaliste ar fi $= 0$. Scopul producției capitaliste este însă valorificarea capitalului, adică însușirea de supramuncă, producerea de plusvaloare, de profit. Așadar, de îndată ce capitalul ar crește într-atît în raport cu populația muncitoare încît nu ar mai putea fi prelungit nici timpul de muncă absolut pe care îl prestează această populație și nici n-ar putea fi prelungit timpul relativ de supramuncă (acest din urmă lucru n-ar fi în nici un caz posibil în condiții cînd cererea de muncă ar fi atît de mare și ar exista deci o tendință de urcare a salariilor), cînd, prin urmare, capitalul sporit ar produce numai aceeași masă de plusvaloare sau chiar una mai mică decît înainte de a fi sporit, atunci ar avea loc o supraproducție absolută de capital; aceasta înseamnă că capitalul sporit $C + \Delta C$ ar produce același profit sau chiar unul mai mic decît cel produs de capitalul C înainte de a fi sporit cu ΔC . În ambele cazuri ar avea loc o scădere importantă și bruscă a ratei generale a profitului, cauzată însă de data aceasta de o schimbare în compoziția capitalului, care nu s-ar datora dezvoltării forței productive, ci unei creșteri a valorii în bani a capitalului variabil (din cauza sporirii sa-

lariilor) și scăderii corespunzătoare a raportului dintre supramuncă și munca necesară.

În realitate lucrurile s-ar prezenta în așa fel că o parte din capital ar rămâne total sau parțial nefolosită (pentru că, în general, spre a se putea valorifica ar trebui mai întâi să înlătore capitalul aflat deja în funcțiune), iar cealaltă parte, sub presiunea capitalului nefolosit sau folosit numai pe jumătate, s-ar valorifica numai la o rată a profitului mai scăzută. Aici ar fi indiferent faptul că o parte din capitalul adițional ar lua locul capitalului vechi și astfel acesta din urmă ar intra în capitalul adițional. Am avea, pe de o parte, suma anterioară a capitalului, iar pe de altă parte suma adițională. În acest caz scăderea ratei profitului ar fi însoțită de o scădere absolută a masei profitului, deoarece, în ipoteza noastră, masa forței de muncă folosită nu ar putea fi mărită și rata plusvalorii n-ar putea crește, prin urmare nici masa plusvalorii nu s-ar putea mări. Iar masa micșorată a profitului ar trebui calculată în raport cu un capital total sporit. Dar chiar dacă am presupune că capitalul folosit ar continua să se valorifice la vechea rată a profitului, că deci masa profitului ar rămâne aceeași, ea tot s-ar calcula la un capital total sporit, ceea ce de asemenea implică o scădere a ratei profitului. Dacă un capital total de 1 000 dădea un profit de 100, iar după sporirea lui la 1 500 dă tot un profit de numai 100, atunci, în cazul al doilea, profitul la 1 000 este de numai 66²/3. Valorificarea capitalului anterior ar fi scăzut deci în mod absolut. Capitalul = 1 000 nu ar da, în noile condiții, mai mult profit decât dădea înainte un capital = 666²/3.

Este însă clar că această depreciere de fapt a capitalului anterior n-ar putea avea loc fără luptă, că fără luptă n-ar putea să funcționeze nici capitalul adițional ΔC în calitate de capital. Rata profitului n-ar scădea în urma concurenței provocate de supraproducția de capital, ci, dimpotrivă, concurența ar începe acum fiindcă rata profitului scăzută și supraproducția de capital sînt determinate de aceleași cauze. Partea din ΔC care s-ar afla în mâinile capitaliștilor în funcțiune ar fi lăsată de ei mai mult sau mai puțin inactivă, pentru a nu-și deprecia capitalul lor inițial și a nu restrînge locul pe care acesta îl ocupă în sfera producției, sau ar folosi-o în așa fel, încît, chiar cu pierderi momentane pentru ei, consecințele stării de inactivitate a capitalului adițional să fie suportate de noii veniți și, în general, de concurenții lor.

Partea din ΔC care s-ar afla în mâinile noilor capitaliști ar căuta să înlătore capitalul vechi și ar izbuti parțial să facă acest lucru lăsînd inactivă o parte din vechiul capital, silind-o să-i ce-

deze locul vechi și să ia locul capitalului adițional, folosit numai parțial sau total nefolosit.

În măsura în care trebuie să funcționeze și să se valorifice în calitate de capital, o parte din vechiul capital ar trebui să rămână inactivă în orice împrejurări, să rămână inactivă în calitatea sa de capital. Care anume parte ar rămâne inactivă ar urma să hotărască concurența. Atâta timp cât totul merge bine, concurența acționează, așa cum s-a văzut la egalizarea ratei generale a profitului, ca o alianță în practică a clasei capitaliștilor, astfel că prada comună se împarte între ei în raport cu suma investită de fiecare. De îndată însă ce nu mai este vorba de împărțirea profitului, ci de împărțirea pierderii, fiecare caută să reducă cât mai mult posibil cota-parte din această pierdere și să o paseze celorlalți. Pentru întreaga clasă a capitaliștilor pierderea este inevitabilă. Ce parte revine fiecărui capitalist, în ce măsură trebuie să participe fiecare la pierdere depinde de forță și de abilitate, și în acest caz concurența devine o luptă între frați vrăjmași. Opoziția dintre interesele fiecărui capitalist în parte și acelea ale clasei capitaliștilor se manifestă atunci, tot așa cum mai înainte identitatea acestor interese și-a croit practic drum prin concurență.

Cum poate fi lichidat acest conflict și restabilite relațiile corespunzătoare mișcării „sănătoase” a producției capitaliste? Modul de lichidare este cuprins în simpla enunțare a conflictului despre a cărui lichidare e vorba. El constă în faptul că un capital egal ca valoare cu întregul capital adițional ΔC sau cel puțin cu o parte din el rămâne inactiv. Deși, după cum reiese din însăși enunțarea conflictului, această pierdere nu se repartizează în nici un caz în mod egal între diverse capitaluri individuale, această repartizare este hotărâtă de concurență, și, în funcție de avantajele speciale sau pozițiile deja dobândite, pierderea se repartizează foarte inegal și în forme foarte diferite, astfel că un capital rămâne inactiv, un altul este înlăturat, un al treilea nu înregistrează decât o pierdere relativă sau suferă numai o depreciere temporară etc.

În orice împrejurări însă echilibrul s-ar restabili prin reducerea la inactivitate sau chiar prin lichidarea unui capital mai mare sau mai mic. Aceasta s-ar extinde parțial asupra substanței materiale a capitalului; cu alte cuvinte, o parte din mijloacele de producție, capitalul fix și capitalul circulant, n-ar funcționa, n-ar acționa în calitate de capital; o parte din întreprinderile abia intrate în funcțiune și-ar înceta activitatea. Cu toate că, sub acest aspect, timpul nu cruță nimic și alterează toate mijloacele de producție (cu excepția solului), aici s-ar produce, din cauza nefuncționării, o distrugere realmente mult mai puternică a mijloacelor de producție. Din acest

punct de vedere rezultatul principal ar fi totuși că aceste mijloace de producție ar înceta să mai funcționeze ca mijloace de producție; ar interveni o suspendare de mai lungă sau de mai scurtă durată a funcționării lor în calitate de mijloace de producție.

În fond, acțiunea distructivă, în forma ei cea mai acută ar afecta capitalul în măsura în care el posedă valoare, așadar ar afecta valorile-capital. Partea valorii-capital care constă numai din titluri asupra unei viitoare părți din plusvaloare, din profit, de fapt numai din creanțe sub diferite forme asupra producției, se depreciază imediat, o dată cu scăderea veniturilor pe baza cărora este calculată. O parte din numerarul în aur și argint rămâne inactivă, nu funcționează în calitate de capital. O parte din mărfurile aflate pe piață nu-și poate realiza procesul de circulație și reproducție decât printr-o uriașă scădere a prețurilor lor, deci printr-o depreciere a capitalului pe care-l reprezintă această parte. Tot așa se depreciază, într-o măsură mai mare sau mai mică, elementele capitalului fix. La aceasta se adaugă faptul că anumite raporturi presupuse ale prețurilor condiționează procesul de reproducție, astfel că acesta, prin scăderea generală a prețurilor, stagnează și se dezorganizează. Această perturbare și stagnare paralizează funcția banilor ca mijloc de plată, funcție care se dezvoltă o dată cu dezvoltarea capitalului, și se bazează pe raporturile presupuse ale prețurilor, întrerupe în o sută de locuri lanțul obligațiilor de plată pe termen și devine și mai accentuată prin prăbușirea care rezultă de aici a sistemului de credit care s-a dezvoltat o dată cu capitalul și duce astfel la crize violente și acute, la deprecieri violente și bruște, la o stagnare și perturbare efectivă a procesului de reproducție și, prin urmare, la o reală îngustare a reproducției.

În același timp însă ar intra în joc și alți factori. Stagnarea producției ar reduce la inactivitate o parte a clasei muncitoare, și prin aceasta partea ocupată a clasei muncitoare ar fi pusă în asemenea condiții, încât ar trebui să accepte o scădere a salariului chiar sub medie, împrejurare care are pentru capital același efect ca și creșterea plusvalorii relative sau a celei absolute la un salariu mediu. Perioada de prosperitate ar favoriza căsătoriile în rândurile muncitorilor și ar micșora mortalitatea în rândurile copiilor lor, ceea ce, fără a spori populația efectiv ocupată — chiar dacă are loc o sporire efectivă a populației —, ar avea, din punctul de vedere al relațiilor dintre muncitori și capital, același efect pe care l-ar avea sporirea numărului de muncitori efectiv ocupați. Pe de altă parte, scăderea prețurilor și concurența l-ar stimula pe fiecare capitalist să scadă valoarea individuală a produsului său total sub valoarea generală prin folosirea de noi mașini, noi metode perfecționate de

muncă, noi combinații, adică să sporească forța productivă a cantității de muncă date, să reducă capitalul variabil în raport cu capitalul constant și să lase astfel muncitori fără lucru, într-un cuvânt să creeze o suprapopulație artificială. Mai departe, deprecierea elementelor capitalului constant însuși ar constitui un element care ar implica ridicarea ratei profitului. Masa capitalului constant folosit ar crește în raport cu masa capitalului variabil, dar valoarea acestei mase ar putea să scadă. Stagnarea intervenită în producție ar pregăti o lărgire ulterioară a producției în limitele capitaliste.

Și astfel cercul ar fi din nou parcurs. O parte a capitalului care fusese depreciată prin întreruperea funcționării sale și-ar recăpăta valoarea anterioară. De altfel, o dată cu extinderea condițiilor de producție, o dată cu extinderea pieței și cu creșterea forței productive, ar fi din nou parcurs același circuit vicios.

Dar chiar în ipoteza noastră extremă, supraproducția absolută de capital nu este o supraproducție absolută în general, nu este o supraproducție absolută de mijloace de producție. Ea este o supraproducție de mijloace de producție numai în măsura în care acestea funcționează drept capital, și, prin urmare, trebuie să producă, proporțional cu valoarea lor crescută, corespunzătoare creșterii masei lor un surplus de valoare.

Ar fi totuși o supraproducție, deoarece capitalul n-ar fi în stare să exploateze munca la un grad de exploatare cerut de o dezvoltare „sănătoasă” și „normală” a procesului de producție capitalist, la un grad de exploatare care să mărească cel puțin masa profitului o dată cu masa sporită a capitalului folosit, care deci să excludă scăderea ratei profitului în aceeași măsură în care crește capitalul sau chiar scăderea ei mai rapidă decât creșterea capitalului.

Supraproducție de capital nu înseamnă niciodată altceva decât supraproducție de mijloace de producție — mijloace de muncă și mijloace de subzistență —, care pot funcționa în calitate de capital, adică pot fi folosite pentru exploatarea muncii la un anumit grad; iar scăderea acestui grad de exploatare sub un anumit nivel provoacă perturbări și stagnări în procesul de producție capitalist, crize, distrugerii de capital. Nu este nici o contradicție în faptul că această supraproducție de capital este însoțită de o suprapopulație relativă mai mare sau mai mică. Aceleași împrejurări care sporesc forța productivă a muncii sporesc masa produselor-marfă, extind piețele, accelerează acumularea capitalului atât în ceea ce privește masa, cât și în ceea ce privește valoarea și micșorează rata profitului, aceleași împrejurări au generat și generează în permanență o suprapopulație relativă, o suprapopulație de muncitori care nu

sînt folosiți de capitalul excedentar din cauza gradului scăzut de exploatare a muncii la care ar putea fi folosiți, sau cel puțin din cauza ratei scăzute a profitului pe care ar da-o la gradul de exploatare dat.

Cînd se exportă capital, aceasta se întîmplă nu pentru că nu ar putea găsi nici o aplicare în țară, ci pentru că în străinătate poate fi plasat la o rată a profitului mai ridicată. Capitalul acesta este însă un capital absolut excedentar pentru populația muncitoare ocupată și pentru țara respectivă în general. El există ca atare alături de populația relativ excedentară și aceasta constituie un exemplu de felul cum ambele coexistă și se condiționează reciproc.

Pe de altă parte, scăderea ratei profitului legată de acumulare determină în mod necesar o luptă de concurență. Compensarea scăderii ratei profitului prin creșterea masei profitului este valabilă numai pentru capitalul total al societății și pentru marii capitaliști, proprietari ai întreprinderilor deja existente. Noul capital adițional care funcționează independent nu găsește condiții de compensare dinainte pregătite, el trebuie abia să și le cucerească, și de aceea scăderea ratei profitului generează concurența dintre capitaluri și nu invers. Această concurență este, ce-i drept, însoțită de o urcare temporară a salariului și de o nouă scădere temporară a ratei profitului care decurge de aici. Același fenomen se manifestă în supraproducția de mărfuri, în suprasaturarea piețelor. Întrucît scopul capitalului nu este satisfacerea nevoilor, ci producerea de profit, și întrucît acest scop se realizează numai prin metode care fac ca masa produselor să fie determinată de proporțiile producției, și nu invers, trebuie întotdeauna să apară o neconcordanță între proporțiile reduse ale consumului pe bază capitalistă și o producție care tinde mereu să depășească limitele ei imanente. De altfel capitalul constă din mărfuri, și de aceea supraproducția de capital include supraproducția de mărfuri. De aici fenomenul ciudat că aceiași economiști care neagă supraproducția de mărfuri recunosc supraproducția de capital. Cînd se spune că nu există supraproducție generală, ci disproporție între diferitele ramuri de producție, aceasta nu înseamnă altceva decît că în condițiile producției capitaliste proporționalitatea diferitelor ramuri de producție rezultă din disproporționalitate, ca un proces permanent, deoarece aici conexiunea interioară a producției ca un tot se impune agenților ei ca o lege oarbă, și nu ca o lege înțeleasă, și deci dominată de rațiunea lor colectivă, care supune procesul de producție controlului lor colectiv. Mai departe se susține că în țările în care modul de producție capitalist nu este dezvoltat, consumul și producția tre-

buie să fie pe treapta specifică țărilor cu mod de producție capitalist. Cînd se spune că supraproducția este numai relativă, este perfect adevărat; dar întregul mod de producție capitalist nu este decît un mod de producție relativ, ale cărui limite nu sînt absolute, dar care pentru el, și pe baza lui, sînt absolute. Cum ar fi altfel cu puțință să nu existe cerere pentru mărfuri de care masa poporului are nevoie, și cum se poate explica faptul că această cerere trebuie căutată în străinătate, pe piețe îndepărtate, pentru a se putea plăti muncitorilor din țară cantitatea medie de mijloace de subzistență necesare? Pentru că numai în această corelație specific capitalistă produsul excedentar capătă o formă sub care proprietarul lui îl poate pune la dispoziția consumatorilor numai după ce s-a retransformat pentru el în capital. Cînd se mai spune, în sfîrșit, că capitaliștii nu fac decît să-și schimbe între ei mărfurile și să le consume, se pierde din vedere caracterul general al producției capitaliste, se pierde din vedere faptul că este vorba de valorificarea capitalului, și nu de consumarea lui. Într-un cuvînt, toate obiecțiile împotriva fenomenelor evidente ale supraproducției (fenomene cărora nu le pasă de aceste obiecții) se reduc la aceea că limitele producției *capitaliste* nu sînt limite ale *producției în general* și prin urmare nici limite ale acestui mod de producție specific, capitalist. Contradicția modului de producție capitalist constă însă tocmai în tendința lui spre dezvoltarea absolută a *forțelor de producție*, care intră în permanență în conflict cu *condițiile* specifice ale producției în cadrul cărora se mișcă și singurele în care se poate mișca capitalul.

Nu este vorba de faptul că se produc prea multe mijloace de subzistență în raport cu populația existentă. Dimpotrivă. Se produc prea puține pentru ca masa populației să poată trăi așa cum se cuvine, omenește.

Nu este vorba de faptul că se produc mai multe mijloace de producție decît este necesar pentru a se putea da de lucru părții din populație apte de muncă. Dimpotrivă. În primul rînd este produsă o parte prea mare de populație care efectiv este inaptă de muncă, care, în virtutea condițiilor ei de viață, trebuie să exploateze munca altora sau să efectueze munci care pot conta ca atare numai într-un mod de producție mizerabil. În al doilea rînd nu se produc suficiente mijloace de producție pentru ca toată populația aptă de muncă să poată munci cît mai productiv, deci ca timpul ei de muncă absolut să poată fi redus datorită masei și eficienței capitalului constant utilizat în timpul muncii.

În mod periodic însă se produc prea multe mijloace de muncă și mijloace de subzistență pentru ca, la o rată a profitului dată, ele

să poată funcționa ca mijloace de exploatare a muncitorilor. Se produc prea multe mărfuri pentru ca valoarea cuprinsă în ele și plusvaloarea care intră în această valoare să poată fi realizate și retransformate în capital nou, în condițiile de repartitie și de consum determinate de producția capitalistă, adică pentru ca acest proces să se poată desfășura fără explozii mereu repetate.

Nu este vorba de faptul că se produce prea multă avuție. Dar, în mod periodic, se produce prea multă avuție sub formele ei capitaliste, contradictorii.

Limita modului de producție capitalist se manifestă :

1. În faptul că scăderea ratei profitului generată de dezvoltarea forței productive a muncii constituie legea care, la un moment dat, se opune categoric dezvoltării forței productive a muncii și de aceea trebuie să fie mereu învinsă prin crize.

2. În faptul că extinderea sau restrângerea producției este determinată nu de raportul dintre producție și nevoile societății, nevoile oamenilor socialmente dezvoltați, ci de însușirea muncii neplătite și de raportul dintre această muncă neplătită și munca materializată în general, sau, ca să ne exprimăm în limbaj capitalist, este determinată de profit și de raportul dintre acest profit și capitalul folosit, prin urmare de o anumită rată ridicată a profitului. De aceea limitele producției capitaliste se manifestă chiar la un asemenea grad de extindere care în alte ipoteze ar apărea, dimpotrivă, cu totul insuficient. Ea nu se oprește atunci când o cere satisfacerea nevoilor, ci când producerea și realizarea de profit cer acest lucru.

Dacă rata profitului scade, atunci, pe de o parte, capitalul face eforturi pentru ca fiecare capitalist individual să reducă, prin metode perfecționate etc., valoarea individuală a mărfurilor lui sub valoarea lor socială mijlocie și să obțină astfel, la prețul de piață dat, un profit suplimentar ; pe de altă parte intervine speculația și încurajarea generală a speculației prin încercări pasionate de aplicare a unor metode de producție noi, de investire de noi capitaluri, de noi aventuri, în vederea asigurării unui oarecare profit suplimentar, care este independent de media generală și depășește această medie.

Rata profitului, adică creșterea relativă a capitalului, prezintă importanță mai ales pentru toate capitalurile noi, care se grupează în mod independent. Și dacă formarea capitalului ar deveni apajul exclusiv al câtorva mari capitaluri, pentru care masa profitului este mai mare decât rata profitului, atunci flacăra care înviorază producția s-ar stinge. Producția ar lincezi. Rata profitului este forța motrice a producției capitaliste. Se produce numai ceea

ce aduce și în măsura în care aduce profit. De aici teama pe care le-o inspiră economiștilor englezi scăderea ratei profitului. Faptul că simpla posibilitate a acestei scăderi îl neliniștește pe Ricardo dovedește că el înțelege profund condițiile producției capitaliste. Lucrul cel mai important la Ricardo este tocmai ceea ce i se reproșează, și anume că, analizând producția capitalistă el nu se ocupă de „oameni” ci numai de dezvoltarea forțelor de producție, cu oricâte sacrificii de oameni și valori-capital ar fi ea plătită. Dezvoltarea forțelor de producție ale muncii sociale reprezintă sarcina istorică și justificarea capitalului. Tocmai prin aceasta creează el, înconștient, condițiile materiale ale unei forme de producție superioare. Ceea ce îl neliniștește pe Ricardo este faptul că rata profitului, stimulentele producției capitaliste, condiție și totodată mobil al acumulării, este amenințată de însăși dezvoltarea producției. Or, raportul cantitativ reprezintă aici totul. De fapt, la bază stă un fenomen mai profund, pe care el numai îl intuiește. Aici se văd, din punct de vedere pur economic, adică din punct de vedere burghez, în limitele înțelegerii capitaliste, din punctul de vedere al producției capitaliste însăși, limitele acesteia, caracterul relativ al acesteia, se vedește faptul că ea nu este un mod de producție absolut, ci numai unul cu caracter istoric, care corespunde unei epoci limitate de dezvoltare a condițiilor materiale ale producției.

IV. Observații suplimentare

Dat fiind că dezvoltarea forței productive a muncii are loc în mod foarte inegal în diferitele ramuri industriale, nu numai în ceea ce privește gradul ei, dar adesea și în sens contrar, rezultă că masa profitului mijlociu (= plusvaloarea) trebuie să fie cu mult inferioară nivelului la care trebuie să ne așteptăm având în vedere dezvoltarea forței productive în ramurile industriale cele mai avansate. Faptul că dezvoltarea forței productive în diferitele ramuri industriale are loc nu numai în proporții foarte diferite, ci adesea și în sens contrar se datorește nu numai anarhiei concurenței și particularităților modului de producție burghez. Productivitatea muncii mai este legată și de condiții naturale, care devin adesea mai puțin rodnice, în același raport în care crește productivitatea — în măsura în care aceasta depinde de condițiile sociale. De aceea în aceste sfere diferite ale producției are loc o mișcare contrară: într-un loc progres, în altul regres. Să ne gândim, de pildă, numai la influența anotimpurilor, de care depinde cantitatea celor

mai mari părți a materiilor prime, la despăduriri, la secătuirea minelor de cărbune și de fier etc.

Dacă partea circulantă a capitalului constant — materia primă etc. — crește mereu în ceea ce privește masa, proporțional cu forța productivă a muncii, altfel stau lucrurile cu capitalul fix — clădirile, mașinile, instalațiile de iluminat și încălzit etc. O dată cu creșterea dimensiunilor lor, mașinile se scumpesc absolut, dar se ieftinesc relativ. Dacă cinci muncitori produc de zece ori mai multe mărfuri decât înainte, din această cauză cheltuirea de capital fix nu se înzecește; deși valoarea acestei părți din capitalul constant crește o dată cu dezvoltarea forței productive, ea nu crește nici pe departe în aceeași proporție. Am subliniat în repetate rânduri deosebirea care există între raportul dintre capitalul constant și capitalul variabil așa cum se exprimă el în scăderea ratei profitului și același raport așa cum se exprimă, o dată cu dezvoltarea productivității muncii, în fiecare marfă și în prețul ei.

{ Valoarea mărfii este determinată de timpul de muncă total trecut și vie pe care o cuprinde. Creșterea productivității muncii constă tocmai în aceea că partea de muncă vie se micșorează, pe când cea de muncă trecută crește, dar în așa fel, încît suma totală de muncă cuprinsă în marfă scade; așadar, în aceea că munca vie scade mai mult decât crește munca trecută. Munca trecută întrucipată în valoarea unei mărfi — partea constantă a capitalului — constă parțial din uzura capitalului fix, parțial din capitalul circulant constant intrat în întregime în marfă, adică din materii prime și materiale auxiliare. Partea din valoare care provine din materii prime și materiale auxiliare trebuie să scadă o dată cu [creșterea] productivității muncii, deoarece în ceea ce privește aceste materiale productivitatea muncii se manifestă tocmai în faptul că valoarea lor a scăzut. Dimpotrivă, cel mai caracteristic pentru forța productivă crescîndă a muncii este faptul că partea fixă a capitalului constant crește foarte mult și, o dată cu ea, crește și partea valorii acestuia care este transmisă asupra mărfurilor ca urmare a uzurii. Pentru ca o nouă metodă de producție să se afirme ca o metodă de creștere reală a productivității, ea trebuie, ca urmare a uzurii capitalului fix, să transmită fiecărei mărfi o valoare mai mică decât valoarea care se economisește, ca urmare a reducerii muncii vii; cu alte cuvinte, această metodă trebuie să reducă valoarea mărfii. Ea trebuie, firește, să facă acest lucru chiar dacă, așa cum se întâmplă în unele cazuri, în formarea valorii mărfii intră, în afară de partea adițională provenită din uzura capitalului fix, și o parte adițională de valoare care reprezintă sporirea cantității sau scumpirea materiilor prime și materialelor auxiliare. Toate adao-

surile la valoare trebuie să fie mai mult decât compensate prin scăderea valorii rezultate din reducerea muncii vii.

Așadar, această micșorare a cantității totale de muncă care intră în marfă pare să fie caracteristica esențială a sporirii forței productive a muncii, indiferent de condițiile sociale ale producției. Într-o societate în care producătorii își reglează producția după un plan dinainte stabilit, și chiar în producția de mărfuri simplă, productivitatea muncii s-ar măsura în mod necondiționat după acest criteriu. Cum se petrec însă lucrurile în condițiile producției capitaliste ?

Să presupunem că o anumită ramură a producției capitaliste produce o bucată normală de marfă în următoarele condiții : uzura capitalului fix este de $\frac{1}{2}$ de șiling sau de marcă la bucată, pentru materii prime și materiale auxiliare se cheltuiesc $17\frac{1}{2}$ șilingi, pentru salarii 2 șilingi, iar la o rată a plusvalorii de 100%, plusvaloarea reprezintă 2 șilingi. Valoarea totală = 22 de șilingi sau de mărci. Să presupunem, pentru simplificare, că în această ramură de producție capitalul are compoziția mijlocie a capitalului social, că prin urmare prețul de producție al mărfii coincide cu valoarea ei, iar profitul capitalistului coincide cu plusvaloarea produsă. În acest caz prețul de cost al mărfii = $\frac{1}{2} + 17\frac{1}{2} + 2 = 20$ de șilingi, rata mijlocie a profitului $\frac{2}{20} = 10\%$, iar prețul de producție al unei bucăți de marfă este egal cu valoarea ei = 22 de șilingi sau de mărci.

Să presupunem că se inventează o mașină care reduce la jumătate munca vie necesară pentru producerea fiecărei bucăți de marfă, dar care triplează în schimb partea de valoare constând din uzura capitalului fix. Atunci situația va fi următoarea : uzura = $1\frac{1}{2}$ șilingi, materiile prime și materialele auxiliare, ca și mai înainte, $17\frac{1}{2}$ șilingi, salariul 1 șiling, plusvaloarea 1 șiling, în total 21 de șilingi sau de mărci. Valoarea mărfii a scăzut deci cu 1 șiling ; mașina cea nouă a sporit simțitor forța productivă a muncii. Pentru capitalist însă lucrurile se prezintă astfel : prețul de cost se compune acum din : $1\frac{1}{2}$ șilingi uzură, $17\frac{1}{2}$ șilingi materii prime și materiale auxiliare, 1 șiling salariu, în total deci 20 de șilingi, ca și mai înainte. Dat fiind că prin folosirea noii mașini nu se schimbă nemijlocit rata profitului, capitalistul trebuie să primească 10% peste prețul de cost, adică 2 șilingi ; prețul de producție este deci neschimbat = 22 de șilingi, dar cu 1 șiling mai mare decât valoarea. Pentru o societate care produce în condiții capitaliste, marfa nu s-a ieftinit, mașina cea nouă n-a adus nici o îmbunătățire. Capitalistul n-are deci nici un interes să in-

introducă mașina cea nouă. Și cum, prin introducerea ei, mașinile lui de până acum, încă neuzate, și-ar pierde pur și simplu valoarea, s-ar preface în fier vechi, i-ar pricinui deci o pierdere reală, el se ferește, bineînțeles, să facă o asemenea prostie.

Așadar, pentru capital legea forței productive crescînde a muncii nu prezintă întotdeauna importanță. Pentru capital această forță productivă crește nu atunci cînd se economisește în general munca vie, ci numai cînd, la partea *plătită* de muncă vie, se economisește mai mult decît se adaugă la munca trecută, așa cum am arătat pe scurt în „Capitalul”, cartea I, cap. XIII, 2, p. 409/398⁸⁰. Aici modul de producție capitalist ajunge la o nouă contradicție. Menirea lui istorică este dezvoltarea impetuoasă, în progresie geometrică, a productivității muncii omenеști. El trădează această menire de îndată ce, ca în cazul de față, se opune dezvoltării productivității muncii. În felul acesta el dovedește încă o dată că îmbătrînește, că și-a trăit traiul⁸⁷⁾.

Creșterea minimumului de capital care este necesar o dată cu creșterea forței productive pentru exploatarea cu succes a unei întreprinderi industriale independente se manifestă în cadrul concurenței astfel: De îndată ce introducerea unor utilaje noi, mai costisitoare, s-a generalizat, capitalurile mai mici sînt excluse din producție. Numai în stadiul inițial al introducerii invențiilor mecanice în diferitele sfere de producție capitalurile mai mici pot funcționa aici independent. Pe de altă parte, întreprinderi foarte mari, cu părți extrem de mari de capital constant, cum sînt căile ferate, nu au rată mijlocie a profitului, ci numai o parte din aceasta, un procent. Altminteri rata generală a profitului ar scădea și mai mult. Dimpotrivă, o mare concentrare de capitaluri sub formă de acțiuni își găsește aici un cîmp de activitate nemijlocit.

Creșterea capitalului, prin urmare acumularea capitalului, include scăderea ratei profitului numai în măsura în care, o dată cu această creștere, în raportul dintre părțile componente organice ale capitalului intervin modificările menționate mai sus. Dar, în pofida transformărilor neîncetate și zilnice în modul de producție, cînd o parte din capitalul total, cînd alta, mai mare sau mai mică, continuă să fie acumulată un anumit timp, pe baza unui raport mijlociu dat între aceste părți componente, astfel că creșterea acestei părți

⁸⁷⁾ Pasajul de mai sus este pus în acolade deoarece, deși este redactat după o notiță din manuscrisul original, depășește pe alocuri materialul găsit în acest manuscris. — F. E.

nu determină nici o schimbare organică și, prin urmare, nu determină apariția unor cauze de scădere a ratei profitului. Această creștere permanentă a capitalului, deci și extindere a producției, pe baza vechilor metode de producție, care merge liniștit înainte în timp ce alături de ea se introduc metode noi, este iarăși o cauză care face ca rata profitului să nu scadă în aceeași măsură în care crește capitalul total al societății.

Creșterea numărului absolut de muncitori, în pofida scăderii relative a capitalului variabil cheltuit pentru salariu, nu are loc și nici nu este uniformă în toate ramurile de producție. În agricultura reducerea muncii vii poate fi absolută.

De altfel creșterea absolută a numărului muncitorilor salariați, în pofida scăderii lui relative, este o necesitate a modului de producție capitalist. Pentru acest mod de producție, muncitorii devin inutili de îndată ce nu mai este nevoie ca ei să lucreze 12—15 ore pe zi. O dezvoltare a forțelor de producție, care ar micșora numărul absolut al muncitorilor, adică ar da întregii națiuni posibilitatea să-și realizeze producția totală într-o perioadă de timp mai scurtă, ar provoca o revoluție, fiindcă ar lăsa majoritatea populației fără ocupație. Aici se manifestă din nou limita specifică producției capitaliste, precum și faptul că ea nu este nicidecum forma absolută de dezvoltare a forțelor de producție și de creare a avuției, ci, dimpotrivă, că la un moment dat intră în conflict cu această dezvoltare. Conflictul acesta se manifestă parțial prin crize periodice, care sînt cauzate de faptul că o parte sau alta a populației muncitoare devine inutilă în vechea ei profesiune. Limita producției capitaliste este timpul excedentar al muncitorilor. Surplusul de timp absolut pe care-l cîștigă societatea nu prezintă interes pentru producția capitalistă. Dezvoltarea forței productive are importanță pentru ea numai în măsura în care sporește timpul de supra-muncă al clasei muncitoare, și nu în măsura în care reduce timpul de muncă necesar producției materiale; în felul acesta producția capitalistă se mișcă în contradicții.

Am văzut că acumularea crescîndă a capitalului include o concentrare crescîndă a lui. În felul acesta crește puterea capitalului, separarea condițiilor sociale de producție, personificate în capitalist, de producătorii reali. Capitalul se manifestă din ce în ce mai mult ca o forță socială al cărei funcționar este capitalistul și care nu se mai află în nici un raport cu ceea ce poate crea munca unui singur individ. El este o forță socială înstrăinată, de sine stătătoare, care se opune societății ca lucru și ca forță a capitalistului datorată acestui lucru. Contradicția dintre forța socială generală în care se transformă capitalul și puterea particulară a diferiților ca-

pitaliști asupra condițiilor sociale ale producției devine tot mai flagrantă și presupune desființarea acestei relații, deoarece presupune totodată transformarea condițiilor de producție în condiții de producție generale, colective, sociale. Această transformare este determinată de dezvoltarea forțelor de producție în cadrul producției capitaliste și de modul în care are loc această dezvoltare.

Nici un capitalist nu introduce de bunăvoie o nouă metodă de producție, oricât ar fi ea de productivă și oricât de mult ar spori ea rata plusvalorii, de vreme ce ea micșorează rata profitului. Dar fiecare nouă metodă de producție ieftinește mărfurile. De aceea, la început capitalistul le vinde peste prețul lor de producție, și poate chiar peste valoarea lor. El își însușește diferența dintre cheltuielile de producție ale acestor mărfuri și prețul de piață al celorlalte mărfuri produse cu cheltuieli de producție mai mari. El poate face acest lucru deoarece timpul mediu de muncă socialmente necesar pentru producerea acestor mărfuri este mai mare decât timpul de muncă necesar în condițiile noii metode de producție. Procedeele lui de producție sînt deasupra nivelului mediu al procedeelelor sociale. Dar concurența le generalizează și le supune legii generale. Atunci se produce scăderea ratei profitului — la început în sfera lui de producție, iar apoi ea se egalizează cu celelalte; astfel această scădere este total independentă de voința capitalistului.

La acest punct trebuie menționat că această lege acționează și în sferele de producție al căror produs nu intră nici direct, nici indirect în consumul muncitorilor sau în condițiile de producție ale mijloacelor lor de subsistență; ea acționează prin urmare și în sferele de producție în care nici o ieftinire a mărfurilor nu poate spori plusvaloarea relativă sau ieftini prețul forței de muncă. (Desigur că în toate aceste ramuri ieftinirea capitalului constant poate spori rata profitului dacă gradul de exploatare a muncitorului rămîne neschimbat.) De îndată ce noua metodă de producție începe să se extindă — și astfel se dovedește în fapt că mărfurile acestea pot fi produse mai ieftin —, capitaliștii care mențin vechile condiții de producție sînt siliți să-și vîndă produsele sub prețul lor integral de producție, deoarece valoarea acestor mărfuri a scăzut, iar timpul de muncă necesar pentru producerea lor este mai mare decât cel social. Cu un cuvînt — și aceasta apare ca un efect al concurenței —, ei sînt siliți să introducă noua metodă de produc-

ție, în care raportul dintre capitalul variabil și capitalul constant este mai mic.

Toate împrejurările care fac ca folosirea mașinilor să ieftinească prețul mărfurilor produse cu ajutorul lor se reduc invariabil la micșorarea cantității de muncă absorbită de unitatea de marfă; în al doilea rând însă — la micșorarea părții de uzură a mașinilor a cărei valoare intră în unitatea de marfă. Cu cât uzura mașinii este mai lentă, cu atât ea se repartizează asupra unui număr mai mare de mărfuri, cu atât mai multă muncă vie înlocuiește mașina pînă în momentul reproducerii ei. În ambele cazuri cantitatea și valoarea capitalului constant fix cresc în raport cu cel variabil.

„All other things being equal, the power of a nation to save from its profits varies with the rate of profits, is great when they are high, less, when low; but as the rate of profit declines, all other things do not remain equal... A low rate of profit is ordinarily accompanied by a rapid rate of accumulation, relatively to the numbers of the people, as in England... a high rate of profit by a lower rate of accumulation, relatively to the numbers of the people”*. Exemple: Polonia, Rusia, India etc. (Richard Jones. „An Introductory Lecture on Pol. Econ.”, London 1833, p. 50 et seq.)

Jones relevă pe bună dreptate faptul că, deși rata profitului scade, inducements and faculties to accumulate** cresc. În primul rând, ca urmare a sporirii suprapopulației relative. În al doilea rând, pentru că o dată cu creșterea productivității muncii crește și masa valorilor de întrebuințare reprezentate de una și aceeași valoare de schimb, deci crește masa elementelor materiale ale capitalului. În al treilea rând, pentru că apar noi și variate ramuri de producție. În al patrulea rând, datorită dezvoltării sistemului de credit, societăților pe acțiuni etc. și, legat de aceasta, datorită ușurinței cu care banii se transformă în capital fără ca posesorul lor să devină capitalist industrial. În al cincilea rând, datorită creșterii trebuințelor și a tendinței de îmbogățire. În al șaselea rând, datorită creșterii masei investițiilor de capital fix etc.

Cele trei momente principale ale producției capitaliste sint următoarele :

* — „Cînd toate celelalte condiții rămîn neschimbate, capacitatea unei națiuni de a economisi din profiturile ei se schimbă o dată cu schimbările survenite în rata profitului; această capacitate este mare cînd rata profitului este ridicată și mai mică cînd aceasta e scăzută; dar cînd rata profitului scade, toate celelalte condiții nu rămîn neschimbate... O rată a profitului scăzută este de obicei însoțită de o acumulare rapidă în raport cu cifra populației, cum este cazul în Anglia... o rată a profitului ridicată este însoțită de o acumulare mai lentă în raport cu cifra populației”. — *Nota trad.*

** — prilejurile și posibilitățile de acumulare. — *Nota trad.*

1. Concentrarea mijloacelor de producție în mâini puține, din care cauză ele încetează de a mai fi proprietate a muncitorilor nemijlociți, transformându-se, dimpotrivă, în forțe sociale ale producției, deși inițial sub forma de proprietate privată a capitaliștilor. Aceștia sînt trustees [mandatari] ai societății burgheze, dar bagă în buzunar toate roadele acestui mandat.

2. Organizarea muncii însăși ca muncă socială: prin cooperare, diviziunea muncii și îmbinarea muncii cu științele naturii.

Sub ambele aspecte modul de producție capitalist desființează proprietatea privată și munca privată, deși sub forme diametral opuse.

3. Crearea pieței mondiale.

În raport cu populația, uriașa forță productivă, forță productivă care se dezvoltă în cadrul modului de producție capitalist, și creșterea, chiar dacă nu în aceeași proporție, a valorilor-capital (nu numai a substratului lor material), care cresc mult mai rapid decît populația, sînt în contradicție cu baza tot mai îngustă în comparație cu creșterea avuției — bază pentru care acționează această uriașă forță productivă — și cu condițiile de valorificare a acestui capital în continuă creștere. De aici crizele.

Secțiunea a patra

TRANSFORMAREA CAPITALULUI-MARFĂ ȘI A CAPITALULUI-BANI ÎN CAPITAL-MARFĂ COMERCIAL ȘI ÎN CAPITAL-BANI COMERCIAL (CAPITAL COMERCIAL)

Capitolul șaisprezece Capitalul-marfă comercial

Capitalul comercial se împarte în două forme sau subspecii : capitalul-marfă comercial și capitalul-bani comercial, pe care le vom caracteriza acum amănunțit, întrucît acest lucru este necesar pentru a analiza capitalul în structura lui de bază. Această caracterizare este cu atît mai necesară, cu cît economia politică modernă, chiar reprezentanții ei cei mai buni, confundă capitalul comercial cu capitalul industrial și, de fapt, nu-i văd de loc particularitățile.

Mișcarea capitalului-marfă a fost analizată în „Capitalul”, cartea a II-a ⁸¹. Dacă considerăm capitalul social total, o parte a acestuia, deși compusă mereu din elemente noi, variabile ca mărime, se află în permanență pe piață sub formă de marfă care trebuie transformată în bani ; o altă parte se află pe piață sub formă de bani care trebuie transformați în marfă. Capitalul se află neconținut în procesul acestei transformări, a acestei metamorfoze a formelor. În măsura în care această funcție a capitalului aflat în procesul de circulație devine independentă ca funcție specială a unui capital special, ea se fixează ca o funcție deosebită, care aparține, datorită diviziunii muncii, unei anumite categorii de capitaliști, în această măsură capitalul-marfă devine capital-marfă comercial sau capital comercial.

Am arătat (în „Capitalul”, cartea a II-a, cap. VI, „Cheltuielile de circulație”, 2 și 3) pînă la ce punct transportul, păstrarea și repartiția mărfurilor într-o formă care să facă posibil consumul pot fi considerate ca procese de producție care continuă în cadrul procesului de circulație. Aceste momente ale circulației capitalului-marfă se confundă în parte cu funcțiile specifice ale capitalului comercial sau ale capitalului-marfă comercial ; și în practică ele

sînt legate parțial de funcțiile lui caracteristice, specifice, deși, o dată cu dezvoltarea diviziunii sociale a muncii, funcția capitalului comercial se cristalizează, adică se desparte de funcțiile reale menționate și devine independentă de ele. Pentru scopul nostru, important este să stabilim trăsătura specifică a acestei forme speciale a capitalului, prin urmare trebuie să facem abstracție de funcțiile menționate. În măsura în care capitalul care funcționează numai în procesul de circulație, și anume capitalul-marfă comercial, îmbină în parte aceste funcții cu funcțiile sale, el nu apare în forma sa pură. Numai după eliminarea și îndepărtarea acestor funcții obținem forma pură a capitalului-marfă comercial.

Am văzut că existența capitalului sub forma de capital-marfă și metamorfoza prin care el trece ca atare în sfera circulației, pe piață — metamorfoză care se reduce la cumpărare și vânzare, la transformarea capitalului-marfă în capital-bănesc și a capitalului bănesc în capital-marfă — constituie o fază a procesului de reproducție a capitalului industrial, deci o fază a procesului său total de producție; dar am văzut totodată că, în această funcție a sa de capital de circulație, el se deosebește de sine însuși ca capital productiv. Avem deci în fața noastră două forme de existență deosebite, diferite, ale aceluiași capital. O parte a capitalului social total se află în permanență pe piață în această formă de existență, în calitate de capital de circulație, este mereu în procesul acestei metamorfoze, cu toate că pentru fiecare capital în parte existența lui sub forma de capital-marfă și metamorfoza lui ca atare nu constituie decît un moment de trecere în permanență dispariției și permanență reînnoire, un stadiu de trecere al procesului neîntrerupt al producției lui, și cu toate că, din această cauză, elementele capitalului-marfă aflat pe piață se schimbă continuu, deoarece ele sînt în permanență retrase de pe piața de mărfuri și tot în permanență rediate acesteia ca un produs nou al procesului de producție.

Capitalul-marfă comercial nu este deci nimic altceva decît forma transformată a unei părți din acest capital de circulație aflat în permanență pe piață, aflat în permanență în procesul unei metamorfoze și angrenat în permanență în sfera circulației. Spunem a unei părți a acestui capital, fiindcă o parte din vânzarea și cumpărarea de mărfuri se efectuează mereu și nemijlocit chiar între capitaliștii industriali. În această analiză facem cu totul abstracție de această parte, fiindcă ea nu contribuie cu nimic la definirea noțiunii, la înțelegerea naturii specifice a capitalului comercial, și, pe de altă parte, pentru scopul urmărit de noi, ea a fost analizată complet în cartea a II-a.

Negustorul de mărfuri, în calitate sa de capitalist în general, apare mai întâi pe piață ca reprezentant al unei anumite sume de bani pe care o avansează în calitate de capitalist, adică pe care vrea s-o transforme din x (valoarea inițială a sumei) în $x + \Delta x$ (această sumă plus profitul). Dar pentru el, nu numai în calitate sa de capitalist în general, ci în special ca negustor de mărfuri, este de la sine înțeles că capitalul lui trebuie să apară pe piață mai întâi sub forma de capital bănesc, pentru că el nu produce mărfuri, ci face numai comerț cu acestea, mijlocește mișcarea lor, și pentru a face comerț cu ele trebuie mai întâi să le cumpere, deci să fie posesor de capital bănesc.

Să presupunem că un negustor de mărfuri posedă 3 000 l. st. pe care le valorifică sub forma de capital comercial. Cu aceste 3 000 l. st. el cumpără, de pildă, 30 000 de coți de pînză de la fabricantul de pînzeturi la prețul de 2 șilingi cotul. El vinde acești 30 000 de coți. Dacă rata mijlocie anuală a profitului = 10%, și comerciantul, după scăderea tuturor cheltuielilor auxiliare, obține un profit anual de 10%, la sfîrșitul anului el a transformat aceste 3 000 l. st. în 3 300 l. st. Cum obține el acest profit este o problemă pe care o vom trata mai tîrziu. Aici vrem să analizăm în primul rînd doar forma în care se mișcă capitalul său. Cu cele 3 000 l. st. el cumpără mereu pînză și vinde mereu această pînză; el repetă mereu această operație a cumpărării pentru a vinde, $B - M - B'$, forma simplă a capitalului, limitată exclusiv la procesul de circulație, fără a fi întrerupt de intervale pentru procesul de producție, care se află cu totul în afara propriei mișcări și funcții ale acestui capital.

Care este, așadar, raportul dintre capitalul-marfă comercial și capitalul-marfă ca simplă formă de existență a capitalului industrial? În ceea ce-l privește pe fabricantul producător de pînzeturi, el a realizat, cu banii comerciantului, valoarea pînzei sale, a îndeplinit prima fază a metamorfozei capitalului-marfă ce-i aparține, transformarea acestuia în bani, și poate acum, în condiții de altfel neschimbate, să transforme din nou banii pe de o parte în fire, cărbune, salarii etc., iar pe de altă parte în mijloace de subzistență etc. pentru consumarea venitului său; prin urmare poate, dacă facem abstracție de cheltuirea venitului, să continue procesul de producție.

Dar cu toate că pentru el, producătorul pînzei, metamorfoza pînzei în bani, vînzarea ei, a avut loc, pentru pînza propriu-zisă această metamorfoză încă nu a avut loc. Ea se mai află încă pe piață sub forma de capital-marfă, cu menirea de a-și îndeplini prima ei metamorfoză, adică de a fi vîndută. Cu această pînză nu s-a în-

timplat nimic altceva decît că și-a schimbat posesorul. Potrivit propriei ei meniri, poziției ei în proces, ea continuă să fie capital-marfă, marfă destinată vînzării, numai că acum ea nu se mai află în mina producătorului, ci în mina comerciantului. Funcția de a vinde pînza, de a mijloci prima fază a metamorfozei ei a fost preluată de la producător de către comerciant și transformată în îndelnetnicire specială a acestuia, în loc să rămînă în continuare o funcție pe care trebuia s-o îndeplinească producătorul după ce termina funcția sa de producție.

Să presupunem că comerciantul nu reușește să vîndă cei 30 000 de coți în intervalul de timp de care are nevoie producătorul de pînză pentru a arunca din nou pe piață 30 000 de coți, în valoare de 3 000 l. st. Comerciantul nu poate să mai cumpere fiindcă are în depozit cei 30 000 de coți nevînduți, care n-au fost încă transformați din nou în capital bănesc. Intervine atunci o stagnare, o întrerupere a reproducției. Producătorul de pînză ar putea, bineînțeles, să aibă la dispoziție un capital bănesc suplimentar pe care, independent de vînzarea celor 30 000 de coți, ar putea să-l transforme în capital productiv și astfel să continue procesul de producție. Dar această ipoteză nu schimbă cu nimic lucrurile. În măsura în care este vorba de capitalul avansat (pentru producerea celor 30 000 de coți, procesul reproducției lui este și rămîne întrerupt. Aici, prin urmare, apare foarte evident faptul că operațiile comerciantului nu sînt decît operații care trebuie neapărat efectuate pentru a putea transforma capitalul-marfă al producătorului în bani, operații care mijlocesc funcțiile capitalului-marfă în procesul de circulație și de producție. Dacă în locul comerciantului independent s-ar ocupa de această vînzare și de cumpărare un simplu agent al producătorului, această legătură n-ar fi nici un moment ascunsă.

Prin urmare, capitalul-marfă comercial nu reprezintă nimic altceva decît capitalul-marfă al producătorului, capital care trebuie să parcurgă procesul de transformare a sa în bani, să îndeplinească pe piață funcția sa de capital-marfă. Dar această funcție, în loc să apară ca o operație auxiliară a producătorului, este acum o operație exclusivă a unei categorii deosebite de capitaliști, a comercianților de mărfuri, se separă, devenind o sferă de investiții speciale de capital.

De altfel acest lucru se manifestă și în forma specifică de circulație a capitalului-marfă comercial. Comerciantul cumpără marfa și apoi o vinde: $B - M - B'$. În circulația de mărfuri simplă sau chiar în circulația de mărfuri așa cum apare ea ca proces de circulație al capitalului industrial, $M' - B - M$, circulația este mijlocită

în așa fel încît fiecare unitate bănească își schimbă de două ori posesorul. Producătorul de pînză își vinde marfa, pînză, o transformă în bani ; banii cumpărătorului trec în mîna lui. Cu aceiași bani el cumpără fire, cărbune, muncă etc., cheltuiește din nou aceiași bani pentru a retransforma valoarea pînzei în mărfurile care alcătuiesc elementele pentru producerea pînzei. Marfa pe care o cumpără el nu este aceeași marfă, nu este o marfă de același fel cu aceea pe care o vinde. El a vîndut produse și a cumpărat mijloace de producție. Altfel stau însă lucrurile în ceea ce privește mișcarea capitalului comercial. Cu cele 3 000 l. st. negustorul de pînzeturi cumpără 30 000 de coți de pînză ; el vinde acești 30 000 de coți de pînză pentru a retrage din circulație capitalul bănesc (3 000 l. st. și profit). Aici își schimbă deci de două ori locul nu aceiași bani, ci aceeași marfă ; ea trece din mîna vînzătorului în cea a cumpărătorului și din mîna cumpărătorului, devenit acum vînzător, în cea a unui alt cumpărător. Ea este vîndută de două ori și poate fi vîndută chiar de mai multe ori prin intermediul unui șir de comercianți ; și abia prin această vînzare repetată, prin dubla schimbare de loc a aceleiași mărfi, primul cumpărător ajunge să-și retragă banii avansați pentru cumpărarea mărfii, se mijlocește reîntoarcerea acestor bani în buzunarul lui. Într-un caz, $M' - B - M$ mijlocește dubla schimbare de loc a acelorași bani, și astfel marfa este înstrăinată sub o formă și însușită sub o altă formă. În celălalt caz, $B - M - B'$ mijlocește dubla schimbare de loc a aceleiași mărfi și astfel banii avansați sînt din nou retrași din circulație. Tocmai de aici se vede că marfa nu este încă definitiv vîndută cînd trece din mîna producătorului în cea a comerciantului, că acesta din urmă nu face decît să continue operația vînzării sau mijlocirea funcției capitalului-marfă. Dar totodată reiese că ceea ce pentru capitalistul producător este $M - B$, o simplă funcție a capitalului său sub forma lui temporară de capital-marfă, pentru comerciant este $B - M - B'$, un proces distinct de valorificare a capitalului bănesc avansat de el. O fază a metamorfozei mărfii apare aici, în ce-l privește pe comerciant, ca $B - M - B'$, deci ca mișcare a unei categorii speciale de capital.

Comerciantul vinde definitiv consumatorului marfa, în cazul de față pînză, indiferent că acesta este un consumator productiv (de pildă un albitor) sau individual, care folosește pînză pentru uzul propriu. În felul acesta capitalul avansat (plus un profit) se reîntoarce la comerciant, iar acesta poate începe din nou operația. Dacă la cumpărarea pînzei banii ar fi funcționat numai ca mijloc de plată, astfel că negustorul ar fi trebuit să achite pînză abia la șase săptămîni de la cumpărarea ei, și dacă între timp ar fi vîn-

dut-o, comerciantul ar fi putut plăti producătorului de pînă fără să fi avansat el însuși vreun capital bănesc. Dacă n-ar fi vîndut-o atunci, ar fi trebuit să avanseze cele 3000 l. st. la expirarea termenului de plată, în loc de a le fi avansat în momentul în care i-a fost livrată pînza; iar dacă din cauza unei scăderi intervenite în prețurile de piață el ar fi vîndut-o sub prețul ei de cumpărare, ar fi trebuit să acopere deficitul din propriul său capital.

Ce dă oare capitalului-marfă comercial caracterul unui capital care funcționează independent, în timp ce în mîinile producătorului care-și vinde singur marfa el apare în mod evident numai ca o formă deosebită a capitalului său într-o anumită fază a procesului său de reproducție, formă pe care acest capital o ia în timpul cît se află în sfera circulației?

In primul rînd: faptul că capitalul-marfă îndeplinește în mîinile unui agent, diferit de producător, transformarea sa definitivă în bani, deci prima sa metamorfoză, funcția care-i revine pe piață în calitatea sa de capital-marfă, și că această funcție a capitalului-marfă este mijlocită de operațiile comerciantului, de cumpărările și vînzările efectuate de el, astfel că aceste operații apar ca funcții speciale, diferite de celelalte funcții ale capitalului industrial și prin urmare independente. Aceasta este o formă specială a diviziunii sociale a muncii, datorită căreia o parte a funcției care trebuie să fie îndeplinită într-o fază specială a procesului de reproducție a capitalului, în cazul de față în faza circulației, apare ca funcția exclusivă a unui agent special al circulației, diferit de producător. Totuși nu este obligatoriu ca această îndeletnicire specială să apară ca funcție a unui capital special, diferit de capitalul industrial aflat în procesul său de reproducție și independent de acesta; în realitate această îndeletnicire nu apare ca funcție a unui capital special în cazul cînd comerțul cu mărfuri se face prin intermediul unor simpli comisvoiajori sau al altor agenți direcți ai capitalistului industrial. Trebuie deci să intervină și un al doilea moment.

In al doilea rînd: acest moment intervine ca urmare a faptului că agentul independent al circulației, comerciantul, avansează în această calitate capital bănesc (propriu sau împrumutat). Ceea ce pentru capitalul industrial angajat în procesul său de reproducție apare numai ca $M - B$, transformare a capitalului-marfă în capital bănesc sau simplă vînzare, apare pentru comerciant ca $B - M - B'$, ca cumpărare și vînzare a aceleiași mărfi și prin urmare ca reînțoarcere la el, prin vînzare, a capitalului bănesc, care s-a îndepărtat de el prin cumpărare.

Pentru comerciant, $M - B$, transformarea capitalului-marfă în capital bănesc, se prezintă întotdeauna ca $B - M - B$, în măsura în care el avansează capital atunci când cumpără marfa de la producător ; întotdeauna deci ca prima metamorfoză a capitalului-marfă, deși pentru producător sau pentru capitalul industrial aflat în procesul de reproducție același act poate fi reprezentat ca $B - M$, retransformare a banilor în marfă (în mijloace de producție), sau ca a doua fază a metamorfozei. Pentru producătorul de pînză, $M - B$, transformarea capitalului-marfă în capital bănesc, a fost prima metamorfoză. Pentru comerciant acest act se prezintă ca $B - M$, transformare a capitalului său bănesc în capital-marfă. Dacă însă el vinde pînza albitorului, pentru acesta din urmă operația înseamnă $B - M$, transformarea capitalului bănesc în capital productiv, sau a doua metamorfoză a capitalului-marfă ; pentru comerciant însă ea înseamnă $M - B$, vînzarea pînzei cumpărate de el. În realitate însă, capitalul-marfă produs de fabricantul de pînză este abia acum vîndut definitiv ; cu alte cuvinte $B - M - B$, actul comerciantului, reprezintă numai procesul de mijlocire a actului $M - B$ dintre doi producători. Sau să presupunem că fabricantul de pînză cumpără cu o parte din valoarea pînzei vîndute fire de la un comerciant de fire. Pentru el aceasta înseamnă $B - M$. Dar pentru comerciantul care vinde firele, aceasta înseamnă $M - B$, revînzarea firelor ; iar în ceea ce privește firele propriuzise, în calitatea lor de capital-marfă, aceasta nu înseamnă decît vînzarea lor definitivă, datorită căreia ele trec din sfera circulației în cea a consumului ; $M - B$ este deci încheierea definitivă a primei lui metamorfoze. Așadar, indiferent dacă comerciantul cumpără de la capitalistul industrial sau îi vinde capitalistului industrial, acest $B - M - B$ al său, circuitul capitalului comercial, exprimă întotdeauna numai ceea ce pentru capitalul-marfă însuși, ca formă de trecere a capitalului industrial care se reproduce, nu este decît $M - B$, adică simpla îndeplinire a primei lui metamorfoze. Actul $B - M$ al capitalului comercial este în același timp actul $M - B$ numai pentru capitalistul industrial, nu însă și pentru capitalul-marfă produs de el : nu este decît o trecere a capitalului-marfă din mîna industriașului în aceea a agentului circulației ; abia $M - B$ al capitalului comercial este definitivul $M - B$ al capitalului-marfă aflat în funcțiune. $B - M - B$ nu reprezintă decît doi $M - B$ ale aceluiași capital-marfă, două vînzări succesive ale acestuia, care nu fac decît să mijlocească vînzarea lui ultimă și definitivă.

Prin urmare capitalul-marfă capătă în capitalul-marfă comercial aspectul unei categorii independente de capital, deoarece comerciantul avansează capital-bănesc, care se valorifică și funcționează în calitate sa de capital numai prin faptul că este folosit exclusiv pentru mijlocirea metamorfozei capitalului-marfă, pentru mijlocirea funcției lui de capital-marfă, adică pentru transformarea lui în bani, și face acest lucru prin continua cumpărare și vânzare de mărfuri. Aceasta constituie operația exclusivă a capitalului-marfă comercial; această activitate care mijlocește procesul de circulație a capitalului industrial este funcția exclusivă a capitalului bănesc cu care operează comerciantul. Datorită acestei funcții, el își transformă banii în capital bănesc, astfel că B al său ia forma $B - M - B'$, și prin același proces el transformă capitalul-marfă în capital-marfă comercial.

Capitalul-marfă comercial, atâta timp și în măsura în care există sub forma capitalului-marfă — privit din punctul de vedere al procesului de reproducție al capitalului social total — nu este, evident, nimic altceva decât partea din capitalul industrial aflată încă pe piață, în procesul metamorfozei sale, care există și funcționează acum în calitate de capital-marfă. Prin urmare numai capitalul bănesc avansat de comerciant, destinat exclusiv cumpărării și vânzării, care deci nu îmbracă niciodată altă formă decât aceea de capital-marfă și de capital bănesc, și niciodată pe aceea de capital productiv, și rămîne întotdeauna în sfera circulației capitalului, numai acest capital bănesc trebuie analizat acum în raport cu întregul proces de reproducție a capitalului.

De îndată ce producătorul, fabricantul de pînză, a vîndut comerciantului cei 30 000 de coți ai săi cu 3 000 l. st., cu banii astfel obținuți el cumpără mijloacele de producție necesare, și capitalul lui intră din nou în procesul de producție; procesul lui de producție continuă, merge fără întreruperi. Pentru el, transformarea mării lui în bani a și avut loc. Dar, așa cum am văzut, pentru pînză însăși, această transformare n-a avut încă loc. Ea n-a fost încă retransformată definitiv în bani, n-a intrat încă ca valoare de întrebuințare fie în consumul productiv, fie în cel individual. Comerciantul de pînză reprezintă acum pe piață același capital-marfă pe care l-a reprezentat la început producătorul de pînză. Pentru acesta din urmă, procesul metamorfozei s-a scurtat, însă numai pentru a continua în miinile comerciantului.

Dacă producătorul de pînză ar trebui să aștepte pînă ce pînză lui încetează realmente de a mai fi marfă, pînă ce ea este transmisă ultimului cumpărător, consumatorului productiv sau individual, atunci procesul lui de reproducție ar fi întrerupt. Sau, pentru a

nu-l întrerupe, ar trebui să-și limiteze operațiile, să transforme o parte mai mică din pînza sa în fire, cărbune, muncă etc., pe scurt în elementele capitalului productiv, și să păstreze o parte mai mare ca rezervă de bani, pentru ca în timp ce o parte a capitalului său se află, sub forma de marfă, pe piață, o altă parte să poată continua procesul de producție, astfel încît, atunci cînd aceasta din urmă apare la rîndul ei ca marfă pe piață, prima să reentre sub formă de bani. Această împărțire a capitalului său nu este înlăturată prin mijlocirea comerciantului. Dar fără ea, partea din capitalul de circulație existentă sub forma unei rezerve de bani ar trebui să fie întotdeauna mai mare în raport cu partea angajată sub forma de capital productiv, iar scara reproducerii ar trebui să fie limitată în mod corespunzător. Acum însă producătorul poate să folosească în permanență o parte mai mare din capitalul său în procesul de producție propriu-zis și o parte mai mică ca rezervă de bani.

În schimb însă, o altă parte din capitalul social se află acum, sub forma de capital comercial, mereu în sfera circulației. Ea este folosită întotdeauna numai pentru cumpărarea și vânzarea de mărfuri. Se pare deci că nu se schimbă decît persoanele care posedă acest capital.

Dacă comerciantul, în loc să cumpere cu 3 000 l. st. pînză cu intenția de a o revinde, ar folosi el însuși în mod productiv aceste 3 000 l. st., atunci capitalul productiv al societății ar crește. Ce-i drept, în acest caz producătorul de pînză și comerciantul transformat acum în capitalist industrial ar trebui să rețină o parte mai mare a capitalului ca rezervă de bani. Pe de altă parte, dacă comerciantul rămîne comerciant, producătorul economisește timpul necesar vânzării, pe care-l poate consacra supravegherii procesului de producție, în timp ce comerciantul trebuie să-și consacre timpul vânzării.

În cazul cînd capitalul său comercial nu depășește proporțiile necesare, este de presupus :

1) că, datorită diviziunii muncii, capitalul care se ocupă exclusiv de cumpărări și vânzări (în afară de banii necesari pentru cumpărarea de mărfuri, aici sînt incluși și banii cheltuiți pentru plățirea muncii necesare comerțului, pentru capitalul constant al comerciantului — depozite, transport etc.) este mai mic decît ar fi dacă capitalistul industrial ar trebui să conducă singur întreaga parte comercială a întreprinderii sale ;

2) că, întrucît comerciantul se îndeletnicește exclusiv cu acest lucru, nu numai că marfa producătorului se transformă mai repede în bani, dar și capitalul-marfă parcurge metamorfoza lui mai repede decît ar face-o în mîna producătorului ;

3) că, dacă considerăm capitalul comercial total în raport cu capitalul industrial, o rotație a capitalului comercial poate reprezenta nu numai rotațiile mai multor capitaluri dintr-o sferă de producție, ci rotațiile unui număr de capitaluri din sfere de producție diferite. Primul caz are loc atunci când, de pildă, comerciantul de pînză, după ce a cumpărat cu cele 3000 l. st. ale sale produsul unui producător de pînză și l-a revindut înainte ca același producător să arunce iarăși pe piață aceeași cantitate de mărfuri, cumpără produsul unui alt producător de pînză sau al mai multora și-l revinde, mijlocind astfel rotațiile diferitelor capitaluri în aceeași sferă de producție. Al doilea caz are loc atunci când comerciantul, după ce a vîndut pînza, cumpără, de pildă, mătase, mijlocește deci rotația unui capital în altă sferă de producție.

În general trebuie să remarcăm următoarele: rotația capitalului industrial este limitată nu numai de timpul de circulație, ci și de timpul de producție. Rotația capitalului comercial, în măsura în care acesta face comerț numai cu o anumită categorie de mărfuri, este limitată nu de rotația unui singur capital industrial, ci de aceea a tuturor capitalurilor industriale din aceeași ramură de producție. După ce comerciantul a cumpărat și a vîndut pînza unui fabricant, el poate cumpăra și vinde pe a altuia înainte ca primul să arunce din nou marfă pe piață. Așadar, unul și același capital comercial poate mijloci succesiv diferite rotații ale capitalurilor investite într-o ramură de producție, astfel că rotația lui nu este identică cu rotațiile unui singur capital industrial și de aceea nu înlocuiește numai rezerva de bani pe care ar trebui s-o aibă în petto * acest capitalist industrial. Rotația capitalului comercial dintr-o sferă de producție este, firește, limitată de volumul total al producției acestei sfere. Dar ea nu este limitată de producție sau de timpul de rotație al fiecărui capital din această sferă, deoarece acest timp de rotație este determinat de timpul de producție. Să presupunem că A furnizează o marfă pentru producerea căreia este nevoie de trei luni. După ce comerciantul a cumpărat-o și a vîndut-o, să zicem într-o lună, el poate să cumpere și să vîndă același produs al altui producător. Sau, după ce a vîndut, de pildă, grîul unui fermier, el poate cu aceiași bani să cumpere și să vîndă grîul unui alt fermier, și așa mai departe. Rotația capitalului său este limitată de masa de grîu pe care o poate cumpăra și vinde succesiv, într-un timp dat, de pildă într-un an, pe cînd rotația capitalului aparținînd fermierului, abstracție făcînd de timpul de circulație, este limitată de timpul de producție, care durează un an.

* — pregătită. — Nota trad.

rotația aceluiași capital comercial poate însă tot așa de bine să mijlocească rotațiile capitalurilor din ramuri de producție diferite.

În măsura în care același capital comercial servește în diferite rotații pentru transformarea succesivă în bani a diferitelor capitaluri-marfă, le cumpără deci și le vinde succesiv, el îndeplinește, în calitate de capital bănesc față de capitalul-marfă, aceeași funcție pe care o îndeplinesc în general banii față de mărfuri prin numărul de rotații efectuate într-o perioadă dată.

Rotația capitalului comercial nu este identică cu rotația sau cu o singură reproducție a unui capital industrial de aceeași mărime; dimpotrivă, ea este egală cu suma rotațiilor citorva asemenea capitaluri, fie din aceeași sferă de producție, fie din sfere diferite. Cu cât capitalul comercial se rotește mai repede, cu atât partea capitalului bănesc total care figurează în calitate de capital comercial este mai mică și cu cât se rotește mai încet, cu atât ea este mai mare. Cu cât producția este mai puțin dezvoltată, cu atât suma capitalului comercial în raport cu suma mărfurilor aruncate în general în circulație este mai mare; dar în mod absolut sau comparativ cu suma capitalului comercial, în condițiile unei producții dezvoltate, suma capitalului comercial în condițiile unei producții nedezvoltate este mai mică. Și invers. De aceea, în condițiile unei producții nedezvoltate, cea mai mare parte a capitalului bănesc propriu-zis se află în mâinile comercianților, a căror avuție se prezintă față de ceilalți ca avuție sub formă de bani.

Viteza de circulație a capitalului bănesc avansat de comerciant depinde: 1) de viteza cu care se reînnoiește procesul de producție și cu care se înlănțuie diferitele procese de producție; 2) de viteza consumului.

Pentru ca un capital comercial să efectueze numai rotația analizată mai sus, nu este necesar ca el să cumpere mai întâi mărfuri pentru întreaga sa valoare și apoi să le vândă. Comerciantul efectuează concomitent ambele operații. Capitalul lui se împarte atunci în două. O parte constă din capital-marfă, cealaltă din capital bănesc. El cumpără aici și în felul acesta își transformă banii în marfă. El vinde în altă parte și transformă astfel în bani o altă parte a capitalului-marfă. Pe de o parte se reîntoarce la el capitalul sub formă de capital bănesc, iar pe de altă parte îi vine capital-marfă. Cu cât e mai mare partea care există sub o formă, cu atât este mai mică partea care există sub cealaltă formă. Ele își schimbă locul și se echilibrează reciproc. Dacă folosirea banilor ca mijloc de circulație este legată de folosirea lor ca mijloc de plată și de sistemul de credit care decurge de aici, atunci se micșorează

și mai mult partea de capital bănesc a capitalului comercial în raport cu mărimea tranzacțiilor pe care le efectuează acest capital comercial. Dacă eu cumpăr vin de 3 000 l. st. plătibile în 3 luni și-l vînd contra numerar înainte de expirarea acestor 3 luni, pentru această tranzacție nu trebuie să avansez nici un ban. Este absolut evident că în cazul de față capitalul bănesc, care figurează aici în calitate de capital comercial, nu este altceva decît capitalul industrial sub forma sa de capital bănesc, în procesul reîntoarcerii la el însuși sub formă de bani. (Faptul că producătorul care a vîndut cu 3 000 l. st. marfă pe termen de 3 luni poate să sconteze la bancher polița, adică creanța, nu schimbă cu nimic situația și nu are nici o legătură cu capitalul comerciantului de mărfuri.) Dacă prețurile de piață ale mărfii ar scădea între timp să zicem cu $\frac{1}{10}$, comerciantul nu numai că n-ar realiza nici un profit, dar ar primi numai 2 700 l. st. în loc de 3 000. El ar trebui deci să adauge 300 l. st. pentru a putea plăti. Aceste 300 l. st. ar funcționa numai ca rezervă pentru compensarea diferenței de preț. Dar același lucru e valabil și pentru producător. Dacă el însuși ar fi vîndut la prețuri scăzute, ar fi pierdut și el 300 l. st., iar producția n-ar fi putut reîncepe pe aceeași scară fără un capital de rezervă.

Comerciantul de pînză cumpără de la fabricant pînză de 3 000 l. st. ; acesta plătește din cele 3 000 l. st., de pildă, 2 000 pentru a cumpăra fire ; el cumpără aceste fire de la comerciantul de fire. Bani cu care fabricantul plătește comerciantului de fire nu sînt banii comerciantului de pînză, căci acesta a primit marfă pentru suma respectivă. Banii aceștia reprezintă forma bănească a propriului său capital. În mîinile comerciantului de fire aceste 2 000 l. st. apar acum ca un capital bănesc care s-a reîntors ; dar pînă la ce punct pot oare fi ele privite ca deosebite de cele 2 000 l. st. care reprezintă forma bănească pe care a lepădat-o pînză și pe care au îmbrăcat-o firele ? Dacă comerciantul de fire a cumpărat pe credit și a vîndut contra numerar înainte de expirarea termenului de plată, atunci aceste 2 000 l. st. nu conțin nici o centimă de capital comercial diferit de forma bănească pe care o îmbracă capitalul industrial însuși în procesul circuitului său. Capitalul-marfă comercial deci, în măsura în care nu este o simplă formă a capitalului industrial aflat în mîinile comerciantului sub forma de capital-marfă sau de capital bănesc, nu este decît partea de capital bănesc care aparține comerciantului însuși și este folosită pentru cumpărarea și vînzarea de mărfuri. Această parte reprezintă pe o scară redusă partea din capitalul avansat pentru producție care ar trebui să se găsească neconținut în mîinile industriașilor ca rezervă de bani, ca mijloc de cumpărare, și să circule neconținut în calitate

de capital bănesc al industriașilor. Partea aceasta se găsește acum, într-o măsură redusă, în mîinile capitalistului comercial, funcționînd ca atare permanent în procesul de circulație. Este partea din capitalul total care, făcînd abstracție de venitul cheltuit, trebuie să circule permanent pe piață ca mijloc de cumpărare, pentru a menține continuitatea procesului de reproducție. Ea este cu atît mai mică în raport cu capitalul total, cu cît procesul de reproducție este mai rapid și cu cît funcția banilor ca mijloc de plată este mai dezvoltată, adică cu cît sistemul de credit este mai dezvoltat³⁸⁾.

Capitalul comercial nu este decît capitalul care funcționează în sfera circulației. Procesul circulației este o fază a procesului de reproducție total. Dar în procesul circulației nu se produce nici o valoare și, prin urmare, nici o plusvaloare. Se produc numai schimbări de formă ale aceleiași mase a valorii. În realitate, aici nu are loc decît o metamorfoză a mărfurilor, care, ca atare, n-are nimic de-a face cu o creare sau schimbare a valorii. Dacă la vînzarea mărfii produse se realizează o plusvaloare, acest lucru are loc pentru că această plusvaloare exista de mai înainte în marfă ; de aceea, la al doilea act, transformarea din nou a capitalului bănesc în marfă (în elemente de producție), cumpărătorul nu realizează nici o plusvaloare ; prin schimbul banilor pe mijloacele de producție și pe forța de muncă se pregătește numai producerea de plusvaloare.

³⁸⁾ Pentru a putea clasifica capitalul comercial drept capital productiv, Ramsay îl identifică cu industria transporturilor și definește comerțul „transportul mărfurilor dintr-un loc în altul”. („An Essay on the Distribution of Wealth”, p. 19.) Aceeași confuzie o întîlnim la Verri („Meditazioni sull' Ec. Pol.”, § 4, [p. 32]) și la Say („Traité d'Éc. Pol.”, I, p. 14, 15). — În lucrarea sa „Elements of Pol. Ec.” (Andover și New York 1835), S. P. Newman spune : „În organizarea economică existentă a societății, adevăratul rol al comerciantului este acela de a se interpune între producător și consumator, de a avansa capital primului și a primi în schimb produse, de a transmite apoi aceste produse celui de-al doilea și a primi pentru ele din nou capital, tranzacție care înlesnește procesul economic al societății și adaugă totodată valoare produselor cu care se efectuează această tranzacție” (p. 174). Producătorul și consumatorul economisesc astfel, prin intervenția comerciantului, bani și timp. Acest serviciu cere un avans de capital și de muncă și trebuie să fie plătit, „deoarece adaugă produselor valoare, căci aceleași produse au o valoare mai mare în mîinile consumatorilor decît în mîinile producătorilor”. Și astfel pentru el, ca și pentru d-l Say, comerțul este „literalmente un act de producție” (p. 175). Această concepție a lui Newman este fundamental greșită. Valoarea de întrebuițare a unei mărfi este mai mare în mîinile consumatorului decît în mîinile producătorului, deoarece ea se realizează abia aici. Căci valoarea de întrebuițare a unei mărfi se realizează, își îndeplinește funcția abia după ce marfa trece în sfera consumului. În mîinile producătorului ea există numai în formă potențială. Dar o marfă nu este plătită de două ori, întîi valoarea ei de schimb și apoi, separat, valoarea ei de întrebuițare. Prin faptul că plătesc valoarea ei de schimb, îmi însușesc valoarea ei de întrebuițare. Valoarea de schimb nu crește cîtuiși de puțin prin aceea că marfa trece din mîinile producătorului sau ale comerciantului intermediar în mîinile consumatorului.

Dimpotrivă. În măsura în care aceste metamorfoze necesită un timp de circulație — un timp în care capitalul nu produce, în genere, absolut nimic, deci nu produce nici plusvaloare —, el frânează crearea valorii, iar plusvaloarea exprimată sub forma de rată a profitului va fi invers proporțională cu durata timpului de circulație. Prin urmare capitalul comercial nu creează nici valoare, nici plusvaloare, adică nu le creează în mod direct. În măsura în care contribuie la scurtarea timpului de circulație, poate contribui indirect la sporirea plusvalorii produse de capitalistul industrial. În măsura în care contribuie la extinderea pieței și mijlocește diviziunea muncii între capitaluri, în măsura în care dă, prin urmare, capitalului posibilitatea să acționeze pe scară mai largă, funcția sa sporește productivitatea capitalului industrial și contribuie la acumularea acestuia. În măsura în care reduce timpul de circulație, el sporește raportul dintre plusvaloare și capitalul avansat, deci rata profitului. În măsura în care micșorează partea capitalului care trebuie să rămână în permanență în sfera circulației sub forma de capital bănesc, capitalul comercial sporește partea de capital folosită nemijlocit în producție.

Capitolul șaptesprezece

Profitul comercial

Am văzut în „Capitalul“, cartea a II-a*, că funcțiile pure ale capitalului în sfera circulației — operațiile pe care trebuie să le efectueze capitalistul industrial, în primul rînd, pentru a realiza valoarea mărfurilor sale și, în al doilea rînd, pentru a retransforma această valoare în elementele de producție ale mărfii, operațiile de mijlocire a metamorfozelor capitalului-marfă $M' - B - M$, deci actele vânzării și cumpărării, nu produc nici valoare, nici plusvaloare. Dimpotrivă, am văzut că timpul necesar pentru aceste operații din punct de vedere obiectiv, în raport cu mărfurile, și din punct de vedere subiectiv, în raport cu capitalistul, creează limite în formarea valorii și a plusvalorii. În ceea ce privește metamorfoza capitalului-marfă ca atare, nu se schimbă, firește, nimic prin faptul că o parte a acestuia capătă înfățișarea de capital-marfă comercial sau prin faptul că operațiile care mijlocesc metamorfoza capitalului-marfă apar ca o îndeletnicire distinctă a unei categorii distincte de capitaliști sau ca o funcție exclusivă a unei părți a capitalului bănesc. Dacă cumpărarea și vânzarea de mărfuri — și la aceasta se și reduce metamorfoza capitalului-marfă $M' - B - M$ — nu constituie, cînd sînt efectuate de capitaliștii industriali, operații creatoare de valoare sau de plusvaloare, ele nu pot căpăta această calitate nici dacă sînt efectuate de alte persoane în locul capitaliștilor industriali. Mai departe, dacă partea din capitalul social total care trebuie să fie mereu disponibilă sub forma de capital bănesc, pentru ca procesul reproducerii să nu fie întrerupt de procesul circulației, ci să fie continuu, dacă acest capital bănesc nu creează nici valoare, nici plusvaloare, el nu poate dobîndi însușirea de a crea valoare și plusvaloare prin faptul că, în locul capitalistului industrial, o altă categorie de capitaliști îl pun mereu în circulație pentru îndeplinirea aceluiași funcții. Pînă la ce punct capitalul comercial

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 129—132. — Nota trad.

poate fi indirect productiv, noi am arătat, și mai târziu vom analiza amănunțit acest lucru.

Așadar, capitalul-marfă comercial — despuiat de toate funcțiile eterogene, ca depozitarea, expediția, transportul, repartizarea, sortarea mărfurilor, care sînt legate de activitatea lui și sînt limitate la adevărata lui funcție, aceea de a cumpăra pentru a vinde — nu creează nici valoare, nici plusvaloare, ci mijlocește numai realizarea acestora și totodată deci schimbul real de mărfuri, trecerea lor dintr-o mîină în alta, schimbul social de substanțe. Totuși, deoarece faza de circulație a capitalului industrial constituie, ca și producția, o fază a procesului de reproducție, rezultă că și capitalul care funcționează independent în procesul circulației trebuie să dea anual, ca și capitalul care funcționează în diferite ramuri de producție, un profit mijlociu. Dacă capitalul comercial ar da un profit mijlociu procentual mai ridicat decît capitalul industrial, atunci o parte din capitalul industrial s-ar transforma în capital comercial. Dacă el ar aduce un profit mijlociu mai scăzut, ar avea loc un proces invers. O parte din capitalul comercial s-ar transforma în capital industrial. Nici o categorie de capital nu-și poate schimba mai ușor destinația și funcția decît capitalul comercial.

Deoarece capitalul comercial însuși nu produce nici o plusvaloare, este clar că plusvaloarea care-i revine sub forma profitului mijlociu constituie o parte din plusvaloarea creată de întregul capital productiv. Dar întrebarea care se pune acum e următoarea: cum își însușește capitalul comercial partea care-i revine din plusvaloarea sau din profitul creat de capitalul productiv?

Numai în aparență profitul comercial este un simplu adaos, o creștere nominală a prețului mărfurilor peste valoarea lor.

Este clar că comerciantul nu poate să obțină profit decît din prețul mărfurilor pe care le vinde, mai mult, că acest profit realizat din vânzarea mărfurilor sale trebuie să fie egal cu diferența dintre prețul lui de cumpărare și cel de vânzare, să fie egal cu excedentul acestuia din urmă față de cel dintîi.

Este posibil ca după cumpărarea mărfii și înainte de vânzarea ei să intervină cheltuieli suplimentare (cheltuieli de circulație), dar este tot atît de posibil ca acest lucru să nu se întîmple. Dacă se fac asemenea cheltuieli, e limpede atunci că excedentul prețului de vânzare peste cel de cumpărare nu reprezintă numai profitul. Pentru a simplifica analiza noastră, presupunem în primul rînd că asemenea cheltuieli nu intră în marfă.

Pentru capitalistul industrial diferența dintre prețul de vânzare și prețul de cumpărare al mărfurilor sale este egală cu diferența din-

tre prețul lor de producție și prețul lor de cost, sau, dacă considerăm capitalul social total, ea este egală cu diferența dintre valoarea mărfurilor și prețul lor de cost pentru capitaliști, ceea ce se reduce tot la diferența dintre cantitatea totală de muncă materializată în ele și cantitatea de muncă plătită materializată în ele. Înainte ca mărfurile cumpărate de capitalistul industrial să fie din nou aruncate pe piață ca mărfuri de vânzare, ele trec prin procesul de producție, în care este produsă acea parte componentă a prețului lor care urmează să fie realizată mai târziu sub formă de profit. Dar cu comerciantul de mărfuri lucrurile stau altfel. Mărfurile se află în mâinile lui numai abia timp cât ele se află în procesul circulației. El nu face decât să continue vânzarea lor, începută de către capitalistul productiv, nu face decât să continue realizarea prețului lor, și de aceea nu le supune nici unui proces intermediar în care ele ar putea absorbi din nou plusvaloare. În timp ce în circulație capitalistul industrial nu face decât să realizeze plusvaloarea sau profitul produs pînă acum, comerciantul, dimpotrivă, trebuie nu numai să realizeze în și prin circulație profitul său, ci mai întii să-l creeze. Acest lucru pare să fie cu puțință numai datorită faptului că el vinde peste prețurile lor de producție mărfurile pe care i le-a vîndut capitalistul industrial la prețurile lor de producție sau, considerând capitalul-marfă total, la valorile lor, că adaugă la prețurile lor un supliment nominal, în consecință, considerînd capitalul-marfă total, că le vinde peste valoarea lor și încasează acest excedent al valorii nominale a mărfurilor peste valoarea lor reală, într-un cuvînt că le vinde mai scump decît costă ele.

Această formă de adaos este foarte ușor de înțeles. De pildă, un cot de pînză costă 2 șilingi. Dacă vreau să obțin un profit de 10% revînzîndu-l, atunci trebuie să adaug $\frac{1}{10}$ la preț, deci să vînd cotel cu 2 șilingi și $\frac{2}{5}$ pence. Diferența dintre prețul lui real de producție și prețul lui de vânzare este în acest caz = $\frac{2}{5}$ pence, ceea ce reprezintă un profit de 10% la cei 2 șilingi. De fapt, eu vînd cumpărătorului cotel de pînză la un preț care reprezintă prețul a $1\frac{1}{10}$ cotei. Sau, ceea ce este același lucru, e ca și cum aș vinde cumpărătorului numai $\frac{10}{11}$ de cot cu 2 șilingi și aș păstra pentru mine $\frac{1}{11}$ de cot. Într-adevăr, eu pot să răscumpăr cu $\frac{2}{5}$ pence $\frac{1}{11}$ de cot, la prețul de vânzare de 2 șilingi și $\frac{2}{5}$ pence cotel. Aceasta n-ar fi, așadar, decît o cale indirectă pentru a obține o parte din plusvaloare și plusprodus printr-o sporire nominală a prețului mărfurilor.

Aceasta este realizarea profitului comercial printr-un adaos la prețul mărfurilor, așa cum ni se prezintă la prima înfățișare. Și într-adevăr, întreaga concepție despre proveniența profitului din

sporirea nominală a prețului mărfurilor sau din vânzarea acestora peste valoarea lor a apărut din observarea capitalului comercial.

Dacă privim însă lucrurile mai atent, constatăm curînd că aceasta e o simplă aparență și că, dacă presupunem că modul de producție capitalist este dominant, profitul comercial nu se realizează în modul acesta. (Aici e vorba întotdeauna numai de medie, nu de cazuri speciale.) De ce presupunem că comerciantul de mărfuri nu poate realiza un profit, să zicem, de 10% la mărfurile sale decît vînzîndu-le cu 10% peste prețul lor de producție? Pentru că am presupus că producătorul acestor mărfuri, capitalistul industrial (care, ca personificare a capitalului industrial, figurează față de lumea exterioară întotdeauna ca „producătorul”), le-a vîndut comerciantului la prețul lor de producție. Dacă prețurile de cumpărare ale mărfurilor plătite de comerciant sînt egale cu prețurile lor de producție, în ultimă analiză cu valorile lor, astfel că prețul de producție al mărfurilor, și în ultimă instanță valoarea mărfurilor, reprezintă deci pentru comerciant prețul de cost, atunci de fapt excedentul prețului său de vînzare peste prețul său de cumpărare — și numai această diferență constituie sursa profitului — trebuie să fie un excedent al prețului lor comercial peste prețul lor de producție și, în ultimă instanță, comerciantul trebuie să vîndă toate mărfurile peste valorile lor. De ce însă am presupus că capitalistul industrial vînde comerciantului mărfurile la prețurile lor de producție? Sau, mai exact, ce am avut noi în vedere formulînd această ipoteză? Că capitalul comercial (avem aici de-a face cu el numai în calitate de capital-marfă comercial) nu participă la formarea ratei generale a profitului. Cînd am analizat rata generală a profitului, am pornit în mod necesar de la această ipoteză, în primul rînd (fiindcă în acel moment capitalul comercial ca atare nu exista încă pentru noi; și, în al doilea rînd, fiindcă profitul mijlociu, prin urmare și rata generală a profitului, trebuiau să fie mai întîi analizate ca egalizare a profiturilor sau plusvalorilor realmente produse de capitalurile industriale din diferitele sfere de producție. Dimpotrivă, în cazul capitalului comercial avem de-a face cu un capital care participă la profit, fără a participa și la producerea lui. Este deci necesar să completăm acum expunerea noastră de mai înainte.

Să presupunem că capitalul industrial total avansat în cursul anului este $= 720c + 180v = 900$ (milioane de lire sterline, de pildă) și că $p' = 100\%$. Produsul va fi deci $= 720c + 180v + 180p$. Dacă însemnăm cu M acest produs sau capitalul-marfă produs, atunci valoarea lui sau prețul lui de producție (deoarece pentru totalitatea mărfurilor ele coincid) $= 1080$, iar rata profitului la

capitalul total de 900 ar fi = 20%. Potrivit celor expuse mai sus, aceste 20% reprezintă rata mijlocie a profitului, deoarece aici plusvaloarea nu se calculează la un capital sau altul, cu o compoziție specială, ci la capitalul industrial total cu compoziția lui mijlocie. Așadar, $M = 1\ 080$ și rata profitului = 20%. Să presupunem acum că la aceste 900 l. st. capital industrial se adaugă 100 l. st. capital comercial, care pro rata cu mărimea lui are aceeași parte la profit ca și primul. Potrivit ipotezei noastre, capitalul comercial reprezintă $\frac{1}{10}$ din capitalul total de 1000. El participă deci cu $\frac{1}{10}$ la plusvaloarea totală de 180 și obține astfel un profit cu o rată de 18%. Așadar, profitul care urmează a fi împărțit între celelalte $\frac{9}{10}$ ale capitalului total reprezintă de fapt numai = 162, sau, calculat la capitalul de 900, tot 18%. Prin urmare prețul la care M este vândut comercianților de către posesorii capitalului industrial de 900 este = $720c + 180v + 162p = 1\ 062$. Prin urmare, dacă comerciantul adaugă la capitalul său de 100 profitul mijlociu de 18, el vinde mărfurile cu $1\ 062 + 18 = 1\ 080$, adică la prețul lor de producție, sau, considerând capital-marfă total, la valoarea lor, deși el obține profitul numai în și prin circulație, și numai datorită faptului că prețul la care vinde depășește pe cel la care a cumpărat. Totuși, el nu vinde mărfurile peste valoarea lor sau peste prețul lor de producție tocmai pentru că le-a cumpărat de la capitaliștii industriali (sub valoarea lor sau sub prețul lor de producție).

Capitalul comercial participă deci în mod determinant la formarea ratei generale a profitului, pro rata cu partea pe care o reprezintă din capitalul total. Când spunem deci în cazul dat: rata mijlocie a profitului este 18%, aceasta înseamnă că ea ar fi = 20%, dacă $\frac{1}{10}$ din capitalul total n-ar fi capital comercial și dacă din această cauză rata generală a profitului n-ar fi scăzut cu $\frac{1}{10}$. Apare în felul acesta o determinare mai exactă și mai limitată a prețului de producție. Prin preț de producție trebuie să înțelegem, ca și pînă acum, prețul mărfii = prețul ei de cost (valoarea capitalului constant și a capitalului variabil cuprins în el) + profitul mijlociu. Dar acest profit mijlociu este determinat acum altfel. El este determinat de profitul total pe care îl creează capitalul productiv total, dar el nu se calculează numai la acest capital productiv total așa încît, dacă acesta ar fi ca mai sus = 900, iar profitul = 180, rata mijlocie a profitului ar fi = $\frac{180}{900} = 20\%$, ci la capitalul productiv total + capitalul comercial, așa încît, dacă 900 este capital productiv și 100 capital comercial, rata mijlocie a profitului =

$$= \frac{180}{1000} = 18\%. \text{ Prețul de producție este deci } = pc \text{ (costul)} + 18,$$

și nu = $pc + 20$. În rata mijlocie a profitului este deja cuprinsă partea din profitul total care revine capitalului comercial. De aceea valoarea reală sau prețul de producție al capitalului-marfă total este deci = $pc + pr + h$ (în care h este profitul comercial). Prețul de producție sau prețul la care vinde capitalistul industrial ca atare este deci mai mic decât prețul de producție real al mărfii; sau, dacă considerăm totalitatea mărfurilor, prețurile la care le vinde clasa capitaliștilor industriali sînt mai mici decât valorile lor. Astfel, în exemplul de mai sus: 900 (costul) + 18% la 900 , sau $900 + 162 = 1062$. Vînzînd marfa care-l costă 100 cu 118 , comerciantul adaugă, desigur, 18% ; cum însă marfa pe care a cumpărat-o cu 100 valorează 118 , înseamnă că el n-o vinde peste valoarea ei. Vom folosi expresia preț de producție în sensul mai exact, expus mai sus. Este clar în acest caz că profitul capitalistului industrial este egal cu excedentul prețului de producție al mărfii peste prețul ei de cost și că, spre deosebire de acest profit industrial, profitul comercial este egal cu excedentul prețului de vînzare peste prețul de producție al mărfii, care pentru comerciant reprezintă prețul ei de cumpărare; este însă clar că prețul real al mărfii = prețul ei de producție + profitul mercantil (comercial). Așa cum capitalul industrial realizează profitul numai datorită faptului că acesta, ca plusvaloare, există deja în valoarea mărfii, tot așa capitalul comercial realizează profit numai datorită faptului că nu întreaga plusvaloare sau profitul a fost realizat de capitalul industrial în prețul mărfii³⁹⁾. Prețul la care vinde comerciantul este astfel mai mare decât prețul la care el cumpără, nu fiindcă primul este mai mare decât valoarea totală a mărfii, ci fiindcă ultimul este mai mic decât aceasta.

Așadar, capitalul comercial participă la egalizarea plusvalorii la profitul mijlociu, deși nu participă la producția acestei plusvalorii. De aceea rata generală a profitului cuprinde deja scăzămîntul din plusvaloare care revine capitalului comercial, adică un scăzămînt din profitul capitalului industrial.

Din cele expuse pînă acum rezultă:

1. Cu cît capitalul comercial este mai mare în raport cu capitalul industrial, cu atît rata profitului industrial este mai mică, și invers.

2. Dacă în prima secțiune am văzut că rata profitului se exprimă întotdeauna printr-o mărime mai mică decât rata plusvalorii

³⁹⁾ John Bellers. [„Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations and Immorality“. London 1699, p. 10.]

reale, adică indică întotdeauna un grad de exploatare a muncii foarte mic — de pildă, în cazul de mai sus $720c + 180v + 180p$, rata plusvalorii de 100% se exprimă ca rată a profitului numai de 20% —, aceste mărimi diferă și mai mult, deoarece însăși rata mijlocie a profitului, dacă se calculează pantea care revine capitalului comercial, reprezintă, la rindul ei, mai puțin, în cazul nostru 18% în loc de 20%. Prin urmare, rata mijlocie a profitului capitalistului, care exploatează nemijlocit, exprimă o rată a profitului mai mică decât este ea în realitate.

Presupunând că toate celelalte împrejurări rămân neschimbate, mărimea relativă a capitalului comercial este invers proporțională cu viteza lui de rotație, deci invers proporțională cu energia procesului de reproducție în general (capitalul micilor comercianți însă, al păturii intermediare de negustori [Zwittergattung] constituie o excepție). În cursul analizei științifice, formarea ratei generale a profitului apare ca avînd drept punct de pornire capitalurile industriale și concurența dintre ele, aceasta fiind abia mai tîrziu rectificată, completată și modificată prin mijlocirea capitalului comercial. În cursul dezvoltării istorice, lucrurile se petrec tocmai invers. Capitalul care determină de la început prețurile mărfurilor mai mult sau mai puțin după valorile lor este capitalul comercial, iar sfera în care se formează pentru prima oară rata generală a profitului este sfera circulației, care mijlocește procesul de reproducție. Profitul comercial determină inițial profitul industrial. Abia după ce modul de producție capitalist s-a impus și producătorul însuși a devenit comerciant, profitul comercial se reduce la acea parte alicotă din plusvaloarea totală care revine capitalului comercial considerat ca o parte alicotă din capitalul total ocupat în procesul social de reproducție.

Am văzut că la egalizarea suplimentară a profiturilor prin intervenția capitalului comercial, în valoarea mărfurilor nu intră nici un element adițional la capitalul bănesc avansat de comerciant, că adaosul la preț datorită căruia comerciantul realizează profitul său este egal numai cu acea parte din valoarea mărfii pe care capitalul productiv n-a calculat-o în prețul de producție al mărfii, lăsînd-o deoparte. Cu acest capital bănesc lucrurile stau la fel ca și cu capitalul fix al capitalistului industrial, atîta timp cît acesta nu e consumat, valoarea lui nu intră ca element component în valoarea mărfii. Și anume, în prețul de cumpărare al capitalului-marfă el înlocuiește cu bani prețul de producție al acestuia, = B. Prețul lui de vânzare, după cum s-a arătat mai înainte, este = $B + \Delta B$, în care ΔB reprezintă incrementul la prețul mărfii determinat de rata generală a profitului. Prin urmare, cînd comer-

ciantul vinde marfa, el primește înapoi, în afară de ΔB , și capitalul bănesc inițial pe care l-a avansat pentru cumpărarea de mărfuri. Aici vedem din nou că capitalul lui bănesc nu este, în genere, nimic altceva decât capitalul-marfă al capitalistului industrial transformat în capital bănesc, care poate afecta tot atât de puțin mărimea valorii acestui capital-marfă ca și atunci când acesta din urmă ar fi vîndut direct ultimului consumator în loc de a fi vîndut comerciantului. În realitate el nu face decât să anticipeze plata mării de către consumator. Acest lucru este exact numai dacă, așa cum am presupus pînă acum, comerciantul n-are nici un fel de cheltuieli sau dacă, în procesul metamorfozei mărfurilor, în procesul cumpărării și vînzării, el nu trebuie să avanseze nici un fel de capital fix sau circulant în afară de capitalul bănesc pe care trebuie să-l avanseze pentru a cumpăra marfa de la producător. Dar, așa cum am văzut cînd am analizat cheltuielile de circulație („Capitalul”, cartea a II-a, cap. VI), lucrurile nu se petrec astfel. Și aceste cheltuieli de circulație se prezintă parte ca cheltuieli pe care comerciantul trebuie să le reclame de la alți agenți ai circulației, parte ca cheltuieli care rezultă direct din îndeletnicirea lui specifică.

Indiferent care este natura acestor cheltuieli de circulație, indiferent dacă ele sînt specifice unei întreprinderi pur comerciale ca atare, deci fac parte din cheltuielile de circulație specifice ale comerciantului, sau reprezintă cheltuieli determinate de procese suplimentare ale producției care se desfășoară în timpul procesului de circulație ca : expediția, transportul, depozitarea etc., ele presupun întotdeauna că, în afară de capitalul bănesc avansat pentru cumpărarea de mărfuri, comerciantul a avansat și un capital suplimentar pentru cumpărarea și achitarea acestor mijloace de circulație. În măsura în care acest element al cheltuielilor constă din capital circulant, el intră în întregime, ca element adițional, în prețul de vînzare al mărfurilor ; iar în măsura în care constă din capital fix, el intră, în raport cu uzura sa, ca element adițional, în prețul de vînzare al mărfurilor, dar ca element care reprezintă o valoare nominală, chiar dacă nu constituie un adaos real la valoarea mării, cum e cazul cu cheltuielile de circulație pur comerciale. Dar, indiferent că este circulant sau fix, acest capital suplimentar participă în întregime la formarea ratei generale a profitului.

Cheltuielile de circulație pur comerciale (prin urmare cu excepția cheltuielilor de expediție, transport, depozitare etc.) se reduc la cheltuielile necesare pentru realizarea valorii mării, pentru transformarea ei din marfă în bani sau din bani în marfă, pentru

mijlocirea schimbului dintre ele. Aici facem total abstracție de procesele de producție care pot să continue în timpul procesului de circulație și de care existența întreprinderilor comerciale este complet separată. Așa cum, de fapt, industria transporturilor și expediția, de pildă, pot fi, și sînt chiar, ramuri de activitate complet diferite de comerțul propriu-zis, tot așa, mărfurile care urmează să fie cumpărate și vîndute pot sta în depozite și în alte locuri publice, deoarece cheltuielile care decurg de aici sînt puse de terțe persoane în contul comerciantului, în măsura în care el trebuie să le avanseze. Toate acestea se întilnesc în comerțul cu ridicata propriu-zis, în care capitalul comercial apare sub forma lui cea mai pură și se împletește cel mai puțin cu alte funcții. Patronul unei întreprinderi de transporturi, administratorul căilor ferate, armatorul nu sînt „comercianți”. Cheltuielile pe care le analizăm aici sînt cheltuieli legate de cumpărare și vînzare. Am arătat mai înainte că ele se reduc la conturi, ținerea evidenței contabile, cheltuieli de piață, corespondență etc. Capitalul constant necesar pentru aceasta se compune dintr-un birou, hirtie, timbre etc. Celelalte cheltuieli se reduc la capitalul variabil avansat pentru salariile lucrătorilor comerciali. (Cheltuielile de expediție, de transport, taxele vamale etc. pot fi în parte considerate ca avansuri făcute de comerciant pentru cumpărarea mărfurilor și, ca atare, pentru el acestea intră în prețul de cumpărare.)

Toate aceste cheltuieli nu sînt făcute în cursul producerii valorii de întrebuințare a mărfii, ci în cursul realizării valorii ei; ele sînt cheltuieli de circulație pure. Ele nu intră în procesul de producție nemijlocit, ci în procesul circulației, deci în procesul total al reproducției.

Aici pe noi ne interesează numai acea parte a acestor cheltuieli care este cheltuită pentru capitalul variabil. (În afară de aceasta ar mai trebui analizat: în primul rînd, cum se manifestă în procesul circulației legea potrivit căreia în valoarea mărfii intră numai munca necesară? În al doilea rînd, cum apare la capitalul comercial acumularea? În al treilea rînd, cum funcționează capitalul comercial în procesul social real de reproducție în ansamblul lui?)

Aceste cheltuieli sînt determinate de forma economică a produsului ca marfă.

Dacă timpul de muncă pe care îl pierde capitaliștii industriali înșiși vînzîndu-și mărfurile nemijlocit unul altuia — adică, obiectiv vorbind, timpul de circulație al mărfurilor — nu adaugă absolut nici o valoare acestor mărfuri, atunci e clar că acest timp de muncă nu capătă un alt caracter prin faptul că, în loc să revină capitalis-

tului industrial, revine comerciantului. Transformarea mărfii (a produsului) în bani și a banilor în marfă (mijloace de producție) este o funcție necesară a capitalului industrial și, în consecință, o operație necesară a capitalistului, care de fapt nu este decât capitalul personificat, înzestrat cu conștiință și voință proprie. Dar aceste funcții nu sporesc valoarea și nici nu creează plusvaloare. Efectuând aceste operații sau continuînd să îndeplinească funcțiile capitalului în sfera circulației după ce capitalistul productiv a încetat să le mai îndeplinească, comerciantul nu face decât să ia locul capitalistului industrial. Timpul de muncă cheltuit pentru aceste operații este întrebuintat pentru operațiile necesare în procesul de reproducție al capitalului, dar nu adaugă nici o valoare. Dacă comerciantul n-ar efectua aceste operații (prin urmare n-ar cheltui timpul de muncă necesar pentru aceste operații), el n-ar folosi capitalul său ca agent al circulației capitalului industrial, n-ar continua funcția întreruptă de capitalistul industrial și, prin urmare, nici n-ar participa, în calitate de capitalist, pro rata cu capitalul avansat de el, la masa profitului produs de clasa capitaliștilor industriali. Pentru a participa la masa plusvalorii, pentru a-și valorifica capitalul avansat, capitalistul comercial n-are deci nevoie să folosească muncitori salariați. Dacă întreprinderea și capitalul lui sînt mici, se poate că el însuși să fie singurul muncitor pe care-l folosește. Și atunci el este plătit cu partea din profit rezultată din diferența dintre prețul de cumpărare al mărfurilor și prețul lor real de producție.

Pe de altă parte însă, dacă capitalul avansat de comerciant este mic, se poate ca profitul realizat de el să nu fie mai mare, ci să fie chiar mai mic decât salariul unui muncitor salariat calificat, mai bine plătit. De fapt, alături de el funcționează agenții comerciali direcți ai capitalistului productiv : achizitori, vînzători, comisvoiajori, care obțin același venit sau chiar un venit mai mare, fie sub formă de salariu, fie sub forma unei participări (comision, tantiemă) la profitul rezultat din fiecare vînzare. În primul caz comerciantul primește profitul comercial în calitate sa de capitalist de sine stătător ; în celălalt caz i se plătește vînzătorului, salariatului aflat în serviciul capitalistului industrial, o parte din profit, fie sub forma de salariu, fie sub forma unei participări proporționale la profitul capitalistului industrial al cărui agent direct este, iar patronul lui încasează, în cazul acesta, atît profitul industrial, cît și pe cel comercial. Dar în toate aceste cazuri, deși poate venitul său îi apare agentului de circulație ca un simplu salariu, ca o retribuție a muncii efectuate de el, deși acolo unde nu are această aparență, suma profitului său poate fi echivalentă numai cu salariul unui muncitor mai bine plătit, venitul său provine totuși numai din pro-

fitul comercial. Aceasta decurge din faptul că munca lui nu este o muncă creatoare de valoare.

Prelungirea operațiilor de circulație reprezintă pentru capitalistul industrial: 1) o pierdere de timp personală, în măsura în care îl împiedică să îndeplinească el însuși funcția de conducător al procesului de producție; 2) o rămânere mai îndelungată a produsului său în forma bani sau în forma marfă în procesul de circulație, deci într-un proces în care acest produs nu se valorifică și în care procesul de producție nemijlocit este întrerupt. Pentru ca acesta să nu fie întrerupt, trebuie sau să se restrângă producția, sau să se avanseze un capital bănesc suplimentar, astfel încât procesul de producție să poată continua pe aceeași scară. Aceasta înseamnă în fond, de fiecare dată, sau că se realizează un profit mai mic cu capitalul dinainte, sau că, pentru a se realiza profitul dinainte, trebuie să se avanseze un capital bănesc suplimentar. Lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă locul capitalistului industrial îl ia comerciantul. În loc ca primul să cheltuiască un timp în plus pentru procesul circulației, îl cheltuiește comerciantul; în loc ca industriașul să avanseze în circulație capital suplimentar, îl avansează comerciantul; sau, ceea ce este același lucru, în loc ca o parte mai mare a capitalului industrial să se aplece în permanență în procesul circulației, în acest proces este concentrat exclusiv capitalul comerciantului; și în loc să realizeze capitalistul industrial un profit mai mic, el trebuie să cedeze comerciantului o parte din profitul său. În măsura în care capitalul comercial se menține în limitele în care el este necesar, deosebirea este că, datorită acestei diviziuni a funcțiilor capitalului, se cheltuiește mai puțin timp exclusiv pentru procesul de circulație, se avansează mai puțin capital suplimentar în acest scop, iar pierderea la profitul total care apare sub forma profitului comercial este mai mică decât ar fi în cazul contrar. Dacă în exemplul de mai sus $720c + 180v + 180p$, alături de un capital comercial de 100, lasă capitalistului industrial un profit de 162 sau 18% și determină astfel o scădere a profitului cu 18, fără această separare capitalul suplimentar necesar ar fi poate de 200 și, în acest caz, întreaga sumă avansată de capitalistul industrial ar reprezenta 1100 în loc de 900, deci la o plusvaloare de 180 rata profitului ar fi de numai $16\frac{4}{11}\%$.

Dacă în afară de capitalul suplimentar cu care cumpără noi mărfuri înainte ca produsul său aflat în circulație să se transforme în bani, capitalistul industrial care este și propriul său comerciant a mai avansat capital (cheltuieli de birou și salarii pentru lucrătorii din comerț) pentru realizarea valorii capitalului-marfă care îi aparține, deci pentru procesul de circulație, aceste cheltuieli consti-

tuie, ce-i drept, un capital suplimentar, dar nu produc plusvaloare suplimentară. Ele trebuie să fie înlocuite din valoarea mărfurilor ; o parte din valoarea acestor mărfuri trebuie să se transforme din nou în aceste cheltuieli de circulație ; dar prin aceasta nu se creează plusvaloare suplimentară. În ceea ce privește capitalul total al societății, aceasta înseamnă de fapt că o parte a acestui capital este necesară pentru operații secundare, care nu intră în procesul de valorificare, și că această parte a capitalului social trebuie să fie mereu reprodusă în acest scop. Atât pentru fiecare capitalist în parte, cât și pentru întreaga clasă a capitaliștilor industriali rezultă de aici o micșorare a ratei profitului, se obține deci un rezultat pe care îl dă orice adăugire de capital suplimentar în măsura în care această adăugire este necesară pentru a pune în mișcare aceeași masă de capital variabil.

Această scădere a ratei profitului se produce de asemenea, într-o măsură redusă însă și pe altă cale, în măsura în care aceste cheltuieli adiționale inerente circulației sînt preluate de la capitalistul industrial de către capitalistul comercial. Situația este acum de așa natură, încît capitalul avansat de comerciant este mai mare decît ar fi necesar dacă aceste cheltuieli n-ar exista ; profitul la acest capital suplimentar face să crească suma profitului comercial ; prin urmare capitalul comercial participă într-o mai mare măsură, împreună cu capitalul industrial, la egalizarea ratei mijlocii a profitului și deci profitul mijlociu scade. Dacă în exemplul dat de noi mai sus se avansează, în afară de capitalul comercial de 100, un capital suplimentar de 50 pentru cheltuielile în cauză, atunci plusvaloarea totală de 180 se repartizează la un capital productiv de 900 plus un capital comercial de 150, în total deci = 1 050. Rata mijlocie a profitului scade, așadar, la $17\frac{1}{7}\%$. Capitalistul industrial vinde comerciantului mărfurile cu $900 + 154\frac{2}{7} = 1 054\frac{2}{7}$, iar comerciantul le vinde cu 1 130 ($1 080 + 50$ pentru cheltuieli, pe care el trebuie să le înlocuiască din nou). De altfel trebuie să admitem că de divizarea capitalului în capital comercial și capital industrial este legată centralizarea cheltuielilor comerciale și deci reducerea acestora.

Se naște acum întrebarea : care este situația salariaților din comerț folosiți de capitalistul comercial, adică, în cazul nostru, de comerciantul de mărfuri ?

Pe de o parte, lucrătorul din comerț este un lucrător salariat ca oricare altul. În primul rînd pentru că munca lui este cumpărată cu capitalul variabil al comerciantului, și nu cu banii cheltuiți ca venit, în consecință e cumpărată nu pentru servicii personale, ci în scopul autovalorificării capitalului avansat de comerciant. În al

doilea rând, pentru că valoarea forței lui de muncă și prin urmare salariul lui sînt determinate, ca pentru toți ceilalți muncitori salariați, de cheltuielile de producție și de reproducție ale forței sale de muncă specifice, și nu de produsul muncii sale.

Dar între acest muncitor și muncitorul folosit nemijlocit de capitalul industrial trebuie să existe aceeași deosebire ca aceea care există între capitalul industrial și capitalul comercial și, prin urmare, între capitalistul industrial și comerciant. Deoarece comerciantul, ca simplu agent al circulației, nu produce nici valoare, nici plusvaloare (căci valoarea suplimentară pe care el o adaugă mărfurilor prin cheltuielile sale neproductive nu reprezintă decît adăosul unei valori deja existente, deși aici se ridică problema cum menține și cum păstrează el această valoare a capitalului său constant), nici lucrătorii din comerț folosiți de el în aceleași funcții nu pot nicidecum să creeze nemijlocit plusvaloare pentru el. Aici, ca și la muncitorii productivi, presupunem că salariul este determinat de valoarea forței de muncă, că, prin urmare, comerciantul nu se îmbogățește prin rețineri din salariu, adică el nu include în cheltuielile sale un avans pentru muncă pe care îl plătește numai parțial, cu alte cuvinte că nu se îmbogățește înșelîndu-i pe funcționarii săi.

În ceea ce privește lucrătorii din comerț, dificultatea nu constă în a explica cum produc ei profitul nemijlocit pentru patroni, deși nu produc nemijlocit plusvaloare (profitul fiind numai o formă transformată a acesteia). Această problemă a fost de fapt rezolvată prin analiza generală a profitului comercial. Așa cum capitalul industrial obține profitul vînzînd munca cuprinsă și realizată în mărfuri pentru care n-a plătit nici un echivalent, tot așa capitalul comercial obține profitul prin faptul că nu plătește integral capitalului productiv munca neplătită cuprinsă în marfă (cuprinsă în marfă în măsura în care capitalul avansat pentru producerea ei funcționează ca parte alicotă a capitalului industrial total), ci, dimpotrivă, la vînzarea mărfurilor încasează și această parte neplătită de el, dar cuprinsă în mărfuri. Raportul dintre capitalul comercial și plusvaloare este altul decît raportul dintre capitalul industrial și plusvaloare. Acesta din urmă produce plusvaloarea însușindu-și nemijlocit muncă străină neplătită. Primul își însușește o parte din această plusvaloare determinînd capitalul industrial să-i cedeze această parte.

Nu mai datorită funcției sale — realizarea valorilor — funcționează capitalul comercial în procesul de reproducție în calitate de capital și de aceea, în calitate de capital în funcțiune, își însușește o parte din plusvaloarea produsă de capitalul total. Pentru

fiecare comerciant în parte masa profitului depinde de masa capitalului pe care o poate folosi în acest proces, iar el poate folosi pentru cumpărare și vânzare o masă cu atât mai mare cu cât cantitatea de muncă neplătită a funcționarilor săi este mai mare. Funcția propriu-zisă în virtutea căreia banii devin capital este lăsată de capitalistul comercial în bună parte în seama lucrătorilor săi. Munca neplătită a acestor funcționari, deși nu creează plusvaloare, îi dă totuși posibilitatea să-și însușească plusvaloarea, ceea ce, din punctul de vedere al rezultatului, înseamnă același lucru pentru acest capital; ea este deci pentru el sursa profitului. Altfel o întreprindere comercială n-ar putea fi niciodată exploatată pe scară mare, n-ar putea fi niciodată exploatată în mod capitalist.

După cum munca neplătită a muncitorului creează nemijlocit plusvaloarea pentru capitalul productiv, tot așa munca neplătită a salariatului comercial creează capitalului comercial posibilitatea de a participa la această plusvaloare.

Dificultatea este următoarea: dacă timpul de muncă și munca comerciantului însuși nu este muncă creatoare de valoare, deși ea creează pentru comerciant posibilitatea de a participa la plusvaloarea produsă, ce se întâmplă cu capitalul variabil pe care comerciantul îl avansează pentru cumpărarea forței de muncă comerciale? Trebuie oare adăugat acest capital variabil, considerându-l drept cheltuieli, la capitalul comercial avansat? Dacă nu, această parte trebuie să vină în contradicție cu legea egalizării ratei profitului; care capitalist ar avansa 150 dacă ar putea considera drept capital avansat numai 100? Dacă trebuie, atunci se pare că aceasta contrazice însăși esența capitalului comercial, deoarece această categorie de capital nu funcționează în calitate de capital datorită faptului că, asemenea capitalului industrial, pune în funcțiune munca altuia, ci datorită faptului că lucrează ea însăși, adică îndeplinește funcțiile de cumpărare și vânzare, și tocmai pentru aceasta și numai prin aceasta face să treacă asupra ei o parte din plusvaloarea produsă de capitalul industrial.

(Trebuie, prin urmare, să analizăm următoarele probleme: capitalul variabil al comerciantului; legea muncii necesare în sfera circulației; modul în care munca comerciantului conservă valoarea capitalului său constant; rolul capitalului comercial în procesul de reproducție în ansamblu; în sfârșit, dedublarea în capital-marfă și capital bănesc, pe de o parte, și în capital-marfă comercial și capital bani-comercial, pe de altă parte.)

Dacă fiecare comerciant ar poseda numai atâta capital cât este personal în stare să rotească prin propria sa muncă, atunci ar avea loc o fărâmițare la nesfârșit a capitalului comercial; această fărâmi-

țare ar trebui să se accentueze în aceeași măsură în care, o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, capitalul productiv ar produce pe scară tot mai mare și ar opera cu mase tot mai mari de capital. S-ar ajunge deci la o disproporție crescândă între una și alta. În aceeași măsură în care în sfera producției ar avea loc o centralizare de capital, în sfera circulației ar avea loc o descentralizare de capital. Operațiile pur comerciale ale capitalistului industrial și prin urmare cheltuielile sale pur comerciale s-ar extinde prin aceasta la infinit, pentru că el ar avea de-a face cu 1 000 de comercianți în loc de 100. Astfel s-ar pierde o bună parte din avantajul separării capitalului comercial; în afară de cheltuielile pur comerciale, ar crește și celelalte cheltuieli de circulație: de sortare, expediție etc. Acest lucru se referă la capitalul industrial. Să analizăm acum capitalul comercial. Să ne oprim în primul rând asupra lucrărilor pur comerciale. Efectuarea calculelor cu cifre mari nu cere mai mult timp decât efectuarea calculelor cu cifre mici. Pentru a face zece cumpărături de câte 100 l.st. este nevoie de un timp de zece ori mai mare decât pentru o singură cumpăratură de 1 000 l.st. Corespondența, hîrtia, timbrele poștale costă de zece ori mai mult dacă corespunzi cu zece comercianți mici decât dacă corespunzi cu un singur comerciant mare. Diviziunea riguroasă a muncii în întreprinderea comercială unde unul ține contabilitatea, altul ocașă, al treilea corespondența, unde unul cumpără, altul vinde, celălalt voiajează etc. economisește cantități enorme de timp de muncă, astfel că numărul lucrătorilor din comerț cu ridicata nu este nicidecum în concordanță cu mărimea relativă a întreprinderii. Aceasta se întâmplă deoarece în comerț, într-o măsură cu mult mai mare decât în industrie, aceeași funcție cere tot atîta timp de muncă, indiferent că este efectuată pe scară mare sau pe scară mică. De aceea, istoricește, concentrarea apare în comerț mai devreme decât în întreprinderea industrială. Apoi, cheltuielile de capital constant, 100 de birouri mici costă infinit mai mult decât unul mare, 100 de magazine mici, infinit mai mult decât una mare etc. Cheltuielile de transport, care intră cel puțin în cheltuielile care urmează să fie avansate, cresc și ele în întreprinderea comercială o dată cu accentuarea fărîmițării.

Capitalistul industrial ar trebui să cheltuiască mai multă muncă și să facă mai multe cheltuieli de circulație în partea comercială a întreprinderii sale. Același capital comercial, repartizat la mai mulți comercianți mici, ar cere, din cauza acestei fărîmițări, cu mult mai mulți muncitori pentru îndeplinirea funcțiilor lui, și, în afară de aceasta, ar fi nevoie de un capital comercial mai mare pentru efectuarea rotației aceluiasi capital-marfă.

Dacă însemnăm cu B capitalul comercial total investit nemijlocit în cumpărarea și vânzarea de mărfuri și cu b capitalul variabil corespunzător cheltuit pentru plata lucrătorilor auxiliari din comerț, atunci $B + b$ este mai mic decât ar trebui să fie capitalul comercial total B dacă fiecare comerciant ar putea să-și desfășoare activitatea fără ajutoare, dacă prin urmare n-ar fi investit o parte în b . Dar cu aceasta tot n-am înlăturat dificultatea.

Prețul de vânzare al mărfurilor trebuie să fie destul de mare 1) pentru ca să acopere profitul mijlociu la $B + b$. Aceasta se explică prin faptul că $B + b$ este în general o reducere a lui B inițial, reprezentând un capital comercial mai mic decât acela care ar fi necesar dacă n-ar exista b . Dar acest preț de vânzare mai trebuie să fie destul de mare 2) pentru a înlocui, în afară de profitul suplimentar care apare acum la b , și salariul plătit, adică capitalul variabil al comerciantului = b . Aici este dificultatea. Constituie oare b o nouă parte componentă a prețului, sau este numai o parte din profitul obținut la $B + b$, profit care reprezintă salariul numai în raport cu lucrătorul din comerț, dar care în raport cu comerciantul însuși nu reprezintă decât înlocuirea capitalului său variabil? În ultimul caz, profitul realizat de comerciant la capitalul $B + b$ avansat ar fi egal numai cu profitul, care, potrivit ratei generale, revine lui B plus b , acesta din urmă fiind plătit de comerciant sub forma salariului, fără a aduce el însuși nici un profit.

De fapt problema se reduce la a găsi limitele lui b (în sensul matematic). În primul rând trebuie să stabilim exact în ce constă dificultatea. Să însemnăm cu B capitalul cheltuit nemijlocit pentru cumpărarea și vânzarea de mărfuri, cu K capitalul constant consumat pentru îndeplinirea acestei funcții (cheltuielile comerciale materiale) și cu b capitalul variabil avansat de comerciant.

Înlocuirea lui B nu prezintă nici o dificultate. El este pentru comerciant numai prețul de cumpărare realizat, iar pentru fabricant prețul de producție. Comerciantul plătește acest preț, și la revânzare primește înapoi B ca o parte a prețului său de vânzare; în afară de acest B el primește și profitul la B , așa cum am arătat mai înainte. De pildă, marfa a costat 100 l. st. Profitul corespunzător este, să zicem, de 10%. Marfa se va vinde, așadar, cu 110. Înainte marfa costa 100; capitalul comercial de 100 i-a adăugat numai 10.

Dacă luăm acum pe K , acesta poate fi cel mult tot atât de mare, în realitate însă este mai mic decât cea parte a capitalului constant pe care producătorul ar fi nevoit s-o folosească pentru cumpărare și vânzare; ea ar constitui însă un adaos la capitalul constant pe care producătorul îl folosește direct în producție. Totuși această parte trebuie să fie mereu înlocuită din prețul mărfii sau,

cea ce este același lucru, o parte corespunzătoare a mărfii trebuie să fie mereu cheltuită sub această formă, trebuie, dacă avem în vedere capitalul social total, să fie reprodusă în permanență în această formă. Această parte a capitalului constant avansat, la fel ca și întreaga masă a acestui capital investită direct în producție, ar influența limitativ rata profitului. În măsura în care capitalistul industrial cedează comerciantului partea comercială a întreprinderii lui, el nu mai are nevoie să avanseze această parte a capitalului. În locul lui o avansează comerciantul. Dar acest avans este numai nominal; comerciantul nici nu produce, nici nu reproduce capitalul constant (cheltuielile comerciale materiale) pe care îl folosește. Producerea acestuia apare deci ca un aspect specific al activității unor anumiți capitaliști industriali, care joacă astfel același rol ca și capitaliștii industriali care furnizează capital constant celor care produc mijloace de subsistență. Comerciantul recuperează deci în primul rând acest capital și, în al doilea rând, profitul corespunzător. De aici rezultă, așadar, o micșorare a profitului capitalistului industrial. Dar datorită concentrării și economiei legate de diviziunea muncii, această micșorare are loc într-o măsură mai redusă decât dacă el însuși ar trebui să avanseze acest capital. Micșorarea ratei profitului este mai redusă deoarece capitalul avansat în felul acesta este mic.

Până aici prețul de vânzare se compune deci din $B+K$ + profitul realizat la $B+K$. Potrivit celor spuse mai sus, această parte a prețului de vânzare nu prezintă nici o dificultate. Dar acum vine b , sau capitalul variabil avansat de comerciant.

Ca urmare a acestui fapt, prețul de vânzare se transformă în $B+K+b$ + profitul la BPK , + profitul la b .

B înlocuiește numai prețul de cumpărare, fără să adauge la acesta nimic în afară de profitul la B . K adaugă nu numai profitul la K , ci și pe K însuși; dar K + profitul la K , adică partea cheltuielilor de circulație avansată sub formă de capital constant + profitul mijlociu corespunzător, ar fi mai mare în mâinile capitalistului industrial decât în cele ale capitalistului comercial. Micșorarea profitului mijlociu apare sub următoarea formă: din profitul mijlociu total calculat la capitalul industrial avansat, fără $B+K$, se scade și se plătește comerciantului profitul mijlociu la $B+K$ și astfel acest scăzământ apare ca profitul la un capital deosebit, la capitalul comercial.

Dar altfel stau lucrurile cu b + profitul la b , sau, în cazul dat, când se presupune că rata profitului este = 10%, cu $b + \frac{1}{10} b$. Și tocmai aici este dificultatea reală.

Ceea ce comerciantul cumpără cu b este, potrivit ipotezei noastre, numai muncă comercială, adică munca necesară pentru mijlocirea funcțiilor de circulație a capitalului, pentru $M - B$ și $B - M$. Munca comercială însă este munca necesară în general pentru ca un capital să funcționeze în calitate de capital comercial, pentru ca să mijlocească transformarea mărfii în bani și a banilor în marfă. Este o muncă ce realizează valori, dar nu creează valori. Și numai în măsura în care un capital îndeplinește aceste funcții — deci în măsura în care un capitalist efectuează cu capitalul său aceste operații, această muncă —, el funcționează în calitate de capital comercial și participă la repartizarea generală a profitului, adică își scoate dividendele din profitul total. Dar în ($b +$ profitul la b) apare plătită în primul rând munca (căci este absolut indiferent dacă capitalistul industrial plătește comerciantului pentru munca acestuia sau pentru munca funcționarilor plătiți de comerciant) și în al doilea rând profitul la suma plătită pentru munca pe care ar trebui s-o efectueze comerciantul însuși. Capitalul comercial primește înapoi în primul rând plata pentru b și în al doilea rând profitul la e ; acest lucru rezultă deci de acolo că, în primul rând, este plătit pentru munca datorită căreia el funcționează în calitate de capital comercial și, în al doilea rând, i se plătește profitul fiindcă funcționează în calitate de capital, adică îndeplinește o muncă pentru care, în calitatea sa de capital în funcțiune, îi este plătit un profit. Aceasta este deci problema care trebuie rezolvată.

Să presupunem că $B = 100$, $b = 10$ și rata profitului = 10%. Presupunem $K = 0$, pentru a nu introduce în mod inutil din nou în calculul nostru acest element al prețului de cumpărare care nu-și are locul aici și asupra căruia ne-am edificat. Prețul de vânzare ar fi deci = $B + pr + b + pr$ (= $B + B pr' + b + b pr'$, în care pr' este rata profitului) = $100 + 10 + 10 + 1 = 121$.

Dacă însă b n-ar fi cheltuit de către comerciant pentru salarii — deoarece b se plătește numai pentru muncă comercială, deci pentru munca necesară în vederea realizării valorii capitalului-marfă aruncat pe piață de către capitalul industrial —, atunci situația s-ar prezenta astfel: Pentru cumpărarea sau vânzarea lui $B = 100$ comerciantul ar da timpul său, și admitem că acesta e singurul timp de care el dispune. Munca comercială reprezentată prin b sau 10, dacă nu ar fi plătită cu salariu, ci cu profit, ar presupune un alt capital comercial = 100, dat fiind că din acesta 10% = $b = 10$. Acest al doilea $B = 100$ n-ar intra ca adaos în prețul mărfii, dar ar intra desigur cele 10%. Prin urmare s-au efectuat două operații de câte 100, ceea ce reprezintă 200 pentru a se cumpăra mărfuri de $200 + 20 = 220$.

Deoarece capitalul comercial nu este absolut nimic altceva decât o formă devenită autonomă a unei părți din capitalul industrial care funcționează în procesul de circulație, toate chestiunile care se referă la el trebuie rezolvate în așa fel, încât problema să se pună în primul rând în forma în care fenomene proprii capitalului comercial nu sînt încă independente, ci sînt în legătură nemijlocită cu cele care însoțesc capitalul industrial, ca fenomene proprii acestui capital. Ca birou, spre deosebire de atelier, capitalul comercial funcționează permanent în procesul circulației. Aici deci, în biroul capitalistului industrial trebuie să analizăm mai întîi pe b, care ne interesează.

În primul rînd, biroul acesta este întotdeauna cu mult mai mic decât atelierul industrial. De altfel e clar că pe măsură ce se extind proporțiile producției, se înmulțesc și operațiile comerciale care trebuie permanent efectuate în procesul circulației capitalului industrial, atît pentru a vinde produsul existent sub forma de capital-marfă, cît și pentru a transforma din nou în mijloace de producție banii obținuți și a ține evidența contabilă a întregii activități. Calcularea prețurilor, contabilitatea, ținerea casei, corespondența, toate aceste operații se fac aici. Cu cît producția este de mai mari proporții, cu atît sînt mai cuprinzătoare, deși nu în aceeași măsură, operațiile comerciale ale capitalului industrial, deci și munca și celelalte cheltuieli de circulație pentru realizarea valorii și a plusvalorii. De aceea e necesar să se folosească salariați comerciali, care constituie biroul comercial propriu-zis. Cheltuielile pentru aceștia, deși se fac sub forma salariului, se deosebesc de capitalul variabil cheltuit pentru cumpărarea muncii productive. Ele sporesc cheltuielile capitalistului industrial, masa capitalului care trebuie avansat, fără a spori nemijlocit plusvaloarea. Căci ele sînt cheltuieli făcute pentru plata unei munci care este folosită numai pentru realizarea unor valori deja create. Ca orice alte cheltuieli de acest fel, ele micșorează rata profitului, fiindcă sporește capitalul avansat, nu însă și plusvaloarea. Dacă plusvaloarea p rămîne neschimbată, dar capitalul avansat C crește la $C + \Delta C$, atunci rata profitului $\frac{p}{C}$ este înlocuită cu o rată a profitului mai mică $\frac{p}{C + \Delta C}$.

Capitalistul industrial caută deci să reducă la minimum aceste cheltuieli de circulație, așa cum caută să reducă și cheltuielile sale pentru capitalul constant. Capitalul industrial nu se află deci față de salariații săi comerciali în același raport în care se află față de salariații săi productivi. Celelalte condiții rămînînd neschimbate, cu cît se folosesc mai mulți salariați productivi, cu atît producția este mai mare, cu atît plusvaloarea sau profitul este mai mare.

Și invers, cu cât producția este mai mare și cu cât valoarea și deci plusvaloarea care urmează a fi realizată este mai mare, cu cât deci capitalul-marfă produs este mai mare, cu atât cresc mai mult în mod absolut, chiar și dacă nu și relativ, cheltuielile de birou, care determină astfel o anumită diviziune a muncii. În ce măsură profitul este premisa acestor cheltuieli, se vede între altele din faptul că la creșterea salariului lucrătorilor din comerț, o parte a acestuia este adesea plătită sub forma unui scăzământ procentual din profit. Este în firea lucrurilor ca o muncă care constă numai în operații de mijlocire, legate în parte de calcularea valorilor, în parte de realizarea lor, în parte de retransformarea în mijloace de producție a banilor realizați, și al cărei volum depinde deci de mărimea valorilor produse care trebuie realizate, este deci în firea lucrurilor ca o atare muncă să nu acționeze ca o cauză, asemenea muncii direct productive, ci ca un efect al mărimilor și maselor respective ale acestor valori. La fel se întâmplă și cu celelalte cheltuieli de circulație. Pentru a măsura, a cântări, a împacheta, a transporta multe mărfuri, trebuie să și existe multe mărfuri; numărul muncitorilor care se ocupă cu ambalarea și transportul etc. depinde de masa mărfurilor care constituie obiectul activității lor, și nu invers.

Lucrătorul din comerț nu produce direct plusvaloare. Dar prețul muncii sale este determinat de valoarea forței sale de muncă, deci a cheltuielilor ei de producție, în timp ce exercitarea acestei forțe de muncă, în ceea ce privește încordarea, cheltuirea de forță și uzura, la fel ca a oricărui alt muncitor salariat, nu este nicidecum limitată de valoarea forței lui de muncă. De aceea salariul lui nu este direct proporțional cu masa profitului pe care capitalistul o realizează cu ajutorul lui. Ceea ce el îi costă pe capitalist și ceea ce îi aduce sînt două mărimi diferite. El îi aduce profit nu pentru că creează nemijlocit plusvaloare, ci pentru că îl ajută să reducă cheltuielile pentru realizarea plusvalorii, în măsura în care efectuează o muncă în parte neplătită. Lucrătorul din comerț propriu-zis aparține categoriei de salariați mai bine plătiți, a căror muncă este o muncă calificată, ea fiind superioară muncii mijlocii. Dar pe măsură ce modul de producție capitalist se dezvoltă, salariul are tendința de scădere, chiar în raport cu salariul pentru munca mijlocie. Acest lucru este determinat, în parte, de diviziunea muncii în cadrul biroului comercial, în condițiile căreia este necesară numai o dezvoltare unilaterală a capacității de muncă, iar această dezvoltare nu-l costă, în parte, nimic pe capitalist: priceperea muncitorului se dezvoltă prin însăși exercitarea funcției, și aceasta cu atât mai repede cu cât ea devine mai

unilaterală ca urmare a diviziunii muncii. În al doilea rând, ca urmare a faptului că, o dată cu progresul științei și al instrucțiunii publice, pregătirea elementară, cunoștințele în domeniul comercial și cunoașterea limbilor etc. se reproduc mai repede, mai ușor, mai ieftin și se răspîndesc tot mai mult pe măsură ce modul de producție capitalist dă o orientare practică metodelor de învățămînt etc. Învățămîntul public general permite recrutarea acestor salariați din clasele cărora înainte această muncă le era inaccesibilă și care erau obișnuite cu condiții de trai mai proaste. În afară de aceasta, el face să crească afluența lor și totodată concurența în rîndurile lor. Cu unele excepții, forța de muncă a acestor oameni se depreciază pe măsură ce producția capitalistă se dezvoltă; salariul lor scade, în timp ce capacitatea lor de muncă crește. Capitalistul sporește numărul acestor muncitori cînd poate realiza mai multă valoare, mai mult profit. Sporirea acestei munci este, așadar, întotdeauna un efect, niciodată însă o cauză a sporirii plusvalorii ^{39a)}.

Are loc deci o dedublare. Pe de o parte, funcțiile capitalului ca capital-marfă și capital bănesc (de unde determinarea ulterioară de capital comercial) sînt forme determinate generale ale capitalului industrial. Pe de altă parte, anumite capitaluri, deci și anumite categorii de capitaliști, exercită exclusiv aceste funcții, care devin astfel sfere distincte de valorificare a capitalului.

Numai în capitalul comercial, funcțiile comerciale și cheltuielile de circulație sînt separate. Acea parte a capitalului industrial consacrată circulației nu există numai sub forma permanentă de capital-marfă și capital bănesc, ci și în biroul comercial aflat alături de atelier. Dar în capitalul comercial ea se separă. Pentru acesta biroul constituie singurul atelier. Partea de capital folosită sub forma cheltuielilor de circulație apare cu mult mai importantă

^{39a)} Cit de mult s-a confirmat de atunci încoace această previziune făcută în 1865 în legătură cu soarta proletariatului comercial, ne-o pot spune sutele de funcționari germani, care, deși pricepuți în tot felul de operații comerciale și cunoscători a 3—4 limbi, își oferă zadarnic serviciile în City-ul londonez contra a 25 de șilingi pe săptămîină, ceea ce este cu mult sub salariul unui mecanic calificat. — Lipsa a două pagini în manuscris arată că acest punct urma să fie dezvoltat. De altfel, se poate vedea „Capitalul”, cartea a II-a, cap. VI (Cheltuielile de circulație), p. 105—113 *, unde sînt atinse diferite probleme tratate aici. — F. E.

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 137—144. — Nota trad.

la marele comerciant decît la industriaş, fiindcă, în afară de biroul propriu, legat de orice atelier industrial, partea de capital care ar trebui să fie astfel folosită de către întreaga clasă a capitaliştilor industriali este concentrată în mîinile cîtorva comercianţi, care, asa cum se îngrijesc de continuarea funcţiilor circulaţiei, se îngrijesc şi de cheltuielile de circulaţie rezultate din ea.

Pentru capitalul industrial cheltuielile de circulaţie apar şi sînt cheltuieli neproductive. Pentru comerciant ele sînt sursa profitului lui, care — presupunînd rata generală a profitului ca fiind dată — este proporţional cu mărimea acesteia. Pentru capitalul comercial, suma ce urmează a fi avansată pentru aceste cheltuieli de circulaţie este prin urmare o investiţie productivă. Aşadar şi munca comercială pe care o cumpără este pentru el direct productivă.

Capitolul optsprezece

Rotația capitalului comercial.
Prețurile

Rotația capitalului industrial este unitatea timpului său de producție și a timpului de circulație și de aceea cuprinde procesul de reproducție în ansamblul său. Dimpotrivă, rotația capitalului comercial, nefiind de fapt decât mișcarea separată a capitalului-marfă, reprezintă numai prima fază a metamorfozei mărfii, $M - B$, ca mișcare a unui capital deosebit care se întoarce la punctul inițial; $B - M$, $M - B$ reprezintă, din punct de vedere comercial, rotația capitalului comercial. Comerciantul cumpără, își transformă banii în marfă, apoi vinde, transformă din nou, aceeași marfă, în bani și aceasta se repetă continuu. În cadrul circulației metamorfoza capitalului industrial se prezintă întotdeauna ca $M_1 - B - M_2$; banii obținuți din vânzarea mărfii produse, M_1 , sînt întrebuințați pentru a cumpăra noi mijloace de producție, M_2 ; acesta e schimbul real dintre M_1 și M_2 și astfel aceeași bani trec de două ori dintr-o mînă într-alta. Mișcarea lor mijlocește schimbul a două mărfuri diferite, M_1 și M_2 . La comerciant, în $B - M - B'$, dimpotrivă, aceeași marfă trece de două ori dintr-o mînă într-alta; ea nu face decât să mijlocească reîntoarcerea banilor la comerciant.

Dacă, de pildă, capitalul comercial este de 100 l.st. și comerciantul cumpără cu aceste 100 l.st. marfă și vinde apoi această marfă cu 110 l. st., atunci capitalul lui de 100 a făcut o rotație, iar numărul rotațiilor efectuate într-un an depinde de frecvența acestei mișcări $B - M - B'$ în decurs de un an.

Aici facem total abstracție de cheltuielile care pot fi incluse în diferența dintre prețul de cumpărare și prețul de vânzare, deoarece aceste cheltuieli nu schimbă cu nimic forma pe care trebuie să o analizăm aici.

Numărul rotațiilor unui capital comercial dat prezintă aici o analogie absolută cu repetarea rotațiilor banilor ca simplu mijloc de circulație. După cum același taler care circulă de zece ori cumpără de zece ori valoarea lui sub formă de mărfuri, tot așa același

capital bănesc al comerciantului, să zicem de 100, dacă se rotește de zece ori, cumpără de zece ori valoarea lui sub formă de mărfuri sau realizează un capital-marfă total de o valoare înzecită = 1000. Există însă și o deosebire: în circulația banilor ca mijloc de circulație, aceeași unitate bănească trece prin diferite miini, îndeplinește deci de repetate ori aceeași funcție și înlocuiește, în consecință, prin rapiditatea circulației, masa unităților bănești care circulă. Dar la comerciant, același capital bănesc — indiferent din ce unități bănești e compus —, aceeași valoare în bani, cumpără și vinde de repetate ori capital-marfă pentru suma valorii sale, și de aceea se reîntoarce de repetate ori la punctul său inițial, adică în aceeași mină, ca $B + \Delta B$, ca valoare la care s-a adăugat plusvaloare. Aceasta caracterizează rotația sa ca o rotație a capitalului. Din circulație se scot în permanență mai mulți bani decât se aruncă în ea. Se înțelege de altfel de la sine că, o dată cu accelerarea rotației capitalului comercial (în condiții în care creditul, fiind dezvoltat, funcția predominantă a banilor devine funcția lor ca mijloc de plată), aceeași masă de bani circulă mai repede.

Rotația repetată a capitalului-marfă comercial exprimă însă întotdeauna numai repetarea actelor cumpărării și vânzării, în timp ce rotația repetată a capitalului industrial exprimă periodicitatea și reînnoirea întregului proces de reproducție (care include și procesul de consum). Pentru capitalul comercial, dimpotrivă, aceasta este numai o condiție exterioară. Capitalul industrial trebuie să arunce în permanență mărfuri pe piață și să le retragă din nou de pe piață, pentru ca rotația rapidă a capitalului comercial să rămână posibilă. Dacă procesul de reproducție este în general lent, atunci și rotația capitalului comercial este lentă. Capitalul comercial mijlocește, ce-i drept, rotația capitalului productiv, dar face acest lucru numai în măsura în care îi scurtează timpul de circulație. El nu influențează direct timpul de producție, care constituie de asemenea o limită pentru timpul de rotație al capitalului industrial. Aceasta e deci prima limită în calea rotației capitalului comercial. În al doilea rând însă, dacă facem abstracție de limita pusă de consumul productiv generat de reproducție, această rotație este limitată în ultimă analiză de viteza și de volumul întregului consum individual, deoarece toată partea capitalului-marfă care intră în fondul de consum depinde de acestea.

Dar (dacă facem total abstracție de rotațiile care au loc chiar în lumea comercială, unde un comerciant vinde mereu aceeași marfă altor comercianți, încît, în perioade de speculă, acest fel de circulație poate da impresia de prosperitate) capitalul comercial scurtează în primul rând pentru capitalul productiv faza $M - B$.

În al doilea rând, în sistemul de credit modern, el dispune de o mare parte a capitalului bănesc total al societății, astfel încît poate repeta cumpărările sale înainte de a fi vîndut definitiv ceea ce a cumpărat; și, în acest caz, este indiferent dacă negustorul vinde direct ultimului consumator, sau dacă între acești doi se interpun alți 12 negustori. În condițiile unei uriașe elasticități a procesului de producție, care poate fi permanent extins peste orice limită dată, producția însăși nu reprezintă pentru el nici o limită sau numai una foarte elastică. Așadar, în afară de separarea actelor $M - B$ și $B - M$, care rezultă din însăși natura mărfii, se creează deci aici o cerere fictivă. Deși separată, mișcarea capitalului comercial nu este niciodată altceva decît mișcarea capitalului industrial în sfera circulației. Dar, în virtutea acestei separări, capitalul comercial se mișcă în anumite limite, independent de limitele procesului de producție, și de aceea împinge acest proces chiar dincolo de limitele lui. Dependența internă și independența externă îl împing pînă la un punct în care conexiunea internă este restabilită în mod violent, printr-o criză.

Așa se explică fenomenul că la început crizele nu se manifestă și nu izbucnesc în comerțul cu amănuntul, legat de consumul direct, ci în sfera comerțului cu ridicata și în sfera băncilor, care-i pun acestuia la dispoziție capitalul bănesc al societății.

Fabricantul poate vinde realmente exportatorului, iar acesta, la rîndul lui, clienților săi din străinătate, importatorul poate să-și vîndă materiile prime fabricantului, iar acesta să-și vîndă produsele comerciantului cu ridicata etc. Dar într-un punct oarecare, invizibil, marfa rămîne nevîndută, sau, uneori, depozitele de mărfuri ale tuturor producătorilor și ale tuturor negustorilor intermediari ajung treptat să fie supraîncărcate. De obicei consumul atinge tocmai în asemenea momente o mare înflorire, parte ca urmare a faptului că un capitalist industrial pune în mișcare o serie de alți capitaliști industriali, parte ca urmare a faptului că muncitorii folosiți de aceștia, lucrînd săptămîna de lucru completă, pot să cheltuiască mai mult decît de obicei. O dată cu venitul capitaliștilor cresc și cheltuielile lor. În afară de aceasta (chiar dacă facem abstracție de accelerarea acumulării) are loc, așa cum am văzut („Capitalul”, cartea a II-a, secțiunea a III-a *), o permanentă circulație între un capital constant și alt capital constant, circulație care în primul rînd este independentă de consumul individual, în sensul că nu e niciodată cuprinsă în el, dar care, în ultimă instanță, este totuși limitată de acesta din urmă deoarece producția de capital constant

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 441—444, 448—453. — Nota trad.

nu are niciodată loc ca un scop în sine, ci numai fiindcă există o cerere mai mare de capital constant în sferile de producție ale căror produse intră în consumul individual. Stimulată de perspectiva comenzilor, producția poate continua nestingherită un timp, și în ramurile respective afacerile industriașilor și comercianților merg foarte bine. Criza izbucnește în momentul când încasările comercianților care și-au vândut mărfurile pe piețe foarte îndepărtate (sau ale căror stocuri s-au aglomerat și în țară) se fac atât de lent și atât de greu, încât băncile presează cerind restituirea sumelor, sau în momentul când polițele pentru mărfurile cumpărate ajung la scadență înainte ca mărfurile să fi fost vândute din nou. Atunci încep vânzările forțate, vânzări pentru a putea plăti. Astfel se produce crahul, care pune deodată capăt prosperității aparente.

Caracterul pur aparent și irațional al rotației capitalului comercial este accentuat prin faptul că rotația aceluiași capital comercial poate mijloci concomitent sau succesiv rotațiile unor capitaluri productive foarte diferite.

Rotația capitalului comercial poate însă mijloci nu numai rotațiile diferitelor capitaluri industriale, ci și faza opusă a metamorfozei capitalului-marfă. Comerciantul cumpără, de pildă, pînă de la fabricant și o vinde albitorului. Aici, prin urmare, rotația aceluiași capital comercial — de fapt unul și același act $M - B$, realizare a pînzei — reprezintă două faze opuse pentru două capitaluri industriale diferite. În măsura în care comerciantul vinde în general pentru consumul productiv, $M - B$ al lui reprezintă întotdeauna $B - M$ al unui capital industrial, iar $B - M$ al lui reprezintă întotdeauna $M - B$ al unui alt capital industrial.

Dacă, așa cum se face în capitolul de față, lăsăm la o parte K , cheltuielile de circulație K , adică acea parte a capitalului pe care comerciantul o avansează pe lingă suma cheltuită pentru cumpărarea mărfurilor, atunci firește că dispare și ΔK , profitul suplimentar pe care-l realizează el la acest capital suplimentar. Aceasta este deci metoda de examinare strict logică și matematic exactă când este vorba de a vedea cum profitul și rotația capitalului comercial influențează prețurile.

Dacă prețul de producție al unui pfund de zahăr este 1 l. st., comerciantul ar putea cu 100 l. st. să cumpere 100 de pfunzi de zahăr. Dacă în cursul anului el cumpără și vinde această cantitate și dacă rata mijlocie anuală a profitului este de 15%, atunci la 100 l. st. el ar avea un adaos de 15 l. st., iar la 1 l. st., care e prețul de producție al unui pfund, el ar avea un adaos de 3 șilingi. El ar vinde deci pfundul de zahăr cu 1 l. st. și 3 șilingi. Dacă însă prețul de producție al unui pfund de zahăr ar scădea la 1 șiling, atunci cu

100 l. st. comerciantul ar cumpăra 2 000 de pfunzi și ar vinde pfunzul de zahăr cu 1 șiling și $1\frac{4}{5}$ pence. Ca și mai înainte, profitul anual la capitalul de 100 l. st. plasat în comerțul de zahăr ar fi = 15 l. st. Numai că într-un caz ar trebui să vîndă 100 de pfunzi, iar în celălalt 2 000. Nivelul ridicat sau scăzut al prețului de producție nu are nici o importanță pentru rata profitului, are însă o mare importanță, o importanță hotărîtoare, pentru mărimea părții alicote din prețul de vînzare al fiecărui pfunz de zahăr, care constituie profitul comercial, adică pentru mărimea adaosului la preț realizat de comerciant la o anumită cantitate de marfă (de produs). Dacă prețul de producție al unei mărfi este mic, atunci este mică și suma avansată de comerciant pentru prețul ei de cumpărare, adică suma avansată pentru o anumită cantitate de marfă, și, în consecință, este mică și suma profitului realizat la această cantitate dată de mărfuri ieftine la o rată a profitului dată; sau, ceea ce este același lucru, el poate cumpăra cu un capital dat, de pildă de 100, o mare masă din aceste mărfuri ieftine, iar profitul total de 15 pe care-l realizează la capitalul de 100 se repartizează în fracțiuni mici asupra fiecărei părți din această masă de mărfuri. Și invers. Aceasta depinde întru totul de productivitatea mai mare sau mai mică a capitalului industrial, cu ale cărui mărfuri el face comerț. Dacă excludem cazurile în care comerciantul este monopolist și în același timp monopolizează producția, ca, de pildă, pe vremuri Compania olandeză a Indiilor orientale⁸², nimic nu este mai absurd decît concepția curentă potrivit căreia depinde de comerciant ca el să vîndă multă marfă cu un profit mic sau puțină marfă cu un profit mare la fiecare bucată. Cele două limite pentru prețul său de vînzare sînt: pe de o parte, prețul de producție al mărfii, care nu depinde de el, pe de altă parte, rata mijlocie a profitului, care de asemenea nu depinde de el. Singurul lucru care depinde de el este să facă comerț cu mărfuri scumpe sau cu mărfuri ieftine, dar și în această privință să țină seama de mărimea capitalului său disponibil, precum și de alte împrejurări. Ceea ce face prin urmare comerciantul nu depinde de dorința lui, ci depinde întru totul de gradul de dezvoltare a modului de producție capitalist. Numai o companie pur comercială, ca vechea Companie olandeză a Indiilor orientale, care avea monopolul producției, a putut să-și închipuie că poate continua, în condiții cu totul schimbate, o metodă care corespunde cel mult începuturilor producției capitaliste⁴⁰).

⁴⁰) „Profitul rămîne în principiu mereu același, oricare ar fi prețul; el își menține locul, asemenea unui corp plutitor, indiferent dacă e flux, sau reflux. De aceea, dacă prețurile cresc, comerciantul ridică prețul; dacă prețurile scad, scade și comerciantul prețurile”. (Corbet. „An Inquiry into the Causes etc. of the Wealth of Individuals”. London 1841, p. 20.) — Aici, ca și în text de

Această prejudecată larg răspândită — care, de altfel, ca și toate concepțiile eronate despre profit etc., izvorăște din observarea numai a comerțului și din prejudecata comerciantului — se bazează între altele pe următoarele împrejurări.

În primul rînd : fenomenele concurenței, care privesc numai repartizarea profitului comercial între diverșii comercianți care posedă o parte sau alta din capitalul comercial total ; cînd, de pildă, unul vinde mai ieftin pentru a-i scoate din luptă pe concurenții săi.

În al doilea rînd : un economist de calibrul profesorului Roscher din Leipzig mai poate crede că schimbarea prețurilor de vînzare este determinată de considerente „de înțelepciune și umanitate”⁸³, și nicidecum de revoluționarea modului de producție.

În al treilea rînd : dacă prețurile de producție scad ca urmare a creșterii forței productive a muncii, deci scad și prețurile de vînzare, cererea crește adeseori mai repede decît oferta, și o dată cu ea cresc prețurile de piață, astfel încît prețurile de vînzare dau un profit mai mare decît cel mijlociu.

În al patrulea rînd : un comerciant poate să scadă prețul de vînzare (ceea ce întotdeauna nu este decît scăderea profitului obișnuit, pe care-l adaugă la preț) pentru ca în întreprinderea lui un capital mai mare să se rotească mai repede. Toate acestea sînt lucruri care privesc numai concurența dintre comercianți.

Am arătat încă în cartea I a „Capitalului” că nivelul ridicat sau scăzut al prețurilor mărfurilor nu determină nici masa plusvalorii produse de un capital dat, nici rata plusvalorii ; deși, în raport cu cantitatea relativă de marfă produsă de o anumită cantitate de muncă, crește sau scade și prețul fiecărei mărfi, deci și partea din acest preț care corespunde plusvalorii poate fi mai mică sau mai mare⁸⁴. Prețurile oricărei cantități de marfă sînt determinate, în măsura în care corespund valorilor, de cantitatea totală de muncă materializată în aceste mărfuri. Dacă într-o cantitate mare de marfă este materializată o cantitate mică de muncă, atunci prețul fiecărei mărfi este scăzut, și plusvaloarea cuprinsă în ea este mică. Cum se împarte munca cuprinsă în marfă în muncă plătită și muncă neplătită, deci ce parte din prețul mării reprezintă plusvaloarea, n-are nici o legătură cu cantitatea totală de muncă și, prin urmare, nici cu prețul mării. Rata plusvalorii însă nu depinde de mărimea absolută a plusvalorii cuprinse în prețul fiecărei mărfi, ci de mărimea ei relativă, de raportul dintre ea și salariul cuprins în aceeași

---

altfel, este vorba numai de comerțul obișnuit, și nu de speculă, de a cărei analiză nu ne ocupăm, după cum nu ne ocupăm de repartizarea capitalului comercial. „Profitul comercial este o valoare adăugată capitalului, independentă de preț, cea de-a doua” (specula) „dimpotrivă, se bazează pe variațiile valorii capitalului sau ale prețului însuși” (l. c., p. 128).

marfă. De aceea rata poate fi mare, deși mărimea absolută a plusvalorii pentru fiecare unitate de marfă este mică. Această mărime absolută a plusvalorii în fiecare unitate de marfă depinde în primul rînd de productivitatea muncii și numai în al doilea rînd de împărțirea acesteia în muncă plătită și muncă neplătită.

Mai ales fiind e vorba de prețul de vînzare comercial, prețul de producție este o condiție exterioară dată.

Nivelul ridicat al prețurilor comerciale ale mărfurilor se datora odinioară 1) nivelului ridicat al prețurilor de producție, adică productivității scăzute a muncii; 2) inexistenței unei rate generale a profitului, capitalul comercial însușindu-și o cantitate de plusvaloare mult mai mare decît i-ar fi revenit în cazul unei mobilități generale a capitalurilor. Încetarea acestei stări de lucruri este deci, sub ambele aspecte, rezultatul dezvoltării modului de producție capitalist.

În diferite ramuri comerciale, rotațiile capitalului comercial sînt mai lungi sau mai scurte, așadar numărul lor în decurs de un an este mai mare sau mai mic. În una și aceeași ramură comercială, în diferitele faze ale ciclului economic, rotația este mai rapidă sau mai lentă. Totuși se efectuează un număr mediu de rotații care se stabilește pe baza experienței.

Am văzut că rotația capitalului comercial este diferită de rotația capitalului industrial. Aceasta decurge din însăși natura lucrurilor; o singură fază din rotația capitalului industrial apare ca o rotație completă a unui capital comercial propriu-zis sau cel puțin a unei părți a acestuia. Raportul dintre rotația capitalului comercial și determinarea profitului și a prețului este de asemenea altul.

Rotația capitalului industrial exprimă, pe de o parte, caracterul periodic al reproducției, și de aceasta depinde masa de mărfuri aruncată pe piață într-un timp determinat. Pe de altă parte, timpul de circulație constituie o limită, dar o limită elastică, care, prin faptul că influențează volumul procesului de producție, influențează și formarea valorii și plusvalorii, limitînd-o mai mult sau mai puțin. Rotația — ca un element nu pozitiv, ci limitativ — exercită deci o influență determinantă asupra masei plusvalorii produse anual, prin urmare și în formarea ratei generale a profitului. În schimb, rata mijlocie a profitului este pentru capitalul comercial o mărime dată. Acesta nu participă direct la crearea profitului sau a plusvalorii și exercită o influență determinantă asupra formării ratei generale a profitului numai în măsura în care primește — corespunzător cu partea pe care o reprezintă din capitalul total — o parte din masa profitului produs de capitalul industrial.

Așa cum am arătat în cartea a II-a, secțiunea a II-a a „Capitalului”, cu cât este mai mare numărul de rotații ale unui capital industrial, cu atât este mai mare și masa profitului produsă de acest capital. O dată cu stabilirea ratei generale a profitului, profitul total se repartizează, ce-i drept, între diferitele capitaluri nu proporțional cu participarea directă la producerea lui, ci corespunzător cu părțile alicote din capitalul total, adică proporțional cu mărimea lor. Dar aceasta nu schimbă cu nimic fondul lucrurilor. Cu cât este mai mare numărul rotațiilor capitalului industrial total, cu atât este mai mare masa profitului, masa plusvalorii produse anual, și, prin urmare, celelalte condiții rămânând neschimbate, și rata profitului. Altfel stau lucrurile cu capitalul comercial. Pentru acesta rata profitului este o mărime dată, determinată, pe de o parte, de masa profitului produs de capitalul industrial, pe de altă parte de mărimea relativă a capitalului comercial total, de raportul cantitativ dintre acesta și suma capitalului avansat în procesul de producție și în procesul de circulație. Numărul rotațiilor lui influențează, firește, în mod determinant raportul dintre el și capitalul total, sau mărimea relativă a capitalului comercial necesar circulației, deoarece este limpede că mărimea absolută a capitalului comercial necesar și viteza rotației acestuia sînt invers proporționale; mărimea sa relativă, sau partea pe care o constituie din capitalul total, este însă dată de mărimea lui absolută, presupunînd că toate celelalte condiții rămîn neschimbate. Dacă capitalul total este de 10 000, atunci capitalul comercial, reprezentînd $\frac{1}{10}$ din acesta, este egal cu 1 000; dacă capitalul total este de 1 000, $\frac{1}{10}$ din acesta = 100. Deși mărimea lui relativă rămîne aceeași, mărimea lui absolută este diferită, în aceeași măsură în care este diferită mărimea capitalului total. Dar aici noi admitem că mărimea lui relativă, care reprezintă, să zicem, $\frac{1}{10}$ din capitalul total, este dată. Dar această mărime relativă este determinată la rîndul ei de rotație. Cînd rotația este rapidă, mărimea lui absolută este, de pildă, = 1 000 l. st. în primul caz și = 100 în al doilea caz, și de aceea mărimea lui relativă = $\frac{1}{10}$. Cînd rotația este lentă, mărimea lui absolută este, să zicem = 2 000 în primul caz și = 200 în al doilea; prin urmare, mărimea lui relativă a crescut de la $\frac{1}{10}$ la $\frac{1}{5}$ din capitalul total. Factorii care scurtează durata rotației mijlocii a capitalului comercial, de pildă dezvoltarea mijloacelor de transport, micșorează pro tanto mărimea absolută a capitalului comercial, sporesc deci rata generală a profitului. Și invers. Un mod de producție capitalist dezvoltat are, în comparație cu orînduirile anterioare, o dublă influență asupra capitalului comercial: aceeași cantitate de mărfuri se rotește cu ajutorul unei mase mai mici de capital comercial

aflat realmente în funcțiune; ca urmare a rotației mai rapide a capitalului comercial și a vitezei mai mari a procesului de reproducție — și pe aceasta se bazează rotația mai rapidă —, raportul capitalului comercial față de cel industrial se micșorează. Pe de altă parte: o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, întreaga producție devine o producție de mărfuri, și de aceea întregul produs ajunge în mâinile agenților circulației. Aici se mai adaugă faptul că, în condițiile modului de producție anterior, care se desfășura pe scară redusă, facem abstracție de masa produselor consumate nemijlocit în natura de către producătorii înșiși și de masa serviciilor efectuate în natura —, o foarte mare parte a producătorilor își vindeau mărfurile direct consumatorilor sau lucrau după comanda personală a acestora. De aceea, deși în modurile de producție anterioare capitalul comercial este mai mare în raport cu capitalul-marfă a cărui rotație o asigură, el este totuși

1. în mod absolut mai mic, deoarece o parte incomparabil mai mică din produsul total este produsă ca marfă, trebuie să intre în circulație sub forma de capital-marfă și să ajungă în mâinile comercianților; el este mai mic, deoarece capitalul-marfă este mai mic. Dar în același timp el este în mod relativ mai mare nu numai din cauză că rotația sa se face mai lent, nu numai în comparație cu masa mărfurilor a cărei rotație o asigură. El este mai mare pentru că prețul acestei mase de mărfuri, deci și capitalul comercial care trebuie avansat pentru ea, este mai mare decât în producția capitalistă ca urmare a productivității mai scăzute a muncii; de aceea aceeași valoare se exprimă într-o cantitate mai mică de mărfuri.

2. Pe baza modului de producție capitalist se produce nu numai o masă mai mare de mărfuri (trebuie să luăm în considerare și valoarea micșorată a acestei mase de mărfuri); dar aceeași masă de produse, de pildă de grâu, constituie o masă mai mare de mărfuri, adică o cantitate tot mai mare din ea ajunge în comerț. De altfel, ca urmare a acestui fapt crește nu numai masa capitalului comercial, ci în general întregul capital investit în circulație, de pildă în navigație, căi ferate, telegraf etc.

3. Dar — și acesta este un punct de vedere care trebuie tratat în legătură cu „conurența capitalurilor” — capitalul comercial care nu funcționează de loc sau funcționează numai pe jumătate crește o dată cu progresul modului de producție capitalist pe măsură ce el pătrunde mai ușor în comerțul cu amănuntul, pe măsură ce se dezvoltă specula și sporește excedentul de capital eliberat.

Dar, presupunând că mărimea relativă a capitalului comercial în raport cu capitalul total este dată, diversitatea rotațiilor din diferitele ramuri comerciale nu influențează nici mărimea profitului

total, care revine capitalului comercial, nici rata generală a profitului. Profitul comerciantului nu este determinat de masa capitalului-marfă pe care-l rotește, ci de mărimea capitalului bănesc pe care-l avansează pentru mijlocirea acestei rotații. Dacă rata anuală generală a profitului este de 15% și comerciantul avansează 100 l. st., în cazul când capitalul său efectuează în decurs de un an o singură rotație, el își va vinde marfa cu 115. Dacă capitalul său va efectua cinci rotații în decurs de un an, el va vinde de cinci ori în decurs de un an cu 103 un capital-marfă al cărui preț de cumpărare este de 100, deci în cursul unui an el va vinde cu 515 un capital-marfă de 500. Dar și în primul și în al doilea caz aceasta îi aduce, la capitalul de 100 avansat de el, un profit anual de 15. Dacă n-ar fi așa, atunci capitalul comercial ar da, corespunzător numărului rotațiilor sale, un profit cu mult mai mare decât capitalul industrial, ceea ce contrazice legea masei generale a profitului.

Așadar, numărul rotațiilor capitalului comercial în diferite ramuri comerciale influențează direct prețurile comerciale ale mărfurilor. Mărimea adaosului comercial la preț, a părții alicote de profit comercial la un capital dat, care revine la prețul de producție al unei unități de marfă, este invers proporțională cu numărul rotațiilor sau cu viteza de rotație a capitalurilor comerciale din diferitele ramuri comerciale. Dacă un capital comercial efectuează cinci rotații pe an, el adaugă capitalului-marfă de aceeași valoare numai $\frac{1}{5}$ din ceea ce adaugă unui capital-marfă de aceeași valoare un alt capital comercial care nu poate efectua decît o singură rotație pe an.

Influența exercitată de timpul mijlociu de rotație a capitalurilor asupra prețurilor de vînzare în diferite ramuri comerciale se reduce la faptul că, în raport cu această viteză a rotației, aceeași masă de profit care, la o mărime dată a capitalului comercial, este determinată de rata generală anuală a profitului, este deci determinată independent de caracterul specific al operației comerciale a acestui capital, se repartizează în mod diferit asupra masei de mărfuri de aceeași valoare, astfel că, de pildă, dacă se efectuează cinci rotații într-un an, la prețul mărfii se adaugă $\frac{1}{5} = 30\%$ și, dimpotrivă, dacă se efectuează o singură rotație într-un an, 15%.

Prin urmare aceeași rată a profitului comercial în diferite ramuri ale comerțului sporește, corespunzător duratei rotației, prețul de vînzare al mărfurilor cu măriri foarte diferite din punct de vedere procentual față de valoarea acestor mărfuri.

La capitalul industrial, dimpotrivă, timpul de rotație nu afectează în nici un fel mărimea valorii fiecărei unități de marfă produsă cu toate că el afectează masa valorilor și plusvalorilor produse de un

capital dat într-un timp dat, deoarece afectează masa de muncă exploatată. Dacă avem în vedere prețurile de producție, acest lucru este, firește, disimulat și pare să fie altfel, dar numai din cauză că, potrivit legilor expuse anterior, prețurile de producție ale diferitelor mărfuri se abat de la valorile lor. Dacă privim însă procesul de producție în ansamblul său cantitatea totală de mărfuri produsă de capitalul industrial total, atunci vedem imediat că legea generală se confirmă.

Așadar, în timp ce o examinare mai atentă a influenței exercitate de timpul de rotație asupra formării valorii în cazul capitalului industrial ne duce din nou la legea generală și la baza economiei politice, la legea potrivit căreia valorile mărfurilor sunt determinate de timpul de muncă cuprins în ele, influența rotațiilor capitalului comercial asupra prețurilor comerciale prezintă fenomene care, fără o analiză mai aprofundată a verigilor intermediare, lasă să se presupună o determinare pur arbitrară a prețurilor, și anume o determinare rezultată numai din hotărîrea capitalului de a realiza în decursul anului o anumită cantitate de profit. Tocmai datorită acestei influențe a rotațiilor se creează impresia că procesul de circulație ca atare determină prețurile mărfurilor, în anumite limite, independent de procesul de producție. Toate concepțiile superficiale și eronate asupra procesului de reproducție în ansamblul său pornesc de la concepțiile asupra capitalului comercial și de la reprezentările cărora le dau naștere, în capetele agenților circulației, mișcările specifice ale acestuia.

Dacă, așa cum cititorul a putut constata cu regret, analiza legăturilor lăuntrice, reale ale procesului de producție capitalist este un lucru foarte complicat și care o muncă foarte serioasă; dacă a reduce mișcarea vizibilă și pur aparentă la mișcarea lăuntrică și reală este o sarcină a științei, atunci este de la sine înțeles că în mintea agenților producției și circulației capitaliste trebuie să ia naștere reprezentări ale legilor producției care se abat complet de la aceste legi și nu sînt decît expresia mișcării aparente în conștiință. Reprezentările unui comerciant, ale unui speculant la bursă, ale unui bancher sînt în mod necesar total eronate. Reprezentările fabricantilor sînt denaturate de actele circulației cărora le este supus capitalul lor și de egalizarea ratei generale a profitului⁴¹⁾. În reprezentările acestor oameni și concurența joacă un rol cu

⁴¹⁾ Iată o observație foarte naivă, dar în același timp foarte justă: „Faptul că una și aceeași marfă poate fi obținută de la diferiți vînzători la prețuri foarte diferite se datorește, desigur, foarte adesea unui calcul greșit”. (Feller și Odermann, „Das Ganze der Kaufmännischen Arithmetik”. Ed. a 7-a, 1859 [p. 451].) Aceasta arată cum determinarea prețului devine ceva pur teoretic, adică abstract.

totul eronat. Dacă limitele valorii și ale plusvalorii sînt date, se poate înțelege ușor modul cum concurența capitalurilor transformă valorile în prețuri de producție, iar apoi în prețuri comerciale, iar plusvaloarea în profit mijlociu. Dar dacă aceste limite nu sînt cunoscute, este absolut imposibil să se înțeleagă de ce concurența reduce rata generală a profitului la un nivel și nu la altul, la 15% în loc de 1 500%. Ea poate, cel mult, să reducă rata generală a profitului la *un singur* nivel. Dar ea nu conține absolut nici un element care să poată determina acest nivel.

Așadar, din punctul de vedere al capitalului comercial, însăși rotația pare să determine prețul. Pe de altă parte, în timp ce viteza de rotație a capitalului industrial, în măsura în care dă posibilitate unui capital dat să exploateze mai multă muncă sau mai puțină muncă, influențează în mod determinant și limitativ masa profitului și prin urmare rata generală a profitului, pentru capitalul comercial rata profitului este dată din afară, iar legătura lăuntrică a acestuia cu formarea plusvalorii dispare cu desăvîrșire. Dacă unul și același capital industrial — celelalte condiții rămînînd neschimbate și îndeosebi compoziția organică fiind aceeași — efectuează în decurs de un an patru rotații în loc de două, atunci el produce de două ori atîta plusvaloare, deci și profit; acest lucru se manifestă în mod evident de îndată ce și atîta vreme cît acest capital deține monopolul asupra unei metode de producție perfecționate care-i dă posibilitatea să accelereze rotația. Timpul de rotație diferit în diferitele ramuri comerciale se manifestă, dimpotrivă, în faptul că profitul obținut la o rotație a unui capital-marfă dat este invers proporțional cu numărul rotațiilor capitalului bănesc care asigură rotația acestui capital-marfă. Small profits and quick returns* constituie pentru shopkeeper** un principiu pe care-l urmează din principiu.

Se înțelege de altfel de la sine că această lege a rotațiilor capitalului comercial în fiecare ramură comercială, abstracție făcînd de alternarea rotațiilor mai rapide sau mai lente care se compensează reciproc, este valabilă numai pentru rotațiile medii ale capitalului comercial total investit în această ramură. Capitalul A, care lucrează în aceeași ramură ca și capitalul B, poate efectua un număr de rotații mai mare sau mai mic decît numărul mediu de rotații. În acest caz celelalte capitaluri vor efectua un număr de rotații mai mic sau mai mare. Faptul acesta nu schimbă cu nimic rotația întregii mase de capital comercial investit în această ramură.

* — Profituri mici și rotații rapide. — *Nota trad.*

** — mic negustor. — *Nota trad.*

Dar are o importanță hotărîtoare pentru fiecare comerciant sau mic negustor în parte. În acest caz el realizează un profit suplimentar, la fel cum realizează capitaliștii industriali profituri suplimentare atunci cînd produc în condiții mai favorabile decît cele mijlocii. Dacă concurența îl silește, el poate vinde mai ieftin decît „confratii“ lui, fără ca profitul său să scadă sub nivelul mijlociu. Dacă condițiile care îi dau posibilitatea să efectueze o rotație mai rapidă pot fi cumpărate, de pildă poziția magazinului, atunci el poate plăti o rentă specială pentru aceste condiții, cu alte cuvinte o parte din profitul lui suplimentar se transformă în rentă funciară.

Capitolul nouăsprezece

Capitalul-bani comercial

Mișcările pur tehnice pe care le efectuează banii în procesul circulației capitalului industrial și, după cum putem adăuga acum, în procesul circulației capitalului-marfă comercial (întrucât acesta preia ca o mișcare proprie și specifică, o parte din mișcarea de circulație a capitalului industrial) — mișcările acestea devenind o funcție de sine stătătoare a unui capital special care le efectuează pe acestea, și numai pe acestea, ca operații ale sale specifice, transformă acest capital în capital-bani comercial. O parte din capitalul industrial, mai exact și o parte din capitalul-marfă comercial, se află mereu sub formă de bani, nu numai în calitate de capital bănesc în general, ci în calitate de capital bănesc angajat în aceste funcții tehnice. Din capitalul total se detașează și se separă acum o anumită parte sub forma de capital bănesc, a cărui funcție capitalistă constă exclusiv în efectuarea acestor operații pentru întreaga clasă a capitaliștilor industriali și comerciali. Ca și în cazul capitalului-marfă comercial, o parte din capitalul industrial aflat în procesul circulației sub forma de capital bănesc se separă și efectuează aceste operații ale procesului de reproducție pentru tot restul capitalului. Așadar, mișcările acestui capital bănesc nu reprezintă decât mișcări ale unei părți separate din capitalul industrial aflat în procesul său de reproducție.

Numai în cazul când și în măsura în care capitalul este nou investit — ceea ce are loc și la acumulare —, capitalul sub forma de bani apare ca punct de plecare și ca punct final al mișcării. Dar pentru fiecare capital aflat deja în procesul mișcării sale, punctul de plecare și punctul final apar numai ca puncte de tranziție. În măsura în care capitalul industrial, din momentul când iese din sfera producției și pînă cînd intră din nou în ea, trebuie să parcurgă metamorfoza $M' - B - M$, B este de fapt, așa cum am văzut în circulația mărfurilor simplă, rezultatul final al unei faze a metamorfozei, numai pentru a deveni apoi punctul de plecare al fazei

opuse, care o întregeste pe cea dintâi. Și, cu toate că pentru capitalul comercial $M - B$ al capitalului industrial se prezintă întotdeauna sub forma $B - M - B$, totuși și pentru el, din momentul în care se află în funcțiune, procesul real este mereu $M - B - M$. Capitalul comercial părăsește însă concomitent actele $M - B$ și $B - M$. Cu alte cuvinte, în stadiul $M - B$ nu se află un *singur* capital, iar în stadiul $B - M$ un altul, ci același capital cumpără mereu și, concomitent, vinde mereu în virtutea caracterului continuu al procesului de producție; el se află concomitent și permanent în ambele stadii. În timp ce o parte a acestui capital se transformă în bani, pentru ca mai târziu să se transforme din nou în marfă, cealaltă parte se transformă concomitent în marfă, pentru a se transforma apoi din nou în bani.

Faptul că banii funcționează aici ca mijloc de circulație sau ca mijloc de plată depinde de forma schimbului de mărfuri. În ambele cazuri capitalistul trebuie în permanență să plătească bani mai multor persoane și să primească în permanență bani, ca plată, de la mai multe persoane. Această operație pur tehnică de a efectua plăți în bani și încasări de bani constituie o muncă aparte, care, în măsura în care banii funcționează ca mijloc de plată, implică întocmirea de bilanțuri și operații de decontare reciprocă. Această muncă face parte din cheltuielile de circulație, ea nu reprezintă muncă creatoare de valoare. Ea este redusă prin faptul că e îndeplinită pentru tot restul clasei capitaliste de o categorie specială de agenți sau capitaliști.

O anumită parte din capital trebuie să existe în permanență sub formă de tezaur, de capital bănesc potențial: rezervă de mijloace de cumpărare, rezervă de mijloace de plată, capital neangajat, sub formă bănească, care așteaptă să fie întrebuințat; o altă parte din capital se reîntoarce mereu sub această formă. În afară de încasări, de efectuarea plăților și de contabilitate, aceasta implică păstrarea tezaurului, ceea ce constituie iarăși o operație specială. Prin urmare, în realitate are loc o împărțire permanentă a tezaurului în mijloace de circulație și în mijloace de plată și o reconstituire a lui din banii obținuți din vânzare și din plățile de venit scadente; această permanență mișcare a părții de capital existente sub formă de bani, separată de funcția propriu-zisă a capitalului, această operație pur tehnică reclamă o muncă specială și cheltuieli speciale — cheltuieli de circulație.

Diviziunea muncii face ca aceste operații tehnice, determinate de funcțiile capitalului, să fie pe cât posibil executate pentru întreaga clasă a capitaliștilor de către o categorie de agenți sau capitaliști ca niște funcții exclusive, sau să se concentreze în mii-

nile lor. Aici, ca și la capitalul comercial, are loc o diviziune a muncii în dublu sens. Apare o ramură distinctă a activității de întreprinzător și deoarece în calitate de ramură distinctă ea deserveste mecanismul bănesc al întregii clase, ea se concentrează, își desfășoară activitatea pe scară mare; în cadrul acestei ramuri distincte are loc, de asemenea, o nouă diviziune a muncii, atît prin scindarea în diferite ramuri independente una de alta, cît și prin crearea unui aparat special în fiecare din aceste ramuri (mari birouri, numeroși contabili și casieri, o diviziune accentuată a muncii). Plățile, încasările, încheierea bilanțurilor, ținerea conturilor curente, păstrarea banilor etc., separate de actele care fac necesare aceste operații tehnice, dau capitalului avansat pentru aceste funcții caracterul de capital-marfă comercial.

Diferitele operații din separarea cărora în ramuri distincte ale activității de întreprinzător ia naștere comerțul cu bani decurg din determinațiile diferite ale banilor înșiși și din funcțiile acestora, pe care trebuie să le îndeplinească deci și capitalul sub forma de capital bănesc.

Am arătat mai înainte cum banii se dezvoltă la început în cadrul schimbului de produse dintre diferitele comunități⁴²⁾. De aceea comerțul cu bani, comerțul cu marfă-bani, se dezvoltă în primul rînd din relațiile internaționale. De îndată ce există diferite monede naționale, comercianții care cumpără mărfuri din țări străine trebuie să-și convertească moneda lor națională în moneda locală și invers, sau să schimbe diferite monede contra argint sau aur pur, în lingouri, ca bani universali. Așa apare zarafia care trebuie privită drept una din temeliele naturale ale comerțului cu bani modern⁴³⁾. Aceasta a stat la baza apariției băncilor de schimb,

⁴²⁾ „Zur Kritik der Pol. Oekon.“, S. 27 (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1959, p. 22. — Cf. de asemenea, K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, Editura politică, 1966, p. 102—103. — Nota trad.)

⁴³⁾ „Deja din însăși marea varietate a monedelor, atît în ceea ce privește aliajul și titlul, cît și în ceea ce privește baterea lor de către o sumedenie de prinți și orașe care aveau acest drept, a rezultat necesitatea de a se folosi peste tot moneda locală în tranzacțiile comerciale unde erau necesare operații de decontare cu ajutorul unei monede. Pentru a face plățile, comercianții luau deci cu ei, atunci cînd călătoreau înspre o piață străină, argint sau chiar aur curat în lingouri. De asemenea, înainte de a se întoarce schimbau din nou moneda străină încasată în argint sau aur în lingouri. Zarafia, schimbul de metale nobile în lingouri contra monedei locale și invers, a devenit, în consecință, o ocupație foarte răspîdită și avantajoasă (Hüllmann, „Städtewesen des Mittelalters“, Bonn 1826—1829, I, p. 437, 438). — „Banca de schimb (Wechselbank) nu-și trage numele... de la cambie (Wechselbrief), ci de la schimbul diferitelor feluri de bani. Cu mult înainte de fondarea Băncii de schimb din Amsterdam, în 1609, existau deja în orașele comerciale olandeze zarafi și zarafii, chiar și bănci de schimb. Activitatea acestor zarafi consta în aceea că schimbau numeroasele și variatele feluri de monede aduse

în care argintul (sau aurul) funcționează ca bani universali — astăzi ca bani de bancă sau bani pentru comerț —, spre deosebire de moneda curentă. Operațiile cambiale, în măsura în care constau din simple cereri de plată către voiajori emise de zaraful dintr-o țară asupra celui din altă țară, au apărut din zarafia propriu-zisă încă, în Roma și Grecia.

Comerțul cu aur și argint ca mărfuri (materii prime pentru fabricarea de articole de lux) constituie baza inițială a comerțului cu metal nobil în lingouri (Bullion trade) sau a comerțului care mijlocește funcțiile banilor ca bani universali. Aceste funcții, așa cum am arătat mai înainte („Capitalul”, cartea I, cap. III, 3, c.), sînt duble: mișcarea într-un sens și în altul între diferitele sfere naționale de circulație pentru echilibrarea plăților internaționale și migrația capitalurilor în vederea obținerii de dobîndă; în afară de aceasta, mișcarea de la sursele de producție a metalelor nobile înspre piața mondială și repartizarea cantităților produse între diferitele sfere naționale de circulație. În Anglia, aproape în tot cursul secolului al XVII-lea, giuvaengii continuau să fie și bancheri. Lăsăm aici cu totul la o parte felul cum s-a dezvoltat echilibrarea plăților internaționale în comerțul cu cambii etc., ca și tot ce se referă la operațiile cu hîntii de valoare, într-un cuvînt toate formele speciale ale sistemului de credit, care deocamdată nu ne interesează.

Ca bani universali, banii naționali își pierd caracterul național; banii dintr-o țară se exprimă în cei din altă țară, și toți se reduc astfel la conținutul lor în aur sau argint, în timp ce aceste metale, ca cele două mărfuri care circulă ca bani universali, se reduc la raportul lor valoric, raport care variază continuu. Negustorul de bani transformă această mijlocire a operațiilor respective într-o în-deletnicire a lui specială. Zarafia și comerțul cu lingouri sînt astfel formele cele mai vechi ale comerțului cu bani și izvorăsc din dubla funcție a banilor, ca monedă națională și ca bani universali.

în țară de negustori străini contra monedelor aflate în circulație. Treptat sfera activității lor s-a extins... Ei au devenit casieri și bancheri. Dar autoritățile din Amsterdam au văzut o primejdie în imbinarea activității de casier cu aceea de zaraf și, pentru a preîntîmpina această primejdie, au hotărît înființarea unei mari instituții care să-i înlocuiască atît pe zarafi cît și pe casieri și care urma să-și desfășoare activitatea în mod public pe baza unui statut. Această instituție a fost renumita Bancă de schimb din Amsterdam, fondată în 1609. Băncile de schimb din Veneția, Genova, Stockholm, Hamburg își datoresc de asemenea existența permanentei necesități de a schimba diferite feluri de bani. Dintre toate acestea, Banca din Hamburg este singura care mai există și astăzi, fiindcă necesitatea unei asemenea instituții se face mereu simțită în acest oraș comercial care n-are o monedă proprie etc.”. (S. Vissering. „Handboek van Praktische Staathuishoudkunde”, Amsterdam 1860, I, p. 247, 248.)

Din procesul de producție capitalist, ca și în general din comerț, fie chiar și din cel existent în modul de producție precapitalist, rezultă următoarele :

In primul rînd, tezaurizarea banilor, adică în cazul de față acea parte din capital care trebuie să existe permanent sub formă de bani, ca fond de rezervă de mijloace de plată și de mijloace de cumpărare. Aceasta e prima formă a tezaurului sub care el re apare în modul de producție capitalist și se formează în genere o dată cu dezvoltarea capitalului comercial, cel puțin pentru acesta. Ambele sînt valabile atît pentru circulația internă, cît și pentru cea internațională. Tezaurul acesta se află în permanență în stare fluidă, se revărsă permanent în circulație și se reîntoarce permanent înapoi din ea. A doua formă a tezaurului este aceea a capitalului imobilizat, pentru moment neocupat, rămas sub formă de bani ; aici este inclus și capitalul bănesc nou acumulat și încă reinvestit. Funcțiile ce nute de această tezaurizare ca atare sînt la început păstrarea tezaurului, contabilizarea lui etc.

In al doilea rînd, cheltuirea banilor la cumpărări de mărfuri, încasarea lor la vânzări, plățile și primirile de plăți, compensarea plăților etc. Toate acestea le îndeplinește negustorul de bani, la început în calitate de simplu *casier*, pentru comercianți și pentru capitaliștii industriali⁴⁴⁾.

⁴⁴⁾ „Instituția casierilor nu și-a păstrat poate nicăieri atît de nealterat caracterul ei inițial independent ca în orașele comerciale olandeze (în ceea ce privește originea instituției casierilor în Amsterdam, vezi E. Luzac. „Holland's Rijkdom“, deel. III). Funcțiile acestor casieri coincid în parte cu acelea ale vechii Bănci de schimb din Amsterdam. Casierul primește de la comercianții care se folosesc de serviciile lui o anumită sumă de bani, pentru care le deschide un «credit» în registrele sale ; ei îi mai trimit creanțe pe care el le încasează în contul lor și cu care îi creditează pentru suma respectivă ; în schimb, pe baza ordinelor lor (*kassiers briefjes*) face plăți, debitînd conturile lor curente cu sumele respective. Pentru aceste încasări și plăți el le pune în cont un mic comision, care numai prin importanța tranzacțiilor astfel mijlocite constituie o remunerație corespunzătoare pentru munca lui. Cînd sînt de lichidat plăți între doi comercianți care lucrează cu același casier, atunci aceste plăți se rezolvă foarte simplu prin contabilizări reciproce, iar casierii nu au altceva de făcut decît să efectueze zilnic operațiile de compensare necesare. În această mijlocire a plăților constă deci operația propriu-zisă a casierilor ; ea exclude deci activitatea de întreprinzător industrial, speculațiile și deschiderea de credite fără acoperire ; căci regula este aici ca niciodată casierul să nu facă o plată care să depășească depunerile celui a căruia i-a deschis un cont în registrele sale”. (Vissering, l.c., p. 243, 244.) — Cu privire la uniunile de casă din Veneția : „Nevoia și poziția geografică a Veneției, unde transportul de bani în numerar este mai incomod decît în alte localități, au determinat pe comercianții angroșiști din acest oraș să înființeze uniuni de casă, cu toate garanțiile de securitate, supraveghere și administrare, iar membrii unei asemenea uniuni depuneau anumite sume, pe baza cărora emiteau creditorilor lor ordine de plată, suma plătită fiind apoi scăzută din contul debitorului în registrul corespunzător și adăugată la cel pe care îl

Comerțul cu bani ajunge la o deplină dezvoltare când la funcțiile sale obișnuite se adaugă acelea ale luării și acordării de împrumuturi, precum și comerțul pe credit, iar acest lucru are loc încă la începuturile lui. Dar despre aceasta vom vorbi în secțiunea următoare, când vom trata despre capitalul purtător de dobândă.

Însuși comerțul cu metale nobile în lingouri propriu-zis, transportul de aur sau de argint dintr-o țară într-alta, nu este decît rezultatul comerțului cu mărfuri, determinat de cursul schimbului, care exprimă situația plăților internaționale și rata dobânzii pe diferitele piețe. Comerciantul de metale nobile în lingouri nu face decît să mijlocească aceste rezultate.

Cînd am studiat banii, cînd am analizat modul în care se dezvoltă mișcările și formele lor determinate din circulația de mărfuri simplă, am văzut („Capitalul”, cartea I, cap. III) că mișcarea masei de bani care circulă ca mijloc de cumpărare și ca mijloc de plată este determinată de metamorfoza mărfurilor, de volumul și viteza acesteia, care, după cum știm acum, nu reprezintă decît un moment al procesului de reproducție total. În ceea ce privește obținerea materialului bănesc — aur și argint — de la locul unde sînt produse, ea se reduce la un schimb nemijlocit de mărfuri, la schimbul de aur și argint ca marfă cu o altă marfă, este prin urmare și ea un moment al schimbului de mărfuri, ca și obținerea fierului sau a altor metale pe calea schimbului. În ceea ce privește însă mișcarea metalelor nobile pe piața mondială (facem aici abstracție de această mișcare în măsura în care ea exprimă o transmitere de capitaluri cu titlu de împrumut, transmitere care are loc și sub forma de capital-marfă), ea este determinată de schimbul internațional de mărfuri, tot așa cum mișcarea banilor ca mijloc intern de cumpărare și de plată este determinată de schimbul intern de mărfuri. Emigrarea și imigrarea metalelor nobile dintr-o sferă națională de circulație într-alta, în măsura în care sînt provocate numai de deprecierea monedei naționale sau de bimetalism, sînt străine de circulația banilor ca atare și nu reprezintă decît o simplă corectare a abaterilor arbitrare săvîrșite de către stat. În sfîrșit, în ceea ce privește teaurizarea, în măsura în care aceasta reprezintă un fond de rezervă de mijloace de cumpărare și mijloace de plată pentru comerțul interior sau pentru cel exterior, și de asemenea în măsura în care nu-i decît o formă a unui capital temporar imobilizat, ea este în ambele cazuri numai un sediment necesar al procesului de circulație.

---

avea creditorul. Aceștia sînt germenii așa-ziselor bănci de virament. Aceste uniuni sînt vechi. Dar a considera că ele datează din secolul al XII-lea, înseamnă a le confunda cu instituția pentru împrumuturi de stat, înființată în 1171”. (Hüllmann, l. c., p. 453, 454.)

Dacă întreaga circulație a banilor, prin volumul, formele și mișcărilor ei, este un simplu rezultat al circulației mărfurilor, care din punct de vedere capitalist reprezintă numai procesul de circulație al capitalului (iar acest proces include schimbul capitalului pe venit și al venitului pe venit, în măsura în care cheltuirea venitului se face în comerțul cu amănuntul), se înțelege de la sine că comerțul cu bani nu mijlocește numai rezultatul și modul de manifestare al circulației mărfurilor, nu numai circulația banilor. Însăși această circulație a banilor, ca un moment al circulației mărfurilor, este o premisă a comerțului cu bani. Acesta din urmă mijlocește operațiile tehnice ale circulației banilor, pe care le concentrează, le scurtează și le simplifică. Comerțul cu bani nu formează tezaurele, ci furnizează mijloacele tehnice de a reduce această teaurizare, în măsura în care aceasta este făcută de bunăvoie (deci nu este expresia capitalului inactiv sau a unei perturbări în procesul de producție), la un minimum economic, astfel încît nu este nevoie ca fondurile de rezervă de mijloace de cumpărare și de plată să fie atît de mari cînd sînt administrate pentru întreaga clasă capitalistă ca atunci cînd sînt administrate de fiecare capitalist în parte. În cadrul comerțului cu bani nu se cumpără metale nobile, ci doar se mijlocește repartizarea lor, în măsura în care au fost cumpărate în cadrul comerțului cu mărfuri. Comerțul cu bani înlesnește echilibrarea balanțelor în măsura în care banii funcționează ca mijloc de plată și, prin mecanismul artificial al acestei echilibrări, micșorează masa de bani necesară în acest scop; dar el nu determină nici corelația, nici volumul plăților reciproce. Cambiile și cecurile, de pildă, care se schimbă între ele la bănci și la clearing houses reprezintă tranzacții cu totul independente, sînt rezultatele unor operații determinate, și rolul lor se reduce la a compensa cît mai bine din punct de vedere tehnic aceste rezultate. În măsura în care banii circulă ca mijloc de cumpărare, volumul și numărul cumpărărilor și vânzărilor sînt cu totul independente de comerțul cu bani. El poate numai să reducă operațiile tehnice care le însoțesc și prin aceasta să micșoreze masa de bani în numerar necesară pentru rotația lor.

Comerțul cu bani în forma lui pură, așa cum l-am examinat aici, adică separat de sistemul de credit, are deci ca obiect numai tehnica unuia din momentele circulației mărfurilor, anume circulația banilor și diferitele funcții ale banilor rezultate de aci.

Aceasta constituie deosebirea esențială dintre comerțul cu bani și comerțul cu mărfuri, care mijlocește metamorfoza mărfii și schimbul de mărfuri sau face chiar ca acest proces al capitalului-marfă să apară ca proces al unui capital distinct de capitalul industrial.

Dacă deci capitalul-marfă comercial prezintă o formă proprie de circulație, $B-M-B$, în care marfa își schimbă de două ori locul, și astfel banii se întorc înapoi, în opoziție cu $M-B-M$, în care banii își schimbă locul de două ori, mijlocind astfel schimbul de mărfuri, existența unei astfel de forme separate și la capitalul pentru comerțul cu bani nu poate fi dovedită.

În măsura în care capitalul bănesc este avansat de către o categorie specială de capitaliști pentru această mijlocire tehnică a circulației banilor — un capital reprezentînd pe o scară redusă capitalul suplimentar pe care altminteri comercianții și industriașii ar trebui ei înșiși să-l avanseze în acest scop — forma generală a capitalului $B-B'$ există și aici. Prin avansarea lui B , cel care avansează capătă $B + \Delta B$. Dar mijlocirea lui $B-B'$ nu se referă aici la momentele materiale, ci la cele tehnice ale metamorfozei.

Este evident că masa capitalului bănesc cu care operează comercianții de bani este capitalul bănesc al comercianților și industriașilor aflat în circulație și că operațiile pe care ei le efectuează nu sînt decît operațiile acelor pentru care ei mijlocesc.

Tot așa de clar este că profitul comercianților de bani nu este decît un scăzămînt din plusvaloare, deoarece ei au de-a face numai cu valori deja realizate (chiar dacă sub forma de creanțe).

Aici, ca și în comerțul cu mărfuri, are loc o dedublare a funcției. Căci o parte din operațiile tehnice legate de circulația banilor trebuie să fie efectuată de înșiși comercianții de mărfuri și de producătorii de mărfuri.

Capitolul douăzeci

Din istoria capitalului comercial

Forma specială de acumulare bănească a capitalului-marfă comercial și a capitalului-bani comercial va fi studiată abia în secțiunea următoare.

Din cele expuse pînă aici reiese de la sine că nimic nu poate fi mai absurd decît de a considera capitalul comercial, fie el în forma capitalului-marfă comercial, fie în forma capital-bani comercial, ca o categorie specială a capitalului industrial, cum ar fi, de pildă, exploatarea minelor, agricultura, creșterea vitelor, manufacturile, industria transporturilor etc., care sînt ramificări rezultate din diviziunea socială a muncii, și, prin urmare, constituie sfere speciale de plasare a capitalului industrial. Simpla constatare că fiecare capital industrial, în timp ce se găsește în faza de circulație a procesului său de reproducție, îndeplinește în calitate sa de capital-marfă și capital-bani funcții absolut identice cu acelea care apar drept funcții exclusive ale capitalului comercial în ambele sale forme, ar fi de ajuns pentru a face imposibilă această concepție primitivă. În capitalul-marfă comercial și în capitalul-bani comercial, dimpotrivă, deosebirile dintre capitalul industrial în calitate de capital productiv și același capital angajat în sfera circulației capătă o existență independentă prin aceea că funcțiile și formele determinate pe care le îmbracă aici capitalul în mod temporar apar drept forme și funcții independente ale unei părți detașate din capital și sînt legate exclusiv de aceasta. Forma transformată a capitalului industrial și deosebirile materiale dintre capitalurile productive din diferitele sfere de producție, izvorite din natura diferitelor ramuri industriale, sînt lucruri absolut diferite.

În afară de modul grosolan în care în genere economistul privește deosebirile de formă, care îl interesează de fapt numai sub aspectul lor material, la economistul vulgar această confuzie mai are alte două cauze. În primul rînd, incapacitatea lui de a explica profitul comercial cu toate particularitățile lui; în al doilea rînd,

tendința lui apologetică de a deduce forma de capital-marfă și de capital-bani, și în continuare formele capitalului-marfă comercial și pe cele ale capitalului-bani comercial izvorite din forma specifică a modului de producție capitalist — care presupune înaintea de toate ca bază a sa circulația mărfurilor și prin urmare și pe cea a banilor, ca forme rezultate în mod necesar din procesul de producție ca atare.

Dacă capitalul marfă-comercial și capitalul-bani comercial nu s-ar deosebi de producția cerealelor mai mult decât se deosebește aceasta de creșterea vitelor și de manufactură, atunci ar fi limpede ca lumina zilei că producția și producția capitalistă în general sînt identice și în special că repartizarea produselor sociale între membrii societății, fie pentru consumul productiv, fie pentru cel individual, trebuie să se facă veșnic cu ajutorul comercianților și al bancherilor, așa cum nevoia de carne este satisfăcută de creșterea vitelor, iar nevoia de îmbrăcăminte de către industrie ⁴⁵⁾.

Marii economiști ca Smith, Ricardo etc., care au analizat capitalul sub forma sa fundamentală, adică de capital industrial, și nu s-au ocupat de fapt de capitalul de circulație (capital-bani și capital-marfă) decât în măsura în care el este o fază a procesului de reproducție a fiecărui capital, ajung în impas cînd e vorba de capitalul-comercial ca o categorie specială. Tezele cu privire la formarea valorii, la profit etc., deduse direct din analiza capitalului industrial, nu pot fi aplicate nemijlocit la capitalul comercial. De aceea ei nu se ocupă de loc de capitalul-comercial și îl menționează doar ca o varietate a capitalului industrial. Iar atunci cînd se ocupă în mod special de el, cum face, de pildă, Ricardo cînd vorbește despre comerțul exterior, ei caută să demonstreze că el nu este creator de valoare (prin urmare nici de plusvaloare). Dar ceea ce este valabil pentru comerțul exterior este valabil și pentru cel interior.

Pînă acum am analizat capitalul comercial din punct de vedere și în limitele modului de producție capitalist. Dar nu numai comerțul, ci și capitalul comercial este mai vechi decât modul de producție capitalist, este de fapt, din punct de vedere istoric, modul cel mai vechi de existență liberă a capitalului.

Deoarece, așa cum am văzut, comerțul cu bani și capitalul avansat pentru aceasta n-au nevoie, spre a se putea dezvolta, decât de

⁴⁵⁾ Înțeleptul Roscher a descoperit ⁸⁵ că dacă unii caracterizează comerțul ca o „mijlocire” între producători și consumatori, producția însăși „ar putea” tot atît de bine să fie caracterizată ca o „mijlocire” a consumului (între cine?), de unde, firește, rezultă că capitalul comercial, asemenea capitalului agricol și celui industrial, este și el o parte din capitalul productiv. Prin urmare, dacă se poate spune că omul își poate asigura consumul numai prin producție (lucru pe care

existența comerțului cu ridicata și apoi de existența capitalului-marfă comercial, aici ne vom ocupa numai de acesta din urmă.

Deoarece capitalul comercial nu iese din sfera circulației și funcția lui constă exclusiv în mijlocirea schimbului de mărfuri, pentru existența lui — abstracție făcând de formele nedezvoltate, izvorâte din schimbul nemijlocit — nu sînt necesare alte condiții deoît acelea cerute de circulația mărfurilor și banilor simplă. Sau, mai bine zis, aceasta din urmă este condiția lui de existență. Oricare ar fi modul de producție pe baza căruia sînt produse produsele ce intră în circulație ca mărfuri — comuna primitivă, producția bazată pe munca sclavilor, mica producție țărănească și mica producție burgheză sau cea capitalistă —, aceasta nu schimbă cu nimic caracterul lor de mărfuri, și ca mărfuri ele trebuie să treacă prin procesul de schimb și prin schimbările formei ce-l însoțesc. Extremele între care capitalul comercial este intermediar sînt date pentru acesta tot așa cum ele sînt date pentru bani și pentru mișcarea banilor. Singurul lucru necesar este ca aceste extreme să existe ca mărfuri, indiferent dacă producția este, prin tot volumul ei, o producție de mărfuri sau dacă producătorii direcți aduc pe piață numai surplusul de produse, ceea ce rămîne după ce au fost satisfăcute nevoile lor imediate. Capitalul comercial mijlocește numai mișcarea acestor extreme, mișcarea mărfurilor, care sînt premisele lui.

Proporția în care producția intră în comerț prin intermediul comercianților depinde de modul de producție și ea atinge maximul în condițiile dezvoltării depline a producției capitaliste, cînd produsul nu mai este produs pentru consumul nemijlocit, ci numai ca marfă. Pe de altă parte, oricare ar fi modul de producție, comerțul contribuie la crearea unui produs excedentar destinat schimbului, pentru a mări consumul sau tezaurul producătorilor (îi avem în vedere aici pe proprietarii produselor); prin urmare, comerțul imprimă producției un caracter tot mai accentuat de producție pentru valoarea de schimb.

Metamorfoza mărfurilor, mișcarea lor, constă: 1) din punct de vedere material — în schimbul reciproc al diferitelor mărfuri, 2) din punctul de vedere al formei — în transformarea mărfii în

---

il face și fără a fi studiat la Leipzig), sau că munca este necesară pentru a ne putea însuși bunurile din natură (ceea ce poate fi numit „mijlocire“), de aici rezultă, firește, că o „mijlocire“ socială, care decurge dintr-o formă socială specifică a producției, are — tocmai pentru că e mijlocire — același caracter absolut de necesitate, același rang. Cuvîntul „mijlocire“ rezolvă totul. De altfel comercianții nu sînt mijlocitori între producători și consumatori (de consumatori spre deosebire de producători, de consumatorii care nu produc, facem deocamdată abstracție), ci mijlocitori în schimbul de produse ale acestor producători, sînt numai intermediarii în cadrul unui schimb care în mii de cazuri are loc și fără intervenția lor.

bani, în vânzare, și în transformarea banilor în marfă, în cumpărare. Și la aceste funcții, la schimbul de mărfuri prin cumpărare și vânzare se reduce funcția capitalului comercial. Prin urmare el nu face decât să mijlocească schimbul de mărfuri, dar acest schimb de mărfuri nu trebuie conceput pur și simplu ca schimb de mărfuri între producători direcți. În condițiile relațiilor sclavagiste, feudale, tributare (în măsura în care este vorba de formațiuni sociale primitive), proprietarul de sclavi, feudalul, statul care primește tributul sînt cei care posedă și deci vînd produsul. Comerciantul cumpără și vinde pentru mulți. În mina lui se concentrează cumpărări și vânzări, iar acestea încetează de a mai fi legate de nevoile imediate ale cumpărătorului (ca negustor).

Oricare ar fi însă organizarea socială a sferelor de producție al căror schimb de mărfuri îl mijlocește comerciantul, avuția lui există întotdeauna ca o avuție bănească, iar banii lui funcționează întotdeauna în calitate de capital. Forma acestui capital este întotdeauna aceeași: $B - M - B'$; banii, forma independentă a valorii de schimb, sînt punctul de plecare, iar sporirea valorii de schimb constituie un scop independent. Schimbul de mărfuri propriu-zis și operațiile care-l mijlocesc — separate de producție și efectuate de nonproducători — nu sînt decît mijloace de sporire nu numai a avuției ca atare, ci a avuției privite sub forma ei socială generală, a avuției ca valoare de schimb. Mobilul și scopul determinant este acela de a preface pe B în $B + \Delta B$; actele $B - M$ și $M - B'$, care mijlocesc actul $B - B'$ nu sînt decît momente tranzitorii ale acestei transformări a lui B în $B + \Delta B$. Acest $B - M - B'$, ca mișcare caracteristică a capitalului comercial, îl deosebește de $M - B - M$, de comerțul cu mărfuri între producătorii însuși, al cărui scop final este schimbul de valori de întrebuințare.

De aceea, cu cît producția este mai puțin dezvoltată, cu atît avuția bănească se concentrează mai mult în mîinile comercianților sau cu atît mai mult apare ea ca formă specifică a avuției comerciantului.

În condițiile modului de producție capitalist — adică atunci cînd capitalul pune stăpînire pe producția însăși, dîndu-i o formă cu totul schimbată și specifică —, capitalul comercial apare numai ca un capital cu o funcție specială. În condițiile tuturor modurilor de producție anterioare, și aceasta cu atît mai mult cu cît producția este nemijlocit o producție de mijloace de subsistență pentru producătorul însuși, capitalul comercial apare ca funcția par excellence a capitalului.

Nu este deci de loc greu de înțeles de ce capitalul comercial apare drept forma istorică a capitalului cu mult înainte ca acesta

să-și fi subordonat producția. Existența și dezvoltarea lui pînă la un anumit nivel constituie chiar o premisă istorică pentru dezvoltarea modului de producție capitalist, 1) ca o condiție prealabilă a concentrării avuției bănești și 2) pentru că modul de producție capitalist presupune producția pentru comerț, desfacerea pe scară mare, și nu la cumpărători izolați, presupune deci și un comerciant, care cumpără nu pentru satisfacerea nevoilor lui personale, ci concentrează în operația lui de cumpărare operațiile de cumpărare ale multor persoane. Pe de altă parte, întreaga dezvoltare a capitalului comercial influențează producția în așa fel, încît îi dă într-o măsură tot mai mare caracterul unei producții pentru valoarea de schimb, transformă tot mai mult produsele în mărfuri. Totuși, așa cum vom vedea în continuarea expunerii, dezvoltarea lui ca atare nu este suficientă pentru a determina și a explica trecerea de la un mod de producție la altul.

În condițiile producției capitaliste, capitalul comercial pierde fosta lui existență independentă și devine doar un moment deosebit al plasării de capital în general, iar egalizarea profitului reduce rata profitului său la nivelul mediu general. El funcționează numai ca agent al capitalului productiv. Relațiile sociale speciale care se formează o dată cu dezvoltarea capitalului comercial acum nu mai sînt determinante, dimpotrivă, acolo unde predomină capitalul comercial, domnesc relații sociale învechite. Acest lucru se observă chiar înăuntrul aceleiași țări, unde, de pildă, orașele pur comerciale prezintă cu totul alte analogii cu relațiile vechi sociale decît orașele industriale ⁴⁶⁾.

Dezvoltarea independentă și predominantă a capitalului ca capital comercial este echivalentă cu nesubordonarea producției față de capital, așadar cu dezvoltarea capitalului pe baza unei forme sociale de producție străine și independente de el. Așadar, dezvoltarea independentă a capitalului comercial este invers proporțională cu dezvoltarea economică generală a societății.

⁴⁶⁾ D-l W. Kieselbach („Der Gang des Welthandels im Mittelalter”, 1860) este realmente prizonierul concepțiilor unei lumi în care capitalul comercial constituie forma capitalului în general. Despre capital în înțelesul modern al cuvîntului, el nu are nici cea mai vagă idee, ca și d-l Mommsen, care în a sa „Römische Geschichte” vorbește despre „capital” și despre dominația capitalului. În istoria modernă a Angliei, starea propriu-zisă a negustorilor și orașele comerciale apar de asemenea, din punct de vedere politic, reacționare, și se aliază cu aristocrația funciară și cu aristocrația financiară împotriva capitalului industrial. Să comparăm, de pildă, rolul politic al orașului Liverpool cu rolul politic al orașelor Manchester și Birmingham. Dominația totală a capitalului industrial a fost recunoscută de către capitalul comercial și aristocrația financiară (moneyed interest) din Anglia abia după desființarea taxelor vamale la cereale ⁸⁶ etc.

Avuția comercială independentă, ca formă predominantă a capitalului, înseamnă separarea procesului de circulație de extremele lui, și aceste extreme sînt înșiși producătorii care efectuează schimbul. Aceste extreme rămîn independente de procesul de circulație, care la rîndul lui e independent de ele. Produsul devine aici marfă datorită comerțului. Aici comerțul este acela care face ca produsele să capete forma de mărfuri; nu mișcarea mărfurilor produse constituie comerțul. Capitalul apare deci în calitate de capital mai întîi în procesul circulației. În procesul circulației banii devin capital. În circulație produsul se dezvoltă pentru prima oară ca valoare de schimb, ca marfă și ca bani. Capitalul poate și trebuie să se formeze în procesul circulației mai înainte de a fi în stare să-și subordoneze extremele, diferitele sfere de producție între care mijlocește circulația. Circulația banilor și cea a mărfurilor pot mijloci sfere de producție cu cele mai diverse organizări care, în ceea ce privește structura lor internă, mai sînt încă orientate în special spre producția de valori de întrebuințare. Această separare a procesului de circulație, în cadrul căruia sferele de producție sînt legate între ele prin intermediul unui al treilea factor, exprimă două lucruri. Pe de o parte, că circulația încă n-a pus stăpînire pe producție, ci o consideră ca o premisă dată. Pe de altă parte, că procesul de producție n-a inclus încă în sine circulația ca pe un simplu moment al lui. În producția capitalistă, dimpotrivă, au loc ambele cazuri. Procesul de producție se bazează în întregime pe circulație și circulația este un simplu moment, o fază tranzitorie a producției, numai realizarea produsului creat ca marfă și înlocuirea elementelor lui de producție, produse și ele ca mărfuri. Forma capitalului izvoită nemijlocit din circulație — capitalul comercial — apare aici numai ca una din formele capitalului aflat în procesul său de reproducție.

Legea potrivit căreia dezvoltarea independentă a capitalului comercial este invers proporțională cu gradul de dezvoltare a producției capitaliste se manifestă mai ales în istoria comerțului de comision (carrying trade), ca la venețieni, genovezi, olandezi etc., unde cîștigul principal se realizează nu prin exportul produselor țării respective, ci prin intermedierea schimbului de produse între comunitățile nedezvoltate din punct de vedere comercial și, în general, din punct de vedere economic, și prin exploatarea ambelor țări producătoare care participă la schimb ⁴⁷⁾. Aici capitalul comercial apare

⁴⁷⁾ „Locuitorii orașelor comerciale importau din țările mai bogate produse manufacturate fine și articole de lux de mare preț și alimentau astfel vanitatea marilor proprietari funciari, care cumpărau cu neșă aceste mărfuri, achitîndu-le cu mari cantități de produse brute de pe pămînturile lor. În felul acesta, co-

în forma sa pură, separat de extreme, de sferile de producție între care mijlocește. Aceasta este una din principalele surse ale formării lui.

Dar acest monopol al comerțului de comision (decade, și o dată cu el însuși acest comerț, pe măsură ce se dezvoltă din punct de vedere economic popoarele pe care le exploata din ambele părți și a căror slabă dezvoltare constituia baza existenței lui. În condițiile comerțului de comision acest lucru se manifestă nu numai într-o decădere a unei ramuri speciale a comerțului, ci și ca un declin al preponderenței popoarelor pur comerciale și al avuției lor comerciale în general, care avea la bază acest comerț de comision. Aceasta nu este decât o formă deosebită în care se exprimă subordonarea capitalului comercial față de cel industrial pe măsură ce se dezvoltă producția capitalistă. De altfel, un exemplu izbitor de felul în care lucrează capitalul comercial acolo unde el domină direct producția îl oferă nu numai economia colonială în general (așa-numitul sistem colonial), ci în mod cu totul special activitatea economică a vechii Companii olandeze a Indiilor orientale⁸⁷.

Deoarece mișcarea capitalului comercial este $B - M - B'$, profitul comerciantului se obține, în primul rând, datorită actelor care au loc numai în cadrul procesului circulației, se obține deci prin cele două acte, de cumpărare și de vânzare, iar în al doilea rând, el se realizează prin ultimul act, al vânzării. El este deci un profit dobândit în urma unei înstrăinări, „profit upon alienation”⁸⁸. Prima facie, profitul comercial pur, independent, pare a fi imposibil atâta timp cât produsele se vînd la valoarea lor. A cumpăra ieftin pentru a vinde scump este legea comerțului. Prin urmare acesta nu este un schimb de echivalente. Noțiunea de valoare este cuprinsă aici întrucît toate mărfurile reprezintă valoare și deci bani; din punct de vedere calitativ, ele sînt în egală măsură expresii ale muncii sociale. Dar ele nu sînt mărimi de valoare egală. Raportul cantitativ în care se schimbă produsele este la început cu totul întîmplător. Ele capătă forma marfă, deoarece pot fi în general schimbate, adică sînt expresii ale aceluiași terț. Schimbul neîntrerupt și reproducția mai regulată în vederea schimbului înlătură tot mai mult acest caracter întîmplător. Dar la început nu atît pentru producători și consumatori, cît pentru intermediar, pentru comerciant, care compară pre-

---

merțul unei mari părți din Europa consta, în acea epocă, din schimbul de produse brute ale unei țări cu produsele manufacturate ale altei țări mai avansate în ceea ce privește industria... Pe măsură ce gustul acesta s-a generalizat, determinînd o cerere considerabilă, comercianții au început, pentru a economisi cheltuielile de transport, să înființeze asemenea manufacturi în propria lor țară”. (A. Smith. „Wealth of Nations”, Aberdeen, London 1848] Book III, chap. III [p. 267].) (Vezi și Adam Smith. „Avuția națiunilor”, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 272. — Nota trad.)

țurile în bani și încasează diferența. Prin însăși mișcarea sa, el stabilește echivalența.

Capitalul comercial nu este la început decât mișcarea intermediară între extreme, pe care nu el le domină, și între premise, pe care nu el le creează.

După cum din simpla formă a circulației mărfurilor, $M - B - M$, iau naștere banii nu numai ca o măsură a valorii și ca mijloc de circulație, ci și ca formă absolută a mărfii și prin urmare a avuției, ca tezaur, iar conservarea, ca și creșterea acestui tezaur sub formă de bani devin un scop în sine, tot așa din simpla formă a circulației capitalului comercial, $B - M - B'$, rezultă banii, tezaurul, ca ceva care se conservă și crește pur și simplu prin înstrăinare.

Popoarele comerciale din antichitate existau, ca zeei lui Epicur, în intermundiile lumii vechi⁸⁹ sau, mai exact, ca evreeii în porii societății poloneze. Comerțul primelor orașe și popoare comerciale independente, colosal dezvoltate, se baza, ca simplu comerț de comision, pe barbaria popoarelor producătoare, pentru care jucau rolul de intermediar.

La începuturile societății capitaliste, comerțul este acela care domină industria; în societatea modernă invers. Comerțul va exercita, firește, o influență mai mare sau mai mică asupra comunităților între care se practică; el va subordona tot mai mult valorii de schimb producția, deoarece va face ca mijloacele de subzistență și mijloacele de delectare să depindă într-o măsură mai mare de vânzare decât de consumarea nemijlocită a produsului. În felul acesta el destramă vechile relații. El sporește circulația banilor. El nu acaparează numai surplusul de produse, ci absoarbe treptat însăși producția și face ca ramuri întregi de producție să depindă de el. Totuși această acțiune dizolvantă depinde foarte mult de natura comunității producătoare.

Atâta timp cât capitalul comercial mijlocește schimbul de produse între comunități nedezvoltate, profitul comercial nu numai că apare ca un abuz și o înșelăciune, ci provine chiar în bună parte din acestea. În afară de faptul că capitalul comercial există pe seama diferenței dintre prețurile de producție ale diferitelor țări (și în această privință el exercită influență asupra egalizării și stabilirii valorii mărfurilor), în modurile de producție anterioare el își însușește o parte covârșitoare a plusprodusului în parte ca intermediar între comunități a căror producție este orientată în esență spre valoarea de întrebuințare și pentru a căror organizare economică vânzarea părții din produse care intră în general în circulație, deci în general vânzarea produselor la valoarea lor, este

de o importanță secundară, în parte pentru că în modurile de producție anterioare principalii posesori ai plusprodusului cu care tratează comerciantul — stăpînul de sclavi, proprietarul feudal, statul (de pildă despotul oriental) — reprezintă averea destinată consumului căreia comerciantul îi întinde curse, așa cum a arătat A. Smith, cu privire la epoca feudală, în pasajul citat. Așadar, pretutindeni unde e dominant, capitalul comercial reprezintă un sistem de jaf⁴⁸⁾, după cum, de altfel, dezvoltarea lui atît la popoarele comerciale din antichitate cît și la cele din timpurile moderne este legată nemijlocit de jaf, piraterie, răpire de sclavi și înrobire de colonii ; așa a fost în Cartagina, Roma, iar mai tîrziu la venețieni, portughezi, olandezi etc.

Dezvoltarea comerțului și a capitalului comercial dezvoltă pretutindeni producția în direcția valorii de schimb, îi sporește volumul, o face variată, îi dă un caracter cosmopolit, face ca banii să devină bani universali. De aceea comerțul exercită pretutindeni o acțiune mai mult sau mai puțin dizolvantă asupra rînduieiilor producției pe care le găsește și care, sub diferitele lor forme, sînt orientate cu deosebire înspre valoarea de întrebuintare. Cît de departe merge însă destrămarea vechiului mod de producție este un

⁴⁸⁾ „Se plîng amar nic neguțatorii împotriva nobililor sau tilharilor, împotriva primejdiilor de care este legat comerțul și că în afară de acestea ei sînt prinși, bătuți, amendați și jefuiți. Dacă ar suferi toate acestea în numele dreptății, neguțatorii ar fi cu adevărat sfinți... Dar fiindcă asemenea strigătoare nedrepte, asemenea furturi și jafuri păgîne sînt practicate în toată lumea de către neguțatorii, și chiar între ei, ce să te mire cînd Dumnezeu face ca asemenea mari averi, cîștigate pe căi nedrepte, să fie din nou pierdute sau prădate, iar ei înșiși pe deasupra să fie bătuți sau să fie luați prizonieri?... Se cuvine ca prinții să pedepsească cu toată strășnicia niște neguțatori atît de necinștii și să preîntîmpine o atît de cruntă spoliere a supușilor lor de către neguțatori. Dar pentru că ei nu fac acest lucru, Dumnezeu îi trimite pe cavaleri și pe tilhari, și pedepsește prin ei nelegiuirile făptuite de neguțatori, făcînd din ei demonii lui : la fel cum a chinuit cu demoni sau a făcut să fie nimicite de dușmani țara Egiptului și lumea toată. Așa lovește el pe un răufăcător prin altul, fără ca prin aceasta să dea a înțelege că cavalerii ar fi mai puțin tilhari decît neguțatorii ; numai că neguțatorii jefuiesc în fiecare zi pe toți oamenii, pe cînd cavalerul jefuiește o dată sau de două ori pe an, una sau două persoane”. Se împlineste prorocirea lui Isaia : prinții tăi au devenit părtași cu hoții. Ei îi spinzură pe hoții care au furat un gulden sau o jumătate de gulden și sînt în cîrdășie cu aceia care jefuiesc o lume întreagă și fură mai mult decît toți ceilalți, astfel că este adevărat proverbul care spune că hoții cei mari spinzură pe cei mici, sau cum spunea senatorul roman Cato : hoții cei mici zac în închisori și în lanțuri, în timp ce hoții cei mari se plimbă îmbrăcați în aur și mătase. Ce va zice însă în cele din urmă Dumnezeu la toate acestea ? Va face cum a spus prin gura lui Ezechiel, va topi laolaltă ca plumb și arama pe prinți și pe neguțatori, unii la fel de hoți ca și ceilalți, pentru că, așa cum se întîmplă atunci cînd arde un oraș întreg, să nu mai rămînă urmă nici de prinț și nici de negustor”. (Martin Luther. „Bücher vom Kaufhandel und Wucher”. Vom Jahr 1524⁹⁰⁾)

lucru care depinde, în primul rând, de soliditatea modului de producție respectiv și de structura lui internă. Rezultatul acestui proces de destrămare, adică ce mod de producție nou ia locul celui vechi, nu depinde de comerț, ci de caracterul însuși al vechiului mod de producție. În lumea antică, influența comerțului și dezvoltarea capitalului comercial aveau întotdeauna drept rezultat economia sclavagistă; uneori însă, în funcție de punctul de plecare, duc numai la transformarea unui sistem sclavagist patriarhal, orientat spre producția directă de mijloace de subsistență, într-un sistem sclavagist orientat spre producția de plusvaloare. În lumea modernă, dimpotrivă, duc la modul de producție capitalist. De aici decurge că înseși aceste rezultate sînt determinate, în afară de dezvoltarea capitalului comercial, și de cu totul alte împrejurări.

Este în firea lucrurilor ca, de îndată ce industria orășenească ca atare se separă de agricultură, produsele ei să devină de la început mărfuri și deci ca vînzarea lor să necesite mijlocirea comerțului. Faptul că comerțul este legat de dezvoltarea orașelor, pe de o parte, și că aceasta din urmă este determinată de către comerț, pe de altă parte, este astfel de la sine înțeles. Totuși, în ce măsură dezvoltarea industrială merge mîna în mîna cu aceasta, aici depinde de cu totul alte împrejurări. În Roma antică capitalul comercial atinge în ultima perioadă a republicii un nivel mult superior celui atins anterior în lumea antică, fără ca să aibă loc vreun progres în dezvoltarea industriei; totodată în Corint și în alte orașe grecești din Europa și Asia Mică dezvoltarea comerțului este însoțită de o mare dezvoltare a meseriilor. Pe de altă parte, în directă opoziție cu dezvoltarea orașelor și condițiilor ei, spiritul comercial și dezvoltarea capitalului comercial sînt adesea proprii tocmai popoarelor nestabile, nomade.

Nu sîncăpe nici o îndoială — și tocmai acest fapt a dat naștere unor concepții absolut greșite — că marile revoluții care s-au produs în comerț în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în legătură cu descoperirile geografice⁹¹, dînd un avînt rapid dezvoltării capitalului comercial, constituie unul din momentele principale care au stimulat trecerea de la modul de producție feudal la cel capitalist. Brusca extindere a pieței mondiale, marea varietate a mărfurilor aflate în circulație, rivalitatea dintre națiunile europene în lupta pentru acapararea produselor asiatice și a bogățiilor americane, sistemul colonial au contribuit în mod esențial la sfărîmarea limitelor feudale ale producției. Cu toate acestea, în prima sa perioadă, aceea a manufacturii, modul de producție modern s-a dezvoltat numai acolo unde condițiile pentru aceasta fuseseră create încă din

evul mediu. Este suficient, de pildă, să facem o comparație între Olanda și Portugalia⁴⁹⁾. Și dacă în secolul al XVI-lea și în parte chiar în secolul al XVII-lea brusca extindere a comerțului și crearea unei noi piețe mondiale au exercitat o influență hotărâtoare asupra decăderii vechiului mod de producție și a avântului modului de producție capitalist, aceasta s-a întâmplat, dimpotrivă, tocmai pe baza modului de producție capitalist deja creat. Însăși piața mondială constituie baza acestui mod de producție. Pe de altă parte, necesitatea imanentă a acestuia de a produce pe o scară tot mai mare duce la continua lărgire a pieței mondiale, astfel că aici nu comerțul revoluționează industria, ci industria este aceea care revoluționează în permanență comerțul. Dominația comercială este acum legată de predominarea, într-o măsură mai mare sau mai mică, a condițiilor marii industrie. Să comparăm, de pildă, Anglia cu Olanda. Istoria declinului Olandei ca națiune comercială dominantă este istoria subordonării capitalului comercial de către capitalul industrial. Piedicile pe care stabilitatea și structura internă a modurilor de producție naționale precapitaliste le-au pus în calea acțiunii dizolvante a comerțului reies în mod pregnant din relațiile Angliei cu India și China. Baza largă a modului de producție o formează aici unitatea dintre mica agricultură și industria casnică. La care se adaugă, în India, forma obștilor sătești bazate pe proprietatea obștească asupra pământului, care a fost, de altfel, și în China forma inițială. În India englezii s-au folosit nemijlocit de forța lor politică și economică, ca stăpînitari și beneficiari ai rentei funciare, pentru a sfârșina aceste mici comunități economice⁵⁰⁾. Comerțul lor exercită aici o influență revoluționarizatoare asupra modului de producție numai în măsura în care, prin prețul scăzut al mărfurilor, desființează torsul și țesutul, care din timpuri stră-

⁴⁹⁾ Marea importanță pe care a avut-o pentru dezvoltarea Olandei, abstracție făcînd de alte împrejurări, o bază ca pescuitul, manufactura și agricultura a fost menționată încă de scriitorii din secolul al XVIII-lea. Vezi, de pildă, Massie⁴². — În opoziție cu concepțiile anterioare, care subapreciau amploarea și importanța comerțului asiatic, antic și medieval, este la modă supraaprecierea lui. Cel mai ușor te poți elibera de o asemenea concepție comparînd exportul și importul Angliei de la începutul secolului al XVIII-lea cu importul și exportul din zilele noastre. Totuși, chiar și atunci importul și exportul englez depășeau cu mult importul și exportul la oricare alt popor comercial. (Vezi Anderson. „History of Commerce” [p. 261 s. qq.].)

⁵⁰⁾ Dacă istoria unui popor reprezintă o serie de experiențe economice nereușite și realmente absurde (în practică infame), acesta este cazul cu administrația engleză în India. În Bengal englezii au creat o caricatură a marii proprietăți funciare engleze; în sud-estul Indiei — o caricatură a proprietății parcelare, în nord-vest ei au transformat, în măsura în care acest lucru a depins de ei, obștea economică indiană, bazată pe proprietatea colectivă asupra pământului, în propria ei caricatură.

vechi fac parte integrantă din această unitate a producției industriale-agricole, și astfel distruge obștea. Dar și aici această acțiune dizolvantă se desfășoară numai treptat. Și mai lent se destramă obștea în China, unde nu îi vine în ajutor puterea politică nemijlocită. Marile economii și economia de timp care rezultă din unirea nemijlocită a agriculturii cu manufactura opun aici cea mai puternică rezistență produselor marii industrii, în prețul cărora intră les faux frais * ale procesului circulației, care pătrunde în ele din toate părțile. În opoziție cu comerțul englez, cel rus, dimpotrivă, lasă neatinsă baza economică a producției asiatice ⁵¹⁾.

Trecerea de la modul de producție feudal se face pe două căi. Producătorul devine negustor și capitalist, în opoziție cu economia naturală agricolă și cu meseriile, încătușate de corporații, din cadrul industriei orășenești medievale. Aceasta este o cale realmente revoluționară. Sau comerciantul își subordonează nemijlocit producția. Oricât de mare este importanța istorică a acestei (din urmă) căi ca treaptă de tranziție — de pildă clothierul ** englez din secolul al XVII-lea, care îi supune controlului său pe țesători, deși ei rămân independenți, le vinde țină și cumpără de la ei postavul —, ea în sine nu duce la revoluționarea vechiului mod de producție, pe care mai curînd îl conservă și îl menține ca o premisă a ei. Astfel, de pildă, încă pînă la mijlocul acestui secol fabricantul din industria franceză de mătăsuri sau din industria engleză de ciorapi și dantele era în bună parte fabricant doar cu numele, iar în realitate numai negustor, care îi dăsa pe țesători să lucreze în continuare cu vechile metode meșteșugărești și îi domina numai ca negustor, pentru care ei lucrau de fapt ⁵²⁾. Asemenea relații stau pretutindeni în calea adevăratului mod de producție capitalist și dispar pe măsură ce acesta se dezvoltă. Fără să revoluționeze modul de producție, ele nu fac decît să înrăutățească situația producătorilor direcți, îi transformă în simpli muncitori salariați și proletari puși în condiții mai proaste decît cei subordonați direct capitalului care însușește astfel supranunca lor pe baza vechiului mod

⁵¹⁾ De cînd Rusia se străduiește din răspuțeri să dezvolte o producție capitalistă proprie, care să se limiteze exclusiv la piața internă și la piața asiatică limitrofă, situația a început să se schimbe. — F. E.

⁵²⁾ Același lucru este valabil și pentru industria de panglici și ceaprazerie din Renania, precum și pentru țesătoriile de mătase. Lîngă Krefeld a fost chiar construită o cale ferată specială pentru a deservi traficul dintre acești țesători manuali de la sate și „fabricanții” de la orașe, dar care între timp, din cauza țesătoriei mecanice, a fost scoasă din funcțiune, o dată cu acești țesători manuali. — F. E.

* — cheltuielile neproductive. — *Nota trad.*

** — negustorul de postavuri. — *Nota trad.*

de producție. Aceleași relații, întrucitva modificate, există în parte și în producția meșteșugărească de mobile din Londra. Ea este practică pe o scară foarte largă în special în Tower Hamlets. Întreaga producție este divizată într-o mulțime de ramuri independente una de cealaltă. Într-o întreprindere se fac numai scaune, într-alta numai mese, într-a treia numai dulapuri etc. Dar în fiecare din aceste întreprinderi se lucrează mai mult sau mai puțin meșteșugărește, sub conducerea unui mic meșter ajutat de câteva calfe. Totuși producția se practică pe scară prea mare pentru a se putea lucra nemijlocit pentru consumatori particulari. Cumpărătorii sînt în cazul nostru proprietarii magazinelor de mobile. Simbăta meșterul merge la ei ca să-și vîndă produsul, cu care prilej are loc aceeași tocmeală în ceea ce privește prețul ca și la casa de amanet în ceea ce privește mărimea împrumutului acordat pentru un obiect sau altul. Acești meșteri sînt nevoiți să-și vîndă săptămînal produsul între altele și pentru a putea ca în săptămîna următoare să cumpere iarăși materia primă și să plătească salariile. În asemenea condiții ei nu sînt în fond decît intermediari între comerciant și propriii lor muncitori. Adevăratul capitalist este aici negustorul, care încasează cea mai mare parte a plusvalorii⁵³⁾. Un fenomen asemănător se observă la transformarea în manufacturi a unor ramuri în care înainte se lucra în mod meșteșugăresc sau erau ramuri anexe ale industriei casnice țărănești. În funcție de nivelul dezvoltării tehnice a acestor mici întreprinderi independente — unele folosesc deja mașini, bineînțeles în limitele îngăduite de producția meșteșugărească — are loc și trecerea la marea industrie; mașina nu mai este acționată manual, ci cu ajutorul aburului, așa cum este cazul, în ultima vreme, de pildă, în industria engleză de ciorapi.

Trecerea are loc, așadar, pe trei căi: *în primul rînd*, negustorul devine nemijlocit industriaș; acesta e cazul cu meseriile bazate pe comerț, îndeosebi în producția obiectelor de lux, care sînt aduse din străinătate de către negustori o dată cu materiile prime și cu muncitorii specialiști, cum a fost cazul cu Italia, care în secolul al cincisprezecelea îi aducea de la Constantinopol. *În al doilea rînd*, comerciantul face din micii patroni intermediarii săi (middlemen) sau cumpără direct de la producătorul independent, pe care nominal îl lasă independent, iar modul lui de a produce îl lasă neschimbat.

⁵³⁾ Din 1865 încoace sistemul acesta s-a dezvoltat și mai mult. Amănunte în această privință se pot găsi în „First Report of the Select Committee of the House of Lords on the Sweating System”, London 1888. — F. E.

În al treilea rând, industriașul devine negustor și produce în porții mari direct pentru comerț.

În evul mediu, cum bine spune Poppe, negustorul nu este decât un „debitant” al mărfurilor produse fie de breslași, fie de țărani⁹³. Negustorul devine industriaș sau, mai bine zis, face să lucreze pentru el industria meșteșugărească și mai ales mica industrie casnică țărănească. Pe de altă parte, producătorul devine negustor. În loc ca, de pildă, maistrul țesător de postav să primească dreptat de la negustor lână în cantități mici și să lucreze pentru acesta împreună cu calfele sale, cumpără el însuși lână sau fire toarse și vinde negustorului postavul. Elementele producției intră în procesul producției ca mărfuri cumpărate de el însuși. Și în loc de a produce pentru un singur negustor sau pentru anumiți clienți, produce acum pentru întreaga lume comercială. Producătorul este el însuși negustor. Capitalul comercial nu mai efectuează decât procesul circulației. Inițial, comerțul a fost o premisă pentru transformarea meșteșugului de breaslă și a meșteșugului casnic țărănesc, precum și a agriculturii feudale în întreprinderi capitaliste. El face ca produsul să devină marfă în parte creîndu-i o piață, în parte procurînd noi echivalente-marfă, precum și furnizînd producției noi materii prime și materiale auxiliare, creînd astfel noi ramuri de producție care de la început se bazează pe comerț, adică atât pe producția pentru piața internă și mondială, cât și pe condiții de producție furnizate de piața mondială. De îndată ce manufactura se consolidează în oarecare măsură și încă și mai mult marea industrie, ea își creează la rîndul ei piața, o cucerește pe aceasta cu mărfurile ei. Comerțul devine acum slujitorul producției industriale, pentru care extinderea permanentă a pieței constituie o condiție vitală. Producția de masă în permanentă dezvoltare inundă piața existentă și, în consecință, extinde în permanență această piață, sfarmă limitele ei. Nu comerțul (în măsura în care acesta exprimă numai cererea existentă) limitează această producție de masă, ci mărimea capitalului în funcțiune și gradul de dezvoltare a forței productive a muncii. Capitalistul industrial are mereu în fața sa piața mondială, el compară și trebuie să compare mereu propriile sale prețuri de cost nu numai cu prețurile de piață din țara sa, ci și cu cele din lumea întreagă. În perioadele anterioare comparația aceasta cădea aproape exclusiv în sarcina negustorilor, asigurînd astfel capitalului comercial dominația asupra celui industrial.

Prima tratare teoretică a modului de producție modern — sistemul mercantilist — a pornit în mod necesar de la fenomenele superficiale ale procesului circulației, așa cum se separă ele în

mișcarea capitalului comercial, din care cauză n-a putut sesiza decât aparenta fenomenelor. În parte, pentru că capitalul comercial este prima formă liberă de existență a capitalului în general. În parte, din pricina influenței precumpănitoare pe care a exercitat-o în prima perioadă revoluționară a producției feudale, în perioada de apariție a producției moderne. Economia politică modernă, ca adevărată știință începe abia atunci când analiza teoretică trece de la procesul circulației la procesul producției. Capitalul purtător de dobândă este și el o formă străveche a capitalului. Vom vedea mai târziu pentru ce mercantilismul nu pornește de la acesta, ci are, dimpotrivă, o poziție polemică față de el.

Secțiunea a cincea

SCINDAREA PROFITULUI ÎN DOBÎNDĂ ȘI BENEFICIUL ÎNTREPRINZĂTORULUI. CAPITALUL PURTĂTOR DE DOBÎNDĂ

Capitolul douăzeci și unu Capitalul purtător de dobândă

Cînd am analizat prima oară rata generală sau mijlocie a profitului (secțiunea a II-a a cărții de față) aceasta nu ne apărea încă în forma ei definitivă, deoarece egalizarea profitului apărea ca o egalizare a capitalurilor industriale investite în diferite sfere de producție. Această analiză a fost completată în secțiunea precedentă, în care am examinat participarea capitalului comercial la această egalizare și profitul comercial. Rata generală a profitului și profitul mijlociu apar acum mai precis delimitate decît înainte. În continuarea analizei trebuie să avem în vedere că de aici încolo, vorbind despre rata generală a profitului sau despre profitul mijlociu, ne referim numai la ultima accepție a lor, adică numai la rata mijlocie în forma ei definitivă. Întrucît această rată este acum aceeași atît pentru capitalul industrial cît și pentru cel comercial, în măsura în care este vorba numai despre acest profit mijlociu, nu mai este necesar să se facă vreo deosebire între profitul industrial și cel comercial. Indiferent dacă un capital este investit în sfera producției ca capital industrial sau în sfera circulației ca capital comercial, el aduce pro rata cu mărirea lui același profit mijlociu anual.

Banii, considerați aici ca o expresie de sine stătătoare a unei anumite sume de valoare — independent de faptul că în realitate există sub formă de bani sau sub formă de marfă —, pot fi transformați, pe baza producției capitaliste, în capital și, prin această transformare, dintr-o valoare de o mărime dată, devin o valoare care se autovalorifică și sporește. Ei produc profit, adică dau capitalistului posibilitatea să stoarcă de la muncitori o anumită cantitate de muncă neplătită, de plusprodus și de plusvaloare și să și-o însușească. În felul acesta, în afară de valoarea de întrebuințare pe care o posedă ca bani, ei capătă o valoare de întrebuințare suplimentară, anume aceea de a funcționa în calitate de capital. Valoarea lor de întrebuințare constă aici tocmai în profitul pe care îl

produc atunci cînd sînt transformați în capital. În această calitate de capital potențial, de mijloc pentru producerea profitului, banii devin o marfă, dar o marfă sui generis. Sau, ceea ce revine la același lucru, capitalul în calitatea lui de capital devine marfă ⁵⁴).

Să presupunem că rata mijlocie anuală a profitului este 20%. O mașină în valoare de 100 l. st., întrebuințată drept capital în condiții medii de pricepere și de utilitate, ar da în acest caz un profit de 20 l. st. Rezultă că un om care dispune de 100 l. st. posedă puterea de a transforma 100 l. st. în 120 l. st., sau de a produce un profit de 20 l. st. El posedă un capital potențial de 100 l. st. Dacă acest om cedează pe timp de un an cele 100 l. st. altui om, care le întrebuințează realmente ca un capital, el îi dă puterea de a produce un profit de 20 l. st., adică o plusvaloare care nu-l costă nimic, pentru care nu plătește nici un echivalent. Dacă acesta din urmă plătește la sfîrșitul anului, să zicem, 5 l. st. proprietarului celor 100 l. st., adică o parte din profitul produs, el plătește prin aceasta valoarea de întrebuințare a celor 100 l. st., valoarea de întrebuințare a funcției lor de capital, a funcției de a produce 20 l. st. profit. Partea profitului plătită posesorului acestor bani se numește dobîndă, ceea ce nu este decît o denumire specială, o rubrică specială pentru partea de profit pe care capitalul în funcțiune, în loc să și-o însușească, trebuie s-o plătească proprietarului capitalului.

E limpede că faptul de a fi în posesia celor 100 l. st. dă proprietarului lor puterea să și însușească dobînda, adică o anumită parte din profitul produs de capitalul său. Dacă nu i-ar ceda celui alt cele 100 l. st., acesta n-ar putea produce profit și în general n-ar putea îndeplini funcția de capitalist în ceea ce privește aceste 100 l. st. ⁵⁵)

A vorbi aici despre „justiția naturală”, așa cum face Gilbert (vezi nota), este absurd. Tranzacțiile încheiate între agenții producției sînt juste pentru că ele rezultă, ca o consecință firească, din relațiile de producție. Formele juridice sub care se manifestă aceste tranzacții economice ca acte voliționale ale participanților, ca expresii ale voinței lor comune și ca un contract pe care fiecare dintre părți este constrînsă de către stat să-l execute, nu pot determina, fiind simple forme, însuși conținutul lor. Ele nu fac decît

⁵⁴) Ar fi cazul să cităm aici cîteva pasaje în care economiștii privesc lucrurile sub acest aspect. — „Dv.” (Banca Angliei) „faceți oare un mare comerț cu marfa capital?” a fost întreat un director al acestei bănci audiat ca martor în cursul anchetei făcute pentru „Report on Bank Acts”, H. of C. 1857 [p. 104].

⁵⁵) „Că un om care ia bani cu împrumut în scopul de a realiza un profit trebuie să dea creditorului o parte din profit, acesta e un principiu de la sine înțeles al justiției naturale”. (Gilbert, „The History and Principles of Banking”. London 1834, p. 163.)

să-l exprime. Conținutul acesta este just în măsura în care corespunde modului de producție, este adecvat acestuia. El nu este just atunci când vine în contradicție cu modul de producție. Slavia pe baza modului de producție capitalist este nedreaptă ; la fel de nedreaptă este și înșelăciunea în ceea ce privește calitatea mărfii.

Cele 100 l. st. produc un profit de 20 l. st. prin faptul că funcționează în calitate de capital — industrial sau comercial. Dar condiția sine qua non a acestei funcții a capitalului ca atare este ca ele să fie cheltuite în calitate de capital, prin unmare (ca banii să fie cheltuiți pentru cumpărarea de mijloace de producție (la capitalul industrial) sau pentru cumpărarea de mărfuri (la capitalul comercial). Dar pentru a putea fi cheltuiți, banii trebuie să existe. Dacă A, posesorul celor 100 l. st., le-ar cheltui pentru consumul său personal sau le-ar teazauriza, ele n-ar putea fi cheltuite drept capital de către B, capitalistul în funcțiune. Acesta nu cheltuiește capitalul său, ci pe cel al lui A, dar el nu poate cheltui capitalul lui A fără voia lui A. În realitate, A este prin unmare cel care cheltuiește inițial cele 100 l. st., drept capital, deși funcția sa de capitalist se limitează la această cheltuire a celor 100 l. st. în calitate de capital. În măsura în care intră în considerație aceste 100 l. st. B funcționează în calitate de capitalist numai pentru că A îi cedează cele 100 l. st. și astfel el le cheltuiește ca capital.

Să analizăm în primul rând specificul circulației capitalului purtător de dobândă. În al doilea rând trebuie să analizăm modul specific în care el este vîndut ca marfă, și anume împrumutat, și nu cedat definitiv.

Punctul de plecare îl constituie banii pe care A îi împrumută lui B. Împrumutul acesta poate fi acordat cu sau fără gaj ; prima formă este însă mai veche, cu excepția împrumuturilor garantate prin mărfuri sau prin creanțe, cum sînt polițele, acțiunile etc. Aici însă nu ne interesează aceste forme speciale. Aici avem de-a face cu capitalul purtător de dobândă sub forma sa obișnuită.

În mîinile lui B banii se transformă realmente în capital, efectuează mișcarea $B - M - B'$, și se întorc înapoi la A sub forma B' , ca $B + \Delta B$, unde ΔB reprezintă dobînda. Pentru simplificare facem deocamdată abstracție de cazul cînd capitalul rămîne mai multă vreme în mîinile lui B, iar dobînzile se plătesc la anumite termene.

Mișcarea este așadar :

$$B - B - M - B' - B'.$$

Aici apar de două ori : 1) cheltuirea banilor în calitate de capital, 2) reîntoarcerea lor ca un capital realizat, ca B' sau $B + \Delta B$.

În mișcarea capitalului comercial $B - M - B'$, una și aceeași marfă trece prin două mâini sau, când un comerciant vinde altui comerciant, prin mai multe mâini; dar fiecare schimbare de poziție a uneia și aceleiași mărfi înseamnă o metamorfoză, o vânzare sau o cumpărare a mărfii, oricât de des s-ar repeta acest proces, pînă cînd marfa intră definitiv în consum.

Pe de altă parte, în $M - B - M$ aceiași bani își schimbă locul de două ori, însă această schimbare înseamnă completa metamorfoză a mărfii, care este transformată mai întîi în bani și apoi din bani din nou într-o altă marfă.

Dimpotrivă, pentru capitalul purtător de dobîndă, prima schimbare de poziție a lui B nu constituie nicidecum un moment al metamorfozei mărfii și nici al reproducției capitalului. Schimbarea poziției lui B devine un asemenea moment abia atunci cînd este cheltuit a doua oară, în mîinile capitalistului în funcțiune, care face comerț cu acești bani sau îi transformă în capital productiv. Prima schimbare de poziție a lui B exprimă aici numai trecerea sau transmiterea lui de la A la B ; o trecere care are loc de obicei în condițiile respectării unor anumite forme și clauze juridice.

Acestei duble cheltuiiri a banilor în calitate de capital, din care prima nu este decît o trecere de la A la B , îi corespunde dubla lor reîntoarcere. Ca B' sau $B + \Delta B$, banii se reîntorc din mișcarea lor la capitalistul în funcțiune B . Acesta îi transmite apoi din nou lui A , dar cu o parte din profit, adică în calitate de capital realizat, ca $B + \Delta B$, în care ΔB nu este egal cu profitul total, ci numai cu o parte a profitului, cu dobînda. Banii se reîntorc la B numai în aceeași calitate în care i-a cheltuit, în calitate de capital în funcțiune, dar care este proprietatea lui A . Pentru ca reîntoarcerea banilor să fie completă, B trebuie prin umnare să-i restituie lui A . Dar, în afară de suma capitalului, B trebuie să cedeze lui A , cu titlu de dobîndă, o parte din profitul realizat la acest capital, deoarece acesta nu i-a dat banii decît în calitatea lor de capital, adică ca valoare care nu se mărginește la propria sa conservare în cursul mișcării, ci creează posesorului ei o plusvaloare. Banii rămîn în mîinile lui B numai atîta timp cît îi sînt capital în funcțiune. O dată reîntorși — după expirarea termenului stabilit —, ei încetează de a mai funcționa în calitate de capital. În calitate de capital care nu mai funcționează, ei trebuie să fie restituiți lui A , care n-a încetat de a fi proprietarul lor de drept.

Forma împrumutului, care este caracteristică acestei mărfi, capitalului ca marfă, și care de altfel apare în locul formei vânzării și în alte tranzacții, rezultă deja din faptul că aici capitalul se prezintă ca marfă sau că banii, în calitatea lor de capital, devin marfă.

Dar aici trebuie să facem următoarea deosebire :

Am văzut („Capitalul“, cartea a II-a, cap. I), și reamintim aici pe scurt, că în procesul circulației capitalul funcționează în calitate de capital-marfă și în calitate de capital bănesc. Dar în nici una din aceste forme el nu devine marfă în calitatea sa de capital.

De îndată ce capitalul productiv se transformă în capital-marfă, el trebuie aruncat pe piață, trebuie vândut ca marfă. Aici el funcționează pur și simplu ca marfă. Capitalistul apare aici numai în calitate de vânzător de marfă, tot așa cum cumpărătorul apare în calitate de cumpărător de marfă. Ca marfă, produsul trebuie să-și realizeze în procesul circulației valoarea sa prin vânzare, să capete forma transformată, forma bani. De aceea este absolut indiferent dacă această marfă este cumpărată de către consumator ca mijloc de subsistență sau de către capitalist ca mijloc de producție, ca parte componentă a capitalului. În actul circulației, capitalul-marfă funcționează numai în calitate de marfă, și nu în calitate de capital. El este *capital-marfă*, spre deosebire de marfa simplă, 1) pentru că este deja purtător de plusvaloare; deci realizarea valorii lui este totodată realizare de plusvaloare; aceasta nu schimbă însă cu nimic simpla lui existență ca marfă, ca produs având un anumit preț; 2) pentru că această funcție a lui ca marfă este un moment al procesului lui de reproducție în calitate de capital, și deci mișcarea lui ca marfă, fiind numai o mișcare parțială a procesului lui, este totodată mișcarea lui în calitate de capital; dar el nu devine capital-marfă prin însuși actul vânzării, ci numai prin legătura care există între acest act și întreaga mișcare a acestei sume de valoare determinată în calitatea ei de capital.

Tot așa, în calitate de capital bănesc, el acționează de fapt numai ca bani, adică ca mijloc pentru cumpărarea mărfurilor (elementelor producției). Faptul că acești bani sînt acum totodată capital bănesc, adică o formă a capitalului, nu rezultă din actul cumpărării, din funcția reală pe care o îndeplinește aici capitalul ca bani, ci din legătura acestui act cu întreaga mișcare a capitalului, deoarece acest act pe care îl săvîrșește capitalul ca bani deschide procesul de producție capitalist.

Dar, în măsura în care capitalul-marfă și capitalul bănesc funcționează realmente și joacă realmente un rol în proces, capitalul-marfă acționează aici numai ca marfă, iar capitalul bănesc numai ca bani. În nici unul din momentele metamorfozei luat aparte capitalistul nu vinde marfa drept *capital* cumpărătorului, cu toate că pentru capitalist ea reprezintă capital, și nici nu înstrăinează vânzătorului banii drept capital. În ambele cazuri el înstrăinează

marfa numai ca marfă și banii numai ca bani, adică ca mijloc de cumpărare de marfă.

Nu mai în ansamblul întregii mișcări, în momentul când punctul de plecare apare totodată ca punct de reîntoarcere, adică în $B - B'$ sau $M - M'$, apare capitalul drept capital în procesul circulației (pe când în procesul de producție el apare drept capital prin subordonarea muncitorului față de capitalist și prin producerea de plusvaloare). Dar în acest moment al reîntoarcerii la punctul de plecare, procesul intermediar a dispărut. Avem acum B' sau $B + \Delta B$ (indiferent dacă suma de valoare mărită cu ΔB există acum sub formă de bani, de marfă sau de elemente ale producției), o sumă de bani egală cu suma de bani inițial avansată plus un excedent, plusvaloarea realizată. Și tocmai în acest punct de reîntoarcere în care capitalul există ca capital realizat, ca valoare valorificată — în măsura în care acest punct e fixat ca punct de repaus, real sau imaginar —, capitalul nu intră niciodată sub această formă în circulație, ci apare mai curînd ca retras din circulație, ca rezultat al întregului proces. Dacă e din nou cheltuit, el nu este niciodată înstrăinat unei terțe persoane în calitate de capital, ci e vîndut acesteia ca simplă marfă sau dat ei ca simpli bani contra marfă. În procesul său de circulație, el nu apare niciodată ca capital, ci numai ca marfă sau ca bani, și numai sub această formă există el pentru alții. Marfa și banii sînt aici capital nu atît pentru că marfa se transformă în bani și banii în marfă, nu în raporturile lor reale cu cumpărătorul sau vînzătorul, ci numai în raporturile lor ideale față de capitalistul însuși (privind lucrurile subiectiv) sau ca momente ale procesului reproducerii (privind lucrurile obiectiv). În mișcarea reală, capitalul există ca capital nu în procesul circulației, ci numai în procesul producției, în procesul exploatării forței de muncă.

Altfel stau însă lucrurile cu capitalul purtător de dobîndă, și tocmai această deosebire constituie caracterul lui specific. Posesorul de bani, care vrea să-și folosească banii ca capital purtător de dobîndă, îi înstrăinează unei terțe persoane, îi aruncă în circulație, face din ei marfă în *calitatea lor de capital*; de capital nu numai pentru el însuși, ci și pentru alții. Banii aceștia nu sînt capital numai pentru cel care-i înstrăinează, ci și terței persoane sînt transmiși în calitate de capital, ca valoare care posedă valoarea de întreținere de a crea plusvaloare, profit; ca o valoare care se conservă în cursul mișcării și care, după ce și-a îndeplinit funcția, se întoarce la cel ce i-a cheltuit inițial, la posesorul de bani. Prin urmare, ea se îndepărtează numai temporar de el, trece numai temporar din posesiunea proprietarului ei în aceea a capitalistului în funcțiune, prin urmare nu este nici dată ca plată, nici vîndută, ci

numai împrumutată ; ea este înstrăinată numai cu condiția ca, la expirarea unui termen dat, în primul rând să se întoarcă la punctul ei de plecare, și în al doilea rând să se întoarcă ca un capital realizat, adică după ce și-a realizat valoarea de întrebuințare, capacitatea ei de a produce plusvaloare.

Marfa care este împrumutată în calitate de capital este împrumutată potrivit cu natura ei, ca un capital fix sau ca un capital circulant. Banii pot fi împrumutați sub ambele forme, în calitate de capital fix, de pildă când trebuie să fie restituiți ca rentă viageră, astfel că o dată cu dobânda se reîntoarce întotdeauna și o parte din capital. Unele mărfuri, prin însăși natura valorii lor de întrebuințare, pot fi împrumutate numai în calitate de capital fix, de pildă casele, vapoarele, mașinile etc. Dar orice capital de împrumut, oricare ar fi forma lui și oricare ar fi modul de restituire, modificat prin natura valorii lui de întrebuințare, constituie întotdeauna numai o formă deosebită a capitalului bănesc. Căci ceea ce se împrumută aici este întotdeauna o anumită sumă de bani și la această sumă se calculează deci și dobânda. Dacă ceea ce se împrumută nu reprezintă nici bani, nici capital circulant, restituirea se face în felul în care se reîntoarce capitalul fix. Creditorul primește periodic dobândă și o parte din valoarea consumată a capitalului fix, echivalentul uzurii periodice. La expirarea termenului, partea neconsumată a capitalului fix împrumutat se reîntoarce în natura. Dacă capitalul împrumutat este un capital circulant, se reîntoarce și el la creditor după normele de reîntoarcere ale capitalului circulant.

Așadar, *felul* de reîntoarcere este de fiecare dată determinat de circuitul real al capitalului care se reproduce și de categoriile lui specifice. Pentru capitalul împrumutat însă, reîntoarcerea îmbracă *forma* restituirii, fiindcă avansarea, adică înstrăinarea acestuia, are forma împrumutului.

În capitolul de față ne ocupăm numai de capitalul bănesc propriu-zis, din care au derivat celelalte forme ale capitalului de împrumut.

Capitalul de împrumut se reîntoarce de două ori : în procesul reproducției el se reîntoarce la capitalistul în funcțiune, după care reîntoarcerea se repetă sub forma trecerii capitalului la creditor, la capitalistul posesor de bani, ca o restituire făcută adevăratului proprietar al acestui capital, adică la punctul de plecare juridic al capitalului.

În procesul real de circulație capitalul apare întotdeauna numai ca marfă sau ca bani și mișcarea lui se reduce la o serie de cumpărări și vânzări. Pe scurt, procesul circulației se reduce la me-

tamorfoza mărfii. Altfel stau lucrurile dacă considerăm procesul reproducției în ansamblul său. Dacă luăm ca punct de plecare banii (situația este aceeași dacă luăm ca punct de plecare marfa, căci în acest caz pornim de la valoarea ei, considerând-o, așadar, sub specia banilor), vedem că o anumită sumă de bani s-a cheltuit, și după o anumită perioadă de timp ea se reîntoarce cu un increment. Înlocuitorul sumei de bani avansate se reîntoarce împreună cu o plusvaloare. Parcurgînd o anumită mișcare circulară, suma s-a conservat și a sporit. Dar banii, în măsura în care sînt împrumutați în calitate de capital, se împrumută tocmai ca o sumă de bani care se conservă și sporește, care se întoarce după o anumită perioadă cu un increment și care poate mereu să reia oricînd din nou același proces. Ei nu sînt cheltuiți nici ca bani, nici ca marfă, prin urmare nu sînt schimbați pe o marfă, dacă sînt avansați ca bani, și nici vînduți pe bani, dacă sînt avansați ca marfă; ei sînt cheltuiți în calitatea lor de capital. Raportul față de sine însuși sub care se prezintă capitalul atunci cînd privim procesul de producție capitalist în totalitatea și unitatea lui, și în care capitalul apare ca bani care nasc bani, îi este aici încorporat pur și simplu, fără nici o mișcare intermediară, ca un caracter al acestui capital, ca o determinare a lui. Și sub această determinare sînt înstrăinați banii atunci cînd sînt împrumutați în calitate de capital bănesc.

O concepție ciudată despre rolul capitalului bănesc găsim la Proudhon („*Gratuité du Crédit. Discussion entre M. F. Bastiat et M. Proudhon*”, Paris 1850). Pentru Proudhon împrumutul este un lucru rău, fiindcă nu este vînzare. Împrumutul cu dobîndă

„est la faculté de vendre toujours de nouveau le même objet, et d'en recevoir toujours de nouveau le prix sans jamais céder la propriété de ce qu'on vend” * (p. 9) **.

Obiectul, banii, casa etc. nu-și schimbă posesorul, cum se întîmplă la cumpărare și vînzare. Dar Proudhon nu vede că la cedarea banilor sub forma de capital purtător de dobîndă nu se primește în schimb nici un echivalent. În fiecare act de vînzare și cumpărare, în măsura în care au loc procese de schimb, obiectul este, într-adevăr, cedat. Proprietatea asupra obiectului vîndut este întotdeauna cedată. Dar nu se cedează valoarea. Prin vînzare este cedată marfa, dar nu valoarea ei, care e restituită sub formă de bani sau, ceea ce aici nu-i decît o altă formă pentru aceasta,

* — „este facultatea de a vinde mereu același obiect și de a primi mereu prețul lui, fără a ceda vreodată proprietatea asupra obiectului care se vinde”.
— *Nota trad.*

sub formă de creanță sau de titlu de plată. Prin cumpărare banii sînt cedați, dar nu și valoarea lor, care este înlocuită sub forma de marfă. În tot cursul procesului de reproducție, capitalistul industrial deține aceeași valoare (abstracție făcînd de plusvaloare), dar sub diferite forme.

În măsura în care are loc un schimb, adică un schimb de obiecte, nu are loc și o schimbare a valorii. Același capitalist deține întotdeauna aceeași valoare. În măsura însă în care plusvaloarea este produsă de capitalist nu are loc nici un schimb; atunci cînd are loc un schimb, plusvaloarea este deja cuprinsă în mărfuri. Dacă analizăm nu actele de schimb izolate, ci circuitul total al capitalului, $B - M - B'$, o anumită sumă de valoare este în permanență avansată și această sumă de valoare plus plusvaloarea sau profitul este retrasă din circulație. Firește că în actele simple ale schimbului, mijlocirea acestui proces nu apare în mod evident. Și tocmai pe această mișcare a lui B în calitatea sa de capital se bazează și din această mișcare apare dobînda capitalistului care dă bani cu împrumut.

„De fapt — spune Proudhon —, pălărierul, care vinde pălării, ...primește în schimb valoarea lor, nici mai mult, nici mai puțin. Dar capitalistul care împrumută... nu primește înapoi numai întregul său capital; el primește mai mult decît capitalul, mai mult decît ceea ce aruncă în procesul de schimb; în afară de capital el primește și o dobîndă” (p. 69).

Pălărierul reprezintă aici pe capitalistul productiv, în opoziție cu capitalistul care dă bani cu împrumut. Proudhon, evident, n-a dezlegat misterul datorită căruia capitalistul productiv poate să vîndă marfa la valoarea ei (egalizarea la prețuri de producție nu are aici, potrivit concepției lui, nici o importanță) și să primească tocmai prin aceasta un profit peste capitalul pe care-l aruncă în procesul de schimb. Să presupunem că prețul de producție a 100 de pălării = 115 l. st. și că acest preț de producție ar fi întîmplător egal cu valoarea pălărilor, că, prin urmare, capitalul care produce pălării ar avea o compoziție socială mijlocie. Dacă profitul = 15%, profitul realizat de pălărier este de 15 l. st., datorită faptului că vinde marfa la valoarea ei de 115.

Pe el pălăriile îl costă numai 100 l. st. Dacă a produs cu propriul său capital, el bagă în buzunar întregul excedent de 15 l. st.; dacă însă a produs cu un capital împrumutat, el are de plătit din acest excedent poate 5 l. st. ca dobîndă. Aceasta nu schimbă cu nimic valoarea pălărilor, ci numai repartizarea între diferite persoane a plusvalorii deja cuprinsă în această valoare. Întrucît va-

loarea plăriilor nu este afectată prin plata dobânzii, următoarea afirmație a lui Proudhon este o absurditate :

„Dat fiind că în comerț dobînda la capital se adaugă la salariul muncitorului, pentru ca, împreună cu acesta, să constituie prețul mărfii, muncitorul nu poate să răscumpere produsul propriei sale munci. *Vivre en travaillant* * este un principiu care, în condițiile domniei dobânzii, conține o contradicție” (p. 105)⁵⁹.

Cît de puțin a înțeles Proudhon natura capitalului ne-o dovedește următoarea frază, în care el descrie mișcarea capitalului în genere ca o mișcare caracteristică capitalului purtător de dobîndă :

„Comme, par l'accumulation des intérêts, le capital-argent, d'échange en échange revient toujours à sa source, il s'ensuit que la relocation toujours faite par la même main, profite toujours au même personnage” ** [p. 154].

Ce rămîne deci pentru el misterios în mișcarea specifică a capitalului purtător de dobîndă? Categoriile : cumpărare, preț, cedarea de obiecte și forma nemijlocită sub care apare aici plus-valoarea ; pe scurt, fenomenul că aici capitalul, în calitatea lui de capital, a devenit marfă, că prin urmare vînzarea s-a transformat în împrumut și prețul într-o parte din profit.

Reîntoarcerea capitalului la punctul de plecare este în general mișcarea specifică a capitalului în circuitul lui total. Aceasta nu este ceva specific numai capitalului purtător de dobîndă. Specifică pentru el este forma exterioară de reîntoarcere, ruptă de circuitul intermediar. Capitalistul care dă bani cu împrumut își cedează capitalul, îl transmite capitalistului industrial, fără a primi un echivalent. Cedarea lui nu este, în genere, un act al circuitului real al capitalului, ci pregătește numai acest circuit, care urmează să fie efectuat prin intermediul capitalistului industrial. Această primă schimbare de poziție a banilor nu exprimă nici un act al metamorfozei, nici de cumpărare, nici de vînzare. Proprietatea nu

⁵⁹ „O casă”, „bani” etc. n-ar trebui, așadar, după părerea lui Proudhon, să fie împrumutate ca „capital”, ci înstrăinate ca „marfă... la prețul de cost” (p. 43, 44). Luther s-a situat pe o treaptă ceva mai înaltă decît Proudhon. El știa deja că realizarea profitului este independentă de forma împrumutului sau a cumpărării : „Ei fac și din cumpărare o cămătărie. Dar este cam mult dintr-o dată. Acum trebuie să ne ocupăm mai întîi de camăta împrumutului, și după ce ne vom fi lămurit, vom da după merit (la judecata de apoi) și *camelei comerciale*”. (M. Luther. „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen”, Wittenberg 1540.)

* — A trăi muncind. — *Nota trad.*

** — „Din faptul că prin acumularea dobînzilor capitalul bănesc, din schimb în schimb, revine mereu la sursa sa, rezultă că repetarea împrumutului de către una și aceeași persoană aduce profit întotdeauna aceleiași persoane”. — *Nota trad.*

este cedată, fiindcă nu are loc nici un schimb, nu se primește nici un echivalent. Reîntoarcerea banilor din mâinile capitalistului industrial în mâinile capitalistului care dă banii cu împrumut întregeste numai primul act al cedării capitalului. Avansat sub formă de bani, capitalul se întoarce la capitalistul industrial, trecând prin procesul circuitului, tot sub formă de bani. Cum însă capitalul nu i-a aparținut lui în momentul când a fost cheltuit, nu-i poate aparține nici în momentul reîntoarcerii. Faptul că acest capital a trecut prin procesul reproducției nu-l poate în nici un caz transforma într-o proprietate a capitalistului industrial. El trebuie deci să-l restituie celui care i l-a dat cu împrumut. Prima cheltuire a capitalului, care îl transferă din mâinile creditorului în mâinile debitorului, este o tranzacție juridică care nu are nimic comun cu procesul real de reproducție a capitalului, dar care îl pregătește. Restituirea, care transferă capitalul reîntors din mâinile debitorului din nou în cele ale creditorului, este a doua tranzacție juridică, completare a celei dintâi; prima pregătește procesul real, cealaltă este un act final care are loc ulterior. Punctul de plecare și punctul de reîntoarcere, cedarea și restituirea capitalului de împrumut, apar așadar, ca mișcări arbitrare mijlocite de tranzacții juridice care au loc înainte și după mișcarea reală a capitalului, și nu au nimic comun cu ea. Pentru mișcarea reală a capitalului ar fi indiferent dacă capitalul aparține de la început capitalistului industrial și, în consecință, ca proprietate a lui, s-ar reîntoarce numai la el.

În primul act, introductiv, creditorul cedează capitalul său debitorului. În actul următor și final, debitorul restituie capitalul creditorului. Întrucît este vorba de tranzacția numai dintre două persoane — facem deocamdată abstracție de dobîndă —, întrucît e vorba deci numai de mișcarea făcută de însuși capitalul împrumutat între creditor și debitor, aceste două acte (despărțite printr-o perioadă de timp mai lungă sau mai scurtă, în care are loc mișcarea reală de reproducție a capitalului) cuprind ansamblul acestei mișcări. Și această mișcare: cedarea de capital cu condiția restituirii lui, este de fapt mișcarea dării și luării cu împrumut, această formă specifică de înstrăinare doar condiționată a banilor sau a mărfii.

Mișcarea caracteristică a capitalului în general, reîntoarcerea banilor la capitalist, reîntoarcerea capitalului la punctul său de plecare, capătă, în cazul capitalului purtător de dobîndă, o înfățișare pur exterioară, separată de mișcarea reală, a cărei formă este. A cedează banii săi nu în calitatea lor de bani, ci în calitatea lor de capital. Aici capitalul nu suferă nici o schimbare. El nu face decît să treacă dintr-o mînă într-alta. Adevărata lui transformare în capital se înfăptuiește abia în mîna lui B. Dar pentru A el a devenit

capital prin simpla lui cedare către B. Adevărata reîntoarcere a capitalului din procesul de producție și procesul de circulație are loc numai pentru B. Dar pentru A reîntoarcerea are loc sub aceeași formă ca și înstrăinarea. Din mîna lui B capitalul se reîntoarce în mîna lui A. Cedarea, împrumutarea de bani pentru un anumit timp și reprimirea acestora împreună cu o dobîndă (plusvaloare), iată toată forma mișcării capitalului purtător de dobîndă ca atare. Mișcarea reală a banilor împrumutați în calitatea lor de capital este o operație care se petrece în afara tranzacțiilor dintre creditori și debitori. În aceste tranzacții, această mijlocire dispăre, devine invizibilă, nu este inclusă nemijlocit în ele. Ca marfă de un fel specific, capitalul are și un fel specific de a fi înstrăinat. De aceea reîntoarcerea nici nu se exprimă aici ca o consecință și ca un rezultat al unei anumite serii de acte economice, ci ca o consecință a unei convenții juridice speciale între cumpărător și vânzător. Timpul reîntoarcerii depinde de desfășurarea procesului de producție; pentru capitalul purtător de dobîndă, reîntoarcerea sa în calitate de capital pare să depindă numai de acordul dintre creditor și debitor. Deci reîntoarcerea capitalului, în ceea ce privește această tranzacție, nu mai apare ca rezultat determinat de procesul de producție, ci ca și cum capitalul dat cu împrumut n-a pierdut niciodată forma de bani. În realitate, acestea sînt tranzacții determinate, firește, de reîntoarcerile reale ale capitalului. Dar aceasta nu apare în tranzacția însăși. În practică însă lucrurile nu se petrec nici pe departe astfel. Dacă reîntoarcerea reală nu se face la timp, atunci debitorul trebuie să se gîndească la ce alte surse auxiliare va recurge pentru a putea face față obligațiilor sale față de creditor. Forma simplă a capitalului — banii, care se cheltuiesc ca sumă A și se înapoiază după un anumit timp ca suma $A + \frac{1}{x} A$, fără nici o altă mijlocire decît durata acestui interval de timp — nu este decît forma irațională a mișcării reale a capitalului.

În mișcarea reală a capitalului, reîntoarcerea este un moment al procesului de circulație. Mai întîi banii se transformă în mijloace de producție; procesul de producție îi transformă în marfă; prin vânzarea mărfii, ei se transformă din nou în bani și, sub această formă, se întorc înapoi în mîinile capitalistului care avansase inițial capitalul sub formă bănească. Dar la capitalul purtător de dobîndă, reîntoarcerea, ca și cedarea, nu sînt decît rezultatul unei tranzacții juridice între proprietarul capitalului și o a doua persoană. Noi vedem numai cedarea și restituirea, iar tot ce se întîmplă între acestea este invizibil.

Dar întrucît banii avansați drept capital au însușirea de a se reîntoarce la cel care i-a avansat, la cel care-i cheltuiește în calitate de capital, pentru că $B - M - B'$ este forma imanentă a mișcării capitalului, tocmai de aceea posesorul de bani poate să-i împrumute drept capital, drept ceva care posedă însușirea de a se reîntoarce la punctul de plecare, de a se conserva și de a-și spori valoarea în cursul mișcării pe care o parcurge. El dă banii în calitate de capital pentru că, după ce sînt folosiți în această calitate de capital, ei se înapoiază la punctul lor de plecare, pot deci fi restituiți după un anumit timp de cel care i-a luat cu împrumut tocmai pentru că se reîntorc la el.

Darea cu împrumut a banilor în calitate de capital — cedarea lor cu condiția restituirii după un anumit timp — presupune deci ca banii să fie realmente întrebuințați drept capital și să se reîntoarcă realmente la punctul lor de plecare. Mișcarea reală a circuitului banilor în calitate de capital este, așadar, premisa tranzacției juridice potrivit căreia debitorul trebuie să restituie banii creditorului. Dacă debitorul nu-i întrebuințează în calitate de capital, aceasta îl privește. Creditorul împrumută bani în calitate de capital și ca atare ei trebuie să îndeplinească funcțiile capitalului, care includ circuitul capitalului bănesc pînă la reîntoarcerea lui sub forma de bani la punctul de plecare.

Actele circulației $B - M$ și $M - B'$, în care suma de valoare dată funcționează ca bani sau ca marfă, nu sînt decît procese intermediare, decît momente separate ale mișcării ei totale. În calitate de capital ea efectuează mișcarea totală $B - B'$. Ea este avansată ca bani sau ca o sumă de valoare sub o formă oarecare și se reîntoarce ca o sumă de valoare. Creditorul nu cheltuiește banii pentru cumpărare de mărfuri, sau, dacă suma de valoare există în marfă, n-o vinde pe bani, ci o avansează drept capital, drept $B - B'$, ca valoare care se reîntoarce într-un termen anumit la punctul ei de plecare. În loc să cumpere sau să vîndă, el dă cu împrumut banii. Împrumutul acesta este deci forma corespunzătoare sub care banii sînt înstrăinați în calitate de capital, în loc de a fi înstrăinați ca bani sau ca marfă. De aici nu rezultă nicidecum că împrumutul nu poate fi și o formă a unor tranzacții care nu au nimic comun cu procesul capitalist de reproducție.

Pînă acum am analizat numai mișcarea efectuată de capitalul împrumutat între posesorul acestuia și capitalistul industrial. Acum urmează să analizăm *dobînda*.

Creditorul își cheltuiește banii în calitate de capital; suma de valoare pe care el o înstrăinează altei persoane este capital și de aceea se reîntoarce la el. Dar simpla reîntoarcere la el încă n-ar însemna o reîntoarcere a sumei de valoare împrumutate *drept capital*, ci simpla restituire a unei sume de valoare împrumutate. Pentru a se reîntoarce ca un capital, suma de valoare avansată trebuie nu numai să se conserve în timpul mișcării, ci totodată să se și valorifice, să-și sporească mărimea valorii, deci să se reîntoarcă cu o plusvaloare, ca $B + \Delta B$, și acest ΔB este aici dobânda sau cea parte din profitul mijlociu care nu rămâne în mâinile capitalistului în funcțiune, ci revine capitalistului posesor de bani.

Faptul că banii au fost înstrăinați de el în calitate de capital înseamnă că ei trebuie să-i fie restituiți ca $B + \Delta B$. Ulterior va trebui să analizăm în mod special și forma când dobânda se plătește, la anumite termene, în intervalul de timp pentru care a fost acordat împrumutul, iar capitalul se restituie abia la sfârșitul unei perioade mai lungi.

Ce dă capitalistul posesor de bani debitorului, capitalistului industrial? Ce-i înstrăinează de fapt? Căci numai actul înstrăinării face din împrumutarea banilor o înstrăinare a banilor în calitatea lor de capital, adică o înstrăinare a capitalului ca marfă.

Nu prin acest act al înstrăinării capitalul posesorului de bani este transmis unei alte persoane ca marfă, sau marfa de care dispune el este cedată în calitate de capital unei terțe persoane.

Ce se înstrăinează în cazul vânzărilor obișnuite? Nu valoarea mărfii vândute, căci aceasta nu face decât să-și schimbe forma. Ea există în mod ideal ca preț în marfă înainte de a trece în mod real sub forma de bani în mâna vânzătorului. Aceeași valoare și aceeași mărime de valoare nu fac aici decât să-și schimbe forma. Într-un caz ele există sub forma de marfă, în altul sub forma de bani. Ceea ce vânzătorul înstrăinează realmente și ceea ce, în consecință, intră în consumul individual sau productiv al cumpărătorului este valoarea de întrebuințare a mărfii, marfa de valoare de întrebuințare.

Ce este însă valoarea de întrebuințare pe care capitalistul posesor de bani o înstrăinează pe durata împrumutului și o transmite capitalistului productiv, care contractează împrumutul? Este valoarea de întrebuințare pe care banii o au datorită faptului că pot fi transformați în capital, pot funcționa în calitate de capital și, prin urmare, în afară de faptul că își păstrează mărimea inițială a valorii lor, produc în mișcarea lor o anumită plusvaloare, profitul mijlociu (ceea ce depășește sau este sub profitul mijlociu apare aici ca ceva întâmplător). La celelalte mărfuri valoarea de între-

bunătate este, în ultimă instanță, consumată, și astfel dispare substanța mărfii și o dată cu ea valoarea ei. Marfa-capital, dimpotrivă, se caracterizează prin aceea că, prin consumarea valorii ei de întrebuințare, valoarea ei și valoarea ei de întrebuințare nu numai că se păstrează, dar se și măresc.

Această valoare de întrebuințare a banilor în calitatea lor de capital — însușirea de a produce profitul mijlociu — capitalistul posesor de bani o înstrăinează capitalistului industrial pentru timpul pe care îi cedează dreptul de a dispune de capitalul împrumutat.

În acest sens există o anumită analogie între banii astfel împrumutați și forța de muncă considerată în raport cu capitalistul industrial. Numai că acesta din urmă plătește valoarea forței de muncă, pe când valoarea capitalului împrumutat el o restituie pur și simplu. Valoarea de întrebuințare a forței de muncă înseamnă pentru capitalistul industrial a produce, în procesul consumării ei, mai multă valoare (profit) decât posedă ea însăși și decât costă ea. Acest excedent de valoare reprezintă pentru capitalistul industrial valoarea de întrebuințare a forței de muncă. Tot așa valoarea de întrebuințare a capitalului bănesc împrumutat este însușirea lui de a adăuga și de a spori valoarea.

Capitalistul posesor de bani înstrăinează de fapt o valoare de întrebuințare și, de aceea, ceea ce el cedează, cedează ca marfă. În acest sens analogia cu marfa ca atare este deplină. În primul rând este o valoare care trece dintr-o mână într-alta. Când e vorba de marfă pur și simplu, de marfa ca atare, valoarea rămâne aceeași atât în mîna cumpărătorului, cât și în cea a vânzătorului, numai că sub o formă diferită; atât înainte cât și după tranzacția comercială ei dețin aceeași valoare, pe care au înstrăinat-o, unul sub forma de marfă, celălalt sub forma de bani. În cazul împrumutului, capitalistul posesor de bani este singurul care în această tranzacție cedează valoare; dar el o păstrează datorită restituirii ei care are loc ulterior. În cazul împrumutului, numai una din părți primește valoare, fiindcă numai una din ele o cedează. — În al doilea rând, una din părți înstrăinează o valoare de întrebuințare reală, cealaltă o primește și o consumă. Spre deosebire însă de marfa obișnuită, această valoare de întrebuințare este ea însăși valoare, și anume excedentul mărimii valorii peste mărimea valorii inițiale a banilor, care rezultă din întrebuințarea acestora în calitate de capital. Profitul este această valoare de întrebuințare.

Valoarea de întrebuințare a banilor împrumutați constă în însușirea lor de a funcționa în calitate de capital și de a produce ca atare, în condiții mijlocii, profit mijlociu ⁵⁷⁾.

Ce plătește, așadar, capitalistul industrial și care este prețul capitalului împrumutat ?

„That which men pay as interest for the use of what they borrow” este, după Massie, „a part of the profit it is capable of producing” * ⁵⁸⁾.

Cel care cumpără o marfă obișnuită cumpără valoarea ei de întrebuințare, dar plătește valoarea ei. Cel care ia banii cu împrumut cumpără de asemenea valoarea de întrebuințare a banilor ca capital ; dar ce plătește el ? Firește, nu prețul sau valoarea lor, ca la celelalte mărfuri. Între creditor și debitor nu are loc, ca între cumpărător și vânzător, o schimbare de formă a valorii, în așa fel ca această valoare să existe o dată sub formă de bani și altă dată sub formă de marfă. Identitatea dintre valoarea cedată și valoarea reprimită se manifestă aici cu totul altfel. Suma de valoare, banii, este cedată fără nici un echivalent și este restituită după un anumit timp. Creditorul rămâne mai departe proprietarul aceleiași valori, chiar după ce aceasta a trecut de la el la debitor. În schimbul de mărfuri simplu banii se află întotdeauna la cumpărător ; dar când e vorba de împrumut, banii se află la vânzător. El este acela care cedează banii pentru un anumit timp și cumpărătorul capitalului este acela care îi primește ca marfă. Aceasta însă e cu puțință numai în măsura în care banii funcționează în calitate de capital și sînt deci avansați. Debitorul împrumută bani în calitate de capital, de valoare care se valorifică. Dar la început ei sînt numai capital în sine, ca orice capital la punctul de plecare, în momentul avansării lui. Abia prin întrebuințarea lor ei se valorifică, se realizează în calitate de capital. Dar debitorul trebuie să-î restituie ca un capital *realizat*, deci ca valoare plus plusvaloare (dobîndă) ; și aceasta din urmă nu poate fi decît o parte din profitul realizat de el.

⁵⁷⁾ „Dreptul de a lua dobîndă nu depinde de faptul că debitorul realizează sau nu profit la banii împrumutați, ci de faptul că acești bani pot să aducă profit dacă sînt bine întrebuințați” („An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered”, London 1750, p. 49. Autorul acestei scrieri anonime este : J. Massie.)

⁵⁸⁾ „Bogătașii, în loc să întrebuințeze singuri banii lor, îi împrumută altora, pentru ca aceștia să realizeze un profit și să dea o parte din acest profit posesorilor de bani” (l. c. p. 23, 24).

* „Ceea ce plătesc oamenii drept dobîndă pentru întrebuințarea a ceea ce au luat cu împrumut” este după Massie, „o parte din profitul pe care acesta este în stare să-l producă”. — *Nota trad.*

Numai o parte, nu totul. Căci pentru debitor valoarea de întrebuințare constă în aceea că banii îi produc profit. Altminteri creditor n-ar fi înstrăinat valoarea de întrebuințare. Pe de altă parte, debitorului nu-i poate reveni întregul profit, căci aceasta ar însemna că el nu plătește nimic pentru înstrăinarea valorii de întrebuințare și că banii avansați el îi înapoiază creditorului ca bani pur și simplu, și nu ca un capital, ca un capital realizat, căci ei nu sînt capital realizat decît ca $B + \Delta B$.

Amîndoi, atît creditorul cît și debitorul, cheltuiesc aceeași sumă de bani în calitate de capital. Dar numai la debitor această sumă funcționează în calitate de capital. Faptul că una și aceeași sumă există de două ori în calitate de capital pentru două persoane nu dublează profitul. Această sumă poate funcționa pentru ambele persoane în calitate de capital numai datorită faptului că profitul se împarte. Partea care revine creditorului se numește dobîndă.

Presupunem că întreaga tranzacție are loc între două categorii de capitaliști, capitalistul posesor de bani și capitalistul industrial sau cel comercial.

Nu trebuie să uităm niciodată că aici, capitalul, în calitate sa de capital, este marfă, sau că marfa despre care este vorba aici este capital. Toate raporturile care apar aici ar fi deci iraționale din punctul de vedere al mărfii simple sau chiar din punctul de vedere al capitalului, în măsura în care acesta funcționează în procesul său de reproducție ca un capital-marfă. A da cu împrumut și a lua cu împrumut, în loc de a vinde și de a cumpăra, constituie aici o deosebire rezultată din natura specifică a mărfii-capital. Tot așa, ceea ce se plătește aici este dobîndă, și nu prețul mărfii. Dacă am numi dobînda preț al capitalului bănesc, aceasta ar fi o formă irațională a prețului, care vine în contradicție totală cu noțiunea de preț al mărfii⁵⁹⁾. Prețul este redus aici la forma lui pur abstractă și lipsită de conținut, astfel că el reprezintă o anumită sumă de bani care se plătește pentru ceva ce figurează într-un fel sau altul ca valoare de întrebuințare, în timp ce, potrivit noțiunii sale, prețul

⁵⁹⁾ „Expresia valoare (value) aplicată la currency * are trei accepții... 2. currency actually in hand ** în comparație cu aceeași sumă de currency care va intra mai tîrziu. Atunci valoarea lor este măsurată după nivelul dobînzii și nivelul dobînzii e determinat by the ratio between the amount of loanable capital and the demand for it ***”. (Colonel R. Torrens. „On the Operation of the Bank Charter Act of 1844 etc.”, 2nd ed., 1847 [p. 5, 6].)

* — mijloace de circulație. — Nota trad.

** — mijloace de circulație efectiv disponibile. — Nota trad.

*** — de raportul dintre cantitatea capitalului disponibil pentru împrumut și cererea de împrumut. — Nota trad.

este egal cu valoarea exprimată în bani a acestei valori de întrebuințare.

Dobânda ca preț al capitalului este din capul locului o expresie complet irațională. Aici marfa are o valoare dublă, întâi o valoare, și apoi un preț diferit de această valoare, pe cînd prețul este expresia în bani a valorii. Capitalul bănesc nu este deocamdată nimic altceva decît o sumă de bani, sau valoarea unei anumite cantități de mărfuri fixată ca o sumă de bani. Dacă marfa este dată cu împrumut ca un capital, atunci ea nu este decît forma deghizată a unei sume de bani. Căci ceea ce se dă cu împrumut în calitate de capital nu sînt atîția și atîția pînzi de bumbac, ci atîția și atîția bani, care există sub formă de bumbac ca valoare a acestuia. De aceea prețul capitalului se raportează la el ca la o sumă de bani, deși nu sub forma de currency, cum își închipuie d-l Torrens (vezi mai sus, nota 59). Cum poate oare o sumă de valoare să aibă și un alt preț în afară de propriul ei preț, în afară de prețul oare este exprimat în propria ei formă bănească? Prețul este doar valoarea mării (acesta este cazul și cu prețul de piață, care nu diferă de valoare calitativ, ci numai cantitativ, adică numai în ceea ce privește mărimea valorii), spre deosebire de valoarea ei de întrebuințare. Un preț care diferă calitativ de valoare este o contradicție absurdă⁶⁰).

Capitalul se manifestă în calitate de capital prin valorificarea lui; gradul acestei valorificări exprimă gradul cantitativ în care el se realizează în calitate de capital. Plusvaloarea produsă de el sau profitul — rata sau nivelul acestuia — se poate măsura numai prin compararea cu valoarea capitalului avansat. Valorificarea mai mare sau mai mică a capitalului purtător de dobîndă se poate măsura de asemenea numai prin compararea mărimii dobînzii, adică a părții care-i revine din profitul total, cu valoarea capitalului avansat. Dacă, prin urmare, prețul exprimă valoarea mării, dobînda exprimă valorificarea capitalului bănesc și apare deci ca prețul care se plătește pentru acesta creditorului. De aici rezultă cît de absurdă este de la început pretenția de a aplica aici direct raporturile simple ale schimbului, ale cumpărării și vînzării, mijlocite de bani, așa cum procedează Proudhon. Premisa fundamentală este tocmai aceea că banii funcționează în calitate de capital și, prin urmare, că pot

⁶⁰) „Dubla accepție a expresiei valoare a banilor sau a mijlocului de circulație, întrebuințată în egală măsură pentru a desemna valoarea de schimb a mărfurilor și valoarea de întrebuințare a capitalului, este o permanentă sursă de confuzie”. (Tooke. „Inquiry into the Currency Principle”, p. 77.) — Tooke nu vede însă principala confuzie (cuprinsă în însăși esența problemei) că valoarea ca atare (dobînda) devine valoarea de întrebuințare a capitalului.

fi transmiși unei terțe persoane ca un capital în sine, ca un capital potențial.

Capitalul apare însă aici ca marfă în măsura în care el este oferit pe piață și în măsura în care valoarea de întrebuințare a banilor este realmente înstrăinată în calitate de capital. Valoarea lui de întrebuințare constă însă în capacitatea de a produce profit. Valoarea banilor sau a mărfurilor în calitatea lor de capital nu este determinată de valoarea lor ca bani sau ca mărfuri, ci de cantitatea de plusvaloare pe care o produc pentru posesorul lor. Produsul capitalului este profitul. În condițiile producției capitaliste, faptul că banii sînt cheltuiți ca bani sau avansați în calitate de capital reprezintă numai o întrebuințare diferită a banilor. Banii, respectiv marfa, sînt în sine, potențial, capital, după cum și forța de muncă este, potențial, capital. Căci: 1) banii pot fi transformați în elementele producției și, ca atare, sînt numai expresia abstractă a acestora, numai existența lor ca valoare; 2) elementele materiale ale avuției posedă, potențial, proprietatea de a fi capital, pentru că tipusul lor care le completează, care le face să devină capital — munca salariată —, există deja pe baza producției capitaliste.

Caracterul social antagonist al avuției materiale — antagonismul dintre aceasta și munca ca muncă salariată —, separat de procesul de producție, este deja exprimat în proprietatea asupra capitalului ca atare. Acest moment, separat de însuși procesul de producție capitalist, al cărui rezultat permanent este, și ca rezultat permanent este totodată și premisa lui permanentă, se exprimă în faptul că banii, și de asemenea marfa, sînt în sine, latent, potențial capital, că pot fi vînduți ca capital și că în această formă ei pot comanda munca altuia, pot emite pretenția de a-și însuși munca altuia, sînt prin urmare valoare care se valorifică. Aici devine evident și faptul că baza și mijlocul pentru însușirea muncii altuia este tocmai această relație, și nicidecum vreo muncă oarecare prestată de către capitalist ca echivalent.

Mai departe, capitalul apare ca marfă în măsura în care împărțirea profitului în dobîndă și în profitul propriu-zis este reglată de cerere și ofertă, deci de concurență, la fel ca și prețurile de piață ale mărfurilor. Deosebirea este însă aici tot atît de evidentă ca și asemănarea. Dacă cererea și oferta se compensează, prețul de piață al mărfii corespunde prețului ei de producție; aceasta înseamnă că prețul ei este reglat de legile interne ale producției capitaliste, independent de concurență, deoarece oscilațiile cererii și ofertei

nu explică nimic altceva decât abaterile prețurilor de piață de la prețurile de producție, abateri care se compensează reciproc, astfel că în anumite perioade mai lungi sau mai scurte prețurile de piață mijlocii sînt egale cu prețurile de producție. Cînd cererea și oferta se compensează, aceste forțe încetează de a mai acționa, se anulează reciproc și atunci legea generală a determinării prețului se manifestă ca o lege și pentru cazul particular ; prețul de piață corespunde atunci, în însăși existența sa nemijlocită și nu numai ca medie a mișcării prețurilor de piață, cu prețul de producție, care este reglat de legile imanente ale modului de producție. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește salariul. Dacă cererea și oferta se compensează, atunci acțiunea lor se anulează și salariul este egal cu valoarea forței de muncă. Altfel stau însă lucrurile cu dobînda la capitalul bănesc. Concurența nu determină aici abaterile de la lege pentru simplul motiv că nu există altă lege a împărțirii decît cea dictată de concurență, pentru că, așa cum vom mai vedea în continuare, nu există o rată „naturală” a dobînzii. Prin rata naturală a dobînzii se înțelege, dimpotrivă, rata stabilită prin libera concurență. Nu există limite „naturale” ale ratei dobînzii. Acolo unde concurența nu determină numai abaterile și oscilațiile, unde, prin urmare, în condițiile echilibrului forțelor contradictorii, încetează în genere orice determinare, ceea ce urmează a fi determinat este în sine ceva în afara legității și arbitrar. Despre aceasta vom vorbi mai pe larg în capitolul următor.

La capitalul purtător de dobîndă totul apare ca ceva exterior : avansarea de capital apare ca o simplă transmitere a acestuia de la creditor la debitor ; reîntoarcerea capitalului realizat apare ca o simplă retransmitere, restituire cu dobîndă, de la debitor la creditor. Același lucru trebuie spus și în ceea ce privește determinarea, immanentă modului de producție capitalist, că rata profitului este determinată nu numai de raportul dintre profitul realizat într-o singură rotație și valoarea-capital avansată, ci și de durata acestei rotații, este determinată deci ca profit pe care îl aduce capitalul industrial în intervale de timp date. Pentru capitalul purtător de dobîndă și aceasta apare ca ceva absolut exterior : creditorului i se plătește pur și simplu pentru un anumit termen o anumită dobîndă.

Cu obișnuita sa putere de pătrundere în conexiunea lăuntrică a lucrurilor, romanticul Adam Müller spune („Elemente der Staatskunst”, Berlin 1809, [Th. III.] S. 138) :

„Pentru determinarea prețului obiectelor, timpul nu prezintă importanță ; pentru determinarea dobânzii însă, mai ales timpul contează”.

El nu vede că timpul de producție și timpul de circulație intră în determinarea prețului mărfurilor și că tocmai prin aceasta rata profitului este determinată pentru un timp de rotație dat al capitalului, pe cînd rata dobânzii este determinată tocmai prin determinarea profitului pentru un timp dat. Profunzimea sa constă aici, ca întotdeauna, în aceea că vede numai norii de praf de la suprafață și prezintă această prăfăraie în fraze pretențioase drept ceva misterios și important.

Capitolul douăzeci și doi

Împărțirea profitului. Dobînda. Rata „naturală” a dobînzii

Obiectul capitolului de față, ca în genere toate fenomenele creditului, despre care vom vorbi în cele ce urmează, nu pot fi cercetate aici amănunțit. Concurența dintre creditori și debitori, precum și fluctuațiile de scurtă durată ale pieței financiare care rezultă din aceasta depășesc cadrul analizei noastre. Circuitul pe care-l parcurge rata dobînzii în timpul ciclului industrial presupune, pentru a putea fi expus, ca în prealabil să expunem acest ciclu, ceea ce de asemenea nu putem face aici. Același lucru este valabil și pentru egalizarea mai mult sau mai puțin aproximativă a ratei dobînzii pe piața mondială. Aici ne vom ocupa numai de forma independentă a capitalului purtător de dobîndă și de separarea dobînzii de profit.

Dat fiind că dobînda nu este decît o parte din profit, și anume partea pe care capitalistul industrial trebuie, potrivit presupunerii noastre de pînă acum, s-o plătească capitalistului posesor de bani, profitul însuși apare ca limita maximă a dobînzii atunci cînd partea care revine capitalistului în funcțiune ar fi = 0. Abstracție făcînd de unele cazuri, cînd dobînda poate fi realmente mai mare decît profitul și prin urmare nu mai poate fi plătită din profit, s-ar putea eventual considera ca limită maximă a dobînzii întregul profit minus partea din acest profit, de care ne vom ocupa în cele ce urmează, și care constă din salariul pentru supraveghere (wages of superintendence). Limita minimă a dobînzii nu poate fi de loc determinată. Ea poate să scadă oricît. Totuși de fiecare dată intervin împrejurări care acționează în sens contrar și o ridică peste această limită minimă relativă.

„Raportul dintre suma plătită pentru întrebuințarea unui capital și acest capital însuși exprimă rata dobînzii exprimată în bani”. — „Rata dobînzii depinde : 1) de rata profitului ; 2) de raportul în care se împarte profitul total între debitor și creditor”. („Economist” ¹⁵, 22 ianuarie 1853.) „Deoarece ceea ce se plătește drept dobîndă pentru folosirea sumei împrumutate este o parte din profitul pe care banii

Imprumutați sînt în stare să-I producă. dobînda aceasta trebuie întotdeauna să fie reglată de acest profit". (Massie, l. c., p. 49.)

Să presupunem mai întîi că între profitul total și partea profitului total care urmează să fie plătită ca dobîndă capitalistului posesor de bani există un raport fix. În acest caz este clar că dobînda va crește sau va scădea o dată cu profitul total, iar acesta, la rîndul lui, este determinat de rata generală a profitului și de oscilațiile ei. Dacă, de pildă, rata mijlocie a profitului = 20% și dobînda = $\frac{1}{4}$ din profit, atunci dobînda = 5%. Dacă rata mijlocie a profitului = 16%, atunci dobînda = 4%. La o rată a profitului de 20%, dobînda ar putea crește la 8%, și capitalistul industrial tot ar mai putea realiza același profit ca și la o rată a profitului = 16% și cu o dobîndă = 4%, adică de 12%. Chiar dacă dobînda s-ar urca numai la 6% sau 7%, capitalistului industrial tot i-ar mai rămîne o parte mai mare din profit. Dacă dobînda ar fi egală cu o cotă constantă din profitul mijlociu, rezultatul ar fi că, cu cît rata generală a profitului ar fi mai ridicată, cu atît mai mare ar fi diferența absolută dintre profitul total și dobîndă, cu atît mai mare ar fi deci și partea din profitul total care revine capitalistului în funcțiune, și invers. Să presupunem că dobînda = $\frac{1}{5}$ din profitul mijlociu. $\frac{1}{5}$ din 10 este 2; diferența dintre profitul total și dobîndă = 8; $\frac{1}{5}$ din 20 este = 4; diferența = 20 — 4 = 16; $\frac{1}{5}$ din 25 = 5; diferența = 25 — 5 = 20; $\frac{1}{5}$ din 30 = 6; diferența = 30 — 6 = 24; $\frac{1}{5}$ din 35 = 7; diferența = 35 — 7 = 28. Diferențele rate ale dobînzii de 4, 5, 6, 7% ar exprima aici mereu numai $\frac{1}{5}$ sau 20% din profitul total. Dacă, prin urmare, ratele profitului sînt diferite, atunci rate diferite ale dobînzii pot exprima aceleași părți alicote din profitul total sau aceeași parte procentuală din profitul total. La un asemenea raport constant al dobînzii, profitul industrial (diferența dintre profitul total și dobîndă) ar fi cu atît mai mare cu cît rata generală a profitului ar fi mai ridicată, și invers.

Presupunînd că toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, cu alte cuvinte că raportul dintre dobîndă și profitul total este mai mult sau mai puțin constant, capitalistul în funcțiune va fi în stare și va voi să plătească o dobîndă mai ridicată sau mai scăzută în raport direct cu nivelul ratei profitului⁶¹). Deoarece, așa cum am văzut, nivelul ratei profitului este invers proporțional cu dezvoltarea producției capitaliste, rezultă că nivelul, mai ridicat sau mai scăzut, al dobînzii într-o țară este și el invers proporțional cu

⁶¹) „Rata naturală a dobînzii este reglată de profiturile realizate în fiecare întreprindere în parte". (Massie, l. c., p. 51.)

nivelul dezvoltării industriale, în măsura în care deosebirea dintre nivelurile dobînzilor exprimă realmente deosebirea dintre ratele profitului. Vom vedea mai tîrziu că nu întotdeauna se întîmplă astfel. În acest sens putem spune că dobînda este reglată de profit sau, mai precis, de rata generală a profitului. Și acest mod de reglare este valabil și pentru dobînda mijlocie.

În orice caz, rata mijlocie a profitului trebuie privită ca limita maximă de determinare finală a dobînzii.

Vom analiza de îndată mai îndeaproape faptul că dobînda trebuie raportată la profitul mijlociu. Cînd avem de împărțit la doi un întreg (dat, cum e profitul, ceea ce contează în primul rînd este, firește, mărirea întregului care urmează a fi împărțit, și această mărime a profitului este determinată de rata mijlocie a profitului. Să presupunem că rata generală a profitului este dată, deci mărirea profitului la un capital de mărime dată este, să zicem, 100, variațiile dobînzii sînt evident învers proporționale cu cele ale părții din profit ce rămîne capitalistului în funcțiune, care lucrează cu un capital împrumutat. Dar împrejurările care determină mărirea profitului ce urmează a fi împărțit, adică a valorii nou create prin munca neplătită, sînt foarte diferite de acelea care determină repartiția lui între aceste două categorii de capitaliști și acționează adesea în direcții absolut opuse ⁶²⁾).

Dacă considerăm ciclurile de rotație în cadrul cărora se mișcă industria modernă — stare de acalmie, înviorare crescîndă, prosperitate, supraproducție, crah, stagnare, stare de acalmie etc. cicluri a căror analiză amănunțită depășește cadrul analizei noastre —, vom vedea că, în majoritatea cazurilor, perioadelor de prosperitate sau de supraprofit le corespunde un nivel scăzut al dobînzii, trecerii de la prosperitate la faza următoare a ciclului îi corespunde un nivel sporit al dobînzii, iar perioadei de criză îi corespunde dobînda maximă, de camătă ⁶³⁾. Din vara anului 1843 începe o perioadă de prosperitate; rata dobînzii, care în primăvara anului 1842 mai era de $4\frac{1}{2}\%$, a scăzut în primăvara și vara anului 1843

⁶²⁾ Aici în manuscris găsim următoarea observație: „Din cuprinsul acestui capitol rezultă că, înainte de a fi cercetate legile de repartizare a profitului, e totuși mai bine să se expună la început cum împărțirea cantitativă devine împărțire calitativă. Pentru a face trecerea de la capitolul precedent la capitolul de față, nu este nevoie deocamdată decît să presupunem că dobînda este o parte încă nedeterminată precis din profit”. [F.E.]

⁶³⁾ „În prima perioadă imediat următoare perioadei de depresiune, bani sînt suficienți, nu se face speculă; în a doua perioadă sînt bani din abundență, iar specula e în floare; în a treia perioadă specula este în declin și crește cererea de bani; în a patra perioadă banii sînt rari și începe depresiunea”. (Gilbart, l.c., I, p. 149.)

la 2%⁶⁴), iar în septembrie chiar la 1½% (Gilbart. „A Practical treatise on banking”, ed. a 5-a, London 1849), I, p. 166), apoi în timpul crizei din 1847 a crescut la 8% și chiar mai mult.

Desigur, pe de altă parte, o dobândă scăzută poate coincide cu o stagnare, iar o dobândă în ușoară creștere — cu o înviorare crescândă.

Rata dobânzii atinge nivelul său maxim în timpul crizelor, când trebuie luați bani cu împrumut pentru a face plăți, oricât de mult ar costa aceasta. Totodată faptul că urcarea dobânzii corespunde unei scăderi a prețului titlurilor de valoare constituie, pentru cei care posedă capital bănesc disponibil, un foarte bun prilej de a cumpăra, la prețuri derizorii, asemenea titluri purtătoare de dobândă care, dacă lucrurile se desfășoară normal, trebuie să ajungă iarăși cel puțin la prețul lor mijlociu de îndată ce dobânda scade din nou⁶⁵).

Există însă și o tendință de scădere a ratei dobânzii cu totul independentă de oscilațiile ratei profitului. Sunt două cauze principale :

I. Chiar dacă presupunem că niciodată nu s-ar lua capital cu împrumut decât pentru investiții productive, este totuși posibil ca rata dobânzii să se schimbe fără ca să aibă loc și o schimbare a ratei profitului brut. Căci, pe măsură ce un popor progresează sporindu-și avuția, ia naștere și crește mereu o clasă de oameni care, datorită muncii înaintașilor lor, posedă fonduri și pot trăi din simpla dobândă la aceste fonduri. Tot așa, mulți dintre aceia care în tinerețe sau la maturitate au participat activ la afaceri se retrag pentru a trăi liniștiți la bătrânețe din dobânda la sumele acumulate. Aceste două clase au tendința de a crește o dată cu creșterea avuției țării; căci cei care încep cu un capital de mărime mijlocie reușesc mai ușor să facă avere decât cei care încep cu un capital mic. De aceea, în țările vechi și bogate raportul dintre partea capitalului național pe care posesorii ei nu vor s-o întrebuințeze ei înșiși și întregul capital productiv al societății este mai mare decât același raport în țările tinere și sărace. Cif de numeroasă e clasa rentierilor în Anglia! Pe măsură ce crește clasa rentierilor crește clasa celor care dau capital cu împrumut, căci sunt unii și aceiași oameni”. (Ramsay. „Essay on the Distribution on Wealth”, p. 201, 202.)

⁶⁴) Tooke explică aceasta „prin acumularea unui surplus de capital, care însoțește în mod necesar lipsa unor plasamente avantajoase în anii anteriori, prin punerea în circulație a unor rezerve bănești și prin renașterea speranței în prosperitatea afacerilor”. („History of Prices from 1839 to 1847”, London 1848, p. 54.)

⁶⁵) „Unui vechi client al său, un bancher i-a refuzat un împrumut pe baza unor hirtii de valoare de 200 000 l. st.; în momentul în care clientul voia să plece pentru a anunța încetarea plăților, bancherul i-a spus că n-are nevoie să facă un asemenea pas, căci în împrejurările date ar fi dispus să-i cumpere hirtii de valoare cu 150 000 l. st.” ([H. Roy.] „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844, etc.”, London 1864, p. 80.)

II. Dezvoltarea sistemului de credit și, o dată cu aceasta posibilitatea mereu crescîndă pentru comercianți și industriași de a dispune, prin intermediul bancherilor, de toate economiile bănești ale tuturor claselor societății, precum și concentrarea progresivă a acestor economii în mase mari, capabile să acționeze ca un capital bănesc, trebuie de asemenea să exercite o presiune asupra ratei dobînzii. Despre aceasta vom vorbi amănunțit mai tîrziu.

În ceea ce privește determinarea ratei dobînzii, Ramsay spune că ea

„depinde în parte de rata profitului brut, în parte de proporția în care acesta se împarte în dobîndă și beneficiul întreprinzătorului (profits of enterprise). Această proporție depinde de concurența dintre cei ce dau și cei ce iau cu împrumut capital; această concurență este influențată, dar nu reglată exclusiv, de rata probabilă a profitului brut⁶⁶⁾. Concurența nu este reglată exclusiv de rata probabilă a profitului brut pentru că, pe de o parte, mulți iau cu împrumut fără a avea în vedere o investiție productivă și pentru că, pe de altă parte, mărimea întregului capital național care poate fi dat cu împrumut se schimbă o dată cu avuția țării, independent de o eventuală schimbare a profitului brut”. (Ramsay, l. c., p. 206, 207.)

Pentru a afla rata mijlocie a dobînzii, trebuie: 1) să se calculeze media dobînzii după variațiile ei în timpul marilor cicluri industriale și 2) să se calculeze rata dobînzii la investițiile pentru care capitalul este împrumutat pe termen relativ lung.

Rata mijlocie a dobînzii care predomină într-o țară — spre deosebire de ratele de piață, care oscilează în permanență — nu poate fi determinată de nici o lege. În acest domeniu nu există nici o rată naturală a dobînzii în sensul în care vorbesc economiștii despre o rată naturală a profitului și o rată naturală a salariului. Încă Massie a făcut în această privință o remarcă justă (p. 49):

„The only thing which any man can be in doubt about on this occasion, is, what proportion of these profits do of right belong to the borrower, and what to the lender; and this there is no other method of determining than by the opinions of borrowers and lenders in general; for right and wrong, in this respect, are only what common consent makes so” *.

Echilibrul dintre cerere și ofertă — presupunînd că rata mijlocie a profitului este dată — nu dovedește aici absolut nimic. În general, în cazurile cînd se recurge la această formulă (și în acest

⁶⁶⁾ Dat fiind că rata dobînzii este în general determinată de rata mijlocie a profitului, foarte adesea o rată scăzută a dobînzii poate fi însoțită de speculații extraordinare, ca, de pildă, speculațiile la căile ferate din vara anului 1844. La Banca Angliei rata dobînzii a crescut la 3% abia la 16 octombrie 1844.

* — „Singurul lucru de care se poate îndoi cineva în cazul dat este cît anume din acest profit aparține de drept debitorului și cît creditorului. În general, acest lucru îl pot stabili numai debitorul și creditorul; căci, în această privință, oamenii stabilesc de comun acord ceea ce e drept sau nedrept”. — *Nota trad.*

caz asta este just chiar și din punct de vedere (practic), ea servește ca o formulă pentru a găsi regula fundamentală, care este independentă de concurență și care, dimpotrivă, determină concurența (o formulă pentru a găsi limitele care reglează sau mărimile limitative); ea servește mai ales ca o formulă pentru cei angrenați în practica concurenței, în fenomenele ei și în concepțiile care se dezvoltă din concurență, o formulă care ajută să se ajungă la o concepție, deși tot superficială, despre legătura lăuntrică a relațiilor economice care se manifestă în cadrul concurenței. Aceasta este o metodă pentru a se putea ajunge de la variațiile care însoțesc concurența la limitele acestor variații. Ea însă nu poate fi aplicată la rata mijlocie a dobânzii. Nu există absolut nici un motiv pentru care condițiile mijlocii ale concurenței, echilibrul dintre creditori și debitori să trebuiască să dea creditorului o dobândă de 3, 4, 5% etc. la capitalul lui, sau o anumită parte de 20% sau de 50% din profitul brut. În cazurile în care aici concurența ca atare joacă un rol hotărâtor, determinarea propriu-zisă este întâmplătoare, pur empirică și numai un pedant sau un fantezist își poate propune să facă din această împrejurare întâmplătoare ceva necesar⁶⁷⁾. În rapoartele parlamentare din 1857 și 1858 cu privire la legislația bancară și la criza comercială nu este nimic mai amuzant decât pălăvrăgeala directorilor Băncii Angliei, a bancherilor din Londra și din provincie și a teoreticienilor de profesie despre „real rate produced” * fără ca ei să reușească să ajungă la altceva decât la locuri comune, ca, de pildă, că „prețul care se plătește pentru capitalul care poate fi împrumutat trebuie să se schimbe o dată cu oferta acestui capital”, sau că „o rată ridicată a dobânzii

⁶⁷⁾ Astfel, de pildă, J. G. Opdyke face în lucrarea sa „A Treatise on Pol. Econ.”, New York 1851, o încercare cu totul nereușită de a explica prin legi eterne caracterul general al dobânzii de 5%. Și mai naive sînt raționamentele d-lui Karl Arndt în „Die naturgemässe Volkswirtschaft gegenüber dem Monopoliengest und dem Kommunismus etc.”, Hanau 1845. În această lucrare se poate citi: „În cursul natural al creării de bunuri materiale există numai un fenomen care — în țările foarte civilizate — pare destinat să regleze într-o oarecare măsură rata dobânzii; este proporția în care sporesc cantitățile de lemn din pădurile europene datorită lăstarilor. Acești lăstari cresc, total independent de valoarea lor de schimb” (cit e de ridicol să spui despre arbori că își reglementează creșterea independent de valoarea lor de schimb!), „în proporție de 3 pînă la 4%. De aceea” (adică, deoarece, oricît de mult ar depinde valoarea de schimb a arborilor de creșterea lăstarilor, această creștere are loc independent de valoarea de schimb) „nu este probabil ca” (dobînda) „să scadă sub nivelul pe care-l are actualmente în țările cele mai bogate” (p. 124, 125). Aceasta merită să fie denumită „dobînda de origine forestieră”, iar descoperitorul ei, ca „filozof al impozitului pe ciini”⁶⁸⁾, și-a cîștigat noi merite în fața „științei noastre” datorită acestei scrieri (p. 420, 421).

* — „rata produsă realmente”. — *Nota trad.*

și o rată scăzută a profitului nu pot coexista multă vreme", sau alte asemenea banalități⁶⁶⁾. Obiceiurile, dreptul cufumiar etc. intervin tot atît cît și concurența propriu-zisă în determinarea ratei mijlocii a dobînzii, în măsura în care aceasta există nu numai ca cifră mijlocie, ci și ca mărime efectivă. În multe litigii juridice, la a căror soluționare ai de-a face cu calcularea dobînzii, rata mijlocie a dobînzii trebuie considerată drept legală. Dacă însă ni se pune întrebarea de ce limitele ratei mijlocii a dobînzii nu pot fi deduse din legi generale, răspunsul îl vom găsi în însăși natura dobînzii. Dobînda este numai o parte din profitul mijlociu. Același capital apare sub două determinări: în mîinile creditorului — ca capital de împrumut, și în mîinile capitalistului în funcțiune — ca capital industrial sau comercial. Dar capitalul nu funcționează decît o singură dată și produce profit tot numai o singură dată. În procesul de producție propriu-zis, caracterul capitalului de capital care poate fi împrumutat nu joacă nici un rol. Că două persoane își împart profitul pe care îl pretind este în sine un fapt tot atît de pur empiric, un fapt care ține tot atît de mult de imperiul întîmplării ca și împărțirea procentuală a profitului comun al unei companii între diferiții ei acționari. La împărțirea valorii produse în plusvaloare și salariu, pe care se bazează în fond determinarea ratei profitului, exercită o influență determinantă două elemente absolut diferite, forța de muncă și capitalul; plusvaloarea și salariul sînt funcții a două variabile independente, care se limitează reciproc; din *deosebirea lor calitativă* rezultă *împărțirea cantitativă* a valorii produse. Vom vedea mai tîrziu că același lucru are loc și la împărțirea plusvalorii în rentă și profit. În ceea ce privește dobînda, lucrurile se petrec cu totul altfel. Aici, dimpotrivă, *deosebirea calitativă* rezultă, după cum vom vedea mai jos, din *împărțirea pur cantitativă* a aceleiași părți din plusvaloare.

Din cele expuse pînă acum rezultă că nu există nici o rată „naturală” a dobînzii. Dacă însă, pe de o parte, în opoziție cu rata generală a profitului, limitele dobînzii mijlocii sau ale ratei mijlocii a dobînzii — spre deosebire de ratele de piață mereu oscilante ale dobînzii — nu pot fi stabilite prin nici o lege generală, deoarece aici e vorba numai de împărțirea profitului brut între doi posesori de capital, sub diferite titluri, invers, rata dobînzii, atît cea mijlocie, cît și cea de piață, apare, în fiecare caz concret, sub cu totul

⁶⁶⁾ Banca Angliei urcă și coboară taxa de scont în raport cu fluxul și refluxul aurului, deși ține, firește, întotdeauna seama de rata care domină pe piața liberă. „De aceea specula cu scontul prin anticiparea variațiilor eventuale ale ratei băncii a devenit acum în bună parte ocupația marilor capitaliști ai centrului financiar”, adică ai pieței financiare londoneze. ([H. Roy.] „The Theory of the Exchanges etc.”, p. 113.)

alt aspect decât acela al unei mărimi uniforme, determinate și concrete, cum e cazul cu rata generală a profitului ⁶⁹⁾.

Rata dobânzii se raportează la rata profitului așa cum se raportează prețul de piață al mărfii la valoarea mărfii. În măsura în care rata dobânzii este determinată de rata profitului, ea este determinată întotdeauna de rata generală a profitului, și nu de ratele speciale ale profitului care pot domina în unele ramuri industriale și cu atât mai puțin de profitul suplimentar pe care un capitalist oarecare îl poate realiza într-o anumită sferă de activitate ⁷⁰⁾. În realitate, rata generală a profitului apare din nou deci ca un fapt empiric dat în rata mijlocie a dobânzii, cu toate că aceasta din urmă nu este expresia pură și fidelă a celei dintii.

Este adevărat că însăși rata dobânzii diferă în permanență în funcție de felul garanției date de debitori și în funcție de durata împrumutului; dar pentru fiecare din aceste categorii ea este uniformă în fiecare moment dat. Prin urmare, deosebirea aceasta respectă caracterul permanent și uniform al ratei dobânzii ⁷¹⁾.

⁶⁹⁾ „Prețul mărfurilor oscilează în permanență; mărfurile sînt destinate unor întrebunțări diferite; banii însă servesc pentru orice scop. Mărfurile, chiar cele de același fel, se deosebesc după calitatea lor; banii în numerar au, sau cel puțin ar trebui să aibă, întotdeauna aceeași valoare. Așa se face că prețul banilor, pe care îl numim dobîndă, are o mai mare stabilitate și uniformitate decât prețul oricărui alt obiect”. (J. Stuart. „Principles of Pol. Econ.”. Traducerea franceză din 1789. IV, p. 27.)

⁷⁰⁾ „Această regulă de împărțire a profitului nu este însă aplicabilă fiecărui creditor și fiecărui debitor în parte, ci tuturor creditorilor și tuturor debitorilor în general. Cîștiguri deosebit de mari sau deosebit de mici sînt răsplata priceperii sau a lipsei de pricepere în afaceri, cu care creditorii n-au nimic comun; căci, dacă aceștia din urmă nu sînt afectați de lipsa de pricepere, ei nu trebuie să aibă avantaje nici de pe urma priceperii. Ceea ce s-a spus despre persoanele din aceeași ramură a comerțului sau industriei este valabil și pentru diferitele ramuri ale comerțului sau industriei. Dacă comercianții și industriașii dintr-o ramură oarecare cîștigă, cu banii împrumutați de ei, mai mult decât profitul realizat în mod obișnuit în aceeași țară de către alți comercianți și industriași, acest profit suplimentar le aparține numai lor, și nu celor care le-au dat banii cu împrumut, deși pentru obținerea lui nu era nevoie decât de pricepere obișnuită și de spirit întreprinzător..., căci creditorii nu le-ar fi împrumutat banii pentru exploatarea unei ramuri de afaceri în condiții în care să accepte un cîștig sub rata generală a dobânzii; și de aceea ei nu trebuie să primească mai mult decât atât, oricare ar fi profitul obținut cu ajutorul banilor lor”. (Massie, l. c., p. 50, 51.)

⁷¹⁾ Taxa de scont a băncii	5%
Taxa de scont pe piață pentru polițe, pe 60 de zile	3 ⁵ / ₈ %
Taxa de scont pe piață pentru polițe pe 3 luni	3 ¹ / ₂ %
Taxa de scot pe piață pentru polițe pe 6 luni	3 ⁵ / ₁₆ %
Împrumuturi exigibile la cerere pentru mijlocitorii de credite cambiale	1—2%
Împrumuturi pe 7 zile pentru mijlocitorii de credite cambiale	3%
Împrumuturi pe termen de 14 zile pentru mijlocitorii de credite cambiale	4 ³ / ₄ —5%

Rata mijlocie a dobînzii este în fiecare țară, pentru perioade mai lungi, o mărime constantă, deoarece, în pofida schimbării permanente a diferitelor rate ale profitului, rata generală a profitului se schimbă numai după perioade relativ lungi, schimbările dintr-o sferă fiind compensate de schimbările opuse din altă sferă. Caracterul relativ constant al ratei generale a profitului se manifestă tocmai în acest caracter mai mult sau mai puțin constant al ratei mijlocii a dobînzii (average rate or common rate of interest).

În ceea ce privește însă rata de piață a dobînzii care oscilează în permanență, ea este dată în fiecare moment ca o mărime fixă, ca și prețul de piață al mărfurilor, pentru că pe piața financiară întregul capital de împrumut se opune în permanență ca o masă totală a capitalului în funcțiune, și prin urmare raportul dintre oferta capitalului de împrumut, pe de o parte, și cererea de acest capital, pe de altă parte, stabilește de fiecare dată rata de piață a dobînzii. Acest lucru se petrece cu atît mai frecvent, cu cît dezvoltarea sistemului de credit și concentrarea lui legată de aceasta imprimă tot mai mult capitalului de împrumut un caracter social general, aducîndu-l în același timp pe piața financiară. Rata generală a profitului, dimpotrivă, există întotdeauna numai ca o tendință, ca o mișcare de egalizare a diferitelor rate ale profitului. Concurența dintre capitaliști — care nu este altceva decît însăși această mișcare de egalizare — constă aici în faptul că ei retrag treptat capital din sferile unde profitul este mai multă vreme sub nivelul mijlociu și introduc tot treptat capital în sferile unde profitul depășește nivelul mijlociu; sau în faptul că capitalul suplimentar se repartizează succesiv între aceste sfere, în proporții diferite. În ceea ce privește aceste sfere diferite, aceasta se manifestă ca oscilații permanente ale refluxului și afluxului de capital, și în nici un caz ca o acțiune concomitentă a întregii mase de capital, ca la determinarea ratei dobînzii.

Am văzut că, deși este o categorie absolut deosebită de marfă, capitalul purtător de dobîndă devine o marfă sui generis și prețul de piață al mărfii obișnuite este fixat de fiecare dată de cerere și ofertă. De aceea, deși oscilează în permanență, rata de piață a dobînzii este în fiecare moment dat tot atît de fixă și uniformă ca și prețul de piață al mărfii în fiecare caz dat. Capitaliștii posesori de bani oferă această marfă, și capitaliștii în funcțiune o cumpără,

Dobînda plătită (de bănci) la sumele deținute în depozite . . . 3½%

Dobînda plătită (de case de scont) la sumele deținute în depozit 3—3¼%

Cît de mare poate fi această diferență într-o singură zi o dovedesc ratele dobînzii pe piața financiară londoneză la 9 decembrie 1889, din tabelul de mai sus, care au fost luate din articolul apărut în „Daily News”¹⁷ din 10 decembrie cu privire la situația din City. Minimum este 1%, maximum 5%. [F.E.]

crează deci cererea de această marfă. Nu la fel se petrec lucrurile cu egalizarea ratei profitului la rata generală a profitului. Dacă prețurile mărfurilor dintr-o sferă sînt mai mici sau mai mari decît prețul de producție (facem abstracție de oscilațiile proprii fiecărei ramuri de activitate și legate de diferitele faze ale ciclului industrial), atunci egalizarea se produce prin extinderea sau restrîngerea producției, adică prin sporirea sau reducerea masei de mărfuri aruncate pe piață de către capitalul industrial, determinată de aflulxul sau refluxul de capital în diferite sfere de producție. Egalizarea astfel obținută a prețurilor de piață mijlocii ale mărfurilor la prețurile de producție corectează devierile diferitelor rate ale profitului de la rata generală sau mijlocie a profitului. Procesul acesta nu are și nici nu poate să aibă un asemenea caracter încît capitalul industrial sau comercial *ca atare* să fie, în raport cu cumpărătorul, o marfă, cum este cazul cu capitalul purtător de dobîndă. În măsura în care acest proces se manifestă, el se manifestă numai în oscilațiile și egalizările prețurilor de piață ale mărfurilor la prețurile de producție, și nu ca o stabilire directă a profitului mijlociu. În realitate, rata generală a profitului este determinată : 1) de plusvaloarea pe care o produce capitalul total ; 2) de raportul dintre această plusvaloare și valoarea capitalului total și 3) de concurență, dar numai în măsura în care aceasta reprezintă mișcarea prin care capitalurile investite în diferite sfere de producție caută să scoată, în raport cu mărimile lor relative, dividende egale din această plusvaloare. Așadar, rata generală a profitului este determinată realmente de cu totul alte cauze, mult mai complexe decît rata de piață a dobînzii, care e determinată nemijlocit de raportul dintre cerere și ofertă și de aceea ea nu este un fapt evident, dat nemijlocit, cum este rata dobînzii. Ratele speciale ale profitului în diferitele sfere de producție sînt ele însele mai mult sau mai puțin nedeterminate ; dar, în măsura în care ele se manifestă, se manifestă nu uniformitatea lor, ci diversitatea lor. Rata generală propriu-zisă a profitului apare însă numai ca o limită minimă a profitului, și nu ca o formă empirică, nemijlocit sesizabilă a ratei reale a profitului.

Scotînd în evidență această deosebire dintre rata dobînzii și rata profitului, facem abstracție și de următoarele două împrejurări care contribuie la consolidarea ratei dobînzii : 1) preexistența din punct de vedere istoric a capitalului purtător de dobîndă și existența unui nivel general al dobînzii transmis prin tradiție ; 2) influența nemijlocită mult mai puternică pe care o exercită piața mondială, independent de condițiile de producție din țara dată,

asupra stabilirii ratei dobînzii, în comparație cu influența ei asupra ratei profitului.

Profitul mijlociu nu apare ca un fapt dat nemijlocit, ci ca un rezultat final al egalizării unor oscilații opuse care urmează a fi stabilit abia prin cercetări. Altfel stau lucrurile cu rata dobînzii. Prin caracterul ei general valabil, cel puțin pe scară locală, rata dobînzii este un fapt fixat zilnic, un fapt care slujește, chiar în operațiile capitalului industrial și capitalului comercial, ca premisă și ca post în calcule. Fiecare sumă de 100 l. st. dobîndește capacitatea de a da o dobîndă de 2, 3, 4, 5%. Buletinele meteorologice nu indică mai precis urcarea sau scăderea barometrului și a termometrului decît redau buletinele bursei rata dobînzii, nu pentru cutare sau cutare capital, ci pentru capitalul aflat pe piața financiară, adică în general pentru capitalul de împrumut.

Pe piața financiară stau față în față numai creditorii și debitorii. Marfa are una și aceeași formă, forma de bani. Toate formele speciale pe care le îmbracă capitalul în funcție de diferitele sfere de producție și de circulație în care este investit dispar aici. Capitalul există aici numai în formă nediferențiată, egală cu sine însăși, a valorii independente, în forma bani. Concurența dintre diferitele sfere încetează aici; ele toate apar ca debitori, iar capitalul se opune tuturor într-o formă în care îi este încă indiferent în ce fel va fi întrebuințat. Dacă capitalul industrial se manifestă în *sine ca capital comun întregii clase* numai în mișcarea și concurența dintre diferitele sfere, aici capitalul se manifestă realmente, prin întreaga sa masă, ca un capital comun al întregii clase în cererea și oferta de capital. Pe de altă parte, pe piața financiară, capitalul bănesc posedă de fapt forma în care, ca element comun, indiferent față de întrebuințarea lui specială, se repartizează între diferitele sfere, în cadrul clasei capitaliștilor, corespunzător cu nevoile producției din fiecare sferă în parte. La aceasta se adaugă faptul că, o dată cu dezvoltarea marii industrie, capitalul bănesc este reprezentat tot mai mult, în măsura în care apare pe piață, nu de capitaliști izolați, posesori ai cutărei sau cutărei părți din capitalul aflat pe piață, ci apare ca o masă de capital concentrată și organizată, care într-un mod cu totul altul decît producția reală, este pusă sub controlul bancherilor, care reprezintă capitalul social. Așadar, în măsura în care este vorba de forma cererii, capitalului de împrumut i se opune o întreagă clasă; în ceea ce privește oferta, el se manifestă en masse ca un capital de împrumut.

Acestea sînt unele dintre cauzele în virtutea cărora rata generală a profitului apare ca un miraj în comparație cu rata dobînzii, determinată, care, ce-i drept, oscilează în ceea ce privește

mărimea dar, prin faptul că oscilează în aceeași măsură pentru toți debitorii, ea le apare acestora întotdeauna ca o mărime fixă, dată. Așa cum modificarea valorii banilor nu-i împiedică pe aceștia să aibă aceeași valoare față de toate mărfurile, așa cum oscilațiile zilnice ale prețurilor de piață ale mărfurilor nu împiedică cotarea zilnică a acestor mărfuri, tot așa oscilațiile ratei dobânzii nu împiedică cotarea ei cu regularitate ca „preț al banilor”. Acest lucru are loc deoarece însuși capitalul este oferit sub formă de bani ca o marfă; de aceea fixarea prețului lui este, ca la toate celelalte mărfuri, fixarea prețului lui de piață; de aceea rata dobânzii apare întotdeauna ca o rată generală a dobânzii, determinată ca o anumită cantitate de bani pentru o anumită cantitate de bani. Rata profitului, dimpotrivă, poate, chiar în cadrul aceleiași sfere, și chiar atunci când prețurile de piață ale mărfurilor sînt aceleași, să difere, în funcție de condițiile diferite în care diferitele capitaluri produc aceeași marfă; căci pentru fiecare capital în parte rata profitului este determinată nu de prețul de piață al mărfii, ci de diferența dintre prețul de piață și prețul de cost. Iar aceste rate diferite ale profitului, mai întii în cadrul aceleiași sfere și apoi chiar în sfere diferite, nu se pot egaliza decît prin permanente oscilații.

(Notă pentru dezvoltarea ulterioară a materialului.) O formă specială a creditului: Se știe că atunci cînd banii funcționează ca mijloc de plată, în loc să funcționeze ca mijloc de cumpărare, marfa este înstrăinată, dar valoarea ei este realizată abia ulterior. Dacă plata are loc abia după ce marfa s-a vîndut din nou, această vînzare nu apare ca o urmare a cumpărării, ci, dimpotrivă, cumpărarea se realizează prin vînzare. Sau vînzarea devine un mijloc al cumpărării. — În al doilea rînd: creanțele, polițele etc. devin mijloace de plată pentru creditori. — În al treilea rînd: compensarea creanțelor înlocuiește banii.

Capitolul douăzeci și trei

Dobînda și beneficiul întreprinzătorului

Așa cum am văzut în cele două capitole anterioare, dobînda apare inițial, este inițial și rămîne în realitate numai o parte din profitul, adică din plusvaloarea pe care capitalistul în funcțiune, industriaș sau comerciant, în măsura în care nu folosește capital propriu, ci capital împrumutat, trebuie s-o plătească proprietarului, adică celui care i-a împrumutat acest capital. Dacă întrebuițează numai capital propriu, atunci o asemenea împărțire a profitului nu are loc; profitul îi aparține în întregime. Într-adevăr, dacă posesorii capitalului îl întrebuițează ei înșiși în procesul de reproducție, ei nu contribuie la determinarea ratei dobînzii, și însuși acest fapt dovedește cît de străină este categoria dobînzii — imposibilă fără determinarea unei rate a dobînzii — de mișcarea capitalului industrial în sine.

„The rate of interest may be defined to be that proportional sum which the lender is content to receive, and the borrower to pay, for a year or for any longer or shorter period for the use of a certain amount of moneyed capital... when the owner of capital employs it actively in reproduction, he does not come under the head of those capitalists, the proportion of whom, to the number of borrowers, determines the rate of interest” *. (Th. Tooke. „Hist. of Prices”, London 1838, II, p. 355, 356.)

Într-adevăr, numai datorită faptului că capitaliștii se împart în capitaliști posesori de bani și capitaliști industriali, o parte din profit se transformă în dobîndă și se creează propriu-zis categoria dobînzii; și numai concurența dintre aceste două categorii de capitaliști creează rata dobînzii.

---

* — „Rata dobînzii poate fi definită ca acea sumă proporțională pe care creditorul este mulțumit s-o primească și debitorul dispus s-o plătească pentru folosirea unei anumite sume de capital bănesc pe timp de un an sau pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă... Dacă proprietarul capitalului întrebuițează capitalul în mod activ în procesul de reproducție, el nu se numără printre capitaliștii care, raportați la numărul debitorilor, determină rata dobînzii”. — *Nota trad.*

Atîta timp cît capitalul funcționează în procesul de reproducție — presupunînd chiar că el aparține însuși capitalistului industrial, astfel că nu mai trebuie restituit unui creditor —, capitalistul ca persoană particulară nu dispune de acest capital ca atare, ci numai de profit, pe care-l poate cheltui ca venit. Atîta timp cît capitalul său funcționează în calitate de capital, el aparține procesului de reproducție și se află fixat în acesta. Deși capitalistul industrial este proprietarul capitalului, această proprietate nu-i dă posibilitatea, atîta timp cît el folosește acest capital drept capital pentru exploatarea muncii, să-l folosească în alt mod. La fel stau lucrurile și cu capitalistul posesor de bani. Atîta timp cît capitalul său este dat cu împrumut și prin urmare acționează ca un capital bănesc, acesta îi aduce dobîndă, adică o parte din profit, dar de suma de bază el nu poate dispune. Acest lucru se manifestă de îndată ce el a dat cu împrumut, de pildă, pe timp de un an sau pe mai mulți ani, o sumă de bani, și la anumite termene primește dobîndă, dar nu i se restituie și capitalul. Dar chiar dacă i s-ar restitui capitalul, situația ar fi aceeași. Căci dacă i se restituie capitalul, el trebuie să-l dea din nou cu împrumut atîta timp cît vrea să folosească efectul capitalului, în cazul de față al capitalului bănesc. Atîta timp cît capitalul se află în mîinile lui, el nu aduce nici o dobîndă și nu acționează ca un capital; iar atunci cînd aduce dobîndă și acționează în calitate de capital, nu se află în mîinile lui. De aici posibilitatea de a împrumuta capital pe timp nelimitat. De aceea, următoarele obiecții pe care Tooke le aduce lui Bosanquet sînt total eronate. El citează pe Bosanquet („Metallic, Paper, and Credit Currency”, p. 73) :

„Dacă dobînda ar coborî la 10%, atunci capitalul împrumutat s-ar afla aproape pe același plan (on a par) cu capitalul propriu”.

În legătură cu aceasta, Tooke face următoarea observație marginală :

„Afirmția că un capital împrumutat cu o asemenea dobîndă și chiar cu una mai mică trebuie considerat ca aflîndu-se aproape pe același plan cu capitalul propriu este atît de stranie, încît aproape că n-ar merita nici o atenție dacă n-ar porni de la un scriitor atît de inteligent și atît de bine informat asupra anumitor puncte ale problemei. El a omis sau consideră lipsit de importanță faptul că ipoteza lui include condiția restituirii ?” (Th. Tooke. „An Inquiry into the Currency Principle”, 2nd ed., London 1844, p. 80.)

Dacă dobînda ar fi = 0, atunci capitalistul industrial, care a luat capital cu împrumut, ar fi în aceeași situație în care este capitalistul care lucrează cu capital propriu. Amîndoi ar obține același profit mijlociu, iar capitalul nu funcționează ca capital decît în măsura în care produce profit, indiferent dacă e luat cu împrumut

sau e capital propriu. Condiția restituirii capitalului n-ar schimba în acest caz nimic. Cu cât rata dobînzii se apropie mai mult de zero, coborînd, de pildă, pînă la 1%, cu atît mai mult capitalul luat cu împrumut este pus pe același plan cu capitalul propriu. Atîta timp cît capitalul bănesc va exista în calitate sa de capital bănesc, el trebuie să fie dat mereu cu împrumut, și anume la dobînda existentă, să zicem de 1%, și mereu aceleiași clase a capitaliștilor industriali și comerciali. Atîta timp cît aceștia funcționează în calitate de capitaliști, deosebirea dintre cel care folosește capital împrumutat și cel care folosește capital propriu constă numai în aceea că unul trebuie să plătească dobîndă, iar celălalt nu, unul încasează în întregime profitul, pr, pe cînd celălalt numai pr — d, profitul minus dobînda; cu cît d se apropie mai mult de zero, cu atît pr — d ajunge să fie mai apropiat de pr, prin urmare cu atît mai mult ambele capitaluri se află în aceeași situație. Unul trebuie să restituie capitalul și să împrumute apoi din nou; celălalt însă, atîta timp cît capitalul său trebuie să funcționeze, trebuie de asemenea să-l avanseze mereu în procesul de producție și nu poate dispune de el în mod independent în afara acestui proces. Singura deosebire care mai rămîne e aceea de la sine înțeleasă, că unul este proprietarul capitalului său, iar celălalt nu.

Problema care se pune acum este următoarea: Cum se face că această împărțire pur cantitativă a profitului în profit net și dobîndă se transformă într-o deosebire calitativă? Cu alte cuvinte, cum se face că și capitalistul, care întrebuintează numai capital propriu, și nu capital împrumutat, trece o parte din profitul lui brut în categoria specială a dobînzii și o calculează separat ca atare? Și, mai departe, cum se face că orice capital, indiferent dacă este împrumutat sau nu, se deosebește, ca purtător de dobîndă, de el însuși ca aducător de profit net?

Se știe că nu orice împărțire cantitativă întîmplătoare a profitului de acest fel se transformă într-o deosebire calitativă. De pildă, un număr de capitaliști industriali se asociază pentru exploatarea unei întreprinderi și-și împart între ei profitul conform contractului încheiat juridic. Alții exploatează întreprinderea pe cont propriu fără asociați. Aceștia din urmă nu calculează profitul pe două categorii, o parte ca profit individual și o parte ca profit al companiei, pentru asociați inexistenți. Aici, prin urmare, împărțirea cantitativă nu se transformă într-o împărțire calitativă. Împărțirea are loc în cazul cînd, întîmplător, proprietari sînt mai multe persoane juridice; ea nu are loc în cazul cînd nu există un asemenea proprietar.

Pentru a elucida această problemă trebuie să ne oprim ceva mai mult asupra adevăratului punct de plecare al formării dobânzii, adică să pornim de la premisa că capitalistul posesor de bani și capitalistul productiv stau realmente față în față, nu numai ca persoane din punct de vedere juridic diferite, ci și ca persoane avînd roluri cu totul diferite în procesul de reproducție, sau ca persoane în ale căror mâini același capital efectuează realmente o mișcare dublă și total diferită. Unul nu face decît să dea capitalul cu împrumut, celălalt îl întrebuițează în mod productiv.

Pentru capitalistul productiv care lucrează cu capital împrumutat, profitul brut se împarte în două părți : dobînda pe care trebuie s-o plătească creditorului și excedentul peste dobîndă care constituie pantea sa de profit. Dacă rata generală a profitului este dată, această din urmă parte este determinată de rata dobânzii ; dacă rata dobânzii este dată, ea este determinată de rata generală a profitului. Și, mai departe : oricît de mult s-ar abate profitul brut, mărimea reală a valorii profitului total, în fiecare caz concret, de la profitul mijlociu, partea care aparține capitalistului în funcțiune este determinată de dobîndă, deoarece aceasta este fixată de rata generală a dobânzii (facem abstracție de stipulații juridice speciale) și este presupusă ca mărime dată, înainte ca procesul de producție să fi început, prin urmare înainte de a se fi obținut rezultatul acestuia, profitul brut. Am văzut că produsul specific propriu-zis al capitalului este plusvaloarea, mai exact profitul. Dar pentru capitalistul care lucrează cu capital împrumutat nu profitul, ci profitul minus dobînda este partea din profit care-i rămîne după achitarea dobânzii. Această parte a profitului îi apare deci în mod necesar ca produs al capitalului, în măsura în care capitalul funcționează ; și pentru el aceasta este un fapt real, căci el reprezintă capitalul numai ca un capital care funcționează. El este personificarea capitalului în măsura în care capitalul funcționează, și acesta funcționează în măsura în care este investit în industrie sau în comerț în așa fel, încît aduce profit și în măsura în care capitalistul care-l folosește efectuează cu el operațiile cerute în ramura de activitate respectivă. În opoziție cu dobînda, pe care trebuie s-o plătească creditorului din profitul brut, partea care-i revine din profit ia deci în mod necesar forma profitului industrial, respectiv a celui comercial, sau, pentru a folosi o expresie care le cuprinde pe ambele, ia forma beneficiului întreprinzătorului. Dacă profitul brut este egal cu profitul mijlociu, atunci mărimea acestui beneficiu al întreprinzătorului este determinată exclusiv de rata dobânzii. Dacă profitul brut se abate de la profitul mijlociu, atunci diferența dintre acesta și profitul mijlociu (după scăderea în ambele cazuri a dobânzii) este

determinată de toate conjuncturile care provoacă o abatere temporară fie a ratei profitului dintr-o anumită sferă a producției de la rata generală a profitului, fie a profitului realizat de capitalistul individual într-o anumită sferă de la profitul mijlociu în această sferă. Am văzut însă că în procesul de producție propriu-zis, rata profitului nu depinde numai de plusvaloare, ci și de multe alte împrejurări: de prețurile de cumpărare ale mijloacelor de producție, de metode de producție, mai productive decât cele mijlocii, de economisirea capitalului constant etc. Iar dacă facem abstracție de prețul de producție, rata profitului depinde de conjuncturi speciale și, în fiecare tranzacție în parte, de abilitatea și de spiritul întreprinzător al capitalistului, de faptul dacă acesta cumpără sau vinde și cât anume peste sau sub prețul de producție, prin urmare de faptul dacă el își însușește în procesul de circulație o parte mai mare sau mai mică din plusvaloarea totală. În orice caz însă, împărțirea cantitativă a profitului brut se transformă aici într-o împărțire calitativă, cu atât mai mult cu cât împărțirea cantitativă însăși depinde de ceea ce este împărțit, de felul cum exploatează capitalistul activ capitalul și de profitul brut pe care i-l aduce capitalul în calitate de capital în funcțiune, adică ca rezultat al funcției sale de capitalist activ. Aici presupunem că capitalistul în funcțiune nu este proprietar al capitalului. În raport cu el, proprietatea asupra capitalului este reprezentată de creditor, de capitalistul posesor de bani. Prin urmare, dobînda pe care capitalistul în funcțiune i-o plătește acestuia este partea din profitul brut care revine proprietății asupra capitalului, acestei proprietăți ca atare. În opoziție cu aceasta, partea profitului care revine capitalistului activ apare acum sub forma beneficiului întreprinzătorului, beneficiu care rezultă exclusiv din operațiile sau funcțiile îndeplinite de capitalistul activ în procesul de reproducție cu ajutorul capitalului, așadar, în special din funcțiile îndeplinite în calitate de întreprinzător în industrie sau în comerț. În raport cu el, dobînda este deci pur și simplu rodul proprietății asupra capitalului, al capitalului în sine, abstras din procesul de reproducție al capitalului, rodul capitalului în măsura în care nu „lucrează”, nu funcționează, în timp ce beneficiul întreprinzătorului îi apare ca rod exclusiv al funcțiilor pe care le îndeplinește la exploatarea capitalului, rodul mișcării capitalului, al procesului prin care trece capitalul, proces care-i apare drept propria sa activitate, în opoziție cu inactivitatea, cu neparticiparea capitalistului posesor de bani la procesul de producție. Această delimitare calitativă a celor două părți ale profitului brut, delimitare care constă în aceea că dobînda este rodul capitalului în sine, al proprietății asupra capitalului, independent de procesul

de producție, iar beneficiul întreprinzătorului este rodul capitalului care trece printr-un proces, al capitalului care acționează în procesul de producție și, deci, rodul rolului activ pe care îl joacă în procesul de reproducție cel care întrebuințează capitalul — această delimitare calitativă nu este în nici un caz numai o concepție subiectivă a capitalistului posesor de bani de o parte și a capitalistului industrial de cealaltă parte. Ea are la bază un fapt obiectiv, căci dobânda afluează spre capitalistul posesor de bani, spre creditor, care este simplu proprietar al capitalului, care reprezintă deci simpla proprietate asupra capitalului înainte de procesul de producție și în afara procesului de producție; beneficiul întreprinzătorului afluează numai spre capitalistul în funcțiune, care nu este proprietar al capitalului.

Atît pentru capitalistul industrial, în măsura în care el lucrează cu capital împrumutat, cît și pentru capitalistul posesor de bani, în măsura în care nu întrebuințează el însuși capitalul său, împărțirea pur cantitativă a profitului brut între două persoane diferite care au titluri juridice diferite asupra aceluiași capital, și în consecință asupra profitului produs de el, se transformă într-o împărțire calitativă. O parte din profit apare acum drept rodul care revine de la sine capitalului ca atare într-o determinare a lui, ca dobîndă; cealaltă parte apare ca rodul specific al capitalului într-o altă determinare, opusă, și de aceea apare ca beneficiul întreprinzătorului; una este produsul exclusiv al proprietății asupra capitalului, cealaltă — produsul exclusiv al funcționării cu ajutorul capitalului, rezultatul capitalului care trece printr-un proces sau produsul funcțiilor îndeplinite de capitalistul activ. Această cristalizare și separare reciprocă a celor două părți ale profitului brut, ca și cum ar rezulta din două surse esențialmente diferite, trebuie acum să se statornicească pentru întreaga clasă a capitaliștilor și pentru capitalul total. Și anume, indiferent dacă capitalul întrebuințat de capitalistul activ este sau nu împrumutat, sau dacă capitalul aparținînd capitalistului posesor de bani este sau nu întrebuințat de el însuși. Profitul la orice capital, prin urmare și profitul mijlociu bazat pe egalizarea capitalurilor, se scindează sau poate fi împărțit în două părți calitativ diferite, de sine stătătoare și independente una de alta, dobînda și beneficiul întreprinzătorului, determinate fiecare de legi deosebite. Capitalistul care lucrează cu propriul său capital, tot așa ca și cel care lucrează cu capital împrumutat, împarte profitul său brut în dobîndă, care îi revine în calitate de proprietar, ca creditor care își împrumută sieși capital, și în beneficiu al întreprinzătorului, care-i revine în calitate de capitalist activ, de capitalist în funcțiune. Așadar, pentru această împărțire, ca

împărțire calitativă, este indiferent dacă capitalistul are realmente de împărțit cu alt capitalist sau nu. Cel care întrebuințează capitalul, chiar dacă lucrează cu capital propriu, se dedublează : proprietarul capitalului și persoana care-l întrebuințează ; însuși capitalul lui se scindează, în ceea ce privește categoriile de profit pe care le dă, în capital-*proprietate*, adică capital în afara procesului de producție, care ca atare este purtător de dobîndă, și capital în procesul de producție, care, în calitate de capital care trece printr-un proces, dă beneficiul întreprinzătorului.

Dobînda se statornicește, așadar, în așa fel încît nu se mai prezintă ca o împărțire, indiferentă pentru producție, a profitului brut, împărțire care are loc numai în cazul cînd industriașul lucrează cu capital de împrumut. Chiar atunci cînd lucrează cu capital propriu, profitul lui se scindează în dobîndă și beneficiul întreprinzătorului. Totodată, împărțirea pur cantitativă devine o împărțire calitativă ; ea are loc independent de o împrejurare întîmplătoare, adică de faptul că industriașul este sau nu proprietar al capitalului său. Nu sînt numai părți de profit repartizate la persoane diferite, ci două categorii diferite de profit, care se raportează în mod diferit la capital, deci se raportează la diferitele forme determinate ale capitalului.

Acum sînt foarte clare cauzele datorită cărora această împărțire a profitului brut în dobîndă și beneficiul întreprinzătorului, devenită o împărțire calitativă, își păstrează acest caracter de împărțire calitativă pentru capitalul total și pentru întreaga clasă a capitaliștilor.

În primul rînd : aceasta rezultă chiar din faptul pur empiric că majoritatea capitaliștilor industriali lucrează, deși în proporții diferite, atît cu capital propriu, cît și cu capital de împrumut și că raportul dintre capitalul propriu și cel de împrumut se schimbă în diferite perioade.

În al doilea rînd : transformarea unei părți din profitul brut în forma de dobîndă face ca cealaltă parte a lui să se transforme în beneficiu al întreprinzătorului. Acesta din urmă nu este de fapt decît forma opusă pe care o îmbracă excedentul profitului brut peste dobîndă, atunci cînd dobînda există ca o categorie specială. Întreaga analiză a modului în care se diferențiază profitul brut în dobîndă și beneficiul întreprinzătorului se reduce pur și simplu la analiza modului în care, în general, o parte din profitul brut se cristalizează și dobîndește o existență independentă sub forma de dobîndă. Dar, din punct de vedere istoric, capitalul purtător de dobîndă există ca o formă finită, tradițională și de aceea și dobînda ca o formă finită a plusvalorii produse de capital există cu mult

înainte de apariția modului de producție capitalist și a concepțiilor despre capital și profit corespunzătoare acestuia. De aceea în concepția comună, capitalul bănesc, capitalul purtător de dobândă, continuă să fie considerat drept capital ca atare, drept capital par excellence. De aici, pe de altă parte, concepția care a predominat până în vremea lui Massie că prin dobândă se plătesc banii ca atare. Faptul că capitalul dat cu împrumut aduce dobândă, indiferent dacă e realmente întrebuințat în calitate de capital sau nu — el aduce dobândă chiar atunci când este luat cu împrumut în scopuri de consum —, întărește concepția despre independența acestei forme de capital. Cea mai bună dovadă a independenței pe care o are, în primele perioade ale modului de producție capitalist, dobânda față de profit și capitalul purtător de dobândă față de cel industrial constă în aceea că abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost descoperit (de către Massie și apoi de către Hume ⁹⁶) faptul că dobânda nu este decît o parte din profitul brut și mai ales că o asemenea descoperire trebuia făcută.

În al treilea rînd : faptul că capitalistul industrial lucrează cu capital propriu sau cu capital de împrumut nu schimbă cu nimic situația că lui i se opune clasa capitaliștilor posesori de bani ca o categorie specială de capitaliști, capitalul bănesc ca o categorie independentă a capitalului, iar dobânda ca o formă independentă a plusvalorii corespunzînd acestui capital specific.

Din punct de vedere *calitativ*, dobânda este plusvaloarea pe care o furnizează simpla proprietate asupra capitalului, pe care o dă capitalul în sine, deși proprietarul acestuia rămîne în afara procesului de reproducție, pe care o dă prin urmare capitalul separat de procesul său.

Din punct de vedere *cantitativ*, partea profitului care constituie dobânda apare raportată nu la capitalul industrial și la capitalul comercial ca atare, ci la capitalul bănesc, iar rata acestei părți din plusvaloare, rata dobînzii statornicește acest raport. Căci, în primul rînd, rata dobînzii — deși depinde de rata generală a profitului — este determinată în mod independent, iar în al doilea rînd ea apare, ca și prețul de piață al mărfurilor, față de rata insesizabilă a profitului, ca un raport fix, uniform, palpabil și întotdeauna dat, cu toate schimbările pe care le suferă. Dacă întregul capital s-ar afla în miinile capitaliștilor industriali, n-ar mai exista dobîndă și nici rată a dobînzii. Forma independentă pe care o îmbracă împărțirea cantitativă a profitului brut generează împărțirea calitativă. Dacă comparăm pe capitalistul industrial cu capitalistul posesor de bani, ceea ce-l deosebește de acesta din urmă este numai beneficiul întreprinzătorului, ca excedent al profitului brut peste dobînda mijlocie, care,

datoriță ratei dobînzii, apare ca o mărime dată empiric. Dacă însă, pe de altă parte, îl comparăm cu capitalistul industrial care lucrează cu capital propriu în loc să lucreze cu capital de împrumut, acesta din urmă nu se deosebește de el decît ca un capitalist posesor de bani, care își însușește dobînda în loc s-o plătească altuia. În ambele cazuri, partea din profitul brut care e deosebită de dobîndă îi apare capitalistului industrial ca beneficiu al întreprinzătorului, iar dobînda însăși ca plusvaloare pe care o dă capitalul ca atare și pe care ar da-o, în consecință, chiar dacă n-ar fi întrebuințat în mod productiv.

În ceea ce privește capitalistul individual, acest lucru este exact din punct de vedere practic. Rămîne la aprecierea lui să-și dea cu împrumut capitalul ca un capital purtător de dobîndă, sau să-l valorifice el însuși ca un capital productiv, indiferent dacă există la punctul său de plecare ca un capital bănesc sau trebuie abia transformat în capital bănesc. Pe scara generală, adică aplicată la capitalul social total, așa cum fac unii economiști vulgari, care consideră simplul fapt al posesiunii de capital bănesc ca bază a profitului, este, firește, o absurditate. Transformarea capitalului total în capital bănesc fără ca să existe persoane care să cumpere și să valorifice mijloacele de producție — formă sub care se prezintă capitalul total, cu excepția acelei părți relativ mici care există sub formă de bani — este, firește, o absurditate. O și mai mare absurditate ar fi să presupunem că, pe baza modului de producție capitalist, capitalul ar da dobîndă fără să funcționeze în calitate de capital productiv, adică fără să creeze plusvaloare, din care dobînda este doar o parte, că modul de producție capitalist și-ar putea continua mersul fără producția capitalistă. Dacă un număr infinit mai mare de capitaliști ar voi să-și transforme capitalul lor în capital bănesc, rezultatul ar fi o colosală depreciere a capitalului bănesc și o colosală scădere a ratei dobînzii; multora dintre ei le-ar fi curînd imposibil să trăiască din dobînzile lor, ar fi deci nevoiți să se transforme din nou în capitaliști industriali. Dar, așa cum am spus, fiecare capitalist în parte gîndește astfel. De aceea, chiar atunci cînd lucrează cu capital propriu, el consideră în mod necesar acea parte din profitul lui mijlociu care este egală cu dobînda mijlocie ca produs al capitalului lui ca atare, obținut independent de procesul de producție, și, în opoziție cu această parte care se separă sub formă de dobîndă, el consideră excedentul profitului brut, peste dobîndă, pur și simplu ca beneficiu al întreprinzătorului.

.. În al patrulea rînd : {În acest loc în manuscris lipsește un pasaj.}

Am văzut, aşadar, că partea din profit pe care capitalistul în funcțiune trebuie s-o plătească celui care e simplu proprietar al capitalului de împrumut se transformă în forma de sine stătătoare a acelei părți din profit pe care o aduce, sub denumirea de dobândă, orice capital ca atare, indiferent dacă a fost luat cu împrumut sau nu. Mărimea acestei părți depinde de nivelul ratei mijlociului a dobânzii. Originea ei apare doar în faptul că, în măsura în care este proprietar al capitalului său, capitalistul în funcțiune nu concurează — cel puțin nu în mod activ — la stabilirea ratei dobânzii. Împărțirea pur cantitativă a profitului între două persoane care au titluri juridice diferite asupra lui s-a transformat într-o împărțire calitativă, care pare să decurgă din însăși natura capitalului și a profitului. Deoarece, așa cum am văzut, cînd o parte din profit ia, în general, forma dobânzii, diferența dintre profitul mijlociului și dobîndă, sau excedentul profitului peste dobîndă, se transformă într-o formă opusă dobânzii, aceea a beneficiului întreprinzătorului. Aceste două forme, dobînda și beneficiul întreprinzătorului, nu există decît în opoziția lor. Prin urmare, ambele se află într-un anumit raport nu cu plusvaloarea, față de care nu sînt decît părți fixate în diferite categorii, rubrici și denumiri, ci se află în raport una cu cealaltă. Deoarece o parte din profit se transformă în dobîndă, cealaltă parte apare sub forma de beneficiu al întreprinzătorului.

Prin profit înțelegem aici întotdeauna profitul mijlociului, pentru că abaterile profitului, fie ale celui individual, fie ale celui din diferite sfere de producție — deci variațiile intervenite în împărțirea profitului mijlociului sau a plusvalorii din pricina luptei de concurență și a altor împrejurări —, ne sînt aici complet indiferente. Acest lucru este valabil în genere pentru toată cercetarea de față.

Dobînda este, aşadar, profitul net, cum îl numește Ramsay, pe care îl dă proprietatea asupra capitalului ca atare fie simplului creditor care rămîne în afara procesului de reproducție, fie proprietarului de capital care-l întrebuintează el însuși în mod productiv. Dar și acestuia capitalul îi dă profitul net, nu în calitate de capitalist în funcțiune, ci de capitalist posesor de bani, care își împrumută sieși propriul capital ca un capital purtător de dobîndă, sieși ca unuia care este capitalist în funcțiune. După cum transformarea banilor și în general a valorii în capital este rezultatul permanent al procesului de producție capitalist, tot așa existența lor în calitate de capital este premisa permanentă a acestui proces. Datorită proprietății lui de a se transforma în mijloace de producție, capitalul are permanent comanda asupra muncii neplătite și de aceea transformă procesul de producție și de circulație al mărfurilor în pro-

ducție de plusvaloare pentru posesorul lui. Dobînda este, așadar, numai o expresie a faptului că valoarea în general — munca materializată în forma ei socială generală — este valoarea care în procesul de producție real ia înfățișarea mijloacelor de producție și se opune ca forță independentă forței de muncă vii reprezentînd totodată mijlocul pentru însușirea muncii neplătite; și că ea este o asemenea forță pentru că se opune muncitorului ca o proprietate a altuia. Pe de altă parte însă, în forma dobînzii această opoziție față de munca salariată dispăre, deoarece capitalului purtător de dobîndă ca atare nu i se opune munca salariată, ci capitalul în funcțiune; capitalistul-creditor, ca atare, se opune direct capitalistului care funcționează realmente în procesul de reproducție, nu însă muncitorului salariat, care tocmai pe baza producției capitaliste este expropriat de mijloacele de producție. Capitalul purtător de dobîndă este capitalul *ca proprietate*, în opoziție cu capitalul *ca funcție*. Dar atîta timp cît nu funcționează, capitalul nu-i exploatează pe muncitori și, prin urmare, nu se află în opoziție cu munca.

Pe de altă parte, beneficiul întreprinzătorului nu se află în opoziție cu munca salariată, ci numai cu dobînda.

În primul rînd: presupunînd că profitul mijlociu este dat, rata beneficiului întreprinzătorului nu este determinată de salariu, ci de rata dobînzii. Ea este ridicată sau scăzută, în raport invers cu aceasta ⁷²⁾.

În al doilea rînd: capitalistul în funcțiune nu deduce pretenția lui la beneficiul întreprinzătorului, prin urmare și acest beneficiu, din proprietatea sa asupra capitalului, ci din funcția capitalului în opoziție cu starea determinată în care acesta există numai ca o proprietate inertă. Lucrul acesta se manifestă ca o opoziție existentă nemijlocit, în cazul cînd el operează cu un capital împrumutat, deoarece atunci dobînda și beneficiul întreprinzătorului revin la două persoane diferite. Beneficiul întreprinzătorului rezultă din funcția capitalului în procesul de reproducție, deci ca urmare a operațiilor, a activității prin care capitalistul în funcțiune mijloacește aceste funcții ale capitalului industrial și ale capitalului comercial. Dar a fi reprezentantul capitalului în funcțiune nu este o sinecură, așa cum este reprezentarea capitalului purtător de dobîndă. Pe baza producției capitaliste, capitalistul dirijează atît procesul de producție, cît și procesul de circulație. Exploatarea muncii productive cere efort, indiferent dacă îl depune capitalistul însuși sau îl depun alte persoane care acționează în numele lui. În opoziție cu dobînda,

⁷²⁾ „Beneficiul întreprinzătorului depinde de profitul net la capital, nu acesta din urmă de primul”. (Ramsay, l. c., p. 214. La Ramsay net profits sînt întotdeauna = dobînda.)

beneficiul său de întreprinzător îi apare, aşadar, ca ceva independent de proprietatea asupra capitalului, mai mult ca rezultat al funcţiei pe care o exercită ca non-proprietar, ca — *muncitor*.

De aceea în cazul lui se naşte în mod necesar ideea că beneficiul lui de întreprinzător nu numai că nu este în opoziţie cu munca salariată, nu numai că nu este muncă străină neplătită, ci, dimpotrivă, nu este nimic altceva decât *salariu*, salariu pentru supraveghere, wages of superintendence of labour, un salariu mai ridicat decât acela al muncitorului obişnuit : 1) pentru că e o muncă mai complexă, 2) pentru că îşi plăteşte al însuşi acest salariu. Faptul că funcţia lui în calitate de capitalist constă în a produce plusvaloare, adică muncă neplătită, şi încă în condiţiile cele mai economice, este uitat cu desăvîşire din cauza contradicţiei care se creează datorită faptului că dobînda revine capitalistului chiar dacă el nu exercită funcţia de capitalist, ci este simplu proprietar al capitalului, şi că, dimpotrivă, beneficiul întreprinzătorului îi revine capitalistului în funcţiune chiar dacă nu este proprietar al capitalului cu care lucrează. Din cauza formelor opuse ale celor două părţi în care se împarte profitul, deci şi plusvaloarea, se uită că ambele nu sînt decât părţi ale plusvalorii şi că împărţirea acesteia nu poate schimba cu nimic natura, originea şi condiţiile ei de existenţă.

În procesul de reproducţie capitalistul în funcţiune reprezintă capitalul ca proprietate străină faţă de muncitorii salariaţi, iar capitalistul posesor de bani, prin faptul că e reprezentat de capitalistul în funcţiune, participă la exploatarea muncii. Din cauza opoziţiei dintre funcţia capitalului în procesul de reproducţie şi simpla proprietate asupra capitalului în afara procesului de reproducţie, se uită că numai în calitatea sa de reprezentant al mijloacelor de producţie faţă de muncitori îşi poate exercita capitalistul activ funcţia, poate face ca muncitorii să muncească pentru el sau ca mijloacele de producţie să funcţioneze ca capital.

Într-adevăr, forma de dobîndă şi de beneficiu al întreprinzătorului pe care o iau cele două părţi ale profitului, adică ale plusvalorii, nu exprimă un raport faţă de muncă, deoarece acest raport există numai între muncă şi profit, sau mai exact între muncă şi plusvaloare, ca sumă, ca total, ca unitate a celor două părţi. Proporţia în care se împarte profitul şi diferenţele titluri juridice pe baza cărora se efectuează această împărţire presupun profitul ca fiind dat, presupun că el există. De aceea, dacă capitalistul este proprietar al capitalului cu care funcţionează, el îşi însuşeşte în întregime profitul sau plusvaloarea; muncitorului îi este complet indiferent dacă capitalistul îşi însuşeşte întregul profit sau dacă urmează să plătească o parte unei terţe persoane în calitatea ei de

proprietar de drept. În felul acesta, cauzele împărțirii profitului între două categorii de capitaliști se transformă treptat în cauzele existenței profitului care urmează a fi împărțit, ale plusvalorii, pe care, independent de orice împărțire ulterioară, capitalul ca atare o scoate din procesul de reproducție. Din faptul că dobînda se opune beneficiului întreprinzătorului, iar beneficiul întreprinzătorului — dobînzii, că ambele se opun una alteia, dar nu muncii, rezultă că beneficiul întreprinzătorului plus dobînda, adică profitul, adică, în ultimă instanță, plusvaloarea, se bazează — pe ce? Pe faptul că cele două părți ale lui au forme opuse! Dar noi știm că profitul este produs înainte de a se proceda la împărțirea lui, înainte de a putea fi vorba de aceasta.

Capitalul purtător de dobîndă se afirmă ca atare numai în măsura în care banii dați cu împrumut se transformă realmente în capital și se produce un excedent, din care o parte este dobînda. Aceasta însă nu exclude faptul că, independent de procesul de producție, el are însușirea intrinsecă de a fi purtător de dobîndă. Doar și forța de muncă își afirmă capacitatea de a crea valoare numai atunci cînd acționează și se realizează în procesul muncii; dar aceasta nu exclude faptul că ea reprezintă în sine, potențial, ca posibilitate, activitatea creatoare de valoare, și ca atare ea nu ia naștere abia în proces, ci, dimpotrivă, constituie o premisă a acestuia. Ea este cumpărată pentru capacitatea ei de a crea valoare. Ea poate fi cumpărată nu numai pentru a fi pusă să lucreze în mod productiv, ea poate fi cumpărată, de pildă, și în scopuri pur personale, pentru servicii etc. La fel se întîmplă și cu capitalul. Debitorul este liber să-l folosească sau nu în calitate de capital, să pună sau nu realmente în acțiune proprietatea inerentă acestuia de a produce plusvaloare. Ceea ce plătește el în ambele cazuri este plusvaloarea care în sine, potențial, este cuprinsă în marfa capital.

Să analizăm acum mai amănunțit beneficiul întreprinzătorului.

Prin faptul că momentul determinării sociale specifice a capitalului este fixat în modul de producție capitalist — proprietatea asupra capitalului care posedă însușirea de a comanda munca altora — și că astfel dobînda apare ca acea parte a plusvalorii pe care în aceste condiții o produce capitalul, cealaltă parte a plusvalorii — beneficiul întreprinzătorului — apare în mod necesar nu ca rezultat al capitalului ca atare, ci ca rezultat al procesului de producție, separat de determinarea lui socială specifică, care în expresia ei de dobîndă la capital și-a găsit un mod de existență deosebit. Dar, separat

de capital, procesul de producție nu este decât procesul muncii în general. De aceea, spre deosebire de proprietarul capitalului, capitalistul industrial nu apare ca un capital în funcțiune, ci ca o persoană care funcționează chiar independent de capital, ca simplu exponent al procesului muncii în general, ca muncitor, și anume ca muncitor salariat.

Dobânda în sine exprimă tocmai existența condițiilor muncii în calitate de capital, în opoziția lor socială față de muncă și transformarea lor în putere personală față de muncă și asupra muncii. Simpla proprietate ca atare asupra capitalului ea o exprimă ca un mijloc de însușire a produselor muncii altora. Dar acest caracter al capitalului se exprimă în dobândă ca ceva care aparține capitalului în afara procesului de producție, ca ceva care nu e nicidecum un rezultat al determinării specific capitaliste a acestui proces de producție. În dobândă această particularitate a capitalului nu este reprezentată în directă opoziție cu munca, ci, dimpotrivă, fără nici un raport cu munca, numai ca raport între un capitalist și altul. Prin urmare, ca o determinare exterioară și indiferentă față de raportul dintre capital și munca însăși. Așadar, în dobândă, în această formă specifică a profitului, în care caracterul antagonist al capitalului capătă o expresie independentă, acest caracter este exprimat în așa fel, încât acest antagonism este total anihilat aici și se face complet abstracție de el. Dobânda este un raport între doi capitaliști, nu între capitalist și muncitor.

Pe de altă parte, forma dobândă dă celeilalte părți a profitului forma calitativă de beneficiu al întreprinzătorului și, în continuare, de salariu pentru supraveghere. Funcțiile specifice pe care trebuie să le îndeplinească capitalistul ca atare și care îi revin spre deosebire și în opoziție cu muncitorii sînt prezentate drept simple funcții ale muncii. El creează plusvaloare nu pentru că lucrează în calitate de capitalist, ci pentru că, independent de calitatea sa de capitalist, lucrează și el. De aceea, această parte a plusvalorii nu mai este plusvaloare, ci opusul ei, un echivalent al muncii efectuate. Întrucât caracterul înstrăinat al capitalului, opoziția lui față de muncă, este transpus dincolo de procesul real de exploatare, și anume este atribuit capitalului purtător de dobândă, acest proces de exploatare apare ca un simplu proces de muncă, în care capitalistul în funcțiune efectuează numai o altă muncă decât muncitorul. Prin urmare, munca de exploatare și munca exploatăată sînt identice ca munci. Munca de exploatare este tot o muncă, așa cum este și munca exploatăată. Dobânda devine forma socială a capitalului, dar exprimată într-o formă neutră și indiferentă; beneficiul întreprinzătorului devine funcția

economică a capitalului, dar abstrasă de caracterul ei determinat, capitalist.

Aici în conștiința capitalistului lucrurile se reflectă exact în același mod în care s-au reflectat cauzele compensației la egalizarea profiturilor la profitul mijlociu, indicate în secțiunea a II-a a acestei cărți. Aceste cauze ale compensației, care intervin în mod determinant în împărțirea plusvalorii, devin în concepția capitalistului cauze care generează profitul și cauze (subiective) care îl justifică.

Concepția potrivit căreia beneficiul întreprinzătorului este un salariu pentru supraveghere a muncii, concepție care rezultă din opoziția care există între beneficiul întreprinzătorului și dobindă, se sprijină și pe faptul că în realitate o parte din profit se poate separa și într-adevăr se separă ca salariu, sau, mai exact, invers : că pe baza modului de producție capitalist o parte din salariu apare drept parte componentă integrantă a profitului. Această parte, așa cum a stabilit în mod just încă A. Smith, apare în formă pură, independentă și total separată, pe de o parte, de profit (ca sumă a dobinzii și a beneficiului întreprinzătorului), pe de altă parte de acea parte a profitului care, după scăderea dobinzii, rămâne ca așa-zis beneficiu al întreprinzătorului, — sub forma de salariu al directorului în acele întreprinderi a căror amploare etc. permite o suficientă diviziune a muncii pentru ca să poată fi prevăzut un salariu special pentru cel ce conduce.

Munca de supraveghere și conducere apare în mod necesar pretutindeni unde procesul de producție nemijlocit ia înfățișarea unui proces socialmente combinat și nu se manifestă ca o muncă răzlețită a producătorilor independenți⁷³⁾. Ea are însă o natură dublă.

Pe de o parte, în toate muncile în care cooperează mulți indivizi, conexiunea și unitatea procesului se exprimă în mod necesar printr-o voință care comandă și prin funcții care privesc nu muncile parțiale, ci întreaga activitate a întreprinderii, așa cum se întâmplă cu un șef de orchestră. Aceasta este o muncă productivă care trebuie efectuată în orice mod de producție combinat.

Pe de altă parte — făcând cu totul abstracție de sectorul comercial — munca aceasta de supraveghere apare în mod necesar în toate modurile de producție care se bazează pe antagonismul dintre muncitor, ca producător nemijlocit, și proprietarul mijloacelor de producție. Cu cât antagonismul este mai mare, cu atât este mai mare rolul jucat de această muncă de supraveghere. De aceea ea ajunge

⁷³⁾ „Supravegherea este aici” (la țăranul proprietar de pământ) „cu totul de prisos”. (J. E. Cairnes, „The Slave Power”, London 1862, p. 48, 49.)

la apogeu în sistemul sclavagist ⁷⁴⁾. Ea este însă necesară și în modul de producție capitalist, deoarece aici procesul de producție este în același timp un proces de consum al forței de muncă de către capitalist, tot așa cum în statele despotice munca de supraveghere și amestecul general al cîrmuirii cuprind două momente: atât îndeplinirea 'treburilor obștești, care decurg din natura oricărei societăți, cât și funcțiile specifice rezultate din antagonismul dintre cîrmuire și masa poporului.

Scriitorii antici, care aveau în față sistemul sclavagist și care au expus în teorie ceea ce au văzut în practică, vedeau ambele aspecte ale muncii de supraveghere absolut în aceeași manieră ca și economiștii moderni care consideră modul de producție capitalist ca mod de producție absolut. Pe de altă parte, așa cum vom ilustra imediat printr-un exemplu, apologeții sistemului sclavagist modern știu să folosească în chip desăvîrșit munca de supraveghere ca o justificare a sclaviei, tot așa cum alți economiști o folosesc ca justificare a sistemului muncii salariate.

Villicus din vremea lui Cato :

„În fruntea sclavilor de pe latifundii (familia rustica) se afla administratorul latifundiei (villicus de la villa), care încasa și cheltuia, cumpăra și vindea, primea instrucțiunile stăpînului și, în lipsa acestuia, dădea ordine și aplica pedepse... Administratorul era, desigur, mai liber decît ceilalți sclavi; cărțile lui Magon sfătuiesc să i se îngăduie să se însoare, să aibă copii și bani proprii, iar Cato îl sfătuiește să se însoare cu administratoarea; el însuși putea spera, în cazul că se purta bine, ca stăpînul să-l elibereze. În rest ei toți formau o singură familie... La anumite termene, fiecare sclav, inclusiv administratorul, primea de la stăpîn cele necesare traiului în cantități măsurate cu rigurozitate și trebuia s-o scoată la capăt cum putea... Cantitatea primită era în raport cu munca depusă, din care cauză, de pildă, administratorul, care făcea o muncă mai ușoară decît sclavii, primea mai puțin decît aceștia”. (Mommsen. „Römische Geschichte”, ed. a 2-a, 1856, I, p. 809, 810.)

Aristotel :

‘Ο γὰρ δεσπότης οὐκ ἐν τῷ κταῖσθαι τοὺς δούλους, ἀλλ’ ἐν τῷ χρῆσθαι δούλους. (Căci stăpînul — capitalistul — se manifestă ca atare nu în cumpărarea de sclavi — proprietatea asupra capitalului, care îi dă puterea de a cumpăra munca —, ci în folosirea sclavilor — folosirea muncitorilor salariați din zilele noastre în procesul de producție.) ‘Ἔστι δὲ αὕτη ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν μέγα ἔχουσα

⁷⁴⁾ Dacă caracterul muncii cere ca muncitorii (adică sclavii) „să fie dispersați pe o mare întindere, atunci numărul supraveghetorilor, deci cheltuielile necesare pentru retribuirea muncii cerute de această supraveghere vor crește în mod corespunzător”. (Cairnes, l. c., p. 44.)

οὐδὲ σεμνόν; (Dar această știință nu are nimic măreț și înălțător;) ἄ γὰρ τὸν δοῦλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖν, ἐκείνον δὲ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν (el trebuie să știe să comande ceea ce sclavul trebuie să știe să facă). Διὸ ὅσοις ἔξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπιτροπος λαμβάνει ταύτην τὴν τιμὴν, αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν. (Acolo unde stăpînii nu găsesc de cuviință să se împovăreze ei înșiși cu aceasta, supraveghetorul ia asupra lui această cinste, iar ei se ocupă de treburile publice sau de filozofie.) (Aristotel „Respubl.“, ed. Bekker, lib. I, 7.)

Aristotel spune fără înconjur că dominația, atât în domeniul politic cît și în cel economic, pune pe umerii cîrmuitorilor funcțiile stăpînirii, aceasta înseamnă că în domeniul economic ei trebuie să știe să consume forța de muncă, și el adaugă că nu trebuie acordată prea mare importanță muncii de supraveghere, deoarece stăpînul, de îndată ce ajunge destul de înstărit, încredințează „cinstea” acestei osteneți unui supraveghetor.

Munca de conducere și de supraveghere, în măsura în care nu e o funcție specială determinată de natura oricărei munci sociale combinate, ci rezultă din antagonismul dintre proprietarul mijloacelor de producție și proprietarul forței de muncă — indiferent dacă aceasta din urmă se cumpără împreună cu muncitorul însuși, ca în orînduirea sclavagistă, sau dacă muncitorul își vinde singur forța de muncă, astfel că procesul de producție apare totodată ca un proces de consumare a muncii sale de către capital —, această funcție care rezultă din înrobirea producătorului nemijlocit a fost adesea folosită ca justificare a acestor relații, iar exploatarea, însușirea muncii neplătite a altora a fost tot atît de des prezentată drept salariu convenit proprietarului capitalului. Cel mai bine a făcut acest lucru un apărător al sclaviei din Statele Unite, un oarecare avocat O’Conor, în cuvîntarea rostită la mitingul care a avut loc la 19 decembrie 1859 la New York, sub lozincă: „Dreptate pentru cei din Sud”.

„Now, gentlemen * — a declarat el în ropotul aplauzelor —, natura însăși i-a destinat pe negri condiției de sclavi. Ei au forța și vigoarea necesare pentru muncă; dar natura, care le-a dăruit această vigoare, le-a refuzat atît priceperea de a governa, cît și voința de a munci”. (Exclamații de aprobare.) „Ambele le-au fost refuzate! Și aceeași natură, care i-a lipsit de voința de a munci, le-a dat un stăpîn care să-i constrîngă să aibă această voință și, în condițiile climatice pentru care au fost creați, să facă din ei servitori utili atît pentru ei înșiși, cît și pentru stăpînii care-i conduc. Susțin că nu este o nedreptate de a-i lăsa pe negri în situația în care i-a pus natura, de a le da un stăpîn care să-i conducă, că nu li se răpește nici unul din drepturile lor atunci cînd sînt siliți să muncească și să dea stăpînilor lor o recompensă echitabilă pentru munca și talentul pe care îl cheltuiesc pentru a-i conduce și a-i face folositori lor înșiși și societății”. „New York Daily Tribune” **, 20 decembrie 1859, p. 7—8).

* Așadar, domnilor. — Nota trad.

Și iată că, asemenea sclavului, muncitorul salariat trebuie să aibă și el un stăpîn, care să-l pună să muncească și să-l conducă. Pornind de la premisa acestor relații de dominație și supunere, este firesc ca muncitorul salariat să fie silit să-și producă propriul lui salariu și pe deasupra salariul pentru supraveghere, ca o compensație pentru munca de dominare și supraveghere asupra lui, „și să dea stăpînului său o recompensă echitabilă pentru munca și talentul pe care le cheltuiește pentru a-l conduce și a-l face folositor sie însuși și societății”.

Munca de supraveghere și de conducere, în măsura în care rezultă din caracterul antagonist al societății, îndeosebi din dominația capitalului asupra muncii, fiind de aceea comună tuturor modurilor de producție bazate, ca și modul de producție capitalist, pe contradicțiile dintre clase, este și în sistemul capitalist legată nemijlocit și indisolubil de funcțiile productive pe care orice muncă socială combinată le impune anumitor indivizi ca o muncă specială. Salariul unui epitropos *, sau al unui régisseur, cum se numea în Franța feudală, este complet separat de profit și capătă chiar forma salariului convenit pentru muncă calificată, de îndată ce întreprinderea este exploatată pe scară suficient de mare pentru a se putea plăti un asemenea director (manager), deși capitaliștii noștri industriali sînt departe de „a se ocupa de treburile publice sau de filozofie”.

Că nu capitaliștii industriali, ci administratorii (managers) întreprinderilor industriale sînt „sufletul sistemului nostru industrial”, este un fapt remarcant încă de d-l Ure ⁷⁵⁾. În ceea ce privește partea comercială a întreprinderilor, tot ce a fost necesar s-a spus în secțiunea precedentă **.

Producția capitalistă însăși a făcut ca munca de supraveghere să fie complet separată de proprietatea asupra capitalului, să fie excedentară. Nu mai este deci obligatoriu ca această muncă de supraveghere să fie făcută de capitalist. Un șef de orchestră nu trebuie neapărat să fie proprietarul instrumentelor orchestrei și nici funcția sa de dirijor nu implică vreo legătură între el și „salariul” instrumentiștilor. Fabricile bazate pe cooperare dovedesc că capitalistul în calitate sa de funcționar al producției a devenit tot atît de inutil, pe cît de inutil îl consideră capitalistul, ajuns să reprezinte stadiul cel mai înalt de dezvoltare, pe marele proprietar fun-

⁷⁵⁾ A. Ure. „Philos. of Manufactures”. Traducerea franceză, 1836, I, p. 67, unde acest Pindar al fabricanților demonstrează totodată acestora că cei mai mulți dintre ei nu cunosc cituși de puțin mașinile pe care le folosesc.

* — supraveghetor. — *Nota trad.*

** Vezi volumul de față, p. 292—293. — *Nota red.*

ciar. În măsura în care munca capitalistului nu este condiționată numai de caracterul capitalist al procesului de producție, prin urmare (nu) încetează o dată cu capitalul; în măsura în care nu se mărginește la funcția de exploatare a muncii altora; în măsura în care, prin urmare, ea este condiționată de forma muncii, ca muncă socială, de combinarea și cooperarea mai multor indivizi în vederea unui rezultat comun, ea este tot atât de independentă de capital ca și însăși această formă a muncii, de îndată ce a înlăturat învelișul ei capitalist. A afirma că această muncă este necesară ca muncă capitalistă, ca funcție a capitalistului, nu înseamnă altceva decât că economistul vulgar nu poate concepe formele care se dezvoltă în cadrul modului de producție capitalist, separate și eliberate de caracterul lor capitalist antagonist. Față de capitalistul posesor de bani, capitalistul industrial este muncitor, dar el lucrează în calitate sa de capitalist, adică de exploatare al muncii altora. Salariul pe care-l pretinde și-l primește pentru această muncă este egal cu cantitatea de muncă străină însușită și depinde nemijlocit, în măsura în care el își asumă efortul de a exploata, de gradul de exploatare a acestei munci, și nu de efortul cerut de această exploatare, pe care îl poate trece asupra unui administrator, în schimbul unei plăți modeste. După fiecare criză se pot vedea în districtele industriale din Anglia destui foști fabricanți care, în schimbul unui salariu modest, conduc fabricile care le aparținuseră lor, le conduc în calitate de administratori aflați în slujba noilor proprietari, adesea creditori ai lor ⁷⁹⁾.

Salariul pentru administrare, care se plătește administratorilor atât în întreprinderile comerciale, cât și în cele industriale, apare complet separat de beneficiul întreprinzătorului atât în fabricile-cooperative ale muncitorilor cât și în întreprinderile capitaliste pe acțiuni. Separarea salariului pentru administrare de beneficiul întreprinzătorului, care în alte cazuri e întâmplătoare, are aici un caracter permanent. În fabricile-cooperative ale muncitorilor, munca de supraveghere își pierde caracterul antagonist, deoarece directorul este plătit de muncitori, și nu reprezintă față de ei capitalul. Întreprinderile pe acțiuni, care se dezvoltă o dată cu sistemul de credit, manifestă tot mai mult tendința de a separa această muncă de administrare ca funcție specială de proprietatea asupra capitalului propriu, sau de împrumut, tot așa cum, o dată cu dezvoltarea societății burgeze, funcțiile juridice și administrative se separă de

⁷⁹⁾ Cunosc un caz în care, după criza din 1868, un fabricant care a dat faliment a devenit salariatul propriilor săi muncitori de odinioară. După declararea falimentului, fabrica a fost preluată de o asociație de muncitori, iar fostul proprietar a fost angajat ca administrator. — F. E.

proprietatea funciară, ale cărei atribute erau în epoca feudală. Când însă, pe de o parte, capitalistul în funcțiune se opune simplului proprietar al capitalului, capitalistului posesor de bani, iar, o dată cu dezvoltarea creditului, capitalul bănesc însuși capătă un caracter social, se concentrează în bănci, este dat cu împrumut de către acestea, și nu de către proprietarii lui nemijlociți; când, pe de altă parte, administratorul, care nu posedă capital nici luat cu împrumut, nici sub vreun alt titlu, îndeplinește toate funcțiile reale care revin capitalistului în funcțiune ca atare, cel care rămîne este numai funcționarul, iar capitalistul dispăre din procesul de producție, ca o persoană inutilă.

Din dările de seamă ⁷⁷⁾ publicate de către fabricile-cooperative din Anglia se vede că — după ce s-a scăzut salariul administratorului, care constituie o parte din capitalul variabil cheltuit, ca și salariul celorlalți muncitori —, profitul a depășit profitul mijlociu, deși uneori aceste fabrici au plătit o dobândă mult mai mare decît fabricanții particulari. Cauza profitului mai ridicat a fost, în toate aceste cazuri, o mai mare economie în folosirea capitalului constant. Ceea ce însă ne interesează pe noi este că aici profitul mijlociu (= dobândă + beneficiul întreprinzătorului) apare efectiv și în mod palpabil ca o mărime cu totul independentă de salariul pentru administrare. Deoarece aici profitul este mai mare decît profitul mijlociu, beneficiul întreprinzătorului a fost și el mai mare decît de obicei.

Același fenomen se observă și în unele întreprinderi capitaliste pe acțiuni, de pildă în băncile pe acțiuni (Joint Stock Banks). „London and Westminster Bank” a plătit în 1863 un dividend anual de 30%, „Union Bank of London” și alte bănci au plătit 15%. Aici din profitul brut trebuie să se scadă, în afară de salariul administratorilor, și dobinzile plătite pentru depuneri. Profitul ridicat se explică aici prin aceea că capitalul investit în întreprindere reprezintă o mărime neînsemnată în comparație cu depunerile. De pildă, „London and Westminster Bank” avea în 1863: capital investit 1 000 000 l. st. și depuneri — 14 540 275 l. st., „Union Bank of London”, tot în 1863: capital investit — 600 000 l. st., depuneri — 12 384 173 l. st.

Inițial confundarea beneficiului întreprinzătorului cu salariul pentru supraveghere sau pentru administrare a luat naștere din forma contradictorie pe care o îmbracă excedentul profitului peste dobândă în opoziție cu dobînda. Ea s-a dezvoltat apoi, datorită tendinței apologetice de a prezenta profitul, nu ca plusvaloare, adică ca muncă neplătită, ci ca salariu al capitalistului însuși pentru

⁷⁷⁾ Conturile despre care e vorba aici merg maximum pînă în anul 1864, deoarece textul a fost scris în 1865. — F. E.

munca efectuată de el. Socialiștii au răspuns la aceasta prin revendicarea ca profitul să fie redus de fapt la ceea ce are pretenția de a fi în teorie, și anume la un simplu salariu pentru supraveghere. Dar această revendicare, opusă înfrumusețării teoretice, era cu atât mai neplăcută cu cât, pe de o parte, acest salariu pentru supraveghere avea un nivel al său precis și un anumit preț de piață, ca și oricare alt salariu, o dată cu formarea unei clase numeroase de administratori industriali și comerciali ⁷⁶⁾, și, pe de altă parte, cu cât scădea mai mult acest salariu de supraveghere, ca și toate salariile pentru muncă calificată, o dată cu progresul general, care face să scadă cheltuielile de producție ale forței de muncă calificate ⁷⁹⁾. O dată cu dezvoltarea cooperăției în rândurile muncitorilor și o dată cu dezvoltarea întreprinderilor pe acțiuni în rândurile burgheziei, a fost înlăturat și ultimul pretext de confundare a beneficiului întreprinzătorului cu retribuția pentru administrare, iar profitul a apărut și în practică ceea ce era incontestabil în teorie, simplă plusvaloare, valoare pentru care nu se plătește nici un echivalent, muncă realizată neplătită; astfel că capitalistul în funcțiune exploatează realmente munca, iar rezultatul acestei exploatare, dacă el lucrează cu capital de împrumut, se împarte în dobindă și în beneficiu al întreprinzătorului, excedent al profitului peste dobindă.

Pe baza producției capitaliste în întreprinderile pe acțiuni apar noi escrocherii cu retribuția pentru administrare, prin faptul că alături și peste adevăratul administrator se instituie un număr de consilieri de administrație și de supraveghere, pentru care de fapt administrarea și supravegherea nu sînt decît un pretext pentru jefuirea acționarilor și pentru propria lor îmbogățire. În această privință găsim amănunte semnificative în „The City or the Physiology of London Business; with Sketches on 'Change, and the Coffee Houses“, London 1845.

„Cît câștigă bancherii și comercianții prin aceea că participă la administrația a opt sau nouă societăți diferite se poate vedea din următorul exemplu: bilanțul

⁷⁶⁾ „Întreprinzătorii sînt muncitori ca și muncitorii lor salariați. În această calitate interesele lor coincid cu cele ale muncitorilor. Dar, în același timp, ei sînt capitaliști sau agenți ai capitaliștilor, și în această privință interesele lor sînt cu desăvîrșire opuse intereselor muncitorilor” (p. 27). „Faptul că majoritatea muncitorilor industriali din această țară sînt instruiți, micșorează zilnic valoarea muncii și a iscusinței aproape a tuturor meșterilor și întreprinzătorilor, deoarece sporște numărul persoanelor care posedă cunoștințele de specialitate ale acestora” (p. 30. Hodgskin. „Labour defended against the Claims of Capital etc.“, London 1825).

⁷⁹⁾ „Slăbirea generală a îngrădirilor convenționale și posibilitățile crescînde de instruire au ca efect scăderea salariilor muncitorilor calificați în loc de a avea ca efect creșterea salariilor muncitorilor necalificați”. (J. St. Mill. „Princ. of Pol. Econ.“, 2nd ed., London 1849, I, p. 479.)

privat al d-lui Timothy Abraham Curtis, depus la tribunal după declararea lui în stare de faliment, arată un venit de 800—900 l. st. anual la rubrica : directorat. Deoarece d-l Curtis era director al Băncii Angliei și al Companiei Indiilor orientale, fiecare societate pe acțiuni se considera fericită să-l poată avea ca director", p. 81—82.

Remunerația directorilor unor asemenea societăți pentru fiecare ședință săptămînală este de cel puțin 1 guinee (21 de mărci). Din dezbaterile în fața tribunalului care judecă falimentele a reieșit că această retribuție pentru supraveghere este, de regulă, invers proporțională cu supravegherea exercitată efectiv de acești directori nominali.

Capitolul douăzeci și patru
 Exteriorizarea relației capital
 sub forma capitalului purtător de dobândă

În capitalul purtător de dobândă, relația-capital își capătă forma cea mai exterioară și mai fetișizată. Avem aici formula $B - B'$, bani care produc mai mulți bani, valoare care se autovalorifică fără un proces care să mijlocească cele două extreme. În capitalul comercial, $B - M - B'$, există cel puțin forma generală a mișcării capitalului, deși ea se menține numai în sfera circulației; de aceea profitul apare pur și simplu ca un profit provenit din înstrăinare, dar apare totuși ca produs al unei *relații* sociale, și nu ca produs al unui simplu *lucru*. Forma capitalului comercial reprezintă totuși un proces, unitatea unor faze opuse, o mișcare care se scindează în două acte opuse, în cumpărare și vânzare de mărfuri. În $B - B'$, forma capitalului purtător de dobândă, această mișcare dispăre. Dacă, de pildă, un capitalist dă cu împrumut 1 000 l. st. și rata dobânzii este de 5%, valoarea acestui capital de 1 000 l. st. este într-un an = $C + Cd'$, în care C este capitalul și d' rata dobânzii, deci, în acest caz, $5\% = \frac{5}{100} = \frac{1}{20}$, $1\ 000 + 1\ 000 \times \frac{1}{20} = 1\ 050$ l. st. Valoarea celor 1 000 l. st. în calitate de capital este deci = 1 050 l. st., cu alte cuvinte capitalul nu este o mărime simplă. El este o *relație* între mărimi, o relație a lui ca sumă principală, ca valoare dată, față de el însuși ca valoare care se valorifică, ca sumă principală care a produs o plusvaloare. Și, așa cum am văzut, capitalul se prezintă ca atare, adică ca o valoare care se autovalorifică nemijlocit, pentru toți capitaliștii activi, indiferent dacă ei funcționează cu capital propriu sau cu capital împrumutat.

$B - B'$: avem aici punctul inițial de pornire al capitalului, banii din formula $B - M - B'$ redusă la cele două extreme $B - B'$, în care $B' = B + \Delta B$, bani care creează mai mulți bani. Este formula inițială și generală a capitalului, comprimată într-un rezumat lipsit de sens. Este capitalul gata format, unitatea procesului de producție și a procesului de circulație, capitalul care într-o anumită perioadă

de timp dă o anumită plusvaloare. În forma capitalului purtător de dobândă, acest lucru apare direct, fără mijlocirea procesului de producție și a procesului de circulație. Capitalul apare ca o sursă misterioasă și autocreatoare de dobândă, ca sursă a propriei sale sporiri. *Lucrul* (banii, marfa, valoarea), ca simplu lucru, este deja capital, iar capitalul apare ca un simplu lucru; rezultatul întregului proces de reproducție apare ca o însușire care îi revine de la sine lucrului; depinde de posesorul banilor, adică de posesorul mărfii în forma în care poate fi mereu schimbată, să-i cheltuiască ca bani sau să-i dea cu împrumut ca capital. De aceea, în capitalul purtător de dobândă, acest fetiș automat, valoarea care se autovalorifică, bani care nasc alți bani, ne apare în formă pură, definitiv constituită, și în această formă nu mai poartă nici o urmă a originii lui. Relația socială este desăvârșită ca o relație a unui lucru, a banilor, cu sine însuși. În locul transformării reale a banilor în capital, există aici numai forma lipsită de conținut a acestei transformări. Ca și în cazul forței de muncă, valoarea de întrebuințare a banilor devine aici însușirea de a crea valoare, de a crea o valoare mai mare decât aceea cuprinsă în ei. Banii ca atare sînt deja potențial o valoare care se autovalorifică și ca atare sînt dați cu împrumut, ceea ce reprezintă forma de vânzare a acestei mărfi specifice. A crea valoare, a produce dobândă este o însușire a banilor la fel cum a produce pere este o însușire a părului. Și în această calitate de lucru purtător de dobândă își vinde creditorul banii. Mai mult. Așa cum am văzut, capitalul realmente în funcțiune se prezintă el însuși în așa fel ca și cum n-ar da dobînda în calitatea sa de capital în funcțiune, ci în calitate de capital în sine, în calitate de capital bănesc.

Se răstoarnă însă și următorul raport: dobînda, care nu este decât o parte din profit, adică din plusvaloarea pe care capitalistul în funcțiune o stoarce de la muncitor, apare acum, dimpotrivă, ca produsul propriu-zis al capitalului, ca ceva inițial, iar profitul, transformat acum în beneficiul întreprinzătorului, apare pur și simplu ca un adaos, ca o anexă care se alipește în procesul de reproducție. Aici forma fetișizată a capitalului și concepția asupra capitalului-fetiș este desăvârșită. În B — B' avem forma irațională a capitalului, denaturarea și reificarea în cel mai înalt grad a relațiilor de producție: forma capitalului purtător de dobîndă, forma simplă a capitalului, în care el este premisa propriului său proces de reproducție; însușirea banilor, respectiv a mărfii, de a-și valorifica propria lor valoare, independent de reproducție, adică mistificarea capitalului sub forma ei cea mai pregnantă.

Pentru economia politică vulgară, care vrea să prezinte capitalul ca o sursă de sine stătătoare a valorii, a creării de valoare,

forma aceasta este, firește, o adevărată comoară, căci este o formă în care este imposibil să se mai cunoască sursa profitului și în care rezultatul procesului de producție capitalist, separat de procesul propriu-zis, capătă o existență de sine stătătoare.

Numai sub forma capitalului bănesc capitalul devine marfă, a cărei însușire de a se autovalorifica are un preț fix, indicat de fiecare dată de rata dobânzii.

În calitatea sa de capital purtător de dobândă, și anume în forma sa nemijlocită de capital bănesc purtător de dobândă (celelalte forme ale capitalului purtător de dobândă, care nu ne interesează aici, sînt derivate, la rîndul lor, tot din această formă bănească și o presupun), capitalul capătă forma sa pură de fetiș; în B — B' vedem subiectul, lucrul care poate fi vîndut. În primul rînd aceasta se întîmplă ca urmare a faptului că capitalul există în permanență în forma bani, formă în care orice determinare a lui se pierde și elementele lui reale sînt invizibile. Banii sînt tocmai acea formă în care deosebirea dintre mărfuri ca valori de întrebuințare dispăre, și de aceea dispăre și deosebirea dintre capitalurile industriale, care constau din aceste mărfuri și din condițiile lor de producție; banii reprezintă forma în care valoarea — în cazul de față capitalul — există ca valoare de schimb independentă. În procesul de reproducție al capitalului, forma bani este o formă trecătoare, un simplu moment tranzitoriu. Pe piața financiară, dimpotrivă, capitalul există întotdeauna în această formă. — În al doilea rînd, plusvaloarea produsă de capital, tot în forma bani, apare aici ca ceva care aparține capitalului ca atare. După cum copacii au însușirea de a crește, tot așa capitalul în forma bani are, potrivit acestei aparențe, însușirea de a produce bani (τόκος *).

În capitalul purtător de dobândă, mișcarea capitalului este redusă la formula cea mai scurtă; procesul intermediar este lăsat la o parte, și astfel un capital = 1 000 este considerat un lucru care în sine = 1 000 și care se transformă după un anumit timp în 1 100, tot așa cum vinul își îmbunătățește valoarea de întrebuințare după ce a stat un timp în pivniță. Capitalul este acum lucru, dar ca lucru el este capital. Banii sînt cuprinși acum de dorința pătimașe de a se înmulți¹⁰⁰. De îndată ce sînt dați cu împrumut sau investiți în procesul de reproducție (în măsura în care aduc capitalistului în funcțiune, ca posesor al lor, dobîndă, în afară de beneficiul întreprinzătorului), ei aduc dobîndă, fie că dorm ori veghează, că se află acasă ori pe drum, fie că este zi sau noapte. Astfel, capitalul bănesc purtător de dobîndă (și orice capital este, în expresia lui valorică,

* — dobîndă. — Nota trad.

un capital bănesc sau este considerat ca o expresie a capitalului bănesc) realizează visurile pioase ale tezurizatorilor.

Tocmai această fuziune a dobânzii cu capitalul bănesc ca într-un singur lucru (așa cum și apare aici producerea plusvalorii de către capital) îl preocupă atât de mult pe Luther în filipicele lui naive împotriva cametei. După ce arată că dobânda ar putea fi pretinsă, atunci când din pricina nerestituirii la termen a sumei împrumutate se cauzează pagube creditorului care, la rîndul lui, avea nevoie de bani pentru a face plăți, sau îl lipsește de un profit pe care l-ar fi putut realiza cumpărînd, de pildă, o grădină, el continuă :

„După ce ți-am împrumutat (100 de guldeni), îmi pricinuiști o dublă pagubă, căci aici nu pot să plătesc și acolo nu pot să cumpăr, sint deci nevoit să suport pagube în două privințe. Aceasta se numește duplex interesse, damni emergentis et lucri cessantis * ...după ce au auzit ** că Hans a suferit o pagubă împrumutînd cei 100 de guldeni și cere acum pe bună dreptate să fie despăgubit, ei se grăbesc să folosească prilejul și socotesc pentru fiecare sută de guldeni o dublă despăgubire, întii pentru pierderile suferite din cauză că Hans n-a plătit și apoi pentru că n-au mai putut cumpăra grădina, ca și cum aceeași sută de guldeni ar fi fost păgubită în mod natural de două ori, astfel că atunci cînd au 100 de guldeni ei îi dau cu împrumut, socotesc la ei o îndoită pagubă pe care nici n-au avut-o... Ești un cămătar, pentru că îl faci pe aproapele tău să-ți plătească pentru o pagubă închipuită, pe care nu ți-a pricinuit-o nimeni și pe care nici n-o poți dovedi și nici socoti. Unei asemenea pagube juriștii îi zic non verum sed phantasticum interesse ***. E o pagubă pe care o poate oricine plăsmui... Nu trebuie, prin urmare, să se spună că s-ar putea să fii păgubit din pricină că n-am putut plăti și nici cumpăra. Dacă se spune așa, aceasta se numește excontingente necessarium ****, ca din ceea ce nu este nimic să fac ceea ce ar trebui să fie, și din ceea ce nu-i sigur, ceva sigur. Oare o asemenea camătă n-ar înghiți lumea în cîțiva ani?... numai că celui care ia cu împrumut, i se poate întîmpla fără vrerea lui o nenorocire de pe urma căreia să trebuiască să se refacă; dar cu cămătarii lucrurile se întîmplă altfel: ei caută și născocesc pagube, pe care le pun în sarcina aproapelui apăsător de nevoi, pentru a deveni puternici și bogați, leneși și trîndavi și pentru a huzuri și cheltui de pe seama muncii altora, a grijii, primejdiei și a pagubei altora; să stai pe cuptor și să lași suta de guldeni să agonisească pentru tine și, deși sint dați cu împrumut, să-i păstrezi totuși în pungă, fără nici o primejdie, dar cine n-ar dori acest lucru, dragul meu?” (M. Luther. „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen etc.”, Wittenberg 1540.)

Concepția potrivit căreia capitalul este o valoare care se reproduce pe sine însăși și crește în cursul reproducerii în virtutea însușirii sale innăscute de a fi o valoare care se conservă și crește veșnic — prin urmare în virtutea însușirii ascunse despre care vorbeau scolasticii — a dus la născocirile doctorului Price, care depă-

* — două feluri de daune-interese : paguba suferită și cîștigul nerealizat. — *Nota trad.*

** — oameni avizi de bani. — *Nota trad.*

*** — daună-interese nu reală, ci fictivă. — *Nota trad.*

**** — a face din întîmplare, necesitate. — *Nota trad.*

șesc cu mult fanteziile alchimiștilor ; născociri în care însă Pitt a crezut și pe care le-a pus la baza politicii lui financiare în legile cu privire la sinking fund * 101.

„Banii, care aduc dobânzi compuse, cresc la început lent ; dar, întrucît ritmul de creștere se accelerează continuu, el atinge după cîtva timp o viteză care depășește orice închipuire. Un penny împrumutat cu o dobîndă compusă de 5% în anul nașterii mîntuitorului ar fi crescut pînă în prezent la o sumă mai mare decît ar reprezenta 150 000 000 de globuri pămîntești din aur curat. Dar același penny împrumutat cu o dobîndă simplă ar fi crescut în aceeași perioadă de timp la nu mai mult de 7 șilingi și 4 1/2 pence. Pînă acum guvernul nostru a preferat să îmbunătățească finanțele pe cea de-a doua cale, și nu pe prima” 80).

În ale sale „Observations on reversionary payments etc.”, London 1772, el merge și mai departe :

„1 șiling avansat la nașterea mîntuitorului nostru” (așadar, probabil, în timpul din Ierusalim) „cu o dobîndă compusă de 6% ar fi ajuns la o sumă mai mare decît ar putea cuprinde întregul sistem solar transformat într-un glob al cărui diametru ar fi egal cu diametrul orbitei planetei Saturn”. — „Un stat poate întotdeauna evita situațiile dificile, deoarece cu cele mai mici economii poate plăti într-un timp atît de scurt cît îi cer interesele, cele mai mari datorii” (p. XIII, XIV).

Ce frumoasă introducere teoretică la problema datoriei publice engleze !

80) Richard Price. „An Appeal to the Public on the subject of the National Debt”, London, 1772 [p. 19]. El face o glumă naivă : „Trebuie luați bani cu împrumut cu dobîndă simplă, și dați apoi cu împrumut cu dobîndă compusă pentru a-i spori”. (R. Hamilton. „An Inquiry into the Rise and Progress of the National Debt of Great Britain”, 2nd ed., Edinburgh 1814, [p. 133].) Rezultă de aici că a lua cu împrumut ar fi chiar și pentru persoane particulare cel mai sigur mijloc de îmbogățire. Dar cînd împrumut, de pildă, 100 l. st. cu o dobîndă anuală de 5%, la sfîrșitul anului am de plătit 5 l. st. și, presupunînd că acest împrumut a fost contractat pe 100 milioane de ani, în acest interval de timp pot să împrumut anual numai 100 l. st. și tot anual trebuie să plătesc 5 l. st. În felul acesta nu voi putea niciodată, după ce am luat cu împrumut 100 l. st., să dau cu împrumut 105 l. st. De unde să plătesc însă cele 5% ? Din noi împrumuturi sau, dacă sînt stat, din impozite. Dacă însă banii sînt luați cu împrumut de capitalistul industrial, el plătește, dintr-un profit, să zicem de 15%, 5% ca dobîndă, 5% consumă (deși pofta lui crește o dată cu venitul) și 5% capitalizează. Trebuie să presupunem deci un profit de 15% pentru a se putea plăti în permanență 5% dobîndă. Dacă procesul continuă, rata profitului scade, ca urmare a cauzelor expuse mai sus, să zicem de la 15% la 10%. Dar Price uită cu desăvîrșire că rata dobînzii de 5% presupune o rată a profitului de 15% și menține această rată și în condițiile acumulării capitalului. Pe el nu-l preocupă însă de loc procesul real de acumulare, ci doar darea banilor cu împrumut în vederea întoarcerii lor cu dobîndă compusă. Cum se petrece acest lucru îi este indiferent, deoarece aceasta e doar însușirea înșăcută a capitalului purtător de dobîndă.

* — fondurile de amortizare a datoriei publice. — Nota trad.

Price a fost pur și simplu orbit de mărimea uriașă a cifrelor care rezultă din progresia geometrică. Deoarece a considerat capitalul, fără a ține seama de condițiile reproducerii și ale muncii drept un simplu automat de sine stătător, drept o simplă cifră care crește de la sine (la fel cum Malthus considera că populația crește în progresie geometrică¹⁰²) el a putut să creadă că a descoperit legea sporirii capitalului în formula $s = c(1 + d)^n$, în care s = suma capitalului + dobânda compusă, c = capitalul avansat, d = rata dobânzii (exprimată în părți alicote din o sută), iar n = numărul anilor în care are loc procesul.

Pitt ia în serios această mistificare a dr-ului Price. În 1786 Camera comunelor a hotărât fixarea unui impozit de 1 000 000 l. st. pentru nevoile publice. După Price, căruia Pitt îi dădea crezare, nu exista soluție mai bună decât ca poporul să fie impus la un impozit, pentru ca suma astfel adunată să fie „acumulată” și astfel să se amortizeze datoria publică prin misterul dobânzii compuse. Curînd după această rezoluție a Camerei comunelor a urmat legea propusă de Pitt, care dispunea acumularea a 250 000 l. st.

„pînă cînd fondul astfel format, împreună cu rentele viagere expirate, va fi ajuns la suma de 4 000 000 l. st. anual”. (Act. 26 Georg III., cap. 31¹⁰³).

În cuvîntarea sa din 1792, prin care Pitt propunea mărirea sumei destinate fondului de amortizare a datoriei publice, el menționa cîteva din cauzele superiorității comerciale a Angliei: mașinile, creditul etc.,

„cauza cea mai complexă și mai permanentă este acumularea. Principiul acesta este amplu dezvoltat și suficient lămurit în opera lui Smith, acest om genial... Această acumulare a capitalului s-ar realiza dacă s-ar pune deoparte cel puțin o parte din profitul anual pentru a spori suma de bază care urmează a fi întrebuintată la fel în anul următor, pentru ca astfel să dea un profit permanent”.

În felul acesta, cu ajutorul doctorului Price, Pitt transformă teoria acumulării a lui Smith în teoria îmbogățirii unui popor prin acumulare de datorii și ajunge la perspectiva plăcută a unor împrumuturi fără de sfîșit, pentru acoperirea cărora se fac mereu alte împrumuturi.

Încă Josias Child, părintele sistemului bancar modern, arată că

„100 l. st. cu 10% dobîndă compusă ar produce în 70 de ani 102 400 l. st.” („Traité sur le commerce etc. par J. Child, traduit etc.”, Amsterdam et Berlin 1754, p. 115. Scris în 1669.)

Cum s-a infiltrat în mod inconștient în economia politică modernă concepția doctorului Price, ne-o dovedește următorul pasaj din „Economist” :

„Capital, with compound interest on every partion of capital saved, is so allengrossing that all the weath in the world from which income is derived, has long ago become the interest of capital... all sent is now the payment of interest on capital, previously invested in the land” * („Economist”, 19 July 1851).

Cu alte cuvinte, capitalului în calitate de capital, purtător de dobândă, îi aparține întreaga avere care ar putea fi vreodată produsă, și tot ceea ce a obținut pînă acum nu este decît un acout dat poftei sale nestăvilite. Potrivit legilor care-i sînt înnăscute, lui îi aparține întreaga supramuncă pe care o poate furniza specia umană. Într-un cuvînt este un Moloh¹⁰⁴.

În încheiere, cităm și următoarea galimatie a „romanticului” Müller :

„Creșterea uriașă a dobînzii compuse, menționată de dr. Price, sau creșterea forțelor omenestii autoaccelerate presupune, în vederea atingerii acestor rezultate uriașe, o ordine permanentă uniformă, de nezdruncinat, timp de mai multe secole. De îndată ce capitalul e divizat, e scindat în mai multe părți care continuă să crească fiecare separat, întregul proces al acumulării de forțe începe din nou. Natura a repartizat fiecărui muncitor (!) o perioadă de acumulare de forțe care durează în medie 20—25 de ani. La sfîrșitul acestei perioade muncitorul părăsește scena și trebuie să predea unui alt muncitor capitalul cîștigat prin dobîndă compusă la muncă, să-l împartă de cele mai multe ori între mai mulți muncitori sau între copii. Aceștia trebuie mai întii să învețe să invioreze și să folosească capitalul care le-a revenit pentru a putea avea de la el dobîndă compusă propriu-zisă. În afară de aceasta, masa enormă de capital dobîndit de societatea civilă chiar și în cele mai frămîntate comunități se acumulează treptat în decurs de ani, nu se întrebuițează pentru extinderea nemijlocită a muncii, ci, dimpotrivă, imediat ce se adună o sumă mai importantă, e dată cu titlu de împrumut unui alt individ, unui muncitor, unei bănci, unui stat, în care caz debitorului care-l primește, care pune realmente în mișcare capitalul și primește dobîndă compusă, îi vine mai ușor să se angajeze să plătească creditorului o dobîndă simplă. În sfîrșit, creșterii uriașe a forțelor oamenilor și a produsului lor, posibilă în condiții în care acționează numai legea producției și a economisirii, i se opune legea consumului, a dorinței sau a risipei” (A. Müller, l. c., III, p. 147—149).

Este imposibil să îndrugi în cîteva rînduri mai multe prostii. Fără a mai vorbi de confundarea ridicolă a muncitorilor cu capitaliștii, a valorii forței de muncă cu dobînda la capital etc., perceperea dobînzii compuse este explicată de Müller între altele prin faptul că capitalul este „împrumutat” cu scopul de a aduce „dobîndă compusă”. Procedul lui Müller al nostru este caracteristic romanțicii în toate domeniile. Conținutul ei îl constituie prejudecățile curente, care sînt alimentate cu cele mai superficiale reprezentări

* „Capitalul cu dobîndă compusă la fiecare parte a capitalului economisit crește atît de impetuos, încît întreaga avere producătoare de venit a lumii s-a transformat de mult în dobîndă la capital... Toate rentele nu sînt astăzi decît plata dobînzii la capitalul investit anterior în pămînt”. — *Nota trad.*

asupra lucrurilor. Și acest conținut fals și banal este apoi „înălțat” și poetizat printr-o formă de exprimare misticizantă.

Procesul de acumulare a capitalului poate fi conceput ca o acumulare a dobânzii compuse numai în măsura în care partea din profit (plusvaloare) care se transformă din nou în capital, adică servește la absorbirea unei noi supramunci, poate fi numită dobândă. Dar :

1. Dacă se face abstracție de toate perturbările întâmplătoare, o parte considerabilă a capitalului existent se depreciază mai mult sau mai puțin în mod permanent în cursul procesului de reproducție, pentru că valoarea mărfurilor nu este determinată de timpul de muncă necesar inițial pentru producerea lor, ci de timpul de muncă cerut pentru reproducerea lor, iar acesta scade neconștient ca urmare a dezvoltării forței productive sociale a muncii. De aceea, pe o treaptă superioară de dezvoltare a forței productive sociale a muncii, capitalul în numerar nu apare ca rezultat al unui îndelungat proces de economisire a capitalului, ci apare ca rezultat al unui timp de reproducție relativ foarte scurt ⁸¹⁾.

2. Așa cum am demonstrat în secțiunea a III-a a cărții de față, rata profitului scade în raport cu acumularea crescândă a capitalului și cu forța productivă crescândă a muncii sociale corespunzătoare ei, care se exprimă tocmai în micșorarea relativă crescândă a părții variabile a capitalului față de cea constantă. Pentru a da aceeași rată a profitului atunci când capitalul constant pus în mișcare de un muncitor se înzecește, ar trebui ca și timpul de supramuncă să se înzecească, astfel că foarte curând n-ar mai fi suficient tot timpul de muncă, nici chiar cele 24 de ore, chiar dacă capitalul și le-ar însuși în întregime. Concepția potrivit căreia rata profitului nu se micșorează stă însă la baza progresiei lui Price și în general la baza aceluși „all-engrossing capital, with compound interest” * ⁸²⁾.

Identitatea dintre plusvaloare și supramuncă pune o limită calitativă acumulării capitalului, limită care e determinată de durata zilei de muncă totale, nivelul de dezvoltare dat al forțelor de producție și al populației, care limitează numărul zilelor de muncă si-

⁸¹⁾ Vezi Mill și Carey, precum și un comentariu al lui Roscher, care nu i-a înțeles ¹⁰⁵.

⁸²⁾ „E limpede că nici o muncă, nici o forță productivă, nici o perspicacitate și nici o artă nu poate satisface pretențiile exagerate ale dobânzii compuse. Dar toate economiile se fac din venitul capitaliștilor, astfel că în realitate pretențiile acestea sînt formulate încontinuu, iar forța productivă a muncii refuză și ea încontinuu să le satisfacă. Se creează astfel permanent un fel de echilibru”. („Labour defended against the Claims of Capital”, p. 23. — Cartea lui Hodgskin.)

multan exploatabile. Dacă, dimpotrivă, plusvaloarea este privită sub forma irațională a dobânzii, atunci limita este numai cantitativă și depășește orice fantezie.

În capitalul purtător de dobândă este însă desăvârșită concepția despre capitalul-fetiș, concepție care atribuie produsului acumulat al muncii, și încă fixat în forma bani, puterea de a produce plusvaloare în progresie geometrică, în virtutea unei misterioase calități innăscute, ca un simplu automat, astfel că acest produs acumulat al muncii, după cum crede „Economist”, a scontat de mult ca aparținându-i pe vecie și revenindu-i de drept toate avuțiile lumii. Produsul muncii trecute, munca trecută însăși, poartă aici de la sine în ea o parte din supramunca vie, prezentă sau viitoare. Știm însă că, dimpotrivă, în realitate conservarea și în aceeași măsură și reproducerea valorii produselor muncii trecute este *numai* rezultatul contactului lor cu munca vie; și, în al doilea rând, că dominația produselor muncii trecute asupra supramuncii vii durează exact atîta timp cît durează și relația-capital, adică acea relație socială determinată în cadrul căreia munca trecută se opune în mod de sine stătător muncii vii și o domină.

Capitolul douăzeci și cinci

Creditul și capitalul fictiv

Analiza amănunțită a sistemului de credit și a instrumentelor pe care acesta și le creează (banii de credit etc.) depășește cadrul planului nostru. Aici trebuie să ne ocupăm numai de câteva puncte necesare caracterizării modului de producție capitalist în general. Ne vom ocupa aici numai de creditul comercial și de creditul bancar. Legătura dintre dezvoltarea acestui credit și aceea a creditului public rămâne în afara analizei noastre.

Am arătat mai înainte („Capitalul”, cartea 1, cap. III, 3, b) cum din circulația de mărfuri simplă ia naștere funcția banilor ca mijloc de plată și, în consecință, un raport de la creditor la debitor în rindurile producătorilor de mărfuri și ale comercianților. O dată cu dezvoltarea comerțului și a modului de producție capitalist, în care se produce numai în vederea circulației, această bază naturală a sistemului de credit se lărgeste, se generalizează și se perfecționează. În general banii funcționează aici numai ca mijloc de plată, adică marfa se vinde nu contra bani, ci contra unei obligații scrise de plată la un anumit termen. Pentru simplificare, toate aceste obligații de plată pot fi incluse în categoria generală a polițelor. Până la scadența și onorarea lor, aceste polițe circulă, la rindul lor, ca mijloc de plată și constituie propriu-zis banii cu destinație comercială. În măsura în care în cele din urmă se compensează reciproc prin soldarea conturilor de creanțe și datorii, ele funcționează în mod absolut ca bani, deoarece nu sînt transformate definitiv în bani. După cum aceste avansuri reciproce între producători și comercianți constituie adevărata bază a creditului, tot așa și instrumentul lor de circulație, polița, constituie baza banilor de credit propriu-zisi, a bancnotelor etc. Acestea din urmă au ca bază nu circulația banilor, bani de metal sau bani de hîrtie emiși de stat, ci circulația polițelor.

W. Leatham (bancher din Yorkshire), „Letters on the Currency”, 2nd. edit., London 1840 :

„Consider că suma totală a polițelor pentru tot anul 1839 a reprezentat 528 493 842 l. st.” (suma polițelor externe s-ar ridica după părerea lui, la aproximativ $\frac{1}{7}$ din total), „iar suma polițelor aflate simultan în circulație în cursul aceluiași an — de 132 123 460 l. st.” (p. 55, 56). „Polițele constituie o parte componentă a mijloacelor de circulație mai importantă ca sumă decît toate celelalte părți laolaltă” (p. 3, 4). — „Această enormă suprastructură de polițe se sprijină (!) pe temelia formată de suma bancnotelor și aurului; și dacă, în cursul evenimentelor, temelia aceasta se îngustează prea mult, soliditatea și însăși existența ei este primejduită” (p. 8). — „Dacă evaluăm toate mijloacele de circulație” [el are în vedere bancnotele] „precum și suma obligațiilor tuturor băncilor, a căror plată imediată în numerar este oricînd exigibilă, avem o sumă de 153 000 000, a cărei convertire în aur poate fi cerută conform legii..., iar pentru satisfacerea acestei cereri există numai 14 000 000 în aur” (p. 11). — „Polițele nu pot fi puse sub control altfel decît împiedicînd crearea unui surplus de numerar și scăderea ratei dobînzii sau a taxei de scont care dau naștere unei părți din polițe și stimulează marea și primejdioasa lor răspîndire. Este cu neputință de stabilit cîte polițe provin din tranzacții reale, de pildă din cumpărări și vânzări reale, și cîte sînt fictive (fictitious), sint polițe de complezență, adică polițe emise pentru a înlocui pe cele ajunse la scadență și a crea astfel un capital fictiv din mijloace de circulație. Știu că în perioadele de surplus și de ieftinătate a banilor, aceasta se practică pe scară foarte largă” (p. 43, 44).

J. W. Bosanquet, „Metallic, Paper, and Credit Currency”, London 1842 :

„Suma mijlocie a plăților efectuate zilnic la Clearing House” {unde banchierii londonezi fac schimbul reciproc al cecurilor achitate și al polițelor scadente. — F. E.} „reprezintă zilnic în medie peste 3 000 000 l. st., iar rezerva de bani necesară zilnic pentru acest scop nu este cu mult mai mare de 200 000 l. st.” (p. 86). {În 1889 cifra totală a operațiilor înregistrate la Clearing House se ridică la 7 618 $\frac{3}{4}$ milioane l. st., ceea ce la 300 de zile lucrătoare în cifră rotundă revine, în medie, la 25 500 000 zilnic. — F. E.} „Polițele sint, fără îndoială, mijloace de circulație (currency), independent de bani, în măsura în care ele transferă proprietatea dintr-o mină într-alta cu ajutorul andosării” (p. 92, 93). „În medie este de presupus că fiecare poliță aflată în circulație poartă două andosări și că, prin urmare, fiecare poliță rezolvă în medie două plăți înainte de a ajunge la scadență. De aici pare să rezulte că numai prin simpla andosare polițele au mijlocit în cursul anului 1839 un transfer de proprietate în valoare de două ori 528 000 000, adică de 1 056 000 000 l. st., deci de peste 3 000 000 zilnic. E deci sigur că polițele și depozitele laolaltă, prin transferul de proprietate dintr-o mină într-alta și fără ajutorul banilor, îndeplinesc funcțiile banilor pentru un total zilnic de cel puțin 18 000 000 l. st.” (p. 93).

Despre credit în general Tooke spune următoarele :

„În expresia sa cea mai simplă, creditul reprezintă o încredere mai mult sau mai puțin fondată în virtutea căreia o persoană încredințează unei alte persoane un anumit capital, în bani sau în mărfuri evaluate la o anumită valoare bănească ; această sumă trebuie întotdeauna să fie restituită după un anumit termen. Cînd capitalul este dat cu împrumut sub formă de bani, adică în bancnote sau credit în numerar, sau printr-un ordin de plată asupra unui corespondent, se adaugă un anumit procent pentru folosirea capitalului la suma care trebuie restituită. La mărfuri a căror valoare în bani este stabilită de participații la tranzacție și a

căror transferare înseamnă o vânzare, suma stabilită care urmează a fi plătită include o recompensă pentru folosirea capitalului și pentru riscul asumat pînă la scadență. De obicei pentru asemenea credite se dau obligații de plată în scris cu termene de plată precise. Iar aceste obligații și promisiuni de plată transmissibile constituie mijlocul cu ajutorul căruia creditorii — atunci cînd se ivește ocazia de a-și folosi capitalul fie sub formă de bani, fie sub formă de mărfuri, — au de cele mai multe ori posibilitatea înainte de expirarea acestor polițe, să ia cu împrumut sau să cumpere în condiții mai avantajoase, prin faptul că propriul lor credit este întărit prin a doua semnătură pusă pe poliță". („Inquiry into the Currency Principle", p. 87).

Ch. Coquelin, „Du Crédit et des Banques dans l'Industrie", „Revue des deux Mondes" ¹⁰⁶, 1842, tome 31 [p 797] :

„În fiecare țară majoritatea tranzacțiilor de credit se încheie în sfera relațiilor industriale... Producătorul materiei prime avansează această materie primă fabricantului, care urmează s-o prelucraze, și primește în schimb din partea acestuia o obligație de plată cu scadență fixă. Fabricantul, la rîndul lui, după efectuarea muncii care-i revine, avansează marfa sa, în aceleași condiții, unui alt fabricant, care o prelucrazează mai departe, și astfel creditul trece de la un producător la altul, pînă la consumator. Comerciantul cu ridicata avansează comerciantului cu amănuntul mărfuri, după ce le-a primit el însuși de la fabricant sau de la intermediar. Fiecare ia cu împrumut cu o mină și dă cu împrumut cu cealaltă, uneori bani, dar mai adesea produse. Astfel se efectuează, în cadrul tranzacțiilor industriale, un neîntrerupt schimb de avansări, care se combină și se încrucișează în toate direcțiile. Mai ales în multiplicarea și creșterea acestor avansări reciproce constă dezvoltarea creditului, și aici este adevăratul izvor al puterii sale".

Un alt aspect al creditului este legat de dezvoltarea comerțului cu bani, care, în producția capitalistă, merge, firește, paralel cu dezvoltarea comerțului cu mărfuri. În secțiunea precedentă (capitolul XIX) am văzut că conservarea fondurilor de rezervă ale oamenilor de afaceri, operațiile tehnice ale încasărilor și plăților în bani, precum și ale plăților internaționale, și, în consecință, comerțul cu lingouri se concentrează în mâinile celor care fac comerțul de bani. În legătură cu acest comerț de bani se dezvoltă și un alt aspect al sistemului de credit, administrarea capitalului purtător de dobândă sau a capitalului bănesc ca o funcție specială a celor care fac comerțul de bani. Luarea și darea cu împrumut a banilor devine ocupația lor specială. Ei intervin ca mijlocitori între adevărații creditori și debitori de capital bănesc. În general sistemul bancar constă în concentrarea, în mase mari, a capitalului bănesc de împrumut astfel că, în locul debitorilor izolați, în fața capitaliștilor industriali și comerciali apar bancherii ca reprezentanți ai tuturor creditorilor. Ei devin administratori generali ai capitalului bănesc. Pe de altă parte, ei concentrează și reprezintă în fața tuturor creditorilor pe debitorii prin faptul că iau cu împrumut pentru toată lumea comercială. O bancă reprezintă, pe de o parte, centralizarea capitalului bă-

nesc. a creditorilor, iar pe de altă parte centralizarea debitorilor. Profitul ei constă, în genere, în faptul că ia cu împrumut cu o dobândă mai mică decît aceea la care dă cu împrumut.

Capitalul de împrumut de care dispun băncile afluează spre ele pe mai multe căi. În primul rînd, fiind casieri ai capitaliștilor industriali în mîinile lor se concentrează capitalul bănesc, pe care-l păstrează ca fond de rezervă orice producător și comerciant sau care afluează spre el sub formă de plăți. Aceste fonduri se transformă astfel în capital bănesc de împrumut. Totodată, fondul de rezervă al lumii comerciale se reduce la minimum necesar, deoarece se concentrează ca un fond social, și partea din capitalul bănesc care astfel rămîne inactivă ca fond de rezervă este dată cu împrumut, funcționează drept capital purtător de dobîndă. În al doilea rînd, capitalul de împrumut al băncilor este format din depunerile capitaliștilor posesori de bani, care autorizează băncile să le dea cu împrumut. O dată cu dezvoltarea sistemului bancar, și anume din momentul în care băncile încep să plătească dobîndă la depuneri, banii economisiți, precum și cei temporari nefoliși ai tuturor claselor sînt depuși la bănci. Sume mici, incapabile să funcționeze fiecare izolat ca un capital bănesc, sînt reunite astfel în mase mari și constituie o adevărată putere bănească. Această adunare a sumelor mici ca o acțiune specială a sistemului bancar trebuie deosebită de acțiunea de mijlocire între capitaliștii posesori de bani propriu-zis și debitori. În sfîrșit, la bănci se depun și veniturile, care urmează a fi consumate numai treptat.

Acordarea de credite (aici este vorba numai de creditul comercial propriu-zis) se face prin scontarea polițelor — transformarea lor în bani înainte de scadență — și prin împrumuturi sub diferite forme: împrumuturi directe pe credit personal, împrumuturi garantate cu gaj de titluri purtătoare de dobîndă, de efecte de stat, de acțiuni de orice fel, în special însă împrumuturi pe scrisori de trăsură, varante și alte titluri care atestă dreptul de proprietate asupra mărfurilor, pe sume aflate în depozit etc.

Dar creditul bancar poate fi acordat sub diferite forme, de pildă polițe trase asupra altor bănci sau cecuri emise asupra lor, deschideri de credit direct, în sfîrșit, în cazul băncilor care au dreptul de a emite bancnote — propriile bancnote ale băncii. Bancnota nu este decît o poliță asupra bancherului, plătitibilă în orice moment posesorului ei și pe care bancherul o substituie polițelor particulare. Această din urmă formă de credit apare celor neinițiați ca fiind ceva extraordinar, deosebit de important, în primul rînd fiindcă acest fel de bani de credit trec din circulația comercială simplă în circulația generală, unde funcționează ca

bani; de asemenea, fiindcă în majoritatea țărilor, principalele bănci care emit bancnote sînt un amestec bizar de bancă națională și bancă particulară și, ca atare, au de fapt în spatele lor creditul național, bancnotele lor constituind mijloace de plată mai mult sau mai puțin legale; fiindcă aici devine evident că adevăratul comerț al bancherului este creditul, în timp ce bancnota nu reprezintă decît un semn de credit aflat în circulație. Dar bancherul mai face comerț de credit și sub toate celelalte forme, chiar dacă dă cu împrumut banii depuși la el în numerar. În realitate bancnota nu este decît moneda comerțului cu ridicata, ceea ce constituie elementul principal pentru bănci sînt depozitele. Cea mai bună dovadă în această privință o constituie băncile scoțiene.

Pentru scopul pe care-l urmărim noi nu este necesar să ne ocupăm mai mult de instituțiile speciale de credit și nici de formele speciale ale băncilor.

„Banherii au o dublă îndeletnicire... 1. De a stringe capital de la cei care nu-i găsesc o întrebuințare nemijlocită și de a-l repartiza și transfera altora care îl pot folosi. 2. De a primi depuneri din venitul clienților lor și a le restitui acestora pe măsură ce au nevoie de ele pentru a le cheltui în vederea consumului. Primul fel de operații este circulația *capitalului*, cel de-al doilea — circulația *mijloacelor de circulație* (currency)”. — „Una înseamnă concentrarea capitalului pe de o parte și repartizarea lui pe de altă parte; cealaltă — reglementarea circulației pentru nevoile locale ale regiunii”. — Tooke, „Inquiry into the Currency Principle”, p. 36, 37.

Vom reveni asupra acestui pasaj în cap. XXVIII.

„Reports of Committees”, vol. III. „Commercial Distress”, Volume II, Part. I, 1847/48, Minutes of Evidence. — (În continuare citate sub titlul: „Commercial Distress”, 1847/48¹⁰⁷). În deceniul al cincilea, cu prilejul scontării polițelor la Londra, au fost primite în nenumărate cazuri, în locul bancnotelor, polițe trase de o bancă asupra altei bănci, plătibile în termen de 21 de zile. (Depoziția lui J. Pease, bancher din provincie, nr. 4636 și 4645.) Potrivit aceluiași raport, banherii aveau obiceiul, cînd era lipsă de bani, să plătească de regulă clienților lor cu asemenea polițe. Dacă primitorul voia bancnote, el trebuia să sconteze din nou polița. Pentru bănci operația aceasta era echivalentă cu privilegiul de a face bani.

Domnii Jones Loyd & Co. plăteau în felul acesta „din vremuri imemorabile”, de îndată ce era lipsă de bani și dobînda depășea 5%. Clientul era bucuros să primească astfel de Banker's Bills [polițe bancare], fiindcă polițele emise de Jones Loyd & Co. puteau fi mai ușor scontate decît propriile lui polițe; de asemenea aceste polițe treceau adesea prin 20, 30 de mîini (*ibidem*, nr. 901 pînă la 905, 992).

Toate aceste forme servesc pentru a face transmisibil dreptul la primirea plății.

„Nu există nici o formă de credit în care acesta să nu îndeplinească uneori funcția de bani; indiferent dacă această formă o constituie bancnota, polița sau cecul, procesul este în esență același, iar rezultatul este în esență același”. — Fullarton. „On the Regulation of Currencies”, 2nd edit. London 1845, p. 38. — „Bancnotele sînt moneda măruntă a creditului” (p. 51).

Extrasele de mai jos sînt luate din J. W. Gilbert „The History and Principles of Banking”, London 1834 :

„Capitalul unei bănci se compune din două părți: capitalul investit (invested capital) și capitalul bancar (banking capital) sau de împrumut” (p. 117). „Capitalul bancar sau de împrumut se formează pe trei căi: 1) prin primirea depunerii; 2) prin emiterea de bancnote proprii; 3) prin tragerea de polițe. Dacă cineva vrea să-mi împrumute gratuit 100 l. st. și eu împrumut apoi altcuiva aceste 100 l. st. cu 4% dobîndă, această tranzacție îmi va aduce la sfîrșitul anului 4 l. st. profit. Tot așa, dacă cineva vrea să ia promisiunea mea de plată” (I promise to pay — promit să plătesc — este formula obișnuită pentru bancnotele engleze) „și să mi-o restituie la sfîrșitul anului plătindu-mi 4% dobîndă, ca și cum i-aș fi împrumutat 100 l. st., cîștig prin această tranzacție 4 l. st.; dacă cineva dintr-un oraș de provincie îmi remite 100 l. st. cu condiția să plătesc această sumă peste 21 de zile unei terțe persoane la Londra, atunci dobînda pe care o voi primi între timp la acești bani va fi profitul meu. Acestea sînt în fond operațiile unei bănci și căile prin care se creează capitalul bancar datorită depunerilor, bancnotelor și polițelor” (p. 117). În general, profitul bancherului este proporțional cu suma capitalului său bancar, adică cu capitalul pe care l-a luat cu împrumut. Pentru a stabili profitul real al unei bănci trebuie să se scadă din profitul brut dobînda la capitalul investit. Ceea ce rămîne constituie profitul bancar” (p. 118). „*Împrumuturile pe care un bancher le acordă clienților săi sînt efectuate cu banii allora*” (p. 146). „Tocmai bancherii, care nu emit bancnote, își creează un capital bancar prin scontarea polițelor. Ei își măresc depunerile prin intermediul operațiilor de scont. Bancherii londonezi scotează polițele numai firmelor care au un cont curent la ei” (p. 119). „O firmă care scotează polițe la banca ei și plătește dobîndă pentru întreaga sumă a acestor polițe trebuie să lase la bancă cel puțin o parte din această sumă, fără a primi dobîndă. În felul acesta bancherul primește pentru banii dați cu împrumut o dobîndă mai mare decît cea curentă și-și creează un capital bancar cu soldul rămas în mîinile lui” (p. 120).

Economisirea fondurilor de rezervă, a depunerilor, a cecurilor :

„Prin reportarea soldurilor creditoare, băncile de depozit realizează economii în folosirea mijloacelor de circulație și fac cu o sumă mică de bani reali tranzacții care implică sume importante. Banii deveniți disponibili în felul acesta sînt folosiți de bancher pentru acordarea de împrumuturi clienților lui prin intermediul scontului etc. De aceea reportarea soldurilor creditoare sporește eficiența sistemului depozitelor” (p. 123). „Nu prezintă nici o importanță dacă cei doi clienți care încheie tranzacția au conturi la același bancher sau la bancheri diferiți. Căci bancherii își schimbă acururile între ei prin Clearing House. Datorită reportării soldurilor creditoare sistemul depozitelor ar putea lua o amploare atît de mare, încît ar putea înlătura complet folosirea banilor de metal. Dacă fiecare ar avea

cont curent la bancă și ar efectua toate plățile prin cecuri, aceste cecuri ar deveni unicul mijloc de circulație. Aceasta, în ipoteza că bancherii ar avea bani în mîinile lor, căci altfel cecurile n-ar avea nici o valoare" (p. 124).

Centralizarea circulației locale de către bănci se realizează :
1) prin filialele băncilor. Băncile din provincie au filiale în orașelele din districtul respectiv ; băncile din Londra au filiale în diferite cartiere ale orașului ; 2) prin agenții.

„Fiecare bancă din provincie are la Londra un agent prin care își plătește polițele și bancnotele și prin care primește banii vărsați de londonezi în contul anumitor persoane care locuiesc în provincie" (p. 127). „Fiecare bancher primește bancnotele altei bănci și nu le mai restituie. În fiecare oraș mare bancherii se întîlnesc o dată sau de două ori pe săptămîină și își schimbă între ei bancnotele. Soldul se achită prin dispoziții de plată asupra Londrei" (p. 134). „Scopul băncilor este înlesnirea tranzacțiilor comerciale. Tot ceea ce înlesnește tranzacțiile comerciale înlesnește și specula. Comerțul și specula sînt în multe cazuri atît de strîns legate între ele, încît e greu de precizat unde încetează comerțul și unde începe specula... Oriunde există bănci, capitalul se poate obține mai ușor și mai ieftin. Ieftinătatea capitalului stimulează specula la fel cum ieftinătatea cîrnii și a berei stimulează lăcomia și beția" (p. 137, 138). „Dat fiind că băncile, care emit bancnote proprii, plătesc întotdeauna în aceste bancnote, s-ar putea crede că operațiile lor de scont se fac exclusiv cu capitalul obținut astfel ; dar nu este așa. Un bancher poate foarte bine să plătească cu propriile lui bancnote toate polițele pe care le primește spre scontare și totuși $\frac{9}{10}$ din polițele aflate în posesia lui să reprezinte un capital real. Căci, deși în schimbul acestor polițe el a dat numai propriii lui bani de hîrtie, nu este nevoie ca ei să rămîină în circulație pînă la scadența polițelor. Polițele pot circula trei luni de zile, în timp ce bancnotele se pot reîntoarce în trei zile" (p. 172). „Acoperirea conturilor de către clienți este o operație comercială normală. Acesta este de fapt scopul pentru care se garantează creditul în numerar... Creditele în numerar se asigură nu numai prin garanții personale, ci și prin depunerea de hîrtii de valoare" (p. 174, 175). „Capitalul dat cu împrumut pe gaj de mărfuri are același efect ca și capitalul dat cu împrumut prin scontarea unor polițe. Cînd cineva ia cu împrumut 100 l. st. pe gaj de mărfuri, e ca și cum n-ar fi vîndut aceste mărfuri pentru o poliță de 100 l. st. și ar fi scontat-o apoi pe aceasta la un bancher. Împrumutul îi dă însă puțința să păstreze mărfurile pentru un moment cînd piața e mai favorabilă și să evite sacrificiile pe care ar trebui să le facă ca să-și procure bani pentru scopuri urgente" (p. 180, 181).

„The Currency Theory Reviewed etc.", p. 62, 63 :

„Este un adevăr incontestabil că cele 1 000 l. st. depuse de mine astăzi la A vor fi mîine din nou eliberate de A și vor forma un depozit la B. Poimîine pot fi din nou eliberate de către B și vor constitui un depozit la C, și așa mai departe, la nesfîrșit. Aceeași sumă de 1 000 l. st. în bani poate deci să se multiplice, prin transferări succesive, într-o sumă de depozite absolut nelimitată. De aceea e posibil ca nouă zecimi din toate depozitele aflate în Anglia să nu aibă altă existență decît cea din registrele bancherilor, care garantează fiecare pentru partea lui... Astfel în Scoția, unde banii aflați în circulație" {în treacăt fie spus aproape numai bani de hîrtie ! } „nu depășesc niciodată 3 000 000 l. st., depozitele reprezintă 27 000 000. Atîta timp cît nu intervine o cerere generală și neașteptată de restituire a depozitelor (a run on the banks), aceleași 1 000 l. st., făcînd cale-

întoarsă, pot să acopere cu aceeași ușurință o sumă tot atât de nedeterminată. Deoarece aceleași 1 000 l. st., cu care achit astăzi datoria mea către un comerciant, acoperă miine datoria acestuia către un alt comerciant și poimiine datoria către bancă, și așa mai departe la nesfârșit, aceleași 1 000 l. st. pot trece în felul acesta din mină în mină și de la o bancă la alta, acoperind o sumă foarte mare de depozite”.

{ Am văzut că Gilbert știa încă din 1834 că

„tot ceea ce înlesnește tranzacțiile comerciale înlesnește și speculațiile. Comerțul și specula sunt în multe cazuri atât de strâns legate între ele, încât e greu de precizat unde încetează comerțul și unde începe speculația”.

Cu cât împrumuturile acordate pe mărfurile nevândute pot fi obținute mai ușor, cu atât se contractează mai multe asemenea împrumuturi, cu atât mai mare e tentația de a intensifica fabricarea de mărfuri sau de a arunca pe piețe îndepărtate mărfurile deja fabricate, numai pentru a obține împrumuturi în bani pe ele. Istoria comerțului Angliei din anii 1845—1847 ne oferă un exemplu grăitor de felul cum pot fi cuprinse de o asemenea febră toate cercurile de afaceri dintr-o țară și unde duce această febră. Aici vedem ce poate face creditul. Pentru înțelegerea exemplelor de mai jos trebuie să facem însă câteva scurte observații preliminare.

La sfârșitul anului 1842 depresiunea care apăsa neîntrerupt în industria engleză începând din 1873 a început să se atenueze. În următorii doi ani cererea pentru produsele industriale engleze a crescut și mai mult pe piețele străine; anii 1845—1846 au marcat perioada celei mai mari prosperități. În 1843 războiul opiumului a permis pătrunderea comerțului englez în China¹⁰⁸. Noua piață a dat un nou impuls dezvoltării oricum impetuoașe, a industriei în general și îndeosebi a industriei bumbacului. „Cum am putea oare produce vreodată prea mult? Avem doar de îmbrăcat 300 000 000 de oameni” — spunea pe atunci celui care scrie aceste rânduri un fabricant din Manchester. Dar toate fabricile nou construite, mașinile cu abur, mașinile de tors și războaiele de țesut nu erau suficiente pentru a absorbi aflusul de plusvaloare care venea din Lancashire. Cu aceeași febrilitate cu care se extindea producția, s-a pornit la construirea de căi ferate; setea de speculă care-i cuprinsese pe fabricanți și pe comercianți a fost potolită în primul rând aici, și anume încă din vara anului 1844. Se achiziționau acțiuni atât cât se putea, adică atât cât ajungeau banii pentru acoperirea primelor vărsăminte; pentru rest se va găsi o soluție! Când a venit apoi termenul pentru restul vărsămintelor — potrivit întrebării 1 059, C. D. 1848/1857, capitalul investit în 1846/1847 în acțiuni ale căilor ferate se ridica la 75 000 000 l. st. — a fost nevoie să se recurgă la credit, și, în afară de aceasta, întreprinderile pro-

prii ale firmei au trebuit de cele mai multe ori să suporte consecințele.

În majoritatea cazurilor, întreprinderile proprii au și depășit limitele posibilului. Perspectiva unor profituri foarte mari a îndemnat la operații cu mult mai ample decât permiteau mijloacele lichide disponibile. Dar exista creditul, ușor accesibil și pe deasupra ieftin. Taxa de scont a băncii era scăzută: în 1844 — $1\frac{3}{4}$ — $2\frac{3}{4}$ %, pînă în octombrie 1845 — sub 3%, ea se urcă apoi, pentru un scurt timp, la 5% (februarie 1846), pentru a scădea din nou, în decembrie 1846, la $3\frac{1}{4}$ %. În subsolurile Băncii Angliei exista o rezervă în aur de proporții nemaiauzite. Toate valorile interne negociabile la bursă înregistrau cote mai ridicate decât oricînd în trecut. De ce s-ar fi scăpat, așadar, o ocazie atît de frumoasă, de ce să nu se fi trecut imediat la acțiune? De ce nu s-ar fi trimis pe piețele străine averse de produse engleze toate mărfurile ce se puteau produce? Și de ce n-ar fi încasat fabricantul însuși un profit dublu, rezultat din vânzarea firelor și a țesăturilor în Extremul Orient și din vânzarea în Anglia a mărfurilor primite în schimb?

Astfel a apărut sistemul expedierii masive de mărfuri în consignație¹⁰⁹, contra unor avansuri, în India și China, sistem care curînd a devenit un sistem de expediere în consignație exclusiv pentru avansuri — așa cum este descris amănunțit în notele de mai jos —, sistem care trebuia să ducă în mod inevitabil în cele din urmă la suprasaturarea piețelor și la crah.

Crahul a izbucnit în urma recoltei proaste din 1846. Anglia și mai ales Irlanda trebuiau să importe cantități enorme de produse alimentare, îndeosebi grîu și cartofi. Dar țărilor care furnizau aceste produse nu li se putea plăti în schimb decât într-o foarte mică măsură cu produse ale industriei engleze; trebuia să se plătească în metale nobile; cel puțin 9 000 000 [l. st.] aur au luat drumul străinătății. Din această sumă, 7 500 000 proveneau din rezervele în numerar ale Băncii Angliei, din care cauză libertatea de acțiune a băncii pe piața financiară a fost simțitor paralizată; celelalte bănci, ale căror rezerve erau depuse la Banca Angliei, fiind în realitate identice cu rezervele acesteia, au trebuit să-și restrîngă și ele operațiile bănești; torentul de plăți care aflua prompt și cu ușurință spre bancă s-a oprit la început pe ici, pe colo, iar apoi pretutindeni. Taxa de scont a băncii, care în ianuarie 1847 era încă de 3 — $3\frac{1}{2}$ %, s-a ridicat în aprilie, cînd a izbucnit prima panică, la 7%; în timpul verii a intervenit o oarecare relaxare temporară ($6,5$ % și 6 %), cînd însă și noua recoltă se arăta a fi proastă, panica izbucni din nou cu și mai multă violență. Minimul taxei oficiale de scont a băncii s-a ridicat în octombrie la 7%, în noiembrie la

10%, cu alte cuvinte, majoritatea covârșitoare a polițelor nu mai puteau fi scontate decât cu enorme dobinzi cămătărești sau nu mai puteau fi scontate de loc; încetarea generală a plăților a provocat falimentul unei serii de firme de prim rang și a foarte multor firme mijlocii și mici; însăși Banca Angliei era amenințată de un faliment inevitabil din cauza restricțiilor care i-au fost impuse prin ingeniosul Bank Act din 1844¹¹⁰, când la insistențele generale guvernul a fost silit să suspende, la 25 octombrie, acel Bank Act și să înlăture astfel îngrădirile absurde impuse băncii de către lege. Acum banca a putut să pună nestînjinită în circulație rezerva ei de bancnote; cum creditul acestor bancnote era realmente garantat de stat, deci era solid, s-a constatat imediat datorită acestui lucru o atenuare simțitoare a dificultăților financiare. Desigur că și după aceea au mai dat faliment multe firme mari și mici, dar punctul culminant al crizei fusese depășit, taxa de scont a băncii a scăzut în decembrie din nou la 5%, și încă în cursul anului 1848 era pregătită acea nouă învioreare în afaceri care în 1849 avea să submineze avîntul mișcărilor revoluționare de pe continent, iar în deceniul al șaselea avea să ducă mai întii la o prosperitate industrială fără precedent, după care a urmat crahul din 1857. — F. E.}

I. Despre colosala depreciere a efectelor de stat și a acțiunilor în timpul crizei din 1847 ne informează un document publicat în 1848 de House of Lords. Potrivit acestui document, la 23 octombrie 1847 această depreciere reprezenta, în comparație cu situația din februarie același an :

la efectele de stat engleze	93 824 217 l. st.
„ acțiunile docurilor și canalelor	1 358 288 „
„ acțiunile căilor ferate	19 579 820 „

Total : 114 762 325 l. st.

II. Despre escrocheriile în comerțul cu Indiile orientale, unde polițele erau trase nu fiindcă se cumpăraseră mărfuri, ci se cumpărau mărfuri pentru a se putea trage polițe care să fie scontate și transformate în bani, „Manchester Guardian“¹¹¹ din 24 noiembrie 1847 relatează următoarele :

A din Londra cumpără, prin intermediul lui B, la fabricantul C din Manchester, mărfuri care urmează a fi expediate cu vaporul la adresa lui D în Indiile orientale. B plătește lui C cu o poliță pe termen de șase luni trasă de C asupra lui B. La rîndul său, acesta din urmă se acoperă trăgînd o poliță pe termen de șase luni asupra

lui A. Îmediat ce mărfurile au fost încărcate, A trage și el, pe baza conosamentului, o poliță pe termen de șase luni asupra lui D.

„Cumpărătorul și expeditorul sînt deci amîndoi în posesia unor fonduri cu multe luni înainte de a plăti realmente mărfurile ; și foarte adesea aceste polițe se reinnoiesc la scadență sub pretextul că într-o tranzacție pe termen atît de lung e nevoie de timp pentru reintoarcerea banilor. Din păcate însă, pierderile suferite în asemenea tranzacții au dus nu la restrîngerea lor, ci, dimpotrivă, la extinderea lor. Cu cît participații sărăceau mai mult, cu atît mai acută devenea pentru ei nevoia de a cumpăra pentru a înlocui cu noi avansuri capitalul pierdut în operațiile speculative anterioare. Cumpărările nu mai erau reglate de cerere și ofertă, ele au devenit partea principală a operațiilor financiare ale unei firme anumite. Dar acesta e numai un aspect. Ceea ce s-a întîmplat aici cu exportul mărfurilor industriale s-a întîmplat dincolo cu achiziționarea și expedierea produselor. Firme comerciale indiene care aveau suficient credit pentru a-și putea scosta polițele achiziționau zahăr, indigo, mătase sau bumbac nu pentru că prețurile de cumpărare în raport cu ultimele prețuri din Londra promiteau un profit, ci pentru că tratele anterioare emise asupra firmei londoneze ajungeau curînd la scadență și trebuiau acoperite. Ce era mai simplu decît să cumperi un transport de zahăr, să-l plătești cu polițe pe termen de zece luni trase asupra firmei londoneze și să trimiți cu poșta la Londra conosamentele ? În mai puțin de două luni conosamentele acestor mărfuri abia imbarcate, prin urmare și mărfurile înseși, se dădeau în gaj la Lombard Street ¹¹² și astfel firma londoneză primea bani cu opt luni înainte de scadența polițelor trase asupra cumpărătorului acestor mărfuri. Și toate acestea au mers foarte bine, fără intreruperi și dificultăți, atîta timp cît băncile de scont găseau din abundență bani pe care să-i avanseze contra conosamente și variante și să sconteze, indiferent de suma lor, polițele trase de către firmele comerciale indiene asupra firmelor «solide» din Mincing Lane ¹¹³”.

{ Aceeași procedură frauduloasă s-a practicat atîta timp cît mărfurile care veneau din India și se expediau acolo pe vase cu pînze trebuiau să facă înconjurul Capului Bunei Speranțe. De cînd mărfurile sînt transportate prin Canalul Suez, și încă cu vapoare, această metodă de a fabrica capital fictiv a fost lipsită de baza ei : durata mare a transportului mărfurilor. Și de cînd telegraful comunică chiar în aceeași zi omului de afaceri din Anglia situația pieței în India, iar comerciantului din India situația pieței în Anglia, această metodă a devenit cu totul imposibilă. — F. E. }

III. Cele de mai jos sînt extrase din raportul deja citat „Commercial Distress”, 1847/1848 :

„În ultima săptămînă a lunii aprilie 1847, Banca Angliei a înștiințat Royal Bank of Liverpool că de la această dată operațiile ei de scont cu aceasta din urmă vor fi reduse la jumătate. Această știre a avut efecte foarte proaste, pentru că în ultimul timp la Liverpool plățile se făceau mai mult pe bază de polițe decît în numerar, și pentru că comercianții, care de obicei aduceau băncii mulți bani în numerar pentru a-și plăti acceptele, n-au mai putut aduce în ultima vreme decît polițe, pe care le primiseră ei înșiși în schimbul bumbacului și al celorlalte produse ale lor. Fenomenul a luat amploare și o dată cu aceasta au sporit și dificultățile în afaceri. Acceptele pe care banca trebuia să le plătească pentru comercianți erau în mare parte emise în străinătate, fiind pînă acum de obicei aco-

perite cu plățile primite pentru mărfuri. Polițele pe care le aduceau acum comercianții în locul banilor în numerar pe care-i aduceau înainte aveau diferite scadențe și erau de diferite feluri ; cea mai mare parte dintre ele erau polițe emise de bancă plătibile în trei luni dato ; marea lor majoritate o constituiau polițele emise pentru bumbac. Polițele acestea erau acceptate de către bancherii londonezi dacă erau emise de către bănci, în caz contrar erau acceptate de către tot felul de comercianți, de firme din Brazilia, America, Canada, Indiile occidentale etc. ... Comercianții nu trăgeau polițe unii asupra altora, iar clienții din țară, care cum-părau mărfuri la Liverpool, le achitau cu polițe trase asupra băncilor sau asupra unor firme din Londra, sau asupra vreunei persoane oarecare. Înștiințarea Băncii Angliei avu drept rezultat reducerea termenelor la polițele emise pentru produse străine vindute, termen care de obicei era adesea de peste trei luni" (p. 26, 27).

În Anglia, perioada de prosperitate din anii 1844—1847 a fost legată, așa cum am arătat mai sus, de primele mari operații de speculă cu acțiunile căilor ferate. Despre efectul acestor operații de speculă asupra afacerilor în genere, raportul menționat ne spune următoarele :

„În aprilie 1847, aproape toate firmele comerciale au început să-și restrângă mai mult sau mai puțin activitatea (to starve their business), plasându-și o parte din capitalurile lor comerciale în acțiuni ale căilor ferate" (p. 41, 42). — „S-au contractat chiar împrumuturi cu o dobândă ridicată, de pildă de 8%, pe acțiuni ale căilor ferate, la particulari, bancheri și societăți de asigurare" (p. 66, 67). „Împrumutând sume atât de mari societăților de căi ferate, aceste firme au fost nevoite, la rîndul lor, să împrumute de la bănci, prin scontarea polițelor, foarte mult capital, pentru a putea continua cu acești bani propriile lor afaceri" (p. 67). — (Întrebare :) „Puteți afirma că plățile pentru acțiunile căilor ferate au contribuit mult la depreciunea care a domnit" {pe piața financiară} „în aprilie și octombrie {1847}?" (Răspuns :) „Cred că e puțin probabil să fi contribuit la depreciunea din aprilie. După părerea mea, pînă în aprilie și poate chiar pînă la mijlocul verii, ele au consolidat mai curînd decît au slăbit situația bancherilor. Căci folosirea reală a banilor nu se făcea cu aceeași rapiditate cu care se făceau plățile ; din această cauză majoritatea băncilor au avut la începutul anului în mîinile lor o parte destul de mare din fondurile căilor ferate". {Acest lucru este confirmat de numeroase depoziii ale bancherilor în C. D., 1848/1857} „Această sumă s-a topit treptat în cursul verii, iar la 31 decembrie era considerabil mai mică. Una din cauzele depreciunii din octombrie a fost scăderea continuă a fondurilor căilor ferate aflate în mîinile băncilor ; între 22 aprilie și 31 decembrie soldul căilor ferate aflat în mîinile noastre s-a redus cu o treime. Acest efect l-au avut plățile pentru acțiuni ale căilor ferate în toată Marea Britanie ; ele au absorbit treptat depunerile băncilor" (p. 43, 44).

Samuel Gurney (conducătorul renumitei firme „Overend, Gurney & Co.") spune același lucru :

„În 1846 cererea de capital pentru căi ferate era cu mult mai mare, dar această cerere nu a ridicat rata dobînzii. S-a produs o condensare a sumelor mici în sume mari, și aceste sume mari au fost cheltuite pe piața noastră, așa încît, în general, drept rezultat pe piața financiară din City a fost aruncată o cantitate mai mare de bani decît s-a retras" [p. 159].

A. Hodgson, directorul lui Liverpool Joint Stock Bank, arată în ce măsură polițele pot constitui o rezervă pentru bancheri :

„Aveam obiceiul să ținem în portofoliu, sub formă de polițe cu scadențele eșalonate pe fiecare din zilele săptămânii, cel puțin $\frac{9}{10}$ din toate depunerile noastre și toți banii primiți de la alte persoane..., astfel încît, în timpul crizei, suma încasată din polițele devenite scadente zilnic să fie aproape egală cu suma plătilor pe care trebuia să le facem zilnic” (p. 53).

Polițe emise în scop de speculă.

„Nr. 5 092. De cine erau acceptate mai ales polițele” (pentru bumbacul vîndut) ? { R. Gardner, fabricantul de produse de bumbac menționat de multe ori în lucrarea de față : } „De mijlocitorii de mărfuri ; un negustor cumpără bumbac, îl predă unui mijlocitor, trage polițe asupra acestui mijlocitor și le scotează”. — Nr. 5 094. „Și aceste polițe sînt trimise la băncile din Liverpool și scontate acolo ? — Desigur, și chiar în alte părți... Dacă n-ar fi existat aceste operații acceptate mai cu seamă de băncile din Liverpool, bumbacul ar fi fost, după părerea mea, anul trecut mai ieftin cu $1\frac{1}{2}$ sau 2 pence per pfund”. — Nr. 600. „Spuneți că s-ar fi aflat în circulație un număr enorm de polițe, trase de speculanți asupra unor mijlocitori de bumbac din Liverpool ; cele spuse se referă și la împrumuturile acordate de dv. pe polițele trase pentru alte produse coloniale în afară de bumbac ?” — { A. Hodgson, bancher din Liverpool : } „Aceasta se referă la tot felul de produse coloniale, dar îndeosebi la bumbac”. — Nr. 601. „Ca bancher, încercați să evitați acest fel de polițe ? — Nicidcum ; le considerăm absolut legale atîta timp cît numărul lor nu e prea mare... polițele de acest fel sînt adeseori prelungite”.

Mașinații frauduloase pe piața indo-chineză în 1847. — Charles Turner (conducătorul uneia dintre cele mai mari firme din Liverpool pentru comerțul cu Indiile orientale) :

„Cu toții știm cele întîmplate în legătură cu operațiile de pe insula Mauriciu și cu alte asemenea operații. Mijlocitorii erau obișnuiți să contracteze împrumuturi nu numai pe mărfurile sosite, în vederea achitării polițelor trase pentru aceste mărfuri, ceea ce e un lucru firesc, și pe conosamente..., ci și pe produse înainte ca ele să fi fost încărcate și uneori chiar înainte de a fi fost fabricate. Eu personal, de pildă, am cumpărat la Calcutta într-un caz special polițe pentru 6 000—7 000 l. st. ; suma primită pentru aceste polițe a fost trimisă pe insula Mauriciu pentru a fi folosită în scopul dezvoltării producției de zahăr ; polițele au ajuns în Anglia și mai mult de jumătate din ele au fost protestate ; cînd au sosit, în sfîrșit, transporturile de zahăr, din vînzarea cărora urmau să fie plătite aceste polițe, s-a constatat că zahărul fusese deja dat în gaj la terțe persoane înainte de a fi fost încărcat pe vapor, ba chiar înainte de a fi fost rafinat” (p. 78). „Mărfurile destinate pieței Indiilor orientale trebuie achitate acum fabricantului în numerar ; dar aceasta nu înseamnă nimic, căci dacă cumpărătorul dispune la Londra de un oarecare credit, el trage o poliță asupra Londrei și o scotează la Londra, unde taxa de scont este acum redusă ; el plătește fabricantului cu banii astfel obținuți... ; trec cel puțin douăsprezece luni pînă cînd cel ce trimite mărfuri în India poate de acolo banii cuveniți... Un om care posedă 10 000 sau 15 000 l. st. și încheie tranzacții cu India ar putea obține un credit important la o firmă din Londra ; firmei acesteia i-ar da o dobîndă de 1% și ar trage polițe asupra ei, cu condiția ca contravaloarea

mărfurilor expediate în India să fie trimisă firmei londoneze, între ambele părți existînd o înțelegere tacită potrivit căreia firma londoneză nu are de dat nici un avans în numerar, ceea ce înseamnă că polițele se prelungesc pînă la sosirea contravalorii în bani. Polițele au fost scontate la Liverpool, Manchester, Londra, unele dintre ele se află în posesia unor bănci scoțiene" (p. 79). — Nr. 786. „Recent a dat faliment o firmă din Londra ; cu prilejul examinării registrelor ei, s-au descoperit următoarele : exista o firmă la Manchester și o firmă la Calcutta ; ele au deschis un credit de 200 000 l. st. la firma londoneză ; adică clienții firmei din Manchester care trimiteau de la Glasgow și Manchester mărfuri în consignație firmei din Calcutta au tras asupra firmei din Londra polițe pînă la concurența sumei de 200 000 l. st. ; totodată se convenise ca firma din Calcutta să tragă și ea asupra firmei londoneze polițe pînă la concurența sumei de 200 000 l. st. ; aceste polițe au fost vindute la Calcutta, iar cu banii obținuți au fost cumpărate alte polițe care au fost trimise la Londra, pentru ca firma de acolo să poată plăti primele polițe emise din Glasgow sau Manchester. Astfel, datorită acestei singure operații, s-au pus în circulație polițe în valoare de 600 000 l. st.” — Nr. 971. „Actualmente, cînd o firmă din Calcutta cumpără o încărcătură { cu destinația Anglia } , și o achită cu propriile ei trate asupra corespondentului ei din Londra, iar cosomentele sînt trimise aici, acestea îi pot imediat folosi pentru ridicarea de avansuri în Lombard Street ; ea are deci opt luni la dispoziție, în timpul cărora poate folosi banii pînă la data cînd corespondentul ei trebuie să achite polițele“.

IV. În 1848 s-a întrunit o comisie secretă a Camerei lorzilor pentru a cerceta cauzele crizei din 1847. Mărturiile făcute în fața acestei comisii au fost însă publicate abia în 1857. („Minutes of Evidence, taken before the Secret Committee of the H. of L. appointed to inquire into the Causes of Distress etc.", 1857 ; cităm C. D. 1848/1857¹¹⁴.) Iată ce a declarat între altele d-l Lister, directorul lui Union Bank of Liverpool :

2 444. „În primăvara anului 1847 creditul a luat proporții fără precedent... pentru că oamenii de afaceri scoteau capitalul din întreprinderile lor și-l plasau în acțiuni ale căilor ferate, dar totodată voiau să-și continue afacerile pe aceeași scară ca și mai înainte. La început, probabil, fiecare credea că va putea vinde acțiunile căilor ferate cu profit și astfel va pune la loc banii retrași din întreprindere. Cînd s-a văzut însă că lucrul acesta nu era posibil, s-a recurs la credit, în loc să se plătească în numerar, așa cum se plătea înainte. De aici a rezultat extinderea creditului“.

2 500. „Aceste polițe, care au cauzat pierderi băncilor ce le acceptaseră, erau oare mai cu seamă polițe emise pentru cereale sau pentru bumbac?... Erau polițe emise pentru cereale, bumbac, zahăr, precum și pentru diverse alte produse. În acea vreme, aproape că n-a existat produs, în afară, poate, de untdelemn, la care să nu fi scăzut prețul“. — 2 506. „Un mijlocitor care acceptă o poliță n-o acceptă niciodată fără să aibă suficientă acoperire, chiar pentru cazul unei eventuale scăderi a prețului mărfii ce servește drept garanție“.

2 512. „Pentru produse se emit două feluri de polițe. În prima categorie intră polița inițială trasă din străinătate asupra importatorului... Polițele trase în felul acesta ajung adesea la scadență înainte de sosirea produselor. De aceea, cînd sosește marfa și comerciantul nu dispune de un capital suficient, el trebuie s-o gajeze la un mijlocitor pînă ce o poate vinde. Atunci comerciantul din Liverpool trage imediat asupra mijlocitorului o poliță din a doua categorie, garantată cu marfa respectivă... e treaba bancherului apoi să se asigure dacă mijlocitorul

e în posesia mărfii și să afle cât a avansat acesta pentru marfa respectivă. El trebuie să se convingă dacă mijlocitorul are suficientă acoperire pentru a se putea despăgubi în cazul unei eventuale pierderi”.

2 516. „Primim și polițe din străinătate... Cineva cumpără acolo o poliță asupra Angliei și o trimite unei firme engleze; noi nu ne putem da seama dacă e serioasă sau nu, dacă reprezintă produse sau vînt”.

2 533. „Spuneți că aproape toate felurile de produse străine s-au vîndut cu mari pierderi. Credeți că acest fapt se datora unei specule nejustificate cu aceste produse? — Pierderile au fost cauzate de un import excesiv, fără să fi existat și un consum corespunzător care să poată absorbi produsele importate. După toate aparențele, consumul a scăzut considerabil”. — 2 534. „În octombrie... produsele aproape că nu se mai puteau vinde”.

În același raport, un cunoscător de prim rang, onorabilul quaker Samuel Gurney de la firma „Overend, Gurney & Co.” ne relatează cum, în momentul cînd crahul atinge punctul culminant, se produce o panică generală : *sauve qui peut*.

1 262. „Cînd domnește panica, omul de afaceri nu se întreabă cu ce dobîndă își poate plasa bancnotele lui, sau dacă la vînzarea bonurilor de tezaur sau a rentei de 3% va pierde 1% sau 2%. Din momentul în care îl cuprinde spaima, nu-l mai interesează cîștigul sau pierderea, caută să se pună pe sine la adăpost, iar restul lumii poate să facă ce vrea”.

V. În ceea ce privește suprasaturarea celor două piețe, iată ce declară d-l Alexander, comerciant care face afaceri cu Indiile orientale, în fața comisiei însărcinate în 1857 de către Camera comunelor să facă o anchetă în ceea ce privește legile bancare (se citează B. C., 1857) :

4 330. „În momentul de față, dacă avansez 6 șilingi la Manchester, primesc înapoi 5 șilingi în India; dacă avansez 6 șilingi în India, primesc înapoi 5 șilingi la Londra”.

Astfel piața indiană a fost suprasaturată de Anglia, iar piața engleză a fost suprasaturată de India. Și lucrul acesta s-a întîmplat în vara anului 1857, adică numai la zece ani după trîsta experiență din 1847 !

Capitolul douăzeci și șase

Acumularea capitalului bănesc, influența ei asupra dobânzii

„În Anglia are loc o permanentă acumulare de avuție, care are tendința de a lua, în cele din urmă, formă bănească. Dorința de a câștiga bani este urmată imediat de dorința arzătoare de a scăpa de ei, plasându-i în așa fel încît să aducă dobîndă sau profit ; căci banii ca atare nu aduc nimic. De aceea, dacă concomitent cu afluența permanentă de capital excedentar nu are loc și o extindere treptată și suficientă a cîmpului lui de activitate, sîntem expuși inevitabil acumulărilor periodice de bani care trebuie plasați, căci, în funcție de împrejurări, aceste acumulări pot fi mai mari sau mai mici. Tirap de mulți ani datoria publică a fost în Anglia principalul mijloc de absorbire a avuției excedentare. De cînd însă datoria publică a atins, în 1816, limita maximă și nu mai absoarbe avuția excedentară, există anual o sumă de cel puțin 27 000 000 care își caută o altă posibilitate de plasare. În afară de aceasta, au avut loc și diferite restituiri de capital. Întreprinderi care să aibă nevoie de mari capitaluri și să absoarbă din cînd în cînd excedentul de capital neocupat... sînt, cel puțin în țara noastră, absolut necesare pentru a canaliza avuția socială excedentară, acumulată periodic, avuție care nu-și găsește plasament în ramurile obișnuite de plasament”. („The Currency Theory Reviewed”, London 1845, p. 32—34.)

Despre anul 1845 se spun tot aici următoarele :

„În decursul unei perioade foarte scurte, prețurile au crescut în comparație cu nivelul cel mai scăzut din timpul depresiei... împrumutul de stat de trei la sută este cotate aproape al pari *... aurul din subsolurile Băncii Angliei de-așezte orice cantitate teaurizată vreodată acolo. Prețurile acțiunilor de tot felul sînt fără precedent, iar dobînda a scăzut atît de mult, încît este aproape nominală... Toate acestea dovedesc că acum în Anglia are loc din nou o enormă acumulare de avuție neîntrebuințată, că într-un viitor apropiat ne vom afla din nou în preajma unor perioade de febră speculativă” (ibid., p. 36).

„Deși importul de aur nu înseamnă neapărat că în comerțul exterior se realizează profit, totuși, o parte a acestui import de aur reprezintă prima facie ** și în lipsa unor alte explicații un asemenea profit”. (J. G. Hubbard. „The Currency and the Country”, London 1843, p. 40, 41.) „Să presupunem că într-o perioadă în care afacerile merg bine, prețurile sînt avantajoase și circulația banilor satisfăcătoare, în urma unei recolte proaste ar trebui să se importe cereale și să se exporte aur în valoare de 5 000 000. Circulația” {aceasta înseamnă, așa cum vom vedea imediat, nu mijloace de circulație, ci capital bănesc nefolosit. — F. E. } „se reduce cu aceeași sumă. Este posibil ca persoanele particulare să posede

* — la paritate. — *Nota trad.*

** — la prima vedere. — *Nota trad.*

aceeași cantitate de mijloace de circulație ca și mai înainte, dar depozitele comercianților la bănci, soldurile băncilor la remizierii lor și rezervele de casă ale băncilor vor fi toate reduse, iar urmarea directă a acestei reduceri intervenite în cantitatea capitalului nefolosit va fi o creștere a ratei dobânzii, de pildă de la 4% la 6%. Dat fiind că afacerile decurg normal, încrederea nu este zdruncinată, dar creditul va fi evaluat mai scump" (ibid., p. 42). „Dacă survine o scădere generală a prețurilor, banii excedentari se reîntorc în bănci sub forma de depozite sporite, excedentul de capital nefolosit determină scăderea ratei dobânzii la minimum, și această stare de lucruri durează pînă cînd prețurile mai ridicate sau înviorarea comerțului readuc în circulație banii nefolosiți sau pînă cînd acești bani sînt cheltuiți pentru cumpărarea de hîrtii de valoare străine sau pentru cumpărarea de mărfuri străine" (p. 68).

Pasajele de mai jos sînt extrase tot din raportul parlamentar cu privire la „Commercial Distress”, 1847—1848. — Ca urmare a recoltei proaste și a foametei din 1846—1847 a fost necesar să se importe masiv produse alimentare.

„Din această cauză importul a depășit cu mult exportul... Din această cauză, retrageri masive de bani din bănci sau sporirea cererilor de scontare a polițelor de către mijlocitorii de scont; mijlocitorii au început să devină mai circumspecți față de polițe. Creditul deschis pînă acum a fost serios limitat și firmele mai puțin solide au început să dea faliment. Cele care se bazau exclusiv pe credit au dat faliment. Aceasta a făcut ca neliniștea care se făcuse deja simțită să se accentueze; bancherii și ceilalți și-au dat seama că nu mai puteau conta cu aceeași siguranță ca pînă acum pe preschimbarea în bancnote a polițelor și a altor hîrtii de valoare pentru a face față obligațiilor lor; ei au redus și mai mult creditele acordate și adesea chiar le-au refuzat; în multe cazuri ei și-au păstrat bancnotele în vederea acoperirii propriilor lor obligații, preferînd să nu le dea din mîină. Neliniștea și deruta sporeau de la o zi la alta și, dacă n-ar fi intervenit scrisoarea lordului John Russell, s-ar fi produs un faliment general" (p. 74, 75).

Scrisoarea lui Russell a suspendat Bank Actul. — Charles Turner, menționat mai sus, a declarat următoarele:

„Unele firme dispuneau de mijloace însemnate, dar acestea nu erau libere. Intregul lor capital era imobilizat în proprietăți funciare pe insula Mauriciu sau în fabrici de indigo și de zahăr. Pentru achitarea polițelor emise în vederea acoperirii obligațiilor de 500 000—600 000 l. st. pe care le contractaseră, ele nu dispuneau de mijloacele lichide necesare și în cele din urmă s-a constatat că nu-și puteau achita polițele decît cu ajutorul creditului, în măsura în care dispuneau de acesta" (p. 81).

S. Gurney, despre care am mai vorbit, a arătat:

[1 664] „În momentul de față" (1848) „se observă o reducere a tranzacțiilor și o mare abundență de bani". — Nr. 1 763. „Nu cred că lipsa de capital să fi fost cauza unei creșteri atît de mari a ratei dobânzii; cauza a fost panica (the alarm), greutatea cu care se obțineau bancnote".

În 1847 Anglia a plătit în străinătate cel puțin 9 000 000 l. st. aur pentru produsele alimentare importate. 7¹/₂ milioane din

această sumă proveneau de la Banca Angliei și 1¹/₂ milioane din alte surse (p. 301). — Morris, guvernatorul Băncii Angliei, a declarat :

„La 23 octombrie 1847 titlurile de stat și acțiunile canalelor și ale căilor ferate erau deja depreciate cu 114 752 225 l. st.” (p. 312).

Același Morris răspunde la întrebările puse de lordul G. Bentinck :

[3846] „Știți că toate capitalurile investite în hirtii de valoare și produse de tot felul au suferit aceeași depreciere, că materiile prime, bumbacul, mătasea, lina au fost trimise pe continent la prețuri derizorii și că zahărul, cafeaua și ceaiul au trebuit să fie vândute la licitație ? — Era inevitabil ca națiunea să facă mari sacrificii pentru a contracara exodul de aur cauzat de importul enorm de produse alimentare. — Nu credeți că ar fi fost mai bine să fie scoase cele 8 000 000 l. st. închise în seifurile băncii, în loc de a se încerca să se recapete aurul cu prețul unor asemenea sacrificii ? — *Nu cred*”.

Iată și comentariul la acest eroism. Disraeli îl întrebă pe d-l W. Cotton, director și fost guvernator al Băncii Angliei :

„Ce dividende primeau acționarii băncii în 1844 ? — 7% anual. — Și dividendele din 1847 ? — 9%. — În acest an banca plătește pentru acționarii ei impozitul pe venit ? — Firește. — A făcut acest lucru și în 1844 ? — Nu ⁸³⁾. — Prin urmare acest Bank Act” (din 1844) „a fost în mare măsură în favoarea acționarilor... Rezultatul este, așadar, că de cînd a intrat în vigoare noua lege, dividendele acționarilor au crescut de la 7% la 9%, și, în afară de aceasta, impozitul pe venit îl plătește acum banca, pe cînd înainte trebuia să fie plătit de acționari ? — *Intocmai*”. (Nr. 4 356—4 361.)

În ceea ce privește teaurizarea la bănci în timpul crizei din 1847, d-l Pease, bancher din provincie, spune următoarele :

4605. „Întrucît banca a fost nevoită să urce mereu dobînda, temerile au devenit generale ; băncile din provincie și-au sporit rezervele în aur, precum și cele de bancnote : și mulți dintre noi, care de obicei ținem asupra noastră poate numai cîteva sute de lire în aur sau bancnote, am început imediat să stringem mii de lire în birourile și seifurile noastre, căci domnea o mare nesiguranță în ceea ce privește scontul și capacitatea de circulație a polițelor pe piață. Rezultatul a fost o teaurizare generală”.

⁸³⁾ Aceasta înseamnă că înainte se stabileau întii dividendele, iar apoi, la plată, se scădea fiecărui acționar impozitul respectiv pe venit ; după 1844 însă, se plătea mai întîi impozitul la întregul venit al băncii și apoi se împărțeau dividendele, „free of income tax” *. Așadar, în cazul din urmă, fiecare procent nominal este mai ridicat, întrucît trebuie să i se adauge suma impozitului. — F. E.

* — „scutite de impozitul pe venit”. — *Nota trad.*

Un membru al comisiei remarcă :

4 691. „În consecință, oricare ar fi fost cauza, în cursul ultimilor 12 ani rezultatul a fost mai mult în favoarea evreilor și a celor ce fac comerț de bani, decît în favoarea clasei productive în general”.

Cît de mult exploatează cei ce se îndeletnicesc cu comerțul de bani perioada de criză ne-o spune Tooke :

„În întreprinderile de articole de metal din Warwickshire și Staffordshire au fost refuzate în 1847 foarte multe comenzi, fiindcă dobînda pe care ar fi trebuit s-o plătească fabricantul pentru scontarea polițelor sale ar fi înghițit mai mult decît întregul lui profit”. (Nr. 5 451.)

Să luăm acum un alt raport al parlamentului, pe care l-am mai citat : „Report of Select Committee on Bank Acts, communicated from the Commons to the Lords, 1857” (citată în continuare ca B. C., 1857). În acest raport, d-l Norman, director al Băncii Angliei și o somitate între adepții lui Currency principle¹¹⁵, dă următoarele răspunsuri la întrebările care i-au fost puse :

3 635. „Spuneți că, după părerea dv., rata dobînzii depinde nu de masa bancnotelor, ci de cererea și oferta de capital. Vreți să ne spuneți ce înțelegeți prin capital în afară de bancnote și bani de metal ? — Cred că definiția obișnuită a capitalului este : mărfuri sau servicii folosite în producție”. — 3 636. „Includeți toate mărfurile în cuvîntul capital cînd vorbiți despre rata dobînzii ? — Toate mărfurile întrebunțate în producție”. — 3 637. „Includeți toate acestea în cuvîntul capital cînd vorbiți despre rata dobînzii ? — Desigur. Să presupunem că un fabricant de bumbac are nevoie de bumbac pentru fabrica lui. El și-l va procura, probabil, luînd un avans de la bancherul lui și cu bancnotele astfel obținute se va duce la Liverpool să cumpere marfă. Ceea ce-i trebuie realmente este bumbacul ; el are nevoie de bancnote sau de aur numai ca mijloace pentru cumpărarea bumbacului. Sau are nevoie de mijloace pentru ca să-și plătească muncitorii ; în acest caz el împrumută din nou bancnote și cu ele plătește salariile muncitorilor. La rîndul lor, muncitorii au nevoie de hrană și de locuință, iar banii constituie mijloacele cu care le plătesc”. — 3 638. „Dar pentru acești bani se plătește dobîndă ? — Desigur, în primul rînd. Dar să luăm un alt caz. Să presupunem că fabricantul cumpără bumbacul pe credit, fără să contracteze la bancă vreun împrumut ; atunci diferența dintre prețul achitat în numerar și prețul pe credit reprezintă, în momentul scadenței, mărimea dobînzii. Dobînda ar exista chiar dacă n-ar exista de loc bani”.

Această elucubrație trufașe este cu adevărat demnă de un stilp al lui Currency principle. În primul rînd geniala descoperire că bancnotele sau aurul sînt mijloace de cumpărare și că nu sînt împrumutate pentru ele însele. Și de aici concluzia că rata dobînzii este reglată, de ce anume ? De cererea și oferta de mărfuri, despre care pînă acum se știa numai că reglează prețurile de piață ale mărfurilor. Or, prețurile stabile de piață sînt compatibile cu rate ale dobînzii foarte variate. — Și apoi, altă perlă. La remarcă justă :

„Dar pentru acești bani se plătește dobîndă”, care implică, firește, întrebarea : ce legătură este între aceste mărfuri și dobînda primită de bancher, care nu face comerț cu mărfuri ? Și nu capătă oare bani cu aceeași dobîndă fabricanții care cheltuiesc acești bani pe piețe foarte diferite, prin urmare pe piețe pe care raportul dintre cererea și oferta de mărfuri folosite în producție este cu totul diferit ? — La această întrebare marele nostru geniu răspunde : dacă fabricantul cumpără bumbac pe credit, „diferența dintre prețul achitat în numerar și prețul pe credit reprezintă, în momentul scadenței, mărimea dobînzii”. Invers. Rata existentă a dobînzii, a cărei reglare vrea să ne-o explice genialul Norman, determină diferența dintre prețul achitat în numerar și prețul pe credit pînă în momentul scadenței. Întîi trebuie vîndut bumbacul la prețul calculat pentru plata în numerar, iar acesta este determinat de prețul de piață, care la rîndul lui e reglat de cerere și ofertă. Să presupunem că prețul este = 1 000 l. st. Prin aceasta, tranzacția dintre fabricant și mijlocitorul de bumbac este încheiată în ceea ce privește cumpărarea și vînzarea. Acum intervine și o a doua tranzacție. Tranzacția dintre creditor și debitor. Valoarea de 1 000 l. st. îi este avansată fabricantului sub forma de bumbac și el trebuie s-o restituie în bani, să zicem în termen de trei luni. Dobînda pe trei luni la cele 1 000 l. st., determinată de rata dobînzii pe piață, constituie adaosul la și peste prețul în numerar. Prețul bumbacului este determinat de cerere și ofertă. Dar prețul avansului reprezintă valoarea bumbacului, adică a celor 1 000 l. st. pe trei luni, este determinat de rata dobînzii. Faptul că chiar bumbacul este transformat astfel în capital bănesc constituie pentru d-l Norman o dovadă că dobînda ar exista chiar dacă banii n-ar exista de loc. Dacă însă n-ar exista de loc bani, n-ar exista în orice caz nici rata generală a dobînzii.

În primul rînd, se vedește aici concepția vulgară potrivit căreia prin capital se înțeleg „mărfurile întrebuintate în producție”. În măsura în care aceste mărfuri figurează în calitate de capital, valoarea lor ca *capital*, spre deosebire de valoarea lor ca *mărfuri*, se exprimă prin profitul care se realizează prin întrebuintarea lor productivă sau comercială. Între rata profitului și prețul de piață al mărfurilor cumpărate și cererea și oferta lor există, incontestabil, întotdeauna un raport, dar acest raport este determinat de cu totul alte împrejurări. De asemenea nu încapе îndoială că rata dobînzii are în general ca limită rata profitului. Dar ceea ce ar trebui să ne spună d-l Norman este tocmai cum se determină această limită. Spre deosebire de celelalte forme ale capitalului, ea este determinată de cererea și oferta de capital bănesc. Mai de-

parte s-ar putea pune însă întrebarea : cum se determină cererea și oferta de capital bănesc ? Nu începe îndoială că între oferta de capital material și oferta de capital bănesc există o legătură ascunsă, de asemenea că cererea de capital bănesc a capitaliștilor industriali este determinată de condițiile producției reale. În loc de a ne explica acest lucru, Norman ne debitează marea înțelepciune că cererea de capital bănesc nu este identică cu cererea de bani ca atare ; și o debitează numai pentru că el, Overstone și ceilalți profeți ai lui Currency principle își simt conștiința încărcată, deoarece ei au căutat, prin intervenția artificială a legii, să facă din mijlocul de circulație ca atare capital și să sporească rata dobânzii.

Să-l ascultăm acum pe lord Overstone, alias Samuel Jones Loyd, și să vedem cum ne va explica faptul că ia 10% pentru „banii” lui, din moment ce este lipsă de „capital” în țară.

3653. „Oscilațiile ratei dobânzii se datoresc uneia din următoarele două cauze : schimbarea valorii capitalului”

(admirabil ! Valoarea capitalului este, în general vorbind, tocmai rata dobânzii ! Schimbarea ratei dobânzii rezultă deci aici dintr-o schimbare a ratei dobânzii. Din punct de vedere teoretic, „valoarea capitalului” nu a fost niciodată, așa cum am arătat mai înainte, concepută altfel. Sau : dacă d-l Overstone înțelege prin valoarea capitalului rata profitului, aceasta înseamnă că profundul nostru cugetător revine și spune că rata dobânzii este reglată de rata profitului !)

„sau o schimbare în cantitatea banilor existenți în țară. Toate marile oscilații ale ratei dobânzii, mari fie prin durata, fie prin amplitudinea lor, pot fi neîndoios reduse la schimbări în valoarea capitalului. Creșterea ratei dobânzii în 1847 și apoi în ultimii doi ani (1855—1856) constituie o ilustrare practică convingătoare a acestui fapt ; oscilațiile mai mici ale ratei dobânzii, care rezultă dintr-o schimbare a cantității banilor existenți, sînt mici atît prin amplitudinea cît și prin durata lor. Ele sînt frecvente, și cu cît sînt mai frecvente, cu atît își ating mai repede scopul”.

Și anume îmbogățirea bancherilor de tipul lui Overstone. În legătură cu această problemă, amicul Samuel Gurney se exprimă în cuvinte foarte naive în Committee of Lords, C. D., 1848[1857] :

1324. „Considerați că oscilațiile mari ale ratei dobânzii care au avut loc anul trecut au fost avantajoase pentru bancheri și pentru cei ce se îndeletnesc cu comerțul de bani, sau nu ? — Cred că au fost avantajoase pentru cei ce se îndeletnesc cu comerțul de bani. Orice oscilație a afacerilor este avantajoasă pentru cei care sînt versați în ele (to the knowing men)”. — 1325. „Bancherul nu este oare, în cele din urmă, în pierdere atunci cînd rata dobânzii a crescut din cauza sărăcirii celor mai buni clienți ai lui ? — Nu sînt de părere că acest efect se produce într-o măsură cît de cît apreciabilă”.

Voilà ce que parler veut dire *.

Vom mai reveni asupra influenței exercitate de cantitatea de bani existentă în țară asupra ratei dobânzii. Trebuie totuși să remarcăm încă de pe acum că Overstone face aici din nou un quid pro quo. Cererea de capital bănesc în 1847 (înainte de octombrie nu exista nici o grijă în ceea ce privește lipsa de bani, sau în ceea ce privește „cantitatea banilor existenți”, cum a numit-o Overstone mai sus) a crescut din diferite motive: scumpirea grâului, creșterea prețului la bumbac, imposibilitatea de a vinde zahărul ca urmare a supraproduției, specula cu acțiunile căilor ferate și crahul, supra-saturarea piețelor externe cu produse din bumbac, exportul și importul forțat cu India, despre care am vorbit mai sus și care avea drept unic scop emiterea de polițe fictive. Toate acestea, supra-produția în industrie, ca și supra-produția în agricultură, prin urmare cauze foarte diferite, au pricinuit o creștere a cererii de capital bănesc, adică de credit și de bani. Cererea crescândă de capital bănesc avea drept cauză însuși mersul procesului de producție. Dar, oricare ar fi fost cauza, cererea de capital bănesc a fost aceea care a făcut să crească rata dobânzii, valoarea capitalului bănesc. Dacă Overstone vrea să spună că valoarea capitalului bănesc a crescut *pentru* că a crescut, aceasta este o tautologie. Dar dacă prin „valoarea capitalului” el înțelege aici că creșterea ratei profitului este cauza creșterii ratei dobânzii, vom vedea imediat că se înșală. Cererea de capital bănesc și, prin urmare, „valoarea capitalului” poate să crească chiar dacă profitul scade; de îndată ce oferta de capital bănesc scade relativ, „valoarea” lui crește. Ceea ce Overstone a vrut să demonstreze este că criza din 1847 și rata ridicată a dobânzii care a însoțit-o nu aveau nici o legătură cu „cantitatea banilor existenți”, cu alte cuvinte cu prevederile Bank Actului din 1844, al cărui inspirator fusese, deși în realitate o legătură exista, căci teama de a nu se epuiza rezervele băncii — această creație a lui Overstone — a făcut ca crizei din 1847/1848 să i se adauge o panică financiară. Dar nu despre asta este vorba aici. Era o lipsă de capital bănesc pricinuită de volumul excesiv de mare al operațiilor în comparație cu mijloacele existente, lipsă care a dus la o explozie ca urmare a tulburării procesului de producție determinată de recolta proastă, de construcțiile excesive de căi ferate, de supra-produția în special a produselor de bumbac, de operațiile frauduloase pe piețele Indiei și Chinei, de specula, de importul excesiv de zahăr etc. Persoanelor care *cumpăraseră* cereale la prețul de 120 de șilingi carterul le lipsea acum, când

* — Iată ce înseamnă să știi să vorbești. — *Nota trad.*

prețul lor a scăzut la 60 de șilingi, tocmai acești 60 de șilingi plătiți în plus, prin urmare și creditul corespunzător garantat de cereale. În orice caz nu lipsa de bancnote i-a împiedicat să-și convertească cerealele în bani în vechiul preț de 120 de șilingi, după cum nu i-a împiedicat nici pe cei care au importat prea mult zahăr și n-au reușit să-l vândă. În această situație au fost domnii care și-au investit capitalul bănesc (floating capital) în acțiuni ale căilor ferate și pentru înlocuirea acestuia în afacerea lor „legală” au recurs la credit. Toate acestea se exprimă pentru Overstone în „conștiința morală a valorii sporite a banilor săi (a moral sense of the enhanced value of his money)”. Dar acestei valori crescînde a capitalului bănesc îi corespundea, în mod direct, de cealaltă parte, scăderea valorii bănești a capitalului real (a capitalului-marfă și a capitalului productiv). Valoarea capitalului sub o formă crește fiindcă scade valoarea capitalului sub cealaltă formă. Overstone încearcă însă să identifice aceste două valori ale capitalurilor de diferite categorii într-o singură valoare a capitalului în general, prin aceea că le opune lipsei de mijloace de circulație, de bani în numerar. Dar aceeași sumă de capital bănesc poate fi dată cu împrumut cu ajutorul unor cantități foarte diferite de mijloace de circulație.

Să luăm exemplul dat de el și care se referă la anul 1847. Dobînda oficială la bancă era: în ianuarie de 3—3¹/₂%, în februarie 4—4¹/₂%, în martie mai ales de 4%, în aprilie (panică) 4—7¹/₂%, în mai 5,5¹/₂%, în tot cursul lunii iunie 5%, în iulie 5%, în august 5—5¹/₂%, în septembrie 5% cu mici variații de 5¹/₄, 5¹/₂ și 6%, în octombrie 5,5¹/₂ și 7%, în noiembrie 7—10%, în decembrie de la 7 la 5%. — În cazul acesta dobînda a crescut deoarece profiturile au scăzut, iar valorile bănești ale mărfurilor au scăzut enorm. Prin urmare, atunci cînd Overstone spune că rata dobînzii a crescut în 1847 din cauză că a crescut valoarea capitalului, el nu poate înțelege prin valoarea capitalului decît valoarea capitalului bănesc, iar valoarea capitalului bănesc este tocmai rata dobînzii și nimic altceva. Dar ceva mai tîrziu se zărește coada vulpii — valoarea capitalului este identificată cu rata profitului.

În ceea ce privește rata ridicată a dobînzii în 1856, Overstone nu știa realmente că era în parte un simptom al apariției acelei categorii de cavaleri ai creditului care plăteau dobînda nu din profit, ci din capitalul altora; numai cu cîteva luni înainte de criza din 1857 el a afirmat că „afacerile sînt cit se poate de solide”.

Mai departe el spune :

3722. „Părerea că profitul întreprinderii este desființat o dată cu creșterea ratei dobînzii este cu desăvîrșire greșită. În primul rînd, creșterea ratei dobînzii

este rareori de lungă durată; în al doilea rînd, cînd este foarte ridicată și de lungă durată, ea înseamnă în fond o creștere a valorii capitalului; dar de ce crește valoarea capitalului? Pentru că a crescut rata profitului”.

Aici aflăm, în sfîrșit, ce sens are „valoarea capitalului”. De altfel, rata profitului poate rămîne mult timp la un nivel ridicat, iar beneficiul întreprinzătorului să scadă și rata dobînzii să crească, astfel că dobînda înghite cea mai mare parte a profitului.

3724. „Creșterea ratei dobînzii a fost o consecință a amplitudinii enorme pe care a luat-o afacerea în țara noastră și a creșterii mari a ratei profitului; iar dacă oamenii se plîng că rata ridicată a dobînzii distruge ambii acești factori, care sînt însăși cauza ei, aceasta este, din punct de vedere logic, o absurditate pe care nu știm cum s-o calificăm”.

Dar aceasta este tot așa de logic ca și cum ar spune: rata ridicată a profitului a fost consecința creșterii prețurilor mărfurilor datorită speculei, și dacă oamenii se plîng că creșterea prețurilor distruge propria ei cauză, anume specula, aceasta este, din punct de vedere logic, o absurditate etc. Numai pentru un cămătar îndrăgostit de rata ridicată a dobînzii este din punct de vedere logic o absurditate că un fenomen poate în cele din urmă să distrugă propria lui cauză. Puterea romanilor a fost cauza cuceririlor lor, iar aceste cuceriri le-au distrus puterea. Bogăția este cauza luxului, iar luxul are un efect distrugător asupra bogăției. Ce mai șiret! Neghiobia lumii burgheze actuale nu poate fi mai bine caracterizată decît prin respectul pe care-l insuflă întregii Anglii „logica” milionarului, a acestui dung-hill aristocrat*. De altfel, dacă rata ridicată a profitului și amploarea afacerilor pot fi cauze ale unei rate ridicate a dobînzii, nu înseamnă nicidecum că rata ridicată este cauza profitului ridicat. Or, problema care se pune este tocmai dacă această dobîndă ridicată nu s-a menținut (așa cum s-a și văzut în timpul crizei) sau n-a fost chiar împinsă la maximum, după ce rata ridicată a profitului încetase de mult de a mai exista.

3718. „În ceea ce privește creșterea considerabilă a ratei de scont, ea rezultă în întregime din valoarea sporită a capitalului, iar cauza acestei creșteri a valorii capitalului cred că o poate descoperi cu ușurință oricine. Am mai arătat că în cei 13 ani în decursul cărora a fost în vigoare Bank Actul, comerțul Angliei a crescut de la 45000000 la 120000000 l. st. Să ne amintim toate evenimentele cuprinse în aceste câteva cifre; să ne gîndim la enorma cerere de capital care a avut ca rezultat o dezvoltare fără precedent a comerțului; să ne gîndim, de asemenea, că în ultimii trei sau patru ani sursa naturală a ofertei pentru această cerere uriașă, anume economiile anuale ale țării, a fost folosită pentru cheltuielile militare, care nu aduc nici un profit. Mărturisesc că sînt surprins de faptul că rata dobînzii nu este și mai ridicată sau, cu alte cuvinte, sînt surprins că lipsa de capital, care se datorește acestor operații colosale, nu este și mai mare decît aceea constatată de dv.”

* — aristocrat parvenit. — *Nota trad.*

Ce admirabilă jonglerie cu cuvinte la acest logician al cămătăriei. El apare din nou aici cu creșterea valorii capitalului ! După cît se pare, el își închipuie că de o parte a avut loc această colosală extindere a procesului de reproducție, deci o acumulare de capital real, iar de cealaltă parte se ivise o „cerere enormă” determinată de tendința de a realiza această colosală amploare a comerțului ! Dar oare această creștere uriașă a producției nu însemna ea însăși o creștere a capitalului, și, creînd cererea, nu crea totodată și oferta și o ofertă sporită de capital bănesc ? Rata dobînzii a crescut atît de mult numai pentru că cererea de capital bănesc a crescut și mai rapid decît oferta, ceea ce, cu alte cuvinte, se reduce la aceea că, o dată cu extinderea producției industriale, s-a extins și practica de a desfășura activitatea industriei pe baza sistemului de credit. Cu alte cuvinte, expansiunea reală a industriei determină o cerere mai mare de „credite”, și, evident, această cerere este ceea ce înțelege bancherul nostru prin „cererea enormă de capital”. E sigur că nu simpla creștere a cererii de capital a făcut ca exportul să crească de la 45 000 000 la 120 000 000. Și ce o fi avînd oare Overstone atunci oînd, în continuare, afirmă că economiile anuale ale țării, înghițite de războiul Crimeii constituie sursa naturală pentru acoperirea acestei mari cereri ? În primul rînd, de unde a acumulat Anglia în perioada 1792—1815, cînd a purtat un război cu mult mai mare decît războiul Crimeii ? În al doilea rînd, dacă sursa naturală a scap, din care sursă provine capitalul ? După cît se știe, Anglia nu a contractat împrumuturi la alte națiuni. Dacă însă pe lîngă sursa naturală mai există și una artificială, aceasta ar fi metoda cea mai bună pentru ca o națiune să folosească sursa naturală pentru război, iar pe cea artificială pentru afaceri. Dacă însă există numai vechiul capital bănesc, putea el oare să-și dubleze eficacitatea prin urcarea ratei dobînzii ? D-l Overstone crede, firește, că economiile anuale ale țării (care însă, în cazul de față, au fost consumate) se transformă numai în capital bănesc. Dacă însă n-ar avea loc o acumulare reală, adică o creștere a producției și o sporire a mijloacelor de producție, la ce ar mai folosi acumularea de creanțe, sub forma bănească, asupra acestei producții ?

Overstone confundă creșterea „valorii capitalului” care rezultă din creșterea ratei profitului cu creșterea rezultată din cererea sporită de capital bănesc. Cererea aceasta poate crește din motive absolut independente de rata profitului. El însuși dă ca exemplu faptul că în 1847 ea a crescut ca urmare a deprecierei capitalului real. El raportează valoarea capitalului după cum îi convine, cînd la capitalul real, cînd la capitalul bănesc.

Lipsa de probitate a banclordului nostru și concepția lui mărginită de bancher, pe care o subliniază în chip didactic, se vădesc și în următorul pasaj :

3 728. (Întrebare :) „Spuneați că, după părerea dv., taxa de scont nu are importanță esențială pentru comerciant ; sînteți atît de bun să ne spuneți ce înțelegeți prin rata obișnuită a profitului ?”

D-l Overstone declară că la această întrebare este „imposibil” să se dea un răspuns.

3 729. „Să presupunem că rata mijlocie a profitului este de 7—10% ; o modificare a ratei de scont de 2% la 7 sau 8% trebuie atunci să afecteze simțitor rata profitului, nu-i așa ?”

(Însuși cel care pune întrebarea confundă rata beneficiului întreprinzătorului cu rata profitului și pierde din vedere că rata profitului este sursa comună a dobînzii și a beneficiului întreprinzătorului. Este posibil ca rata dobînzii să nu afecteze rata profitului, nu însă beneficiul întreprinzătorului. Overstone răspunde :)

„În primul rînd, oamenii de afaceri n-ar plăti o taxă de scont care le-ar înghiți o parte însemnată din profit ; ei ar prefera mai curînd să-și sisteze afacerile”.

(Desigur, dacă ar putea s-o facă fără a se ruina. Atîta timp cît profitul lor este ridicat, ei plătesc scontul fiindcă vor s-o facă, dar cînd profitul este scăzut, îl plătesc fiindcă trebuie s-o facă.)

„Ce este scontul ? De ce scotează cineva o poliță ?... Fiindcă vrea să-și sporească capitalul” ;

(halte-lă ! * fiindcă vrea să anticipeze reîntoarcerea sub formă de bani a capitalului său plasat și să evite stagnarea în afacerile sale. Fiindcă are de acoperit plăți devenite scadente. Sporirea capitalului îi este necesară numai atunci cînd treburile merg bine sau cînd face speculă cu capitalurile altora, chiar dacă treburile merg prost. Scontul nu este numai un mijloc pentru extinderea afacerilor.)

„Și de ce vrea el să dispună de un capital mai mare ? Pentru că vrea să-l folosească. Și de ce vrea să folosească acest capital ? Pentru că acest lucru este avantajos ; dar pentru el n-ar fi avantajos dacă scontul i-ar înghiți profitul”.

Acest logician mulțumit de sine presupune că polițele se scotează numai pentru a se extinde întreprinderea și că întreprin-

* — stop ! — Nota trad.

derea se extinde pentru că aduce profit. Prima premisă este falsă. Întreprinzătorul obișnuit scontează pentru a anticipa forma bănească a capitalului său și pentru a menține astfel neîntrerupt procesul de reproducție; prin urmare el face acest lucru nu pentru a-și extinde întreprinderea sau pentru a-și procura un capital adițional, ci pentru a compensa creditul acordat de el prin creditul ce i se acordă. Și dacă vrea să-și extindă întreprinderea cu ajutorul creditului, scontarea polițelor nu-i va fi de mare folos, aceasta nefiind decât trecerea capitalului bănesc aflat în posesia lui dintr-o formă în alta. El va prefera să facă un împrumut ferm pe termen mai lung. Cavalerul creditului, bineînțeles, își va sconta polițele fictive pentru a-și extinde întreprinderea, pentru a acoperi o afacere necurată prin alta la fel de necurată; nu pentru a realiza profit, ci pentru a pune stăpînire pe capitalul altuia.

După ce d-l Overstone a identificat astfel scontul cu împrumutul de capital adițional (și nu cu transformarea în numerar a polițelor care reprezintă capital), el bate în retragere de îndată ce e strîns cu ușa.

3730. (Întrebare:) „Odată angajați în afaceri, comercianții nu trebuie oare să-și continue operațiile un timp, chiar dacă temporar dobînda crește?” — (Overstone:) „Nu incupe îndoială că dacă, într-o tranzacție oarecare, cineva poate să obțină capital la o dobîndă mai mică în loc de o dobîndă mare, un asemenea caz, privit dintr-un punct de vedere mărginit, nu-i poate fi decât favorabil”.

În schimb, d-l Overstone are un punct de vedere nemărginit atunci cînd prin „capital” înțelege deodată numai capitalul lui de bancher, și de aceea consideră că cel care scontează o poliță la el este un om fără capital, deoarece capitalul acestuia există sub formă de marfă sau deoarece forma bănească a capitalului este în acest caz polița pe care d-l Overstone o transformă printr-o altă formă bănească.

3732. „În legătură cu Bank Actul din 1844, ne puteți spune care era raportul aproximativ dintre rata dobînzii și rezerva în aur a băncii. Este adevărat că, atunci cînd în bancă existau 9 000 000 sau 10 000 000 aur, rata dobînzii era de 6 sau 7%, iar cînd existau 16 000 000 aur, rata dobînzii era de circa 3—4%?”

(Cel care pune întrebarea vrea să-l silească să explice rata dobînzii, în măsura în care aceasta este determinată de cantitatea de aur aflată în bancă, prin rata dobînzii, în măsura în care aceasta este determinată de valoarea capitalului.)

„N-aș spune că este așa..., dar dacă este așa, atunci, după părerea mea, trebuie să luăm măsuri și mai severe decât cele din 1844; căci, dacă ar fi adevărat că rata dobînzii este cu atît mai mică cu cît e mai mare rezerva de aur, atunci ar trebui, în conformitate cu acest punct de vedere, să ne străduim să

mărim fără limită rezerva de aur, pentru ca să putem, în consecință, să reducem dobînda la zero*.

Cayley, care pusese această întrebare, nelăsîndu-se impresionat de această glumă proastă, continuă :

3 733. „Să admitem că ar fi așa, că s-ar restitui băncii 5 000 000 aur, atunci, în cursul următoarelor șase luni, rezerva în aur ar ajunge la aproximativ 16 000 000, și să admitem că datorită acestui fapt rata dobînzii ar scădea la 3 sau 4°/_o, cum s-ar putea afirma în cazul acesta că scăderea ratei dobînzii provine dintr-o considerabilă restrîngere a afacerilor?” — „Am spus că recenta mare urcare a ratei dobînzii, și nu scăderea ei, este strîns legată de marea extindere pe care au luat-o afacerile”.

Dar Cayley spune de fapt următoarele : Dacă creșterea ratei dobînzii alături de reducerea rezervei de aur constituie un indiciu al extinderii afacerilor, atunci scăderea ratei dobînzii alături de creșterea rezervei de aur ar trebui să fie un indiciu al restrîngerii afacerilor. La aceasta Overstone nu poate da nici un răspuns.

3 736. {Întrebare : } „Imi amintesc că dv.” (în text este mereu Your Lordship *) „spuneai despre bani că sînt instrumentul prin care se poate obține capital”.

(Absurditatea constă tocmai în a considera banii ca un instrument prin care se poate obține capital, cînd de fapt sînt o formă a capitalului.)

„Cînd rezerva de aur” {a Băncii Angliei} „scade, o mai mare dificultate nu este oare, dimpotrivă, că *capitaliștii* nu pot obține bani?” — {Overstone : } „Nu. Nu *capitaliștii* sînt aceia care caută să-și procure bani, ci *necapitaliștii*. Și de ce caută ei să-și procure bani?... Pentru că, datorită banilor, ei obțin comanda asupra capitalului capitalistului pentru a conduce afacerile unor oameni care nu sînt *capitaliști*”.

Aici el spune deschis că fabricanții și comercianții nu sînt *capitaliști* și că capitalul capitalistului este numai capital bănesc.

3 737. „Oare cei care trag polițe nu sînt *capitaliști*?” — „Persoanele care trag polițe pot să fie *capitaliști* și se poate să nu fie”.

Aici el s-a împotmolit rău de tot.

El este apoi întebat dacă polițele comercianților nu reprezintă mărfurile pe care ei le-au vîndut sau le-au îmbarcat. El neagă însă faptul că aceste polițe reprezintă valoarea mărfurilor, tot așa

* — înălțimea voastră. — Nota trad.

cum bancnotele reprezintă aurul (3 740, 3 741). Asta-i curată nerușinare !

3 742. „Oare scopul comerciantului nu este să obțină bani ? — Nu. Tragerea unei polițe nu se face în scopul de a se obține bani ; acest scop există când se scotează polițe”.

Tragerea polițelor înseamnă transformarea mărfii într-o formă a banilor de credit, după cum scontarea lor înseamnă transformarea acestor bani de credit în alți bani de credit, și anume în bancnote. În orice caz, d-l Overstone admite aici că scopul scontării este acela de a se obține bani, pe când mai înainte el considera că scontarea are ca scop nu transformarea capitalului dintr-o formă într-alta, ci obținerea de capital suplimentar.

3 743. „Care este marea dorință a oamenilor de afaceri în condițiile panicii, condiții care au existat, după cum ați spus, în 1825, în 1837 și în 1839 ? Vor să ajungă în posesia unui capital, sau vor să capete mijloace legale de plată ? — Vor să aibă la dispoziție capital pentru a-și continua afacerile”.

Avînd în vedere lipsa de credit survenită, scopul lor este să obțină mijloace de plată pentru onorarea polițelor scadente trase asupra lor, pentru a nu fi siliți să-și vîndă mărfurile sub preț. Dacă n-au nici un capital, atunci, firește, ei obțin o dată cu mijloacele de plată și capital, fiindcă obțin o valoare fără a da în schimb un echivalent. Cererea de bani ca atare constă întotdeauna numai din dorința de a transforma în forma bani valoarea existentă sub forma de marfă sau de creanțe ; de aceea, chiar dacă facem abstracție de crize, există o mare deosebire între împrumutul de capital și scont, care realizează doar transformarea creanțelor dintr-o formă într-alta sau în bani reali.

{Eu — redactorul — îmi permit să fac aici o remarcă.

La Norman, ca și la Loyd-Overstone, bancherul este întotdeauna persoana care „avansează capital”, iar clientul său persoana care cere de la el „capital”. Astfel, spune Overstone, cel care scotează polițe prin intermediul unui bancher face acest lucru „pentru că vrea să-și procure capital” (3 729), și nu poate fi decît încîntat dacă „poate să obțină capital la o dobîndă mică” (3 730). „Banii sînt instrumentul prin care se poate obține capital” (3 736), și în timpul unei panici marea dorință a oamenilor de afaceri este „să aibă la dispoziție capital” (3 743). Deși Loyd-Overstone nu știe exact ce este capitalul, din afirmațiile lui reiese totuși destul de clar că el numește capitalul ceea ce bancherul dă clientului lui, adică un capital pe care acesta nu l-a avut mai înainte, care îi

este avansat și care se adaugă la cel de care clientul dispunea pînă atunci.

Bancherul s-a obișnuit atît de mult să figureze drept distribuitor — sub forma împrumutului — de capital social disponibil sub formă de bani, încît orice funcțiune în care are de dat bani îi apare drept un împrumut. Toți banii pe care-i plătește îi apar ca un împrumut. Dacă banii sînt dați de bancher direct ca împrumut, acest lucru este întru totul exact. Dacă sînt cheltuiți pentru scontare de polițe, aceștia reprezintă pentru el de fapt un împrumut acordat pînă la scadența poliței. Astfel în mintea lui se fixează ideea că nu poate efectua plăți care să nu fie împrumuturi. Și anume împrumuturi nu numai în sensul că orice investiție de bani în scopul de a realiza dobîndă sau profit este considerată din punct de vedere economic ca împrumut pe care posesorul de bani respectiv, ca persoană particulară, și-l acordă sieși în calitate de întreprinzător, ci împrumuturi în sensul precis că bancherul dă clientului cu împrumut o sumă care sporește capitalul aflat la dispoziția acestuia.

Strămutată din biroul bancherului în economia politică, această idee a generat o problemă controversată care a dus la confuzii : ceea ce bancherul pune la dispoziția clientului său în numerar este capital sau numai bani, mijloc de circulație, currency ? Pentru a lămuri această problemă controversată — în fond simplă — trebuie să ne situăm pe punctul de vedere al clienților băncii. Este vorba de ceea ce cer și ceea ce primesc ei.

Dacă banca acordă clientului un împrumut numai pe baza creditului personal al acestuia, fără nici o garanție din partea acestuia, atunci lucrurile sînt clare. Clientul obține în mod necondiționat un împrumut de o anumită valoare, ca adaos la capitalul pe care l-a întrebuințat pînă acum. Îl obține sub formă de bani ; prin urmare obține nu numai bani, ci și capital bănesc.

Dacă împrumutul este obținut depunîndu-se în gaj hîrtii de valoare etc., este vorba de un împrumut în sensul că banii îi sînt dați cu condiția de a fi restituiți. Acesta nu este însă un împrumut de capital. Căci hîrțiile de valoare reprezintă și ele un capital și chiar de o sumă mai mare decît împrumutul. Cel care obține împrumutul capătă deci o valoare-capital mai mică decît dă în gaj ; acest lucru, prin urmare, nu reprezintă pentru el nicidecum dobîndirea de capital suplimentar. El nu încheie tranzacția pentru că are nevoie de capital — el doar are capital investit în hîrtii de valoare —, ci pentru că are nevoie de bani. Aici avem deci împrumut de *bani*, iar nu de *capital*.

Dacă împrumutul se acordă pe baza scontării de polițe, atunci dispare și *forma* propriu-zisă a împrumutului. În acest caz este

vorba de o simplă operație de cumpărare-vînzare. Prin andosare polița trece în proprietatea băncii, iar banii devin proprietatea clientului; de restituirea lor de către acesta nici nu poate fi vorba. Dacă clientul cumpără bani în numerar cu o poliță sau cu un alt instrument de credit, aceasta înseamnă tot alit de puțin un împrumut ca și atunci cînd el ar cumpăra bani în numerar cu oricare alte mărfuri: bumbac, fier, grîu. Și mai puțin ca în oricare alt caz poate fi vorba aici de un împrumut *de capital*. Fiecare cumpărare-vînzare între comercianți este un transfer de capital. Împrumutul însă are loc acolo unde transferul de capital nu este reciproc, ci unilateral și pe un termen anumit. De aceea un împrumut de capital prin scontare de polițe nu poate avea loc decît atunci cînd polița este de complezență, adică nu reprezintă mărfuri vîndute; o asemenea poliță însă nu e acceptată de nici un bancher de îndată ce își dă seama ce fel de poliță este. Așadar, prin operațiile de scont obișnuite, clientul băncii nu primește un împrumut nici sub formă de capital și nici sub formă de bani, ci primește bani în schimbul mărfii vîndute.

Cazurile în care clientul cere și primește de la bancă un capital se deosebesc deci net de cazurile în care el primește bani cu împrumut sau cumpără bani de la bancă. Și cum în special d-l Loyd-Overstone obișnuia numai în cazuri extrem de rare să acorde din fondurile sale împrumuturi fără acoperire (era bancherul firmei mele ¹¹⁶ din Manchester), este tot așa de limpede că frumoasele sale descrieri ale maselor de capital pe care generoșii bancheri le avansează fabricanților care au nevoie de capital nu sînt decît basme.

De altfel, în capitolul XXXII, Marx spune în fond același lucru: „În măsura în care comercianții și producătorii pot oferi garanții suficiente, cererea de mijloace de plată nu este decît o cerere pentru ceea ce *poate fi convertit în bani*; ea este o cerere de *capital bănesc* în măsura în care nu se îndeplinește această condiție, în măsura în care deci avansul de mijloace de plată dă capitaliștilor nu numai *forma bănească*, ci și *echivalentul*, indiferent sub ce formă, care le este necesar pentru a face plățile”. — Mai departe, în capitolul XXXIII: „Cînd, ca urmare a dezvoltării creditului, banii se concentrează în mîinile băncilor, acestea dau cu împrumut bani *cel puțin nominal*. Aceste împrumuturi se referă numai la banii aflați în circulație. Ele reprezintă împrumuturi de *mijloace de circulație*, și nu împrumuturi de capitaluri care circulă cu ajutorul acestor mijloace”. — D-l Chapman, care cunoaște problema, confirmă și el concepția de mai sus cu privire la operațiile de scont, B. C., 1857 :

„Bancherul are polița, bancherul a cumpărat polița”. Evid. Întrebarea 5 139.

De altfel la această temă vom reveni în capitolul XXVIII.
— F. E. } *

3 744. „Vreți să fiți amabil și să ne spuneți ce înțelegeți realmente prin expresia de capital?” — {Răspunsul lui Overstone:} „Capitalul constă din diferite mărfuri cu ajutorul cărora întreprinderea își desfășoară activitatea (capital consists of various commodities, by the means of which trade is carried on); există capital fix și capital circulant. Vapoarele, docurile, șantierele dv. sînt capital fix, mijloacele de subzistență, hainele dv. etc. sînt capital circulant”.

3 745. „Scurgerea aurului în străinătate are consecințe dăunătoare pentru Anglia?” — „Nu, atîta timp cît acest cuvînt este legat de un sens rațional”.

(Acum urmează vechea teorie a banilor a lui Ricardo.)

„...În condiții normale banii din întreaga lume se repartizează în anumite proporții între diferitele țări; proporțiile acestea sînt de asemenea natură, că la această repartizare” {a banilor} „relațiile dintre o țară oarecare, pe de o parte, și toate celelalte țări din lume, pe de altă parte, sînt simple relații de schimb; intervin însă perturbări care afectează din cînd în cînd această repartizare, și, în asemenea cazuri, o parte din banii unei anumite țări se scurge în alte țări”.

— 3 746. „Folosiți acum expresia: bani. Dacă v-am înțeles bine, mai înainte ați numit aceasta o pierdere de capital”. — „Ce am numit o pierdere de capital?” — 3 747. „Scurgerea aurului”. — „Nu, n-am spus asta. Dacă considerați aurul drept capital, atunci, fără îndoială, este o pierdere de capital; este cedarea unei anumite părți de metal nobil din care constau banii universalii”. — 3 748. „N-ați spus mai înainte că o schimbare a taxei de scont nu este decît un indiciu al unei schimbări în valoarea capitalului?” — „Ba da”. — 3 749. „Și că taxa de scont vartază în genere o dată cu rezerva de aur a Băncii Angliei?” — „Ba da. Dar am mai spus că variațiile ratei dobînzii care provîn din schimbarea cantității de bani” (prin aceasta el înțelege deci aici cantitatea de aur efectiv) „dintr-o țară sînt neînsemnate...”

3 750. „Vreți deci să spuneți că a avut loc o reducere de capital atunci cînd vreme mai îndelungată a avut loc o urcare, deși temporară, a taxei de scont peste nivelul obișnuit? Da, o reducere într-un anumit sens al cuvîntului. Raportul dintre capital și cererea de capital s-a schimbat; este posibil însă ca aceasta să se fi produs datorită cererii sporite, și nu datorită reducerii cantității de capital”.

(Dar tocmai acum capitalul era echivalat cu banii sau aurul, și ceva mai înainte creșterea ratei dobînzii a fost explicată prin rata ridicată a profitului care rezulta din extinderea, și nu din restrîngerea afacerilor sau a capitalului.)

3 751. „Ce fel de capital aveți aici în vedere în special?” — „Aceasta depinde întru totul de capitalul de care are nevoie fiecare. Este capitalul de care dispune națiunea pentru a-și continua afacerile, iar dacă aceste afaceri se dublează, trebuie să intervină o mare creștere a cererii de capital necesar pentru ca ele să poată fi continuate”.

* Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 25, Dietz Verlag, Berlin, p. 517
— Nota red.

(Abilul bancher dublează mai întâi afacerile și apoi cererea de capital necesar pentru această dublare. El nu-l vede decît pe clientul lui, care vine la d-l Loyd să ceară un capital mai mare, în vederea dublării afacerilor.)

„Capitalul este ca oricare altă marfă”; (dar după părerea d-lui Loyd capitalul nu este altceva decît totalitatea mărfurilor) „prețul lui variază” (mărfurile variază deci de două ori în ceea ce privește prețul o dată qua mărfuri, a doua oară qua capital) „în funcție de cerere și ofertă”.

3752. „Oscilațiile taxei de scont sînt, de obicei, legate de oscilațiile rezervei de aur din depozitele băncii. La acest capital vă referiți?” — „Nu”. — 3753. „Puteți cita un caz în care la Banca Angliei s-au acumulat mari rezerve de capital și totodată a crescut taxa de scont?” — „La Banca Angliei nu se acumulează capital, ci bani”. — 3754. „Spuneți că rata dobînzii depinde de cantitatea capitalului; fiți amabil și spuneți-ne ce capital aveți în vedere și, dacă puteți, dați-ne un exemplu cînd rezerva de aur a băncii era mare și în același timp rata dobînzii era ridicată?” — „Este foarte probabil” (aha!) „ca acumularea aurului în bancă să poată coincide cu o rată a dobînzii scăzută, deoarece perioada în care cererea de capital e mai redusă” (adică de capital bănesc; perioada despre care este vorba aici, anii 1844 și 1845, a fost o perioadă de prosperitate) „este o perioadă în care firește că se poate acumula mijlocul sau instrumentul cu ajutorul căruia se poate dispune de capital”. — 3755. „Credeti, prin urmare, că nu există nici o legătură între taxa de scont și cantitatea de aur din subsolurile băncii?” — „Este posibil ca o legătură să existe, dar nu una principială”; (dar Bank Actul lui din 1844 stabilește tocmai ca un principiu al Băncii Angliei reglarea ratei dobînzii în funcție de cantitatea de aur aflată în posesiunea ei) „este posibil ca ambele fenomene să aibă loc simultan (there may be a coincidence of time)” — 3758. „Vreți să spuneți, prin urmare, că în perioade cînd este lipsă de bani, ca urmare a faptului că taxa de scont este ridicată, dificultatea pentru comercianții din țara noastră constă nu în a obține bani, ci în a obține capital?” — „Dv. amestecați două lucruri pe care eu nu le pun alături sub această formă; dificultatea constă în a obține capital și totodată în a obține bani... Dificultatea de a obține bani și dificultatea de a obține capital este una și aceeași dificultate considerată în două momente diferite ale manifestării ei”.

Aici omul nostru a căzut iarăși în capcană. Prima dificultate este de a sconta o poliță sau de a obține un împrumut pe gaj de mărfuri. Dificultatea constă în a transforma în bani capitalul sau semnul comercial al valorii capitalului. Această dificultate se exprimă, între altele, într-o rată ridicată a dobînzii. Îndată însă ce banii au fost primiți, care este a doua dificultate? Dacă este vorba numai de plăți, este oare o dificultate pentru cineva să scape de banii săi? Iar dacă e vorba de cumpărări, s-a întîmplat vreodată ca în vremuri de criză cineva să întîmpine dificultăți la cumpărarea unei mărfi sau a alteia? Și chiar dacă admitem că este vorba de cazul special al scumpirii grîului, bumbacului etc., dificultatea aceasta nu s-ar exprima în valoarea capitalului bănesc, adică în rata dobînzii, ci numai în prețul mărfii; și această dificultate e deja depășită prin faptul că omul nostru are acum banii cu care să cumpere marfa de care are nevoie.

3 760. „Dar o taxă de scont ridicată nu creează oare dificultăți sporite în obținerea banilor?” — „Ea sporește dificultățile în obținerea banilor, dar nu este vorba aici de banii a căror posesiune este solicitată, ci numai de forma” (iar această formă aduce profit în buzunarul bancherului) „sub care se manifestă dificultățile sporite în obținerea capitalului în condițiile complexe ale civilizației actuale”.

3 763. { Răspunsul lui Overstone : } „Bancherul este intermediarul care, pe de o parte, primește depuneri, iar pe de altă parte folosește aceste depuneri încredințându-le *sub formă de capital* unor persoane care etc.”

Aici am aflat, în sfârșit, ce înțelege el prin capital. El transformă banii în capital prin aceea că îi „încredințează”, — sau, vorbind mai puțin eufemistic — prin aceea că-i împrumută cu dobîndă.

După ce d-l Overstone a spus mai înainte că schimbarea taxei de scont nu este legată de schimbarea rezervei de aur a băncii sau a cantității de bani existente, ci coincide cel mult în timp, el repetă :

3 805. „Dacă în țară banii se împuținează din cauză că se scurg în străinătate, valoarea lor crește, iar Banca Angliei trebuie să se adapteze acestei schimbări a valorii banilor”.

(Așadar a valorii banilor *ca capital*, cu alte cuvinte a ratei dobînzii, deoarece valoarea banilor *ca bani* în comparație cu mărfurile rămîne aceeași.)

„Ceea ce din punct de vedere tehnic se exprimă în aceea că banca urcă rata dobînzii”.

3 819. „Eu nu confund niciodată aceste două lucruri”.

Adică banii și capitalul, pentru simplul motiv că nu le deosebesc niciodată.

3 834. „Suma foarte mare care a trebuit să fie plătită pentru mijloacele de subzistență necesare țării” (pentru griu în 1847) „și care în realitate a fost *capital*”.

3 841. „Oscilațiile taxei de scont sînt, fără îndoială, foarte strîns legate de situația rezervei de aur” { a Băncii Angliei }, „căci situația rezervei este un indicu al creșterii sau scăderii cantității de bani existente în țară ; și în aceeași proporție în care crește sau scade cantitatea de bani din țară, scade sau crește valoarea banilor, iar taxa de scont a băncii se adaptează acestor schimbări”.

Așadar, aici Overstone recunoaște ceea ce în nr. 3 755 a negat categoric.

3 842. „Între ambele există o strînsă legătură”.

Adică între cantitatea de aur aflată în *issue department* * și rezerva de bancnote din *banking department* **. El explică aici

* — departamentul de emisiune. — *Nota trad.*

** — departamentul de operații bancare. — *Nota trad.*

schimbările ratei dobânzii prin schimbările cantității de bani. Ceea ce spune el este de altfel eronat. Rezerva poate să scadă, pentru că cantitatea de bani aflați în circulație în țară crește. Acest lucru se întâmplă atunci când publicul ia mai multe bancnote și rezerva metalică nu se micșorează. Dar atunci crește rata dobânzii, deoarece capitalul bancar al Băncii Angliei, potrivit legii din 1844¹¹⁷, este limitat. El însă nu poate vorbi despre acest lucru, deoarece în virtutea acestei legi, cele două departamente ale băncii sînt independente unul de altul.

3859. „O rată a profitului ridicată va provoca întotdeauna o cerere mare de capital; o cerere mare de capital va face să crească valoarea capitalului”.

Iată deci, în sfîrșit, legătura dintre rata ridicată a profitului și cererea de capital așa cum și-o închipuie Overstone. Or, în 1844—1845, de pildă, în industria bumbacului rata profitului era ridicată, deoarece, deși cererea pentru mărfurile de bumbac era mare, bumbacul brut era și a rămas ieftin. Valoarea capitalului (și într-un pasaj anterior d-l Overstone numește capital ceea ce-i trebuie fiecăruia pentru întreprinderea sa), prin urmare în cazul de față valoarea bumbacului brut, nu a crescut pentru fabricant. Este însă posibil ca rata ridicată a profitului să fi determinat pe unii fabricanți de bumbac să ia cu împrumut bani pentru a-și extinde întreprinderile. Prin aceasta a crescut cererea lor de capital bănesc și de nimic altceva.

3889. „Aurul poate să fie bani și poate să nu fie, tot așa cum hirtia poate să fie bancnotă și poate să nu fie”.

3896. „Dacă v-am înțeles bine, dv. renunțați la teza pe care ați susținut-o în 1840, potrivit căreia oscilațiile cantității de bancnote ale Băncii Angliei aflate în circulație ar fi în funcție de oscilațiile intervenite în mărirea rezervei de aur?” — „Renunț la ea în măsura în care...”, după stadiul actual al cunoștințelor noastre, la bancnotele aflate în circulație trebuie să adăugăm și acele bancnote care se găsesc în rezerva Băncii Angliei”.

E extraordinar. Dispoziția arbitrară potrivit căreia banca emite atîtea bancnote cît aur are în tezaur și în plus încă 14 000 000 l. st. are drept rezultat, desigur, că emisiunea ei de bancnote oscilează în funcție de oscilațiile rezervei de aur. Cum însă „stadiul actual al cunoștințelor noastre” a arătat limpede că masa de bancnote pe care, conform legii, banca are dreptul s-o fabrice (și pe care issue department o transferă lui banking department) — că circulația între cele două departamente ale Băncii Angliei, circulație care oscilează în funcție de schimbarea rezervei de aur, nu determină oscilațiile circulației bancnotelor în afara zidurilor Băncii Angliei, această din urmă circulație, circulația reală, devine acum indife-

rență pentru administrația băncii, iar hotărâtoare devine numai circulația dintre cele două departamente ale băncii ; deosebirea dintre această circulație și circulația reală se exprimă prin rezerve de aur. Pentru lumea din afară ea are importanță numai în măsura în care rezerva indică în ce măsură banca se apropie de limita maximă a emisiunii de bancnote, stabilită prin lege, și ce sumă mai pot căpăta de la banking department clienții băncii.

Iată un exemplu strălucit de mala fides * a lui Overstone :

4 243. „După părerea dv., cantitatea de capital oscilează de la o lună la alta într-o măsură atât de mare, încît din această cauză să se schimbe valoarea lui, așa cum am putut constata în ultimii ani în oscilațiile taxei de scont ?” — „Fără îndoială că raportul dintre cererea și oferta de capital poate oscila chiar la intervale scurte de timp... Dacă Franța ar anunța mine că intenționează să contracteze un împrumut foarte mare, fără îndoială, aceasta ar produce imediat în Anglia o mare schimbare în valoarea banilor, adică în valoarea capitalului”.

4 245. „Dacă Franța ar anunța că, pentru un scop oarecare, are urgentă nevoie de mărfuri în valoare de 30 000 000, s-ar naște o mare cerere de capital, ca să întrebuițez o expresie mai științifică și mai simplă”.

4 246. „Capitalul pe care Franța ar voi să-l cumpere cu împrumutul contractat de ea este un lucru ; banii cu care Franța îl cumpără este alt lucru ; banii își schimbă valoarea sau nu ? — Revenim la vechea problemă, care, cred eu, se potrivește mai curînd pentru camera de studiu a unui savant decît pentru sala de ședințe a acestui comitet”.

Cu aceste cuvinte Overstone se retrage, dar nu în camera de studiu ⁸⁴⁾.

---

⁸⁴⁾ Alte observații în legătură cu confuziile lui Overstone în ceea ce privește capitalul se găsesc la sfîrșitul capitolului XXXII. [F. E.]

Capitolul douăzeci și șapte

Rolul creditului în producția capitalistă

Observațiile generale expuse pînă acum cu privire la sistemul de credit au fost următoarele :

I. Organizarea creditului este necesară pentru a mijloci egalizarea ratei profitului sau procesul acestei egalizări, pe care se sprijină întreaga producție capitalistă.

II. Reducerea cheltuielilor de circulație.

1. Unul din principalele capitole ale cheltuielilor de circulație îl constituie banii înșiși, în măsura în care ei înșiși au valoare. Banii sînt economisiți cu ajutorul creditului în trei feluri :

A. Prin aceea că într-o întreagă serie de tranzacții banii nu sînt necesari.

B. Prin aceea că circulația mijloacelor de circulație se accelerează⁸⁵⁾. Aceasta coincide în parte cu ceea ce vom spune la punctul 2. Pe de o parte accelerarea este de ordin tehnic, adică pentru aceeași amploare și număr al rotațiilor reale ale mărfurilor care mijlocesc consumul, aceeași funcție este îndeplinită de o cantitate mai mică de bani sau de semne bănești. Acest fapt este legat de

⁸⁵⁾ „Circulația medie a bancnotelor Băncii Franței era în 1812 de 106 538 000 de franci, în 1818 de 101 205 000 de franci, în timp ce circulația banilor, sumă totală a tuturor încasărilor și plăților era în 1812 de 2 837 712 000 de franci și în 1818 de 9 665 030 000 de franci. Prin urmare raportul dintre circulația banilor în Franța în 1818 și circulația banilor în 1812 era 3 : 1. Marele regulator al vitezei de circulație este creditul... Așa se explică de ce o puternică presiune asupra pieței financiare coincide de obicei cu o circulație intensă”. („The Currency Theory reviewed etc.”, p. 65.) — „În perioada septembrie 1833—septembrie 1843 au luat ființă în Marea Britanie aproape 300 de bănci, care emiteau bancnote proprii ; urmarea a fost o reducere de 2 500 000 a bancnotelor aflate în circulație ; la sfîrșitul lunii septembrie 1833, circulația era de 36 035 244 l. st., iar la sfîrșitul lunii septembrie 1843 de 33 518 544 l. st.” (l.c., p. 53). — „Uimitoarea viteză a circulației în Scoția îngăduie să se încheie cu 100 l. st. același număr de tranzacții financiare pentru care în Anglia e nevoie de 420 l. st.” (l. c., p. 55. Acest din urmă fapt se referă numai la aspectul tehnic al operației).

tehnica sistemului bancar. Pe de altă parte, creditul accelerează viteza metamorfozei mărfii și totodată și viteza circulației banilor.

C. Înlocuirea banilor de aur cu bani de hirtie.

2. Accelerarea datorită creditului a diferitelor faze ale circulației sau a metamorfozei mărfurilor, apoi a metamorfozei capitalului și o dată cu aceasta accelerarea procesului de reproducție în genere. (Pe de altă parte, creditul permite ca actele de cumpărare și de vânzare să fie mai distanțate între ele și servește astfel ca bază speculei.) Reducerea fondurilor de rezervă, ceea ce poate fi considerat din două puncte de vedere : pe de o parte ca o reducere a mijloacelor de circulație aflate în circulație, pe de altă parte ca o limitare a acelei părți din capital care trebuie să existe întotdeauna sub formă de bani ⁸⁶⁾.

III. Formarea societăților pe acțiuni. De aici :

1. Extinderea uriașă a proporțiilor producției și a întreprinderilor, extindere care n-ar fi posibilă pentru capitalurile individuale. În același timp, întreprinderile care înainte erau întreprinderi de stat devin societăți.

2. Capitalul, care în sine se bazează pe un mod de producție social și presupune o concentrare socială a mijloacelor de producție și a forței de muncă, capătă aici nemijlocit forma capitalului social (capitalul indivizilor nemijlocit asociați) în opoziție cu capitalul particular, iar întreprinderile sale apar ca întreprinderi sociale în opoziție cu întreprinderile particulare. Este, cu alte cuvinte, suprimarea capitalului ca proprietate privată chiar în cadrul modului de producție capitalist.

3. Transformarea capitalistului care activează efectiv într-un simplu director, administrator al capitalului altora și transformarea proprietarilor de capital în simpli proprietari, în simpli capitaliști posesori de bani. Chiar dacă dividendele pe care le primesc includ dobânda și beneficiul întreprinzătorului, adică profitul total (căci remunerația directorului nu este sau nu trebuie să fie decât salariul convenit pentru un anumit fel de muncă calificată, al cărei preț este reglat pe piața muncii ca și al oricărei alte munci), acest profit total nu este încasat decât sub forma dobânzii, adică sub forma unei simple indemnizații pentru proprietatea asupra capitalului, care astfel este complet separată de funcția lui în procesul real de reproducție, tot așa cum în persoana directorului această funcție este separată de proprietatea asupra capitalului. Astfel profitul (deci nu numai cea parte a acestuia, dobânda, care-și capătă justificarea

⁸⁶⁾ „Înainte de înființarea băncilor, capitalul necesar pentru funcționarea mijloacelor de circulație era întotdeauna mai mare decât ceea ce circulația reală a mărfurilor”. („Economist”, 1845, p. 238.)

în profitul debitorului) apare drept simplă însușire a supramuncii altora, care rezultă din transformarea mijloacelor de producție în capital, adică din înstrăinarea lor de adevărații producători, din opoziția lor ca proprietate străină față de toți indivizii realmente activi în producție, începînd cu directorul și terminînd cu ultimul ziler. În societățile pe acțiuni, funcția este separată de proprietatea asupra capitalului, prin urmare și munca este complet separată de proprietatea asupra mijloacelor de producție și asupra supramuncii. Acesta este rezultatul celei mai înalte dezvoltări a producției capitaliste, un punct necesar de trecere la transformarea capitalului din nou în proprietate a producătorilor, dar nu ca proprietate particulară a unor producători izolați, ci ca proprietate a lor în calitate de producători asociați, ca proprietate nemijlocit socială. Pe de altă parte, acesta este un punct de trecere la transformarea tuturor funcțiilor legate pînă acum de proprietatea asupra capitalului în procesul de reproducție în simple funcții ale producătorilor asociați, în funcții sociale.

Înainte de a merge mai departe, trebuie să mai menționăm următorul lucru important din punct de vedere economic: întrucît profitul îmbracă aici forma pură a dobînzii, asemenea întreprinderi mai sînt încă posibile chiar atunci cînd aduc numai dobîndă; și aceasta e una din cauzele care frînează scăderea ratei generale a profitului, dat fiind că aceste întreprinderi, în care raportul dintre capitalul constant și cel variabil este colosal, nu participă în mod necesar la egalizarea ratei generale a profitului.

{De la data cînd Marx a scris aceste nînduri s-au dezvoltat, după cum se știe, noi forme de întreprinderi industriale, care reprezintă societatea pe acțiuni ridicată la puterea a doua și a treia. Ritmului rapid în care poate crește astăzi zilnic producția în toate domeniile mării industrii i se opune ritmul tot mai lent de extindere a pieței pentru această cantitate sporită de produse. Ceea ce industria produce în cîteva luni, piața poate absorbi abia în cîteva ani. La aceasta se adaugă politica vamală protecționistă, cu ajutorul căreia fiecare țară industrială se izolează de celelalte, și mai ales de Anglia, sporind în chip artificial capacitatea de producție autohtonă. Rezultatul este o supraproducție cronică generală, prețuri scăzute, profituri micșorate și chiar cu totul inexistente; într-un cuvînt, mult lăudata libertate a concurenței își trăiește ultimele clipe și trebuie să-și recunoască falimentul evident și scandalos. Acest faliment se exprimă în aceea că în fiecare țară mării industriași dintr-o anumită ramură se unesc într-un cartel pentru a regla producția. Un comitet al cartelului stabilește cuantumul care urmează a fi produs de către fiecare întreprindere și repartizează

în ultimă instanță comenzile primite. În unele cazuri au luat ființă temporar chiar și carteluri internaționale, ca, de pildă, cartelurile constituite de întreprinderile siderurgice din Anglia și Germania. Dar și această formă de socializare a producției a devenit insuficientă. Faptul că diferitele firme au interese opuse a subminat adesea aceste alianțe și a reinstaurat concurența. Astfel, în unele ramuri în care gradul de dezvoltare a producției permitea acest lucru, s-a ajuns în cele din urmă la concentrarea întregii producții a acestei ramuri industriale într-o mare societate pe acțiuni cu conducere unică. În America lucrul acesta a fost realizat în repetate rânduri; în Europa, cel mai de seamă exemplu pînă acum îl constituie United Alkali Trust, care a concentrat întreaga producție a alcalilor în mâinile unei singure firme. Fostii proprietari ai diferitelor uzine — în număr de peste treizeci — au primit pentru toate investițiile făcute, calculate la valoarea reală, acțiuni în valoare totală de aproape 5 000 000 l. st., care reprezintă capitalul fix al trustului. Conducerea tehnică rămîne în aceleași mâini, dar conducerea comercială este concentrată în mâinile direcției generale. Capitalul circulant (floating capital), în sumă de aproximativ 1 000 000 l. st., a fost propus publicului pentru subscriere. Capitalul total reprezintă deci 6 000 000 l. st. Așadar, în această ramură, care constituie baza întregii industrie chimice din Anglia, s-a înlocuit concurența cu monopolul și se pregătește astfel, în modul cel mai fericit, viitoarea expropriere de către întreaga societate, de către națiune. — F. E. }

Aceasta este desființarea modului de producție capitalist chiar în cadrul acestui mod de producție, deci o contradicție care se desființează singură și care prima dată apare doar ca un punct de trecere la o nouă formă de producție. Ca o atare contradicție apare ea și în manifestările ei. În anumite sfere ea duce la instaurarea monopolului și reclamă astfel intervenția statului. Ea reproduce o nouă aristocrație financiară, o nouă categorie de paraziți, sub înfățișarea făuritorilor de proiecte, a fondatorilor și directorilor numai cu numele; ea reproduce un întreg sistem de escrocherii și înșelătorii în domeniul înființării de societăți pe acțiuni, emisiunii de acțiuni și comerțului cu acțiuni. Este o producție privată fără controlul proprietății private.

IV. Dacă facem abstracție de sistemul societăților pe acțiuni — care reprezintă o desființare a industriei capitaliste private pe baza sistemului capitalist însuși și care, pe măsură ce se extinde și cuprinde noi sfere de producție, nimicește industria privată —, creditul permite capitalistului individual sau celui care trece drept capitalist să dispună, în anumite limite, în mod absolut

de capitalul altora și de proprietatea altora și, în consecință, de munca altora⁸⁷⁾. Faptul că dispune de capital social, și nu de capital propriu, îi dă posibilitatea să dispună și de munca socială. Chiar capitalul pe care-l posedă o persoană în realitate sau în închipuirea publicului devine baza acestei suprastructuri care este creditul. Acest lucru este valabil mai ales pentru comerțul cu ridicata prin care trece cea mai mare parte a produsului social. Orice criterii, orice explicații care în cadrul modului de producție capitalist sînt încă mai mult sau mai puțin justificate dispar aici. Atunci cînd face speculă, comerciantul cu ridicata nu-și riscă *proprietatea proprie*, ci *proprietatea socială*. Totodată, devine absurdă afirmația potrivit căreia capitalul provine din economii, cînd tocmai acest comerciant pretinde ca *alții* să economisească pentru el. { Așa cum recent întreaga Franță a economisit un miliard și jumătate de franci pentru escrochierii afacerii Panama. Cît de precis au fost descrise aici aceste escrocherii cu douăzeci de ani mai înainte ca ele să fi avut loc! — F. E. } Afirmația potrivit căreia capitalul provine din abținere este contrazisă categoric de luxul propriu capitalului, lux care devine și el un mijloc pentru a obține credit. Concepții care au mai avut un oarecare sens pe o treaptă mai puțin dezvoltată a producției capitaliste devin aici complet lipsite de sens. Atît succesul cît și insuccesul duc aici la centralizarea capitalurilor și prin urmare la expropriere pe scară mare. Exproprierea se extinde aici de la producătorii nemijlociți la capitaliștii mici și mijlocii. Această expropriere este punctul de plecare al modului de producție capitalist; realizarea exproprierii este scopul acestuia, și anume, în ultimă instanță, a exproprierii tuturor indivizilor de mijloacele de producție, care, o dată cu dezvoltarea producției sociale, încetează de a mai fi mijloace ale producției private și produse ale producției private și care nu mai pot fi mijloace de producție decît în mîinile producătorilor asociați, deci proprietatea socială a acestora, după

⁸⁷⁾ Vezi, de pildă, în „Times”¹¹⁸ listele falimentelor într-un an de criză cum a fost 1857 și compară propria avere a celor care au dat faliment cu suma datoriilor lor. — „Intr-adevăr, puterea de cumpărare a celor care posedă capital și se bucură de credit depășește cu mult tot ce-și închipuie cei ce nu cunosc în practică piețele pe care se face speculă”. (Tooke. „Inquiry into the Currency Principle”, p. 79.) „Un om care are reputația de a poseda suficient capital pentru afacerile lui curente și care se bucură în ramura lui de un credit însemnat poate, dacă are o viziune optimistă asupra conjuncturii din ce în ce mai favorabile pentru marfa pe care o produce și dacă împrejurările îi sînt favorabile la începutul și în cursul speculațiilor sale, să facă achiziții colosale în comparație cu capitalul lui” (ibidem, p. 136). — „Fabricanții, comercianții etc. fac cu toții afaceri care depășesc cu mult capitalul lor... Capitalul este astăzi mai curînd baza unui credit însemnat decît limita pentru tranzacțiile unei întreprinderi comerciale”. („Economist”, 1847, p. 1 333.)

cum sînt produsul lor social. Dar în cadrul sistemului capitalist această expropriere se manifestă într-o formă antagonistă, în forma însușirii proprietății sociale de către un mic număr de indivizi, cărora creditul le imprimă tot mai mult caracterul de cavaleri ai norocului. Deoarece proprietatea există aici sub forma de acțiuni, mișcarea și transmiterea ei ajunge să fie pur și simplu un rezultat al jocului de bursă, în care peștii cei mici sînt înghițiți de rechini și oile de lupii bursei. În sistemul societăților pe acțiuni există deja o opoziție a vechii forme, în care mijloacele de producție sociale apar ca proprietate individuală; dar însăși transformarea în forma de acțiuni rămîne încă încătușată de limitele capitaliste. De aceea, în loc de a înlătura opoziția dintre caracterul avuției ca avuție socială și ca avuție, ea nu face decît să-i dea o nouă înfățișare.

Fabricile-cooperative ale muncitorilor reprezintă, în cadrul vechii forme, prima breșă în vechea formă, deși, firește, ele reproduc pretutindeni și trebuie să reproducă în organizarea lor reală toate tarele sistemului existent. Dar aici antagonismul dintre capital și muncă este desființat, chiar dacă inițial numai prin aceea că muncitorii ca asociație sînt capitaliști față de ei înșiși, adică întrebuintează mijloacele de producție pentru exploatarea propriei lor munci. Ele arată cum, pe o anumită treaptă de dezvoltare a forțelor de producție materiale și a formelor de producție sociale corespunzătoare lor, dintr-un anumit mod de producție se dezvoltă și se formează în chip firesc un nou mod de producție. Fără sistemul de fabrică, izvorît din modul de producție capitalist, nu s-ar fi putut dezvolta fabrica-cooperativă, și tot atît de puțin ar fi fost ea posibilă fără sistemul de credit izvorît din același mod de producție. După cum sistemul de credit formează principala bază pentru transformarea treptată a întreprinderilor capitaliste private în societăți capitaliste pe acțiuni, tot așa el oferă mijloacele pentru extinderea treptată pe scară mai mult sau mai puțin națională a întreprinderilor cooperatiste. Întreprinderile capitaliste pe acțiuni trebuie privite, ca și fabricile-cooperative, ca forme de trecere de la modul de producție capitalist la modul de producție bazat pe asociere, numai că în primele contradicția se rezolvă în mod negativ, pe cînd în celelalte în mod pozitiv.

Pînă acum am studiat dezvoltarea sistemului de credit — și desființarea latentă a proprietății asupra capitalului pe care acesta o conține — mai ales în legătură cu capitalul industrial. În capitolele următoare vom examina creditul în legătură cu capitalul purtător de dobîndă ca atare, atît în ceea ce privește efectul creditului asupra capitalului purtător de dobîndă, cît și în ceea ce pri-

vește forma pe care o îmbracă aici ; cu acest prilej vom mai face unele observații cu caracter specific economic.

În primul rând trebuie să spunem următoarele :

Dacă sistemul de credit apare ca pîrghia principală a supra-producției și a speculei excesive în comerț, cauza o constituie exclusiv faptul că procesul de reproducție care, prin natura lui, este elastic, aici este forțat pînă la ultima lui limită, și este forțat tocmai pentru că o mare parte a capitalului social este folosită de către non-proprietarii lui care fac acest lucru într-un mod cu totul diferit de proprietarul care, funcționînd singur, cîntărește cu teamă posibilitățile limitate ale capitalului lui privat. De aici rezultă că valorificarea capitalului bazat pe caracterul antagonist al producției capitaliste permite numai pînă la un anumit punct o dezvoltare liberă reală, că ea constituie deci în realitate o cătușă imanentă și o limită pentru producție, limită care este în permanență subminată de sistemul de credit⁸⁸⁾. De aceea sistemul de credit accelerează dezvoltarea forțelor de producție materiale și crearea pieței mondiale, a căror desăvîrșire ca baze materiale ale noii forme de producție pînă la un anumit nivel ridicat constituie sarcina istorică a modului de producție capitalist. Totodată creditul accelerează izbucnirile violente ale acestei contradicții, crizele, și în consecință dezvoltă elementele de destrămare ale vechiului mod de producție.

Sistemul de credit are în mod immanent un dublu caracter : pe de o parte de a transforma forța motrice a producției capitaliste, îmbogățirea prin exploatarea muncii altora în cel mai sur și colosal sistem de hazard și escrocherii și de a reduce tot mai mult numărul celor puțini care exploatează averea socială ; pe de altă parte de a fi forma de trecere la un nou mod de producție ; acest dublu caracter este acela care imprimă principalilor vestitori ai creditului, începînd cu Law și terminînd cu Isaac Péreire, plăcutul caracter de șarlatani și de profeți.

⁸⁸⁾ Th. Chalmers.

Capitolul douăzeci și opt
 Mijloace de circulație și capital.
 Concepțiile lui Tooke și ale lui Fullarton

Deosebirea dintre mijloace de circulație și capital, așa cum este prezentată de Tooke⁸⁹⁾, Wilson și alții, care pun claie peste grămadă deosebirile dintre mijloacele de circulație ca bani, ca capital bănesc în general și ca capital purtător de dobândă (moneyed capital în sensul englez), se reduce la două puncte.

Mijloacele de circulație circulă, pe de o parte, ca *monedă* (bani) în măsura în care mijlocesc *cheltuirea venitului*, deci schimbul dintre consumatorii individuali și comercianții cu amănuntul, în categoria cărora trebuie incluși toți comercianții care vînd con-

---

⁸⁹⁾ Dăm aici în original pasajul respectiv din Tooke, din care am citat un extras în limba germană la p. 390 * : „The business of bankers, setting aside the issue of promissory notes payable on demand, may be divided into two branches, corresponding with the distinction pointed out by Dr. (Adam) Smith of the transactions between dealers and dealers, and between dealers and consumers. One branch of the bankers' business is to collect *capital* from those who have not immediate employment for it, and to distribute or transfer it to those who have. The other branch is to receive deposits of the *incomes* of their customers, and to pay out the amount, as it is wanted for expenditure by the latter in the objects of their consumption... the former being a circulation of *capital*, the latter of *currency*” ***. (Tooke, „Inquiry into the Currency Principle”, p. 36.) Prima categorie de operații este „the concentration of capital on the one hand and the distribution of it on the other” ***. Cealaltă este „administering the circulation

* Vezi volumul de față, p. 410. — *Nota red.*

** — „Dacă facem abstracție de emisiunea de obligații plătibile la cerere, operațiile bancare pot fi împărțite în două categorii, care corespund deosebirii stabilite de dr. (Adam) Smith, între tranzacțiile dintre comercianți și comercianți și tranzacțiile dintre comercianți și consumatori. O categorie a operațiilor bancare constă în a strînge *capital* de la cei care nu-i găsesc o întrebuițare nemijlocită și a-l repartiza sau transmite celor care îl pot folosi. Cealaltă categorie constă în a primi depuneri din *venitul* clienților lor și a le restitui acestora sumele necesare în vederea cheltuielilor pentru obiecte de consum... Prima categorie este circulația *capitalului*, cea de-a doua — circulația *mijloacelor de circulație*”. — *Nota trad.*

*** — „concentrarea capitalului pe de o parte și repartizarea lui pe de altă parte”. — *Nota trad.*

sumatorilor, adică consumatorilor individuali, spre deosebire de consumatorii productivi, adică producătorii. Aici banii circulă în funcție de monedă, deși *înlocuiesc* mereu *capitalul*. O anumită parte din banii unei țări este destinată în mod permanent acestei funcții, deși această parte constă din unități bănești care se schimbă încontinuu. Dimpotrivă, în măsura în care banii mijlocesc *transferul de capital*, fie ca mijloc de cumpărare (mijloc de circulație), fie ca mijloc de plată, ei sînt *capital*. Prin urmare, nu funcția de mijloc de cumpărare și nici aceea de mijloc de plată îi deosebește de monedă, căci ei pot funcționa ca mijloc de cumpărare și între comerciant și comerciant, în măsura în care unul cumpără de la altul contra numerar, și pot funcționa ca mijloc de plată chiar între comerciant și consumator, în măsura în care se acordă credit, iar venitul este mai întîi consumat, iar apoi plătit. Deosebirea constă deci în aceea că în cazul al doilea banii înlocuiesc capitalul nu numai pentru una din părți, pentru vânzător, ci sînt totodată cheltuiți, avansați drept capital de către cealaltă parte, de către cumpărător. Așadar, în realitate deosebirea este aceea dintre *forma bani a veniturii* și *forma bani a capitalului*, iar nu aceea dintre mijloacele de circulație și capital, căci în calitatea lor de mijlocitor între comercianți, ca și între consumatori și comercianți *circulă* o anumită parte a banilor, determinată cantitativ, și de aceea în *ambele* funcții ei sînt deopotrivă mijloace de circulație. Concepția lui Tooke conține confuzii de mai multe feluri :

1. Sînt confundate determinările funcționale ;
2. se introduce problema cantității banilor care circulă, în cele două funcții luate laolaltă ;

for local purposes of the district" * (ibid., p. 37). — Mult mai aproape de concepția justă se situează Kinnear, în următorul pasaj : „Banii sînt folosiți pentru efectuarea a două operații total diferite. Ca mijloc de schimb între comercianți, ei constituie instrumentul cu care se înfăptuiește transferul de capital, adică schimbul unui anumit capital în bani pe un capital egal în mărfuri. Dar banii cheltuiți pentru plata salariilor și pentru realizarea cumpărărilor și vânzărilor dintre comercianți și consumatori nu sînt capital, ci venit, adică acea parte din venitul întregii societăți care este folosită pentru cheltuielile zilnice. Banii aceștia circulă, fiind folosiți zilnic, și numai ei pot fi numiți în înțelesul riguros al cuvintului mijloc de circulație (currency). Împrumuturile de capital depind exclusiv de voința băncii sau a altor posesori de capital, căci oameni care iau cu împrumut se găsesc întotdeauna, dar suma mijloacelor de circulație depinde de nevoile colectivității în cadrul căreia banii circulă în vederea cheltuielilor zilnice”. (J. G. Kinnear. „The Crisis and the Currency”, London 1847 [p. 3, 4].)

* — „administrarea circulației pentru nevoile locale ale districtului”. — *Nota trad.*

3. se introduce problema raportului relativ dintre cantitățile mijloacelor de circulație care circulă în cele două funcții și prin urmare în cele două sfere ale procesului de reproducție.

Ad 1. Confundarea determinărilor funcționale, adică neînțelegerea faptului că banii reprezintă sub o formă mijloace de circulație (currency) și sub cealaltă formă capital. În măsura în care banii servesc într-o funcție sau în alta, fie pentru realizarea venitului, fie pentru transferul de capital, ei funcționează în cumpărări și vânzări sau în plăți ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată și, în sensul mai larg al cuvântului, ca mijloc de circulație. Determinarea ulterioară pe care o au banii în calculele celui ce-i cheltuiește sau îi primește — determinare care se exprimă în aceea că pentru persoana respectivă ei reprezintă capital sau venit — nu schimbă aici absolut nimic, și aceasta se manifestă de asemenea în două feluri. Deși banii care circulă în ambele sfere sînt diferiți, aceeași unitate bănească, de pildă o bancnotă de cinci lire sterline, trece dintr-o sferă în alta și îndeplinește alternativ ambele funcții, ceea ce de altfel e inevitabil deja pentru faptul că comerciantul cu amănuntul nu poate da capitalului său o formă bănească decît în forma monedei, pe care o primește de la cumpărătorii săi. Putem considera că moneda divizionară propriu-zisă circulă mai ales în sfera comerțului ou amănuntul; comerciantul cu amănuntul are mereu nevoie de ea ca să dea rest și o primește în permanență ca plată de la clienții săi. Dar el primește și bani, adică monede din metalul care servește ca măsură a valorii; așadar în Anglia lire sterline, și chiar bancnote, adică bilete reprezentînd o valoare mai mică, de pildă de 5 și 10 lire sterline. Aceste monede de aur și bancnote, precum și eventuala monedă divizionară ce-i prisosește, comerciantul le depune în fiecare zi sau săptămîină la banca lui și cu ele își plătește cumpărările prin ordine de plată asupra depozitului său din bancă. Dar, ca formă bănească a venitului, aceleași monede de aur și bancnote sînt retrase tot atît de regulat din bănci de către public în calitatea lui de consumator, în mod direct sau indirect (de pildă, moneda măruntă de către fabricanți pentru plata salariilor) și se reîntorc mereu la comercianții cu amănuntul, realizînd astfel din nou pentru ei o parte a capitalului lor, dar în același timp și a venitului lor. Tooke scapă total din vedere acest din urmă fapt foarte important. Numai atunci cînd banii sînt cheltuiți în calitate de capital bănesc la începutul procesului de reproducție (cartea a II-a, secțiunea I¹¹⁹) există valoarea-capital ca atare în forma ei pură. Deoarece în marfa produsă este cuprins nu numai capitalul cheltuit, ci și plusvaloarea, marfa nu este numai capital potențial, ci capital deja creat, capital la care a fost adăugată sursa de venit.

Ceea ce dă comerciantul cu amănuntul în schimbul banilor care se reîntorc la el, marfa lui, este deci pentru el capital plus profit, capital plus venit.

Mai mult, prin faptul că banii care circulă se reîntorc la comerciantul cu amănuntul, ei restabilesc forma bănească a capitalului lui.

Este deci cu totul greșit de a transforma deosebirea dintre circulație ca circulație a venitului și circulație ca circulație a capitalului într-o deosebire între mijloacele de circulație și capital. La Tooke acest mod de exprimare provine din faptul că el se situează pur și simplu pe punctul de vedere al bancherului care emite bancnote proprii. Suma bancnotelor lui, care se află în permanență (chiar dacă constă mereu din alte bancnote) în mâna publicului și funcționează ca mijloc de circulație, nu-l costă pe el decât hîrtia și imprimarea. Ele nu sînt decît creanțe (polițe) care circulă, trase asupra lui însuși, care îi aduc însă bani și astfel servesc drept mijloc pentru valorificarea capitalului său. Ele se deosebesc însă de capitalul lui, indiferent dacă e al lui propriu sau este luat cu împrumut. De aici rezultă pentru el o deosebire specială între mijloacele de circulație și capital, deosebire care însă n-are nimic comun cu semnificația acestor noțiuni ca atare și cu atît mai puțin cu semnificația pe care le-o atribuie Tooke.

Determinarea diferită a banilor — indiferent dacă ei funcționează ca formă bănească a venitului, sau ca formă bănească a capitalului — nu schimbă cu nimic caracterul banilor ca mijloc de circulație; banii păstrează acest caracter indiferent de funcția pe care o îndeplinesc. Firește că atunci cînd se prezintă sub forma bănească a venitului, banii funcționează mai mult ca mijloc de circulație propriu-zis (monedă, mijloc de cumpărare) din cauza fărîmițării acestor cumpărări și vînzări și a faptului că majoritatea celor ce cheltuiesc venit, muncitorii, pot cumpăra relativ puțin pe credit, pe cînd în schimburile din lumea comercială, unde mijlocul de circulație este forma bănească a capitalului, banii, pe de o parte din cauza concentrării, iar pe de altă parte din cauză că predomină sistemul de credit, funcționează mai ales ca mijloc de plată. Dar deosebirea dintre banii care funcționează ca mijloc de plată și banii care funcționează ca mijloc de cumpărare (mijloc de circulație) e o deosebire proprie banilor înșiși, și nu o deosebire între bani și capital. Faptul că în comerțul cu amănuntul circulă mai mult moneda de aramă și argint, iar în comerțul cu ridicata mai mult moneda de aur, arată deosebirea dintre moneda de argint și de aramă pe de o parte și moneda de aur pe de altă parte, și nu deosebirea dintre mijloacele de circulație și capital.

Ad 2. Problema cantității banilor care circulă în cele două funcții luate laolaltă. În măsura în care banii circulă fie ca mijloc de cumpărare, fie ca mijloc de plată — indiferent în care din cele două sfere și independent de funcția lor de a realiza venit sau capital —, pentru cantitatea de bani aflată în circulație sînt valabile legile expuse mai înainte, atunci cînd am analizat, în cartea I, cap. III, 2 b circulația mărfurilor simplă. Masa banilor aflați în circulație, currency, în ambele cazuri este determinată de viteza de circulație, adică numărul de repetări ale aceleiași funcții de mijloc de cumpărare și de mijloc de plată făcută de aceleași monede într-un interval de timp dat, de masa cumpărărilor și vînzărilor, respectiv a plăților concomitente, de suma totală a prețurilor mărfurilor aflate în circulație, în sfîrșit, de conturile de plăți care urmează a fi soldate simultan. Este indiferent dacă banii care funcționează în acest fel reprezintă pentru cel care plătește sau pentru cel care primește capital sau venit; aceasta nu schimbă lucrurile cu nimic. Masa banilor este determinată numai de funcția lor ca mijloc de cumpărare și ca mijloc de plată.

Ad 3. Problema raportului relativ dintre cantitățile mijloacelor de circulație care circulă în cele două funcții și prin urmare în cele două sfere ale procesului de reproducție. Ambele sfere ale circulației se află într-o conexiune launtrică dat fiind că, pe de o parte, masa veniturilor ce urmează a fi cheltuite exprimă volumul consumului și, pe de altă parte, mărimea maselor de capital care circulă în producție și comerț exprimă volumul și viteza procesului de reproducție. Totuși, aceleași împrejurări au efecte diferite, și chiar contrare, asupra masei de bani care circulă în cele două funcții sau sfere, sau, cum spun englezii în limbajul lor bancar, asupra cantității circulației. Aceasta îi oferă lui Tooke un nou prilej de a face delimitarea absurdă între mijloacele de circulație și capital. Faptul că domniile care reprezintă Currency Theorie¹²⁰ confundă două lucruri cu totul diferite nu constituie nicidecum un motiv ca să le prezentăm ca noțiuni diferite.

În perioade de prosperitate, de mare expansiune, de accelerare și de intensificare a procesului de reproducție, muncitorii lucrează săptămîna completă. De cele mai multe ori are loc și o creștere a salariului, care compensează întrucîtva scăderea lui sub nivelul mijlociu în celelalte perioade ale ciclului comercial. În același timp cresc considerabil veniturile capitaliștilor. Consumul general crește. Prețurile mărfurilor cresc de asemenea regulat, cel puțin în ramurile de importanță hotărîtoare. Din această cauză crește, cel puțin în anumite limite, cantitatea de bani aflată în circulație, căci creșterea vitezei de circulație limitează, la rîndul ei, creșterea masei

mijloacelor de circulație. Cum acea parte din venitul social care constă din salarii este avansată inițial de către capitalistul industrial sub formă de capital variabil și întotdeauna sub formă de bani, în vremuri de prosperitate ea are nevoie de mai mulți bani pentru circulația sa. Dar acești bani nu trebuie să intre în calcul de două ori : o dată ca bani necesari pentru circulația capitalului variabil și a doua oară ca bani necesari pentru circulația venitului muncitorilor. Bani plătiți muncitorilor ca salariu sînt cheltuiți în comerțul cu amănuntul și se reîntorc astfel la bănci aproape săptămînal ca depuneri ale comercianților cu amănuntul, după ce au mijlocit, în circuite mai mici, tot felul de tranzacții intermediare. În vremuri de prosperitate, reîntoarcerea banilor la capitaliștii industriali se face cu ușurință și astfel nevoia lor de credite în bani nu crește ca urmare a faptului că au de plătit mai mult pentru salarii, că au nevoie de mai mulți bani pentru circulația capitalului lor variabil.

Rezultatul general este că în vremuri de prosperitate masa mijloacelor de circulație care servesc pentru cheltuirea venitului crește considerabil.

În ceea ce privește circulația care este necesară pentru transmiterea capitalului, deci în ceea ce privește circulația între capitaliștii înșiși, perioada aceasta de prosperitate în afaceri este totodată o perioadă în care creditul are o mare elasticitate și se acordă cu ușurință. Viteza circulației între capitaliștii înșiși este reglată nemijlocit de credit, astfel încît masa mijloacelor de circulație necesare pentru soldarea plăților și chiar pentru cumpărări în numerar scade relativ. Ea poate să crească în mod absolut, dar în orice împrejurări scade relativ în raport cu lărgirea procesului de producție. Pe de o parte, o cantitate mai mare de plăți masive se efectuează fără mijlocirea banilor ; pe de altă parte, ca urmare a puterii înviorări a procesului de reproducție se accelerează mișcarea aceleiași cantități de bani atît în calitate de mijloc de cumpărare, cît și de mijloc de plată. Aceeași cantitate de bani mijlocește reîntoarcerea unui număr mai mare de capitaluri individuale.

În genere, în asemenea perioade, circulația banilor este completă (full), deși partea a II-a (transferul de capital) se reduce, cel puțin în mod relativ, în timp ce partea I (cheltuirea venitului) se extinde în mod absolut.

Reîntoarcerea banilor exprimă retransformarea capitalului-marfă în bani, $B - M - B'$, așa cum am văzut la analiza procesului de reproducție, în „Capitalul”, cartea a II-a, secțiunea I. Creditul face ca reîntoarcerea sub forma bani să fie independentă de momentul reîntoarcerii reale, fie pentru capitalistul industrial, fie pentru co-

merciant. Fiecare din ei vinde pe credit ; marfa lui este deci înstrăinată înainte de a se fi retransformat pentru el în bani, înainte de a se fi reîntors deci la el sub formă de bani. Pe de altă parte, fiecare dintre ei cumpără pe credit, și astfel valoarea mărfii lor s-a retransformat pentru ei fie în capital productiv, fie în capital-marfă înăsa înainte ca această valoare să se fi transformat realmente în bani, înainte ca prețul mărfii să fi fost plătit. În asemenea perioade de prosperitate, reîntoarcerea capitalului decurge ușor și lin. Comerciantul cu amănuntul plătește la termen comerciantului cu ridicata, acesta din urmă fabricantului, iar fabricantul, la rândul lui, furnizorului materiilor prime etc. Aparența reîntoarcerilor rapide și sigure ale banilor se menține, datorită creditului, încă multă vreme după ce în realitate ele nu mai au loc, deoarece reîntoarcerile prin intermediul creditului înlocuiesc reîntoarcerile reale. Băncile încep să simtă pericolul de îndată ce clienții încep să plătească mai mult cu polițe decât cu bani. Vezi declarațiile de mai sus ale directorului Băncii din Liverpool, p. 398 *.

Aici trebuie să inserez o remarcă făcută anterior : „În perioadele de înflorire a creditului, viteza de circulație a banilor crește mai rapid decât prețurile mărfurilor, pe oînd în cazul restrîngerii creditului, prețurile mărfurilor scad mai încet decât viteza de circulație”. („Zur Kritik d. Pol. Oekon.”, 1859, p. 83, 84 ¹²¹.)

În perioadele de criză lucrurile stau invers. Circulația nr. I se contractă, prețurile scad, la fel și salariile ; numărul muncitorilor ocupați se micșorează, numărul tranzacțiilor scade. În circulația nr. II, dimpotrivă, o dată cu restrîngerea creditului crește nevoia de credite în bani ; de această problemă ne vom ocupa acum mai îndepăroape.

Nu începe îndoială că o dată cu restrîngerea creditului, care coincide cu stagnarea procesului de reproducție, masa mijloacelor de circulație necesare pentru nr. I, cheltuirea venitului, scade, în timp ce masa necesară pentru nr. II, transferul de capital, crește. Este însă necesar să analizăm în ce măsură teza aceasta este identică cu aceea formulată de Fullarton și de alții.

„Cererea de capital de împrumut și cererea de mijloace de circulație adiționale sînt lucruri cu totul diferite care rareori apar simultan” ⁹⁹).

⁹⁹) „A demand for capital on loan and a demand for additional circulation are quite distinct things, and not often found associated”. (Fullarton, l. c., p. 82, titlul cap. 5.) — „Este într-adevăr o mare greșeală să-ți închipui că cererea de credite în bani (adică un împrumut de capital) este identică cu cererea de mijloace de circulație adiționale sau că ambele apar adesea simultan. Fiecare dintre aceste cereri este determinată de împrejurări speciale care sînt foarte diferite. Cînd

* Vezi volumul de față, p. 419. — *Nota red.*

Mai întâi este clar că în primul din cele două cazuri de mai sus, adică în perioade de prosperitate, când masa mijloacelor de circulație aflate în circulație trebuie să crească, cererea de aceste mijloace crește de asemenea. Dar tot atât de clar este că, atunci când un fabricant retrage din contul lui la bancă mai mult aur sau bancnote, fiindcă trebuie să cheltuiască mai mult capital sub formă de bani, nu crește cererea lui de capital, ci numai cererea lui pentru această formă specială sub care el își cheltuiește capitalul. Cererea se referă numai la forma tehnică sub care el își aruncă capitalul în circulație. După cum, de altfel, la un grad diferit de dezvoltare a sistemului de credit, de pildă, același capital variabil, aceeași cantitate de salarii cere într-o țară o masă mai mare de mijloace de circulație decât în alta, în Anglia, de pildă, mai mult decât în Scoția, în Germania mai mult decât în Anglia. Tot așa în agricultură, același capital angajat în procesul de reproducție cere, în diferite anotimpuri, diferite cantități de bani pentru îndeplinirea funcției sale.

Dar opoziția așa cum o prezintă Fullarton nu este exactă. Ceea ce deosebește perioada de stagnare de perioada de prosperitate nu este nicidecum cererea sporită de împrumuturi, așa cum spune el, ci ușurința cu care este satisfăcută această cerere în vremuri de prosperitate și dificultățile pe care le întâmpină după ce intervine

situația generală este înfloritoare, când salariile sînt mari, prețurile în creștere și fabricile au de lucru, atunci e nevoie, de obicei, de o ofertă suplimentară de mijloace de circulație pentru exercitarea funcțiilor suplimentare, care sînt inseparabile de necesitatea de a face plăți mai mari și mai multe. Dimpotrivă, într-un stadiu mai avansat al ciclului comercial, când încep să se ivească greutăți, când piețele sînt suprasaturate și reîntoarcerile de bani întîrzie, intervine de regulă o urcare a dobânzii și o presiune asupra băncilor printr-o cerere sporită de împrumuturi de capital. Este adevărat că banca nu obișnuiește să acorde împrumuturi de capital altfel decât în bancnote și, prin urmare, refuzul de a emite bancnote înseamnă refuzul de a acorda credite. Dar din momentul în care se acordă credite, totul se adaptează cerințelor pieței; împrumutul rămîne, iar mijlocul de circulație, dacă nu e folosit, se reîntoarce la cel care l-a emis. În conformitate cu aceasta, chiar o examinare superficială a rapoartelor parlamentare poate convinge pe oricine că masă hîrtilor de valoare aflate în posesia Băncii Angliei variază mai mult în sens contrar decât în același sens cu masa bancnotelor ei aflate în circulație, și că de aceea exemplul acestei mari instituții nu constituie nici o excepție de la regula pe care bancherii din provincie pun un accent atât de mare, și anume că nici o bancă nu poate mări emisiunea bancnotelor ei peste limita nevoilor pentru a căror satisfacere servește de obicei circulația bancnotelor; dacă însă banca vrea să acorde împrumuturi peste aceasta, ea trebuie s-o facă din capitalul propriu, deci fie transformînd în numerar hîrtii de valoare, fie folosind încasările de bani pe care altfel le-ar plasa în hîrtii de valoare. Tabelul întocmit pe baza rapoartelor parlamentare din anii 1833—1840, la care m-am referit într-o pagină anterioară, confirmă invariabil acest adevăr; două dintre ele însă sînt atât de remarcabile, încît ar fi cu totul de prisos să mă mai refer și la altele. Cînd la 3 ianuarie 1837 mijloacele bănești ale băncii erau concentrate spre a menține creditul și a face față dificultăților pieței financiare,

stagnarea. Tocmai enorma dezvoltare a sistemului de credit în vremuri de prosperitate, prin urmare și enorma creștere a cererii de capital de împrumut, ca și promptitudinea cu care se pun la dispoziție capitaluri într-o asemenea perioadă duc la restrângerea creditului în perioada de stagnare. Prin urmare, nu deosebirea în ceea ce privește mărimea cererii de împrumuturi caracterizează cele două perioade.

Așa cum am spus mai sus, cele două perioade se deosebesc în primul rând prin aceea că în perioada de prosperitate predomină cererea de mijloace de circulație între consumatori și comercianți, iar în perioada de stagnare predomină cererea de mijloace de circulație între capitaliști. Într-o perioadă de stagnare a afacerilor prima scade, iar cea de-a doua crește.

Ceea ce pentru Fullarton și pentru alții constituie un fenomen de o importanță hotărâtoare este faptul că în perioada când cantitatea de securities — gajurile și polițele — aflate în posesia Băncii Angliei crește, circulația bancnotelor ei scade, și invers. Suma acestor securities reflectă însă volumul operațiilor bănești, al polițelor scontate și al împrumuturilor acordate pe hîrtii de valoare curente. Astfel, în pasajul citat mai sus — nota 90, p. 436 * — Fullarton spune că hîrțiile de valoare (securities) aflate în posesia Băncii

creditele acordate de ea și operațiile de scont se ridicau la suma uriașă de 17 022 000 l. st., sumă nemaiîntilnită de la război încoace și care a fost aproape egală cu suma emisiei, rămasă neschimbată în acest timp, la nivelul foarte scăzut de 17 076 000 l. st. Pe de altă parte constatăm că la 4 iunie 1833 circulația bancnotelor era de 18 692 000 l. st., în timp ce contul bancar al garanțiilor în titluri de valoare particulare disponibile nu reprezenta decât 972 000 l. st., deci un nivel foarte scăzut, dacă nu chiar cel mai scăzut din ultima jumătate de veac". (Fullarton, l. c., p. 97, 98.) Că o demand for pecuniary accommodation ** nu trebuie să fie neapărat identică cu o demand for gold *** (ceea ce Wilson, Tooke ș.a. numesc capital) se vede din următoarele depoziții ale d-lui Weguelin, guvernatorul Băncii Angliei: „Scontarea polițelor pînă la concurența acestei sume" (pînă la un milion pe zi timp de trei zile consecutiv) „n-ar reduce rezerva" (de bancnote) „dacă publicul n-ar cere o mărire a circulației active. Bancnotele date la scontarea polițelor s-ar reîntoarce prin mijlocirea băncilor și prin depuneri. Dacă aceste tranzacții n-au drept scop exportul de aur sau dacă în țară nu domnește panica, astfel încît publicul să fie determinat să păstreze bancnotele în loc să facă plățile către bănci, rezerva nu poate fi afectată de aceste tranzacții de mare amploare". — Banca poate sconta zilnic un milion și jumătate, și aceasta în mod permanent, fără ca rezerva ei să fie cîtuși de puțin afectată. Bancnotele se reîntorc sub forma depunerilor, și singura schimbare ce are loc este reportarea dintr-un cont într-altul". („Report on Bank Acts, 1857", Evidence nr. 241, 500.) Bancnotele servesc deci în acest caz numai ca mijloc de transmitere a creditelor.

* Vezi volumul de față, p. 455—456. — *Nota red.*

** — cerere de împrumuturi în bani. — *Nota trad.*

*** — cerere de aur. — *Nota trad.*

Angliei oscilează de obicei în sens opus circulației bancnotelor ei, și aceasta confirmă regula băncilor particulare că nici o bancă nu poate mări emisiunea bancnotelor ei peste o anumită limită determinată de nevoile clienților ei; dacă însă banca vrea să acorde împrumuturi peste această sumă, ea trebuie s-o facă din capitalul propriu, deci fie transformînd în numerar hîrtii de valoare, fie folosind încasările de bani pe care altfel le-ar plasa în hîrtii de valoare.

Aici se mai vede însă și ce înțelege Fullarton prin capital. Ce înseamnă aici capital? Că banca nu mai poate acorda împrumuturi din propriile ei bancnote sau obligații de plată, care, bineînțeles, n-o costă nimic. Dar atunci din ce acordă împrumuturi? Din suma obținută prin vânzarea de securities în reserve *, adică prin vânzarea efectelor de stat, a acțiunilor și a altor hîrtii de valoare purtătoare de dobîndă. Dar pe ce vinde ea aceste hîrtii? Pe bani, aur sau bancnote, în măsura în care acestea din urmă reprezintă mijloace de plată legale, cum sînt acelea ale Băncii Angliei. Așadar, ceea ce banca dă cu împrumut reprezintă, în toate împrejurările, bani. Bani aceștia însă constituie acum o parte din capitalul ei. Dacă acordă împrumutul în aur, lucrul acesta e evident. Dacă acordă împrumutul în bancnote, aceste bancnote reprezintă acum capital fiindcă în schimbul lor banca a dat o valoare reală, hîrțiile purtătoare de dobîndă. La băncile particulare bancnotele încasate în schimbul hîrțiilor de valoare vindute nu pot fi în cea mai mare parte decît bancnote ale Băncii Angliei sau bancnote proprii, căci alte bancnote cu greu ar fi primite ca plată a hîrțiilor de valoare. Dacă aceste operații însă le efectuează chiar Banca Angliei, bancnotele ei proprii reprimite o costă capital, adică hîrtii purtătoare de dobîndă. În afară de aceasta, ea retrage astfel din circulație propriile ei bancnote. Dacă aruncă aceste bancnote din nou în circulație sau dacă în locul lor aruncă în circulație bancnote noi pînă la concurența aceleiași sume, ele reprezintă, așadar, acum capital. Și anume, ele reprezintă capital indiferent dacă sînt date cu împrumut capitaliștilor sau dacă, ulterior, atunci cînd cererea de asemenea credite în bani scade, sînt folosite pentru investiții în hîrtii de valoare. În toate aceste împrejurări cuvîntul capital nu este folosit aici decît în sens bancar, adică că bancherul este silit să dea cu împrumut mai mult decît reprezintă însuși creditul lui.

După cum se știe, Banca Angliei acordă toate împrumuturile în propriile ei bancnote. Dacă totuși circulația bancnotelor ei scade de regulă în raport cu polițele scontate și gajurile ajunse în posesia ei, dacă deci împrumuturile acordate de ea cresc — ce se

* — a hîrțiilor de valoare ținute în rezervă. — *Nota trad.*

intîmplă cu bancnotele puse în circulație, cum se reintorc ele la bancă ?

În primul rînd, dacă cererea de credite în bani rezultă dintr-o balanță națională de plăți nefavorabilă și, prin urmare, mijloacele scurgerea aurului, problema e foarte simplă. Polițele sînt scontate în bancnote. Bancnotele sînt schimbate chiar la bancă, în issue department, în aur, și aurul este exportat. E ca și cum banca ar plăti direct în aur, chiar în momentul scontării polițelor, fără mijlocirea bancnotelor. O intensificare a cererii de acest fel — care în unele cazuri ajunge la 7 000 000—10 000 000 de lire sterline — nu adaugă, bineînțeles, circulației interne a țării nici măcar o singură bancnotă de 5 lire. Cînd se afirmă acum că în acest caz banca acordă împrumuturi de capital, și nu de mijloace de circulație, aceasta are un dublu sens. În primul rînd, că nu avansează credit, ci o valoare reală, o parte din propriul ei capital sau din capitalul depus la ea. În al doilea rînd, că nu dă cu împrumut bani pentru circulația internă, ci pentru circulația internațională, adică bani universalî ; și în acest scop banii trebuie să existe întotdeauna sub formă de tezaur, în corporalitatea lor metalică, sub o formă care să reprezinte nu numai o formă-valoare, ci banii să fie egali ei înșiși cu valoarea a cărei formă bănească sînt. Deși aurul acesta reprezintă capital atît pentru bancă cît și pentru exportatorul de aur, adică capital bancar sau capital comercial, totuși cererea de aur apare nu ca cerere de capital, ci în calitatea lui de formă absolută a capitalului bănesc. Cererea apare tocmai în momentul cînd piețele externe sînt suprasaturate de capital-marfă englez, care nu poate fi realizat. Ceea ce se cere, prin urmare, nu este *capital* ca atare, ci capital *ca bani*, sub forma în care banii sînt o marfă generală cu circulație pe piața mondială ; aceasta este forma lor inițială ca metal nobil. Refluxul de aur nu este deci, cum spun Fullarton, Tooke etc., a mere question of capital *, ci a question of money **, chiar dacă într-o funcție specifică. Faptul că aceasta nu este o problemă a circulației *interne*, cum susțin adepții lui Currency Theorie, nu dovedește nicidecum, așa cum cred Fullarton și alții, că e o simplă question of capital. Este o question of money sub forma în care banii servesc ca mijloc de plată internațional.

„Whether that capital” (prețul milioaneilor de cuarteri de griu cumpărat în străinătate din cauza recoltei proaste din țară) „is transmitted in merchandize or in specie, is a point which in no way affects the nature of the transaction”***. (Fullarton, l. c., p. 131.)

* — o simplă problemă de capital. — *Nota trad.*

** — o problemă de bani. — *Nota trad.*

*** — „Indiferent dacă acest capital este transmis sub formă de mărfuri

Dar de acest lucru depinde foarte mult faptul dacă are loc sau nu o scurgere a aurului. Capitalul este transmis sub formă de metal nobil, pentru că sub formă de mărfuri el sau nu poate fi de loc transmis sau poate fi transmis numai cu pierderi foarte mari. Teama pe care o inspiră sistemului bancar modern scurgerea aurului întrece visurile cele mai frumoase făurite de sistemul monetar în legătură cu metalul nobil pe care-l privește ca unică avuție reală. Să luăm, de pildă, următoarea depoziție a guvernatorului Băncii Angliei, Morris, în fața comitetului parlamentar asupra crizei din 1847—1848 :

3 846. (Intrebare :) „Cînd vorbesc despre deprecierea rezervelor (stocks) și a capitalului fix, am în vedere că tot capitalul investit în diferite rezerve și produse s-a depreciat în același mod ; că bumbacul brut, mătasea și lina brută au fost trimise pe continent la aceleași prețuri derizorii și că zahărul, cafeaua și ceaiul au fost vindute cu mari pierderi, ca la licitație ? — Era inevitabil ca țara să fie nevoită să facă mari sacrificii pentru a preîntîmpina scurgerea aurului care avu- sese loc în urma importului masiv de produse alimentare”. — 3 848. „Nu sînteți de părere că ar fi fost mai bine să se recurgă la cele 8 000 000 l. st. care se aflau în tezaurul băncii, decît să se încerce să se recapete aurul cu prețul unor asemenea sacrificii ? — Nu, nu sînt de această părere”.

Aurul este considerat aici ca singura avuție reală.

Descoperirea lui Tooke, citată de către Fullarton, că

„with only one or two exceptions, and those admitting of satisfactory explanation, every remarkable fall of the exchange, followed by a drain of gold, that has occurred during the last half century, has been coincident throughout with a comparatively low state of the circulating medium, and vice versa” * (Fullarton, p. 121), —

dovedește că această scurgere a aurului intervine mai ales după o perioadă de agitație și speculă ca

„a signal of a collapse already commenced..., an indication of overstocked markets, of a cessation of the foreign demand for our productions, of delayed returns, and, as the necessary sequel of all these, of commercial discredit, manufactories shut up, artisans starving, and a general stagnation of industry and enterprise” ** (p. 129).

---

sau sub formă de bani în numerar, aceasta nu schimbă cu nimic natura afacerilor”. — *Nota trad.*

* — „cu una sau două excepții care permit o explicație satisfăcătoare, fiecarea scădere însemnată a cursului schimbului, urmată de o scurgere a aurului care a avut loc în cursul ultimei jumătăți de veac, a coincis întotdeauna cu un nivel relativ redus al mijloacelor de circulație, și invers”. — *Nota trad.*

** — „un semn că crahul a și început..., un semn că piețele sînt suprasaturate, că în străinătate produsele noastre au încetat de a mai fi cerute, că reîntoarcerile de bani întîrzie, iar urmările necesare ale acestei stări de lucruri sînt lipsa de încredere comercială, închiderea fabricilor, mizeria muncitorilor și stagnarea generală în industrie și în afaceri”. — *Nota trad.*

Totodată aceasta este, firește, cea mai bună obiecție ridicată împotriva adepților lui Currency Theorie, că

„a full circulation drives out bullion and a low circulation attracts it” *.

Dimpotrivă, cu toate că Banca Angliei dispune de o considerabilă rezervă de aur în special în perioada de prosperitate, rezerva aceasta se constituie întotdeauna în perioada de deprimare și de stagnare care urmează furtunii.

Așadar întreaga înțelepciune referitoare la scurgerea aurului se reduce la a spune că cererea de mijloace internaționale de circulație și de plată diferă de cererea de mijloace interne de circulație și de plată (de unde rezultă de la sine că „the existence of a drain does not necessarily imply any diminution of the internal demand for circulation” **, cum spune Fullarton la p. 112); și că exportul de metale nobile, aruncarea lor în circulația internațională, nu este identic cu aruncarea de bancnote sau monezi în circulația internă. De altfel am arătat mai înainte *** că mișcarea tezaurului, care este concentrat ca fond de rezervă pentru plățile internaționale, nu are în sine nimic comun cu mișcarea banilor ca mijloc de circulație ¹²². Firește, lucrurile se complică datorită faptului că diferitele funcții ale tezaurului pe care le-am dedus din natura banilor: funcția sa ca fond de rezervă pentru mijloacele de plată necesare plăților scadente în interiorul țării, ca fond de rezervă al mijloacelor de circulație, în sfârșit ca fond de rezervă al banilor universali, sînt atribuite unuia și aceluiași fond de rezervă, de unde rezultă că, în anumite împrejurări, scurgerea aurului băncii în interiorul țării se poate combina cu scurgerea lui în străinătate. Mai survine însă o complicație datorită unei alte funcții atribuite în mod cu totul arbitrar acestui tezaur, aceea de a servi ca fond de garanție pentru convertibilitatea bancnotelor în țările în care sistemul de credit și banii de credit sînt dezvoltate. La toate acestea se mai adaugă în cele din urmă: 1) concentrarea fondului național de rezervă la o singură bancă principală, 2) reducerea lui la minimum posibil. De aici și lamentările lui Fullarton (p. 143):

„One cannot contemplate the perfect silence and facility with which variations of the exchange usually pass off in continental countries, compared with the state of feverish disquiet and alarm always produced in England whenever the treasure in the bank seems to be at all approaching to exhaustion, without

* — „o circulație intensă îndepărtează aurul și o circulație slabă îl atrage”.

-- Nota trad.

** — „existența unei scurgeri a aurului nu implică neapărat o micșorare a cererii intense de mijloace de circulație”. — Nota trad.

*** Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 157—158. — Nota trad.

being struck with the great advantage in this respect which a metallic currency possesses" *.

Abstracție făcînd însă de scurgerea aurului, cum poate oare o bancă care emite bancnote, cum este, de pildă, Banca Angliei, să mărească suma împrumuturilor acordate de ea în bani fără a mări și emisiunea bancnotelor ?

Toate bancnotele aflate în afara băncii, indiferent dacă circulă sau dacă zac în tezaure particulare, banca le consideră ca fiind în circulație, adică le consideră ca nefiind în posesia ei. Dacă, prin urmare, banca își extinde operațiile de scont și de amanet, împrumuturile pe securities, bancnotele emise în acest scop trebuie să se reîntoarcă din nou la bancă, deoarece altfel măresc suma aflată în circulație, ceea ce nu trebuie să se întîmple. Această reîntoarcere poate avea loc în două feluri :

În primul rînd : Banca plătește lui A în bancnote pentru hirtii de valoare ; cu bancnotele, A achită lui B polița scadentă, iar B depune bancnotele din nou la bancă. Circulația acestor bancnote este astfel încheiată, dar împrumutul rămîne.

(„The loan remains, and the currency, if not wanted, finds its way back to the issuer" ** . Fullarton, p. 97.)

Bancnotele pe care banca le-a împrumutat lui A s-au reîntors la ea ; în schimb, banca este creditorul lui A sau al persoanei asupra căreia a fost trasă polița scontată de A, și debitorul lui B pentru suma de valoare exprimată în aceste bancnote, iar B dispune astfel de partea corespunzătoare din capitalul băncii.

În al doilea rînd : A plătește lui B, iar B însuși sau C, căruia B la rîndul său îi plătește în bancnote, achită cu aceste bancnote băncii, direct sau indirect, polițele ajunse la scadență. În acest caz, băncii i se plătește cu propriile ei bancnote. Prin aceasta tranzația e încheiată (pînă cînd A restituie banii băncii).

În ce măsură împrumutul acordat de bancă lui A trebuie considerat ca împrumut de capital de mijloace de plată ? ⁹¹⁾

⁹¹⁾ În original pasajul de mai jos fiind îninteligibil a trebuit refăcut în întregime de către redactor și din această cauză a fost pus în acolade. Problema aceasta a fost tratată, dintr-un alt punct de vedere, în cap. XXVI ***. — F. E.

* — „Văzînd deplina liniște și ușurință cu care se produc de obicei variațiile cursului de schimb în țările de pe continent, în comparație cu neliniștea și agitația care domnesc în Anglia ori de cîte ori tezaurul băncii pare a fi total epuizat, nu poți să nu fii frapat de marele avantaj pe care-l prezintă în această privință o circulație a banilor de metal". — *Nota trad.*

** — „Împrumutul rămîne, iar mijlocul de circulație, dacă nu este nevoie de el, se reîntoarce la cel care l-a emis. — *Nota trad.*

*** Vezi volumul de față, p. 436—437. — *Nota red.*

{Aceasta depinde de natura împrumutului. Aici trebuie să analizăm trei cazuri.

Primul caz. — A primește de la bancă o anumită sumă de bani cu împrumut în contul creditului lui personal, fără a da în schimb nici un fel de garanții. În acest caz el a primit ca împrumut nu numai mijloace de plată, ci, fără îndoială, și un nou capital, pe care, pînă la a-l restitui băncii, îl poate folosi și valorifica în calitate de capital adițional în întreprinderea sa.

Al doilea caz. — A a dat în gaj băncii hîrtii de valoare, obligații ale împrumutului de stat sau acțiuni și a primit pentru ele un împrumut în numerar care reprezintă, să zicem, pînă la două treimi din valoarea lor la cursul zilei. În acest caz, el a primit mijloacele de plată de care avea nevoie, însă nici un fel de capital suplimentar, căci a dat băncii o valoare-capital mai mare decît cea pe care a primit-o de la ea. Dar această valoare-capital mai mare, pe de o parte, nu putea fi folosită de el pentru nevoile imediate — nevoia de mijloace de plată —, deoarece sub o anumită formă era plasată cu scopul de a aduce dobîndă; pe de altă parte, A avea motivele lui să transforme această valoare prin vînzare direct în mijloace de plată. Hîrțiile lui de valoare aveau între altele menirea de a funcționa drept capital de rezervă și le-a și pus în funcțiune ca atare. Prin urmare, între A și bancă a avut loc un transfer temporar și reciproc de capital, astfel că A n-a primit nici un fel de capital suplimentar (dimpotrivă!), dar în schimb a primit mijloacele de plată necesare. Pentru bancă, din contră, tranzacția încheiată a însemnat o mobilizare temporară de capital bănesc sub forma unui împrumut, o transformare a capitalului bănesc dintr-o formă în alta, și tocmai această transformare constituie funcția esențială a operațiilor bancare.

Al treilea caz. — A a scontat la bancă o poliță și, în schimb, după scăderea taxei de scont, a primit contravaloarea ei în numerar. În acest caz el a vîndut băncii capital bănesc sub formă nelichidă în schimbul sumei de valoare a acestei polițe sub formă lichidă; o poliță încă nescadentă a fost schimbată pe bani în numerar. Polița este acum proprietatea băncii. Faptul că în caz de neachitare a poliței ultimul andosant A răspunde față de bancă pentru această sumă nu schimbă cu nimic situația; această răspundere el o împarte cu ceilalți andosanți și cu emitentul poliței, pe care îl poate da în judecată. Nu e vorba deci aici de un împrumut, ci pur și simplu de cumpărare și vînzare. A n-are deci nimic de restituit băncii, căci aceasta își acoperă cheltuielile prin încasarea poliței la scadență. În cazul de față a avut loc de asemenea un transfer reciproc de capital între A și bancă, și anume

exact ca în cazul cumpărării și vânzării oricărei alte mărfi ; tocmai de aceea A n-a primit nici un capital suplimentar. Ceea ce i-au trebuit și a obținut au fost mijloacele de plată, iar pe acestea le-a obținut prin faptul că banca i-a preschimbato o formă a capitalului lui bănesc — polița — pe o altă formă — banii.

Deci de un adevărat împrumut de capital poate fi vorba numai în primul caz. În al doilea și în al treilea caz poate fi vorba de împrumut de capital numai în sensul în care la orice plasament de capital se vorbește de „împrumut de capital”. În acest sens, banca împrumută capital bănesc lui A ; dar pentru A acesta reprezintă *capital bănesc* cel mult în sensul că reprezintă în genere o parte din capitalul lui. El nu-l cere și nu-l folosește în special în calitate de capital, ci în special în calitate de mijloc de plată. În caz contrar, orice vânzare obișnuită de marfă prin care cineva își procură mijloace de plată ar trebui considerată ca un împrumut de capital primit de către vânzător. — F. E.}

Pentru băncile particulare care emit bancnote, deosebirea constă în aceea că atunci când bancnotele lor nu rămân în circulația locală și nici nu se reîntorc sub forma de depuneri sau de plăți ale polițelor scadente, ele ajung în mina unor oameni cărora aceste bănci trebuie să le dea în schimb aur sau bancnote ale Băncii Angliei. În acest caz împrumutul acordat în bancnote ale acestor bănci reprezintă de fapt un împrumut în bancnote ale Băncii Angliei sau, ceea ce pentru bancă înseamnă același lucru, un împrumut în aur, deci o parte din capitalul ei bancar. Acest lucru e valabil și în cazul când Banca Angliei însăși sau oricare altă bancă care sint supuse legii prin care se fixează limita maximă a emisiunii de bancnote trebuie să vîndă hîrtii de valoare pentru a retrage din circulație propriile ei bancnote și a le da apoi din nou ca împrumut ; în acest caz propriile ei bancnote reprezintă o parte din capitalul ei bancar mobilizat.

Chiar dacă circulația ar fi pur metalică, atunci simultan : 1) o scurgere a aurului { aici se are în vedere, evident, o scurgere a aurului care, cel puțin parțial, ia drumul străinătății. — F. E. } ar putea goli tezaurul băncii și 2), dat fiind că banca ar avea nevoie de aur mai ales pentru achitarea soldurilor la conturile de plăți (lichidarea tranzacțiilor din trecut), împrumuturile acordate de ea pe hîrtii de valoare ar putea crește foarte mult, dar s-ar reîntoarce la bancă sub formă de depuneri sau de plăți pentru polițele scadente ; așa încît, pe de o parte, suma totală a rezervei ei de aur s-ar micșora o dată cu creșterea cantității hîrțiilor de valoare din portofoliul ei, iar pe de altă parte, aceeași sumă pe care o deținea mai înainte în calitate de proprietar ar păstra-o acum ca debitor

al depunătorilor ei și, în sfârșit, masa totală a mijloacelor de circulație ar scădea.

Până acum am presupus că împrumuturile se acordă în bancnote și că, prin urmare, determină o sporire, cel puțin temporară, chiar dacă de foarte scurtă durată, a emisiunii de bancnote. Acest lucru nu este însă neapărat necesar. În loc să-i dea bancnote, banca poate să-i deschidă lui A un cont de credit, astfel că, din debitor al ei, el apare în registre ca un depunător imaginar. Pe creditorii lui, el îi plătește cu cecuri trase asupra băncii, iar primitorul acestor cecuri, la rîndul lui, plătește cu aceste cecuri pe bancherul său, care le schimbă în Clearing House pe cecurile emise asupra lui. În cazul acesta nu intervin de loc bancnotele, și întreaga tranzacție se limitează la aceea că, printr-un cec tras chiar asupra băncii, i se plătește ei o creanță pe care aceasta o are de realizat și că adevărata ei recompensă constă în creanța ei asupra lui A. În acest caz banca i-a împrumutat o parte din propriul ei capital bancar, adică o parte din creanțele proprii ce se află în posesiunea ei.

În măsura în care această cerere de împrumuturi în bani este o cerere de capital, ea este o cerere numai de capital bănesc, adică de capital din punctul de vedere al bancherului, și anume de aur — atunci cînd e vorba de scurgerea aurului în străinătate —, sau de bancnote ale Băncii Naționale, pe care băncile particulare și le pot procura numai cumpărîndu-le în schimbul unui echivalent și de aceea pentru ele reprezintă capital. Sau, în sfârșit, este vorba de hîrtii purtătoare de dobîndă, de obligații de stat, acțiuni etc., care trebuie să fie vindute pentru ca banca să poată obține aur sau bancnote. Dacă însă acestea sînt efecte de stat, ele sînt capital numai pentru cel care le-a cumpărat, pentru care ele reprezintă deci prețul plătit la cumpărarea lor, capitalul plasat în ele; în sine ele nu sînt capital, ci simple creanțe. Dacă sînt ipoteci, ele constituie simple titluri asupra viitoarei rente funciare, iar dacă sînt acțiuni, ele reprezintă simple titluri de proprietate, care dau drept la încasarea viitoarei plusvalori. Toate aceste hîrtii nu sînt capital real, nu reprezintă părți componente ale capitalului și în sine nu sînt valori. Prin asemenea tranzacții, banii, care aparțin băncii, pot să se transforme și în depuneri, astfel că banca, în loc de a rămîne proprietară, devine debitor în raport cu acești bani, deținîndu-i sub un alt titlu. Oricît de important ar fi acest lucru pentru bancă, el nu schimbă cîtuși de puțin masa rezervei de capital și nici chiar pe cea a capitalului bănesc existent în țară. Prin urmare, capitalul figurează aici numai în calitate de capital bănesc și, dacă nu există sub forma reală de bani, există ca simplu titlu

asupra capitalului. Acest lucru este foarte important, deoarece insuficiența și cererea imperioasă de capital *bancar* este confundată cu o micșorare a capitalului *real*, care, dimpotrivă, în asemenea cazuri există din abundență sub forma de mijloace de producție și de produse și exercită presiune asupra pieței.

Așadar se poate explica foarte simplu modul în care crește cantitatea hîrtilor de valoare deținute de bancă ca acoperire și modul în care banca poate satisface cererile sporite de credite în bani, în timp ce cantitatea totală a mijloacelor de circulație rămîne aceeași sau descrește. Și anume, în asemenea perioade de criză de bani această masă totală poate fi menținută în anumite limite în două feluri: 1) prin scurgerea aurului; 2) prin cererea de bani ca simplu mijloc de plată, cînd bancnotele ieșite se întorc imediat sau cînd tranzacțiile se desfășoară fără ieșire de bancnote, prin creditare în cont, cînd, așadar, o simplă tranzacție de credit mijlocește plățile a căror lichidare era singurul scop al operației. Particularitatea banilor este că, atunci cînd funcționează numai în vederea soldării plăților (iar în timpul crizelor se fac împrumuturi numai pentru a plăti, nu pentru a cumpăra, pentru a lichida tranzacții anterioare, nu pentru a încheia tranzacții), cantitatea lor aflată în circulație este minimă, este minimă chiar dacă această soldare nu se face exclusiv prin operații de credit, ci și, într-o oarecare măsură, prin intermediul banilor; prin urmare, atunci cînd este o mare afluență de cereri de credite în bani, un număr enorm de tranzacții de acest fel pot fi încheiate fără ca circulația să fie sporită. Simplul fapt însă că circulația Băncii Angliei rămîne stabilă sau chiar descrește, concomitent cu o importantă creștere a creditelor în bani acordate de ea, nu dovedește prima facie nicidecum, cum cred Fullarton, Tooke și alții (ca urmare a faptului că fac greșeala de a considera creditul în bani identic cu luarea cu împrumut de capital adițional, capital on loan), că circulația banilor (a bancnotelor) în funcția lor de mijloc de plată nu crește și nu se extinde. Deoarece circulația bancnotelor ca mijloc de cumpărare se reduce în perioade de stagnare a afacerilor, cînd cererea de asemenea credite crește, circulația lor ca mijloc de plată poate să crească, și totuși suma totală a circulației, adică suma bancnotelor care funcționează ca mijloc de cumpărare și ca mijloc de plată, să rămînă neschimbată sau chiar să scadă. Circulația ca mijloc de plată a bancnotelor care se întorc imediat la banca de care au fost emise nu este considerată de către acești economiști ca fiind circulație. Dacă circulația banilor ca mijloc de plată ar crește mai mult decît ar descrește circulația lor ca mijloc de cumpărare, atunci circulația totală ar crește, deși cantitatea de

bani care funcționează ca mijloc de cumpărare ar scădea considerabil. Fenomenul acesta are loc realmente în anumite momente ale crizei, și anume atunci când prăbușirea creditului este completă, când nu numai mărfurile și hîrțile de valoare nu se pot vinde, dar nici polițele nu se mai pot sconta, și când nu mai e valabilă decât plata în numerar, sau, cum zice comerciantul : casa. Deoarece Fullarton și alții nu înțeleg că circulația bancnotelor ca mijloc de plată reprezintă caracteristica acestor perioade de criză de bani, ei consideră acest fenomen ca fiind întâmplător.

„With respect again to those examples of eager competition for the possession of banknotes, which characterise seasons of panic and which may sometimes, as at the close of 1825, lead to a sudden, though only temporary, enlargement of the issues, even while the efflux of bullion is still going on, these, I apprehend, are not to be regarded as among the natural or necessary concomitants of a low exchange; the demand in such cases is not for circulation” (ar trebui spus circulația banilor ca mijloace de cumpărare) „but for hoarding, a demand on the part of alarmed bankers and capitalists which arises generally in the last act of the crisis” (deci ca rezervă pentru mijloace de plată) „after a long continuation of the drain, and is the precursor of its termination” *. (Fullarton, p. 130.)

Atunci cînd am studiat banii ca mijloc de plată („Capitalul”, cartea I, cap. III, 3, b), am arătat cum la o întrerupere violentă a lanțului de plăți, banii, în raport cu mărfurile, dintr-o formă pur ideală, se transformă într-o formă materială și totodată absolută a valorii. În legătură cu aceasta au fost date chiar acolo cîteva exemple în notele 100 și 101. Această întrerupere este în parte efectul, în parte cauza zdruncinării creditului și a împrejurărilor care o însoțesc : suprasaturarea piețelor, deprecierea mărfurilor, întreruperea producției etc.

Este însă limpede că Fullarton transformă deosebirea dintre bani ca mijloc de cumpărare și bani ca mijloc de plată într-o falsă deosebire între currency și capital. La baza acestui fapt stă tot concepția îngustă a bancherilor asupra circulației.

---

* — „În ceea ce privește acele exemple de concurență puternică pentru obținerea de bancnote care caracterizează vremurile de panică și care uneori pot duce, cum s-a întîmplat spre sfîrșitul anului 1825, la o sporire bruscă, deși numai temporară, a emisiunii de bancnote, chiar în timp ce scurgerea aurului continua, cred că toate acestea nu trebuie privite ca un fenomen care însoțește în mod firesc și necesar o scădere a cursului schimbului; cererea, în asemenea cazuri, nu este o cerere de mijloace de circulație” (ar trebui spus : nu de mijloace de circulație în calitate de mijloace de cumpărare), „ci de tezaur, o cerere din partea bancherilor și a capitaliștilor cuprinși de neliniște, cerere care ia naștere în general în ultimul act al crizei” (deci o cerere de mijloace de plată în rezervă), „după o lungă perioadă de scurgere a aurului, și care vestește sfîrșitul acesteia”.

— Nota trad.

S-ar mai putea pune întrebarea : ce lipsește oare în asemenea vremuri grele, capitalul sau banii în determinarea lor de mijloc de plată ? După cum se știe, acesta este obiectul controversei.

În primul rînd, în măsura în care jena financiară se manifestă prin scurgerea aurului, este limpede că ceea ce se cere este mijlocul de plată internațional. Dar banii, în determinarea lor de mijloc de plată internațional, sînt aur în realitatea lui metalică, adică substanță care ea însăși are valoare, o masă de valoare. În același timp ei sînt capital, dar capital nu în calitate de capital-marfă, ci de capital bănesc, capital nu sub formă de mărfuri, ci sub formă de bani (și anume de bani în sensul cel mai propriu al cuvîntului, în care există ca marfă generală a pieței mondiale). Aici nu există nici o opoziție între cererea de bani ca mijloc de plată și cererea de capital. Opoziția există între capital în forma sa de bani și capital în forma sa de marfă. Iar singura formă sub care el este cerut și poate funcționa aici este forma bani.

Abstracție făcînd de această cerere de aur (sau de argint), nu se poate spune că în asemenea perioade de criză se simte vreo lipsă oarecare de capital. Acest lucru poate avea loc în împrejurări excepționale, cum ar fi scumpirea cerealelor, criza de bumbac etc. ; dar împrejurări de acestea nu însoțesc neapărat și de regulă perioadele de criză, și existența unei asemenea lipse de capital nu poate fi deci dedusă cu anticipație din faptul că există o afluență de cereri de credite în bani. Dimpotrivă. Piețele sînt suprasaturate, inundate de capital-marfă. Prin urmare, în nici un caz jena financiară nu este provocată de lipsa de capital-marfă. Asupra acestei probleme vom reveni ulterior.

Adnotări și indici

Citate în limbi străine

- P. 186
Nota 30 „It is not meant to be asserted by him" (Ricardo) „that two particular lots of two different articles, as a hat and a pair of shoes, exchange with one another when those two particular lots were produced by equal quantities of labour. By 'commodity' we must here understand the 'description of commodity', not a particular individual hat, pair of shoes etc. The whole labour which produces all the hats in England is to be considered, for this purpose, as divided among all the hats. This seems to me not to have been expressed at first, and in the general statements of this doctrine." („Observations on some verbal disputes in Pol. Econ. etc.", London 1821, p. 53, 54.)
- P. 194
Nota 31 „Where the quantity of wages, capital, and land, required to produce an article, have become different from what they were, that which Adam Smith calls the natural price of it, is also different, and that price which was previously its natural price, becomes, with reference to this alteration, its market-price ; because, though neither the supply, nor the quantity wanted may have changed" (...) „that supply is not now exactly enough for those persons who are able and willing to pay what is now the cost of production, but is either greater or less than that ; so that the proportion between the supply, and what is, with reference to the new cost of production, the effectual demand, is different from what it was. An alteration in the rate of supply will then take place if there is no obstacle in the way of it, and at last bring the commodity to its new natural price. It may then seem good to some persons to say that, as the commodity gets to its natural price by an alteration in its supply, the natural price is as much owing to one proportion between the demand and the supply, as the market-price is to another ; and consequently, that the natural price, just as much as the market-price, depends on the proportion that demand and supply bear to each other. („The great principle of demand and supply is called into action to determine what A. Smith calls natural prices as well as market-prices.' — Malthus. („Observations on certain verbal disputes etc.", London 1821, p. 60, 61.)
- P. 197
Nota 32 „If each man of a class could never have more than a given share, or aliquot part of the gains and possessions of the whole, he would readily combine to raise the gains" (...) : „this is monopoly. But where each man thinks that he may any way increase the absolute amount

of his own share, though by a process which lessens the whole amount, he will often do it: this is competition." („An Inquiry into those principles respecting the nature of demand etc.", London 1821, p. 105).

- P. 227
Nota 35 „We should also expect that, however the rate of the profits of stock might diminish in consequence of the accumulation of capital on the land, and the rise of wages, yet the aggregate amount of profits would increase. Thus, supposing that, with repeated accumulations of 100,000 £ the rate of profits should fall from 20 to 19, to 18, to 17 per cent., a constantly diminishing rate; we should expect that the whole amount of profits received by those successive owners of capital would be always progressive; that it would be greater when the capital was 200,000 £, than when 100,000 £; still greater when 300,000 £; and so on, increasing, though at a diminishing rate, with every increase of capital. This progression, however, is only true for a certain time; thus, 19 per cent. on 200,000 £ is more than 20 on 100,000 £; again 18 per cent. on 300,000 £ is more than 19 per cent. on 200,000 £; but after capital has accumulated to a large amount, and profits have fallen, the further accumulation diminishes the aggregate of profits. Thus, suppose the accumulation should be 1,000,000 £, and the profits 7 per cent., the whole amount of profits will be 70,000 £; now if an addition of 100,000 £ capital be made to the million, and profits should fall to 6 per cent., 60,000 £ or a diminution of 10,000 £ will be received by the owners of stock, although the whole amount of stock will be increased from 1,000,000 £ to 1,100,000 £." Ricardo, „Pol. Econ.", chapt. VII („Works", ed. MacCulloch, 1852, p. 68, 69).
- P. 241
Nota 36 „They contend the equality of profits will be brought about by the general rise of profits; and I am of opinion that the profits of the favoured trade will speedily submit to the general level." ([Ricardo, „Pol. Econ."], „Works", ed. MacCulloch, p. 73)
- P. 282
Nota 38 „...the transport of commodities from one place to another." ([Ramsay], „An Essay on the Distribution of Wealth", p. 49)
„In the existing economical arrangements of society, the very act, which is performed by the merchant, of standing between the producer and the consumer, advancing to the former capital and receiving products in return, and handing over these products to the latter, receiving back capital in return, is a transaction, which both facilitates the economical process of the community, and adds value to the products in relation to which it is performed." ([S.P. Newman, „Elements of Pol. Ec." (Andover and New York 1835),] p. 174.)
„...since it adds value to products, for the same products, in the hands of consumers, are worth more than in the hands of producers" (...) „strictly (...) an act of production." (p. 175.)
- P. 310—311
Nota 40 „Profit, on the general principle, is always the same, whatever be price; keeping its place like an incumbent body on the swelling or sinking trade. As, therefore, prices rise, a tradesman raises prices; as prices fall, a tradesman lowers price." (Corbet, „An Inquiry into the Causes etc. of the Wealth of Individuals". London 1841, p. 20.)
„The profit of trade is a value added to capital which is independent of price, the second" (speculation) „is founded on the variation in the value of capital or in price itself." (l.c.p. 128)

- P. 321—322., „De Wisselbank heeft haren naam niet... van den wissel, wisselbrief, Nota 43 maar van wisselen van geldspeciën. Lang vóór het oprigten der Amsterdamsche wisselbank in 1609 had men in de Nederlandsche koopsteden reeds wisselaars en wisselhuizen, zelfs wisselbanken... Het bedrijf dezer wisselaars bestond daarin, dat zie de talrijke verscheidene muntspeciën, die door vreemde handelaren in het land gebracht worden, tegen wettelijk gangbare munt inwisselden. Langzamerhand breidde hun werkkring zich uit... zij werden de kassiers en bankiers van hunne tijd. Maar in die vereeniging van de kassierderij met het wissellambt zach de regering van Amsterdam gevaar, en om dit gevaar te keeren, werd besloten to het stichten eener groote inrigting, die zoo wel het wisselen als de kassierderij op openbaar gezag zou verrigten. Die inrigting was de beroemde Amsterdamsche Wisselbank van 1609. Evenzoo hebben de wisselbanken van Venetië, Genua, Stockholm, Hamburg haar ontstaan aan de gedurige noodzakelijkheid der verwisseling van geldspeciën te danken gehad. Van deze allen is de Hamburgsche de eenige die nog heden bestaat, om dat de behoefte aan zulk eene inrigting zich in deze koopstad, die geen eigen muntstelsel heeft, nog altijd doet gevoelen etc.” (S. Vissering, „Handboek van Praktische Staathuishoudkunde”. Amsterdam 1860. I, p. 247, 248.)
- P. 343 „You” (the Bank of England) „are very large dealers in the commodity Nota 54 of capital ?” („Report on Bank Acts”, H. of C. 1857, [p. 104].)
- P. 357 „The equitableness of taking interest depends not upon a man’s making or not making profit, but upon its” (...) „being capable of producing profit, if rightly employed.” (An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered”, London 1750, p. 49. Autor al lucrării apărute anonim : J. Massie.)
- P. 357 „Rich people, instead of employing their money themselves... let it out Nota 58 to other people for them to make profit of, reserving for the owners a proportion of the profits so made.” (l.c.p. 23, 24.)
- P. 359 „The ambiguity of the term value of money or of the currency, when Nota 60 employed indiscriminately as it is, to signify both value in exchange for commodities and value in use of capital, is a constant source of confusion.” (Tooke : „Inquiry into the Currency Principle”, p. 77.)
- P. 364 „The natural rate of interest is governed by the profits of trade to Nota 61 particulars.” (Massie, l.c.p. 51)
- P. 366 „...,by the accumulation of surplus capital necessarily accompanying Nota 64 the scarcity of profitable employment for it in previous years, by the release of hoards, and by the revival of confidence in commercial prospects.” („History of Prices from 1839 to 1847”. London 1848, p. 54.)
- P. 366 „An old customer of a banker was refused a loan upon a 200,000 £ Nota 65 bond ; when about to leave to make known his suspension of payment, he was told there was no necessity for the step, under the circumstances the banker would buy the bond at 150000 .” ([H. Roy.] „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844 etc.” London 1864, p: 80.)

- P. 369
Nota 63 „By which, gambling in discounts, by anticipation of the alterations in the bank rate, has now become half the trade of the great heads of the money centre.” ([H. Roy,] „The Theory of the Exchanges etc.”, p. 113.)
- P. 370
Nota 70 „This rule of dividing profits is not, however, to be applied particularly to every lender and borrower, but to lenders and borrowers in general... remarkably great and small gains are the reward of skill and the want of understanding, which lenders have nothing at all to do with; for as they will not suffer by the one, they ought not to benefit by the other. What has been said of particular men in the same business is applicable to particular sorts of business; if the merchants and tradesmen employed in any one branch of trade get more by what they borrow than the common profits made by other merchants and tradesmen of the same country, the extraordinary gain is theirs, though it required only common skill and understanding to get it; and not the lenders', who supplied them with money... for the lenders would not have lent their money to carry on any business or trade upon lower terms than would admit of paying so much as the common rate of interest; and, therefore, they ought not to receive more than that, whatever advantage may be made by their money.” (Massie, l.c.p. 50, 51.)
- P. 370—371
Nota 71 Bank rate . . . . . 5 p.c.
Market rate of disct., 60 days' drafts . . . . . $3\frac{3}{8}$ p.c.
Do. do. 3 months . . . . . $3\frac{1}{2}$ p.c.
Do. do. 6 months . . . . . $3\frac{5}{16}$ p.c.
Loans to bill-brokers, day to day . . . . . 1 to 2 p.c.
Do. do. for one week . . . . . 3 p.c.
Last rate for fortnight. loans to stockbrokers . . . . . $4\frac{3}{4}$ to 5 p.c.
Deposit allowance (banks) . . . . . $3\frac{1}{2}$ p.c.
Do. do. (discount houses) . . . . . 3 to $3\frac{1}{4}$ p.c.
(„Daily News”, din 10 dec. 1889.)
- P. 385
Nota 72 „The profits of enterprise depend upon the net profits of capital, not the latter upon the former.” (Ramsay, l.c.p. 214. Net profits la Ramsay întotdeauna=dobindă.)
- P. 389
Nota 73 „Superintendence is here” (...) “completely dispensed with.” (J. E. Cairnes, „The Slave Power”. London 1862, p. 48, 49.)
- P. 390
Nota 74 „If the nature of the work requires that the workmen” (...) „should be dispersed over an extended area, the number of overseers and, therefore, the cost of the labour which requires this supervision, will be proportionately increased.” (Cairnes, l.c. p. 44).
- P. 395
Nota 78 „Masters are labourers as well as their journeymen. In this character their interest is precisely the same as that of their men. But they are also either capitalists, or the agents of capitalists, and in this respect their interest is decidedly opposed to the interest of the workmen.” (p. 27.)
„The wide spread of education among the journeymen mechanics of this country diminishes daily the value of the labour and skill of almost all masters and employers by increasing the number of persons who possess their peculiar knowledge.” (p. 30. Hodgskin, „Labour defended against the Claims of Capital etc.”, London 1825.)

- P. 395
Nota 79 „The general relaxation of conventional barriers, the increased facilities of education tend to bring down the wages of skilled labour instead of raising those of the unskilled.” (J. St. Mill, „Princ. of Pol. Econ.”. 2nd ed., London 1849, l. p. 479.)
- P. 404
Nota 82 „It is clear, that no labour, no productive power, no ingenuity, and no art, can answer the overwhelming demands of compound interest. But all saving is made from the revenue of the capitalist, so that actually these demands are constantly made and as constantly the productive power of labour refuses to satisfy them. A sort of balance is, therefore, constantly struck.” („Labour defended against the Claims of Capital”, p. 23. — de Hodgskin.)
- P. 455—457,
Nota 90 „It is a great error, indeed, to imagine that the demand for pecuniary accommodation (i.e. for the loan of capital) is identical with a demand for additional means of circulation, or even that the two are frequently associated’ Each demand originates in circumstances peculiarly affecting itself, and very distinct from each other. It is when everything looks prosperous, when wages are high, prices on the rise, and factories busy, that an additional supply of *currency* is usually required to perform the additional functions inseparable from the necessity of making larger and more numerous payments; whereas it is chiefly in a more advanced stage of the commercial cycle, when difficulties begin to present themselves, when markets are overstocked, and returns delayed, that interest rises, and a pressure comes upon the Bank for advances of *capital*. It is true that there is no medium through which the Bank is accustomed to advance capital except that of its promissory notes; and that, to refuse the notes, therefore, is to refuse the accommodation. But, the accommodation once granted, everything adjusts itself in conformity with the necessities of the market; the loan remains, and the currency, if not wanted, finds its way back to the issuer. Accordingly, a very slight examination of the Parliamentary Returns may convince any one, that the securities in the hand of the Bank of England fluctuate more frequently in an opposite direction to its circulation than in concert with it, and that the example, therefore, of that great establishment furnishes no exception to the doctrine so strongly pressed by the country bankers, to the effect that no bank can enlarge its circulation, if that circulation be already adequate to the purposes to which a banknote currency is commonly applied; but that every addition to its advances, after that limit is passed, must be made from its capital, and supplied by the sale of some of its securities in reserve, or by abstinence from further investment in such securities. The table compiled from the Parliamentary Returns for the interval between 1833 and 1840, to which I have referred in a preceding page, furnishes continued examples of this truth; but two of these are so remarkable that it will be quite unnecessary for me to go beyond them. On the 3rd January, 1837, when the resources of the Bank were strained to the uttermost to sustain credit and meet the difficulties of the money market, we find its advances on loan and discount carried to the enormous sum of 17022000, an amount scarcely known since the war, and almost equal to the entire aggregate issues, which, in the meanwhile, remain unmoved at so low a point as 17076000! On the other hand, we have, on the 4th of June 1833 a circulation of 18892000 with a return of private securities in hand, nearly, if not the very lowest on record for the last half-century, amounting to no more than 972000!” (Fullarton, l.c. p. 97, 98.)

Adnotări

- 1 Extrasele făcute de Marx din sursele rusești referitoare la această perioadă au fost publicate parțial de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. Vezi Arhiva Marx-Engels, vol. XI (M., 1948), vol. XII (M., 1952), vol. XIII (M., 1955). — 14.
- 2 Este vorba de următoarele rapoarte : 1) „First Report from the Secret Committee on Commercial Distress ; with the Minutes of Evidence. Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 8 June 1848” ; 2) „Report from the Secret Committee of The House of Lords appointed to Inquire into the Causes of the Distress which has for some Time prevailed among the Commercial Classes, and how far it has been affected by the Laws for regulating the Issue of Bank Notes payable on Demand. Together with the Minutes of Evidence, and an Appendix. Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 28 July 1848 [Reprinted 1857]”. — 15.
- 3 Este vorba de următoarele rapoarte : „Report from the Select Committee on Bank Acts ; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 30 July 1857”. „Report from the Select Committee, on the Bank Acts ; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 1 July 1858”. — 15.
- 4 Engels nu a reușit să-și realizeze intenția de a edita „Teorii asupra plusvalorii” ca cel de-al patrulea volum al „Capitalului”. În 1905—1910 volumul „Teorii asupra plusvalorii” a fost editat de K. Kautsky, dar cu multe abateri arbitrare de la manuscrisul autorului, multe modificări și omisiuni. — 15.
- 5 „*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*” — revistă bilunară fondată în 1863 la Jena ; în 1872—1890 a apărut sub îngrijirea economistului burghez Conrad ; în 1891—1897 sub îngrijirea economistului burghez Lexis. — 15.
- 6 Teoria „utilității maxime” — teorie economică vulgară, burghezo-apologetică, apărută în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea în opoziție cu teoria valorii bazate pe muncă a lui Marx. Potrivit acestei teorii, la baza valorii nu stă munca socialmente necesară, ci așa-numita utilitate maximă a mărfii, care reflectă aprecierea subiectivă a mărfii care satisface nevoia cea mai stringentă a cumpărătorilor. După părerea adepților teoriei „utilității maxime”, teoria valorii bazate pe muncă ar fi greșită, întrucât în realitate, spuneau ei,

prețurile nu coincid cu valoarea, care, de obicei, este determinată de factori accidentali și nelegați de producție, cum ar fi raritatea mărfii și altele. Fiind unul din mijloacele de camuflare a exploatării forței de muncă salariate în capitalism, teoria „utilității maxime” este larg răspândită în economia politică burgheză contemporană. — 16.

- 7 Vezi W. Lexis, „Kritische Erörterungen über die Währungsfrage”. In : „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich”. Jahrgang V, Heft I, 1881, S. 87—132.

„Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich” — revistă bilunară fondată în 1871 ; a fost editată de către economistul burghez H. Schmoller la Leipzig, unde a apărut sub acest titlu din 1871 până în 1912.

Bimetallism — sistem monetar în cadrul căruia funcțiile banilor sînt îndeplinite concomitent de două metale nobile — aurul și argintul. — 17.

- 8 Este vorba de articolul lui Achille Loria „Karl Marx”, publicat în „Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti”. Roma, 1883, Aprile, p. 509—542.

„Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti” — revistă științifică și literar-artistică italiană, de orientare liberală ; în 1866—1878 a apărut lunar la Florența ; în 1878—1943 — bilunar la Roma. — 22.

- 9 Loria a folosit ediția franceză a volumului I al „Capitalului”, în care capitolul XI corespunde cu capitolul IX al ediției germane „Rata și masa plus-valorii”. — 23.

- 10 Este vorba de prefața lui Engels la volumul al II-lea al „Capitalului” lui K. Marx (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 7—26). — 23.

- 11 *Dulcamara* — personaj din opera lui Donizetti „Elixirul dragostei” ; tipul șmecherului și al șarlatanului.

Sganarell — personaj din comedia lui Molière „Don Juan”, servitorul lui Don Juan ; tipul șarlatanului abil și laș. — 25.

- 12 Este vorba de articolul „Observații la articolul d-lui Stiebeling : «Despre influența concentrării capitalului asupra salariului și exploatării muncii»”, publicat în revista „Neue Zeit” nr. 3, 1887, p. 123—127.

„Die Neue Zeit” — revistă politică-teoretică a social-democrației germane ; a apărut la Stuttgart din 1883 până în octombrie 1890 lunar, iar din octombrie 1890 până în toamna anului 1923 săptămînal. Redactor al revistei a fost din 1883 până în octombrie 1917 Kautsky, iar din octombrie 1917 până în toamna anului 1923 H. Cunow. În perioada 1885—1894 Engels a publicat în această revistă o serie de articole și a ajutat în permanență redacția revistei cu sfaturile sale, criticînd-o atunci cînd materialele publicate de ea conțineau abateri de la marxism. Începînd din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut, după moartea lui Engels, revista a început să publice sistematic articole ale revizioniştilor. În anii primului război mondial, revista s-a situat pe poziții centriste, sprijinindu-i în fapt pe social-șovinisti. — 25.

- 13 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 224—226. — 35.

- 14 Vezi G. Ramsay. „An Essay on the Distribution of Wealth”. Edinburgh, 1836, p. 184. — 46.
- 15 Potrivit concepțiilor dominante în chimia secolului al XVIII-lea, se considera că procesul arderii este determinat de prezența în corpurile care ard a unei substanțe speciale — flogisticul — pe care o degajă aceste corpuri în timpul arderii. Întrucît însă se știa că la calcinarea metalelor în aer greutatea lor crește, adepții teoriei flogisticului au încercat să atribuie flogisticului o greutate negativă, absurdă din punctul de vedere al fizicii. Inconsistența acestei teorii a fost demonstrată de cunoscutul chimist francez A. L. Lavoisier, care a dat explicația corectă a procesului de ardere, arătînd că este o combinație a corpului care arde cu oxigenul. Despre teoria flogisticului vezi și prefața lui Engels la volumul al II-lea al „Capitalului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 21—22). — 46.
- 16 În ianuarie 1849, Proudhon a încercat să fondeze o „Bancă populară”. Această bancă, cu ajutorul căreia Proudhon intenționa să-și realizeze pe cale pașnică „socialismul” său, care se reducea la desființarea dobinzii și la introducerea schimbului direct, fără intermediul banilor, în cadrul căruia producătorul capătă echivalentul integral al venitului său provenit din muncă, a dat faliment la numai două luni de la înființarea ei. O analiză critică amănunțită a concepțiilor lui Proudhon găsim în lucrarea lui Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179). — 47.
- 17 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 232. — 47.
- 18 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 181, 720—722. — 48.
- 19 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 541—548. — 51.
- 20 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 343—344. — 52.
- 21 Marx se referă la acea secțiune din lucrarea sa „Teorii asupra plusvalorii” în care el face o analiză critică a concepțiilor lui Malthus asupra ratei plusvalorii (vezi K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”, 3. Teil, Dietz Verlag, Berlin, 1962, S., 25—31). — 54.
- 22 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 327—330. — 57.
- 23 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 524—535. — 58.
- 24 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 308—313. — 78.
- 25 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 266—267. — 79.
- 26 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 308—322. — 81.

- 27 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1955, p. 230—231. — 83.
- 28 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 309—310. — 83.
- 29 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1965, p. 335—336. — 87.
- 30 Marx se referă la următoarea lucrare : A. Ure. „The Philosophy of Manufactures : or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain”. Second edition, London, 1835. — 89.
- 31 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 614. — 91.
- 32 Istoricul francez Linguet emite această ipoteză în lucrarea „Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société”. Tome II, Londres, 1767, livre V, chapitre XX. — 93.
- 33 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 336—337. — 93.
- 34 Este vorba de inițiativa muncitorilor din orașul Rochdale (districtul industrial Manchester), care, pornind de la ideile socialiștilor utopici, au organizat în 1844 o cooperativă de consum. Această cooperativă, care și-a luat denumirea de Society of Equitable Pioneers, a format nucleul mișcării cooperatiste a muncitorilor din Anglia și din alte țări. — 93.
- 35 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, capitolul 8, p. 242—313. — 94.
- 36 „Killing no murder” („a ucide nu înseamnă a fi ucigaș”) — expresie larg răspândită în Anglia, care are la bază titlul pamfletului „Killing no murder”, apărut la mijlocul secolului al XVII-lea, în perioada revoluției burgheze engleze. Autorul pamfletului, leveller-ul Sexby, cerea asasinarea lui Oliver Cromwell, lordul-protector al Angliei, Scoției și Irlandei, și justifica această asasinare. — 97.
- 37 *Tribunalul regal* — una dintre instanțele judecătorești superioare din Anglia. Tribunalul regal judeca procesele penale și civile și avea dreptul să revizuiască hotărârile a o serie de instanțe judecătorești inferioare. — 98.
- 38 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 304. — 100.
- 39 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 265—266. — 102.
- 40 Este vorba de lucrările : A. Ure. „The Philosophy of Manufactures : or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain”. Second edition, London, 1835 ; Ch. Babbage. „On the Economy of Machinery and Manufactures”. London, 1832, p. 280—281. — 109.
- 41 Vezi R. Torrens. „An Essay on the Production of Wealth”. London, 1821, p. 28 and sqq. (comp. K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”. 3 Teil, Dietz Verlag, Berlin, S. 59—72). — 113.

- 42 Vezi D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, p. 131—138. — 113.
- 43 *Taxele vamale la cereale* erau percepute în Anglia pe baza așa-numitelor legi ale cerealelor (1815, 1822 și 1828), prin care se urmărea limitarea sau interzicerea importului de cereale în interesul marilor proprietari funciari. Lupta dintre burghezia industrială și aristocrația funciară s-a încheiat în 1846 prin abrogarea acestor legi. Abrogarea legilor cerealelor a constituit o puternică lovitură dată aristocrației funciare și a contribuit la accelerarea dezvoltării capitalismului în Anglia. — 113.
- 44 *Legea cu privire la ziua de muncă de zece ore*, care se aplica numai la munca adolescenților și a femeilor, a fost adoptată de parlamentul englez la 8 iunie 1847 și a intrat în vigoare la 1 mai 1848. În practică însă, mulți fabricanți au ignorat această lege. Amănunte în legătură cu aceasta vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 293—295. — 114.
- 45 Ch. Babbage. „On the Economy of Machinery and Manufactures”. London, 1832, p. 280—281. — 119.
- 46 D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, chapter II. — 120.
- 47 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, secțiunea a treia „Reproducția și circulația capitalului social total”. — 123.
- 48 *Foamea de bumbac sau criza de bumbac din 1861—1865* — astfel s-a numit lipsa acută de bumbac în industria bumbacului din Anglia și în alte câteva țări și care a fost provocată de sisterea livrărilor de bumbac din America ca urmare a blocajului instituit împotriva statelor sclavagiste din Sud de către flota statelor din Nord în timpul războiului civil; foamea de bumbac a apărut în ajunul unei crize de supraproducție și s-a împletit cu ea. O mare parte din industria bumbacului din Europa a fost paralizată, ceea ce a avut repercusiuni grave asupra situației muncitorilor. În 1862, în Anglia au încetat să lucreze $\frac{3}{5}$ din numărul total al fuserilor și al războaielor de țesut, iar mai mult de 75% din muncitorii din industria bumbacului au fost timp de doi-trei ani șomeri totali sau parțiali. Situația grea a muncitorilor s-a agravat și mai mult din cauza recoltelor proaste din Europa la începutul deceniului al 7-lea. — 126.
- 49 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 583 și urm. — 137.
- 50 *Atelierele naționale din 1848* — formă de organizare a lucrărilor publice, în special de terasament, pentru șomerii din Franța. Ele au fost înființate imediat după revoluția din februarie 1848, printr-un decret al guvernului provizoriu francez. Prin aceasta se urmărea, pe de o parte, discreditarea în rândurile muncitorimii a ideilor socialistului mic-burghez Louis Blanc cu privire la organizarea muncii, iar pe de altă parte folosirea muncitorilor din atelierele naționale, organizate în spirit militar, în lupta împotriva proletariatului revoluționar. Dar prin faptul că planul provocator de scindare a clasei muncitoare a eșuat și printre muncitorii ocupați în atelierele naționale își făcea loc tot mai mult o stare de spirit revoluționară, guvernul burghez a luat o serie de măsuri în vederea desființării atelierelor naționale. Aceste măsuri au stîrnit indignarea proletariatului parizian, constituind unul dintre motivele izbucnirii insurecției de la Paris. După înăbușirea insurecției, guvernul Cavaignac a decretat la 3 iulie 1848 desființarea atelierelor naționale. — 139.

- 51 Vezi Rodbertus. „Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie“. Berlin, 1851, S. 125. Marx face o analiză critică amănunțită a teoriei lui Rodbertus cu privire la rata profitului în „Teorii asupra plusvalorii”. Partea a II-a (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”; partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 5—89). — 142.
- 52 Este vorba de capitoul zece al lucrării: A. Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Vol. I, London, 1776. — 145.
- 53 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 59. — 145.
- 54 Concepțiile lui Cherbuliez cu privire la formarea ratei generale a profitului au fost analizate de Marx în mod special în „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”, Teil 3, Dietz Verlag, Berlin, 1962, S. 357). — 162.
- 55 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 232 și urm. — 164.
- 56 Este vorba de lucrarea lui K. Marx „Teorii asupra plusvalorii (vol. IV al „Capitalului”)”. Vezi adnotarea 4. — 172.
- 57 *Legile cu privire la domiciliere* (settlement laws) — legi existente în Anglia începând din 1662, în baza cărora muncitorii agricoli erau practic lipsiți de dreptul de a se deplasa dintr-un loc în altul. Potrivit acestor legi, care, la rândul lor, constituiau o parte integrantă a legilor cu privire la săraci, printr-o hotărâre a tribunalului, muncitorii agricoli puteau fi trimiși la urmă. Îngrădind libertatea de deplasare a muncitorilor, această legislație crea totodată condițiile care permiteau patronilor să reducă la limita minimă salariul muncitorilor. — 178.
- 58 Este vorba de lucrările lui G. L. Maurer: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt”. München, 1854; „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland”. Erlangen, 1856; „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland”. Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863; „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland”, Bd. I—II, Erlangen, 1865—1866; „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland”. Bd. I—IV, Erlangen, 1869—1871.
- L. H. Morgan. „Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization”. London. 1877. — 180.
- 59 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 102. — 180.
- 60 D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, p. 60—61. — 182.
- 61 Concepțiile menționate au fost expuse în lucrările: D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, p. 60—61; H. Storch. „Cours d'économie politique, ou Exposition des principes que déterminent la prospérité des nations”. Tome II, St.-Petersbourg, 1815, p. 78—79 (vezi și K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 90). — 186.

- 62 Th. Corbet. „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals ; or the Principles of Trade and Speculation Explained”. London, 1841, p. 42—44. — 186.
- 63 Autorul lucrării anonime „Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy” citează aici ediția întâi a cărții lui Malthus „Principles of Political Economy”. London, 1820, p. 75. — 194.
- 64 D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, p. 36—41. — 206.
- 65 *Servum pecus imitatorum* (turma de sclavi a imitatorilor) — parafrizarea cuvintelor „O imitatores, servum pecus !” („Imitatorilor, turmă de sclavi !”) din epistolele lui Horațiu, cartea I, epistola 19. — 206.
- 66 Aici este vorba de secțiunea din „Teorii asupra plusvalorii” în care Marx analizează critic concepțiile lui Ricardo cu privire la influența oscilațiilor salariului asupra prețului de producție (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 155—166). — 207.
- 67 Vezi Th. Corbet. „An Inquiry into the Causes and Modes of the wealth of Individuals ; or the Principles of Trade and Speculation Explained”. London, 1841, p. 100—102. — 213.
- 68 Marx se referă la lucrarea „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 372—401, 460—463). — 216.
- 69 Este vorba de legea generală absolută a acumulării capitaliste, formulată de Marx în volumul I al „Capitalului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, cap. XXIII, p. 653). — 225.
- 70 „*Hinc illae lacrimae !*” („Iată cum se explică aceste lacrimi !”) — cuvinte din comedia dramaturgului roman Publius Terentius „Tinăra din Andros”, actul I, scena întâi. — 227.
- 71 Vezi adnotarea 68. — 227
- 72 Vezi W. Roscher. „System der Volkswirtschaft”. Band I : „Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Stuttgart und Augsburg, 1858, § 108, S. 192. — 228.
- 73 Marx analizează critic teoria lui A. Smith cu privire la profit în „Teorii asupra plusvalorii” partea a II-a (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 5—6). — 228.
- 74 „*Profit upon aliénation*” („profitul de pe urma înstrăinării”) — formula lui James Steuart („An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy”. Vol. I, London, 1805, p. 244), potrivit căreia profitul capitalistului provine din vânzarea mărfii peste valoarea ei. Marx analizează această formulă în „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1962, p. 8—9). — 233.
- 75 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 327—328. — 233.

- 76 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 327—328. — 234.
- 77 D. Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. Third edition, London, 1821, chapter VII. — 240.
- 78 [E. West.] „Essay on the Application of Capital to Land, with Observations shewing the Impolicy of any Great Restriction of the Importation of Corn”. By a Fellow of University College of Oxford. London, 1815. — 245.
- 79 Th. Chalmers. „On Political Economy in connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society”. Second edition, Glasgow, 1832, p. 88—89 and sqq. — 249.
- 80 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 401. — 265.
- 81 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 93—106. — 270.
- 82 *Compania olandeză a Indiilor orientale* a ființat din 1602 pînă în 1798. Activitatea desfășurată de companie în Indonezia s-a caracterizat prin consolidarea și conservarea forțată a relațiilor de producție precapitaliste (sclavagiste și feudale) și jefuirea populației, subjugată cu ajutorul aparatului feudal-birocratic al autorităților băștinașe, trecut în slujba olandezilor. Compania a obținut cîștiguri fabuloase de pe urma vînzării produselor agricole importate din Indonezia. Mai tirziu în gospodăriile țărănești au fost introduse forțat culturi noi (în special cafea), a căror recoltă era predată în întregime companiei. Șirul neîntrerupt de mari răscoale, înăbușite cu cruzime, depopularea țării, uriașele cheltuieli pentru întreținerea garnizoanelor militare, decăderea generală a puterii Olandei au dus la falimentul companiei și la lichidarea ei. — 310.
- 83 Vezi adnotarea 72. — 311.
- 84 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 524—535. — 311.
- 85 Vezi W. Roscher. „System der Volkswirtschaft”. Band I: „Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Stuttgart und Augsburg, 1858, § 60, S. 103. — 328.
- 86 Vezi adnotarea 43. — 331.
- 87 Vezi adnotarea 82. — 333.
- 88 Vezi adnotarea 74. — 333.
- 89 Potrivit filozofului grec antic Epicur, care avea o concepție materialistă și ateistă, există o multitudine de lumi. Aceste lumi apar și se dezvoltă după legi naturale proprii. Zeii, deși există, se află în afara lumilor, în spațiile dintre ele, și nu exercită influență nici asupra dezvoltării universului și nici asupra vieții omului. — 334.
- 90 Marx citează lucrarea lui Luther după cartea „Der sechste Teil der Bücher des ehrwürdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri”. Wittemberg, 1589, S. 296, 297. — 335.

- 91 Marx se referă la decăderea rapidă, începînd de la sfîrșitul secolului al XV-lea, a rolului Genuiei, Veneției și al altor orașe din nordul Italiei în comerțul de tranzit în urma marilor descoperiri geografice din acea vreme : descoperirea Cubei, a insulelor Haiti și Bahamas, a Americii de Nord, a drumului maritim spre India pe la sudul Africii și, în sfîrșit, descoperirea Americii de Sud. — 336.
- 92 [J. Massie.] „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest ; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered”. London, 1750, p. 60. — 337.
- 93 I.H.M. Poppe. „Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts.” Band I, Göttingen, 1807, S. 70. — 340.
- 94 Cuvintele citate în text aparțin unuia din redactorii ziarului „La Voix du Peuple” —, Chevê —, autorul „primei scrisori” din cartea „Gratuité du Crédit”. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850.
- „La Voix du Peuple” — cotidian editat de Proudhon ; a apărut la Paris de la 1 octombrie 1849 pînă la 14 mai 1850. — 349.
- 95 „The Economist” — săptămînal englez pentru probleme economice și politice, fondat la Londra în 1843 ; organ de presă al marii burghezii industriale. — 363.
- 96 Marx îl denușește în ironie pe K. Arnd „filozoful impozitului canin”, pentru că acest autor a consacrat un paragraf special (§ 88, S. 420—421) din cartea sa argumentării caracterului just și util al impozitului pe cîini. — 368.
- 97 „The Daily News” — cotidian liberal englez ; organ de presă al burgheziei industriale ; a apărut sub acest titlu la Londra din 1846 pînă în 1930. — 371.
- 98 Vezi [J. Massie.] „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest ; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered”. London, 1750 ; D. Hume. „Of interest” (1752). În : Hume, David. „Essays and Treatises on several Subjects”. A new edition. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political and literary, London, 1764 (vezi și K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1962, p. 284—287). — 382.
- 99 „New-York Daily Tribune” — ziar american care a apărut din 1841 pînă în 1924. În deceniile al 5-lea și al 6-lea, ziarul s-a situat pe poziții progresiste și a luptat împotriva sclaviei. Colaborarea lui Marx la acest ziar a început în august 1851 și a continuat timp de peste 10 ani, pînă în martie 1862 ; un mare număr de articole pentru „New-York Daily Tribune” au fost scrise de Engels la rugămîntea lui Marx. În perioada ofensivei reacțiunii în Europa după revoluția din 1848—1849, Marx și Engels au folosit acest ziar progresist de mare popularitate pentru a demasca, pe bază de fapte concrete, răcilele societății capitaliste. Colaborarea lui Marx a încetat la începutul războiului civil din S.U.A., cînd în cadrul redacției a crescut influența adepților unui compromis cu statele sclavagiste, iar ziarul s-a abătut de la pozițiile progresiste. Ulterior ziarul a adoptat o orientare din ce în ce mai reacționară. — 391.
- 100 Goethe. „Faust”, partea I, scena a V-a (Pivnița lui Auerbach, la Leipzig). — 399.

- 101 Amănunte în legătură cu fondul de amortizare al lui Pitt vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 12, București, Editura politică, 1962, p. 450—451. — 401.
- 102 Vezi [Th. R. Malthus.] „An Essay on the Principle of Population”. London, 1798, p. 25—26. — 402.
- 103 Este vorba de următorul document : „An Act for vesting certain Sums in Commissioners, at the End of every Quarter of a Year, to be by them applied to the Reduction of the National Debt (Anno 26, Georgii III, Regis, cap. 31)”. — 402.
- 104 Moloh — zeul soarelui în Fenicia și Cartagina, căruia i se aduceau jertfe omenești ; numele lui Moloh a devenit simbolul forței oarbe și nesățioase care cere jertfe omenești. — 403.
- 105 Marx se referă la următoarele lucrări : J. St. Mill. „Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy”. Second edition, vol. I, London, 1849, p. 91—92 ; H. Ch. Carey. „Principles of Social Science”. Vol. III, Philadelphia, 1859, p. 71—73 ; W. Roscher. „System der Volkswirtschaft”. Band I : „Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Stuttgart und Augsburg, 1858, § 45. — 404.
- 106 „Revue des deux Mondes” — revistă bilunară burgheză literar-artistică și politică ; apare la Paris din 1829. — 408.
- 107 Vezi adnotarea 2 (1). — 410.
- 108 După desființarea monopolului Companiei Indiilor orientale în comerțul cu China (1833), comercianții particulari englezi au pătruns masiv pe piața chineză. O amploare deosebit de mare a luat comerțul de contrabandă cu opium, sprijinit pe toate căile de guvernul Angliei, care a nesocotit în mod conștient legile și interesele de stat ale Chinei și a contribuit la intoxicația în masă și la subminarea sănătății chinezilor. Ca răspuns la măsurile hotărâte luate de autoritățile chineze împotriva importului de contrabandă a acestui stupefiant în țara lor, englezii au declanșat primul război „al opiumului” (1839—1842), care s-a încheiat printr-un tratat inegal și tilhăresc pentru China. — 413.
- 109 *Consignație* (consignatio, textual — semnătură, confirmare scrisă) — varietate de vânzare prin comision a mărfurilor în străinătate, în care exportatorul (consignant) trimite marfa la depozitul firmei străine (consignatare) pentru a o vinde în anumite condiții. — 414.
- 110 În ceea ce privește conținutul și însemnătatea Bank-Act-ului din 1844, vezi volumul de față, capitolul XXXIV „Principiul circulației banilor” și legislația bancară engleză din 1844”. — 415.
- 111 „The Manchester Guardian” — ziar burghez englez, fondat la Manchester în 1821, organ al adeptilor liberului schimb, ulterior organ de presă al partidului liberal. — 415.
- 112 *Lombard-street* — stradă în City (centrul financiar al Londrei) unde își au sediul o serie de mari bănci ; sinonim cu piața financiară londoneză. — 416.
- 113 *Mincing Lane* — stradă din Londra, centrul comerțului cu ridicata de mărfuri coloniale. — 416.
- 114 Vezi adnotarea 2. — 419.

- 115 „*Currency principle*” („Principiul circulației banilor”) — una din varietățile școlii care a formulat teoria cantitativă a banilor. Reprezentanții ei afirmau că valoarea și prețul mărfurilor sînt determinate de cantitatea de bani aflată în circulație. Ei își propuneau menținerea unei circulații bănești ferme și considerau că unicul mijloc pentru realizarea acestui scop este ca bancnotele să aibă în mod obligatoriu acoperire în aur și ca emisiunea lor să fie reglementată în conformitate cu importul și exportul de metale nobile. Pornind de la aceste premise teoretice false, adepții lui „*currency principle*” considerau că crizele economice de supraproducție se datorează exclusiv nerespectării legilor circulației banilor proclamate de ei. „*Currency principle*” s-a bucurat de o mare popularitate în Anglia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar încercările guvernului englez de a se sprijini pe această teorie (Bank-Act din 1844) nu au dat rezultate, confirmînd doar totala ei inconsistență științifică și inutilitate practică (vezi volumul de față, capitolul XXXIV „«Principiul circulației banilor» și legislația bancară din 1844”). — 424.
- 116 Este vorba de firma Ermen și Engels. — 436.
- 117 Vezi adnotarea 110. — 440.
- 118 „*The Times*” — cel mai mare cotidian englez de orientare conservatoare, fondat la Londra în 1785. — 446.
- 119 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 32—40. — 451.
- 120 Vezi adnotarea 115. — 453.
- 121 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 93. — 455.
- 122 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 138—140; vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 158—159. — 461.

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

I. — Opere și articole ale unor autori cunoscuți și ale altora, anonimi

- Anderson, A.* An historical and chronological deduction of the origin of commerce, from the earliest accounts to the present time. Containing, an history of the great commercial interests of the British Empire. With an appendix. Vol. 2. London, 1764. — 337.
- Aristoteles.* De republica libri VIII. În : Aristoteles Opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X. Oxonii, 1837. — 391.
- Arnd, K.* Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau, 1845. — 368.
- Babbage, Ch.* On the economy of machinery and manufactures. London, 1832. — 109, 119.
- Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850. — 349—351.
- Bellers, J.* Essays about the poor, manufactures, trade, plantations and immorality, London, 1699. — 289.
- Bemerkung zu dem Aufsätze des Herrn Stiebeling : „Ueber den Einfluss der Verdichtung des Kapitals auf den Lohn und die Ausbeutung der Arbeit“. In : Die Neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens. Nr. 3, Stuttgart 1887. — 26—27.
- Bosanquet, J. W.* Metallic, paper, and credit currency, and the means of regulating their quantity and value. London, 1842. — 376, 407.

- Cairnes, J. E.* The slave power : its character, career, and probable designs : being an attempt to explain the real issues involved in the American contest. London, 1862. — 390.
- Carey, H. Ch.* Principles of social science. Vol. 3. Philadelphia, 1859. — 404.
- Chalmers, Th.* On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. Second edition. Glasgow, 1832. — 249, 448.
- Cherbuliez, A.* Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales. Paris, 1841. — 162.
- Child, J.* Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'intérêt de l'argent. Avec un petit traité contre l'usure, par Thomas Cullen. Traduits de l'Anglois. Amsterdam et Berlin, 1754. — 402.
- The City, or, the Physiology of London business ; with sketches on change, and at the coffee houses. London, 1845. — 395.
- Coquelin, Ch.* Du Crédit et des banques dans l'industrie. In : „Revue des deux Mondes“, série IV, tome XXXI, 1842. — 408.
- Corbet, Th.* An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals ; or the Principles of trade and speculation explained. London, 1841. — 169, 174, 186, 213, 310.
- The Currency theory reviewed ; in a letter to the scottish people by a banker in England. Edinburgh, 1845. — 413, 421.
- Dureau de La Malle, A. J.* Économie politique des Romains, Tome I. Paris, 1840. — 109.
- Feller, F. E. și Odermann, C. G.* Das Ganze der kaufmännischen Arithmetik. Siebente Auflage. Leipzig. — 316.
- Fireman, P.* Kritik der Marx'schen Werttheorie. In : „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“... 3 Folge, Band III, 1892. — 19, 20.
- Fullarton, J.* On the regulation of currencies ; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country. Second edition with corrections and additions. London, 1845. — 411, 455, 457, 459—462, 467.
- Gilbart, J. W.* The History and principles of banking. London, 1834. — 343, 411—412.
- Gilbart, J. W.* A Practical treatise on banking. Fifth edition. In two volumes. Vol. I. London, 1849. — 365.
- (*Greg, R. H.*) The Factory question, considered in relation to its effects on the health and morals of those employed in factories. And the „ten hours bill“, in relation to its effects upon the manufactures of England, and those of foreign countries. London, 1837. — 113.
- Hamilton, R.* An Inquiry concerning the rise and progress, the redemption and present state, and the management, of the national debt of Great Britain. Second edition, enlarged. Edinburgh, 1814. — 401.

- (Hodgskin, Th.) Labour defended against the claims of capital ; or, the Unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer London, 1825. — 395, 404.
- Hubbard, J. G. The Currency and the country. London, 1843. — 421.
- Hülmann, K. D. Städtewesen des Mittelalters. Theile I—II, Bonn, 1826—1827. — 321, 324.
- Hume, D. Of interest (1752). In : *Hume, David*. Essays and treatises on several subjects. A new edition. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political, and literary. London, 1764. — 382.
- An Inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London, 1821. — 197.
- Jones, R. An Introductory lecture on political economy, delivered at King's college, London, 27th February, 1833. To which is added a Syllabus of a course of lectures on the wages of labour. London, 1833. — 268.
- Kiesselbach, W. Der Gang des Welthandels und die Entwicklung des europäischen Völkerlebens im Mittelalter. Stuttgart, 1860. — 331.
- Kinnear, J. G. The Crisis and the currency : with a comparison between the english and scotch systems of banking. London, 1847. — 450.
- Leatham, W. Letters on the currency. Second edition, with corrections and additions. London, 1840. — 406.
- Lexis, W. Die Marx'sche kapitaltheorie. In : „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, neue Folge, Band XI, 1885. — 15.
- Lexis, W. Kritische Erörterungen über die Währungsfrage. In : „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“, Jahrgang V, Heft, I. 1881. — 17.
- (Linguet), N. Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société. Tome II, Londres, 1767. — 93.
- Loria, A. Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Wertgesetzes. Von Dr. Conrad Schmidt. Stuttgart, 1889. In : „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, neue Folge, Band XX, 1890. — 23.
- Loria, A. Karl Marx. In : „Nuova antologia di scienze, lettere ed arti“, seconda serie, vol. XXXVIII, nr. 7, 1 Aprilie 1883. — 22.
- Loria, A. La teoria economica della costituzione politica. Torino 1886. — 22, 23.
- Luther, M. An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. Wittenberg, 1540. — 351—400.
- Luther, M. Von Kauffshandlung und Wucher. In : Der sechste Teil der Bücher des ehrwürdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri. Wittenberg. 1589. — 335.
- Luzac, E. Hollands rijkdom. Deel. III. Leyden, 1782. — 328.
- Malthus, Th. R. Definitions in political economy, London, 1827. — 44.
- Idem*. A new edition, with a preface, notes and supplementary remarks by John Cazenove. London, 1853. — 46.

- (*Malthus, Th. R.*) An Essay on the principle of population. London, 1798. — 402.
- Malthus, Th. R.* Principles of political economy considered with a view to their practical application. London, 1820. — 194.
- Idem.* And edition with considerable additions from the author's own manuscript and on original memoir. London, 1836. — 44, 173, 201.
- Marx, K.* Das Kapital : Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Buch I : Der Produktionsprocess des Kapitals. Dritte, vermehrte Auflage. Hamburg, 1883. — 149.
- Idem.* Vierte, durchgesehene Auflage. Hamburg, 1890. — 19, 21, 31, 35, 36, 42, 45, 47, 48, 51, 56, 57, 58, 83, 87, 91, 93, 94, 99, 100, 102, 137, 145, 148, 164, 166, 184, 225, 227, 234, 235, 249, 265, 311, 321, 323, 406, 453, 461, 467.
- Marx, K.* Le Capital. Paris, 1872—1875. — 22
- Marx, K.* Capital : a critical analysis of capitalist production. Ed. by F. Engels, vol. I—II, London, 1887. — 7, 11.
- Marx, K.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Zweiter Band. Buch II : Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Herausgegeben von F. Engels. Hamburg, 1885. — 7—11, 14, 15, 19, 22, 23, 31, 50, 56, 57, 78—80, 81—83, 123, 166, 270, 272, 284, 291, 304, 309, 312, 346, 451, 455.
- Marx, K.* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin 1859. — 185, 186, 321, 455, 461.
- (*Massie, J.*) An Essay on the governing causes of the natural rate of interest ; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London, 1750. — 367, 357, 364, 366—367, 370, 382.
- Maurer, G. L.* Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München, 1854. — 180.
- Maurer, G. L.* Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. I—II. Erlangen, 1865—1866. — 180.
- Maurer, G. L.* Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland, Bd. I—IV. Erlangen, 1862—1863. — 180.
- Maurer, G. L.* Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1856. — 180.
- Maurer, G. L.* Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. I—IV. Erlangen, 1869—1871. — 180.
- Mill, J. St.* Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. Second edition. Vol. I. London, 1849. — 395, 404.
- Mommsen, Th.* Römische Geschichte. Zweite Auflage. Bd. I—III. Berlin, 1856—1857. — 331, 390.
- Morgan, L. H.* Ancient society or Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization. London, 1877. — 180.
- Müller, A. H.* Die Elemente der Staatskunst. Theil III. Berlin, 1809. — 361, 403.

- Newman, S. Ph.* Elements of political economy. Andover and New York 1835. — 282.
- Observations on certain verbal disputes in political economy, particularly relating to value, and to demand and supply. London, 1821. — 185—186, 194.
- Opdyke, G. A.* Treatise on political economy. New York, 1851. — 368.
- Poppe, I. H. M.* Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Band I. Göttingen, 1807. — 340.
- Price, R.* An Appeal to the public, on the subject of the national debt. London, 1772. — 400.
- Price, R.* Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt. Second edition. London, 1772. — 401.
- Proudhon, P. J.* Gratuité du crédit — vezi *Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon.
- Ramsay, G.* An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836. — 46, 282, 366, 385.
- Ricardo, D.* On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821. — 113, 120, 182, 186, 206, 240.
- Ricardo, D.* Principles of political economy and taxation. In: The Works of D. Ricardo. With a notice of the life and writings of the author, by J. R. MacCulloch. Second edition, London, 1852. — 72, 182, 227, 241.
- Rodbertus, J. K.* Sociale Briefe an von Kirchman. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin, 1851. — 142.
- Roscher, W.* System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858. — 228, 311, 328, 404.
- (*Roy, H.*) The Theory of the exchanges. The bank charter act of 1844. London, 1864. — 366, 369.
- Say, J. B.* Traité d'économie politique. Troisième édition. Tome I, Paris, 1817. — 382.
- Schmidt, C.* Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes. Stuttgart, 1889. — 17—19.
- Schmidt, C.* Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz. In: Neue Zeit, nr. 3, 4, 1892—1893. — 19.
- Smith, A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Vol. I, London, 1776. — 145, 333.

- Steuart, J.* An Inquiry into the principles of political oeconomy. In : The Works of Sir James Steuart, collected by General Sir James Steuart, his son. In six volumes. Vol. I, London, 1805. — 233, 333.
- Steuart, J.* Recherche des principes de l'économie politique, Tome IV. Paris, 1789. — 370.
- Stiebeling, G. C.* Das Werthgesetz und die Profit-Rate. New York, (1890). — 25.
- Storch, H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Tome II. St-Petersbourg, 1815. — 186.
- Tooke, Th.* An Inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. Second edition. London, 1844. — 359, 376, 407—408, 410, 446, 449.
- Tooke, Th.* A History of prices, and of the state of the circulation, from 1793 to 1837. Vol. II. London, 1838. — 375.
- Tooke, Th.* A History of prices, and of the state of the circulation, from 1833 to 1847 inclusive. London, 1848. — 366.
- Torrens, R.* An Essay on the production of wealth. London, 1821. — 46, 113.
- Torrens, R.* On the operation of the bank charter act of 1844, as it affects commercial credit. Second edition, London, 1847. — 359.
- Ure, A.* The Philosophy of manufactures : or, an Exposition of the scientific, moral, and commercial economy of the factory system of Great Britain. Second edition. London, 1835. — 89, 109.
- Ure, A.* Philosophie des manufactures ou Économie industrielle. Traduit sous les yeux de l'auteur. Tome I, Paris, 1836. — 392.
- Verri, P.* Meditazioni sulla economia politica. In : Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XV. Milano. 1804. — 282.
- Vissering, S.* Handboek von praktische staathuishoudkunde. Deel I. Amsterdam, 1860—1861. — 322—324.
- (*West, E.*) Essay on the application of capital to land, with observations shewing the impolicy of any great restriction of the importation of corn. By a fellow of University college of Oxford. London, 1815. — 245.
- Wolf, J.* Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung, Stuttgart, 1899. — 25.
- Wolf, J.* Das Rätsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx. In : „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ ; dritte Folge, Band II, 1891. — 21, 22.

II. Rapoarte parlamentare și alte publicații oficiale

- An Act for vesting certain sums in commissioners, at the end of every quarter of a year, to be by them applied to the reduction of the national debt (anno 26 Georgii III, Regis, cap. 31). — 402.

- Coal mine accidents. Abstract of return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 3 May 1861. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 6 February 1862. — 96.
- Public Health. Sixth report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1863. London, 1864. — 99—103.
- First Report from the secret committee on commercial distress ; with the minutes of evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 June 1848. — 13, 15, 410—411, 416, 417—420, 422—423, 460.
- Report from the secret committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes, and how far it has been affected by the Laws for regulating the issue of bank notes payable on demand. Together with the minutes of evidence, and an appendix. Ordered by the House of Commons, to be printed, 28 July 1848. (Reprinted, 1857). — 15, 414, 418, 419, 420, 426.
- Report from the select committee on bank acts ; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July, 1857. — 13, 15, 343, 367, 369, 420, 424, 426, 429—435, 436—441, 457.
- Report from the select committee on the bank acts ; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July, 1858. — 13, 15, 368—369.
- First Report of the children's employment commissioners in mines and collieries, 21 April 1841. — 96.
- First Report from the select committee of the House of Lords on the sweating system ; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 11 August 1888. — 339.
- Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department. — 126, 127.
- for the half year ending 31st October, 1845. London, 1846. — 129.
  - for the half year ending 31st October, 1846. London, 1847. — 129—130.
  - for the half year ending 31st October 1847. London, 1848. — 130—131.
  - for the half year ending 31st October 1848. London, 1849. — 85, 113.
  - for the half year ending 30th April 1849. London, 1849. — 131.
  - for the half year ending 31st October, 1849. London, 1850. — 131.
  - for the half year ending 30th April, 1850. London, 1850. — 115, 132.
  - for the half year ending 31st October, 1850. London, 1851. — 128, 132.
  - for the half year ending 30th April, 1851. London, 1851. — 128.
  - for the half year ending 31st October 1852. London, 1852. — 103—106.
  - for the half year ending 30th April 1853. London, 1853. — 132.

- for the half year ending 31st October 1853. London, 1854. — 132.
- for the half year ending 30th April 1854. London, 1854. — 132.
- for the half year ending 31st October 1855. London, 1856. — 96—97.
- for the half year ending 31st October 1858. London, 1858. — 85, 128—129.
- for the half year ending 30th April 1859. London, 1859. — 132—133.
- for the half year ending 31st October 1859. London, 1860. — 133.
- for the half year ending 30th April 1860. London, 1860. — 133.
- for the half year ending 31st October 1860. London, 1860. — 133.
- for the half year ending 30th April 1861. London, 1861. — 98, 133, 135.
- for the half year ending 31st October 1861. London, 1862. — 134, 135.
- for the half year ending 30th April 1862. London, 1862. — 98, 135.
- for the half year ending 31st October 1862. London, 1863. — 86, 107, 134—136.
- for the half year ending 30th April 1863. London, 1863. — 136.
- for the half year ending 31st October 1863. London, 1864. — 96, 106—108, 116, 134—140.
- for the half year ending 30th April 1864. London, 1864. — 134, 138.

III. Periòdice

„*Conrads Jahrbücher*“ — vezi „*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*“.

„*The Daily News*“. London, 10 decembrie 1889. — 371.

„*The Economist*“. London, vol. II, 15 martie 1845. — 443.

— vol. V, 20 noiembrie 1847. — 446.

— vol. IX, 19 iulie 1851. — 402, 405.

— vol. XI, 22 ianuarie 1853. — 363.

„*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*“, Leipzig, anul V, fascicula I, 1881. — 17.

„*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*“, Jena

— seria nouă, vol. XI, 1885. — 15.

— seria nouă, vol. XX, 1890. — 24.

— seria a treia, vol. II, 1891. — 21, 22.

— seria a treia, vol. III, 1892. — 19, 20.

„*The Manchester Guardian*“, 24 noiembrie 1847. — 415—416.

- „Die Neue Zeit“, Stuttgart, nr. 3, 1887. — 25.
— nr. 3, 4, 1892—1893. — 19.
- „New-York Daily Tribune“, 20 decembrie 1859. — 391.
- „Nuova antologia di scienze, lettere ed arti“ — Roma, seria a doua, vol. XXXVIII, nr. 7, 1 aprilie 1883. — 22.
- „Revue des deux Mondes“ — Paris, seria a IV-a, vol. XXXI, 1842. — 408.
- „Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft Im Deutschen Reich“ — vezi „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“.
- „The Times“ — Londra. — 446.

IV. Lucrări beletristice

- Balzac. „Țăranii“. — 46.
- Goethe. „Faust“. — 400.
- Horațiu. „Epistole“. — 206.
- Molière. „Don Juan“. — 25.
- Publius Terentius. „Tinăra din Andros“. — 227.

Indice de lucrări citate, apărute și în limba română

Aristotel. „Politica”, București, Cultura Națională, 1924.

Ricardo, D. Opere alese, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, vol. I—II.

Smith, A. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, București, Editura Academiei R.P.R., 1962.

Indice de nume

A

Alexander, Nathaniel — comerciant englez, proprietarul unei firme care făcea comerț cu India în prima jumătate a secolului al XIX-lea. — 420.

Anderson, Adam (aprox. 1692—1765) — economist burghez scoțian, autor al unei lucrări de istorie a comerțului. — 337.

Aristotel (384—322 î.e.n.) — mare filozof al antichității; în filozofie a oscilat între materialism și idealism; în concepțiile sale economice a susținut economia naturală a societății sclavagiste; a fost primul care a analizat forma valoare. — 390, 391.

Arnd, Karl (1788—1877) — economist burghez german, reprezentant al economiei politice vulgare. — 368.

B

Babbage, Charles (1792—1871) — matematician și fizician englez, economist burghez. — 109, 119.

Balzac, Honoré de (1799—1850) — mare scriitor realist francez. — 46.

Bastiat, Frédéric (1801—1850) — economist vulgar francez, a susținut teoria armoniei dintre clase în societatea burgheză. — 154, 349.

Baker, Robert — funcționar englez, inspector de fabrici în deceniile a. 6-lea și al 7-lea ale secolului al XIX-lea. — 96, 98, 128, 130, 131.

Baynes, John — membru al consiliului municipal din Blackburn; în 1857 a publicat două tratate cu privire la comerțul cu bumbac. — 128, 129.

Bekker, Immanuel (1785—1871) — filolog german, a îngrijit mai multe ediții din operele lui Platon, Aristotel, Aristofan etc. — 391.

Bellers, John (1654—1725) — economist englez, a subliniat importanța muncii în crearea avuției; autorul unei serii de proiecte utopice de reforme sociale. — 289.

Bentinck, George (1802—1848) — om politic englez, whig, membru al parlamentului, adept al protecționismului. — 423.

Bernal Osborne, Ralph (1808—1882) — om politic liberal englez, membru al parlamentului, secretar al Amiralității (1852—1858). — 149.

Bessemer, Henry (1813—1898) — inginer și chimist englez, inventator, a propus un sistem nou, mai economic, de transformare a fontei în oțel. — 79.

Biedermann, Karl (1812—1901) — istoric și publicist german, liberal moderat, ulterior național-liberal, redactor al ziarului „Norddeutsche

- Allgemeine Zeitung" (1863—1879). — 83.
- Bosanquet, James Whatman** (1804—1877) — bancher și economist englez; paralel cu lucrări de economie a publicat și o serie de lucrări de cronologie biblică. — 376, 407.
- C
- Cairnes, John Elliot** (1823—1875) — economist și publicist burghez englez; adversar al sclavajului din statele din sud ale S.U.A. — 389.
- Campbell, John** (1779—1861) — om de stat și jurist englez, judecător principal la tribunalul regal (1850—1859), lord-cancelar (ministru de justiție) (1859—1861). — 97.
- Carey, Henry Charles** (1793—1879) — economist vulgar american, autorul teoriei reacționare a armoniei între clase în societatea burgheză. — 119, 154, 404.
- Cato, Marcus Porcius** (Cato cel Bătrîn) (234—149 î.e.n.) — om politic și scriitor roman, a luptat pentru apărarea privilegiilor aristocrației. — 335, 390.
- Cayley** — economist englez, reprezentant al școlii din Birmingham, cunoscută sub numele de „adeptii șilingului mic”; membru al comisiei secrete a Camerei lorzilor pentru cercetarea cauzelor crizei comerciale din 1847 și membru al comisiei speciale pentru legislația bancară din 1857. — 433.
- Chalmers, Thomas** (1780—1847) — teolog protestant și economist burghez scoțian, adept al lui Malthus. — 249, 448.
- Chapman, David** — reprezentantul firmei Overend, Gurney & Co în prima jumătate a secolului al XIX-lea. — 436.
- Chevé, Charles François** (1813—1875) — publicist și sociolog mic-burghez francez. — 349.
- Cherbuliez, Antoine-Elisée** (1797—1869) — economist elvețian, adept al lui Sismondi; a îmbinat teoria lui Sismondi cu elemente din teoria lui Ricardo. — 162.
- Child, Josiah** (1630—1699) — economist mercantilist englez, bancher și comerciant. — 402.
- Coquelin, Charles** (1803—1852) — economist burghez francez, adept al liberului schimb. — 408.
- Corbet, Thomas** — economist burghez englez din secolul al XIX-lea. — 169, 174, 186, 213, 310.
- Cotton, William** (1786—1866) — comerciant englez, guvernatorul Băncii Angliei (1844—1845), unul din directorii Băncii Angliei (1821—1865). — 423.
- Curtis, Timothy Abraham** — unul din directorii Băncii Angliei și membru al conducerii Companiei Indiilor orientale în deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea. — 396.
- Custodi, Pietro** (1771—1842) — economist italian, a editat principalele lucrări ale economiștilor italieni de la sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XIX-lea. — 282.
- D
- Dante Alighieri** (1265—1321) — mare poet italian. — 25.
- Disraeli, (D'Israeli) Benjamin** (din 1876) conte de *Beaconsfield* (1804—1881) — om de stat și scriitor englez, unul dintre liderii torylor; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unul dintre liderii partidului conservator, cancelar al trezoreriei (ministru de finanțe) (1852, 1858—1859 și 1866—1868), prim-ministru (1868 și 1874—1880). — 423.
- Donizetti, Gaetano** (1797—1848) — cunoscut compozitor italian. — 25.
- Dureau de la Malle, Adolphe—Jules—César—Auguste** (1777—1857) — poet și istoric francez. — 109.

E

Engels, Friedrich (1820—1895). — 7—27, 57, 66, 77—84, 116, 126, 128, 131, 141, 155, 171, 180, 231, 263—265, 304, 338, 340, 365, 371, 393, 394, 407, 412—416, 421, 423, 434—437, 441, 444—446, 462—464.

Epicur (aprox. 341—aprox. 270 î.e.n.) — filozof materialist și ateist grec din perioada elenismului. — 334.

F

Fairbairn, sir William (1789—1874) — fabricant, inginer și inventator englez. — 98.

Feller, Friedrich Ernst (1800—1859) — filolog german, autorul mai multor dicționare. — 316.

Fireman, Peter (n. 1863) — chimist american, originar din Rusia, a trăit în Germania; autorul unor articole despre rata mijlocie a profitului. — 19, 20, 21, 27.

Fullarton, John (1780—1849) — economist burghez englez, autorul unor lucrări despre circulația banilor și despre credit, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 411, 449, 455—462, 466, 467.

G

Gardner, Robert — proprietarul unei fabrici de bumbac din Manchester la mijlocul secolului al XIX-lea. — 418.

Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) — revoluționar italian, democrat, conducătorul mișcării de eliberare națională din Italia. — 25.

George al III-lea (1738—1820) — rege al Angliei (1760—1820). — 402.

Gilbart, James William (1794—1863) — bancher și economist englez, autorul unor lucrări de probleme bancare. — 343, 366, 411—413.

Gilchrist, Percy — chimist englez; împreună cu Thomas a elaborat un nou procedeu de producere a oțelului. — 79.

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832) — mare poet și gânditor german. — 399.

Greg, Robert Hyde (1795—1875) — fabricant englez, liberal. — 113.

Grey, Sir George (1799—1882) — om de stat englez, whig, ministru de interne (1846—1852, 1855—1858, 1861—1866) și ministru al coloniilor (1854—1855). — 98.

Gurney, Samuel (1786—1856) — mare bancher englez. — 417, 420, 422, 426.

H

Hamilton, Robert (1743—1829) — economist, fizician și matematician scoțian. — 401.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — filozof german, reprezentantul cel mai de seamă al filozofiei clasice germane. — 18, 54.

Henderson — președintele comitetului epitropiei săracilor din Blackburn în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. — 138.

Hodgskin, Thomas (1787—1869) — economist și publicist englez; a apărat interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic; pe baza teoriei lui Ricardo, a ajuns la concluzii socialiste. — 395, 404.

Hodgson, Adam — bancher englez, directorul băncii pe acțiuni din Liverpool în deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea. — 418.

Horafiu (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 î.e.n.) — mare poet latin. — 206.

Horner, Leonard (1785—1864) — geolog englez, militant pe țărîm social, inspector de fabrici (1833—1856), s-a ridicat în apărarea intereselor muncitorilor. — 97, 98, 103, 129, 132.

Hubbard, John Gellibrand (1805—1889) — om politic englez, conservator,

- membru al parlamentului (1859—1868 și 1874—1887); unul din directorii Băncii Angliei în 1838. — 421.
- Hüllman, Karl Dietrich** (1765—1846) — istoric burghez german, autorul unor lucrări de istorie a evului mediu. — 321, 324.
- Hume, David** (1711—1776) — filozof englez, idealist, subiectiv, agnostic, economist și istoric burghez, adversar al mercantilismului, unul dintre primii reprezentanți ai teoriei cantitative a banilor. — 382.
- J
- Jevons, William Stanley** (1835—1882) — filozof și economist burghez englez, reprezentantul școlii matematice în economia politică vulgară. — 17.
- Jones, Richard** (1790—1855) — economist englez; lucrările lui reflectă decăderea și descompunerea școlii clasice în economia politică; totodată, într-o serie de probleme ale economiei politice, el l-a depășit pe Ricardo. — 268.
- K
- Kiesseibach, Wilhelm** — istoric și sociolog german din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. — 331.
- Kincaid, sir John** (1787—1862) — funcționar englez; din 1850 inspector de fabrici și închisori în Scoția. — 97.
- Kinnear, J. G.** — autor al lucrării „Criza și circulația banilor” care a apărut la Londra în 1847. — 450.
- L
- Law, John of Lauriston** (1671—1729) — economist burghez englez, financiar, ministru de finanțe al Franței (1719—1720); cunoscut prin speculațiile sale, cu ocazia emisiunii de bancnote, care s-au încheiat în 1720 printr-un crah total. — 448.
- Leatham, William Henry** (1815—1889) — bancher și om politic englez, radical, membru al parlamentului. — 406.
- Lexis, Wilhelm** (1837—1914) — economist și statistician german, reprezentant al economiei politice vulgare. — 15—17.
- Linguet, Simon Nicolas-Henri** (1736—1794) — avocat, publicist, istoric și economist francez; i-a combătut pe fiziocrați și a criticat libertățile burgheze de pe poziții feudal-absolutiste, enunțând, totodată, o serie de profunde observații critice asupra libertăților și proprietății burgheze. — 93.
- Lister, James** (n. aprox. 1802) — bancher englez, președintele lui Union Bank of Liverpool. — 419, 455.
- Locke, John** (1632—1704) — cunoscut filozof dualist englez, senzualist; economist burghez; a oscilat între teoria nominalistă și teoria metalistă a banilor. — 336, 357, 364, 365, 368, 370, 382.
- Loria, Achile** (1857—1926) — economist și sociolog pozitivist italian; reacționar; falsificator al marxismului. — 22—25.
- Loyd, Samuel Jones, lord** (din 1860), baron (1796—1883) — bancher și economist englez, adept al lui „currency principle”. — 426—434, 436—441.
- Ludovic al XIV-lea** (1638—1715) — rege al Franței (1643—1715). — 108.
- Luther, Martin** (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (lutheranismului) german; ideolog al bürgerimii germane. În timpul războiului țărănesc din 1525 Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor trecînd de partea principilor. — 335, 351, 400.
- Luzac, Elie** (1723—1796) — filozof, jurist și economist olandez. — 323.

M

MacCulloch, John Ramsay (1789—1864) — economist burghez englez, vulgarizator al teoriei economice a lui Ricardo; apologet al capitalismului. — 72, 182, 227, 241.

Magon (aprox. 550—500 î.e.n.) — suffet cartaginez, unul dintre întemeietorii puterii cartagineze; autorul unui tratat în 28 de volume despre agricultură, care a fost tradus în limbile greacă și latină. — 390.

Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — preot englez, economist, ideolog al aristocrației funciare îmburghezite, apologet al capitalismului, promotor al teoriei reacționare a suprapopulației. — 44, 46, 51, 54, 173, 194, 201, 402.

Marx, Karl (1818—1883) (date biografice) — 7—27, 141, 180, 304, 394, 436, 444.

Massie, Joseph (m. 1784) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burgheze. — 337, 357, 364, 367, 370, 382.

Maurer, Georg Ludwig, cavaler de (1790—1872) — istoric german de seamă, a studiat orinduirea socială a Germaniei vechi și medievale; a adus o mare contribuție la studierea istoriei mărcii germane. — 180.

Meunert, Theodor (1833—1892) — medic austriac, neuropatolog și psihiatru. — 8.

Menger, Karl (1840—1921) — economist burghez austriac, unul din principalii reprezentanți ai școlii austriece în economia politică. — 17.

Mill, John Stuart (1806—1873) — economist burghez și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze. — 395, 404.

Molière, Jean-Baptiste (1622—1673) — mare dramaturg francez. — 25.

Mommsen, Theodor (1817—1903) — istoric burghez german, autorul unor

lucrări despre istoria Romei antice. — 331, 390.

Moore, Samuel (aprox. 1830—1912) — jurist englez, membru al Internaționalei I; împreună cu Ed. Aveling a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului” și „Manifestul Partidului Comunist”; prieten al lui Marx și Engels. — 11.

Morgan, Lewis Henry (1818—1881) — etnograf și arheolog american, a studiat istoria comunei primitive; a descoperit din nou, independent de Marx, concepția materialistă a istoriei (Engels). — 180.

Morris, James — guvernatorul Băncii Angliei în 1848. — 423, 460.

Müller, Adam Heinrich, cavaler de Nitterdorf (1779—1829) — publicist și economist german, reprezentant al așa-numitei școli romantice în economia politică germană, care exprima interesele aristocrației feudale; adversar al doctrinei economice al lui Adam Smith. — 361, 403.

N

Nasmyth, James (1808—1890) — inginer englez, inventatorul ciocanului cu abur. — 103.

Newman, Samuel Philips (1797—1842) — filozof și economist american. — 282.

Norman, George Warde (1793—1882) — economist englez, autorul unor lucrări despre circulația banilor și impozite, adept al lui „currency principle”, unul din directorii Băncii Angliei (1821—1872). — 424—426, 434.

O

O'Connor, Charles (1804—1884) — jurist și om politic american, democrat. — 391.

Odermann, Karl Gustav (1815—1904) — pedagog german, autorul unor manuale de comerț. — 316.

- Opdyke*, George (1805—1880) — întreprinzător și economist burghez american. — 368.
- Ord*, William Miller (1834—1902) — medic englez. — 102, 103.
- Overstone* — vezi *Loyd*, *Sammuel Jones*, baron *Overstone*.
- P
- Palmerston*, Henry John *Temple*, viconte (1784—1865) — om politic englez, la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii aripii de dreapta a whigilor, ministru de externe (1830—1834, 1835—1841 și 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). — 97.
- Parmentier*, Antoine Augustin (1737—1813) — agronom francez, autorul unor lucrări de agricultură. — 108.
- Pease*, Joseph — bancher de provincie. — 410, 423.
- Péreire*, Isaac (1806—1880) — bancher francez, bonapartist, deputat în Corpul legislativ; în 1852, împreună cu frațele său *Emile Péreire* a fondat banca pe acțiuni *Crédit Mobilier*. — 448.
- Petty*, sir William (1623—1687) — economist și statistician englez, părintele economiei politice clasice burgheze engleze. — 336, 357, 364, 365, 368, 369—370, 382.
- Pindar* (aprox. 521—aprox. 441 sau 438 i.e.n.) — poet liric din Grecia antică, a scris ode. — 392.
- Pitt*, Williams (junior) (1759—1806) — om politic englez, unul din liderii torylor, prim-ministru (1783—1801 și 1804—1806). — 401—402.
- Pliniu* (*Caius Plinius Secundus*) cel *Bătrîn* (23—79) — naturalist roman, autorul unei lucrări în 37 de cărți, intitulată „*Poemul naturii*”. — 109.
- Poppe*, Johann Heinrich Moritz (1776—1854) — om de știință german, autorul unor lucrări de istoria tehnicii. — 340.
- Price*, Richard (1723—1791) — publicist radical englez, economist și filozof moralist. — 401—402, 405.
- Proudhon*, Pierre Joseph (1809—1865) — publicist, sociolog și economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 47, 349—351, 359.
- R
- Radcliffe*, John (1826—1884) — medic epidemiolog englez, secretar de onoare (1862—1867) și președinte (1875—1877) al Societății de epidemiologie; unul din inspectorii de pe lângă Consiliul secret pentru cercetarea sănătății populației. — 103.
- Ramsay*, sir George (1800—1871) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 46, 51, 282, 367, 384, 385.
- Redgrave*, Alexander — inspector de fabrici din Anglia. — 106, 138, 139.
- Ricardo*, David (1772—1823) — economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 15, 21, 45, 52, 72, 113, 120, 182, 186, 201, 205—207, 227, 240, 241, 244—246, 251, 262, 328, 437.
- Robertus-Jagetzow*, Johann Karl (1805—1875) — economist vulgar și om politic german, ideolog al iuncherimii îmburghezite; teoretician al „socialismului de stat” prusian. — 15, 142.
- Roscher*, Wilhelm Georg Friedrich (1817—1894) — economist vulgar german, profesor la Universitatea din Leipzig, întemeietorul așa-numitei școli istorice în economia politică germană. — 228, 311, 328, 404.
- Roy*, Henry — medic și economist englez. — 366, 369.

Russell, John lord (1792—1878) — om politic englez, liderul whigilor, prim-ministru (1846—1852 și 1865—1866). — 422.

S

Say, Jean Baptiste (1767—1832) — economist vulgar francez, a expus pentru prima oară sistematic teoria apologetică a „celor trei factori ai producției”. — 282.

Schmidt, Conrad (1863—1932) — economist și filozof german; la începutul activității sale adept al teoriei economice a lui Marx, ulterior a aderat la adversarii burghezi ai marxismului; autorul unor lucrări care au constituit una din sursele ideologice ale revizionismului. — 17—18, 22, 24, 27.

Senior, Nassau William (1790—1864) — economist vulgar englez, apologet al capitalismului; s-a pronunțat împotriva reducerii zilei de muncă. — 41, 51.

Shaw, George Bernard (1856—1950) — cunoscut dramaturg și publicist englez, din 1884 membru al Societății fabienilor. — 16.

Siemens, Friedrich (1826—1904) — inginer german, a trăit în Anglia; în colaborare cu fratele său Wilhelm Siemens a construit în 1856 cuptorul regenerativ de topit, care a fost folosit ulterior în procesul Martin de producere a oțelului. — 79.

Simon, sir John (1816—1904) — medic englez, inspector sanitar pe lângă Privy Council; a redactat rapoartele „Public Health”. — 99, 101, 103.

Smith, Adam (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 145, 194, 195, 201, 216, 228, 241, 328, 333, 335, 389, 402.

Smith, Edward (aprox. 1818—1874) — medic englez, consilier și împuternicit al lui Privy Council pentru cercetarea alimentației în districtele mun-

citorești; membru al comitetului pentru asistența săracilor. — 100, 101.

Steuart, James (1712—1780) — economist burghez englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai mercantilismului, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 233, 333, 370.

Stiebeling, Georg — statistician și publicist mic-burghez american, de origine german, membru al Comitetului central al secțiilor Internaționalei I din S.U.A.; ulterior a fost exclus din Internațională pentru activitate scizionistă; membru al Partidului muncitoresc social-democrat din America de Nord; autorul unor articole economice. — 25, 26.

Storch, Andrei Karlovici (Heinrich) (1776—1835) — economist, statistician și istoric rus, membru al Academiei de Științe din Petersburg; epigon al economiei politice clasice burgheze. — 186.

T

Terentius (Publius Terentius Afer) (aprox. 185—159 î.e.n.) — cunoscut dramaturg roman. — 227.

Thomas, Sidney Gilchrist (1850—1885) — cunoscut metalurgist și inventator englez. — 79.

Tooke, Thomas (1774—1858) — economist englez, a aderat la școala clasică în economia politică; a criticat teoria banilor a lui Ricardo; autorul lucrării în mai multe volume „Istoria prețurilor”. — 359, 366, 375, 376, 407, 408, 410, 424, 446, 449—453, 457, 459, 460, 466.

Torrens, Robert (1780—1864) — economist englez, adept al lui „currency principle”. — 45, 46, 51, 113, 359.

Turner, Charles — comerciant englez, șeful unei firme comerciale din Liverpool, care, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, făcea comerț cu India. — 418, 422.

U

Ure, Andrew (1778—1857) — chimist englez, economist vulgar, autor al mai multor lucrări de economie industrială. — 89, 109, 392.

V

Verri, Pietro (1728—1797) — economist italian, unul dintre primii critici ai teoriei fiziocrațiilor. — 282.

Vissering, Simon (1818—1888) — economist și statistician olandez, reprezentant al economiei politice vulgare. — 322, 323.

W

Weguelin, Thomas — om de afaceri englez, liberal, membru al parlamentului, în 1857 a fost unul dintre directorii Băncii Angliei. — 457.

West, sir Edward (1782—1828) — economist englez, unul dintre reprezentanții economiei politice clasice burgheze; a formulat unele probleme ale rentei funciare. — 245.

Wilson, James (1805—1860) — om politic și economist englez, fondator și redactor al revistei „Economist”, ministru de finanțe (1853—1858), adept al liberului schimb, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 449, 457.

Wilson-Patten, John (1802—1892) — om politic englez, tory, ulterior conservator, membru al parlamentului. — 98.

Wolf, Julius (1862—1937) — economist burghez german, reprezentant al economiei politice vulgare. — 21, 22, 25.

Woolf, Arthur (1766—1837) — inginer și inventator englez. — 104, 105.

Cuprins

<i>Friedrich Engels. Prefață</i>	7
--	---

CARTEA A TREIA
 PROCESUL DE ANSAMBLU AL PRODUCȚIEI
 CAPITALISTE

PARTEA I
 SECȚIUNEA ÎNTII

*Transformarea plusvalorii în profit și
 a ratei plusvalorii în rată a profitului*

Capitolul întâi. <i>Preț de cost și profit</i>	31
Capitolul doi. <i>Rata profitului</i>	48
Capitolul trei. <i>Raportul dintre rata profitului și rata plusvalorii</i>	56
Capitolul patru. <i>Influența rotației asupra ratei profitului</i> . . .	78
Capitolul cinci. <i>Economii în folosirea capitalului constant</i> . . .	85
I. Considerații generale	85
II. Economisirea condițiilor de muncă pe seama muncitorilor	95
III. Economii la producerea și transmiterea forței motrice și economii la clădiri	103
IV. Utilizarea reziduurilor producției	106
V. Economii realizate datorită invențiilor	109
Capitolul șase. <i>Influența exercitată de schimbarea prețurilor</i>	111
I. Oscilații ale prețului materiei prime, influența lor directă asupra ratei profitului	111

II. Creșterea și scăderea valorii capitalului, eliberarea și mobilizarea lui	116
III. Ilustrare generală: criza de bumbac din 1861—1865	129
Capitolul șapte. <i>Adaosuri</i>	141

SECȚIUNEA A DOUA

Transformarea profitului în profit mijlociu

Capitolul opt. <i>Compoziția diferită a capitalurilor în diferite ramuri de producție și deosebirea dintre ratele profitului care decurge de aici</i>	145
Capitolul nouă. <i>Formarea unei rate generale a profitului (rata mijlocie a profitului) și transformarea valorilor mărfurilor în prețuri de producție</i>	158
Capitolul zece. <i>Egalizarea ratei generale a profitului prin concurență. Prețuri de piață și valori de piață. Profitul suplimentar</i>	176
Capitolul unsprezece. <i>Influența oscilațiilor generale ale salariului asupra prețurilor de producție</i>	203
Capitolul doisprezece. <i>Adaosuri</i>	208
I. Cauze care determină schimbări ale prețului de producție	208
II. Prețul de producție al mărfurilor de compoziție mijlocie	209
III. Motivele de compensare ale capitalistului	211

SECȚIUNEA A TREIA

Legea tendinței de scădere a ratei profitului

Capitolul treisprezece. <i>Legea ca atare</i>	214
Capitolul paisprezece. <i>Cauze cu acțiune opusă</i>	235
I. Creșterea gradului de exploatare a muncii	235
II. Scăderea salariului sub valoarea sa	238
III. Ieftinirea elementelor capitalului constant	238
IV. Suprapopulația relativă	239
V. Comerțul exterior	240
VI. Creșterea capitalului pe acțiuni	243

Capitolul cincisprezece. <i>Dezvoltarea contradicțiilor interne ale legii</i>	244
I. <i>Considerații generale</i>	244
II. <i>Conflictul dintre extinderea producției și valorificare</i>	249
III. <i>Surplus de capital în condițiile unui excedent de populație</i>	253
IV. <i>Observații suplimentare</i>	262

SECȚIUNEA A PATRA

*Transformarea capitalului-marfă și a capitalului-bani
în capital-marfă comercial și în capital-bani comercial
(capital-comercial)*

Capitolul șaisprezece. <i>Capitalul-marfă comercial</i>	270
Capitolul șaptesprezece. <i>Profitul comercial</i>	284
Capitolul optsprezece. <i>Rotația capitalului comercial. Prețurile</i>	306
Capitolul nouăsprezece. <i>Capitalul-bani comercial</i>	319
Capitolul douăzeci. <i>Din istoria capitalului comercial</i>	327

SECȚIUNEA A CINCEA

*Scindarea profitului în dobândă și beneficiul întreprinzătorului.
Capitalul purtător de dobândă*

Capitolul douăzeci și unu. <i>Capitalul purtător de dobândă</i>	342
Capitolul douăzeci și doi. <i>Împărțirea profitului. Dobânda. Rata „naturală” a dobânzii</i>	363
Capitolul douăzeci și trei. <i>Dobânda și beneficiul întreprinzătorului</i>	375
Capitolul douăzeci și patru. <i>Exteriorizarea relației capital sub forma capitalului purtător de dobândă</i>	397
Capitolul douăzeci și cinci. <i>Creditul și capitalul fictiv</i>	406
Capitolul douăzeci și șase. <i>Acumularea capitalului bănesc, influența ei asupra dobânzii</i>	421

Capitolul douăzeci și șapte. <i>Rolul creditului în producția capitalistă</i>	442
Capitolul douăzeci și opt. <i>Mijloace de circulație și capital. Concepțiile lui Tooke și ale lui Fullarton.</i>	449

Indici și adnotări

Citate în limbi străine	469
Adnotări	476
Indice bibliografic cuprinzând lucrările menționate de Marx și Engels	487
Indice de lucrări citate, apărute și în limba română	496
Indice de nume	497

Ilustrații

Coperta primei ediții	9
Prima pagină din manuscrisul lui Marx al volumului III al „Capitalului”	33
Prima pagină din volumul al III-lea al „Capitalului”, copiată de secretar ; adaosurile din susul paginii și corecturile au fost făcute de Engels	37

Coli editură 38,12. Coli de tipar 32. Format
16/600×920.

Tiparul executat sub comanda nr. 6395/80 734 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei nr. 1, București — Republica Socialistă
România

